PONTICA

XX

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA
1988

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1987

XX

BIBLIOTECA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 29.868/90

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981
Vol. XV	1982
Vol. XVI	1983
Vol. XVII	1984
Vol. XVIII	1985
Vol. XIX	1986
Vol. XX	1987

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil : **A. V. Rădulescu**
Secretari științifici :
L. BUZOIANU, C. CHERA

SUMAR

SOMMAIRE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

EUGEN COMȘA

— Istoricul cercetărilor arheologice privind epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei (1878—1944) 9
— L'histoire des recherches concernant l'époque néolitique sur le territoire de la Dobroudja (1878—1944) 9

PUIU HAȘOTTI

— Sondajele din așezarea culturii Hamangia de la Medgidia — Satu Nou 19
— Les sondages faites dans un habitat de la culture Hamangia à Medgidia — Satu Nou 19

SERGIU HAIMOVICI

— Unele date cu privire la un lot le faună descoperit în așezarea eponimă de la Hamangia (Baia) 43
— Quelques données concernant un lot de faune découvert dans l'établissement éponime de Hamangia (Baia) 43

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU

— Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Rhodos . . 53
— Importations d'amphores à Albești (dép. de Constantza): Rhodes 53

MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUȚĂ-GEORGESCU

— Tipuri de amfore elenistice descoperite în așezarea greco-autohtonă de la Albești (jud. Constanța) 79
— Types d'amphores hélénistiques découvertes dans le site gréco-autochtone d'Albești (dép. de Constantza) 79

MIHAI IRIMIA

— Considerații privind unele morminte tumulare din epoca romană descoperite în Dobrogea 107
— Considérations concernant quelques tombaux tumulaires de l'époque romaine découverts en Dobroudja 107

OCTAVIAN BOUNEGRU

— Începuturile organizării vamale în Dobrogea romană 137
— Die Anfänge der Zolleinrichtung in der römischen Dobrudscha 137

ANTOANETA VERTAN, RADU OCHEȘEANU

— Tezaurul de monede romane tîrzii de la Straja (jud. Constanța) . . . 147
— Le tresor de monnaies du Bas-Empire Romain découvert à Straja (dép. de Constantza) 147

OCTAVIAN ILIESCU

— Despre monedele din tezaurul de la Suluc și alte contribuții privind aceeași descoperire 181
— Sur les monnaies du trésor de Suluc et d'autres contributions concernant cette découverte 181

GHEORGHE PAPUC

— O fibulă digitată de la Tropaeum Traiani și cîteva considerații asupra fibulelor de acest tip 207
— Eine Digitalfibel von Tropaeum Traiani und einige Betrachtungen, die Fibeln dieser Art betreffend 207

VALERIU SÎRBU

— Typologie et terminologie de la céramique locale des VIIIe—XIe siècles — la zone du Bas-Danube 217

GABRIEL CUSTUREA

— Date noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală 237
— Nouvelles données concernant la circulation monétaire dans la Dobroudja médiévale 237

SIMONA SUCEVEANU

— Date privind circulația cărților românești vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea aflate în patrimoniul județului Constanța 255
— Données concernant la circulation des livres roumains anciens, des XVIIe et XVIIIe siècles, existent dans le patrimoine du département de Constantza 255

ANNA-MARIA DIANA, GEORGETA LUNGU

— Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța-Cernavodă . . . 267
— La construction et le rachet de la voie ferrée Constantza-Cernavodă . 267

STOICA LASCU

— Din istoricul industriei românești interbelice. Principalele componente ale ramurilor de profil din Dobrogea (II) 275

— An Approach to the History of Romanian Industry between the Two World Wars. The Main Components of the Industrial Branches from Dobrudja (II) 275

GHEORGHE DUMITRAȘCU, STOICA LASCU

— Din istoricul aviației naționale interbelice. Construirea primului hidroavion românesc („Getta") — împrejurări, implicații, urmări (II) . . . 293
— Some Remarks about the History of the National Aviation Between the Two World wars. The First Romanian Hydroplane-Getta. Circumstances, Implications, Consequences 293

VALENTIN CIORBEA

— Aplicarea reformei agrare. Structura proprietății, producția și rentabilitatea gospodăriilor rurale din județele Constanța și Tulcea între anii 1918—1944 309
— L'application de la réforme agraire. La structure de la propriété, la production et la rentabilité des biens terriens des départements de Constantza et de Tulcea entre 1918—1944 309

NOTE
NOTES

ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC

— Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (III) 327
— Archäologische Erkundungen im Territorium von Histria (III) . . . 327

ZAHARIA COVACEF

— Contribuții privind reprezentările figurate ale zeului Marte în Dobrogea romană 337
— Contributions concernant les représentations figurées de Mars dans la Dobroudja romaine 337

TUDOR PAPASIMA

— Mormînt roman descoperit la I.A.S. Pietreni (com. Deleni, jud. Constanța) 345
— Tombeau romain découvert sur le territoire de l'E.A.E. Pietreni(commune de Deleni, dép. de Constantza) 345

TUDOR PAPASIMA

— Altă tehnică în confecționarea podoabelor la Păcuiul lui Soare . . . 353
— Une autre technique employée dans le confectionnement des objets de parure à Păcuiul lui Soare 353

GHEORGHE DUMITRAȘCU

— Noi contribuții la problema intelectualității românești din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic 357
— Contributions to the Problem of Romanian Intelectuals in Dobrudja before 1878. A Statistical Study 357

EUGEN DRĂGOI

— Precizări pe marginea unui studiu despre intelectualii români din Dobrogea 359
— Some Specifications Regarding an Article about the Romanian Intellectuals in Dobrudja 359

IOAN OPRIȘ

— Cîteva mărturii privitoare la apărarea patrimoniului arheologic dobrogean 365
— Quelques temoignages concernant la défense du patrimoine archéologique de la Dobroudja 365

ILEANA PITRESCU

— Semnificațiile tipurilor și ornamenticii textilelor de interior românești din Dobogea 369
— Les significations des types et des ornements des textiles roumaines d'interieur en Dobroudja 369

OVIDIANA

OCTAVIAN GEORGESCU

— Ovidiu și spiritul romantic 379
— Ovide et l'esprit romantique 379

GIUSEPPINO MINCIONE

— Tomi nella poesia d'esilio di Ovidio 385

EMILIANO SPLENDORE

— Corografia storica della Valle Subequana e di Superaequum 393

DAVIDE NARDONI

— Vicus Andicus — „The Vergilian Native Village" 397

RECENZII
COMPTES RENDUS

RENATE PILLINGER, Studien zu Römischen Zwischengoldgläsern I, Geschichte der Technik und das Problem der Authentizität (M. Bucovală, C. Mărgineanu) 411

IN MEMORIAM

Acad. Emil Condurachi 413

Lista prescurtărilor 415

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ISTORICUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE PRIVIND EPOCA NEOLITICĂ DE PE TERITORIUL DOBROGEI (1878 — 1944)

EUGEN COMȘA

Activitatea arheologică privind cercetarea problemelor epocii neolitice din cuprinsul ținuturilor dintre Dunăre și Mare, în anii de la alipirea Dobrogei și pînă în 1944, se poate împărți în trei perioade distincte: I — dintre anii 1878—1910 ; II — dintre anii 1910—1927 și III — dintre anii 1927—1944. O astfel de împărțire convențională are drept temei intensitatea și caracteristicile cercetărilor referitoare la epoca amintită și rezultatele lor. Toate acestea au fost în foarte strînsă corelație cu existența sau lipsa specialiștilor din domeniul preistoriei din cadrul personalului științific al Muzeului Național de Antichități din București, pe atunci principalul centru de activitate arheologică din România și în măsură mai mică în funcție de preocupările principale ale conducătorilor acestei instituții.

În lucrarea noastră considerăm ca fiind necesară sublinierea contribuției — la tema propusă — atît a tuturor specialiștilor, cît și a unei serii de amatori (mulți din ei cu totul uitați), care din pasiune pentru antichitățile dobrogene au efectuat cercetări de suprafață, din proprie inițiativă și le-au adus la cunoștința arheologilor sau le-au publicat în reviste locale ori în ziare, pentru a deveni astfel cunoscute tuturor celor interesați.

PERIOADA I (1878—1910). În acest răstimp, la conducerea Muzeului Național de Antichități s-a aflat Grigore Tocilescu, care se ocupa mai cu seamă cu epigrafia, din care cauză în cercetările sale și ale colaboratorilor săi din Dobrogea, s-a pus accentul pe studierea a numeroase obiective arheologice din epoca greco-romană[1]. Această situație se datorește și faptului că în acea perioadă lipseau din personalul M.N.A. specialiști din domeniul preistoriei.

La sfîrșitul secolului trecut, pentru a se cunoaște cît mai bine și mai amănunțit situația obiectivelor greco-romane de pe întinsul Dobrogei, Grigore Tocilescu l-a delegat pe colaboratorul său, inginerul topo-

[1] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938. p. 36—37.

graf Pamfil Polonic, să efectueze cercetări arheologice de suprafață amănunțite în diferite zone. Drept urmare, în anul 1895 Pamfil Polonic a cercetat din punct de vedere arheologic litoralul Mării Negre de la Mangalia pînă la Casapchioi[2]. După doi ani a continuat cercetările de la Casapchioi pînă la Babadag, apoi în 1898 a făcut cercetări perieghetice în împrejurimile lacului Razelm și ale brațului Sf. Gheorghe și în continuare de-a lungul malului drept al Dunării, de la Tulcea pînă dincolo de Ostrov[3] (cel din sudul Dobrogei). Se cuvine subliniat că în cursul acestor cercetări el nu a neglijat nici complexele preistorice, inclusiv pe cele datînd din epoca neolitică. În fiecare caz el le-a descris și a făcut planurile lor sumare.

Dintre așezările neolitice descoperite de către Pamfil Polonic în nordul Dobrogei se cuvine amintită „cetatea preistorică" ce se afla „pe malul stîng al pîrîului Luncavița, la confluența lui cu Valea Ascunsă, sub poalele dealurilor, la 4 km sud de satul Luncavița. Ea este construită pe un colț de deal, cu 30 m ridicat deasupra văii Luncavița, are forma rotundă și măsoară în diametru 60 m și este numai în partea despre nord întărită prin șanț de 2,5 m adînc și 15 m larg, pe cînd celelalte părți sînt apărate de văi naturale"[4]. El a descoperit în cuprinsul așezării „cioburi de oale și pămînt ars"[5] din pereții locuințelor. Se cuvine amintit că Pamfil Polonic sublinia că acele materiale arheologice sînt similare celor „cum se văd și în cetățile preistorice din România". Pamfil Polonic avea dreptate, deoarece într-adevăr așezarea de la Luncavița datează din timpul epocii neolitice și aparține în parte culturii Gumelnița[7].

Desigur, tot în cursul cercetărilor de suprafață din anul 1898, Pamfil Polonic a obținut unele informații despre o altă așezare aflată lîngă satul Jijila (jud. Tulcea) despre care scria că este o „cetate preistorică, de la / adică din punctul / Popa Isac, este situată spre sud de cursul pîrîului Jijila. Se spune că are forma rotundă"[8]. Mai arăta că este întărită și că este preistorică, probabil tot neolitică.

Din aceeași epocă sînt, după toate probabilitățile, unele materiale arheologice preistorice adunate de el de pe o insulă mică stîncoasă, numită Blasova[9], aflată în balta Dunării în dreptul satului Iglița (jud. Tulcea).

În cursul acelorași cercetări de suprafață Pamfil Polonic a mai descoperit o stațiune preistorică. Este vorba despre cea aflată la 2 km spre sud de satul Ghindărești (jud. Constanța). El scria că se află „pe un colț

[2] Corneliu N. Mateescu, S.C.I.A. Seria artă plastică, t. 16, nr. 2, București, 1969, p. 342.

[3] *Ibidem*, p. 342.

[4] Biblioteca Academiei R.S.R. Secția manuscrise. Ms. Gr. Tocilescu, nr. 5132, fila 100, verso.

[5] *Ibidem*, p. 100, verso.

[6] *Ibidem*, p. 100, verso.

[7] Eugen Comșa, SCIV, III, 1952, p. 413—416.

[8] Ms. Gr. Tocilescu, nr. 5132, p. 101.

[9] Pamfil Polonic, Natura, XXIV, 1935, nr. 7, p. 23 „unde s-au găsit multe lucruri preistorice".

de deal, pe malul Dunării, o cetate mare de pămînt, forma ei fiind aproape rotundă, cred că este o cetate preistorică"[10]. Așezarea aparține epocii neolitice și a fost cercetată pe scară redusă în anii noștri[11].

Mai spre sud, cu prilejul săpăturilor arheologice de la *(Axiopolis)* de lîngă Cernavoda (jud. Constanța) efectuate de Pamfil Polonic, în anii 1898—1899, sub conducerea lui Gr. Tocilescu, la baza depunerilor arheologice s-au găsit și unele fragmente ceramice considerate a fi din epoca neolitică[12]. Într-un articol publicat, Pamfil Polonic scria că a descoperit „în mijlocul cetății un idol preistoric[13]". Este, evident, vorba de o așezare neolitică, însă nu se poate preciza dacă a aparținut culturii Hamangia sau culturii Gumelnița.

Cu toate că în rapoartele lui Pamfil Polonic sînt amintite, după cum am arătat, cinci așezări preistorice, pe o hartă întocmită prin grija lui Gr. Tocilescu și intitulată „Harta Daciei Romane", care a fost prezentată cu prilejul unei comunicări a lui ținută în ziua de 5 martie 1900, în fața Societății Geografice Române, pe teritoriul Dobrogei sînt marcate numai trei complexe preistorice și anume: Luncavița, apoi una aflată între Caraorman și Caranasuf în apropiere de Histria pe malul lacului Sinoe și o alta la Casapkioi, mai la nord[14].

În cursul primului deceniu al secolului nostru, o activitate meritorie în privința cercetărilor și strîngerii materialelor neolitice de pe teritoriul jud. Tulcea a avut D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor statului din Tulcea. Acesta „la Niculițel, aproape de străvechiul vad al Dunării, a dat de urmele unei stațiuni preistorice, din care, fără a face încă cercetări amănunțite, a cules cîteva silexuri, în special, un foarte frumos ciocan de piatră lustruit și găurit, care a fost rupt în două bucăți. Forma lui elegantă și tehnica în care este lucrat, îl pun între cele mai frumoase unelte neolitice găsite în țara noastră"[15]. Același amator pasionat a cules diferite obiecte preistorice la Luncavița și la Garvăn[16].

Cu toate acestea, pe tot întinsul Dobrogei în acel deceniu cercetările privind preistoria în ansamblu erau foarte reduse, ceea ce l-a făcut pe Constantin Moisil să afirme cu părere de rău, în 1910 : „Astăzi cînd abia cîțiva amatori se interesează la noi de antichitățile preistorice și cînd cercetările ce se fac în domeniul acestei științe sînt atît de rare și de neînsemnate, încît nu pot deștepta nici măcar interesul oamenilor mai culți"[17].

PERIOADA a II-a (1910—1927). Situația s-a schimbat în oarecare măsură, curînd după 1910, cînd la conducerea Muzeului Național de An-

[10] Ibidem, p. 10.
[11] Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 61—62.
[12] Radu Vulpe, în vol.: *1878—1928. Dobrogea cincizeci de ani de viață românească.* București, 1928, p. 127.
[13] Pamfil Polonic, *op. cit.*, 1935, p. 20.
[14] Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, ms. Gr. Tocilescu, nr. 5144, p. 297 (harta).
[15] Constantin Moisil, BCMI, III, 1910, p. 174 și p. 176 (fig./nr. 10).
[16] *Ibidem*, p. 174.
[17] Constantin Moisil, BCMI, III, 1910, p. 115.

tichităţi a fost numit Vasile Vârvan şi, în plus, cînd din personalul ştiinţific al instituţiei a început să facă parte Ion Andrieşescu, cu pregătire serioasă în domeniul preistoriei şi mai ales al epocii neolitice.

La începutul perioadei, anume în 1911, unele materiale preistorice, de fapt neolitice, de la Luncavița au fost amintite în presa vremii[17].

După anul 1913, cînd teritoriul Dobrogei s-a extins în spre sud, prin includerea Cadrilaterului, cercetările arheologice s-au intensificat, mai ales în acea zonă.

La îndemnul şi cu sprijinul material al prefectului jud. Durostor, I. Cămărăşescu, doi din specialiştii de la Muzeul Naţional de Antichităţi, anume D. M. Teodorescu şi G. G. Mateescu au efectuat cercetări arheologice de suprafaţă de-a lungul drumului roman dintre Durostorum şi Transmarisca. Periegheza s-a făcut în lunile iulie-octombrie 1915. În cursul acelei perioade cei doi arheologi au cercetat, au făcut unele sondaje şi au semnalat vestigiile legate de drumul roman, cît şi pe cele mai vechi preistorice. În unele puncte în sondajele efectuate au descoperit complexe şi materiale preistorice[19].

În ordine topografică ei menţionează diferite aşezări preistorice, sau unele care par a fi din acea vreme. Astfel, în apropierea Dunării, în dreptul satului numit atunci Tătarița ei amintesc de o grădişte „puţin ridicată de la suprafaţa pămîntului... ceramica însă, pe cît se putea căuta în arătură, apare la suprafaţă"[20].

Apoi la Vetren, la gura văii care trece prin sat, se afla un castru roman de pămînt şi se subliniază că „interesant este faptul că acest castellum a fost întemeiat pe locul unei aşezări preistorice". „Numeroase fragmente preistorice cu ornamentaţie în relief au fost descoperite în toate sondagiile făcute"[21]. Despre aceste cioburi Ion Andrieşescu scria că ele aparţin la două categorii ceramice, cu totul deosebite. Din descrierea sa reiese că într-adevăr unele erau din epoca neolitică, iar altele proveneau din borcane[22] datînd din epoca feudală timpurie (sec. VIII—X).

O altă aşezare preistorică, probabil tot neolitică, a fost descoperită de cei doi arheologi la 4 km de satul Garvan (jud. Durostor). Ei scriau că „un singur sondaj a scos la iveală, în chip evident, o aşezare preistorică"[23].

La Cadikioi, la gura unei văi, „din sondagiile făcute şi din cercetările întreprinse în împrejurimi rezultă că aici a fost la început o aşezare preistorică"[24]. Despre fragmentele ceramice adunate din acel punct Ion Andrieşescu a făcut un comentariu interesant, corect şi important pentru acea vreme.

---

[18] Ziarul „Viitorul", din 19 iunie 1911.

[19] D. M. Teodorescu şi G. G. Mateescu, *Cercetări arheologice între Silistra şi Turtucaia în iulie-octombrie 1915*, în: Raport MNA 1916, p. 46—51.

[20] *Ibidem*, p. 47.

[21] *Ibidem*, p. 48.

[22] Ion Andrieşescu, *Obiectele preistorice din colecţiunea prefecturii de Durostor*, în : Raport MNA, 1916, p. 16.

[23] D. M. Teodorescu şi G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 50.

[24] *Ibidem*, p. 50.

Acolo s-au găsit cîteva unelte de piatră și corn „aparținînd unui mediu neolitic pur"[25]. O serie de cioburi le atribuia categoriei „Buckel", dar amintea și un vas mic avînd de-a lungul buzei crestături mici[26], care ar putea aparține — după părerea noastră — culturii Boian. Din același punct provine și un ciob de strachină[27], care era probabil de tip Gumelnița. Atrage atenția descoperirea la Cadikioi a două cioburi „aparținînd unor vase colorate de tip cucutenian — aproximativ tipul B"[28] (după periodizarea lui Hubert Schmidt). S-ar putea să aibă dreptate în atribuirea tipologică, dar atunci o parte din acele materiale arheologice ar putea să aparțină culturii Cernavoda I.

Cu toate că Ion Andriețescu a crezut că vasele de la Damadas sînt din epoca neolitică, trebuie să scoatem acest complex din categoria celor de care ne ocupăm, deoarece unul din cele trei vase descoperite conținea oase arse[29]. Prin urmare, este vorba de urne funerare, indicînd ritul incinerației, rit care nu a fost practicat de membrii comunităților neolitice din sud-estul țării noastre și nici în ținuturile vecine spre sud.

Despre cănița de la Chiuciuc-Ghiol, Ion Andriețescu nu era sigur dacă este neolitică sau mai tîrzie[30].

Cei doi arheologi mai dispuneau de unele informații despre o așezare preistorică probabil neolitică, de lîngă localitatea Țar Asen[31].

În acea vreme, în zona centrală a Dobrogei, la Histria, se desfășurau săpăturile inițiate și conduse de către Vasile Pârvan. Dionisie Păcurariu, care l-a ajutat în acei ani pe Vasile Pârvan la Histria, își amintea că în campaniile de săpături de acolo din anii 1914 și 1915, s-au scos la iveală și unele cioburi neolitice[32].

În timpul primului război mondial, cînd Dobrogea a fost ocupată de trupe germane și bulgare, arheologii germani au efectuat în acele ținuturi unele cercetări și chiar săpături arheologice. Astfel, Carl Schuchhardt a făcut săpături destul de ample în așezarea tell de tip Gumelnița de la Cernavoda. Erau primele săpături sistematice într-o așezare neolitică din Dobrogea[33].

Același arheolog, în timpul săpăturilor de la Cernavoda, a descoperit la circa 10 km spre sud de oraș, pe malul abrupt al Dunării un alt loc unde a strîns „cioburi foarte vechi"[34]. Probabil este vorba de așezarea neolitică din vecinătatea satului Cochirleni.

În aceeași perioadă, sub conducerea lui Carl Schuchhardt și Paul Träger s-au efectuat săpături în două movile de la Anadolkioi, în apro-

[25] Ion Andriețescu, *op. cit.*, 1916, p. 15.
[26] *Ibidem*, p. 15.
[27] *Ibidem*, p. 15.
[28] *Ibidem*, p. 15.
[29] *Ibidem*, p. 17.
[30] *Ibidem*, p. 17.
[31] D. M. Teodorescu și G. G. Mateescu, *op. cit.*, p. 48.
[32] Informație de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[33] Carl Schuchhardt, PZ, 15, 1924, p. 9—27.
[34] Ion Andriețescu, *Arheologia și istoria veche a Dobrogei*. București, 1928, p. 9.

piere de Constanța. Într-una din movile s-a descoperit un schelet în poziție chircită, cu oasele colorate în roșu, deci era un mormînt cu ocru[35].

După război, personalul științific al Muzeului Național de Antichități, sub conducerea lui Vasile Pârvan a început o activitate de teren intensă în diferite regiuni ale țării, inclusiv în Dobrogea, mai ales în domeniul arheologiei clasice, dar relativ slabă în ceea ce privește epoca neolitică din această provincie.

La Histria, în cursul săpăturilor din anii 1922—1923 s-au descoperit și unele fragmente ceramice din epoca neolitică, despre care își amintea Gr. Florescu[36].

În anul 1924 a apărut de sub tipar raportul sumar al lui Carl Schuchhardt despre rezultatele săpăturilor de la Cernavoda[37]. Din planul săpăturilor publicat rezultă că el a cercetat o mare parte din întinderea zonei înalte a tellului și din punct de vedere stratigrafic a delimitat două straturi de cultură, deși a săpat în general, numai pînă la 1,50 m adîncime, numai în cîteva puncte mai adînc (pînă la 4,60 m), dar fără a ajunge în nici una din suprafețele săpate pînă la pămîntul viu. El a considerat greșit, pe baza culorii fragmentelor ceramice că sînt reprezentate două culturi, deosebite una de alta, anume una în stratul inferior cu vasele de culoare neagră și alta în stratul superior cu ceramică arsă la roșu. Mai tîrziu, pe acest temei, H. Frankfort a fost de părere că în stațiunea neolitică de la Cernavoda sînt documentate două culturi cu origini deosebite, una cu ceramică neagră de origine sudică și alta cu vase de culoare roșie, de origine nordică, de pus în legătură cu o influență din aria culturii Cucuteni[38]. După cum s-a dovedit mai tîrziu, ceramica scoasă la iveală din cuprinsul așezării tell aparține culturii Gumelnița și deosebirea de culoare a vaselor s-a datorat faptului că locuințele din stratul superior au fost distruse datorită unui incendiu puternic, ceea ce a dus la înroșirea vaselor și a cioburilor găsite în acel strat, iar vasele din stratul inferior proveneau din interiorul și din preajma unor locuințe nearse[39].

În legătură cu așezarea amintită sînt importante observațiile privitoare la palisada din trunchiuri de copac, care apăra așezarea[40].

Din acel răstimp sîntem în măsură să mai amintim și descoperirea de la Baia Hamangia. Acolo, în legătură cu construirea rambleului căii ferate, a fost distrus în mare parte un tumul funerar. Dintre materialele scoase la iveală cu acel prilej, muncitorii au păstrat numai o statuie menhir, o măciucă aproape sferică de diorit, o mandibulă umană și o serie de fragmente ceramice. Materialele descoperite au fost publicate de Vasile Pârvan în anul 1925, — în funcție de stadiul de atunci al cercetărilor — el a considerat toate piesele ca fiind din aceeași vreme și a atribuit ceramica perioadei foarte tîrzii a eneoliticului din zona Dunării inferioare[41].

[35] Carl Schuchhardt și P. Träger, PZ, 10, 1918 (1919), p. 150—155.
[36] Informație de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
[37] Carl Schuchhardt, op. cit., 1924, p. 9—27.
[38] H. Frankfort, *Studies in early pottery of the near East*, II, 1927, p. 32 urm.
[39] Ion Nestor, An. Dob. XVIII, 1937, p. 2—4 (extras).
[40] *Ibidem*, p. 7.
[41] Vasile Pârvan, Dacia, II, 1925, p. 422—429.

Ulterior (după trei decenii) s-a dovedit că în realitate sînt materiale deosebite și că fragmentele ceramice provin dintr-o așezare din imediata vecinătate a movilei, din care s-a scos pămîntul necesar pentru înălțarea movilei din vechime. Acele materiale ceramice aparțin culturii Hamangia, din neoliticul mijlociu[42].

Totuși, cercetările de pînă atunci privind preistoria Dobrogei erau puține și pe drept temei prof. Ion Neicu, arheolog amator, într-un articol cu titlul semnificativ *„Pentru preistoria Dobrogei"* scria, cu părere de rău, în anul 1925 : „De mirare este că deși s-a constatat din vreme vechimea horstului dobrogean, cercetările arheologice nu vorbesc despre urme ale omului preistoric. Totuși omul preistoric nu trebuie să pară nimănui ca o apariție senzațională pentru Dobrogea. Regiunea care a dat viață atîtor colonii ale orașelor grecești și a hrănit atîtea neamuri, regiune care cuprinde în sine numele atîtor așezări romane, nu putea să nu favorizeze, încă din cele mai vechi timpuri, viața omenească"[43]. Același pasionat arheolog amator scria : „consider această vale / Valea Urluia de lîngă Adamclisi / ca una din principalele artere de viață preistorică a Dobrogei"[44].

Prin cercetările sale arheologice de suprafață prof. Neicu a descoperit la Vlahkioi, Iusuf Punar și Kerimkuiusu olărie nearsă (neolitică), cu ornamente liniare și suprapuse[45]. La Iusuf Punar a găsit chiar un idol de lut[46], iar într-alt punct pe valea Urluia, la Hairanchioi, același amator a descoperit un vîrf de lance și o piatră de praștie făcute dintr-un fel de gresie[47].

Aproximativ în aceeași perioadă au fost strînse și diferite obiecte, anume : cioburi, fusaiole și altele din cuprinsul unei așezări neolitice de lîngă satul General Dragalina[48] (jud. Tulcea).

PERIOADA a III-a (1927—1944). Începutul perioadei este marcat prin apariția în anul 1928 a importantei lucrări a lui Ion Nestor cu privire la definirea și periodizarea culturilor neolitice din Muntenia[49], bazată pe observațiile stratigrafice foarte clare din așezarea tell de la Glina, săpată în anii 1926—1927. Periodizarea amintită este valabilă și pentru complexele neolitice de pe teritoriul Dobrogei.

În același an a apărut o lucrare a lui Ion Andrieșescu, care a prezentat și comentat pe scurt descoperirile neolitice de pînă atunci din sudul Dobrogei și mai ales pe acelea de la Cernavoda[50]. În lucrare este formulată și o idee interesantă privind descoperirile preistorice. Autorul a scris : „suspecte sub acest raport sînt toate peșterile — la Gura Dobrogei, între Ulmetum și Histria e un șir întreg"[51].

[42] D. Berciu și Sebastian Morintz, SCIV, IV, 1—2, p. 123—129.
[43] Ion Neicu, *Pentru preistoria Dobrogei*, în : Dunărea, II, Silistra, 1925, p. 33.
[44] *Ibidem*, p. 35.
[45] *Ibidem*, p. 36.
[46] *Ibidem*, p. 36.
[47] *Ibidem*, p. 36—38.
[48] Descoperiri amintite în ms. lui Bonjug.
[49] Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143.
[50] Ion Andrieșescu, *op. cit.*, 1928, p. 7—9.
[51] *Ibidem*, p. 9.

Cu un an mai tîrziu a apărut un studiu amănunțit al materialelor neolitice descoperite de către Carl Schuchhardt cu prilejul săpăturilor de la Cernavoda, studiu realizat de către A. Langsdorf și Ion Nestor. În lucrare s-au analizat toate categoriile de materiale și s-au adus modificări la unele păreri mai vechi[52].

În 1929 și 1931 s-au efectuat de către Vladimir Dumitrescu în colaborare cu Dorin Popescu, săpăturile din așezarea de la Atmăgeaua Tătărască. Este vorba de un tell cu strat de cultură de 6 m grosime. În secțiunile făcute s-au delimitat patru straturi neolitice, din care cel inferior a fost atribuit culturii Boian, iar celelalte trei culturii Gumelnița fazelor A și B[53]. Situația prezentată oglindește stadiul de atunci al cercetărilor. Dacă ținem însă seama de caracteristicile fragmentelor ceramice reproduse în raportul publicat, în prezent se poate spune că în acea așezare este reprezentată, la baza depunerilor, cultura Boian (prin strat de cultură din timpul fazei Vidra)[54], apoi sigur este documentată faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița[55] și cultura Gumelnița, cu cel puțin două faze de evoluție. Aceste precizări nu puteau fi făcute în 1934, deoarece, de exemplu, periodizarea amănunțită a culturii Boian s-a făcut cu 20 ani mai tîrziu[56] de la apariția lucrării la care ne-am referit. Rezultatele săpăturilor de la Atmăgeaua Tătărască au fost făcute cunoscute și pe plan internațional prin comunicări pregătite și prezentate de Vladimir Dumitrescu la congresele de la Londra[57] (1932) și de la Oslo[58] (1936).

Un moment important în cercetarea neoliticului dobrogean îl constituie reluarea săpăturilor de la Cernavoda de către Ion Nestor, în perioada 16—29 septembrie 1936. Prin rezultatele acelor săpături s-a ajuns la modificarea apreciabilă a concluziilor la care ajunsese Carl Schuchhardt. Prin comparația tipologică a materialelor din așezarea de la Cernavoda cu acelea de la Gumelnița, Ion Nestor a ajuns la concluzia că stratul superior din tellul de la Cernavoda corespunde în timp nu cu faza Gumelnița B, ci cu faza Gumelnița A[59]. În plus, prin extinderea săpăturilor pe „Dealul Sofia" de la Cernavoda, Ion Nestor a descoperit acolo diferite materiale deosebite, despre care scria : „Materialul — răzleț — scos din stratul de cultură și din humus constă din cîteva oase de animale și din rare cioburi de o factură deosebită de aceea a materialului din tell și în genere netipice, în înțelesul că nu aparțin unei civilizații preistorice deja

[52] A. Langsdorff și Ion Nestor, PZ, 20, 1929, p. 200—229.
[53] Vladimir Dumitrescu, Istros, I, 1934, 1, p. 39.
[54] *Ibidem*, p. 39, fig. 2.
[55] *Ibidem*, p. 42, fig. 4/10.
[56] Eugen Comșa, SCIV, V, 1954, 3—4, p. 361—392.
[57] Vladimir Dumitrescu, *La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne, à la lumière des fouilles d'Atmăgeaua Tătărască (dép. Durostor) Roumanie*, Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London, august 1—6 1932, p. 2 urm.
[58] Idem, Annals of Archeology and Anthropology, XXIV, 1—2, 1937, 14 p + 5 pl. (extras).
[59] Ion Nestor, *op. cit.*, 1937, p. 1—14 (extras).

cunoscute și nici nu permit o identificare cu ajutorul formelor și al decorului"[60]. Considerațiile autorului citat erau pe deplin justificate. Acele materiale deosebite, pe baza săpăturilor din deceniul șase, s-au dovedit a aparține culturilor numite Cernavoda I, II și III[61].

În 1937 a fost menționată o așezare din preajma Mangaliei, în apropiere de satul Limanu (Caraciculac), descoperită de P. Vignali, care a strîns din acel punct „multe cioburi de vase, fragmente de silex și un văscior întreg, ornat cu frumoase podoabe geometrice striate și cu proeminențe organice. Forma și ornamentele acestui vas par a data obiectele de la începutul epocii bronzului"[62]. Este de fapt vorba de o așezare a purtătorilor culturii Hamangia, redescoperită, cercetată prin săpături și datată în ultimele decenii[63].

Prof. Radu Vulpe în sinteza sa amplă despre istoria veche a Dobrogei a tratat pe scurt și problematica epocii neolitice din acea regiune. El menționează pentru întregul teritoriu al Dobrogei de atunci, un total de 17 așezări, din care numai 6 din județele Tulcea și Constanța, iar celelalte din Cadrilater[64] (majoritatea fiind preluate de pe harta publicată în 1933 de V. Mikov[65], care dispunea de date despre existența în acea zonă a 6 telluri). Din șirul de așezări neolitice amintite de Radu Vulpe, numai două fuseseră cercetate prin săpături sistematice (Cernavoda și Atmageaua Tătărască). Este important faptul că în sinteza sa autorul subliniază faptul că încă din acea vreme, deci din epoca neolitică, ambele maluri ale Dunării erau locuite de comunități aparținînd acelorași culturi, anume Boian și Gumelnița[66].

Se cuvine amintită și descoperirea întîmplătoare de la Casimcea (jud. Tulcea), unde în 1938 a fost nivelată o movilă funerară. Datele despre acest complex au fost publicate de Dorin Popescu în 1941[67]. În cuprinsul movilei a fost descoperit un mormînt cu ocru și o serie de obiecte interesante : un vîrf de „sceptru", reprezentînd un cap de cal, vîrfuri de lance, lame și topoare de silex (acestea din urmă cu forme specifice) și unele oase din schelet (purtînd încă urme de ocru roșu)[68]. Mormîntul prezentat aici pe scurt este un mormînt cu ocru, după cum s-a precizat încă de la publicare. În stadiul actual al cercetărilor, pe baza inventarului său funerar, el poate fi atribuit culturii Srednii Stog II (din ciclul Drevneiamnaia)[69], corespunzătoare în timp neoliticului tîrziu din ținuturile noastre.

Au urmat anii grei ai războiului, din care răstimp nu dispunem de date despre descoperiri noi datînd din epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei.

[60] *Ibidem*, p. 14—15.
[61] D. Berciu, Slovenska Archeologia, XII, 1964, 1, p. 269—280.
[62] Radu Vulpe, An. Dob. XVIII, 1937, Cernăuți, 1937, p. 221.
[63] Doina Galbenu, Materiale IX, 1970, p. 77—86.
[64] Radu Vulpe, *op. cit.*, 1938, p. 44.
[65] V. Miokv, *Stations et trouvailles préhistorique en Bulgarie*, Sofia 1933, harta.
[66] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 45.
[67] Dorin Popescu, Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 85—91.
[68] *Ibidem*, p. 85.
[69] Eugen Comșa, Istraživanja, 5, Novi Sad, 1976, p. 35.

BIBLIOTECA MUZEULUI

Însumînd datele strînse în lucrarea noastră, despre descoperirile din epoca neolitică din ținuturile dintre Dunăre și mare, menționate în diferite manuscrise, în studii ample sau numai în note scurte tipărite în reviste locale, în perioada dintre anii 1878 și 1944, vom constata că pe întinsul Dobrogei (inclusiv Cadrilaterul, cu diferitele complexe din epoca neolitică descoperite și cercetate prin sondaje sau prin săpături de către arheologii români, precum și cele marcate pe harta lui V. Mikov), în perioada amintită se cunoșteau 35 complexe din epoca neolitică. Atribuirea lor culturală s-a făcut de arheologii noștri, pe baza rezultatelor cercetărilor din Cîmpia Română. Pe întinsul Dobrogei, în perioada dată erau cunoscute și definite ca atare numai așezări și mai ales materiale ceramice atribuite culturii Boian (numai la Atmăgeaua Tătărască) și în rest culturii Gumelnița (la Cernavoda, Atmăgeaua Tătărască). După cum am amintit erau cunoscute și unele complexe a căror atribuire culturală s-a făcut mai tîrziu.

Prin cercetările menționate s-a subliniat și faptul că încă din vechime ambele maluri ale Dunării au fost locuite de comunități înrudite, aparținînd acelorași culturi.

O intensificare deosebită a cercetărilor arheologice privind toate epocile, inclusiv cea neolitică, s-a început și în Dobrogea, cu rezultate importante din punct de vedere istoric, curînd după anul 1944.

L'HISTOIRE DES RECHERCHES CONCERNANT L'EPOQUE NEOLITHIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA DOBROUDJA (1878—1944)

(Résumé)

Pendant les années 1878—1910 les recherches sur le territoire de la Dobroudja ont eu le but de connaître les monuments épigraphiques. Pour ces monuments Pamil Polonic a effectué des recherches à la surface, et à découvrir de même quelques stations néolithiques.

Dans la deuxième période comprise entre les années 1910—1927 on a mis l'accent sur les recherches concernant l'époque greco-romaine. Par les recherches à la surface, surtout dans le sud de la Dobroudja ont été découvries aussi des stations néolithiques. En ce temp ont été effectuées des fouilles systématiques dans l'agglomération de Cernavoda et ont été trouvées les premières tessons appartenant à la culture de Hamangia.

Dans l'intervalle de 1927 à 1944 par les fouilles archéologiques effectuées au sud de la Munténie ont été definies les cultures néolithiques plus importantes (Boian et Gumelnitza), la periodisation de ces cultures étant valable pour le territoire de la Dobroudja aussi. En ce temps unt été effectuées des fouilles archéologiques avec des resultats très importants à Atmăgeaua Tătărască et Cernavoda.

Pendant les années 1878—1944 ont été découvries 35 complexes de l'époque néolithique, appartenant à cultures Boian et Gumelnitza, les seules connues pendant la période étudiée.

SONDAJELE DIN AȘEZAREA CULTURII HAMANGIA DE LA MEDGIDIA — SATU NOU

PUIU HAȘOTTI

Cercetările arheologice[1] s-au desfășurat între anii 1979—1983. Ultima campanie s-a rezumat la executarea unei singure secțiuni (S XVIII), amplasată la marginea taluzului oblic ce delimitează spre sud șoseaua neamenajată, aflată de-a lungul canalului Dunăre — Marea Neagră, pe o latură a unei zone unde fusese depus pământ pentru construirea unui dig[2]. În afară de cele 18 secțiuni marcate în plan, au fost executate o serie de mici sondaje în diferite puncte, acțiune prilejuită de excavațiile necesare construirii canalului.

Practic, a fost o cercetare arheologică de salvare, desfășurată ca urmare a construirii obiectivului menționat care, de altfel, a și influențat cercetările noastre în sensul că nu a fost posibilă o investigare sistematică și nici surprinderea limitelor așezării ce se afla aproximativ între km. 21,600 și km. 21,900 ai canalului Dunăre — Marea Neagră. Cert este însă că în baza unor amănunțite cercetări de teren — la 400 m. vest și 500 m. nord-est (în ultimul caz de cealaltă parte a canalului), față de limita dinspre est a zonei în care ne-am amplasat secțiunile — am identificat urme ale culturii Hamangia (ceramică, unelte și aschii din silex). Este deci posibil să ne aflăm în fața unei așezări care să depășească cu mult 300 m. lungime, sit cu o densitate foarte redusă a locuințelor, fenomen ce pare caracteristic[3] pentru faza Golovița a culturii Hamangia, și în general așezărilor deschise din neoliticul mijlociu.

Datorită condițiilor menționate, nu s-a putut urmări stratigrafia orizontală decît pe o suprafață foarte redusă; observațiile făcute nu contrazic stratigrafia verticală care, de altfel, este și foarte simplă — un singur nivel de locuire aparținînd culturii Hamangia, nederanjat de alte depuneri arheologice. Stratul de cultură, de culoare cenușiu deschis, gros de 0,20—0,40 m, începe de la 0,90—1,20 m adîncime (variația destul de mare

1 Așezarea ne-a fost semnalată de Eug. Mihail din Medgidia.

2 P. Hașotti, Materiale; a XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981, București, 1983, p. 42, fig. 1; idem, Materiale, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 35, fig. 1.

3 Idem, Pontica, 17, 1984, p. 33.

se explică prin faptul că în unele zone fusese depus și apoi foarte bine bătătorit pămînt excavat de către constructor) și se află așezat peste un sol galben și steril din punct de vedere arheologic. În unele zone nivelul arheologic dispare însă aproape cu totul, fapt ce nu trebuie să surprindă, dacă ne gîndim la densitatea redusă a complexelor arheologice din așezare.

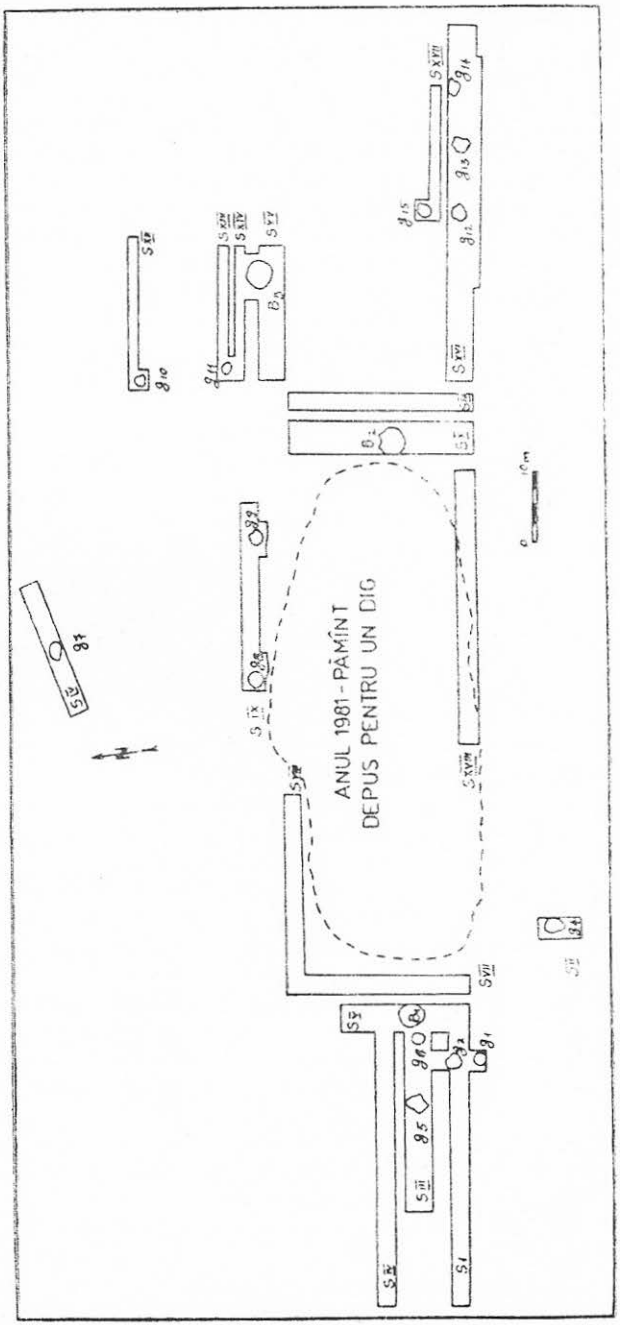
S-au practicat 18 secțiuni de diferite dimensiuni (Pl. 1). Nu de puține ori amplasarea și dimensiunile secțiunilor au fost dictate de diferite împrejurări ce țineau de construcția canalului. Au fost descoperite 18 complexe — 15 gropi menajere și trei gropi de bordeie. Marea majoritate a materialelor arheologice provine din aceste complexe închise, restul stratului de cultură fiind destul de sărac. Remarcăm faptul că descoperirile de pe cuprinsul întregii zone în care s-au făcut cercetări se prezintă într-o perfectă unitate culturală.

Gropile menajere au o formă neregulată atît în plan, cît și în profil; sînt aproximativ ovale, cu diametre ce variază între 0,90 și 1,60 m și adîncimi cuprinse între 0,48 și 0,75 m. Ele conțineau cele mai diferite materiale arheologice: ceramică, unelte din silex, piatră și os, oase de animale, scoici. Face excepție g. 13, care, în afară de cîteva mici fragmente ceramice, conținea exclusiv oase de animale.

Bordeiele (Pl. 2) sînt singurele tipuri de locuință din această așezare. Gropile lor sînt de dimensiuni modeste — B.1 : diametrul = 2,55 m, adîncimea = 1,10 m; B.2: diametrul = 3,05 m, adîncimea = 1,10 m; B.3 : diametrul = 2,90 m, adîncimea = 1,07 m. Intrarea se făcea cu ajutorul a două trepte dinspre sud la B.1 și dinspre vest la B.3. La B.2, intrarea nu a fost identificată. Fundul gropilor bordeielor era plat (B.1) sau ușor albiat (B.2, B.3). S-au identificat și resturile unor vetre, destul de prost conservate. Ele se aflau în partea de vest (B.2) sau în cea de nord-vest (B.1 și B.3). Erau de formă aproximativ rotundă și se ridicau de pe fundul bordeielor cu 0,10 m. Sub vetre, pămîntul era mai tare și de culoare roșie. În B.2, pe fundul gropii, se aflau două pietre cu suprafețele (mai ales cele superioare) destul de plate (dimensiunile pietrelor: lungimea = 0,35 m, lățimea = 0,31 m, grosimea = 0,28 m și lungimea = 0,42 m, lățimea = 0,34 m, grosimea = 0,27 m. Pe lîngă un inventar arheologic specific culturii Hamangia, în bordeie s-a descoperit și o importantă cantitate de oase de animale.

UNELTELE

A. *Uneltele din silex* (Pl. 3/1; a se vedea și rapoartele publicate în „Pontica" 13, p. 203, fig. 8, 9, p. 204, fig. 10—17, „Materiale", 1983, p. 43, fig. 4, „Materiale", 1986, p. 37, fig. 5). Un capitol important din cadrul elementelor materiale ale unei culturi, căruia, din păcate, nu întotdeauna i s-a acordat atenția cuvenită, îl constituie uneltele din silex. Studiul lor ne poate oferi date capabile să completeze informațiile generale asupra respectivei culturi, alături de o serie de indicii cronologice.

Planșa 1

Cum s-a mai arătat și cu altă ocazaie[4], comunitățile Hamangia au folosit așa-numitul silex „balcanic", destul de răspîndit în Dobrogea. El este o calcedonie cafenie de diferite nuanțe, cu mici pigmente alb-gălbui. Dată fiind calitatea bună a acestei roci, clivarea s-a produs în mod regulat, obținîndu-se astfel piese de bună calitate. Cercetările întreprinse de C. S. Nicolăescu-Plopșor[5], au dus la identificarea în Dobrogea a peste 20 de puncte cu zăcăminte din silex, dintre care cele de la: Medgidia, Peștera, Remus Opreanu, Poarta Albă, Dorobanțu, se află destul de aproape de așezarea noastră, astfel încît procurarea materiei prime nu constituia o problemă pentru comunitățile de aici.

Uneltele din silex au fost confecționate pe tot cuprinsul așezării, dovadă în acest sens stînd descoperirea a numeroase nuclee epuizate și așchii de decorticare.

Un aspect deosebit îl constituie influențele tardenoisiene în cadrul uneltelor din silex ale culturilor din neoliticul timpuriu și mijlociu, fenoment valabil și pentru cultura Hamangia. O analiză amănunțită a tipurilor de unelte, a procentajului acestor tipuri din cadrul totalității uneltelor, a dimensiunilor și a tehnicilor de cioplire relevă faptul că influențele tardenoisiene sînt sesizabile din ce în ce mai greu, odată cu evoluția în timp a culturii Hamangia.

Este evident faptul că necesitatea folosirii anumitor tipuri de unelte a fost dictată atît de ocupațiile și cunoștințele tehnice, cît și de flora și fauna înconjurătoare. Dar, aceste aspecte nu exclud influențele opsitardenoisiene, cu atît mai mult cu cît între anii 7000—4000 î.e.n., nu s-au petrecut schimbări climatice care să modifice fauna și flora și deci implicit o serie de caracteristici ale uneltelor. Cît privește faptul că tipurile de unelte au fost impuse și de ocupații, nu trebuie omis că, mai ales, în primele faze (etape) ale culturii Hamangia (deci și la Medgidia—Satu Nou) vînătoarea, pescuitul și culesul, jucau un rol destul de important. În cele trei bordeie și 15 gropi menajere de la Medgidia—Satu Nou, s-au descoperit numeroase cantități de oase de animale, vertebre de pește, cochilii de scoici și melci. Pe de altă parte, cum este și firesc, sînt sesizabile și o serie de diferențe între uneltele din silex din așezarea de la Medgidia—Satu Nou și cele din așezările tardenoisiene din Dobrogea[6].

Influențele tardenoisiene la uneltele din silex descoperite la Medgidia—Satu Nou sînt destul de evidente, în acest sens existînd următoarele argumente: 1. Aproape 90% dintre unelte au o lungime ce nu depășește 3,5 cm (am considerat drept microlitică unealta ce nu depășește dimensiunea menționată); 2. Există tipuri de unelte (piese geometrice, lamele cu „enchoches" adînc, gratoire microlitice, unguiforme, racourci, lame cu trunchiere retușată etc.) care sînt de certă tradiție tardenoisiană; 3. Unele tipuri de retușe (abrupte, denticulate) amintesc de aceeași tradiție; 4. Predominarea uneltelor amenajate pe așchii (53,82%); 5. Predominarea lamelelor (31,10%) în raport cu lamele (10,26%). Cu totul deosebită prin dimensiuni (lungimea = 0,112 m) este o lamă descoperită în B.2.

4 Eug. Comșa, Peuce, 4, 1974, p. 6—8; P. Hașotti, Pontica, 16, 1983, p. 30—31.
5 C.S. Nicolăescu-Plopșor, Materiale, 5, 1959, p. 16.
6 Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 507—526.

Nu insistăm mai mult asupra aspectelor de ordin general privind influența tardenoisiană în cadrul uneltelor din silex ale culturii Hamangia[7]; ne rezumăm să prezentăm mai jos lista-tip a acestora.

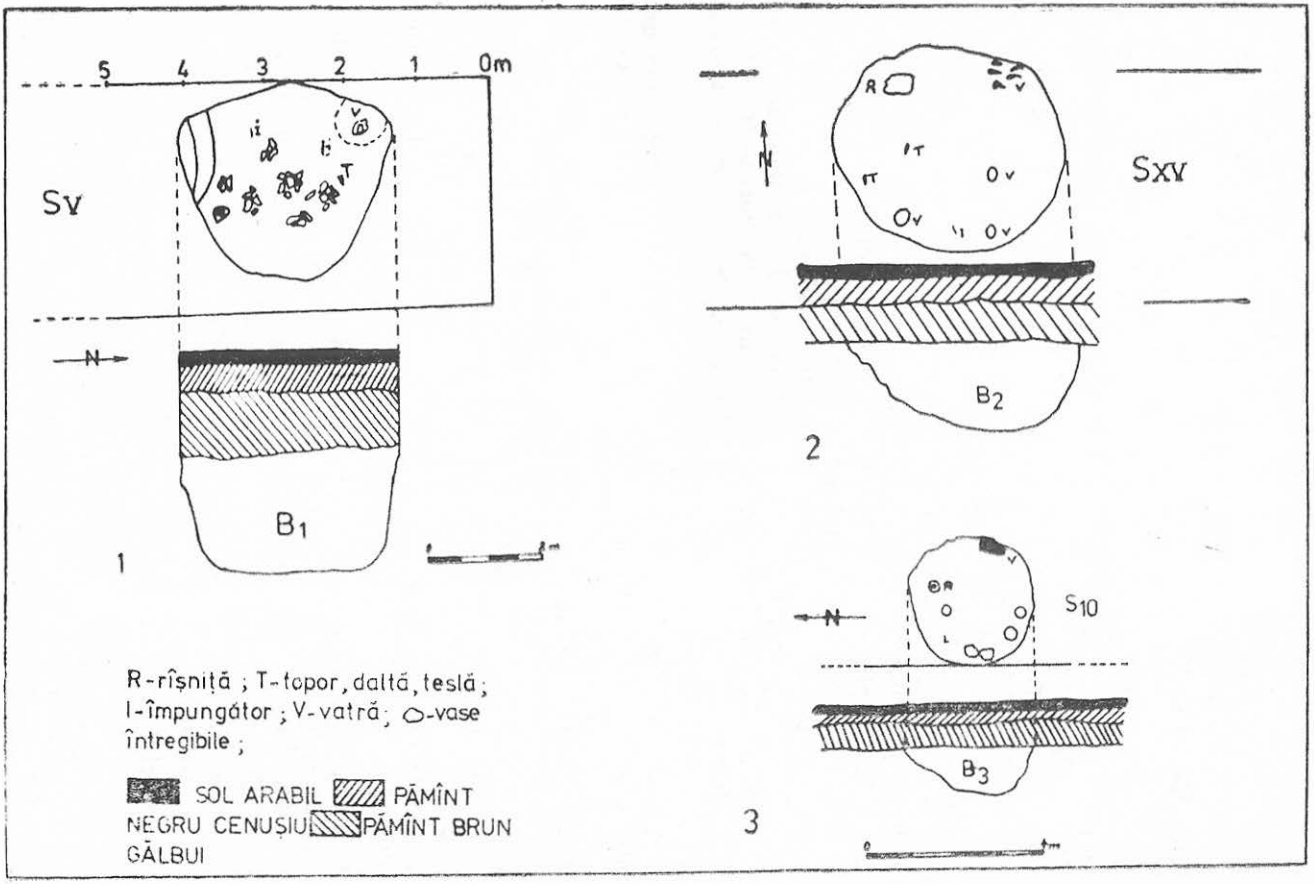
Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese		%	
1	Grator simplu pe aşchie	165		29,7	
2	Grator unguiform	18		3,24	
3	Grator dublu	21		3,78	
4	Grator pe vîrf de lamă (10) sau lamelă (7)	17		3,86	
5	Grator „racourci"	3		0,54	
6	Grator invers	2	235	1,36	42,30
7	Grator cu „encoches"	4		0,72	
8	Grator dublu, invers	1		0,18	
9	Grator dublu; invers la un capăt	1		0,18	
10	Grator denticulat pe aşchie	1		0,18	
11	Grator simplu; la capătul opus „esquilles"	1		0,18	
12	Grator invers, cu „encoches" pe o latură	1		0,18	
13	Răzuitor concav	18		3,24	
14	Răzuitor convex	30		5,40	
15	Răzuitor dublu	4	62	0,72	11,16
16	Răzuitor drept	8		1,44	
17	Răzuitor invers, convex	1		0,18	
18	Răzuitor invers; cu „encoches" pe latura opusă	1		0,18	
19	Lamelă cu „encoches" pe o latură	40		7,20	
20	Lamelă cc „encoches" invers	8		1,44	
21	Lamelă cu „encoches" dublu	7	67	1,26	12,06
22	Lamelă cu „encoches" alăturat	1		0,18	
23	Lamelă cu „encoches" sub spărtură	11		0,98	

7 P. Haşotti, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolitiques sur le territoire de la Roumanie*, Iaşi, 1987, p. 151—156.

Nr. crt	Tipul de piesă	N2. piese		%	
24	Lamă cu „encoches" pe o latură	4		0,72	
25	Lamă cu „encoches" dublu	4	14	0,72	2,52
26	Lamă cu „encoches" alăturat	5		0,90	
27	Lamă denticulată cu „encoches"	1		0,18	
28	Aşchie cu „encoches"	6		1,08	
29	Lamelă cu retuşe abrcpte, continui regulate, mixt inverse, denticulate etc.	77		13,86	
30	Lame cu retuşe abrupte, continui regulate, mixt inverse, denticulate etc.	24		4,32	
31	Piesă componentă pentru receri	30		5,40	
32	Percoire (două pe lame)	5	167	0,90	30,6
33	Lamă cu trunchiere retuşată	7		1,26	
34	Esquilles	5		0,90	
35	Piesă geometrică	14		2,52	
36	Aşchie cu diferite retuşe	5		0,90	
	Total unelte pe aşchii	299		53,82	
	Total unelte pe lomele	195		35,10	
	Total unelte pe lame	57		10,26	
	Total unelte=551				
	O unealtă reprezintă 0,18% din total.				
	Lame şi lamele întregi sau sparte la unul sau am capete, neretuşate=225.				

În strînsă legătură cu uneltele din silex sînt cele patru percutoare din aceeaşi rocă descoperite în g.1, g.2, g.12 şi unul în solul arabil. Ele au o formă aproximativ rotundă, neregulată. Cel mai mare are diametrul maxim de 0,072 m, iar cel mai mic de 0,044 m.

B. Uneltele din piatră. S-au descoperit mai multe fragmente de rîşniţe şi două rîşniţe întregi (cîte una în B.1 şi B.3). Ele au o formă neregulată, aproximativ ovală. Predomină cele de mici dimensiuni, cum ar fi cea din B.2, confecţionată dintr-un calcar dur; are diametrul maxim de

5 4 3 2 1 0m
Sv
N
B1
1
R
T
I
V
Ov
Sxv
B2
2
S10
B3
3
R-rîșniță ; T-topor, daltă, teslă;
I-împungător ; V-vatră; ○-vase
întregibile ;
SOL ARABIL
PĂMÎNT NEGRU CENUȘIU
PĂMÎNT BRUN GĂLBUI

Planșa 2

0,22 m. S-a emis ipoteza, ce pare justificată, că neoliticul timpuriu se caracterizează între altele și prin rîșnițe de mici dimensiuni[8]. Cu totul deosebită este însă rîșnița descoperită în B.3[9], care de fapt este o rîșniță dublă, întrucît blocul de calcar, cu o formă aproape cubică (0,26 x 0,24 x 0,22 m), prezintă două concavități șlefuite — părțile active ale unor astfel de unelte — folosite după o amenajare destul de sumară. În nici unul dintre cele trei bordeie nu s-au găsit rîșnițe întregi sau fragmentare care să fi fost fixate de podele.

Direct legate de rîșnițe sînt frecătoarele[10] (Pl. 3/3), confecționate la rîndul lor din diferite feluri de calcar. Datorită folosirii destul de îndelungate, unele dintre ele, pe lîngă șlefuire, au un început de lustru; și ele sînt în general de mici dimensiuni (cel mai mare este de 0,123 x 0,90 x 0,30 m). De obicei ele se află în stare fragmentară. Au forme rotunjite sau ovale, cu secțiuni în general plan-convexe. Frecătoarele erau folosite și ca percutoare și zdrobitoare.

Uneltele din piatră șlefuită (topoare, dălți, tesle), sînt în număr redus, fapt care ar pleda, la rîndul său, pentru o datare destul de timpurie[11] a așezării. Pentru confecționarea acestor unelte s-au folosit diferite soiuri de calcar și granitul cenușiu-verzui, destul de răspîndit în Dobrogea. Menționăm că la atribuirea denumirilor uneltelor din piatră șlefuită am folosit terminologia fixată de Eug. Comșa[12]. S-au descoperit următoarele piese :

1. Topor trapezoidal (Pl. 3/4) din granit cenușiu-verzui; ceafa este rotunjită, tăișul arcuit, secțiunea ovală. Prezintă numeroase urme de folosire. Dimensiuni: lungime : = 0,096 m, lățimea = 0,045 m, grosimea = 0,035 m. Descoperit în g. 2.

2. Topor trapezoidal (Pl. 3/5), cu ceafa foarte puțin rotunjită, tăișul prelung, arcuit; secțiunea la mijlocul piesei este ușor trapezoidală cu colțurile rotunjite. Este confecționat din granit cenușiu-verzui, pigmentat cu mici puncte albicioase. Prezintă puternice urme de folosire și a fost foarte bine șlefuit. Dimensiuni : lungimea = 0,079 m, lățimea = 0,041 m, grosimea = 0,027 m.Descoperit în g. 4.

3. Topor de mici dimensiuni (Pl. 3/6), din calcar gălbui, foarte dur. Ceafa și tăișul sînt drepte; muchiile laterale sînt sesizabile numai la partea superioară. În secțiune este aproximativ egal. Dimensiuni: lungimea = 0,048 m, lățimea = 0,028 m, grosimea = 0,018 m. Descoperit în B. 2.

4. Topor din granit cenușiu-verzui (Pl. 3/7). Se păstrează numai treimea dinspre tăiș care este destul de puțin arcuit. Piesa este bine șlefuită. Descoperită în g. 15.

---

8 D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 65.

9 P. Hașotti, Materiale, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 34, p. 37, fig. 3/1.

10 Idem, Pontica, 13, 1980, p. 203, fig. 3: idem, Materiale, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 43, fig. 3.

11 Eug. Comșa, Muzeul național, 2, 1965, p. 221.

12 Idem, SCIV, 23, 1972, 2, p. 245-262.

5. Teslă din calcar dur, alb-gălbui (Pl. 3/8). Ceafa este arcuită, tăișul lat și drept este ciobit; are muchiile arcuite. Dimensiuni: lungimea = 0,060 m, lățimea = 0,040 m, grosimea = 0,014 m. Descoperit în g. 4.

6. Teslă din granit gălbui, puțin poros (Pl. 3/9). Ceafa este dreaptă, tăișul foarte puțin arcuit. Muchiile și secțiunea sînt asemănătoare piesei precedente. Dimensiuni : lungimea = 0,037 m, lățimea = 0,023 m, grosimea = 0,014 m. Descoperit în g. 4.

6. Teslă din granit gălbui, puțin poros (Pl. 3/9). Ceafa este dreaptă, tăișul foarte puțin arcuit. Muchiile și secțiunea sînt asemănătoare piesei precedente. Dimensiuni : lungimea = 0,037 m, lățimea = 0,023 m, grosimea = 0,008 m. Descoperit în g. 6.

7. Teslă din calcar gălbui, moale (Pl. 3/11). Prezintă urme de intensă folosire. Ceafa și tăișul sînt aproape drepte ; tăișul este mai puțin lat decît ceafa. Muchiile sînt puțin arcuite. Dimensiuni : lungimea = 0,078 m, lățimea = 0,046 m, grosimea = 0,020 m. Descoperit în B. 2.

8. Dăltiță cu partea superioară lipsă (Pl. 3/10). Este confecționată dintr-un granit negru-cenușiu, pigmentat cu puncte albe. Șlefuirea este foarte bine realizată. Partea inferioară se îngustează către un tăiș foarte ascuțit. Secțiunea este aproape rotundă. Dimensiuni : lungimea = 0,45 m, lățimea vîrfului = 0,006 m, diametrul = 0,014 m. Descoperită în B. 1.

9. Dăltiță cu două tăișuri aflate pe planuri ce cad perpendicular unul pe celălalt (Pl. 3/12). Este o piesă deosebită. A fost confecționată dintr-un calcar gălbui, foarte dur. La mijlocul piesei, muchiile sînt puternic profilate, formîndu-se astfel o secțiune aproximativ pătrată, cu două laturi ușor arcuite. Dimensiuni: lungimea = 0,044 m, grosimea = 0,011 m. Descoperit în B. 3.

Dat fiind numărul redus al uneltelor din piatră șlefuită, nu putem face ample considerații asupra lor. Se pot constata următoarele : 1. Topoarele și dăltițele sînt confecționate exclusiv din roci foarte dure (granit sau calcar dur), pe cînd teslele sînt din calcar moale, poros. Deci fiocare categorie de unelte era folosită la activități specifice. 2. Nu avem nici un indiciu asupra existenței unor „ateliere" specializate în confecționarea acestor unelte. Probabil că materia primă era adusă în așezare și transformată în unelte de indivizi care nu aveau ca preocupare numai confecționarea uneltelor din piatră șlefuită. 3. Toate uneltele sînt neperforate. De fapt, pînă în prezent, în cadrul culturii Hamangia, nu se cunoaște nici o unealtă din piatră șlefuită care să fi fost perforată, cu toate că astfel de piese există în toate culturile contemporane și chiar anterioare ei (exemplu cultura Starcevo-Criș). Fenomenul poate fi pus eventual pe seama conservatorismului general al culturii Hamangia. În plus, dacă avem în vedere că astfel de unelte din piatră șlefuită, neperforate, erau practic nelipsite din inventarele funerare[13] în care, cum se știe, s-a manifestat cel mai puternic conservatorism — cel religios —, explicația lipsei uneltelor perforate din cultura Hamangia este și mai lesne de înțeles. 4. Cele mai

[13] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, Materiale, 7, 1961, p. 50.

numeroase sînt teslele (4), urmate de topoare (3) și dălți (2). După observațiile lui Eug. Comșa[14], această proporție pledează spre o încadrare cronologică în neoliticul mijlociu a așezării de la Medgidia—Satu Nou. 5. Observațiile generale ale lui Eug. Comșa[15] asupra uneltelor din piatră șlefuită din cadrul culturii Hamangia se verifică și pentru așezarea de la Medgidia—Satu Nou. Între altele amintim aprecierea justă după care în faza Goloviția există un procentaj mai mare al teslelor și o nediferențiere accentuată între cele trei categorii de unelte — tesle, topoare, dălți[16].

C. Unelte din os și corn. Datorită materialului din care au fost confecționate, cele mai multe dintre aceste unelte au fost descoperite într-o stare fragmentară. Repertoriul uneltelor din os și corn se compune din : șase împungătoare întregi și alte numeroase fragmentare (Pl. 4/1), o spatulă fragmentară descoperită în g. 14, un harpon fragmentar[17] și două rîmocuri, fragmentare, din corn (unul descoperit în B. 1[18], celălalt în g. 12).

Împungătoarele se împart în două categorii : a) împungătoare mici, foarte fin lucrate prin tăiere și șlefuire, dotate cu un vîrf fin, foarte bine ascuțit și cu dimensiuni ce nu depășesc 0,10 m; b) împungătoare de dimensiuni mai mari (sule), lucrate mai neglijent, neșlefuite, cu vîrfuri mai puțin ascuțite și cu părțile opuse vîrfurilor mult îngroșate.

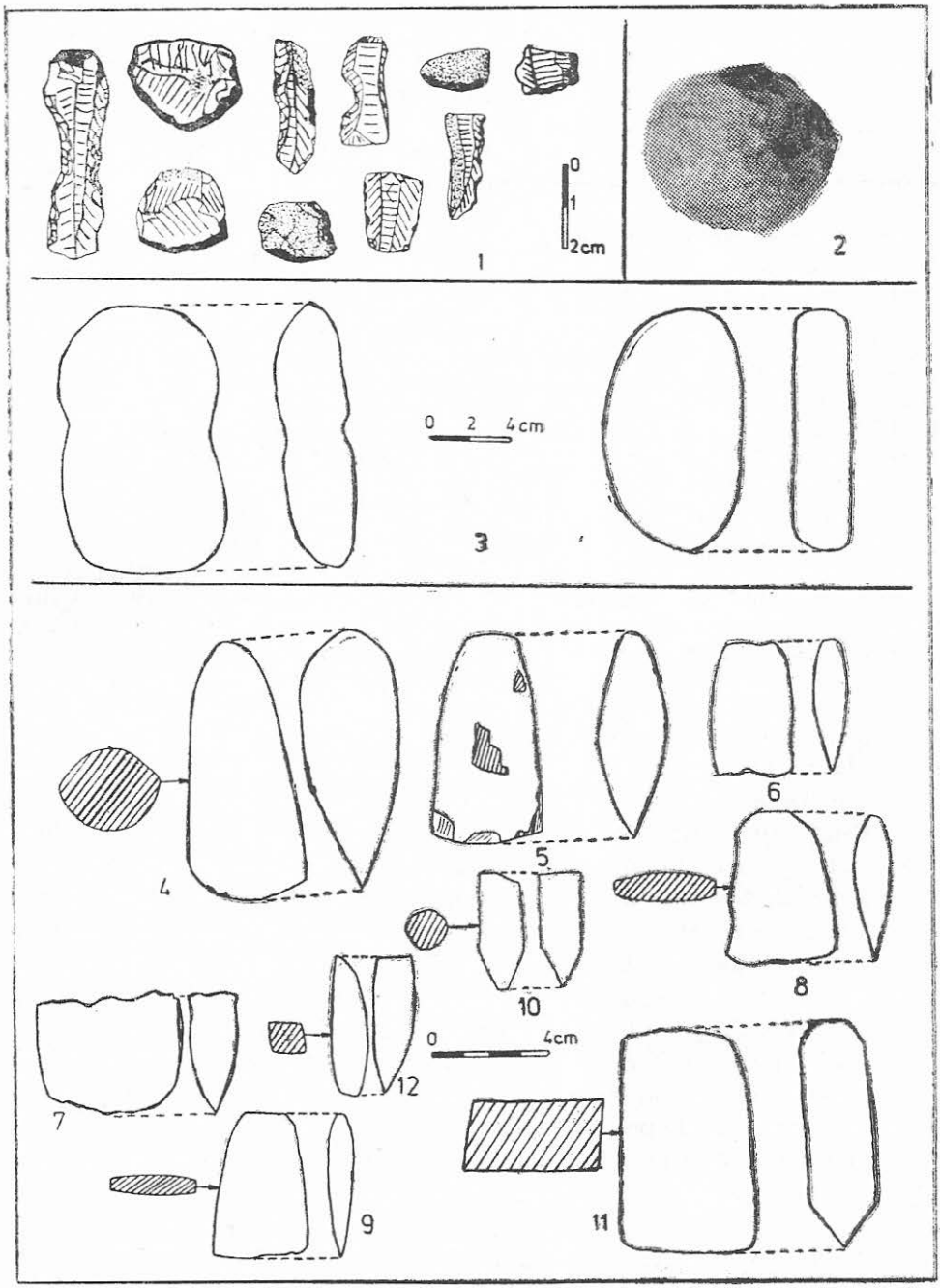
CERAMICA

Elementul cel mai important și cel mai bine reprezentat, îl constituie, cum este și firesc, ceramica. O caracteristică generală și esențială a ceramicii de la Medgidia—Satu Nou, este aceea că, fiind descoperită într-un singur nivel de locuire, se prezintă foarte unitar. Majoritatea provine din cele trei bordeie și din gropile menajere, dar ea se află prezentă pe alocuri și în stratul de cultură.

Din punct de vedere tehnic și la ceramica din așezarea noastră s-a constatat folosirea tehnicii de „sudare a fîșiilor", procedeu care constă în realizarea unei legături dintre diferitele părți ale vasului (fund, corp, partea superioară în care era inclusă și buza), prin subțierea marginilor respectivei părți. „Sudarea fîșiilor" se întîlnește de altfel și la ceramica din celelalte așezări Hamangia[19]. De asemenea, în cîteva rînduri s-a constatat și reparări ale vaselor prin introducerea (în cîte două găuri situate de o parte a crăpăturii vasului) și apoi legarea unor fibre vegetale. Procedeul era folosit doar la vasele de mari dimensiuni.

În ceea ce privește compoziția pastei, ceramica de la Medgidia—Satu Nou, poate fi împărțită în două mari grupe: grosieră și fină. La rîndul său, ceramica grosieră se divide în trei subgrupe foarte bine individualizate din punct de vedere al tehnicii, compoziției pastei și decorului.

[14] Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 221—222.
[15] Idem, Peuce, 6, 1977, p. 5—11.
[16] *Ibidem*, p. 10—11.
[17] P. Hașotti, *op. cit.*, p. 43, fig. 5.
[18] Idem, Pontica, 13, 1970, p. 205, fig. 21.
[19] D. Berciu, *op. cit.*, p. 107; Eug. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, Materiale, 8, 1962, p. 168.

Planșa 3

A. Ceramica grosieră (de uz comun). (Pl. 4/2, 5/1).

Este cea mai numeroasă. Pasta și arderea diferă de la subgrupă la subgrupă și de multe ori chiar de la vas la vas, întîlnindu-se deci în cadrul aceleiași forme, exemplare destul de diferite din punct de vedere calitativ.

A1. Ceramica grosieră decorată cu barbotină (Pl. 4/2). În cadrul grupei A este cea mai bine reprezentată. Pasta este în general uniform frămîntată și arsă, dar în spărtură nu întîlnim întotdeauna o culoare uniformă. Ca degresant s-au folosit cioburile pisate și pietricelele. Majoritatea vaselor au pereții drepți pe circa o treime din înălțimea lor, pornind de la fund, după care urmează o arcuire mai mult sau mai puțin pronunțată, luînd naștere astfel, forme globulare. La exemplarele mai mari, buza este individualizată printr-o îngroșare rotunjită. La extremitatea superioară au o bandă lustruită de 0,015 — 0,040 m, în funcție de înălțimea vaselor, de pe care lipsește barbotina. Înălțimea vaselor variază de la 0,15 m la 0,45 m. Grosimea pereților este în funcție de dimensiuni. Fundul și cîțiva centimetri de la partea inferioară a pereților sînt îngroșați.

Caracteristica principală a ceramicii subgrupei A1, este aceea că a fost acoperită cu barbotină organizată în vîrci paralele, oblice, înclinate în general de la dreapta la stînga. La cîteva vase barbotina a fost doar stropită pe pereți și apoi netezită inegal, iar la altele, peste barbotina crudă s-a dat cu o „măturică" obținîndu-se astfel un decor specific. Într-un singur caz există un decor din vîrci, dispus în așa fel încît formează o spirală, de altfel destul de grosolan redată.

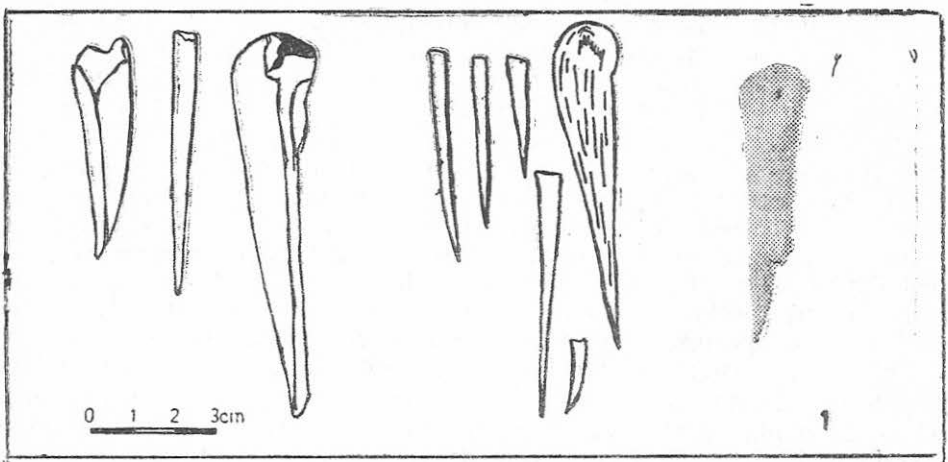
Alături de barbotină, ca element frecvent de decor, întîlnim inciziile. Ele au aceeași înclinație ca și vîrcile sau sînt verticale. Nu puține sînt cazurile cînd aceste incizii se află dispuse în zig-zag, în două-trei registre. La partea inferioară a vaselor ele sînt dezordonat executate în toate direcțiile. Decorul incizat a fost executat peste barbotina crudă.

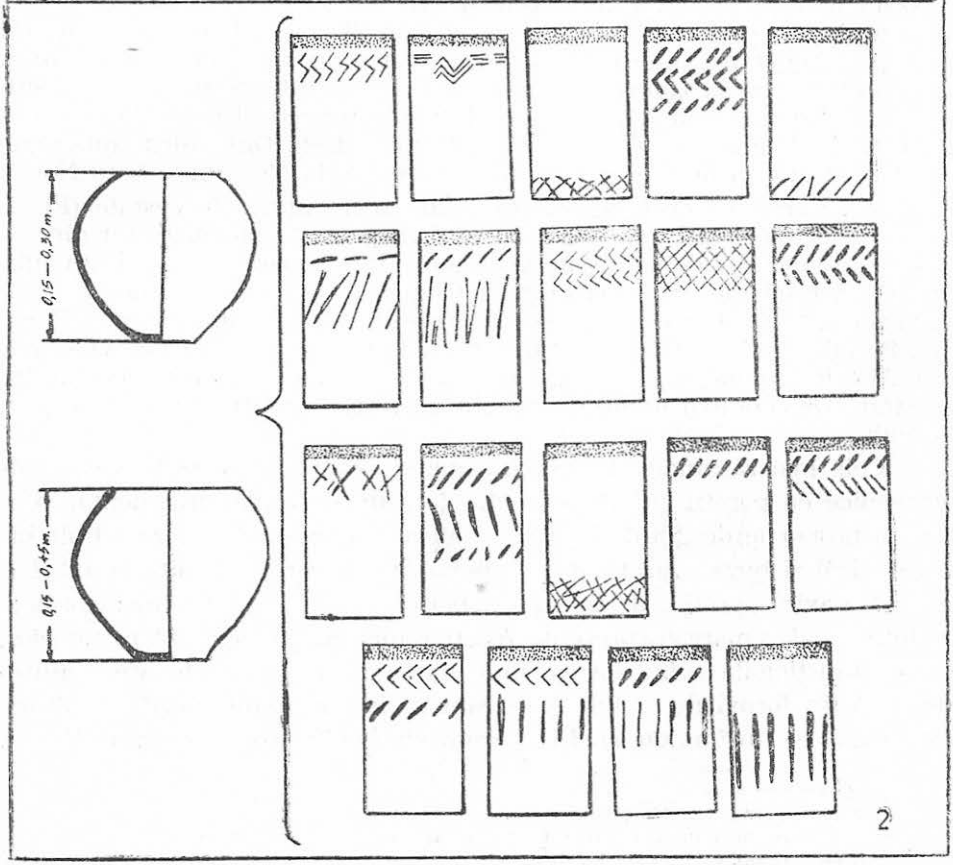
Este știut faptul că barbotina ca element de decor, nu oferă indicii cronologice prea importante[20]. Observația a fost confirmată și de cercetările noastre de la cîteva așezări Hamangia, datate în diferite faze ale acestei culturi. S-a constatat că ceramica subgrupei A1, din așezările respective, prezintă diferențe de neluat în seamă care, de altfel, pot apare pe o scară mai redusă și la ceramica din așezări ale unei singure faze (de exemplu pentru așezările de la Baia—Golovița și Medgidia—Satu Nou).

O altă formă de vas din cadrul subgrupei A1, însă mult mai rar întîlnită, este cea care are buza dreaptă sau ușor evazată, corpul avînd aceeași formă ca la vasele precedente.

Mai deosebite sînt cele două fragmente decorate cu brîu alveolar situat sub buză[21], care au bune analogii la Golovița[22].

[20] Gh. Lazarovici, Pontica, 4, 1971, p. 37.
[21] P. Hașotti, Pontica, 14, 1981, p. 25, pl. 1/4.
[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 247, p. 248, fig. 145/3.

Planşa 4

Remarcăm lipsa totală a proeminențelor. Din această subgrupă fac parte și cele cîteva fragmente de strecurători. Pe fundul unor vase există impresiuni de rogojini. Un mic fragment prezintă o linie roșie, asupra căreia nu ne putem pronunța cu certitudine dacă este realizată cu vopsea sau nu.

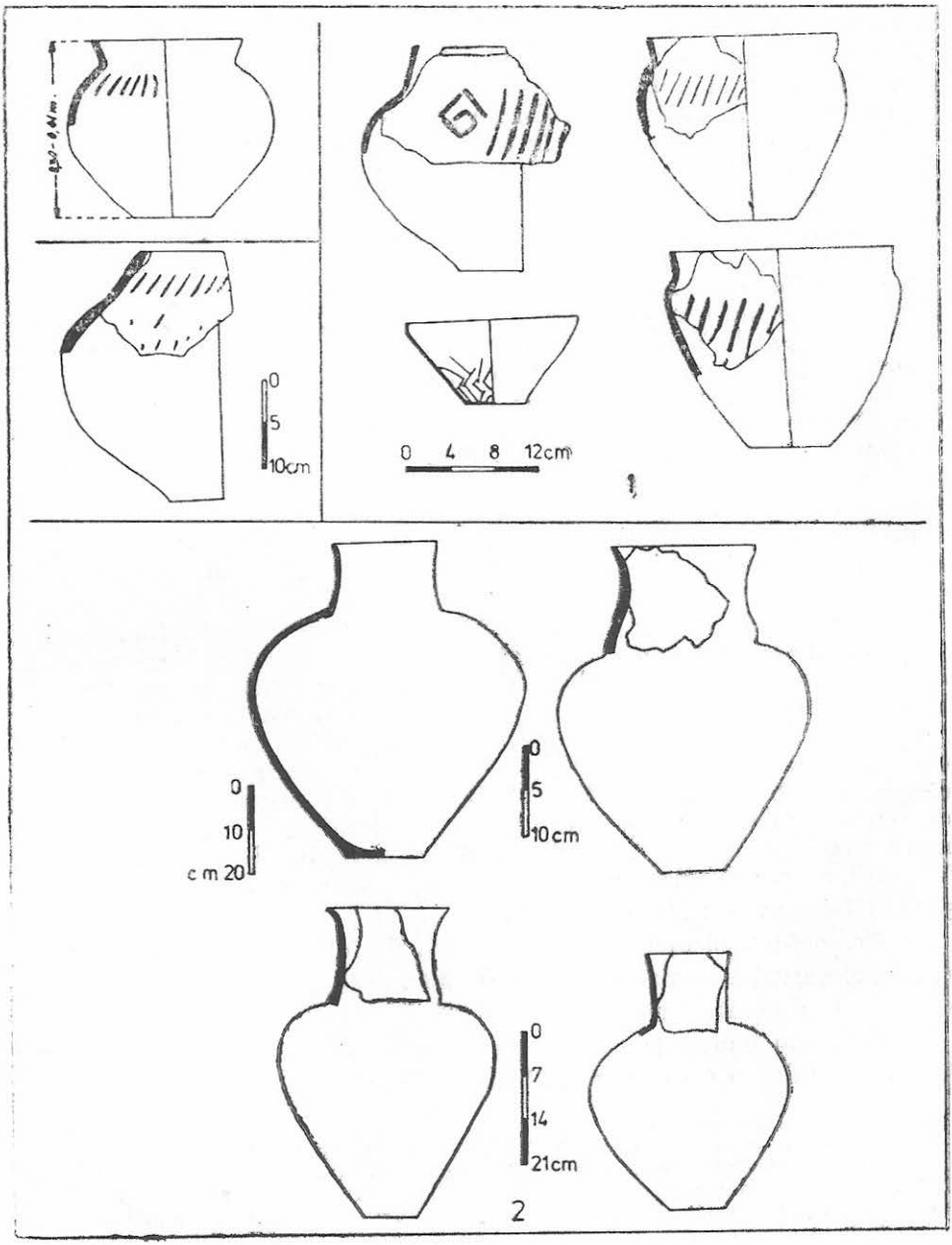
A2. Ceramica grosieră acoperită cu slip lustruit (Pl. 5/2). Din punct de vedere cantitativ este cea mai slab reprezentată. Recipientele au dimensiuni apreciabile, ele fiind deci destinate păstrării proviziilor. Compoziția pastei subgrupei A2 este, în mare, aceeași cu cea a ceramicii subgrupei precedente. În unele cazuri întîlnim și o pastă de calitate mai bună, pereții vaselor fiind mai subțiri. Locul barbotinei este luat de un slip castaniu, lustruit, cu o destul de bună aderență la pereții vaselor. În majoritatea cazurilor, interiorul vaselor este de asemenea acoperit cu slip.

Subgrupa A2 are ca formă caracteristică vasul piriform cu gît cilindric și fund mic. Partea superioară a gîtului se termină cu o buză ușor evazată și subțiată. Gîtul are pereții drepți sau ușor arcuiți în forma unui „S" întors, iar partea sa inferioară are o „umflătură". Pereții vaselor sînt drepți la jumătatea inferioară și foarte arcuiți la cea superioară. Remarcăm faptul că și la Golovița[23] acest tip de vas este destul de răspîndit. Forma respectivă amintește însă și de unele pahare, descoperite nu însă în așezări, ci în necropole (Limanu[24], Cernavoda[25]). Din cadrul subgrupei A2, face parte cel mai mare vas din așezarea de la Medgidia—Satu Nou[26].

A3. Ceramica decorată cu linii din triunghiuri încrustate (Pl. 6, 7/1, 2, 7). Vasele ce intră în această subgrupă sînt modelate tot dintr-o pastă grosieră, dar de o calitate superioară în comparație cu cea din subgrupele precedente. În spărtură pereții au o culoare cenușiu-negricioasă; în general, lutul se prezintă destul de compact, bine frămîntat și uniform ars. Pereții vaselor sînt mai subțiri decît la vasele subgrupelor A1 și A2, atît datorită compoziției pastei, care este mai bună, cît și dimensiunilor acestora. De cele mai multe ori pereții au fost acoperiți cu un slip negru, lustruit.

Cele mai răspîndite forme ce compun subgrupa A3 sînt : vasele bitronconice cu pereții arcuiți (excepție face un exemplar fragmentar păstrat în proporție de 2/3 de la partea inferioară, care are o formă tipic bitronconică) și buza evazată și cele globulare cu pereții arcuiți, avînd diametrul maxim aproape de treimea superioară a vaselor. Pe lîngă formele amintite mai remarcăm prezența fructierelor cu piciorul gol în interior, partea funcțională avînd forma unui platou, și capacele de vase, dintre care cele în formă de căciulă (care sînt majoritare) sînt specifice culturii Hamangia, ele întîlnindu-se și la Cernavoda[27] și Tîrgușor, punctul „Urs"[25].

[23] *Ibidem*, p. 261, fig. 156/1.
[24] V. Volschi, M. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 66—70, fig. 31—34, 36, 40.
[25] D. Berciu, *op. cit.*, p. 28, fig. 18/1.
[26] P. Hașotti, Pontica, 13, 1980, p. 205, fig. 23.
[27] D. Berciu, *op. cit.*, p. 12, fig. 4/4, p. 69, fig. 27/2.
[28] Descoperit în 1964, în locuința nr. 4.

Planșa 5

Fructierele menționate sînt, la rîndul lor, specifice culturii Hamangia[29] și ca formă generală sînt caracteristice lumii sudice[30], în nordul Dunării întîlnindu-se, între altele, și la Cîrcea-„Viaduct"[31]. Prezența vaselor-fructieră cu picior gol în interior în cadrul culturii ceramicii liniare o considerăm ca urmare a unui impuls sudic exercitat asupra acestei culturi de către Starcevo-Criș.

Decorul subgrupei A3 este format din benzi de triunghiuri excizate și apoi încrustate cu alb. Benzile sînt dispuse în diferite unghiuri sau formează zig-zaguri. Decorarea cvasitotalității vaselor este foarte rară. Triunghiurile nu au o orientare anume pe suprafața desfășurată a vaselor. Mai mult, cîteodată ele au diferite orientări, mărimi și forme pe parcursul aceleiași linii. În majoritatea cazurilor, triunghiurile sînt dispuse în benzi de două-trei linii, dar cîteodată apar benzi de cîte cinci linii. Într-un singur caz, sub decorul de bandă în zig-zag, se află un registru din vîrci de barbotină dispuse vertical. Cîteodată, pentru ca triunghiurile să fie cît mai ordonat așezate, s-a trasat, înainte de amplasarea lor, o linie foarte fină, procedeu întîlnit și la ceramica excizată din faza Bolintineanu a culturii Boian[32]. Triunghiurile sînt neregulate, isoscele, echilaterale, drepte. Numărul de linii de triunghiuri excizate și încrustate cu pastă albă este în general proporțional cu mărimea vasului.

Pentru ceramica subgrupei A3 de la Medgidia—Satu Nou cel mai răspîndit decor este banda din două-trei linii de triunghiuri excizate ; benzile formate din patru-cinci linii sînt mai rare. Această situație o întîlnim și la Golovița, unde însă apare și un decor mai variat și bogat. În faza Ceamurlia de Jos, decorul evoluează la motive mai complexe, între care amintim benzile și meandrele unghiulare ce conțin diferite grupaje decorative din triunghiuri excizate. Cel mai caracteristic exemplu pentru decorul ceramicii subgrupei A3 din faza Ceamurlia de Jos, îl prezintă un mare fragment de vas aflat în colecțiile muzeului Deltei Dunării din Tulcea[33]. Se pare că decorul acestei subgrupe evoluează de la motive simple la altele din ce în ce mai complexe.

Triunghiul, elementul decorativ atît de folosit în ceramica culturii Hamangia, capătă la vasele subgrupei A3 întreaga sa putere de expresie, valoarea sa decorativă maximă.

Cele mai bune analogii ale ceramicii excizate de la Medgidia—Satu Nou le întîlnim la Golovița[34] și Cernavoda[35] (în necropola de aici întîlnim

[29] D. Berciu, *op. cit.*, p. 62, fig. 27/5, p. 254, fig. 150/4, p. 255, fig. 151/5.

[30] D. Theocharis și colab., *Neolithic Greece*. National Bank of Greece. 1973, p. 285: R. Treuil, *Le néolithique et le bronze ancien Egéen*, Paris, 1983, p. 216, fig. 85/2, p. 218, p. 220, fig. 89; J. Lichardus, M. Lichardus, G. Bailloud, J. Cauvin, *La protohistoire de l'Europe. Le néolitique et le chalcholitique*, Paris, 1985, p. 234, fig. 10/24, p. 242, fig. 13/2, p. 246, fig. 14/22, 28 etc.

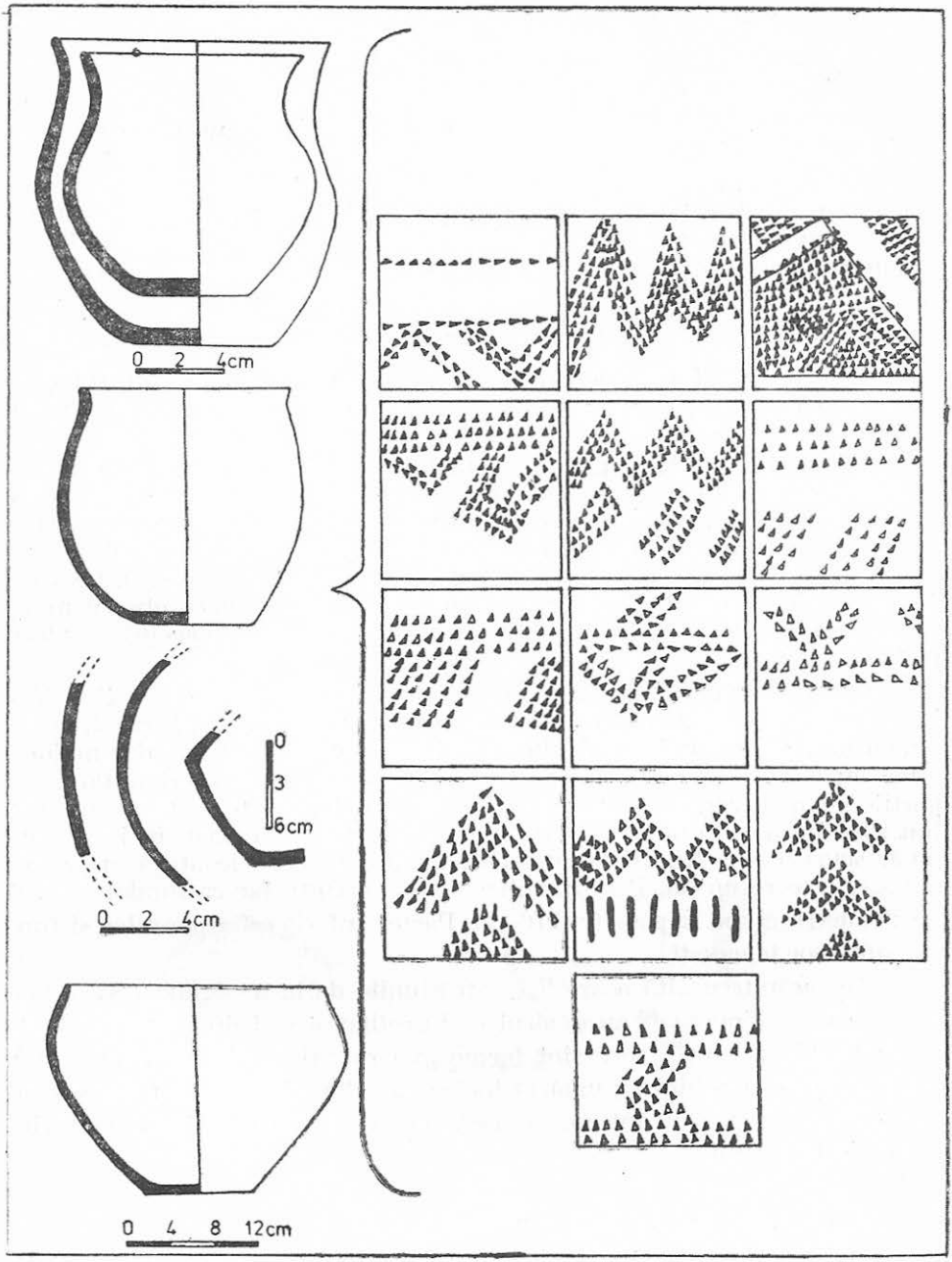
[31] M. Nica, Materiale. A XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 20, fig. 3/18.

[32] Eug. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, Pl. 3, 4.

[33] El. Lăzurcă, Peuce, 8, 1970, p. 26, Pl. XV/2.

[34] D. Berciu, *op. cit.*, p. 251, fig. 150/3, p. 255, fig. 151/3, p. 262, fig. 157/1.

[35] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, Materiale, 5, 1957, p. 102, fig. 4/2.

Planșa 6

ceramică din toate fazele cunoscute pînă în prezent ale culturii Hamangia). La Grădiștea-Coslogeni[36] această ceramică a fost încorporată grupei ceramicii fine și de aceea nu avem suficiente posibilități de analiză și referință asupra ei.

Mai amintim faptul că la Medgidia—Satu Nou, ca de altfel în toate așezările contemporane acesteia, întîlnim și vagi influențe liniare ce constau în plasarea unui triunghi excizat în vîrful unui meandru ascuțit, așa cum întîlnim însă și la Tîrgușor — punctul „Urs" — așezare posterioară celei de la Medgidia—Satu Nou. Considerăm că influențele liniare în cadrul culturii Hamangia s-au manifestat prin intermediul comunităților Boian-Bolintineanu.

B. CERAMICA FINĂ (Pl. 7/4—9; 8).

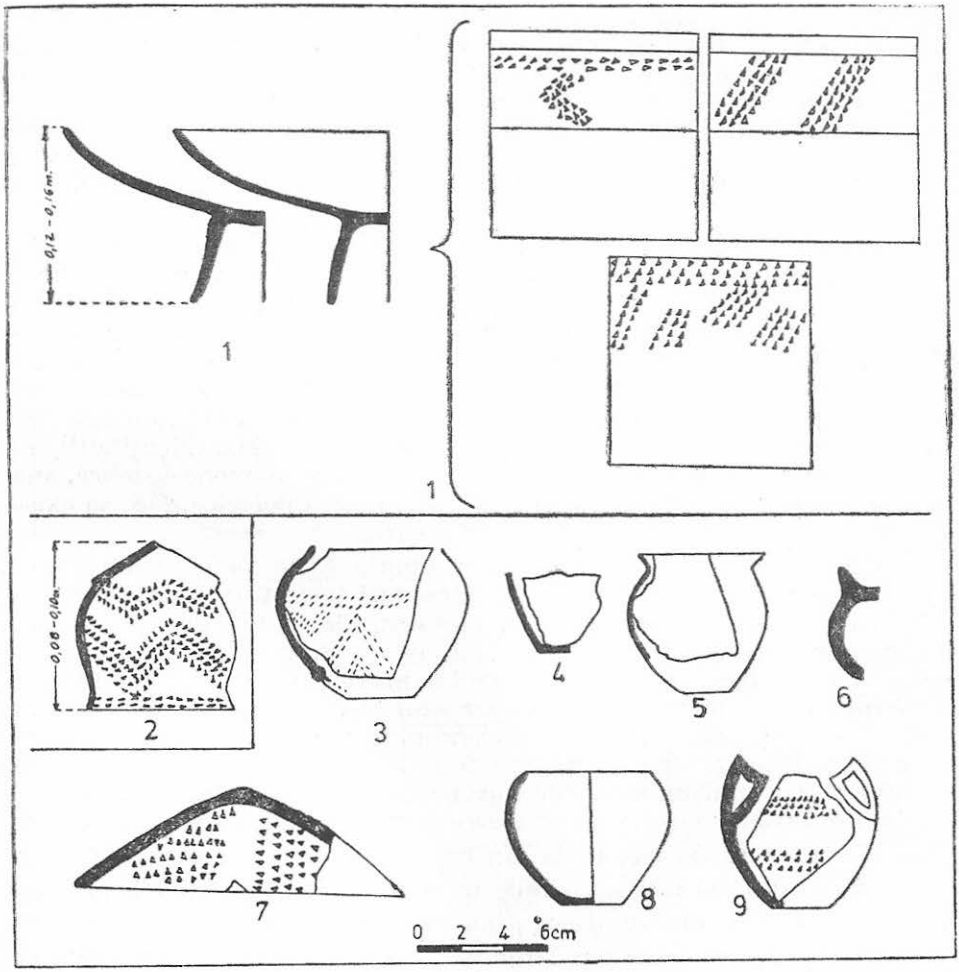
Este principalul element care ne oferă date cronologice, întrucît s-a observat că pe parcursul evoluției culturii Hamangia ea a evoluat sensibil de la o fază la alta.

În așezarea de la Medgidia—Satu Nou ceramica fină este bine reprezentată. Pasta este de bună calitate, bine și uniform frămîntată și arsă, ca degresant folosindu-se îndeosebi nisipul, dar și cioburile foarte mărunt pisate. În spărtură vasele au în general, o culoare cenușie-deschisă. Fără nici o excepție ele au fost acoperite la exterior cu un slip negru, lustruit; foarte rar întîlnim slipul castaniu. Asupra tehnicii de lucru observăm, ca și la ceramica de uz comun (subgrupele A1, A2, A3), obiceiul „sudării fîșiilor" — al părților ce compun vasul.

Cea mai importantă formă a ceramicii fine este strachina (Pl. 8/2). Ea reprezintă circa 55% din totalul acestei grupe ceramice. Străchinile au dimensiuni foarte puțin variabile (înălțime = 0,10—0,14 cm, dar majoritatea au 0,11—0,13 cm). Silueta lor joasă nu le conferă rigiditate căci părțile componente sînt într-o perfectă proporționalitate. Gîtul, ușor subțiat spre buză, este puțin evazat, mai rar drept. Este urmat, în jos, de un umăr scurt, oblic. Numai la cîteva exemplare zona de legătură dintre gît și umăr este rotunjită. Pereții, oblici și ușor arcuiți, fac ca fundul să aibă un diametru ce nu depășește 0,10 cm. Partea inferioară a pereților și fundul sînt ușor îngroșați.

Am arătat cu altă ocazie[37] că străchinile de la Medgidia—Satu Nou și unele de la Goloviță[38] au umărul mai profilat și mai drept decît cele de la Ceamurlia de Jos[39], care sînt forme mai rotunjite. În plus, în ultima așezare multe străchini au umărul inelar, profilat, bine evidențiat, pe cînd în așezarea noastră nu întîlnim o asemenea caracteristică, iar la Goloviță există destul de rar.

[36] R. Lungu, SCIVA, 33, 1982; 1. p. 11—24.
[37] P. Haşotti, Pontica, 14, 1981, p. 29.
[38] D. Berciu, *op. cit.*, p. 256, fig. 152/1—6. p. 258, fig. 153/2. 4, 5. p. 259. fig. 154/4, p. 260, fig. 155/3.

Planșa 7

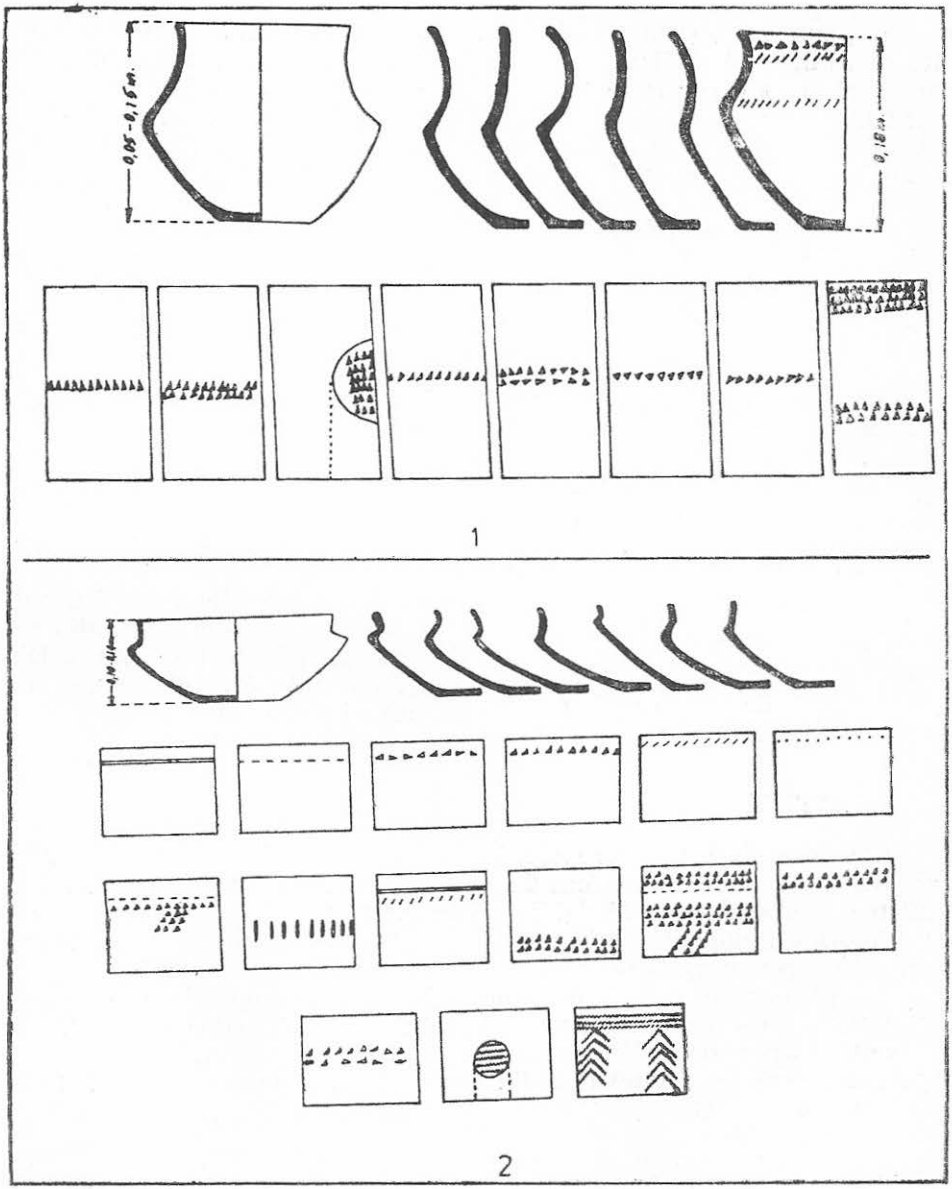
Forma bitronconică (Pl. 8/1) ocupă circa 40% din totalul ceramicii fine de la Medgidia—Satu Nou. De fapt, ea este la fel de răspîndită în așezările contemporane și o întîlnim, de asemenea, destul de frecvent, și în necropole — spre deosebire de străchini care apar cu totul accidental — și complexele funerare. Vasele bitronconice (pahare și castroane) sînt mult mai răspîndite în faza Goloviţa decît în faza Ceamurlia de Jos. În așezarea de la Medgidia—Satu Nou aceste vase au înălțimi ce variază între 0,10 m (pahare) și 0,20 m (castroane). Profilul are forma unui „S" înproporțională cu dimensiunile vaselor. Profilul are forma unui „S" întors, partea superioară fiind mai mult sau mai puțin arcuită spre interior. Diametrul maxim, situat pe linia unde se unesc cele două părți constitutive ale vaselor, se află în general la jumătatea înălțimii. Buza nu este bine individualizată; la extremitate se subțiază puțin, întocmai ca la străchini. Diametrul fundului reprezintă mai puțin de jumătate din diametrul gurii.

Din repertoriul formelor ceramicii fine de la Medgidia—Satu Nou mai fac parte cîteva pahare globulare, cu sau fără buză individualizată (Pl. 7/3, 5, 8), un pahar tronconic fragmentar (Pl. 7/4), o ceașcă fragmentară cu tortiță supraînălțată (Pl. 7/9) și o tortiță (Pl. 7/6). La unele dintre paharele menționate lipsește decorul, fapt ce amintește de o situație similară, corespunzătoare nivelului I (cel inferior) de la Goloviţa[40]. O tratare aparte merită cele două tortițe care, prin forma lor, indică încă o dată originea sudică a culturii Hamangia. Asemănări și chiar identități[41], întîlnim la numeroase culturi a căror origine este de asemenea, sudică, anatoliană. Evident, o serie de similitudini sînt strict tipologice, fără să existe și concordanțe cronologice cu așezarea noastră.

Decorul ceramicii fine este relativ simplu. El se compune din liniuțe, puncte alungite și, mai ales, mici triunghiuri incizate toate umplute, de cele mai multe ori, cu o pastă albă, cretoasă. Elementele decorative menționate sînt dispuse la străchini pe linia ce unește gîtul cu umărul, iar la vasele bitronconice pe linia diametrului maxim. De cele mai multe ori ele formează un singur șir. Foarte rar apar și pe pereții oblici ai străchinilor, sau în alte părți la vasele bitronconice, în afară de zona diametrului maxim. Este rară dispunerea pe două linii paralele a elementelor decorative și, cu totul întîmplătoare, gruparea lor pe trei șiruri paralele. Pe fundul unui pahar bitronconic apar șase astfel de linii. La un număr apreciabil de străchini linia formată din triunghiuri incizate, puncte alungite sau liniuțe este înlocuită cu o linie incizată cu ajutorul unui instrument bont. Acesta reprezintă un decor primitiv și este întîlnit numai accidental în așezări mai tîrzii (exemplu Tîrgușor — punctul „Urs"). Pe pereții unei străchini se află un registru format din vîrci fine de barbotină. Cu totul

[40] *Ibidem*, p. 205.

[41] D. Theocharis, *op. cit.*, p. 295, fig. XVII; *Down of civilisations*, p. 59, fig. 7; R. Treuil, *op. cit.*, p. 217—218, p. 221, fig. 90; *Keramic & Gold Bulgarische Jungsteinzeit im 6 und 5 Jahrtaunsend*, Sofia, 1982, p. 57, fig. 45, p. 95, fig. 102a, p. 96, fig. 104a; J. Lichardus, M. Lichardus, G. Bailloud, J. Cauvin, *op. cit.*, p. 241, fig. 3/9; M. Nica, Materiale, a XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981, București, 1983, p. 47, fig. 10.

Planșa 8

deosebit este decorul realizat din caneluri fine, lustruite, dispuse în linii paralele, sub buză, și unghiuri pe corpul unei străchini. Pe fundul unei alte străchini este realizat un decor identic, din caneluri paralele. Considerăm că acest decor reprezintă continuarea foarte sporadică a unei mai vechi tradiții, prezentă la ceramica fină a celei mai timpurii faze cunoscute pînă acum a culturii Hamangia[42]. Amintim faptul că, spre sfîrșitul culturii Hamangia, reapar canelurile[43], cu deosebirea că acum ele sînt de o altă factură, decorează alte forme ceramice și se datorează unor impulsuri culturale care, după toate probabilitățile, sînt de origine precucuteniană. Canelurile fine de pe cele două străchini de la Hamangia—Satu Nou, ne fac să credem că între această așezare și cea de la Medgidia „Cocoașă" nu s-a scurs o perioadă prea lungă de timp.

Analiza comparativă a decorului ceramicii fine de la Medgidia—Satu Nou și Tîrgușor — punctul „Urs", — ne-a condus la observația că în cea de a doua așezare triunghiurile mici, incizate lasă un loc tot mai mare liniuțelor, constatîndu-se deci un fenomen degenerativ în executarea decorului.

Un alt indiciu de datare îl reprezintă densitatea, mai mare sau mai mică, a elementelor de decor. S-a observat că depărtarea mai mare între ele indică o fază mai veche, ca și tehnica exciziei foarte fine, mai răspîndită[44] la Golovița decît la Ceamurlia de Jos.

Originea sudică a decorului, dar mai ales a formelor ceramicii culturii Hamangia, este evidentă. Dar aceste aspecte necesită un studiu separat, în ciuda dificultăților ridicate de descoperirile de pînă acum. Din analiza sumară a datelor putem spune că în vestul Anatoliei, peninsula Balcanică și Ciclade întîlnim la diferite culturi o ceramică asemănătoare culturii Hamangia, fapt ce, evident, nu trebuie să surprindă.

PLASTICA

Spre deosebire de necropole, în așezările culturii Hamangia plastica (din lut, os, piatră) este extrem de rară. În afară de cîteva fragmente, cu totul nesemnificative, la Medgidia—Satu Nou cercetările ne-au furnizat două figurine fragmentare, despre care am tratat mai pe larg cu altă ocazie[45], astfel încît o nouă prezentare a lor nu mai este necesară. Ne rezumăm numai a aminti că cele două piese fragmentare reprezintă un cap de la o statuetă a cărei modelare prezintă mari asemănări cu cele două binecunoscute statuete de la Cernavoda — „Gînditorul" și „Femeie șezînd" — și partea superioară a unui idol din seria A („în picioare" — după clasificarea lui D. Berciu[46]).

[42] P. Haşoti, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 119—131.

[43] Idem, Materiale, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 52—53 (Tîrgușor, punctul „Urs"); V. Volschi, M. Irimia, *op. cit.*, p. 65, fig. 29, p. 68 fig. 36, p. 69 fig. 37, p. 70 fig. 39, p. 72 fig. 44, p. 73 fig. 45, p. 74 fig. 46 (Mangalia); D. Galbenu, Materiale, 9, 1970, p. 83 fig. 6/1, 3, 4, 6, 8 (Limanu); P. Haşotti, Pontica, 17, 1984, p. 31 (Corbu de Jos); idem, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 129.

[44] D. Berciu, *op. cit.*, p. 271.

[45] P. Haşotti, Pontica, 18, 1985, p. 26—27, p. 28 fig. 1/1, 2.

[46] D. Berciu, *op. cit.*, p. 86 și urm.

Capul de statuetă de la Medgidia—Satu Nou, alături de alte trei exemplare asemănătoare descoperite la Grădiștea—Coslogeni[47], fac dovada că acest tip de plastică a existat în cultura Hamangia cel puțin de la începutul fazei Goloviță.

PODOABE

În stratul de cultură s-a descoperit un fragment de brățară din Spondflus gaederopus[48] (lungime = 3 cm). Spre deosebire de exemplarele de la Limanu[49], acest fragment este de culoare neagră datorită unei arderi puternice. Marginile sînt frumos rotunjite și suprafața exterioară este lustruită.

☆

Din studiul întregului material arheologic, cît și a contextului general al descoperirii, se pot desprinde o serie de concluzii privitoare la încadrarea cronologică a așezării de la Medgidia—Satu Nou. Unele observații, în acest sens, au fost amintite în treacăt, cînd a fost cazul, și în paginile anterioare. În încheierea prezentării noastre ne rezumăm să le expunem în ansamblul lor.

Așezarea de la Medgidia—Satu Nou se încadrează în faza Goloviță a culturii Hamangia, foarte probabil chiar într-o etapă de început a fazei respective.

Studiul comparat al ceramicii (mai ales a celei fine și a ceramicii din subgrupa A3) din așezarea noastră, cu ceramica din așezarea de la Goloviță, este cel mai sugestiv în acest sens. În plus, descoperirea la Medgidia—Satu Nou și Grădiștea—Coslogeni a unor capete de statuete asemănătoare „Gînditorului" și „Femeii șezînd", demonstrează, pe lîngă vechimea mai mare decît se apreciase inițial a acestui gen de plastică, faptul că cele două așezări menționate sînt contemporane, iar dacă cea de la Grădiștea—Coslogeni a fost încadrată cu suficiente dovezi stratigrafice, la nivelul fazei Bolintineanu a culturii Boian, nu avem motive ca și pentru așezarea de la Medgidia—Satu Nou să nu optăm pentru aceeași datare, cu atît mai mult cu cît și ceramica din cele două așezări este foarte asemănătoare, dacă nu chiar identică.

Pentru aceeași datare mai pledează și : caracterul risipit al așezării (numai trei locuințe-bordei pe o suprafață cercetată de circa 600 mp); discontinuitatea nivelului arheologic și grosimea lui variabilă; tipul de locuință (bordeiul de mici dimensiuni); microlitismul accentuat, tehnica de lucru, tipurile și procentajurile de tipuri al uneltelor din silex; raportul topoare-tesle-dălți și inexistența uneltelor perforate din piatră șlefuită.

[47] R. Lungu, SCIA, 25, 1978, p. 204 fig. 6, p. 207 fig. 7; idem, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 21—22.

[48] P. Haşotti. Pontica, 13, 1980, p. 210 fig. 27 p. 211.

[49] V. Volschi, M. Irimia, *op. cit.*, p. 83 fig. 57, 58; D. Galbenu, *op. cit.*, p. 81 fig. 5/1—3.

LISTE D'ILLUSTRATIONS

P. 1 — Plan des fouilles.
Pl. 2 — Les huttes no. 1, 2, 3.
Pl. 3/1, 2 — Outils en silex.
Pl. 3/3—11 — Outils en pierre.
Pl. 4/1 — Outils en os.
Pl. 4/2, Pl. 5/1 — Céramique grossière (groupe A).
Pl. 5/2 — Céramique grossière couverte de slip polie.
Pl. 6, Pl. 7/1—3 — Céramique décorée des excisions „en bandes".
Pl. 7/4—9, Pl. 8 — Céramique fine.

LES SONDAGES FAITES DANS UN HABITAT DE LA CULTURE HAMANGIA A MEDGIDIA—SATU NOU

P. HAŞOTTI

Résumé

L'auteur présente les resultats des fouilles archéologiques faits dans l'habitat appartenant à la culture Hamangia de Medgidia—Satu Nou.

Dans les 18 séctions on a trouvé 3 huttes et 15 fosses ménagers. L'habitat a un seul niveau de culture avec une épaisseur variable.

On a découvert 551 outils en silex avec une importante héritage tardenoisienne, plusieurs meules et frottoirs, neuf haches, herminettes et ciseaux, quelques outils en os et corne.

Nous avons divisé la céramique, qui est très importante, en: Groupe A — céramique grossière d'usage commun (A 1 — céramique grossière couverte de barbotine, A 2 — céramique grossière couverte de slip poli, A 3 — céramique décorée de triangles *incisés*) et Groupe B — céramique fine.

La céramique de Medgidia—Satu Nou est unitaire, malgré son diversité typologique. L'étude de la sous-groupe A 3 et de la groupe B nous indique l'origine du sud, anatolienne de la culture Hamangia et le fait que l'habitat appartinent à la phase Goloviţa de la culture Hamangia, plus probable au commencement de la phase.

Aussi comme dans les autres habitats Hamangia, l'art plastique est peu représenté. Excepté quelques colliers fragmentairs, on a trouvé une pièce presque entière, représentant une idole féminine „debout" (phase A selon la classification du prof. D. Berciu) et la tête d'une statuette, très semblable aux têtes des deux statuettes de Cernavodă — „Le Penseur" et „Femme assise", fait qui nous indique que ce genre d'art plastique est plus vieux dans la culture Hamangia. La même idée est confirmée par des découvertes semblables faites au Grădiştea—Coslogeni (dép. de Călăraşi) — habitat Hamangia contemporain à celui de Medgidia—Satu Nou.

On a encore trouvé un fragment de bracelet fait de Spondylus Gaederopus.

UNELE DATE CU PRIVIRE LA UN LOT DE FAUNĂ DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA EPONIMĂ DE LA HAMANGIA (BAIA)

SERGIU HAIMOVICI

Stațiunea arheologică Hamangia a fost descoperită în apropiere de actuala localitate Baia, denumită astfel întrucît aici se pregătește, pentru industrializare, minereul cuprifer extras din exploatarea de pe dealul Altîn Tepe. Localitatea este situată în depresiunea cu același nume din SE podișului Babadag. Solurile din zonă sînt alcătuite din diverse tipuri de cernoziom, dar între ele se intrică și soluri silvestre care, spunem noi, au un caracter subfosil, întrucît masivul păduros de cvercinee, format din specii de stejar termofile, situat actualmente pe podișul peneplenizat al Babadagului, cam la 10—12 km de așezare, ajungea probabil în vechime pînă în apropierea acesteia. Din punct de vedere hidrografic găsim în regiune două pîraie, Ceamurlia și Hamangia, care se unesc pentru a se vărsa în limanul fluviomaritim Ceamurlia, un golf al Goloviței, ce face parte din ansamblul lacustru lagunar Razim ; tot în limanul Ceamurlia, ceva mai la N, ajunge și rîul Slava care drenează o parte a podișului Babadag[1].

Materialul faunistic avut la dispoziție reprezintă un lot care a fost găsit, odată cu săpăturile executate în așezare în anii 1952—1953, de către un colectiv de arheologi, condus de I. Berciu.

Menționăm că paleofaună de cultură Hamangia a mai fost studiată de noi din marea necropolă de la Cernavodă[2], cît și din așezarea de la Techirghiol[3] ; dar aceste lucrări au avut și au rămas doar cu un caracter preliminar.

Lotul de paleofaună avut în vedere nu este deloc abundent, dar credem că datele pe care le vom expune, pe baza studiului morfologic și biometric executat, nu au un caracter aleatoriu și ele pot servi arheologilor

[1] Datele de mai sus, cît și altele referitoare la caracteristicile mediului ambiant actual au fost extrase din lucrarea : P. V. Coteț, I. Popovici, *Județul Tulcea*, Ed. Acad. R.S.R., 1972.

[2] Olga Necrasov, S. Haimovici, C. Maximilian, D. Nicolaescu, Probleme de antropologie IV, 1959 p. 7—20. Antropologii care au degajat mormintele nu au departajat pentru fiecare mormînt în parte fauna de ofrandă de scheletele umane, ci aceasta a fost amestecată, încît ea a fost studiată ca un tot, la laboratorul de morfologie animală din Iași de către Olga Necrasov și S. Haimovici împreună cu un grup de studenți.

[3] Olga Necrasov, S. Haimovici, Materiale, VIII, 1962 p. 175—185.

pentru a circumscrie mai bine unele caracteristici ale culturii Hamangia și totodată pentru a reprezenta un punct de plecare în vederea altor cercetări de arheozoologie, privitoare la această cultură.

Deși materialul este în cantitate mică el apare destul de diversificat, încît au fost găsite mai multe grupe de animale, cît și un număr relativ mare de specii.

Moluștele

Sînt reprezentate doar prin trei valve de *Unio* aparținînd subspeciei *U. pictorum schrenckianus*[4], tipică pentru Dunărea inferioară și rîurile ce se varsă în zona noastră a Mării Negre. Specie de apă lent curgătoare, ea era probabil comună în neolitic, în pîraiele din jurul așezării.

Chelonienii

Acest grup de reptile este reprezentat prin broasca țestoasă de apă *(Emys orbicularis)*, existînd trei resturi și anume : două fragmente de costale ale carapacei și un rest de hioplastron al plastronului; era desigur abundentă în zona înmlăștinită din dreptul limanului Ceamurlia.

Peștii

Resturile provenite de la pești aparțin în totalitatea lor peștilor osoși (teleosteenilor). Ele sînt reprezentate prin vertebre fragmentare (s-a păstrat doar corpul vertebral), cît și prin alte cîteva resturi. Vertebrele în număr de 27 sînt de două categorii : pe de-o parte cele provenite de la indivizi de talie foarte mare, iar pe de altă parte de la exemplare relativ mici și mijlocii.

Vertebrele mari au diametrul corpului lor de 39, 31, 29, 29, 29, 29 și 27 mm. Dintre peștii de apă dulce din fauna noastră doar somnul *(Silurus glanis)* atinge dimensiunile de la care ele ar putea proveni[5]. Vertebra cu diametrul de 39 mm ar aparține astfel unui individ cam de 2 m și în jur de 100 kg greutate celelalte poate din regiunea caudală ale aceluiași exemplar, sau de la alți indivizi ceva mai mici, dar totuși de o mărime cu totul apreciabilă. Somnul trăiește la noi în Dunăre și în rîurile mari, dar și în limanurile litorale îndulcite, inclusiv în partea de nord a complexului Razim[6]. Prezența sa la Hamangia, concomitent cu existența unor exemplare atît de mari, pune o problemă de prim ordin. Indivizi de somn de o asemenea talie nu puteau viețui în pîraiele amintite și nici în rîul Slava ; totodată, trebuie exclusă aducerea lor din Dunăre, care este situată la o distanță apreciabilă. Rămîne să considerăm că somnul trăia în perioada de dezvoltare a culturii Hamangia în complexul actualmente lagunar Razim, în dreptul lacului Golovița. Aceasta presupune că și a-

[4] Determinarea a fost făcută de Bica Ionesi, căreia îi mulțumim.

[5] Vezi în această privință S. Cărăușu, *Tratat de ichtiologie*, Ed. Acad. R.P.R., 1952; P. Bănărescu, *Fauna R.S.R.* vol. XIII, Pisces-Osteichthyes, Ed. Acad. R.S.R., 1964.

[6] Vezi P. Bănărescu, p. 551.

tunci acest luciu de apă era dulce sau doar foarte slab salmastru, dînd posibilitatea vieţuirii somnului şi atingerea unor talii de excepţie. În acest caz aşa-zisul golf marin Halmyris, care ar fi fost barat de către grindurile Perişor şi Chituc în sec. VIII—IX e.n. dînd astfel sistemul lagunar Razim[7], era poate chiar despărţit total de mare şi îndulcit în perioada din holocen cînd a existat cultura Hamangia, devenind poate ulterior, printr-o transgresiune marină, un golf al Pontului Euxin. Ar mai exista o ipoteză la care noi însă nu subscriem. Se ştie că în Marea Neagră nu trăiesc actualmente specii de talie specifică atît de mare, pe măsura vertebrelor în cauză[8]. Doar în mod excepţional şi aproape niciodată pînă în dreptul litoralului românesc ajunge tonul *(Thunnus thynnus)*[9], care este o specie termofilă, de talie mare, comună în Mediterana, mai cu seamă în partea vestică a ei, dar pătrunzînd şi în mările adiacente. Poate, întrucît cultura Hamangia s-a dezvoltat în plin optimun climateric postglacial, să fi fost atunci mai frecvent în Marea Neagră şi tomul, aşa ca şi alte specii de peşti termofili[10], vertebrele respective aparţinîndu-i. Nu credem însă că această specie era oarecum comună în zona litoralului nostru a Pontului Euxin nici în perioada optimului climateric ; totodată tonul, peşte de mare deschisă, nu se apropie de ţărm, în apele puţin adînci, ţinîndu-se departe de acesta şi este aproape sigur că, pe de-o parte el nu putea ajunge într-un eventual golf cu ape joase şi pe de alta, că locuitorii aşezărilor Hamangia de pe malul mării, nu aveau ambarcaţiuni puternice şi nici unelte adecvate pentru un pescuit de larg. Cercetări ulterioare, mai cu seamă de sedimentologie, vor putea elucida pe deplin evoluţia în holocen a zonei respective a litoralului Mării Negre, dar noi considerăm că prima ipoteză este mai credibilă.

Vertebrele considerate de mărime mijlocie şi mică, cu diametrul de la 10—6 mm, ar aparţine, urmînd prima ipoteză, unor peşti dulcicoli şi în acest caz ar fi de avut în vedere specii de talie specifică oarecum relativ mare, dintre ciprinide cum ar fi crapul, avatul, babuşca, plătica, sau dintre percide şalăul, dar cu precizie nu exista ştiuca, care se ştie că are vertebre cu apofize spinoase foarte subţiri, lucru neîntîlnit între resturile noastre osoase ; toţi aceşti peşti ar proveni tot din limanul Ceamurlia şi din Golovita, dat fiind talia lor.

Celelalte resturi de teleosteeni au caracteristici morfologice după care determinarea devine mai precisă : astfel există un fragment de bazioccipital cu apofiza sa posterioară, unde este găzduit „osul amar" aparţinînd unui exemplar de crap *(Cyprinus carpio)*, dar de talie foarte mică, un rest de opercular şi altul de preopercular de la un ciprinid, de asemenea mic, cît şi o apofiză de vertebră modificată, alcătuind o parte a aparatului Weber, provenind tot de la un ciprinid mic ; aceste ultime exemplare au putut fi pescuite chiar în pîraiele Hamangia şi Ceamurlia.

[7] *Op. cit.* la nota 1, p. 139.
[8] Vezi lucrările de la nota 5.
[9] Op. cit. supra. la p. 700 şi p. 811.
[10] *Op. cit.* la nota 3, p. 181—82.

Mamiferele

Acest grup prezintă resturile cele mai abundente și mai semnificative putîndu-se da mai ușor diagnoza specifică și a executa totodată pe unele dintre ele măsurători. Ele s-ar putea împărți în trei categorii : specii precis sălbatice reprezentate prin pisica sălbatică și cerb, specii reunite într-o grupare în care ar putea fi atît indivizi sălbatici, cît și domestici, așa cum sînt suinele și bovinele și specii precis numai domestice : ovicaprinele și cîinele.

Pisica sălbatică *(Felis silvestris)*

Pisica sălbatică este reprezentată printr-un singur rest și anume ramul stîng al unei mandibule căreia îi lipsește doar o parte a apofizei coronoide. S-au putut de aceea executa măsurători (în mm) :

lungimea condilară	71,5
lungimea șirului de dinți	40,0
lungimea dinților jugali	24,5

Se știe că pisica sălbatică este o specie tipică pentru păduri mari de foioase din regiuni de cîmpie și colinară, arătînd astfel că masivul forestier de cvercinee din podișul Babadagului se întindea în neoliticul mijlociu pînă în apropierea așezării de la Hamangia. Totodată exemplarul găsit se arată a fi masiv, întrucît lungimea dinților jugali variază pentru pisica sălbatică din Europa centrală între 31,0—35,0 mm[11], iar la două cranii actuale din Moldova ea este de 33 și 40 mm (ultimul exemplar fiind precis un mascul)[12] ; pisica sălbatică există și actualmente în pădurile Babadagului, dar asupra mărimii ei nu putem da, din păcate, nici o relație.

Cerbul *(Cervus elaphus)*

Resturile acestei specii sînt mai abundente. Au fost puse în evidență cinci fragmente mici de corn cu totul nesemnificative, cît și două de craniu, reprezentate unul prin porțiunea pietroasă a stîncii temporalului, iar cealaltă printr-o porțiune posterioară a scoicii temporalului. Există și trei resturi de mandibule, două de asemenea nesemnificative (un fragment purtînd condilul, altul apofiza coronoidă), dar și o piesă mai mare, cu dentiția jugală (ruptură în dreptul lui P_2 care lipsește) ce prezintă o erodare slabă, individul abia fiind ajuns la maturitate. S-au executat următoarele măsurători (în mm) :

Lungimea dinților jugali	(137)
Lungimea molarilor	85
Lungimea M_3	37

[11] G. Gaffrey *Merkmale der wildlebenden Säugetiere Mitteleuropes*, Geest-Portig Verlag, Leipzig, 1961, p. 175.

[12] Material din colecția laboratorului de morfologie animală din Iași, provenit probabil de pe raza județului Botoșani.

S-au mai găsit și fragmente ale oaselor membrelor și anume un rest de femur cu lărgimea epifizei inferioare de 71 mm și altul de metacarp cu lărgimea epifizei superioare de 44 mm. Este foarte probabil ca cerbul de la Hamangia să nu fi fost mai gracil decît acela, relativ masiv, din alte așezări ale neoliticului din România. Element de asemenea de pădure, dar cu o stenoecie mai puțin avansată decît pisica sălbatică, el arată încă o dată întinderea masivelor forestiere pînă în apropierea așezării. Prezența sa în neoliticul dobrogean nu trebuie să mai constituie de loc o cauză de mirare pentru zoogeografi, întrucît el se mai găsește din abundență în nordul acestei provincii chiar în sec. XII e.n.[13].

Suinele *(Sus scrofa ferus* et *Sus scrofa domesticus)*

În această grupare intră pe de-o parte mistrețul, strămoșul porcinelor, iar pe de altă parte acestea din urmă. Departajarea între ele se face mai ales biometric, dar și somatoscopic, cînd măsurătorile sînt imposibile ; pentru unele resturi osoase stabilirea apartenenței fie la suinele sălbatice fie la cele domestice este de-a dreptul imposibilă.

Vom enumera de aceea materialul aparținînd suinelor pentru care din păcate, datorită fragmentării nu s-a putut executa aproape nici o măsurătoare, căutînd a-l repartiza fie mistrețului fie porcului. Facem de la început constatarea că au fost găsite doar maxilare și dinți.

Un fragment de canin superior aparține cu cea mai mare probabilitate lui *S. ferus* mascul ; un rest de mandibulă la care M_2 își face apariția, deci în plină creștere (14—16 luni), avînd caninul și o simfiză cu lungimea de 49 mm, credem că provine de la o femelă de *S. domesticus ;* un alt rest cam de aceeași vîrstă, cu M_2 făcîndu-și apariția, dar mai masiv, se pare din contra că ar fi de la un *S. ferus ;* un fragment de mandibulă avînd in situ pe P_2-M_2 cu o erodare destul de puternică 6—8 ani) pare a proveni de la un *S. domesticus* dar ar fi posibil să fie și de la un *S. ferus* femel ; un M_3 care nu ieșise încă din alveolă (cca. 20 luni) cu o lungime de 45 mm, ar fi mai degrabă de la un *S. ferus.* Ca o concluzie se poate spune că există resturi de mistreț dar aproape sigur și de porcine. Asupra caracterelor metrice ale porcului nu se poate face nici o precizare.

Bovinele *(Bos taurus* et *Bos primigenius)*

Aici intră, pe de-o parte, taurinele domestice, dar s-ar putea, pe de altă parte, să existe și resturi ale bourului, strămoșul primelor. S-au putut executa unele măsurători, încît departajarea a fost mai ușoară decît la suine ; cea mai mare parte a resturilor aparțin lui *B. taurus,* dar două-trei, cu o oarecare probabilitate, provin de la *B. primigenius.*

[13] S. Haimovici, date inedite.

Există trei fragmente de corn, două fiind mici rupturi nesemnificative, dar al treilea reprezentînd o porțiune bazală cu o mică porțiune a frontalului. Măsurătorile (în mm) sînt redate mai jos :

Diametrul mare al bazei cornului	62
Diametrul mic al bazei cornului	48
Circumferința bazei cornului	182

Se poate constata că acest corn este relativ gracil, dar totuși mai mare decît limita maximă de variație pentru coarnele ale așa-zisului tip „brachyceros".

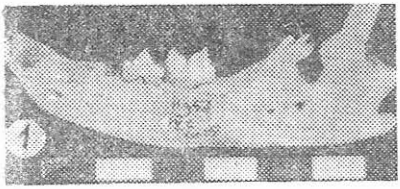
Urmează o serie de resturi de maxilare și dinți. Astfel, un M^3 avînd o erodare mijlocie (deci 5-7 ani) are o lungime de 29 mm ; de asemenea, șase fragmente de mandibulă dintre care trei mai semnificative : una aparținînd unui tînăr de circa 18 luni, întrucît M_1 este ieșit dar neerodat, iar M_2 este pe cale de apariție, alta cu M_3 in situ, ușor erodate, deci o vîrstă de cca. 4 ani, avînd o lungime de 38 mm, iar o a treia tot cu un M_3, dar puternic erodat (7-10 ani), lungimea fiind de 36 mm ; există și alte trei molare inferioare, libere, cu o erodare de la slabă la puternică.

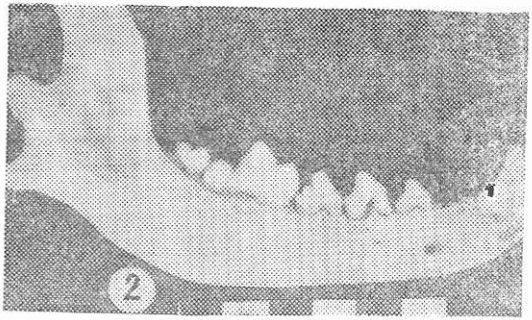
Se găsesc și opt resturi de vertebre : un axis și un sacrum fragmentare și altele cinci, dintre care trei au discurile vertebrale deschise (deci încă pe cale de creștere) ; axisul și o altă vertebră cervicală, cu discul deschis, sînt foarte masive și ar putea proveni de la un *B. primigenius*.

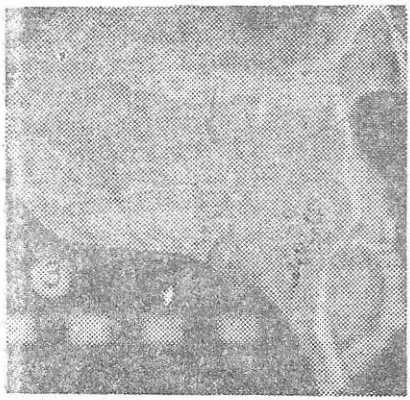
Dintre oasele membrelor remarcăm trei fragmente de humerusuri, unul dintre ele aparținînd unui tînăr și altele două de matur la care s-au executat măsurători : lărgimea epifizei inferioare este de 94, respectiv 85 mm, iar lărgimea suprafeței articulare de 85, respectiv 72 mm ; un fragment de radius a cărui epifiză superioară are o lărgime de 93 mm și lărgimea suprafeței articulare de 83 mm; un rest de coxal, nesemnificativ, dar care prezintă urme de ardere ; un astragal cu lungimea maximă de 72 mm ; o epifiză inferioară a metatarsului, relativ masivă, cu lărgimea de 72 mm, care provine și ea de la un taurin, dar ar putea fi poate și de la o femelă de *B. primigenius*.

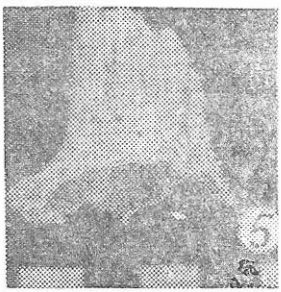
Se remarcă că toate resturile cornutelor domestice sînt relativ mari încadrîndu-se de obicei în gama de variație a așa-zisului tip „primigenius". Nu putem preciza dacă în medie (datorită penuriei materialului) ele apar mai gracile decît taurinele culturii Boian, dat fiind faptul că ar fi putut exista la taurinele culturii Hamangia o componentă est mediteranoidă de talie mai mică. Oricum, părerea oarecum puerilă emisă de noi acum 30 ani că în cadrul culturii Hamangia ar fi existat concomitent două varietăți de taurine[14] (una mai gracilă și alta mai masivă), nu mai poate fi luată în considerație.

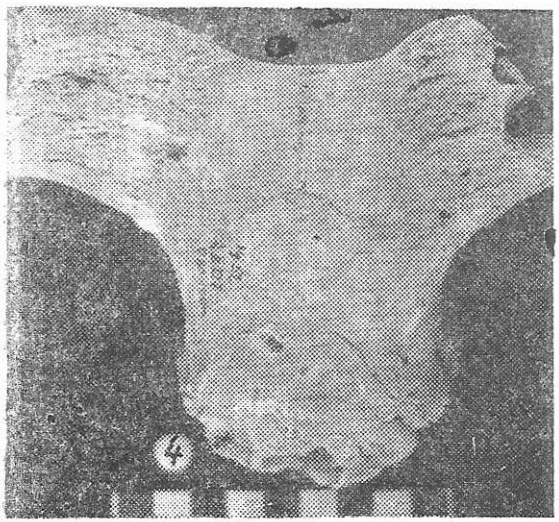
[14] *Op. cit.* la nota 3, p. 177.

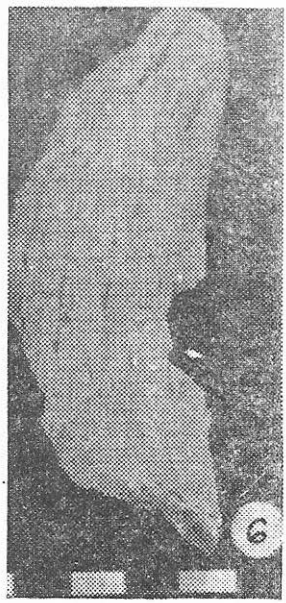

Fig. 1 — 1. *Felis silvestris*, mandibulă ; 2. *Canis familiaris*, mandibulă ; 3. *Bos taurus*, corn fragmentar ; 4. *Ovis aries*, neurocraniu fragmentar de mascul ; 5. *Capra hircus*, corn fragmentar de femelă ; 6. *Capra hircus*, porțiunea distală a unui corn de mascul.

Ovicaprinele *(Ovis aries* et *Capra hircus)*

În ceea ce privește cornutele mici nu există nici un dubiu că sînt domestice, întrucît în holocen nu au existat în regiunile noastre ovine și caprine sălbatice, strămoșii lor găsindu-se astfel în alte părți ale Europei și Asiei, ele fiind aduse în zona la care ne referim gata domesticite.

Atît de la *Ovis* cît și de la *Capra* dispunem de un număr relativ mare de fragmente de coarne, după care s-a putut stabili ușor diagnoza diferențială între cele două genuri și totodată de a evidenția unele caracteristici morfologice ale lor.

Pentru *Ovis* există trei resturi de coarne de masculi, toate tăiate intenționat în lung; se observă că ele apar relativ gracile, iar pe secțiune, mai degrabă ovale decît triunghiulare. S-a găsit și un rest de neurocraniu destul de bine păstrat; suturile frontoparietală și parietooccipitală, încă deschise, evidențiază foarte bine genul. Coarnele sînt retezate aproape de bază, dar se poate constata că piesa aparține unui mascul; ele apar relativ gracile: diametrul mare al bazei = 46 mm, cel mic = 22 mm, iar circumferința este de 126 mm și cu secțiunea aproape convexă, întrucît muchia externă este atît de rotunjită, încît aproape că nu se evidențiază pe această parte a cornului două fețe distincte.

La *Capra* am găsit un număr de șase fragmente de coarne. Cinci dintre ele, foarte gracile, provin desigur de la femele, ele îmbrăcînd cu evidență caractere de „prisca"; doar unul are baza împreună cu o mică porțiune din frontal, observîndu-se bine că fața externă este convexă și cea internă aproape plană — dimensiunile fiind următoarele: diametrul mare al bazei = 24 mm, cel mic = 12 mm, iar circumferința = 60 mm. Al șaselea fragment este mai masiv, provenind desigur de la un mascul; el are, din păcate, prezent doar vîrful care prezintă tot caractere de „prisca". De asemenea, de la *Capra* provine și un fragment de matacarp, cu epifiza inferioară, gracilă, avînd lărgimea de 22 mm.

Pe lîngă toate aceste resturi la care a fost posibilă diagnoza generică diferențială, există și o serie de maxilare inferioare cu dinți de la cornute mici, pentru care, după cum se știe, nu se poate preciza genul. Ele sînt în număr de 13, iar la unele s-au executat și măsurători. Menționăm mai întîi patru dintre ele aparținînd unor indivizi maturi la care dentiția jugală este completă; erodarea este de la mijlocie la puternică, indivizii mergînd de la vîrsta de circa 4 la 7-8 ani.

Măsurători pe mandibule de ovicaprine (în mm):

lungimea dinților jugali	67	71	72	(76)
lungimea molarilor	46	50	50	—
lungimea M_3	20,5	24	24	23

La alte cîteva mandibule s-a putut aprecia doar vîrsta de sacrificare a indivizilor respectivi, neputîndu-se face nici o prelucrare biometrică. Astfel, există un rest la care M_3 nu a apărut, dar M_2 și-a început de acum erodarea — vîrsta de cca 12 luni; altul are pe M_3 aproape ieșit, deci cam 20 luni; un al treilea cu M_3 abia ieșit, ar avea circa 2 ani și în fine cel de-al patrulea cu M_3 foarte puternic erodat cu o vîrstă în jur de 8-9 ani.

Menționăm că un rest de mandibulă prezintă o leziune dentară, o paradontoză marginală slabă între M_2-M_3.

Considerînd resturile pentru care diagnoza diferențială a fost posibilă, putem spune, însă cu o mare doză de probabilitate că, numeric, caprinele erau cam tot atît de numeroase ca ovinele. În ceea ce privește talia sîntem de părere că ovicaprinele erau gracile și mai cu seamă ovinele păreau de talie mică, masculii cu coarnele nu prea puternice, iar femelele, poate în majoritate sau chiar total acornute ; astfel *Ovis* din cultura Hamangia era, în mare, asemănător cu ovinele din celelalte culturi ale neoliticului de la noi.

Canis familiaris

Cîinele are trei resturi și anume toate fragmente de craniu facial. Unul dintre ele este o porțiune din falca superioară dreaptă cu premaxilarul și o parte a maxilarului cu caninul in situ, fragmentul provenind de la un individ mic. Există, de asemenea, o parte posterioară de mandibulă, tot gracilă, cît și ramul drept complet, al unui alt maxilar inferior, la care s-a putut executa măsurători (în mm) :

Mandibulă

lungimea condilară	118
lungimea de la condil la partea posterioară a alveolei C_1	104
lungimea dinților jugali	68
lungimea bazală a craniului conform coef. Brinkmann (media)	142,63
Lungimea bazală a craniului conform coef. Dahr	153,20

Se constată prezența unui cîine de talie mică asemănător cu așa-numitul tip „palustris" foarte caracteristic în tot neoliticul de la noi și chiar european.

☆

Toate caracteristicile evidențiate mai sus pot jalona unele din caracterele economiei locuitorilor din așezarea de la Hamangia și chiar de a surprinde o serie de particularități ale culturii respective.

Desigur că se practica, așa cum s-a constatat, pescuitul. Acesta este însă legat la Hamangia de un mediu foarte favorabil pentru ca el să poată fi exercitat. Cu cea mai mare probabilitate, în stațiuni ale culturii depărtate de Dunăre, de lacuri, de sisteme lagunare sau limane fluvio-maritime el nu putea avea nici o importanță economică.

Vînătoarea prezenta la Hamangia un rol secundar, dar nu cu totul minor, fiind doborîți cerbul și mistrețul, specii cel puțin cvasisilvestre, legate în mod direct de pădurea din apropiere. În stațiunile din silvostepă și mai ales din stepă, depărtate de pădure sau de zăvoaiele Dunării, ea își pierdea importanța, căci dintre speciile de talie mare se puteau găsi în acest mediu, la acea vreme, doar *Equus hydruntinus* și într-o oarecare măsură căpriorul.

O ocupație de prim ordin era reprezentată prin creșterea animalelor fiind cunoscute cu precizie taurinele, ovinele și caprinele. S-ar putea

ca porcul să fi avut o frecvență foarte joasă, ca și în stațiunea de la Techirghiol[15], sau să lipsească cu totul la Hamangia. Penuria sau chiar lipsa acestei specii în stațiunile culturii Hamangia, trebuie verificată pe material faunistic bogat ; ori cum în perioada de dezvoltare a acestei culturi el era de-acum precis domesticit, fiind prezent în fauna altor culturi de la noi și din Peninsula Balcanică.

Taurinele și ovicaprinele, dat fiind faptul că se găsesc frecvent indivizi de o vîrstă relativ înaintată, erau cu precădere crescute pentru scopuri utilitare și doar apoi, prin sacrificare, deveneau furnizoare de carne ; acest fapt apare chiar mai evident la cornutele mici decît la taurine.

Frecvența ovicaprinelor era ridicată, acestea egalînd sau poate întrecînd numeric taurinele ; întrucît ele apar în cantitate mare și la Techirghiol[16] s-ar putea ca bogăția de cornute mici să fie, spre deosebire de alte culturi ale neoliticului românesc, o caracteristică pentru cultura Hamangia.

Avînd în vedere talia specifică cu mult mai mare a taurinelor în raport cu aceea a ovicaprinelor, trebuie să arătăm că, totuși, și la Hamangia, în acoperirea necesităților de proteine animale din hrana locuitorilor, cornutele mari aveau rolul preponderent.

QUELQUES DONNEES CONCERNANT UN LOT DE FAUNE DECOUVERT DANS L'ETABLISSEMENT EPONIME DE HAMANGIA (BAIA)

S. Haimovici

Résumé

La station archéologique de Hamangia, site qui a donné le nom pour une importante culture du néolithique roumain est située près de l'actuelle localité de Baia, dans le centre de la Dobrogea, à approximativement 10 km ouest du lac de Golovița qui fait partie du système lagunaire Razim.

On a trouvé des restes des mollusques (valves d'*Unio*), des tortues (*Emys*), des poissons, et des mammifères. Parmi les restes des poissons se trouvent des corps vertebraux très grands qui appartiennent probablement aux silures de très grande taille, ce que indique que le système lagunaire de Razim éxistait durant le dévellopement de la culture de Hamangia.

Parmi les mammifères se trouvent des espèces sauvages comme le cerf, le sanglier et le chat sauvage démontrant la présence dans la proximité des grands forêts ; peut être aussi l'aurochs.

Parmi les domestiques on trouve les taurins, les ovicaprins et le chien; il est possible que le porc manque. Les taurins sont de grande taille, mais les ovicaprins sont graciles et pétites ; le chien est aussi pétit.

La pêche et la chasse sont des occupations des habitants de la stations, liées avec les conditions du milieu environnant ; mais une activité de premier ordre était l'élevage du grand et du ménu bétail. Probablement que les taurins et les ovicaprins étaient tenus premièrement pour des buts utilitaires et secondairement comme fournisseurs de viande.

[15] *Op. cit.* 3, p. 178 și tabelul anexă.
[16] *Ibid.* p. 177 și tabelul anexă.

IMPORTURI AMFORICE LA ALBEȘTI (jud. CONSTANȚA): RHODOS

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU

Plasat în continuarea preocupărilor noastre privind importurile amforice în cetatea greco-indigenă de la Albești[1], prezentul studiu aduce în discuție situația produselor de Rhodos, centru a cărui activitate economică face de cîțiva ani obiectul unor analize riguroase[2], capabile să corijeze și să ofere interpretări noi unor date statistice și istorice admise pînă acum.

Nedetașîndu-ne prea mult de nota tradițională, încercăm totuși o analiză mai riguroasă a acestor ștampile, care să țină seama de noile cercetări în domeniu, desigur, în măsura în care acestea ne-au fost accesibile.

Fără să avem pretenția epuizării punctelor de vedere abordate, considerăm necesar să subliniem că în unele direcții am încercat să fim cît mai aproape de „adevărurile" admise (deși acestea sînt date ca „propuneri" sau „ipoteze" de autorii lor), iar în alte părți am trecut la deducții proprii, cu șanse de a putea fi confirmate sau corectate. Catalogul pe care îl dăm în continuarea articolului cuprinde nume de eponimi (A), nume de producători (B) și ștampile cu legenda neîntregită (C), în ordinea alfabetică a numelor și în continuare numerică a cataloagelor de la Albești deja publicate[3].

☆

Lotul de ștampile rhodiene de la Albești numără 48 de piese, dintre care 13 aparțin eponimilor, 29 producătorilor, 5 au legenda neîntregită, iar un exemplar amforic păstrează ambele toarte ștampilate. Din punct de vedere al formei, majoritatea sînt ștampile rectangulare — 29 de piese, 18 sînt circulare (dintre care 7 sînt de tipul „cu buton") și un exemplar are formă de frunză.

---

[1] A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, în Pontica, 19, 1986, p. 33—60; M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *ibidem*, p. 61—74.

[2] Alain Bresson, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 81—86; J. Y. Empereur, BCH, 106, 1982, 1, p. 219—233.

[3] Vezi mai sus nota 1 și explicația dată la p. 74.

Ca tip morfologic, toate sunt aplicate pe torți cu curbura lină, ce le conferă trăsătura de grup distinct de aspectul recunoscut unghiular al torților de Rhodos, care începe spre sfîrșitul sec. III î.e.n. și capătă caracter definitiv în sec. II—I î.e.n.[4].

În ștampilele circulare cu buton numele sînt fără prepoziție, în cazul nominativ (4) sau genitiv (3). Cum s-a remarcat ca un fapt frecvent apariția pe ștampilele timpurii a numelor de eponimi fără prepoziție[5], 5 exemplare le-am apreciat ca fiind ale unor eponimi. Este cazul lui Ἀγέστρατος și Χαρμοκλῆς, nume cunoscute numai ca eponimi; Φίλινος citat de V. Grace în lista eponimilor anteriori marcării lunilor[6], Σθενέλας și Τιμοκλείδας, cuprinși în listele de eponimi rhodieni cunoscuți de V. Grace[7]. Între producători am inclus pe Ἱεροτέλης, bine documentat în această categorie printr-un mare număr de exemplare perechi[8] și Ἡρωίδας, pentru care singurul criteriu avut în vedere de noi a fost absența acestui nume în listele de eponimi cunoscute.

Înainte de a trece la considerații legate de cronologia pieselor, prezentăm ca o „noutate" exemplarul cu nr. inv. 32406 (catalog nr. 125 (8) a-b) care păstrează ambele torți ștampilate. Producătorul Ἐπίγονος cunoscut în alte părți în asociație cu diverse nume — Σιμυλῖνος, Θρασύδαμος, Ξενόστρατος [9], apare acum împreună cu eponimul Ἡλυκράτης.

Situația cronologică a ștampilelor rhodiene, capitol care a preocupat de mult timp pe specialiști, a reușit în mare măsură să aducă precizări în legătură cu plasarea exactă a unor nume, în special de eponimi, în limite de timp care ajung pînă la un an[10], și în stabilirea unor tradiții în producerea vaselor, transmise la generații succesive în cadrul aceleiași familii[11]. Cu toate acestea nu putem vorbi de o cronologie definitivă a numelor de pe ștampilele rhodiene, ci numai de una relativă, este drept însă, cu multe șanse de a se apropia de cea reală. Nu este cazul, credem, să facem o prezentare detaliată a grupelor cronologice stabilite de V. Grace încă din 1952[12], ci ne vom referi doar la două reveniri asupra datărilor unor complexe arheologice bine-cunoscute de arheologi și a căror reinterpretare modifică datările unor serii ceramice.

---

[4] V. Grace, *Eponyms*, p. 119—120 ; Pentru prescurtările folosite mai departe în note și în catalog vezi lista de la sfîrșitul articolului.

[5] V. Grace, *Délos*, p. 525 ; eadem, *Eponyms*, p. 118.

[6] V. Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20.

[7] V. Grace, *Délos*, p. 528 și 530 ; eadem, *Eponyms*, nr. 144 și 162.

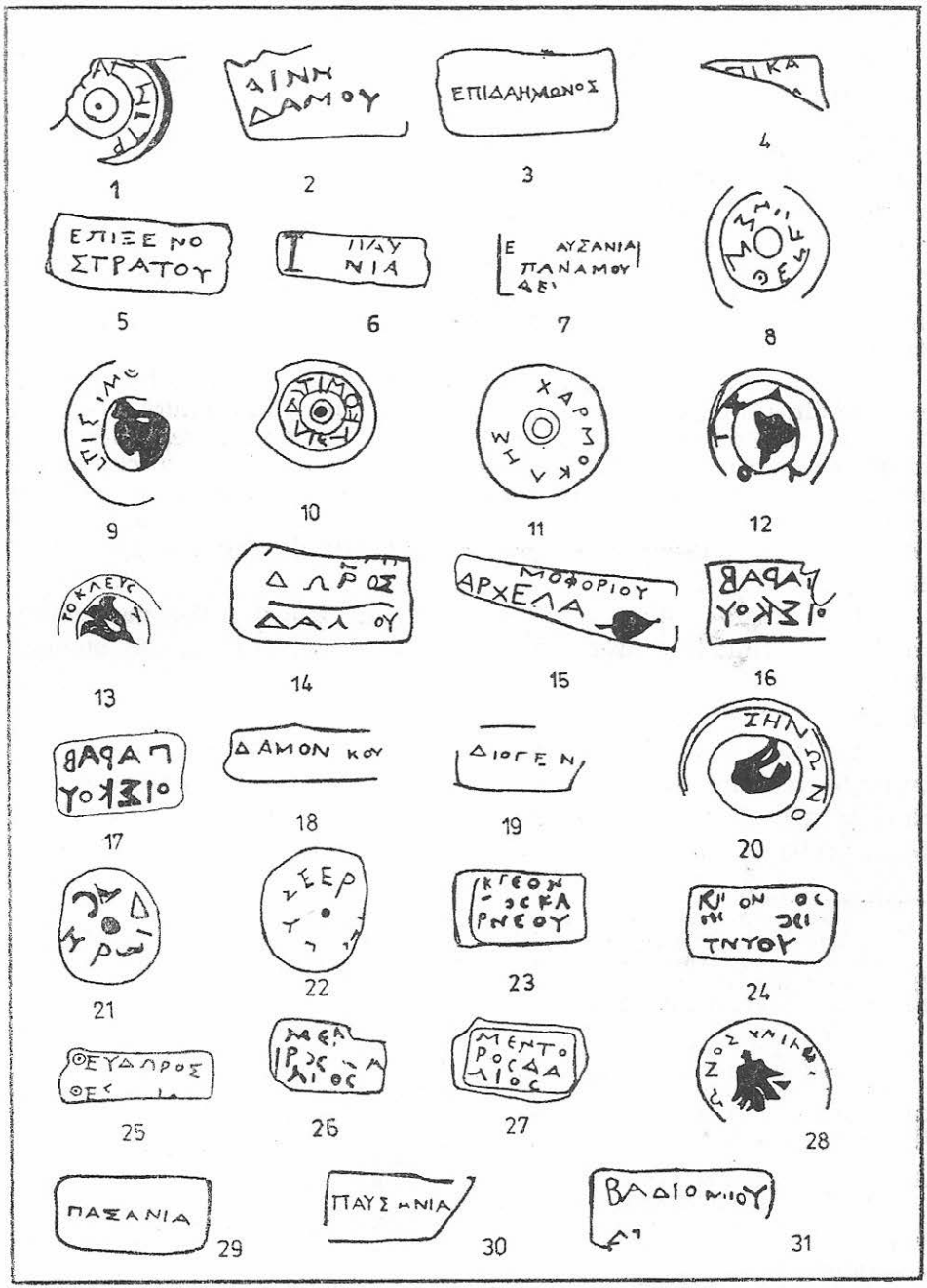
[8] Referitor la numele Ἱεροτέλης, vezi în special V. Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20 ; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Delos* 27, p. 292 și urm. și sub E2. Vezi mai departe la noi catalog nr. 145 (29).

[9] Vezi D. B. Șelov, *Tanais*, p. 99, nr. 342 ; Iu. S. Badalianț, SA, 4, 1976, p. 39.

[10] Vezi mai nou, V. Grace, *Middle Stoa*, p. 1—54.

[11] *Ibidem*, p. 10 cu n. 18 și p. 12.

[12] V. Grace, BCH, 76, 1952, p. 514—540 (*Délos*).

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

Planșa I

Prima dintre ele privește complexul Pergam[13], ale cărui limite sînt mutate de la 220—180 î.e.n.[14] la 210—175 î.e.n.[15], pe baza eliminării unor întregiri eronate și a prelungirii limitei inferioare cu 12-13 ani după data de apariție a ștampilelor secundare (188 î.e.n.).

Deși pentru alți cercetători datele propuse de V. Grace nu par suficient de argumentate[16], ele — și în special data finală — se verifică prin descoperirile de la Middle Stoa[17]. Deși pentru data de început a depozitului nu se fac și alte referiri[18], în *Appendix 4* al lucrării consacrate descoperirilor de la Middle Stoa[19] se apreciază pentru grupa a III-a de ștampile, care suprapun depozitul din Pergam, o perioadă de circa 30 de ani, respectiv 205—175 î.e.n. Limita superioară valorează pentru noi ca dată de sfîrșit a grupei a II-a cronologice, pe care o vom avea în vedere mai departe.

O altă revenire a Virginiei Grace asupra datării ștampilelor rhodiene este cea din 1974[20], ocazionată de acceptarea punerii în legătură a descoperirilor din peninsula Koroni cu evenimentele războiului cremonidian din jurul anului 265 î.e.n.[21]. Noua revizuire implică o perioadă cu circa 35 de ani mai joasă pentru începutul grupei a II-a și coincide cu marcarea lunilor pe ștampilele rhodiene (cca. 240 î.e.n.). În același timp, data de 240 î.e.n. este acceptată acum de Thompson ca dată de sfîrșit a grupei B de ceramică elenistică[22].

În concluzie, putem considera limitele grupei a II-a de ștampile rhodiene ca fiind cuprinse între introducerea marcării lunii pe ștampile (240 î.e.n.) și începutul grupei a III-a, respectiv o perioadă de cca 30—35 de ani[23].

Pentru grupa I limitele cronologice sînt mai puțin clarificate. Odată cu revizuirea din 1974, datarea complexului Koroni, pînă atunci de referință pentru ștampilele rhodiene timpurii, a fost adusă pînă după 280 î.e.n., probabil 273 — 271 î.e.n.[24], iar noul material de referință asupra

[13] Vezi în rezumat datele la D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 17.

[14] Este datarea sugerată de C. Schuchhardt, I.v.P., II, p. 432 și urm. și propusă de F. Bleckmann, *De inscriptionibus quae leguntur in vasculis Rhodii*, Goettingen, 1907, p. 25 și care a fost acceptată unanim de cercetători. Vezi și V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 290 și n. 5.

[15] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 290—291.

[16] D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 17 și 23—24.

[17] V. Grace, *Middle Stoa*, p. 7—13.

[18] Un nou studiu asupra depozitului Pergam este pregătit de C. Börker ; vezi V. Grace, *Middle Stoa*, p. 15, n. 32 ; același studiu fusese anunțat de V. Grace și în AM, 89, 1974, p. 196, n. 13.

[19] V. Grace, *Middle Stoa*, p. 42—43. *Appendix*-ul este elaborat pe baza cifrelor obținute din studiul bogatei colecții Lukas Benaki, din Alexandria.

[20] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 193—201.

[21] O primă discuție asupra materialului de la Koroni o face V. Grace în 1963 (vezi V. Grace, *Koroni*, notat de noi). Vezi *tot acolo* p. 328 un sumar al dilemei datării originale a complexului.

[22] V. Grace, AM 89, 1974, p. 198, n. 19.

[23] Vezi V. Grace, *Middle Stoa*, p. 42.

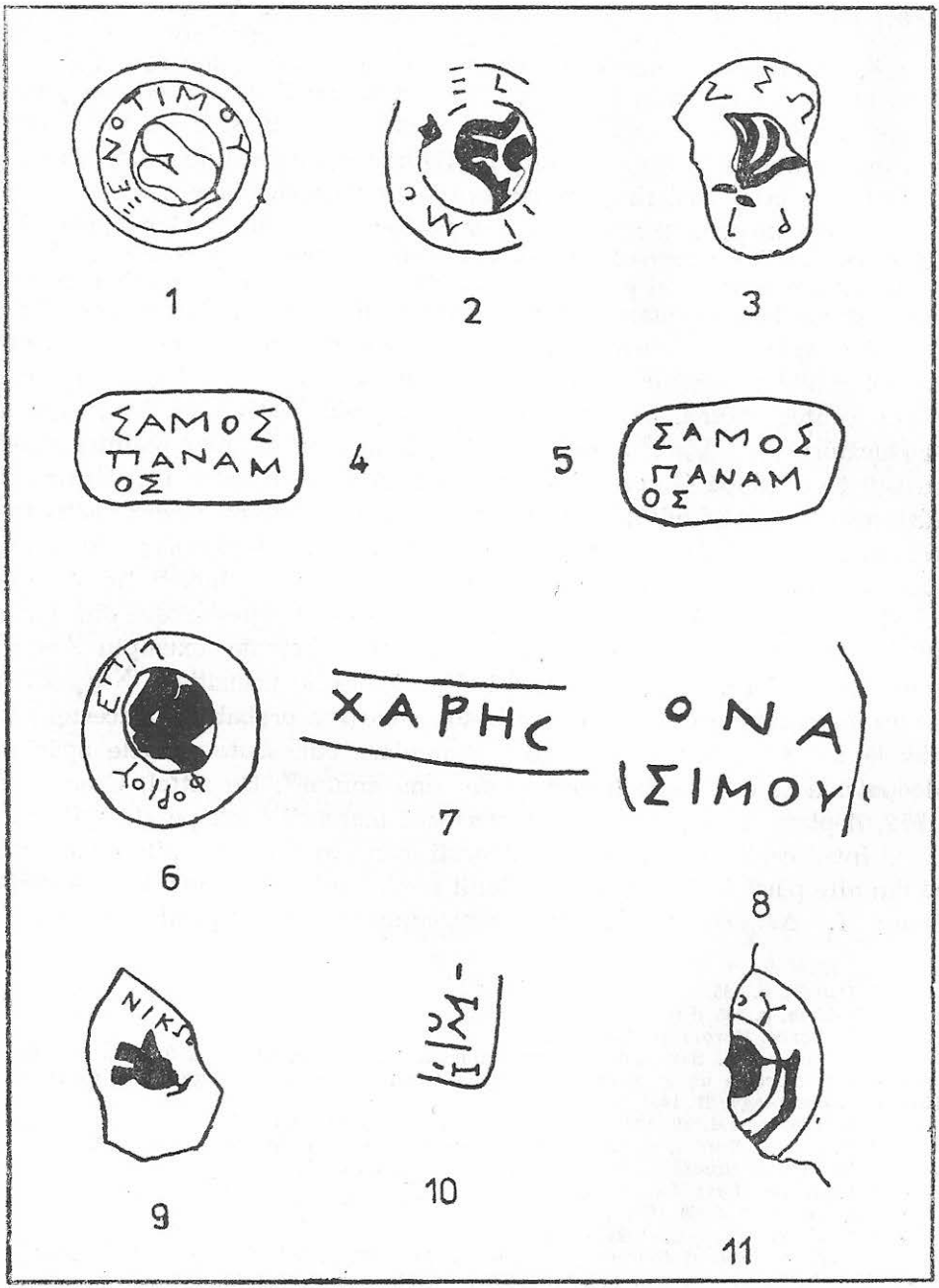
[24] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 200.

clasei rhodiene provine din Alexandria și Rhodos[25]. Acesta este în măsură să documenteze cele mai timpurii ștampile rhodiene din sec. IV î.e.n.[26], anterioare complexului Koroni și anterioare celor care fuseseră pînă atunci considerate, pe rînd, cele mai timpurii vase rhodiene ștampilate : amfora lui Μίκυθος, din colecția Benaki[27] și cea a lui Ἴων, din insula Rhodos[28]. Două kratere cu figuri roșii constituie acum context de datare a celor mai timpurii amfore ștampilate rhodiene[29].

În ce privește primele materiale ștampilate rhodiene de la Albești, restrîngem observațiile noastre la perioada cuprinsă între complexul Koroni (cu noua datare) și sfîrșitul grupei B a lui Thompson. În acest interval se plasează ștampilele cu buton anterioare marcării lunilor[30]. Trei dintre nume — Ἀγέστρατος, Σθενέλας și Φίλινος aparțin unor eponimi sigur anteriori marcării lunilor[31], ultimii doi în intervale de timp destul de apropiate, contemporane, pe alte tipuri de ștampile, activității de creație a producătorului Ἄξιος[32]. Deși posibil să fi început cu mult înaintea datei de 240 î.e.n. (după Grace chiar din 269 î.e.n.[33]), activitatea lui Ἱεροτέλης depășește această limită, unele ștampile ale lui, care marchează activitatea unor eponimi de tipul lui Εὐκλῆς, Καλλικράτης I, Παυσανίας I și Τιμοκλείδας conțin și cîte o ștampilă adițională cu marcarea lunii[34]. Aceste nume din ștampilele circulare cu buton, cărora li se adaugă și cîteva din ștampilele obișnuite de tip circular cu floare de rodie, de exemplu Ζήνων, sau rectangulare, aparțin așa-numitei perioade de tranziție[35]. Χαρμοκλῆς, acum cunoscut pe o ștampilă tip buton, aparține probabil tot acestei perioade de tranziție, în ștampile rectangulare cunoscute numele apărînd deopotrivă singur[36] sau însoțit și de luna anului[37]. De altfel, Grace în 1952, îl plasa în grupa a II-a, posterioară marcării lunii pe ștampile[38].

Între celelalte nume de la Albești, care apar în ștampile cunoscute și din alte părți fără menționarea lunii anului, cele ale eponimilor Αἰνησίδαμος I, Δαήμων și Τίμαρχος sînt cunoscute și în tipurile cu buton[39],

[25] *Ibidem*, p. 195.
[26] *Ibidem*, p. 195 și n. 10.
[27] V. Grace, *Koroni*, p. 323, nr. 1.
[28] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 292 și n. 3. Vezi *tot acolo* nota 4 referitoare la un grup de amfore rhodiene timpurii, de la Kyrenia, în Cipru (M. Kotzeli, Archaeology, 21, 1968, p. 172).
[29] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 195, n. 10 (vezi mai sus nota 26).
[30] V. Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20 cu corecterile din *Delos* 27, p. 293, n. 1.
[31] Numele figurează în lista citată la nota anterioară.
[32] Iu. S. Badalianț, *loc. cit.*, p. 38.
[33] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 200.
[34] V. Grace, *Koroni*, p. 324, n. 12.
[35] Vezi și Gerhard Jöhrens, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 501—502, nr. 9—12 și 13—15.
[36] D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 77, nr. 227 ; M. Mircev, catalog nr. 117.
[37] E. M. Pridik, 1917, p. 20, nr. 405—406.
[38] V. Grace, *Délos*, p. 530.
[39] Primele două nume în lista V. Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20.

Planșa II

de aceea datarea lor — ca și a lui Ἀγέστρατος, Σθενέλας și Φίλινος o plasăm între Koroni și anul 240 î.e.n., apreciindu-le, totodată, în fruntea listei importurilor rhodiene de la Albești. Dintre producători, singur Ἄξιος este înregistrat cu eponimi ale căror nume sînt cunoscute și pe ștampile cu buton datate înainte de 240 î.e.n.[40]. Toate aceste nume par să fie depășite ca datare de ștampilele de producător ale lui Βοίσκος, dacă avem în vedere redatarea, în funcție de Koroni, a unei părți a complexului Pnyx[41]. Numele eponimului Ἄγριος cu care este cunoscut Βοίσκος este datat acum în a treia decadă a sec. III î.e.n., posibil spre sfîrșitul perioadei. Cum însă activitatea unui producător se poate întinde pe durata mai multor ani, Βοίσκος nu poate fi cu mult anterior ștampilelor discutate mai înainte[42].

Spre sfîrșitul perioadei și apropiată grupei B a lui Thompson plasăm activitatea de eponimat a lui Παυσανίας I. Deși nu ne sînt cunoscute materialele din marele depozit din Rhodos descoperit mai demult cu ocazia construirii hotelului Soarelui[43], apreciem că acest eponim și-a desfășurat activitatea în jurul datei de 240 î.e.n. Al doilea exemplar de la Albești cu numele lui Παυσανίας (catalog nr. 124 —7) aparține după părerea noastră sfîrșitului grupei a II-a. Numele este însoțit de luna anului (Ἥναμος δεύτερος), iar toarta prezintă un profil mai puțin arcuit în zona de curbură. Anterioare datei de 240 î.e.n., dar oricum apropiate de mijlocul sec. III î.e.n., considerăm și numele eponimului Καλλικρατίδας I, din prima grupă cronologică la Grace[44] și recunoscut de Șelov între ștampilele din prima jumătate a sec. III î.e.n.[45]; de asemenea, numele producătorilor Παυσανίας I și Ξενότιμος, ambele cunoscute în contextele arheologice de pe agoraua atheniană și de la Pnyx, acum cu o datare mai coborîtă; în sfîrșit, producătorul Ὀνάσιμος, cuprins în listele de la Delos și pe care noi am încercat să-l identificăm în perioada de eponimat a lui Πολυκράτης[47].

---

[40] V. Grace, *Eponyms*, nr. 132 ; E. M. Pridik, 1917, p. 9, nr. 165 (= M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Tomis*, p. 57, nr. 501); Iu. S. Badalianț, *loc. cit.*, p. 38. Eponimii numiți cu numele producătorului sînt: Πειθιάδας, Εὐφρανορίδας, Σθενέλας și Φίλινος care apar toți în lista V. Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20.

[41] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 198, n. 19.

[42] Referitor la tipurile de amforă cu numele lui Βοίσκος, vezi V. Grace, *Koroni*, p. 324. Ștampila noastră pare să fi aparținut unei amfore cu buza rulată (vezi, *ibidem*, p. 323, exemplarul nr. 4, cu aceeași dispunere retrogradă a numelui ca la noi) deși ștampile ale lui Βοίσκος apar și vase cu buza în formă de ciupercă.

[43] Cu privire la acest depozit, vezi V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou *loc. cit.*, p. 304—305, sub E 12, cu trimiteri la V. Grace, *Amphoras*, fig. 63 și Τὸ Ἔργον, din 1960 (1961), p. 200 și 201 cu fig. 231 ; BCH, 85, 1961, p. 861, fig. 5.

[44] V. Grace, *Délos*, p. 529.

[45] D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 57, nr. 129.

[46] V. Grace, *op. cit.*, p. 527.

[47] A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica 18, 1985, p. 62.

Perioada numirii lunilor este marcată de vasul lui Ζήνων din grupa elenistică B a lui Thompson. Vasul este prezentat în publicația V. Grace, *Koroni*, la nr. 7, cu vechea datare pentru grupa respectivă[43]. Data acum propusă — 240 î.e.n. — nu poate fi considerată decît ca o limită aproximativă într-o încercare de repartizare a unui număr mic de ștampile, știut fiind în același timp că noua practică nu a avut un caracter universal[49]. Am încercat mai sus[50] să afirmăm același lucru în cazul ștampilelor circulare cu buton ale lui Ἱεροτέλης (în asociație cu diverși eponimi) și Τιμοκλείδας. Adăugăm acum exemplarul întreg cu numele eponimului Ηολυκράτης și al producătorului Ἐπίγονος, pe care este marcată și luna anului. Caracterul tranzitoriu al numelui eponimului[51] și prezența lui Ἐπίγονος cu eponimi din grupa a II-a cronologică — Σιμυλῖνος, Θρασύδαμος, Ξενόστρατος — plasează amfora de la Albești în al treilea sfert al sec. III î.e.n. și aproape de perioada de început a marcării lunilor pe ștampile.

Deși tot din al treilea sfert al sec. III î.e.n., eponimul Ξενόστρατος este ulterior lui Ηολυκράτης și în orice caz amforelor lui Ζήνων, după profilul vasului întreg din *Koroni*, nr. 8. După cum apreciază V. Grace, amfora cu numele lui Ξενόστρατος din depozitul de pe Agora, se plasează între vasul lui Ζήνων (7) și cel al eponimului Θέστωρ (9), la o diferență probabilă de pînă în 20 de ani de primul[52]. Aceasta ne-ar conduce la ipoteza plasării numelui lui Ξενόστρατος la o dată cuprinsă între 240—220 î.e.n., perioadă la care s-a oprit și Yves Calvet cercetînd descoperirile de la Kition-Bambula, din insula Cipru[53].

Al treilea sfert al sec. III î.e.n. ni se pare datarea potrivită pentru ștampilele eponimului Σιμυλῖνος, contemporan perioadei de creație a lui Ἐπίγονος și pentru producătorul Ἀριστοκλῆς I, aflat pe o ștampilă la Argos[54] și considerat a fi tatăl fabricantului omonim descoperit la Middle Stoa[55].

Celelalte ștampile de la Albești, pe care apare menționată și luna anului, deși în linii mari acoperă al treilea sfert al sec. III î.e.n., aparțin perioadei cuprinse între 240 î.e.n. și începutul grupei a III-a cronologice.

---

[48] V. Grace, *Koroni*, p. 324—325 și p. 326, n. 16 ; vezi în continuare și p. 333—337, nr. 7 cu trimiteri pentru vasul de pe Agora.

[49] Vezi cazul eponimilor Φιλωνίδας și Φιλοκράτης, care, după V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 293, n. 1 trebuie excluși din lista *Koroni*, p. 328, n. 20.

[50] Vezi mai sus p. 57.

[51] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 293 ; tot acolo, propuneri de cronologie.

[52] V. Grace, *Koroni*, p. 325.

[53] Yves Calvet, *Kition-Bambula. I. Les timbres amphoriques*, Paris, 1982, p. 30, nr. 73.

[54] M. T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164, N 88.

[55] V. Grace, *Middle Stoa*, p. 10, n. 18.

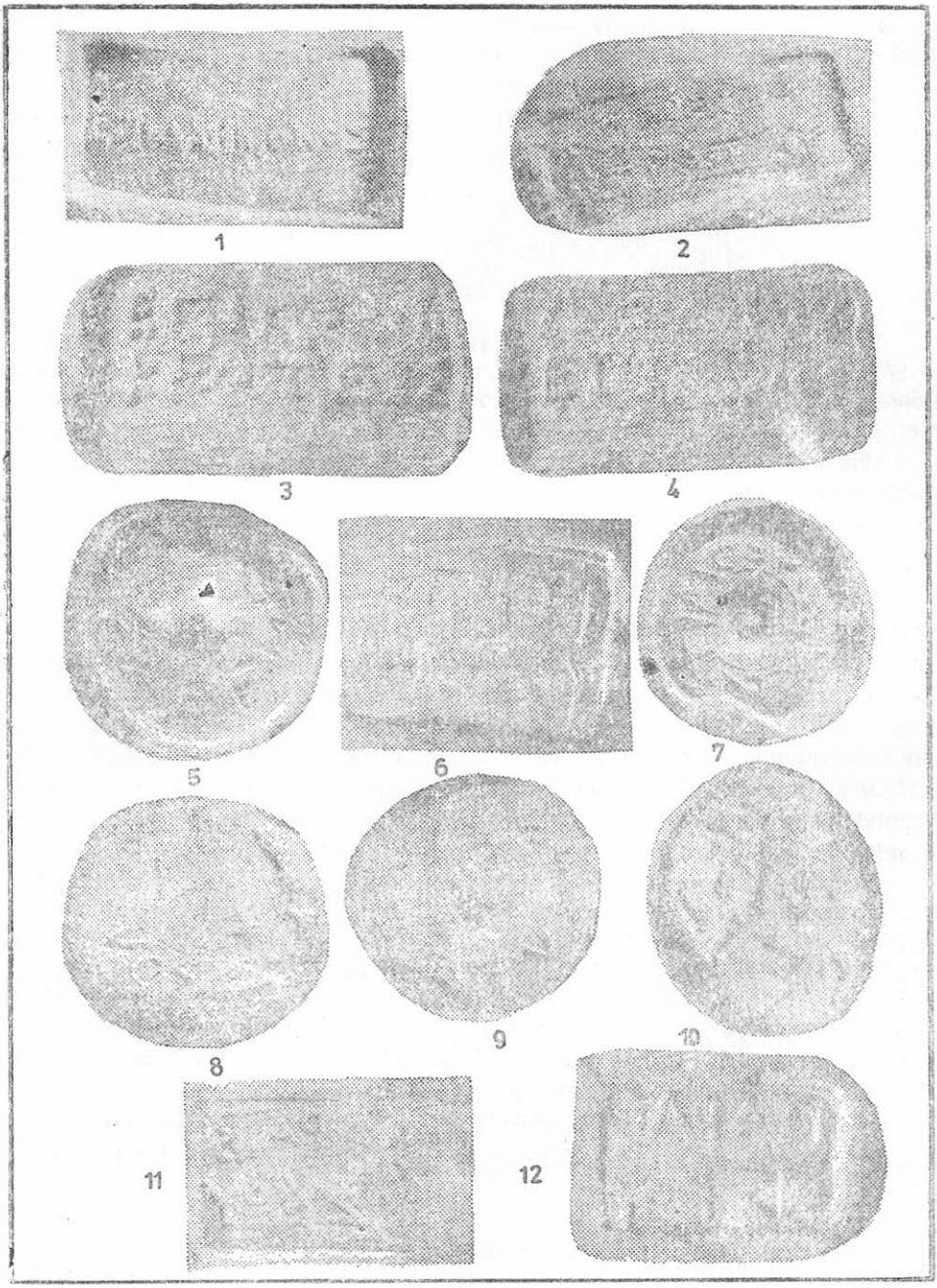
Cu excepția lui Ηαυσανίας II[56], celelalte nume aparțin producătorilor. Între ele, pentru un interval mai apropiat datei de 240 î.e.n. pledează numele lui Δαμόνικος, contemporan perioadei de eponimat a lui Ηαυσανίας I[57] și a lui Εὔκλῆς, ultimul fixat într-o subperioadă II a[58], Θεύδωρος I, care apare și în ștampilele circulare cu buton și 'Αρτεμίδωρος, al cărui nume se află pe ștampile rhodiene de pe Agora și la Pnyx. Dacă citirea noastră se dovedește a fi corectă, atunci exemplarul cu numele producătorului Μένων (catalog nr. 150 —34) pare a fi cel mai recent, numele respectiv fiind plasat de-abia spre sfîrșitul grupei a II-a sau, mai exact, între anii 222—217 î.e.n.[59].

O metodă care a venit mult în ajutorul cronologiei clasei rhodiene și la care am făcut și noi, ocazional, referiri privește conexiunile de nume eponim — fabricant pe exemplare de amfore care păstrează ambele torți ștampilate.

Ne-am referit mai sus la perechea de nume Ηολυκράτης — 'Επίγονος de pe fragmentul de amforă descoperit la Albești. Tot 'Επίγονος mai este cunoscut pe alte amfore ca desfășurîndu-și activitatea în perioada de eponimat a preoților Ξενόστρατος și Σιμυλῖνος [60]. Alți trei producători — 'Ιεροτέλης, Ζήνων și Δαμόνικος — sînt cunoscuți pe ștampile ale eponimului Ηαυσανίας I. De asemenea, dintre perechile de nume ale lui 'Ιεροτέλης notăm pe cel al eponimului 'Αγέστρατος, iar pentru 'Αξιος, numele lui Φίλινος. Aceste observații ne conduc la configurarea ipotetică a unor serii de eponimi și producători, cu o ordine în cadrul seriilor care poate comporta, fără îndoială, discuții și a căror componență lasă loc completărilor ulterioare. Ne referim, în primul caz, la numele eponimilor Ηολυκράτης — Σιμυλῖνος — Ξενόστρατος, iar în al doilea caz, la cele ale producătorilor 'Ιεροτέλης — Δαμόνικος — Ζήνων.

Datările reciproce constituie un element cronologic important care, totuși, pînă la definitivările ce se așteaptă în clasa altor categorii de ștampile — cum ar fi Heraclea Pontică și Sinope — și pînă la verificarea întregii clase rhodiene, se cer folosite cu prudență și cu rezerva unei oarecari aproximații. Astfel, prezența unor ștampile heracleene de tipul 'Αριστοκράτης, Φιλότιμος sau Μένης cu ștampile ale unor producători rhodieni, de exemplu Καλλικρατίδας, 'Αρτεμίδωρος sau 'Αγέστρατος, nu vrea să însemne deocamdată pentru noi decît prezența exemplarelor respective de Heraclea Pontică în sec. III î.e.n. Faptul că nici unul din exemplarele rhodiene de la Albești nu pare, după revizuirea din 1974, a data

[56] Vezi mai sus, p. 59.
[57] V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *loc. cit.*, p. 293, 301 și E 12.
[58] *Ibidem*, p. 301.
[59] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 199.
[60] Dintre combinațiile de nume cunoscute menționăm pe acelea ale căror apariții izolate le întîlnim și la Albești.

Planșa III

chiar din sec. IV î.e.n., nu poate exclude însă datările mai ridicate ale altor categorii de amfore ștampilate. Afirmația are în vedere și ștampilele thasiene aflate întîmplător în context cu torți rhodiene : Ηυθίων II și Φιλιστίδης au fiecare datări stabilite[61], care depășesc cu cel puțin două decenii pe cele ale rhodienilor Αἰνησίδαμος și Μέντωρ. Nu ne rămîne decît să acceptăm pentru sec. III î.e.n. datările relative aflate acum în circuit științific și pe care alte contexte arheologice vor fi poate în măsură să le pună de acord.

Privită în sine, clasa rhodiană pare însă suficient de omogenă. Situația din sectorul A, caroul 1 ne artă un Δαμόνικος parțial contemporan cu Ἱεροτέλης ; în sectorul B, caroul 6, la aceeași adîncime (-0,70 m) s-au aflat ștampile ale producătorilor Ἀρτεμίδωρος și Σωτέριχος iar stratigrafia din sectorul A, caroul 15 ne dovedește anterioritatea lui Βοίσκος (aflat la adîncimea de -0,90 m împreună cu o ștampilă de Paros) față de Ζήνων (-0,55 m adîncime).

Alt criteriu avut în vedere de noi, dar care nu exclude existența paralelă a unor tipuri diferite de ștampile, este cel al apropierilor stilistice. Un grup aparte îl formează, cum am văzut, ștampilele circulare cu buton, care au circulat concomitent cu ștampile rectangulare la care trăsătura distinctivă pentru numele eponimului era marcarea propoziției ἐπί însoțită, uneori, și de desemnarea funcției — ἐπ' ἱερέως / Αἰνησι / δάμου sau ἐπὶ Δαήμωνος în ștampile rectangulare, față de Σθενέλας sau Φίλινος în ștampile circulare și fără nici un semn de eponim.

Tot trăsături stilistice, care apropie datarea unor ștampile, recunoaștem în folosirea simbolului „oglindă", identificat de Nilsson ca reprezentare schematică a capului lui Helios, pe lîngă numele unor eponimi ca Ἀγλώκριτος, Καλλικράτης I, Παυσανίας I, Ξενόστρατος etc., respectiv în cursul unei perioade începute cu puțin timp înaintea marcării lunilor și care s-a încheiat, se pare, cu un eponim de tipul Ξενοφα (...)[62].

De asemenea, forma particulară a unor ștampile a permis stabilirea unor perechi de nume întîlnite și pe amforele păstrate întregi. Este cazul lui Ἐπίγονος în ștampile în formă de frunză, asociat cu eponimii Θρασύδαμος, Σιμυλῖνος și Ξενόστρατος [63], ultimii doi prezenți și la Albești, însă în forme diferite.

În sfîrșit, dispunerea pe ștampile a numelor unor producători și raportarea la tiparele de dispunere a numelor unor eponimi din *Koroni*, nr. 1—6, de exemplu, ne conduce la observații interesante privind tipul de ștampilă. Putem grupa în felul acesta numele lui Κρέων, Μέντωρ și Σάμος, toate avînd marcată și luna anului, într-o serie stilistică cu destule șanse, după părerea noastră, de a fi operabilă și din punct de vedere cronologic.

[61] Vezi M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 19, 1986, catalog nr. 110 (15) și 114 (19) cu trimiterile necesare.

[62] V. Grace, *Koroni*, p. 326 și n. 17.

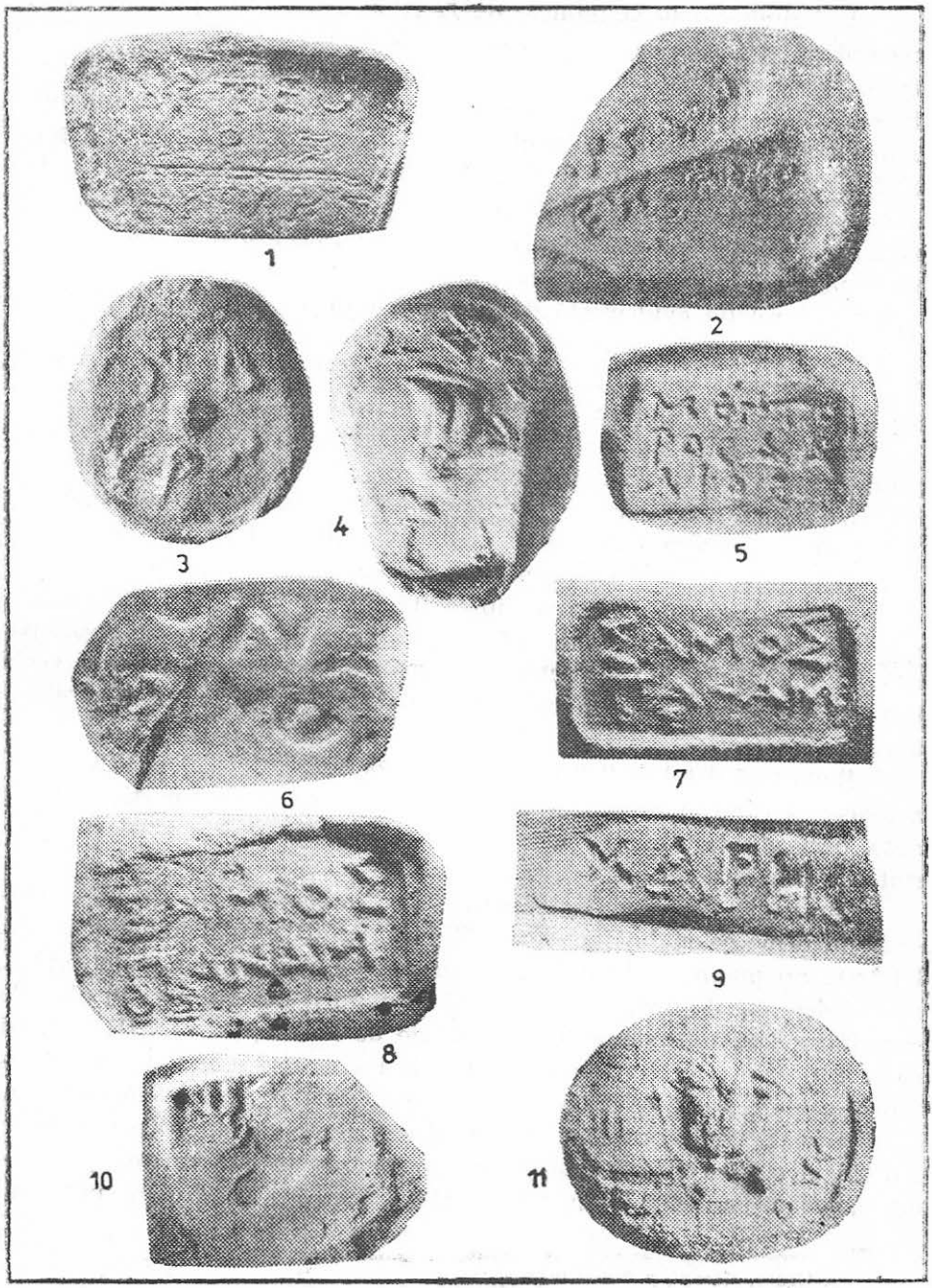
[63] M. Lazarov, Izvestija Varna, 13 (28), 1977, p. 1—18, studiu urmat de un catalog, p. 21—46 (*Rhodos*).

Vom analiza în continuare problema răspîndirii ştampilelor rhodiene pe litoralul vest-pontic în legătură cu începuturile şi posibilele direcţii de pătrundere a lor în cetatea greco-autohtonă de la Albeşti. O analiză generală bazată pe date statistice şi un catalog aproape complet al lor a făcut M. Lazarov în 1977[63]. În legătură cu pătrunderea acestor importuri în arealul vest-pontic, deşi nu este exclus ca aceasta să fi avut loc spre sfîrşitul sec. IV î.e.n. (anii 305—304 î.e.n., după Lazarov)[64], noi opinăm mai degrabă pentru a treia decadă sau al doilea sfert al sec. III î.e.n. Pentru aceasta găsim argumente suficiente în redatarea după 280 î.e.n.[65] a eponimilor de la Koroni — Ἄγριος, Ἀντιλέων şi Χρυσόστρατος ale căror nume sînt prezente şi la Callatis şi Tomis ; combinaţia de nume ἐπί Ἀγρίου Εὐφρονος de la Pnyx (întîlnită şi la Callatis[66]) a fost stabilită pentru a treia decadă a sec. III î.e.n.[67] ; dintre producători, Μίκυθος deja este depăşit ca datare de alte vase mai vechi, iar Σώτας I este fixat acum pe la mijlocul sec. III î.e.n.[68].

Numele de pe ştampilele rhodiene de la Albeşti sînt cunoscute, în general, în arealul vest-pontic. Acolo unde numărul exemplarelor apărute este mare — ca în cazul producătorului Παυσανίας, de exemplu[69], nu putem vorbi decît de un caracter general de răspîndire al produselor respective. Cînd însă numele de pe ştampilele de la Albeşti îşi află corespondenţa într-una sau alta din cetăţile învecinate, atunci se conturează posibile direcţii de circulaţie a mărfurilor, fie chiar pe un areal mai îngust. Menţiunea de „tip" utilizată în catalog pentru unele din exemplare sporeşte şansele configurării unor trasee comerciale. Astfel, eponimul Τίμαρχος îşi află analogii în trei exemplare de la Odessos (vezi mai departe catalor nr. 128 (11)-); pentru producătorul Βοίσκος, cunoscut pînă acum numai la Callatis, proveniența lui prin intermediul acestei cetăţi pare neîndoielnică.

Alte exemplare, prezente însă prin variante, pot sugera o direcţie callatiană în cazul eponimului Δαήμων sau producătorului Ἱεροτέλης şi o direcţie sudică, în cazul numelor lui Τιμοκλείδας, eponim, şi Ὀνάσιμος, producător, ambele cunoscute prin mai multe exemplare la Odessos. Notăm, de asemenea, şi numele eponimului Σιμυλῖνος şi ale producătorilor Κρέων, Μέντωρ şi Σάμος, prezente fiecare prin cîte un exemplar la Messembria şi Odessos, ca posibile dovezi ale prezenţei produselor respective la Albeşti prin intermediul acestor colonii.

[64] Idem, *loc. cit.*, p. 16.
[65] V. Grace, AM, 89, 1974, p. 200.
[66] M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, catalog nr. 698—699.
[67] V. Grace, *op. cit.*, p. 198, n. 19.
[68] V. Grace, *Middle Stoa*, p. 8, n. 15.
[69] Vezi situaţia înregistrată la M. Lazarov, *Rhodos*, la p. 39, nr. din catalog 96.

Planșa IV

Referindu-ne la ștampilele de la Albești prezente prin mai multe exemplare, este clar că Παυσανίας (catalog nr. 123 (6) și 124 (7-) și Κρέων (catalog nr. 146 (30) și 147 (31-) aparțin unor serii ceramice diferite — exemplarele cu numele lui Παυσανίας aparțin probabil și unor omonimi diferiți din al treilea sfert al sec. III î.e.n. — pe cînd ștampilele lui Βοίσκος, Μέντωρ și Σάμος par fiecare din aceeași serie a unui singur atelier. Mai mult, aplicarea ștampilei cu numele lui Βοίσκος pe exemplarele de la Albești s-ar fi putut face cu același tipar care a servit și la marcarea vasului lui "Αγριος, din *Koroni*, nr. 4.

Dacă relația evidențiată de noi se dovedește corectă, atunci forma amforei rhodiene ajunse la Albești aparține tipului cu buza rulată și torți nu prea înalte, cu îndoitură lină în zona de arcuire, pentru ca treptat vasul, crescînd în înălțime, să capete și un profil mai zvelt[70].

Din analiza ștampilelor amforice rhodiene de la Albești putem desprinde cîteva concluzii cu caracter general.

În primul rînd, caracterul de lot omogen al grupului: nici unul din exemplare nu pare anterior celui de-al doilea sfert al sec. III î.e.n., după cum nici unul nu aparține grupului pergamic.

Deși apropierile de datare între ștampile sînt strînse, am considerat data de 240 î.e.n. ca limită inferioară a grupei I cronologice și ca apariție a unui stil nou în conținutul legendei, analog trecerii de la tipul vechi la tipul recent petrecute în jurul datei de 340 î.e.n. în cazul ștampilelor thasiene.

Raportată datei de 240 î.e.n. am considerat o categorie destul de numeroasă ca fiind anterioară acestei date, alte exemplare aparțin așa-numitei perioade de tranziție și, în sfîrșit, un număr apreciabil de ștampile sînt posterioare datei respective.

Din punct de vedere al apariției lor, importurile rhodiene se plasează în urma celor de Heraclea și Thasos. Pentru prima jumătate a sec. III î.e.n. nu putem vorbi de o „concurență" a produselor acestor centre, ci mai degrabă de un „paralelism" al răspîndirii lor. Nu este lipsită de semnificație absența ștampilelor rhodiene de la sfîrșitul sec. III î.e.n. și primele decenii ale sec. II î.e.n., perioadă recunoscută pentru larga difuzare a acestor produse[71]. Situația s-ar putea datora, cum vom vedea în continuare, prezenței masive la Albești a ștampilelor amforice sinopeene din grupa a VI-a cronologică și unei orientări mai accentuate a comerțului rhodian spre zonele din nordul Mării Negre[72]. Desigur, nu pot lipsi

[70] V. Grace, *Koroni*, p. 322 și urm. și fig 1.

[71] Vezi, de exemplu, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 10, schema 1.

[72] Vezi D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 26 (tabel) și p. 28 (tabel 3).

și cauze de ordin local ce țin de „preferința" sau „specializarea" consumatorilor pentru anumite mărfuri, în funcție de calitatea, prețul și destinația mărfii respective.

Nu putem încheia înainte de a sublinia contribuția pe care lotul de ștampile de la Albești o aduce în situația de ansamblu asupra producției și difuzării amforelor de Rhodos.

CATALOG

A. NUME DE EPONIMI

118(1). Inv. 14132. Albești, 1977, SC, c. 62, —0,45 m (Pl. I/1)
Ștampilă circulară cu buton ; diam. = 25 mm ; numele scris cu *eta*; *sigma* lunar. Găsită împreună cu o ștampilă de Heraclea Pontică aparținînd producătorului Μένης.

'Αγήστρ[ατο]ς

'Αγήστρατος I : vezi V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Delos*, 27, p. 291 ; Iu. S. Badalianț, VDI, 3, 1980, p. 171.
Numele eponimului la V. Grace, *Eponyms*, p. 122, nr. 2 ; eadem, *Koroni*, p. 328, nota 20. Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 22, nr. 2 ; Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia NS, 22, 1978, p. 181, nr. 30 și 182, nr. 33.

119(2). Inv. 14380. Albești 1977 SB, c. 122 (Pl. I/2)
Ștampilă rectangulară.

[ἐπ' ἱερέως]
Αἰνη[σι]
δάμου

Αἰνησίδαμος I. Tip Canarache, nr. 539.
V. Grace, *Eponyms*, p. 122, nr. 14 ; eadem, *Délos*, p. 528 ; D. B. Șelov, *Tanais*, p. 31, nr. 9. Numele apare la Samos într-o ștampilă circulară cu buton, la Gerhard Jöhrens, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 500 și fig. 1 (vezi și V. Grace, *Koroni*, p. 328, nota 20, unde asteriscul indică faptul că numele este cunoscut pe ștampile și cu titlul de ἱερεύς). Vezi, de asemenea, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 23, nr. 8, și L. Buzoianu, Pontica, 13, 1980, p. 130, nr. 4.

120(3). Inv. 21590. Albești, 1976, S.B., c. 7, —0,55 m (Pl. I/3; III/1).
Ștampilă rectangulară.

ἐπὶ Δαήμωνος

V. Grace, *Eponyms*, p. 122, nr. 66; eadem, *Koroni*, p. 328, nota 20 ; eadem, *Délos*, p. 529. Numele este atestat la M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Callatis*, nr. 754 într-o ștampilă circulară, probabil cu buton.

121(4). Inv. 32379. Albești, 1981, SB, c. 151, —0,75 m (Pl. I/4).
Ștampilă rectangulară ; urme de vopsea roșie la baza torții. Găsită împreună cu o ștampilă heracleană cu numele lui 'Αριστοκράτης.

[ἐ]πὶ Κα
[λλικρατίδ]α

Καλλικρατίδας I : V. Grace, *Délos*, p. 529 ; Iu. S. Badalianț, *loc. cit.*, p. 174.
Numele la V. Grace, *Eponyms*, p. 123, nr. 104 ; D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 57, nr. 129 (pentru o datare a numelui în prima jumătate a sec. III î.e.n.).
M. Lazarov, *Rhodos*, p. 28, nr. 66 ia în considerare numai pe Καλλικρατίδας II, din perioada pergamică.

122(5). Inv. 21598. Albești, 1975, SB, c. 52 (Pl. I/5; III/2)

Ștampilă rectangulară.

ἐπὶ Ξενο

στράτου

Tip V. Grace, *Agora*, p. 221, N 18 (exemplar găsit în complexul A-BHW, din a doua treime a sec. III i.e.n.). Tot V. Grace, *Délos*, p. 529 (grupa II) ; vezi, de asemenea, comentariul V. Grace, *Pnyx*, cf. 101, unde ștampile ale producătorului timpuriu Δίσκος includ un exemplar datat în perioada eponimului Ξ ενόστρατος, descoperit într-un depozit datat de G. R. Edwards în jurul anului 250 i.e.n. sau în al treilea sfert al secolului. Despre combinația celor două nume vezi amfora întreagă prezentată de Grace, *Koroni*, p. 323, exemplarul nr. 8, cu trimitere pentru alte combinații de nume la *Tarsus*, fig. 114, nr. 5 și 6, cf. text p. 135, 138, 139. Y. Calvet, *Kition-Bamboula*, p. 30, nr. 73, ia în considerare perioada 240—220 i.e.n.

123(6). Inv. 32426. Albești, 1982, SB, c. 48 (Pl. I/6).

Ștampilă rectangulară.

cap ↑ [ἐπὶ] Παυ

Helios | [σα]νία

Aceeași dispunere cu simbolul „capul lui Helios", la Z. Sztetyllo, Études et Travaux, 8, 1975, p. 169, nr. 22 (considerat Παυσανίας I sau II). Un exemplar asemănător, dar cu simbolul rupt, tot la Z. Sztetyllo, *Nea Paphos*, nr. 122. Pentru exemplarul Mircev, nr. 107, cu aceeași dispunere, dar fără simbol, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 29, nr. 82 ia în considerare primul eponim. După Grace, *Koroni*, p. 326, nota 16, Gerhard Jöhrens, *loc. cit.*, p. 502, plasează acest eponim în perioada de tranziție, marcată de începutul marcării lunilor și delimitată cca 240—225 (*ibid.*, p. 499).

124(7). Inv. 31594. Albești, 1980, SB, c. 34, —0,60 m (Pl. I/7).

Ștampilă rectangulară.

ἐ[πὶ Π]αυσανία

Πανάμου

Δευ[τέρου]

V. Grace, Eponyms, p. 118 și p. 123, nr. 131. Vezi discuții asupra datării și trimiteri la V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou *op. cit.*, p. 297 și 304, sub E 12, reluate de D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 166, nr. 173.

125(8). Inv. 32406. Albești, 1982, SB, c. 2, martor)Pl. III, 3, 4).

Partea superioară a unei amfore rhodiene cu ambele torți ștampilate.

a) ἐπὶ Πολυ

κράτευς

b) Δαλίου

Ἐπίγονος

Numele eponimului, la V. Grace, *Eponyms*, p. 123, nr. 137. Referiri la datare, V. Grace, *Délos*, p. 529 : eadem, *Agora*, p. 222, nr. 23; eadem, *Pnyx*, nr. 95 și pl. 93 (aceeași dispunere). În ce ne privește, ne oprim la comentariul V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 293, în care Πολυκράτης este datat aproape de perioada grupei B a lui Thompson și de începutul marcării lunilor. Pentru o amforă întreagă a acestui eponim, vezi Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, *loc. cit.*, p. 181—182, nr. 21.

Pentru producătorul Ἐπίγονος, vezi comentariul la D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 99, nr. 342 ; de asemenea, la noi, catalog nr. 142 (25).

Pentru răspîndirea numelor, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 30, nr. 86 și respectiv, p. 36, nr. 42.

126(9). Inv. 32377. Albești, 1981, SA, c. 56—49 (martor), —0,65 m (Pl. I/8; III/5).
Ștampilă circulară cu buton : diam. = 25 mm.

Σθενέλας

Tip Canarache, nr. 778, corectat.
V. Grace, *Eponyms*, p. 123, nr. 144 ; eadem, *Tarsus*, I, p. 139, nr. 4 (numele apare singur într-o ștampilă rectangulară). Numele apare de două ori și la *Délos*, p. 528, cu mențiunea „probabil eponim", iar la p. 530 apare în lista de eponimi, în grupa I.

127(10). Inv. 14116. Albești, 1978, SB, c. 8, —0,60 m (Pl. I/9)
Ștampilă circulară ; diam. = 30 mm.

ἐ[πὶ Σ]ιμ[υλίνου]

floare de rodie

Numele reconstituit ipotetic după V. Grace, *Délos*, p. 530 ; eadem, *Eponyms*, p. 123, nr. 146. La Pridik, 1917, p. 17, nr. 364, ἐπὶ Σιμυλί(νου) Ἀγρ[ι]ανίου apare într-o ștampilă circulară, cu legenda dispusă în jurul florii de rodie.
Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 30, nr. 91.

128(11). Inv. 32381. Albești, 1982, SE, passim (Pl. III/6)
Ștampilă rectangulară. Toartă cu secțiune elipsoidală și miez cafeniu.

ἐπὶ Τι

μάρχου

Tip Mircev, nr. 114 ; M. Lazarov, Izvestija Varna, 10 (25), 1974, p. 48, nr. 58—59. Numele la V. Grace, *Eponyms*, p. 124, nr. 158 ; Pridik, 1917, p. 18, nr. 368 (proveniență rhodiană) și p. 115, nr. 330 (proveniență necunoscută). Vezi și M. Lazarov, *Rhodos*, p. 31, nr. 99.

129(12). Inv. 31582. Albești, 1979, SB, c. 81.
Ștampilă circulară cu buton; sigma lunar; diam. = 25 mm; (Pl. I/10; III/7)

Τιμοκλείδας

Tip Gerhard Jöhrens, *loc. cit.*, p. 502, nr. 14 și fig. 12.
Numele la V. Grace, *Eponyms*, p. 124, nr. 162 ; $\underline{T}$ este citat de V. Grace, *Koroni*, p. 324, nota 12 între numele așa-numitei perioade de tranziție și care au încetat curînd după ce lunile au început a fi marcate pe amfore (la Gerhard Jöhrens, cca 240—225 î.e.n.). Vezi, de asemenea, V. Grace, *Délos*, p. 530; eadem, *Tarsus*, p. 139, nr. 11, cu comentariu.

130(13). Inv. 33639. Albești, 1985, SD, c. 12—22 (în martor), —0,75 m (Pl. III/8)
Ștampilă circulară cu buton ; diam. = 25 mm.

[Φί]λινος

Tip Canarache, nr. 776 (trecut greșit în categoria „diverse"); Gerhardt Jöhrens, *Samos*, p. 501, nr. 8 și fig. 6.
Numele la V. Grace, *Eponyms*, p. 124, nr. 167; eadem, *Koroni*, p. 328, nota 20.

131(14). Inv. 14115. Albești 1977, SC, c. 49—50 (în martor) (Pl. I/11 ; III/9)
Ștampilă circulară cu buton ; diam. = 29 mm.

Χαρμοκλῆς

Numele este cunoscut numai ca eponim. Vezi V. Grace, *Eponyms*, p. 124, nr. 171; eadem, *Délos*, p. 530; D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 77, nr. 227.
Numele nu apare în lista eponimilor citați de Grace în *Koroni*, p. 328, nota 20.
Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 32, nr. 112.

B. NUME DE PRODUCĂTORI

132(15). Inv. Albești, 1981, SA, c. 54—55 (în martor), —0,40 m (Pl. I/12)
Ștampilă circulară; diam. = 25 mm ; scriere retrogradă.

Ἀξίου

floare de rodie

Vezi comentariu V. Grace, *Eponyms*, p. 126, nr. 132 ; Iu. S. Badalianț, SA, 4, 1976, p. 38, îl plasează în grupa I cronologică (cu eponimii Εὐφρανορίδας, Στένελος, Φίλινος). La Pridik, 1917, p. 9, nr. 165, 'A. apare într-o ștampilă circulară care conține și numele eponimului Εὐφρανορίδας ; exemplar identic la M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Tomis*, p. 57, nr. 50.
Pentru nume, vezi și M. Lazarov, *Rhodos*, p. 34, nr. 10 (exemplar apropiat, Mircev, nr. 169).

133(16). Inv. 31695. Albești, 1981, SB, c. 134, —0,80 m (Pl. I/13)
Ștampilă circulară; diam. = 25 mm.

[Ἀρισ]τοκλεῦς
floare de rodie

Ἀριστοκλῆς I : M. T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164—165, nr. 88, și fig. 2. V. Grace, *Middle Stoa*, p. 10, nota 18, îl datează în al treilea sfert al sec. III î.e.n. M. Lazarov, *Rhodos*, p. 34, nr. 16 ia în considerare numai pe Ἀριστοκλῆς II, din perioada complexului pergamic.

134(17). Inv. 33610. Albești, 1982, SB, c. 38 (Pl. IV/1)
Amforă rhodiană aproape întreagă, care păstrează una din torți ștampilată; cea de-a doua toartă, ruptă, a fost reconstituită.

Ἀρτεμί
δωρος
Ἀρταμιτί(ου)

V. Grace, *Agora*, p. 223, N 26, 27 ; eadem, *Pnyx*, p. 142, N 82. Vezi, de asemenea, D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 90, nr. 293. Pentru arealul vest-pontic, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 35, nr. 21.

135(18). Inv. 14118. Albești, 1976, SB, c. 6, —0,70 m (Pl. I/14).
Ștampilă rectangulară, după schema cunoscută. Găsită împreună cu o ștampilă de Heraclea Pontică, cu numele Φιλότιμος și cu ștampila producătorului rhodian Σωτήριχος, vezi mai departe, catalog nr. 158 (42).

[Ἀρτ]εμί
δωρος
Δαλ[ί]ου

136(19). Inv. 31686. Albești, 1978, SB, c. 68—58 (in martor), —0,75 m (Pl. I/15).
Ștampilă rectangulară.

[Θεσ]μοφορί[ου]
Ἀρ[χ]εδα(....) frunză

Pridik, 1917, p. 141, nr. 19, A P X E Δ, retrograd, citit Ἀρ[χ]εδ[άμου] pe o toartă de aspect rhodian.

137(20). Inv. 14110. Albești, 1976, SA, c. 15, —0,93 m (Pl. I/16; III/11)
Ștampilă rectangulară ; legenda dispusă retrograd.

[π]αρα Β
οἴσκου

Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Callatis*, nr. 751.
În privința datării numelui, vezi comentarii la V. Grace, *Koroni*, p. 324, și 333, nr. 4, pe o amforă întreagă, ce poartă pe a doua toartă numele eponimului Ἄγριος eadem, AM, 89, 1974, p. 197. Numele este trecut și între producătorii rhodieni prezenți la Delos, vezi V. Grace, *Délos*, p. 526.
Pentru zona vest-pontică, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 35, nr. 24 (în total 4 exemplare, toate de la Callatis).

138(21). Inv. 14111. Albești, 1977, SC, c, 48, — 0,55 m (Pl. I/17; III/12)
Ștampilă rectangulară. Legenda dispusă retrograd.

παρα Β

οἰσκου

139(22). Inv. 32436. Albești, 1982, SB, c. 2, martor (Pl. III/10)
Ștampilă circulară.

Δαμ ἴτριος

floare de rodie

După *sigma* de la Δαμάτριος apare o hastă verticală.

Probabil este un caz de refolosire a unui tipar, care avea scris anterior un alt nume

Numele Δ. apare înregistrat la Pridik, 1917, p. 24, nr. 555 (în genitiv). Un Δ. este trecut în lista producătorilor rhodieni prezenți la Delos; vezi V. Grace, *Délos*, p. 526.

140(23). Inv. 21446. Albești, 1977, SA, c. 1 (Pl. I/18)
Ștampilă rectangulară.

[. . . . .]

Δαμον[ί]κου

Pridik, 1917, p. 25, nr. 575 : p. 136, nr. 92—93 (totdeauna ștampila este dispusă pe două rînduri, într-un singur caz, nr. 93, luna este scrisă pe rîndul întîi). Vezi și Z. Sztetyllo, Études et Travaux, 8, 1975, p. 163, nr. 13 ; eadem, Études et Travaux, 10, 1978, p. 267, nr. 7. Pentru datare, vezi V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulakou, *op. cit.*, sub E 12.

În arealul vest-pontic, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 35, nr. 32; L. Buzoianu, Pontica, 13, 1980, p. 136, nr. 20—21.

141(24). Inv. 33679. Albești, 1985, passim (Pl. I/19)
Ștampilă rectangulară.

Διογέν[ης]

V. Grace, Délos, p. 526 și 536, nr. 20 și pl. 22, ștampilă datată în cursul sec. III î.e.n.

142(25). Inv. 33656. Albești 1984, SD, c. 99, —0,60 m (Pl. IV/2)
Ștampilă în formă de frunză.

²Αρταμι[τίου]

³Επίγον[ος]

Producătorul Ε. (cu ștampilă în formă de frunză) se întîlnește cu numele eponimilor Σιμυλῖνος, Θρασύδαμος, Ξενόστρατος, care aparțin mijlocului sec. III î.e.n.; vezi V. Grace, Agora, p. 234—235, N 75. La Pnyx, ștampile cu numele Ε. s-au găsit în context de la mijlocul sec. III i.e.n., la V. Grace, *Pnyx*, p. 142, N 84. Așa se datează ștampilele acestui fabricant la Arsinoe și Argos ; vezi J. Bingen, *Anses d'amphores de Crocodilopolis*, Arisnoe, p. 132, N 3 ; M. T. Lenger, BCH, 79, 1955, p. 488, N. 1. Variante de aceeași formă, Z. Sztetyllo, Études et Travaux, 8, 1975, p. 169, nr. 16 și Y. Calvet, *op. cit.*, p. 23, nr. 47.

143(26). Inv. 14117. Albești 1976, SA, c. 15, —0,55 m (Pl. I/20)
Ștampilă circulară ; diam. = 30 mm.

Ζήνωνο[ς]

floare de rodie

Ζένων I, contemporan cu grupa B a lui Thompson și cu începutul marcării lunii pe ștampile. Vezi discuții la V. Grace, *Agora*, p. 235, N 77 ; eadem, *Eponyms*, p. 118—119 și nota 6 ; eadem, *Tarsus*, p. 144, N 63 și, în special, *Koroni*, p. 324, 326 și nota 16 și p. 333—334, vasul nr. 7. Vezi mai nou și Y. Calvet, *op. cit.*, p. 24, nr. 49, cu datare propusă de G. Nachtergael pentru 240—230 î.e.n.

144(27). Inv. 14134. Albești, 1977, SC (Pl. I/21 ; IV/3)
Ștampilă circulară cu buton; diam. = 25 mm. *Omega* cursiv și *sigma* lunar.

Ἡρωίδα;

Numele apare la Canarache, nr. 715, pe o ștampilă rectangulară de Cos.

145(28). Inv. 14146. Albeşti 1977, SB (Pl. I/25)

Ştampilă rectangulară îngustă.

Θεύδωρος

Θεσ[μοφορίου]

Θεύδωρος I.

Exemplarul de la M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Callatis*, nr. 719, recitit (acum inv. 10274), nu este Θ[ε]ύδι[κο]ς | [Θ]εσμοφορ[ίου], ci Θ[ε]ύδω[ρο]ς | [Θ]εσμοφορ[ίου]

Numele, la Pridik, 1917, p. 27, nr. 650—652 (alte luni). Pentru arealul vest-pontic, M. Lazarov, *Rhodos*, p. 37, nr. 56—57 (considerăm exemplarul Canarache, 635, ca aparţinînd tot lui Θεύδωρος I; vezi în acest sens, Canarache, p. 224, fig. 47).

146(29). Inv. 14137. Albeşti, 1976, SA, c. 1, —0,33 m (Pl. I/22)

Ştampilă circulară cu buton ; diam. = 25 mm

Ἱερ[οτέλε]ους

Din bogata bibliografie cu privire la numele lui I. notăm V. Grace, *Koroni*, p. 324 cu nota 12 şi p. 328, nota 20; V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulakou, *op. cit.*, p. 292—293, E 2; tot V. Grace, AM, 89, 1974, p. 200, unde se ia în considerare pentru acest producător perioada cuprinsă între 269—225 î.e.n.

Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 38, nr. 64; L. Buzoianu, N. Cheluţă-Georgescu, Pontica 16, 1983, p. 166, nr. 28 ; alte exemplare inedite provin de la Tomis (inv. nr. 11335 şi 11338). Pentru amfore întregi ale producătorului I. în acest areal, vezi Cr. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *loc. cit.*, p. 182—183, nr. 32—35.

147(30). Inv. 31653. Albeşti, 1978, SC, c. 58 (Pl. I/23)

Ştampilă rectangulară ; *epsilon* şi *sigma* lunare.

Κρέον

τος Κα

ρνε[ί]ου

Κρέων I : Iu. S. Badalianţ, VDI, 3, 1980, p. 177.

Cu privire la acest *K*, vezi discuţia la D. B. Şelov, *op. cit.*, p. 108, nr. 389. Numele mai apare la Pridik, 1917, p. 29, nr. 697—701 ; p. 136, nr. 99—102. Z. Sztetyllo, Etudes et Travaux, 8, 1975, p. 220, nr. 229—230; 10, 1978, p. 279, nr. 33 ; eadem, *Nea Paphos*, nr. 182—184, 193 (deşi aici se propune o datare mult mai tîrzie). Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 38, nr. 75.

148(31). Inv. 14138. Albeşti, 1977, SC, c. 48 (Pl. I/24)

Ştampilă rectangulară ; *epsilon* şi *sigma* lunare.

Κρέον[τ]ος

Πε[δαγ]ει

τνύου

149(32). Inv. 14135. Albeşti, 1977, SC, c. 61, —0,85 m (Pl. I/26)

Ştampilă rectangulară ; *sigma* lunar ; numele lunii în cazul nominativ.

Μέν[το]

ρος Δά

λιος

V. Grace, *Agora*, p. 223, nr. 28 (altă lună), în secţiunea Θ — ΠΓ cu material elenistic timpuriu. Numele apare la Pridik, 1917, p. 30, nr. 735; p. 136, nr. 104 ; M. Lazarov, *Rhodos*, p. 38, nr. 79.

150(33). Inv. 21605. Albeşti, 1975, SB, c. 78, —0,60 m (Pl. I/27 ; IV/5)

Ştampilă rectangulară.

Μέντο

ρος Δά

λιος

151(34). Inv. 32427. Albești, 1982, SA, c. 45, —0,55 m (Pl. I/28)
Ștampilă circulară ; diam. = 25 mm

[Σμ]ινθ[ίου Μέν]ωνος

floare de rodie

Reconstituire ipotetică. Vezi V. Grace, *Agora*, p. 237, N 86. Mai puțin probabilă citirea ἐπὶ Νίκωνος, *ibid.*, p. 233, N 69 sau Ζένωνος (pentru care spațiul este prea mare) ; cf. V. Grace, *Pnyx*, nr. 74. Producătorul M., datat în sec. III i.e.n., anterior complexului Pergam, mai apare tot la V. Grace, *Tarsus*, nr. 66 ; V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulakou, *op. cit.*, cf. E 5 (sfîrșitul grupei a II-a). Z. Sztetyllo, *loc. cit.*, p. 268, nr. 10 (inscripție cu litere mici și neglijente, unele inversate, dispuse în jurul unei rozete, fără cadru). La M. Mircev, nr. 143, apare un M. într-o ștampilă rectangulară și fără menționarea lunii.

152(35). Inv. 32384. Albești, 1981, SB, c. 2, —0,45 m (Pl. II/1)
Ștampilă circulară ; diam. = 25 mm

Ξενοτίμου

floare de rodie

Vezi comentariul la V. Grace, *Agora*, p. 236, nr. 79; eadem, *Tarsus*, nr. 62; eadem, *Pnyx*, nr. 73. Numele apare și la Pridik, 1917, p. 31, nr. 785—786 ; M. Lazarov, *Rhodos*, p. 39, nr. 90.

153(36). Inv. 33655. Albești, 1983, SC, c. 59, —0,85 m (Pl. II/2 ; IV/11)
Ștampilă circulară; diam. = 30 mm

Ξε[νοτί]μου

floare de rodie

154(37). Inv. 33684. Albești, 1985, SD, c. 12, —0,70 m (Pl. II/3 ; IV/6)
Ștampilă rectangulară

Ὄνα

σίμου

Nume citat de V. Grace, *Délos*, p. 527. De asemenea, înregistrat pe coasta vest-pontică de M. Lazarov, *Rhodos*, p. 39, nr. 39

155(38). Inv. 31581. Albești, 1980, SB, c. 35, —0,60 m (Pl. I/29)
Ștampilă rectangulară

Πα[υ]σανία

Παυσανίας I

V. Grace, *Agora*, p. 224, nr. 30—35 ; eadem, *Tarsus*, p. 140, nr. 13; eadem, *Pnyx*, p. 142, nr. 90, pentru care vezi și *Koroni*, p. 324. Vezi discuția și la D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 116, nr. 444. Y. Calvet, *op. cit.*, p. 31, nr. 79, ia în considerare mijlocul sec. III i.e.n. Pentru arealul vest-pontic, vezi M. Lazarov, *Rhodos*, p. 39, nr. 96; L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *loc. cit.*, p. 166, nr. 30.

156(39). Inv. 34725. Albești, 1987, SE, c. 48, pînă la —0,90 m (locuință) (Pl. I/30)
Ștampilă rectangulară.

Παυσανία

157(40). Inv. 31579. Albești, 1980, SB, c. 35, —0,45 m (Pl. II/4; IV/7)
Ștampilă rectangulară

Σίμος

Πάναμ

ος

Nume cunoscut de V. Grace, *Délos*, p. 527 și p. 536, nr. 21 și căruia i se atribuie o datare, ca și pentru Διογένης, în cursul sec. III i.e.n., la o dată nu prea înaltă.

158(41). Inv. 31580. Albești, 1980, SB, c. 35, —0,45 m (Pl. II/5 ; IV/8)
Ștampilă rectangulară.

Σάμος

Πάναμ

ος

159(42). Inv. 21865. Albeşti, 1976, SB, c. 6, —0,70 m (Pl. II/3; IV/4)
Ştampilă circulară ; diam. = 25 mm

Σω[τήρι]χο[ς]
floare de rodie

Reconstituire ipotetică. Optăm pentru Σωτήριχος şi nu pentru Σωτηρίδας, de exemplu, întrucit deşi ar fi fost spaţiu suficient, nu apare urma vreunei trăsături orizontale, care să închidă hastele oblice ale unui *delta*.
Numele se datează în sec. III î.e.n., anterior complexului pergamic. Vezi V. Grace, *Tarsus*, p. 136, 140, N 14; de asemenea, D. B. Şelov, *op. cit.*, nr. 463; numele apare şi la Pridik, 1917, p. 33, nr. 834—835 (ştampile rectangulare, numele în genitiv) şi G. Tonceva, Izvestija Varna, 10 (25), 1974, p. 292, nr. 10 (ştampilă circulară cu floare de rodie, numele în genitiv).

160(43). Inv. 33680. Albeşti, 1985, SD, c. 12 (Pl. II/7 ; IV/9)
Ştampilă rectangulară.

Χάρης

V. Grace, Pnyx, p. 143, nr. 97, cu comentariu ; D. B. Şelov, *op. cit.*, p. 122, nr. 476 (datat în prima jumătate a sec. III î.e.n.).

C. ŞTAMPILE RHODIENE CU LEGENDA NEÎNTREGITĂ

161(44). Inv. 14112. Albeşti, 1975, SB, c. 82, —0,80 m (Pl. I/31).
Ştampilă rectangulară.

Βαδρομίου
ΔΙ

După aspect, ştampila se datează în sec. III î.e.n. Pe rîndul doi al inscripţiei poate figura un Ἀγεσίλας sau Δίσκος I, ambele nume aparţinînd grupei a II-a. În ştampila noastră, prima literă pare să fie un Δ. Pentru o eventuală întregire cu Δίσκος I, vezi V. Grace, *Agora*, p. 222—223 N 24, 25 ; eadem, *Tarsus*, p. 132, N. 2; p. 139, N 5; eadem, *Koroni*, p. 334 (cu eponimul Ξ ενόστρατος) ; eadem, *Pnyx*, p. 143, N 101. Pentru dispunerea numelui, vezi Pridik, 1917, p. 25, nr. 597—600. La M. Lazarov, *Rhodos*, p. 36, nr. 37, apare numai Δίσκος II, din perioada pergamică.

162(45). Inv. 31595. Albeşti, 1978, SB, c. 58. —0,95 m (Pl. II/9 ; IV/10)
Ştampilă rectangulară aplicată oblic. În centru, emblema — floare de rodie ; slabe urme de litere pe rîndul doi.

Νικω[. . .]
floare de rodie
←—
[. . . . .]

163(46). Inv. 14140. Albeşti, 1976, SB, c. 7, —0,55 m (Pl. II/6)
Ştampilă circulară ; diam. = 25 mm

ἐπὶ Α [. . . . Θεσμο]φορίου
floare de rodie

După aspect, sec. III î.e.n., anterioară complexului din Pergam.

164(47). Inv. 21809. Albeşti, fără alte date de săpătură (Pl. II/10)
Gît şi toartă de amforă ştampilată ; urme de vopsea roşie la baza gîtului. Legenda, pe trei rînduri, ilizibilă. Între rîndurile doi şi trei — o linie orizontală.

[. . . . .]
[. . . . .]ος
[. . . . .] ς

În general, linia orizontală între rînduri este cunoscută pe ştampilele producătorului Ἀρτεμίδωρος, pentru care vezi mai sus, catalog nr. 133 (17) şi 134 (18).

165(48). Inv. 14145. Albești, 1977, SB (Pl. II/11)
Ștampilă circulară ; diam. = 25 mm ; ștampila este ruptă pe linia diametrului.
[. . . . .] ου
floare de rodie
Prezintă caracteristicile morfologice pentru sec. III î.e.n.

INDICE DE NUME

'Αγέστρατος — 118 (1)
Αἰνησίδαμος — 119 (2)
'Άξιος — 132 (15)
'Αριστοκλῆς — 133 (16)
'Αρτεμίδωρος — 134 (17) ; 135 (18)
'Αρχεδα (. . .) — 136 (19)
Βοίσκος — 137 (20) ; 138 (21)
Δαήμων — 120 (3)
Δαμάτριος — 139 (22)
Δαμόνικος — 140 (23)
Διογένης — 141 (24)
'Επίγονος — 142 (25) ; 125 (8)
Ζήνων — 143 (26)
'Ηρωίδας — 144 (27)
Θεύδωρος — 145 (28)
'Ιεροτέλης — 146 (29)
Καλλικρατίδας — 121 (4)
Κρέων — 147 (30) ; 148 (31)
Μέντωρ — 149 (32) ; 150 (33)
Μένων — 151 (34)
Νικω (. . .) — 162 (45)
Ξ ενόστρατος — 122 (5)
Ξ ενότιμος — 152 (35) ; 153 (36)
'Ονάσιμος — 154 (37)
Παυσανίας — 123 (6) ; 124 (7)
Παυσανίας — 155 (38) ; 156 (39)
Πολυκράτης — 125 (8)
Σάμος — 157 (40) ; 158 (41)
Σθενέλας — 126 (9)
Σιμυλῖνος — 127 (10)
Σωτήριχος — 159 (42)
Τίμαρχος — 128 (11)
Τιμοκλείδας — 129 (12)
Φίλινος — 130 (13)
Χάρης — 160 (43)
Χαρμοκλῆς — 131 (14)

INDEXUL LUNILOR MENȚIONATE PE ȘTAMPILE

Ἀρταμίτιος — 134 (17) ; 142 (25)
Βαδρόμιος — 161 (44)
Δάλιος — 125 (8) ; 135 (18) ; 150 (33)
Θεσμοφόριος — 136 (19) ; 145 (28); 163 (46)
Καρνεῖος — 147 (30)
Πάναμος — 157 (40) ; 158 (41)
Πάναμος Δεύτερος — 124 (7)
Πεδαγείτνιος — 148 (31)
Σμίνθιος — 151 (34)

IMPORTATION D'AMPHORES A ALBEȘTI (DEP. DE CONSTANTZA) : RHODES

Résumé

Adrian Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu

Placée dans le cadre des préocupations concernant l'importation d'amphores faite par la ville gréco-indigène d'Albești, la récente étude discute la situation des articles produits à Rhodes, cité dont l'activité économique fait depuis quelques années l'objet d'analyses très rigureuses.

On présente 48 pièces rhodiennes découvertes à Albești ; en tant que type morphologique, toutes ont des anses à courbure douce, ce qui leur confère le trait d'un groupe distinct par rapport à l'aspect, communément reconnu, angulaire des anses de Rhodes, lequel commence vers la fin du III s. av. n. é. et obtient son caractère définitif aux II —I s.av.n.è.

Les pièces sont analysées au point de vue chronologique, en tenant compte des connexions de noms, des datations réciproques, du contexte archéologique, des rapprochements stylistiques.

Est mis en évidence le caractère de lot homogène du groupe ; aucun des exemplaires ne parait être antérieur au second quart du III s.a.v.n.è. de même que nul n'appartient au complexe pergamique.

Rapportée à la date de 240 av.n.è. — l'année de l'apparition du mois sur les estampilles rhodiennes — a été appréciée une catégorie assez nombreuse comme étant antérieure à cette date, d'autres exemplaires appartiennent à une soi-disant „periode de transition" et, enfin, un nombre appréciable sont postérieures à l'an 240 av.n.è.

Au point de vue de leur apparition, les importations rhodiennes se placent derrière ceux en provenance d'Héraclée Pontique et de Thasos. On avance l'opinion concernant une éventuelle pénétration des marchandises rhodiennes dans l'aire du Pont-Gauche durant la troisième décennie du III s.a.v.n.è.

Concernant le site gréco-indigène d'Albești, sont à distinguer deux directions complémentaires de diffusion des produits : une direction callatienne, à l'est, et une autre du sud, venant d'Odessos, Bizone et Messembria.

L'absence des timbres rhodiens de la fin du III s.av.n.è. et des premières décennies du II s.av.n.è. n'est pas sans signification. La situation pourrait avoir des causes d'ordre général — par exemple, la présence massive à Albești d'autres catégories d'amphores (Sinope) et l'orientation du commerce rhodien vers les régions du nord de la Mer Noire —, ou locales, qu'on peut expliquer par „la préférence" ou „la spécialisation" des habitants pour certaines marchandises.

Etant donné le caractère homogène du lot étudié, nous pouvons lui attribuer la qualité de „complexe" et discuter, sur cette base, la contribution apportée à la vision d'ensemble concernant la production et la diffusion des amphores de Rhodes.

PRESCURTĂRI FOLOSITE

V. Grace, *Agora*, — V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in 1931—1932*, Hesperia, III, 1934, N 3
V. Grace, *Amphoras* — V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, 1961
V. Grace, *Délos* — V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, BCH, 76, 1952
V. Grace, *Eponyms* — V. Grace, The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps, Hesperia 22, 1952, N 2
V. Grace, *Koroni* — V. Grace, *Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula*, Hesperia, 32, 1963, N 3
V. Grace, *Middle Stoa* — V. Grace, *The Middle Stoa Dated by Amphora Stamps* Hesperia, 54, 1985
V. Grace, *Pnyx*, — V. Grace, *Stamped Wine Jar Fragments*. Hesperia, Suppl. 10, 1956
V. Grace, *Tarsus* — V. Grace, *The Stamped Amphora Handles. Excavations at Gözlu Kule*, Tarsus I, Princeton, 1950
V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulakou, *Delos*, 27 — V. Grace, M. Savvatianou Pétrapoulagou, *Les timbres amphoriques grecs — Exploration arhéologique de Delos*, 27, Paris, 1970
Gerhardt Jöhrens, Samos — Gerhardt Jöhrens, *Zur Herkunft der Amphorenstempel aus dem Heraion von Samos*, BCH, Suppl. 13, 1896
M. Lazarov, *Rhodos* — M. Lazarov, *Tirgovskite vrizki na Rodos sîs zapadnopontiiskite gradove prez elinisticeskata epoha*, Izvestija Varna 13 (28), 1977
D. B. Șelov, *Tanais* — D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III-I* vekov do n.e., Moskva, 1975

TIPURI DE AMFORE ELENISTICE DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA GRECO-AUTOHTONĂ DE LA ALBEȘTI (JUD. CONSTANȚA)

M. BĂRBULESCU, L. BUZOIANU, N. CHELUȚĂ-GEORGESCU

Săpăturile arheologice desfășurate din anul 1974 în așezarea fortificată de la Albești au ocazionat recuperarea unei importante cantități ceramice, preponderent amforice[1]. Întrucît torțile de amforă reprezintă parțial și parte deformant ansamblul importurilor unor produse care se pretează la astfel de ambalaje[2], ne-am propus în cele ce urmează să analizăm unele exemplare întregi sau parțial întregite, capabile să ne ofere un punct de reper asupra istoricului așezării.

Cum nu toate centrele producătoare de produse amforice au putut fi identificate și recunoașterea altora este încă discutabilă, am procedat la împărțirea materialului studiat în două categorii :

A. *Amfore din centre de export cunoscute :* Heraclea Pontică, Sinope, Thasos, Rhodos, Cnidos, Cos ;

B. *Amfore de proveniență diversă.*

În tratarea problemei am ținut cont de recunoașterea diferitelor tipuri de amfore pentru același centru de producție (la Heraclea Pontică, de exemplu, și, parțial, Sinope) și de o prezentare cît mai fidelă a caracteristicilor vaselor (formă, dimensiuni, argilă). Criteriul de bază însă, de la care am căutat să nu ne abatem, a fost acela al precizării condițiilor de descoperire, sprijinind datarea unor exemplare pe un contex arheologic deja recunoscut.

Disproporția apreciabilă față de numărul de ștampile transmise[3] și totodată față de cantitatea ceramică culeasă și rămasă neîntregită, ne-a obligat la observații legate strict de recipientele păstrate.

---

[1] O primă analiză asupra materialului amforic de la Albești a fost făcută de noi în *Symposia Thracologica*, Oradea, 1986, p. 58—59. Reluarea materialului spre cercetare ne ocazionează acum o punere la punct a datelor expuse, cu corecturile necesare.

[2] J.-Y. Empereur, BCH, 106, 1982, 1, p. 219—233.

[3] Vezi, tot la noi, Pontica, 19, 1986, p. 33—60 (Heraclea Pontică); p. 61—74 (Thasos); de asemenea, în acest volum p. 53—78 (Rhodos).

În analiza pe care am întreprins-o ne-am referit la un număr de 46 de exemplare, cifră care deși este departe de a oferi o imagine generală asupra importurilor amforice de la Albești, este semnificativă pentru formele de amforă ajunse aici, fie că ne referim la exemplare întregi, fie la altele, păstrate doar parțial.

A. *Amfore din centre de export cunoscute* : Heraclea Pontică, Sinope, Thasos, Rhodos, Cnidos, Cos.

Un număr considerabil de exemplare luate în discuție și recunoscute ca avînd o largă răspîndire în mediul barbar aparține *Heracleei Pontice*. La Albești au putut fi parțial întregite pînă acum un număr de 11 exemplare de amfore de Heraclea Pontică (numeroase alte exemplare se află într-o stare fragmentară).

Tipologia amforelor acestui centru, stabilită inițial de I. B. Zeest[4], a primit precizări și dezvoltări ulterioare, datorate în ultimul timp cercetărilor vaste ale lui I. B. Brashinskii[5]. I. B. Zeest a stabilit cinci tipuri de amfore de Heraclea[6], care, parțial diferă una de alta (tipul II față de tipul I, de exemplu), parțial coexistă, diferențele fiind doar de detaliu (tipul IV față de tipul III). În general, Brashinskii păstrează cele cinci tipuri stabilite anterior de Zeest, dar consideră tipurile III și IV Zeest ca variante ale tipului I (respectiv varianta IA). În felul acesta, schema lui Brashinskii se reduce la trei tipuri[7], fiecare cu cîte 1—2 variante. Mai departe, tipul II stabilit de Zeest se menține și la Brashinskii, iar tipul V Zeest devine tipul III la Brashinskii.

Conform noii scheme, la Albești sînt reprezentate trei tipuri principale și o variantă :

— tipul I cu varianta I A ;
— tipul II ;
— tipul III[8].

Precizăm că repartiția materialului nostru în aceste tipuri a ținut cont de morfologia generală a vaselor, de dimensiunile păstrate și, unde a fost cazul, de corelarea tipului de amforă cu ștampila aplicată pe ea. Din acest punct de vedere, 7 din cele 11 exemplare pe care le discutăm aparțin tipului I și sînt repartizate între tipul de bază (2 exemplare), caracterizat în general prin forme mai masive și dimensiuni ce variază între 0,240—0,255 m diametrul maxim, înălțimea păstrată fiind cuprinsă între 0,245 (partea superioară) și 0,232 m (partea inferioară); și varianta I A (5 exemplare), corespunzătoare tipurilor III și IV la Zeest[9], și pentru

[4] I. B. Zeest, Kr. Soob., 22, 1948, p. 48; eadem, *Keramiceskaia tara Bospora*, 1960, p. 100—101 și pl. XXII, 42, 46 (notată mai departe, KTB).

[5] Vezi, de exemplu, I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n.e.*, L., 1980, p. 22—25 și pl. IV, IX .

[6] I. B. Zeest, KTB, *loc. cit.*

[7] I. B. Brashinskii, *loc. cit.*

[8] Pentru repartiția în tipuri vezi și tabelele de la sfîrșitul articolului.

[9] I. B. Zeest, KTB, pl. XXII. 44 (?), 45; vezi mai sus și nota 4.

care sînt specifice recipiente cu umerii mai bine profilați și dimensiuni cuprinse între 0,230—0,260 m — diametru — și 0,546 m înălțime (ultima dimensiune la piesa inv. nr. 33666). Exemplarul cu nr. inv. 32418, pe care, tipologic, îl încadrăm în aceeași variantă, poartă pe gît ștampila englifică Ἀριστοκράτης, nume asupra căruia am discutat cu altă ocazie și în acord cu alți cercetători am convenit că face parte din grupa a IV-a de ștampile heracleene[10]. În acest caz, contrar opiniei lui Brashinskii[11], trebuie să acceptăm situația că ștampilele grupei a IV-a apar nu numai cu recipiente de tip II A, ci și de alt tip — I A[12] și chiar II[13].

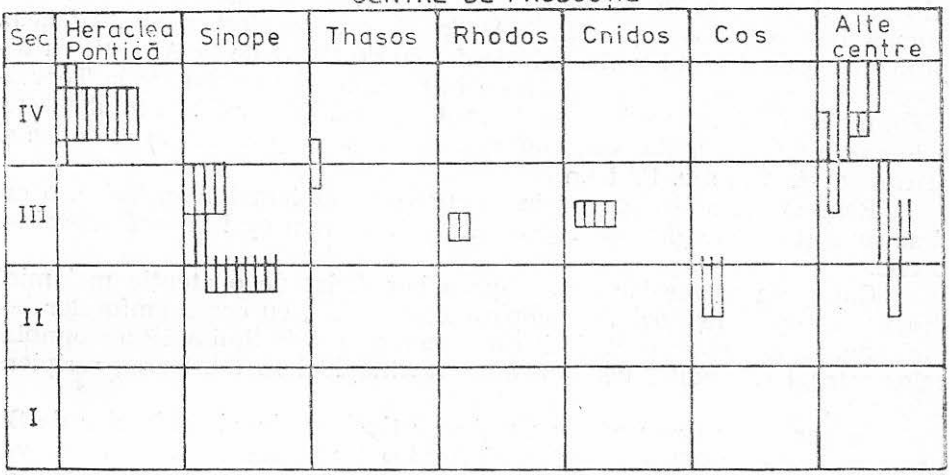

Fig. 1

Grupei a II-a tipologice îi aparțin la Albești 3 amfore, caracterizate prin forme cu aspect mai suplu, datorate îngustării diametrului maxim, la valori cuprinse între 0,238—0,242 m, la Albești, și ușoarei creșteri în înălțime, la dimensiuni ce trec de 0,645 m (la exemplarul inv. nr. 21978, parțial reconstituit).

În sfîrșit, tipului al III-lea de amfore heracleene, cu o apariție independentă și izolată în evoluția generală a ceramicii acestui centru, îi aparține un singur exemplar, cu aspect biconic (de unde și denumirea de „pseudothasiană" dată tipului) și dimensiuni reletiv mici : 0,210 m (diametrul maxim), 0,320 m — înălțimea părții inferioare (față de 0,495 m — înălțimea păstrată a vasului).

[10] Vezi A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 19, 1986, p. 41—42.

[11] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 23: vezi și RÉG, tome C. 75—76, schema pe baza lucrării lui I. B. Brashinskii, din NE, 14, 1984, p. 3—22.

[12] Vezi, în acest sens, exemplarele întregi cu numele lui Ἀριστοκράτης la M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 21, și pl. 18/5 (Fîntîna Mare) și tot la același autor, Pontica, 16, 1983, p. 91, și fig, 8/1 (Adîncata).

[13] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 33 și pl. 19/2 (Poarta Albă); Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, Dacia, NS, 22, 1978, p. 176, nr. 17 și fig. 2/9; 4/9 (Cegani).

Raportate cronologic[14], tipului I i-ar corespunde primul sfert al sec. IV î.e.n. ; tipului II, care coexistă cu I A — al doilea și al treilea sfert al sec. IV î.e.n., iar tipului III — secolul IV î.e.n., în general. Descoperirea de materiale heracleene în alte complexe arheologice închise face aceste datări mai puțin stricte. Astfel, putem vorbi de prezența recipientelor de tip I și la începutul celui de al doilea sfert al sec. IV î.e.n., precum și a amforelor de tip I A în al treilea sfert al sec. IV î.e.n., împreună cu ambalaje de tip II și III[15].

În funcție de acestea, putem considera exemplarul cu nr. inv. 33663 (tip I) mai apropiat de al doilea sfert al sec. IV î.e.n., și exemplarul cu numele lui Ἀριστοκράτης (tip I A), în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. probabil, spre sfîrșitul perioadei. Amforele de tip II de la Albești, cu dimensiuni apropiate de piesele aflate în mormîntul tumular de la Topraisar[16], înclinăm să le încadrăm pe la mijlocul sec. IV î.e.n.[17]. În felul acesta, cele mai multe exemplare de amfore heracleene se plasează în al doilea și al treilea sfert al sec. IV î.e.n.

Respectînd, mai departe, în discutarea recipientelor amforice, o ordine nu atît cronologică, cît reprezentativă, ne vom opri la amforele sinopeene.

Categoria amforelor de *Sinope* a beneficiat de o atenție mai mică din partea specialiștilor[18] în comparație, de pildă, cu cea a amforelor heracleene. La aceasta a contribuit cantitatea destul de limitată[19] a exemplarelor întregi și tradiția conservatoare a Sinopidei în fabricarea recipientelor sale.

În general, se recunoaște un singur tip[20], clasic, al amforelor de Sinope, ușoarele modificări ale formei fiind puțin semnificative pentru evoluția vaselor. Recent, Brashinskii a separat încă un tip al amforelor de Sinope, caracterizat printr-o formă „pithoidă" și care s-ar data nu mai tîrziu de prima jumătate a sec. IV î.e.n.[21]. Brashinskii pune apariția tipului amintit pe seama influenței tipului „pithoid" de amfore de Thasos,

[14] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 22—25.

[15] Idem, *Metodî issledovaniia antičnoi torgovli*, L., 1984, cap. IV, p. 128—147 și în special, p. 137—139.

[16] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 37—56, în special tabelul cu dimensiunile amforelor de la Topraisar, p. 55—56.

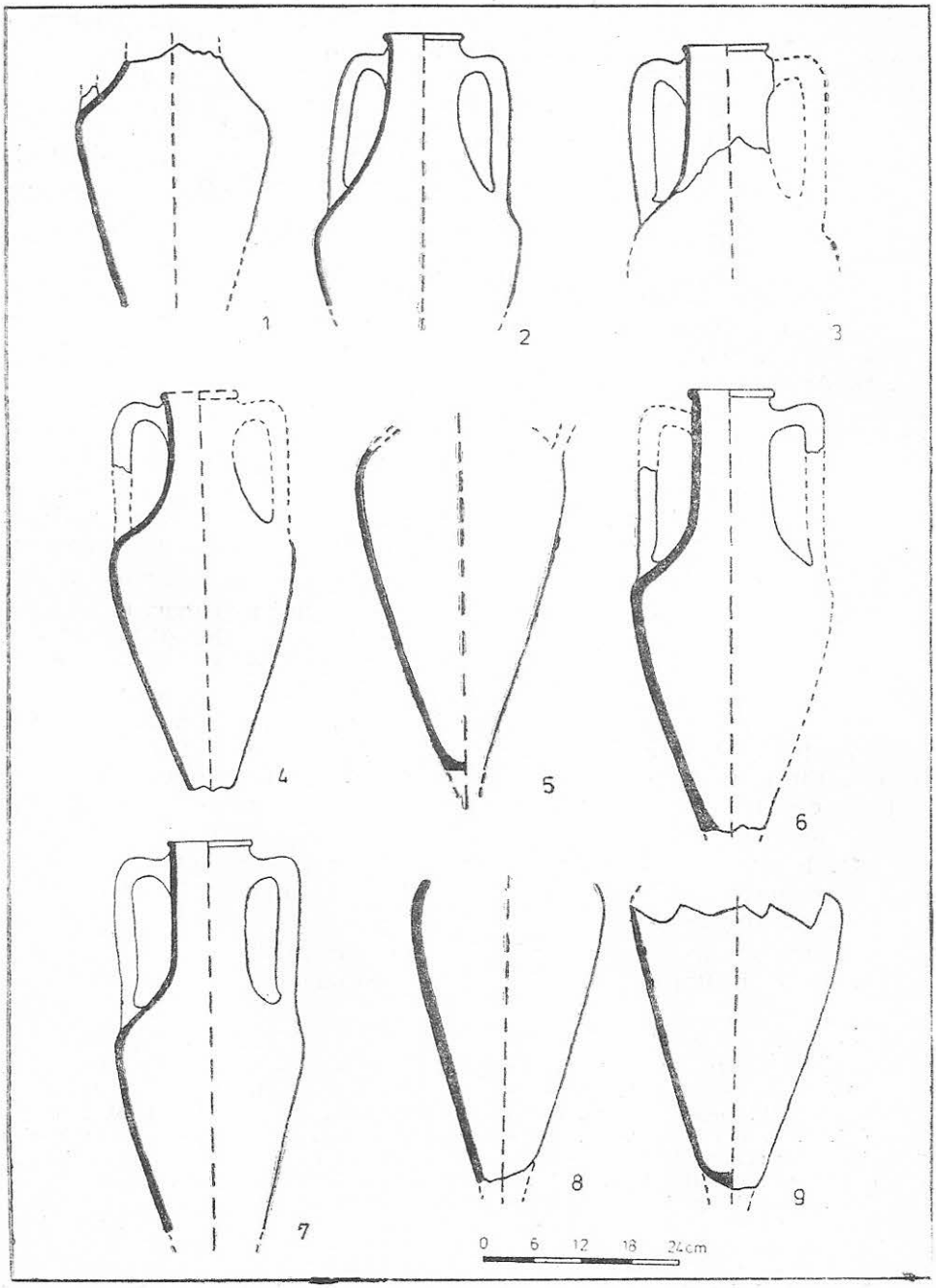
[17] Este datarea la care s-a oprit I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 138.

[18] Pentru tipologia amforelor sinopeene, vezi R. B. Ahmerov, VDI, 4, 1948. p. 163 și urm. ; N. V. Anfimov, VDI, 1, 1951, p. 111—124; I. B. Zeest, VDI, 2, 1951, p. 110, fig. 3—4; eadem, KTB, p. 90—91, și tabl. 13—14/28—30; I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 25—26; idem, *Metodî issledovaniia...*, p. 113—117.

[19] Vezi, de exemplu, I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 196, tabl. 8 (22 exemplare). La acestea mai adăugăm încă un exemplar aproape întreg de la Poarta Albă (M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 29—30, fără ilustrație, cu ștampilă de grupa a VI-a); un exemplar întregit de la Nicolae Bălcescu (*ibidem*, p. 44, pl. 20/2, cu ștampilă de grupa a III-a); un exemplar căruia îi lipsește piciorul și poartă ștampilă de grupa a IV-a, de la Dorobanțu-Ialomița (Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *op. cit.*, p. 183—185, fig. 5/6) și două exemplare fragmentare, primul de la Pietroiu—Borcea, datat în funcție de contextul arheologic în sec. III î.e.n. (Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *ibidem*, nr. 42, fig. 5/7) și al doilea, doar partea superioară, cu ștampilă de grupa a IV-a, de la Mahmudia (V. H. Baumann, Peuce, 4, p. 41, nr. 31 și pl. 8/1, la).

[20] Tipul prezentat de I. B. Zeest, KTB, tabl. 13/28—29.

[21] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 113.

Planșa 1 Heraclea

din a doua jumătate a sec. V î.e.n.[22] și, pe această bază, nu exclude posibilitatea apariției celor mai timpurii amfore sinopeene încă din sec. V î.e.n. Pentru amforele cu ștampilă din grupa I, pe care le consideră variante tîrzii ale tipului timpuriu pithoid, se oprește, după Țehmistrenko[23], la anii 70—60 ai sec. IV î.e.n. Cele mai tîrzii amfore sinopeene — cu ștampile din grupele V și VI sînt plasate de Brashinskii în sec. II î.e.n.[24]. Cum data de sfîrșit a ștampilării pare acum tot mai definitiv stabilită în anii 183 î.e.n.[25], rezultă că recipientele purtînd ștampilă din grupa a VI-a pot fi datate *pînă* la această dată.

Considerînd capete de serie ale recipientelor ștampilate de Sinope amforele cu ștampilă de grupa I și pe cele cu ștampilă de grupele V—VI, putem intercala acestui interval exemplarele de sec. III î.e.n.[26], cu ștampile din grupele III și IV. Un tablou sumar al datelor măsurătorilor liniare ale vaselor (vezi mai departe tabelul) pune în lumină ușoare oscilații de valori. Astfel, putem remarca o îngustare a diametrului maxim la amforele cu ștampilă din grupa a VI-a în comparație cu cele cu ștampilă din grupa I (de la 0,340 m la cca. 0,310—0,325 m) pentru valori aproape constante ale înălțimii (0,605 pînă la 0,660 m, la ambele grupe). Un singur exemplar din grupa I are dimensiuni mai mari (0,720 m înălțime și 0,342 m diametru), care îl apropie de amforele cu ștampilă din grupa a III-a ; dimensiunile vasului în acest caz pot constitui un indiciu al încadrării numelor de pe ștampilă — Ηρωταγόρας și Χαβρίας — chiar într-o perioadă mai tîrzie. Singurele care se detașează prin înălțimi mai mari (0,70—0,71 m) și diametre aproape la jumătate din înălțimea vaselor (0,340 m) sînt amforele cu ștampile din grupa a III-a. De altfel, și profilul vaselor diferă de tipul recunoscut clasic al amforei sinopeene (vezi descrierea vasului de la Nicolae Bălcescu, la M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 44, nr. 2 și pl. 20/2).

Amforele cu ștampile din grupa a IV-a, deși ca aspect sînt apropiate de cele din grupa a III-a, valorile măsurătorilor lor anunță revenirea deja la dimensiunile obișnuite ale recipientelor sinopeene.

Aceste observații ne sînt utile nouă pentru o mai bună interpretare a amforelor de la Albești. În plus, avem avantajul prezenței aici a două exemplare întregi (din totalul de 13), dintre care unul poartă ștampilă, și încă a două fragmente ștampilate.

Dintre amforele întregi, piesa cu inv. nr. 29736 este apropiată ca formă și dimensiuni de exemplarul de la Dorobanțu[27] și aparține tipului

---

[22] *Ibidem.*

[23] V. I. Tehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 68; pentru datarea ștampilelor de grupa I, vezi I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 115, n. 30. Exemplare cu ștampilă din această grupă sînt ilustrate de I. B. Zeest, KTB, pl. 13/28 și I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 231, pl. 22/3.

[24] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 116. Despre o necesitate susținută în dese rînduri a urcării datelor ștampilelor sinopeene, vezi, între alții, I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 41—44; F. Alabe, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 375—389.

[25] V. Grace, Hesperia, 54, 1985, p. 20.

[26] Pentru o datare a ștampilelor din grupele III și IV în sec. III î.e.n. vezi I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 42 și n. 21. O punere la punct a grupei a IV-a de ștampile sinopeene, vezi recent la N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—44.

[27] O ușoară deosebire se remarcă la gîtul vaselor, ușor tronconic la exemplarul de la Albești.

Loc de descoperire	H	H1	D	D :H	Ştampilă	Publicaţie
Feodosia	0,670	0,225	0,350	0,520	ştampilă grupa I	Zeest, KTB, p. 90, pl. 13/28-a
Chersones	0,605	0,250	0,340	0,560	ştampilă grupa I	SA, 1966, 2. p. 309
Şirokoe	0,720	0,250	0,342	0,470	ştampilă grupa I	Brashinskii, *Metodi issledovaniia*, ..., p. 196 tabl. 3/10
Olbia	0,650	0,260	0,327	0,500	ştampilă grupa I	*ibidem*, tabl. 3/15
Feodosia	0,710	0,260	0,340	0,480	ştampilă grupa III	VDI, 4, 1948, p.161
Nicolae Bălcescu	0,700	—	0,340	0,480	ştampilă grupa III	Pontica, 6, 1973, p. 44, pl. 20/2
Dorobanţu	> 0,600	—	0,320	—	ştampilă grupa IV	Dacia, NS, 22, 1978, p. 183—185, fig. 5/6
Nimfei	0,680	0,260	0,340	0,500	ştampilă grupa IV	Brashinskii, *op. cit.*, tabl. 8/8
Fintina Mare	0,670	0,220	0,330	0,420	ştampilă grupa V	Pontica, 6, 1973, p. 23 şi pl. 19/1
Poarta Albă	0,625	0,250	0,325	0,400	ştampilă grupa VI	*ibidem*, p. 30, pl. 19/6
Poarta Albă	0,650	—	0,310	0,400	ştampilă grupa VI	*ibidem*, p. 29—30
23 August	0,660	0,240	0,310	0,470	ştampilă grupa VI	Pontica, 16, 1983, p. 96, fig. 3/2

Exemplare întregi de amfore sinopeene ştampilate

distinct de amfore sinopeene din sec. III î.e.n. În funcție și de aflarea ei împreună cu o ștampilă thasiană cu numele lui Σκύμνος I, o datăm chiar la începutul sec. III î.e.n. sau la granița secolelor IV—III î.e.n.

Cel de al doilea vas întreg de la Albești (inv. nr. 21979) se apropie ca formă și dimensiuni de exemplarul de la Fîntîna Mare și poartă o ștampilă din grupa a V-a: numele astynomului Ναύπων ὁ Καλλισθένου apare aici împreună cu cel al producătorului Κλεαίνετος.

Exemplarele fragmentare ștampilate (inv. nr. 29732 și 22031) poartă fiecare ștampile ale unor astynomi din grupa a VI-a : Ἱκέσιος ὁ Ἐτεονίκου (piesa inv. nr. 22031) și Μνῆσις ὁ Φορμίωνος inv. nr. 29732). Dimensiunile lor liniare sînt asemănătoare altor exemplare din aceeași grupă : 0,31 m diametrul maxim și înălțimi ale părții superioare (H 1) mai mari de 0,232 m.

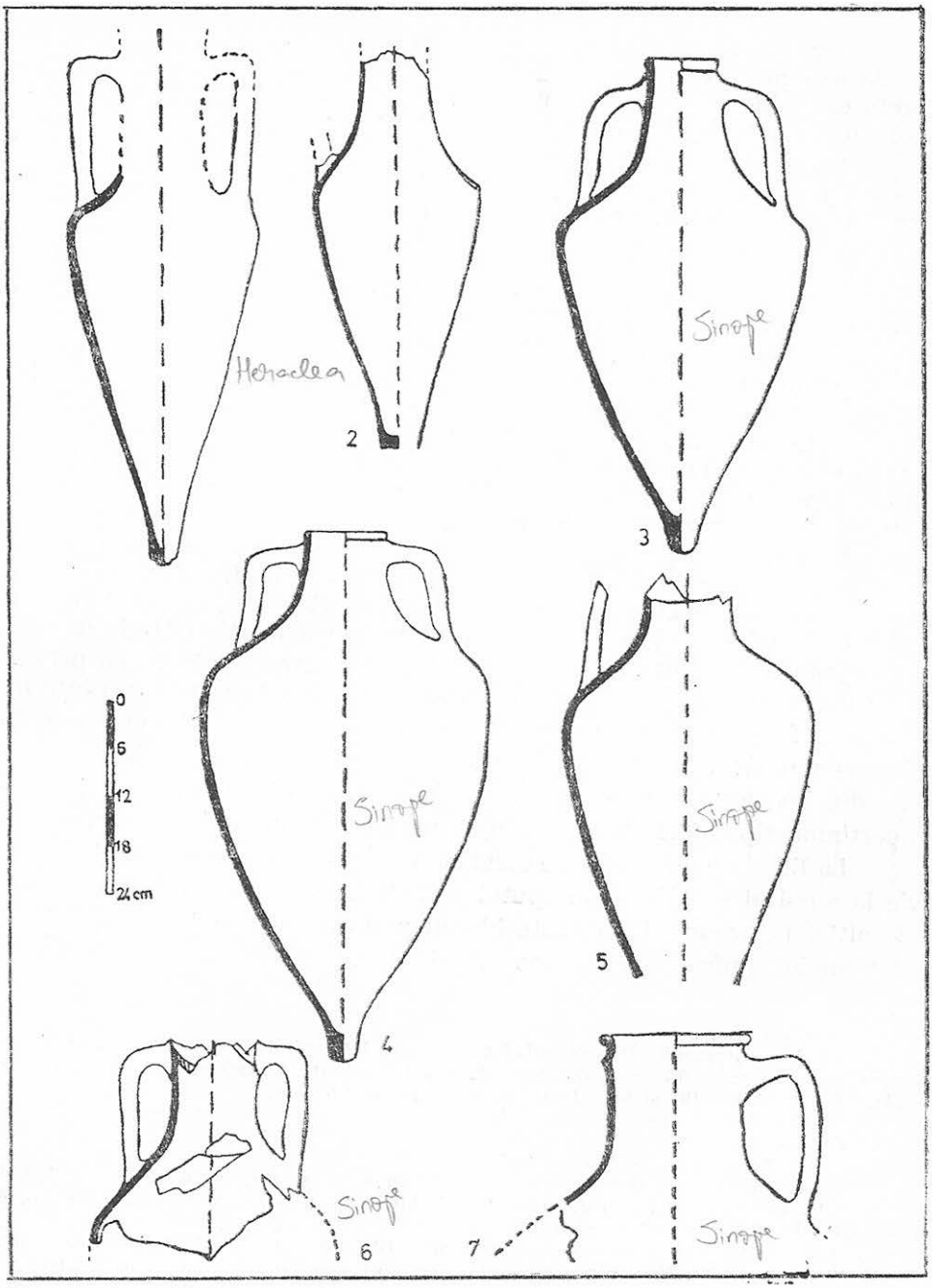
Pentru restul exemplarelor fragmentare încercăm o grupare în funcție de aspectul morfologic, dimensiuni și condiții de descoperire. Astfel, piesa cu inv. nr. 32417 este apropiată ca formă și dimensiuni de exemplarul inv. nr. 29732, amintit mai sus și de vasul întreg de la Poarta Albă[28], ambele cu ștampile de astynomi din grupa a VI-a. Spre o datare mai ridicată înclină fragmentul de amforă inv. nr. 29725, caracterizat printr-o formă mai alungită și picior cilindric lățit la bază, cu o depresiune adîncă în interior. Zeest apropie acest tip de amforele heracleene de la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.[29]. Vasul este apropiat de exemplarul întreg de la Nicolae Bălcescu, care poartă ștampilă din grupa a III-a de astynomi. De altfel, dimensiunile amforei de la Nicolae Bălcescu sînt aproape aceleași cu ale exemplarului din Pașkovskaia, semnalat de Zeest (0,70 m înălțime, 0,340—0,350 m diametru) și indică o datare în prima jumătate sau, mai degrabă, spre începutul sec. III î.e.n.

Cîteva fragmente de panse le datăm tot în funcție de condițiile de descoperire și dimensiunile păstrate ale vaselor. Astfel, piesa inv. nr. 29731, găsită în sectorul B, caroul 31, la — 0,64 m adîncime împreună cu o amforă thasiană (vezi mai departe) o încadrăm spre sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. Diametrul redus al vasului (0,19 m) ne determină să avem în vedere un exemplar fracționat, a cărui pondere reprezintă oricum o parte neînsemnată din recipientele de Sinope.

Alte două vase fragmentare (inv. nr. 32407 și 33665), cu forme apropiate, se apropie prin valoarea măsurătorilor lor (0,305—0,325 m diametru) de exemplarele cu ștampile de astynomi din grupele V și VI.

O perioadă ușor mai tîrzie (care coincide cu grupa a VI-a de ștampile de astynomi) apreciem pentru exemplarul inv. nr. 29734, aflat în locuința din sectorul C, împreună cu amfora sinopeană inv. nr. 29732, discutată mai sus, și, de asemenea, pentru exemplarul inv. nr. 33664.

[28] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 30 și pl. 19/6; vezi și tabelul nostru de măsurători.
[29] I. B. Zeesa, KTB, p. 91 și tabl. 14/30 v.

Heraclea
2
Sinope
3
0
6
12
18
24 cm
Sinope
4
Sinope
5
Sinope
6
Sinope
7

Planșa 2

Ultima piesă care, ca și exemplarul inv. nr. 21998, prezintă o valoare mai mare a diametrului maxim (0,370 m) are aspectul general al amforelor sinopeene din ultima perioadă de ștampilare și datorită acestui fapt o considerăm o variantă tîrzie a tipului „clasic" sinopean.

Alte două exemplare (inv. nr. 21998 și 32416) se caracterizează prin forme deosebite ale părții superioare. Primul dintre ele (inv. nr. 21998) prezintă un gît mai înalt, perfect cilindric și un diametru maxim de 0,405 m ; al doilea, asemănător exemplarului din Zeest, pl. 14/30 b, are un diametru al gîtului neobișnuit de mare : 0,180 m. Astfel de dimensiuni ale vaselor a determinat pe Zeest[30] și, mai circumspect, Brashinskii[31], să presupună o destinație specială a lor, nu pentru ulei sau vin, ci mai degrabă pentru produse solide (probabil măsline).

Pentru datarea lor apelăm tot la contextul arheologic. Vasul cu inv. nr. 21998, aflat ca și amfora fragmentară 29734, amintită mai sus, în locuința din sectorul C, caroul 61, îl datăm în sec. II î.e.n., considerîndu-l tot o variantă tîrzie a tipului „clasic" sinopean. Piesa cu inv. nr. 32416, aflată împreună cu amfora de aspect heraclean (inv. nr. 29725, vezi mai sus), o datăm cu aproximație în prima parte a sec. III î.e.n.

O sumară concluzie asupra materialului prezentat denotă o răspîndire a produselor sinopeene la Albești în ambalaje de tip clasic sau în forme mai puțin folosite, pe durata secolelor III-II î.e.n. (pînă în 183 î.e.n.), incluzînd aici și perioada de trecere dintre secolele IV și III î.e.n.

Pentru categoria de amfore thasiene, surprinzător în ce ne privește este numărul redus de exemplare întregibile, comparativ cu cantitatea mare de fragmente amforice găsite. Dispunem de un singur exemplar fragmentar (inv. nr. 29728), descoperit în sectorul B, caroul 31, la —0,64 m adîncime (ca și amfora sinopeană inv. nr. 29731, discutată mai sus) și aparținînd tipului II la Bon[32] sau, după Zeest[33], amforelor cu corp conic.

La Elisavetovskoe, forme asemănătoare apar cu ștampile de tip recent, de la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.[34]; această datare, la care de altfel ne oprim și noi, coincide cu perioada de maximă răspîndire a ștampilelor amforice de Thasos la Albești[35].

[30] *Ibidem, p. 91.*

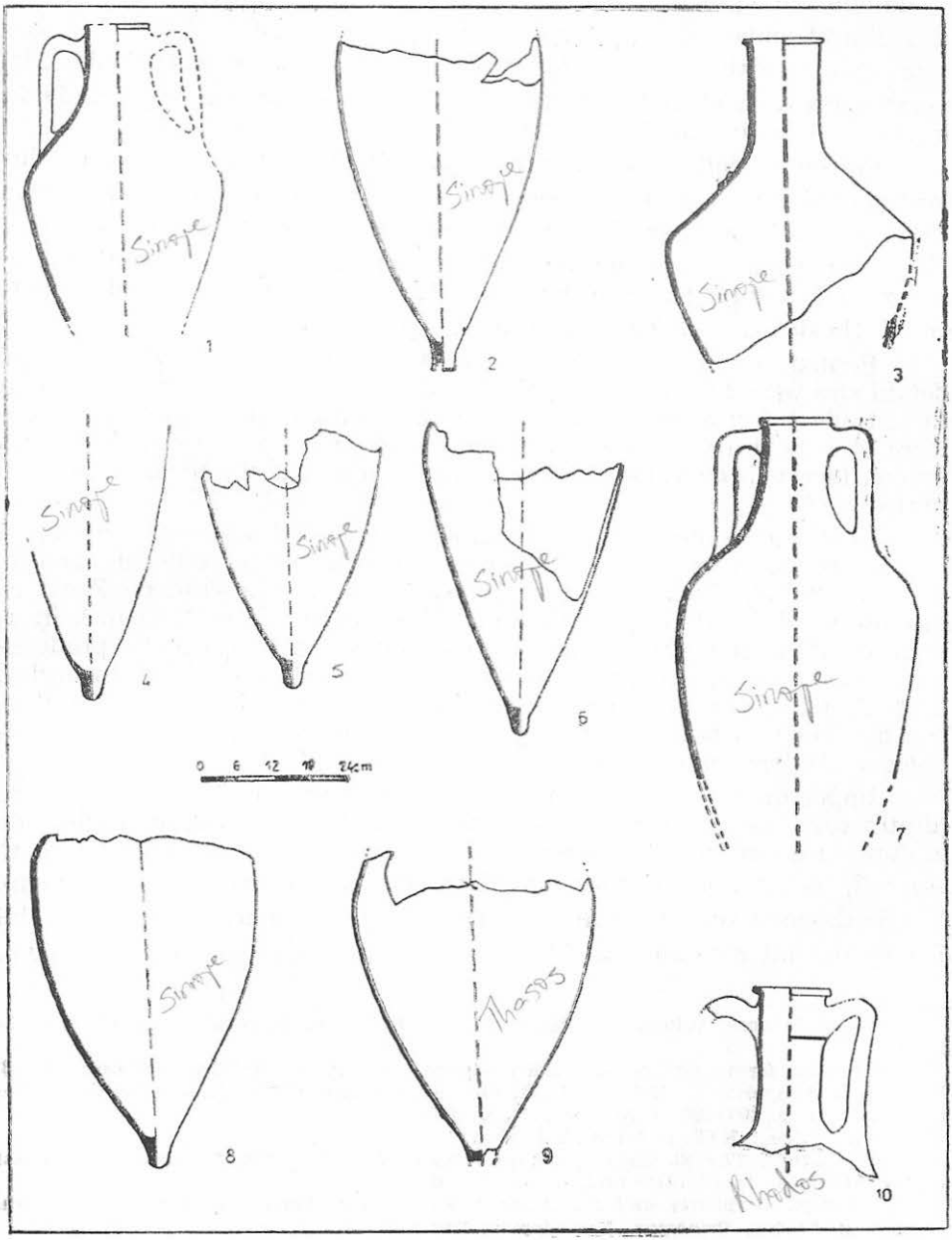
[31] I. B. Brashinskii, *Metodi issledovaniia...*, p. 116, referindu-se la un vas de la Sozopol, cu înălțime de 0,79 m și diametru de 0,40 (!), pe care M. Lazarov, în Izvestia Varna (24), 1973, p. 44, nr. 197 și tabl. 19 îl consideră produs de Cos.

[32] A.-M. Bon, A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Études thasiennes, IV, Paris, 1957, p. 19—20.

[33] I. B. Zeest, KTB, p. 87 și pl. 9/21.

[34] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 110, nr. 36—37 și pl. III, VIII.

[35] M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 19, 1986, p. 69. Exemplarul nr. 37 de la Elisavetovskoe poartă o ștampilă cu numele Πρᾶτος, ce comportă o datare mai timpurie, respectiv anii 331—325 î.e.n., după M. Debidour, BCH, Supl. 13, 1986, p. 331. Exemplare de același tip sînt mai puțin circulate în Dobrogea și în Cîmpia Română și sînt, în general, fragmentare ; vezi, de exemplu, Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *op. cit.*, p. 178, nr. 19, fig. 4/10 (Grădiștea-Ulmilor) și p. 179, nr. 27, fig. 5/1 (Cegani) sau neștampilate (Topraisar, la M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 39 și fig. 2/1 ; 5/2, exemplar datat pe la mijlocul sec. IV î.e.n., vezi mai sus, nota 17).

Sinope
1
Sinope
2
Sinope
3
Sinope
4
Sinope
5
Sinope
6
Sinope
7
0 6 12 18 24cm
Sinope
8
Thasos
9
Rhodos
10

Planșa 3

Exemplarele de *Rhodos* sînt puține la număr — doar patru — și, în majoritate, în stare fragmentară ; două dintre ele sînt databile prin ștampilele aplicate. O mențiune specială datorăm piesei cu inv. nr. 32406, care și-a păstrat ambele toarte ștampilate : numele eponimului Ηολυκράτης este legat de activitatea de producție a lui 'Επίγονος și asigură piesei în cauză o datare în al treilea sfert al sec. III î.e.n. și aproape de perioada de început a marcării lunilor pe ștampile[36].

Cel de al doilea exemplar (inv. nr. 33610) păstrează doar una din torți ștampilată cu numele producătorului 'Αρτεμίδωρος și luna 'αρταμίτιος. După ștampilă, piesa se plasează tot la o dată apropiată anului 240 î.e.n.

Cronologia ștampilelor corespunde tipului de amforă identificat în depozitul Hotelului Soarelui din insula Rhodos, datat prin numele eponimului Ηαυσανίας cca. 240—230 î.e.n.[37].

Pentru al treilea exemplar de la Albești (inv. nr. 21995), ale cărui detalii sînt ușor diferite de ale primelor două, preferăm o datare mai largă în al treilea sfert al sec. III î.e.n. În același timp, pasta vasului — de culoare mai închisă și cu angobă gălbuie la exterior — ar putea indica un produs lucrat la comanda Rhodosului, într-unul din ținuturile aflate sub controlul său.

În săpăturile din sectorul B, caroul 31, a fost descoperită o amforetă cu corp conic, picior cilindric, gît îngust și torți bifide, puternic arcuite (inv. nr. 29733). Exemplare asemănătoare sînt recunoscute de Zeest ca produse rhodiene de la sfîrșitul sec. III și începutul sec. II î.e.n.[38]. În aceste condiții, piesa în discuție ar reprezenta pentru categoria produselor rhodiene de la Albești singura dintr-o perioadă mai tîrzie. În același timp, însă, după profilul arcuit al torții (diferit de cel al exemplarului ilustrat de Zeest) nu putem exclude și o datare mai timpurie, în acord cu cronologia rhodiană din așezare.

Importurile de *Cnidos* sînt marcate printr-un număr de 5 exemplare (dintre care unul singur întreg — inv. nr. 32409), aparținînd tipului de amforă cu gît cilindric, corp masiv și picior conic, ilustrat de V. Grace în *Agora*[39], p. 202, fig. 6 și *Amphoras*[40], fig. 64 (primul exemplar din stînga). Vasele de acest tip, încadrate în grupa B de ceramică elenistică a lui Thompson sînt redatate cca. 240 î.e.n. (data de sfîrșit a grupei[41]). Oricum,

[36] Vezi în acest volum, A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, p. 60 și catalog 125/8.

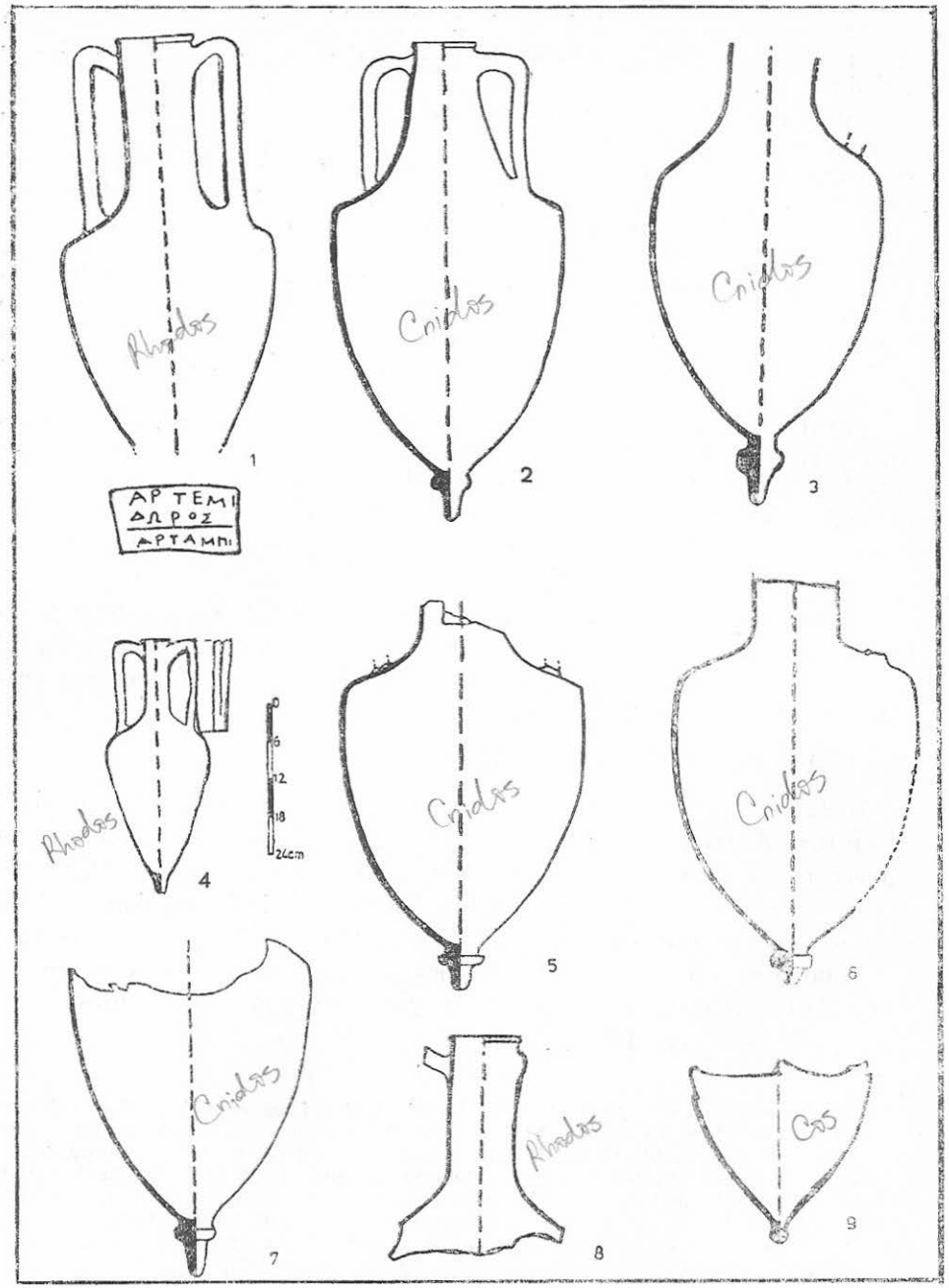
[37] Pentru forma amforei din acest depozit, vezi P. M. Wallace Matheson, M. B. Wallace, în Hesperia, 51, 1982, 3, pl. 80; date asupra depozitului și măsurătorilor amforelor, *ibidem*, p. 296—297 și Appendix, 4, p. 317—318.

[38] I. B. Zeest, KTB, p. 104 și pl. 24/50-a.

[39] V. Grace, *The Stamped Amphora Handles Found in the American Excavations in the Athenian Agora 1931—1932*, p. 202, fig. 6.

[40] Eadem, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*. American Scholl of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1961.

[41] V. Grace, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 561, nr. 2, cu toată bibliografia. Amforele cnidiene de acest tip au fost datate inițial, tot de Grace, cca. 300 î.e.n. (vezi mai sus, notele 39, 40).

Rhodos
1
APTEMI
ΔΛΡΟΣ
APTAMH
Cnidos
2
Cnidos
3
Rhodos
4
0
6
12
18
24cm
Cnidos
5
Cnidos
6
Cnidos
7
Rhodos
8
Cos
9

Planșa 4

ele reprezintă un tip vechi de amforă de Cnidos, a cărei evoluție în forme mai tîrzii nu s-a aflat deocamdată la Albești și foarte puțin în restul Dobrogei[42].

Între amforele cunoscute ca produse certe ale unui anumit centru, includem și 3 exemplare fragmentare de Cos. Piesele aparțin tipului amforelor cu corp larg, cît cilindric și torți bifide, care cad vertical pe umerii vasului. Pentru exemplarul inv. nr. 29724, la care s-a păstrat doar partea superioară, diametrul mai îngust al gîtului în comparație cu vasele descoperite la Pietroiu-Borcea, de exemplu[43], datate la începutul celei de a doua jumătăți a sec. III î.e.n.[44] și lipsa unui ofset la baza gîtului, recunoscut ca trăsătură distinctă pentru exemplarele timpurii de Cos[45], ne determină să luăm în considerare, după Grace, *Amphoras*, fig. 56[46], prima jumătate a sec. II î.e.n., după noi începutul sec. II î.e.n., dacă nu și sfîrșitul sec. III î.e.n.

Cel de-al doilea exemplar al amforelor de Cos (inv. nr. 29729) păstrează partea inferioară a vasului, cu piciorul în formă de „gurgui" sau „titirez", caracteristic vaselor de sec. III-III î.e.n.[47]. Faptul că a fost găsit împreună cu exemplarul anterior ne determină să-i atribuim, cel puțin în parte, aceeași perioadă de circulație, care s-ar fi putut prelungi, în cazul nostru, mai mult în sec. II î.e.n.[48].

În sfîrșit, al treilea exemplar este un fragment de pansă, dintr-o argilă roz-cărămizie cu angobă subțire, deschisă la exterior. Caracteristicile pastei și profilul vasului ne determină să-l considerăm în categoria amforelor de Cos cu corp larg, de sec. III-II î.e.n.

B. *Amfore de proveniență diversă*

Includem în această categorie forme de amfore care, deși semnalate în literatura de specialitate, nu au putut fi încă convingător atribuite vreunui centru de producție. De aceea, în descrierea lor preferăm denumirea de „tip", care ne ferește de atribuiri forțate și limitează domeniul de cercetare spre aflarea unor analogii directe. O singură abatere — pentru a nu rupe din unitatea grupului descris — o facem cu un exemplar de amforă de Chios (inv. nr. 21976), prezentat alături de alte amfore atribuite tipului (sau cercului) chiot.

---

[42] M. Lazarov, *op. cit.*, p. 44—45 și pl. 20/203. Pentru fragmente de amfore cnidiene din Dobrogea și zonele apropiate, vezi I. Oberländer-Târnoveanu, E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 102 și fig. 11/4 (Sarichioi, jud. Tulcea, picior de amforă considerat greșit de Chios); V. Sîrbu, Pontica, 15, 1982, p. 104, fig. 6 (Brăiliță, jud. Brăila). Muzeul din Constanța mai deține trei exemplare de amfore cnidiene, inedite, provenite din săpăturile din Tomis, zona Parcul Catedralei (inv. nr. 20401, 20402, 20403).

[43] Cr. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *op. cit.*, p. 186, 188 și fig. 5/8, 9.

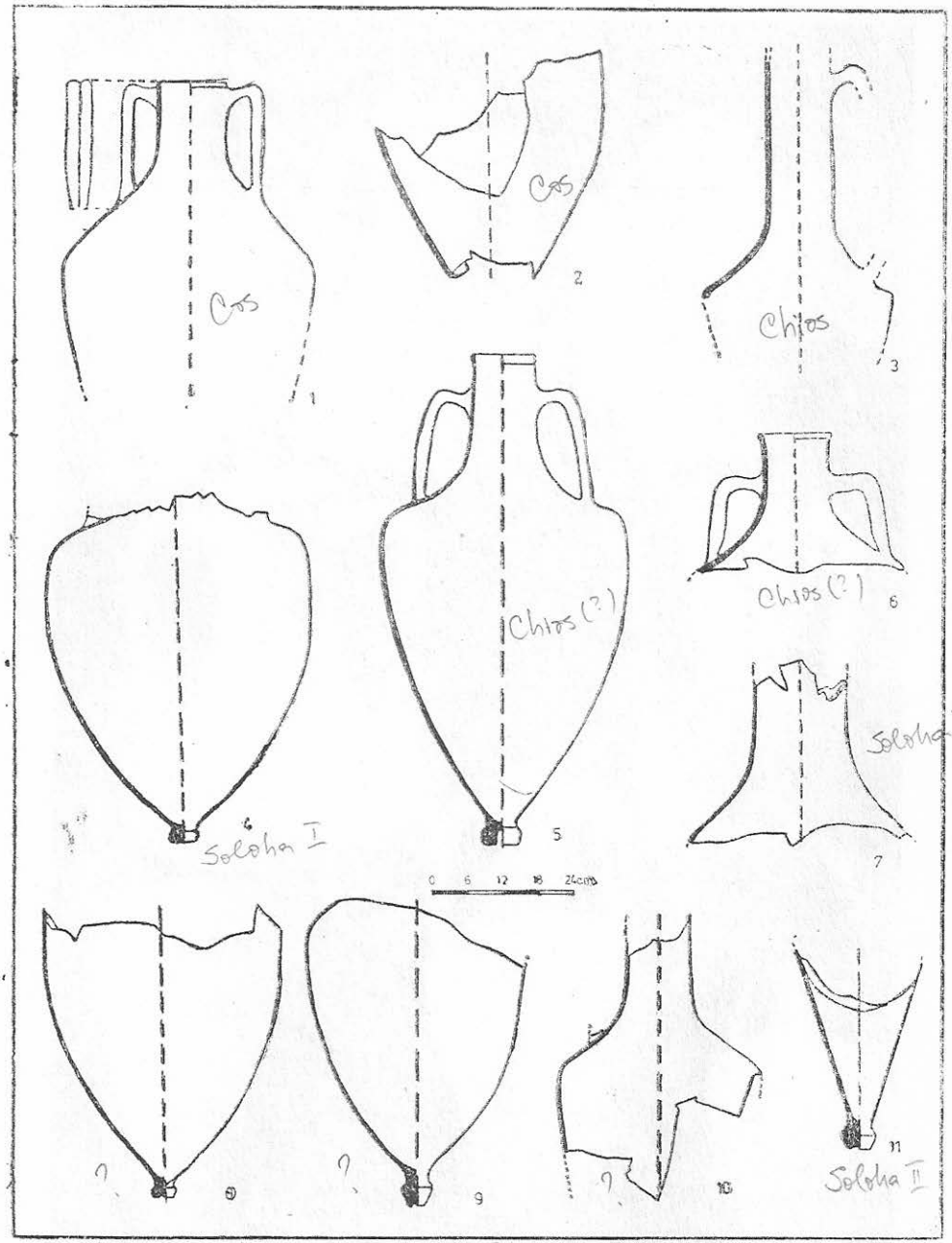
[44] I. B. Brashinskii, *Metodi issledovaniia...*, p. 141 cu nota 77.

[45] V. Grace, *Amphoras*, ed. 1961, citată de noi la nota 40.

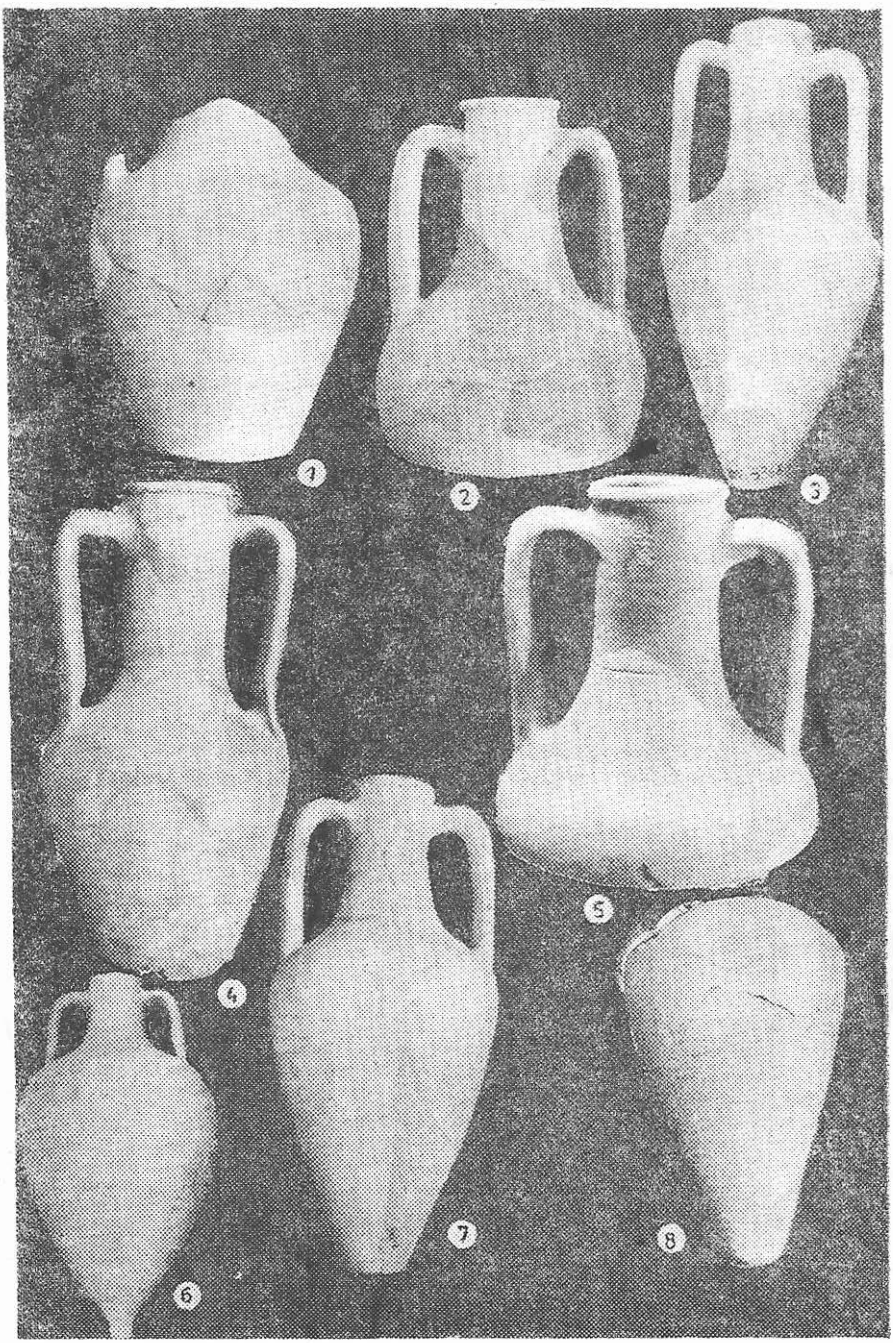
[46] *Ibidem*, fig. 56, exemplarul al doilea din stînga.

[47] I. B. Zeest, KTB, p. 106.

[48] Vezi V. Grace, *Amphoras*, fig. 56, vasul al treilea din stînga.

Cos
1
Cos
2
Chios
3
Chios (?)
5
Chios (?)
6
Solocha I
4
Solocha I
7
0 6 12 18 24cm
?
8
?
9
?
10
Solocha II
11

Planșa 5

Planșa 6

Ne referim mai întîi, dată fiind și starea bună de conservare a piesei, la o amforă întreagă (inv. nr. 32410), descoperită în sectorul B, caroul 69, caracterizată prin gît cilindric, umeri largi, abrupți, și corp masiv. Trăsăturile distinctive ale exemplarului discutat sînt date de locul de prindere al torților, aproximativ la 5 cm sub marginea superioară a vasului și forma inelară a piciorului, cu o concavitate adîncă în interior. I. B. Brashinskii atribuie Chiosului un exemplar asemănător, dar fragmentar, descoperit în așezarea de la Elisavetovskoe[49]. Cercetătorul sovietic presupune că acest tip de amforă avea piciorul în formă de calotă și, de aici, bazat probabil și pe particularitatea de prindere a torților, caracteristică, totuși, pentru tipurile mai tîrzii ale amforelor de Chios, îi atribuie o datare în a doua jumătate a sec. IV î.e.n. În aceste condiții, am avea un tip necunoscut pînă acum între amforele de Chios din a doua jumătate a sec. IV î.e.n.[50]. Totuși, exemplarul nostru diferă de amfora de la Elisavetovskoe prin aspectul general mult mai masiv și profilul concav al umărului. Argila fină, roz-gălbuie, cu ușor slip la exterior, ne determină să nu excludem un eventual produs proto-rhodian[51] sau de Cos[52].

Un vas identic celui de la Albești a fost descoperit în așezarea getodacică de la Brăilița și datat în sec. IV-III î.e.n.[53].

Trăsături asemănătoare cu amfora descrisă mai sus prezintă și un fragment de gît, descoperit în sectorul B, caroul 34, la —0,60 m adîncime (inv. nr. 32411), împreună cu o toartă rhodiană a eponimului Ηαυσανίας [54]. Și la acest fragment locul de prindere al torților se află aproximativ la aceeași distanță (5 cm) de buza vasului. Trăsăturile distinctive privesc forma ușor lărgită la partea superioară și argila gălbui-cărămizie cu ușor slip alburiu la exterior. Analogii au fost aflate tot în așezarea de la Elisavetovskoe, într-un exemplar considerat ca aparținînd unui centru necunoscut mediteranian, a cărui producție s-a aflat sub influența Chiosului[55].

De certă producție chiotă este însă un fragment de amforă (inv. nr. 21976), descoperit în sectorul D, caroul 21, la —0,75 m adîncime. Fragmentul aparține tipului de vas cu gît înalt, cilindric, umeri teșiți formînd

---

[49] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, p. 17—18 și pl. 22/3.

[50] Vezi evoluția formei amforei de Chios la I. B. Zeest, KTB, pl. 4—5; I. B. Brashinskii, *op. cit.*, pl. II, VII și VIII.

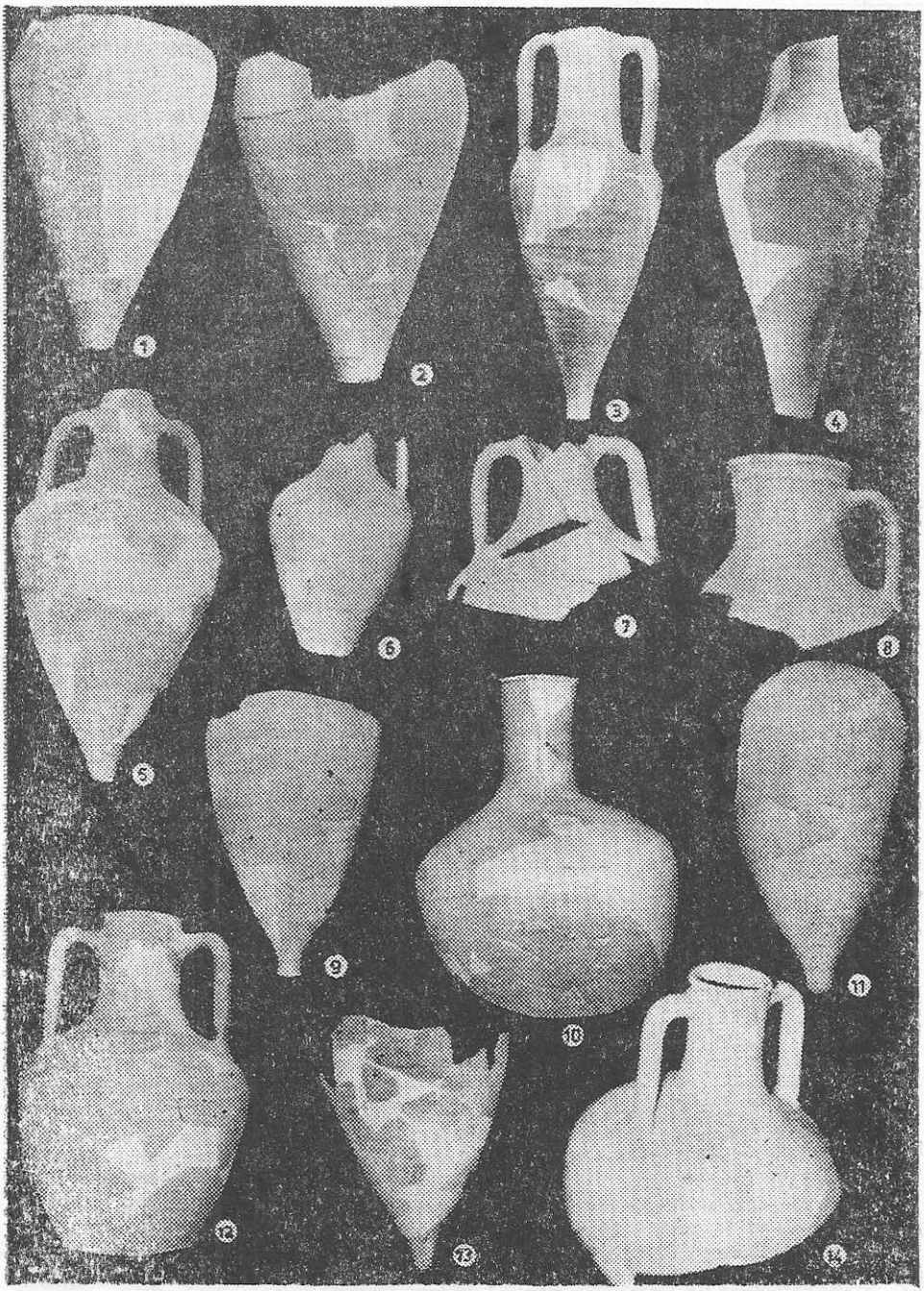
[51] Vezi, de exemplu, V. Grace, *Koroni*, p. 323, fig. 1, amfore de la Alexandria.

[52] Deși forma piciorului amforei timpurii de Cos, după Zeest, KTB, pl. 24/53 a-g, prezintă o proeminență rotunjită și nu inelară.

[53] N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 204, cat. 408 și fotografia (dimensiunile vasului de la Brăilița sînt ceva mai mici : 0,705 m înălțime și 0,380 m diametrul maxim).

[54] Vezi în acest volum, la noi, *Rhodos*, catalog 124/7.

[55] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, pl. 22/5.

Planșa 7

un unghi ascuțit cu corpul vasului și picior în formă de manșon, de sec. IV î.e.n.[56].

Săpăturile arheologice de la Albești au ocazionat și apariția unei ceramici de tip *Soloha* I și II[57].

Din prima categorie notăm o amforă aproape întreagă (inv. nr. 29723), apărută în sectorul B, caroul 31, care prezintă un corp masiv, pithoid, cu diametrul de 0,440 m, terminat la partea inferioară printr-un picior caracteristic, concav în interior[58].

Al doilea exemplar este reprezentat de un fragment din gîtul larg, cilindric și lărgit la bază al unei amfore de același tip (inv. nr. 32415), care a apărut în sectorul B, caroul 36, la —0,50 m adîncime, împreună cu cîteva ștampile de tip Heraclea Pontică.

Dacă originea acestor amfore este încă nedecisă[59], dar oricum acceptată ca provenind din cîteva centre din sudul Mării Egee din grupa Rhodos-Cos-Delos[60], sau numai din Cos (sau într-un centru aflat în strînsă legătură cu insula Cos[61]), în schimb, datarea lor în funcție de contextul arheologic este stabilită acum la mijlocul și în al treilea sfert al sec. IV î.e.n.[62]. Situația de la Albești nu exclude însă o circulație a acestor produse și în secolul III î.e.n., cel puțin în prima parte a secolului.

---

[56] I. B. Zeest, KTB, pl. 5/14; I. B. Brashinskii, *op. cit.*, pl. II, VIII, nr. 20; V. Grace, *Amphoras*, fig. 64 (sec. IV i.e.n.); M. Lazarov, Izvestija Varna, 18 (33), 1982, p. 10—12 (tipul D) și pl. II/4. În Dobrogea și de-a lungul Dunării exemplare de acest tip sînt numeroase. Vezi, între altele, N. Harțuche, F. Anastasiu, *op. cit.*, p. 210, nr. 425 (exemplar provenit de la Mangalia); V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 39—40, nr. 26, pl. 5/4 (Sf. Gheorghe); M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 144, pl. 21/6 (Nicolae Bălcescu); p. 62 și pl. 21/2 (Agigea); M. Irimia, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 15, 1982, p. 133 și fig. 2/1, 2, 3 (Topalu ; al treilea sfert al sec. IV i.e.n.); M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 114 și fig. 11/3 (Ion Corvin); p. 129 și fig. 13/3 (Mihai Viteazu). Vezi, de asemenea, exemplarele de la Călărași — Mircea Vodă, Grădiștea — Dichiseni și Jegălia, din Dacia, NS, 22, 1978, p. 188, nr. 45, 46, 47 și pl. 5/10—12.

[57] I. B. Zeest, KTB, p. 91—92 și pl. 14—16/32 ; p. 96 și pl. 18—20/35; I. B. Brashinkii, *op. cit.*, p. 26—28, p. 6—10/134, 138, 139.

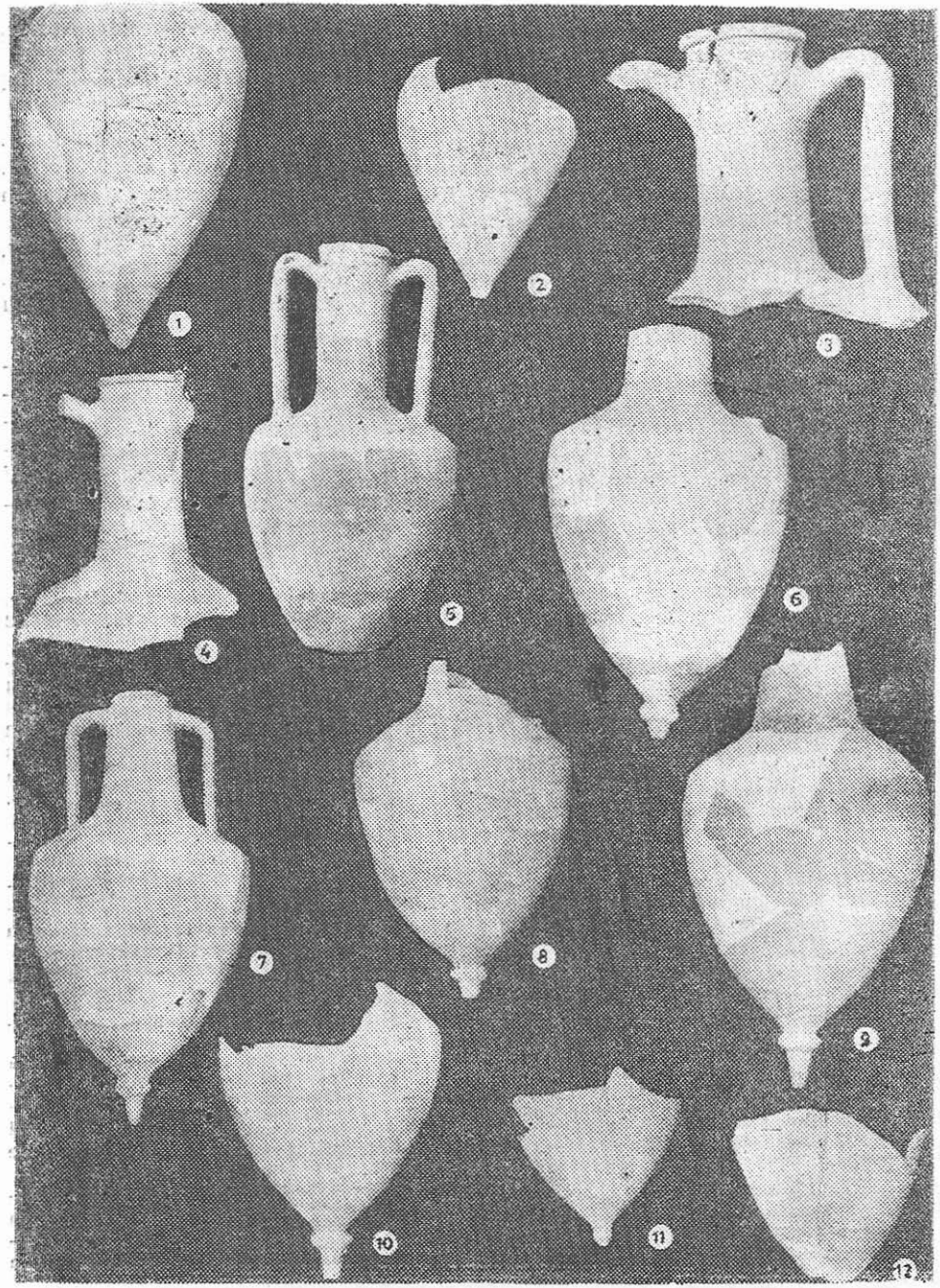
[58] O amforă întreagă de tip Soloha I a fost descoperită la Mangalia; vezi N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1977, p. 179 și fig. 6/6 (piesa inv. nr. 831). La muzeul din Constanța se mai află două exemplare inedite de amfore de tip Soloha I provenind de la Mangalia. Vezi, de asemenea, și V. Sîrbu, Pontica, 15, 1982, p. 101 și 102, fig. 1/4—5 (exemplare provenind din localitatea Spiru Haret, jud. Brăila; punem sub semnul întrebării tipologia exemplarului de la fig. 1/5.)

[59] Vezi bibliografia problemei la I. B. Brashinskii, *Metodi issledovaniia...*, p. 33, n. 35.

[60] I. B. Zeest, KTB, p. 94; V. Grace, Hesperia, 40, 1971, 1, p. 67 emite ipoteza că amforele cu buza „în formă de ciupercă" (mushroom rim), cunoscute în literatura arheologică sovietică ca amfore de tip Soloha I se produc și la Samos, în secolul IV — începutul secolului III î.e.n. Mai acceptată pare ipoteza formulată de Zeest, KTB, p. 93 și urm., după care aceste amfore trebuie să fi fost fabricate nu într-unul, ci în mai multe centre (între care, probabil, și Samos).

[61] I. B. Zeest, KTB, p. 94 indică influența sigură a ceramicii de Cos asupra producției amforelor de tip Soloha I (ca și asupra vaselor de tip *usti-labinskii*, cum vom vedea mai departe). I. B Branshinskii, Eirene, Praha, 1965, p. 96, la rîndul lui emite ipoteza verosimilității producerii acestor amfore tot în Cos (ca tip precedînd tipul tîrziu „în formă de țigară") sau într-un centru strîns legat de acesta.

[62] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii...*, p. 26; idem, *Metodi issledovaniia...*, p. 43 subliniază că aceste amfore nu se datează mai devreme de mijlocul sec. IV î.e.n. sau de al treilea sfert al secolului.

Planșa 8

Din categoria amforelor din argilă roșie de tip Soloha II[63], notăm partea inferioară și piciorul evazat al unui exemplar aflat în sectorul B, caroul 13, la adîncimea de —0,90 m (inv. nr. 32413). Condițiile de descoperire și cronologia stabilită pentru exemplare asemănătoare ne permit să luăm în considerare pentru piesa de la Albești prima jumătate sau limitele sfîrșitului primului sfert — mijlocul sec. IV î.e.n.[64].

Din categoria amforelor cu centru de producție nedeterminat, semnalăm partea inferioară a unui vas, corpul larg, puternic strangulat la bază și piciorul bitronconic, de tip „titirez", bine marcat. Amfora (inv. nr. 21997) a fost găsită în locuința din sectorul C, caroul 61, împreunc cu alte materiale elenistice de sec. III-II î.e.n. Piesa este asemănătoare tipului *usti-labinskii*[65], datat la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. Totuși, la exemplarul de la Albești piciorul este clar bintronconic, aproape rombic, iar talpa are la bază o concavitate slab pronunțată[67]. Argila este identică exemplarelor de Cos cu gît cilindric și torți bifide. De altfel, chiar tipul *usti-labinskii* prezintă multe analogii cu amforele de Cos[68]. Indiferent însă de tip, forma piciorului îi asigură o datare *după* secolul IV î.e.n., care este în acord cu celelalte materiale arheologice din locuință.

Ultimele două amfore fragmentare aparțin unor tipuri mai rar circulate și de aceea cu mai puține analogii.

Primul dintre ele (ing. nr. 29730) prezintă un gît cilindric, lărgit la bază, corp cu profil conic și alveole la baza torților. Argila este cărămizie cu ingrediente mărunte, nisipoase, negre. Condițiile de descoperire — sectorul B, caroul 31, la —0,55 m adîncime — îl apropie ca datare de exemplarele de Cos discutate.

Al doilea exemplar (inv. nr. 21999) este reprezentat de partea inferioară a unei amfore cu corp larg, picior tronconic scurt, aproape plat la talpă. Argila este bej-cărămizie cu mica fină, asemănătoare produselor thasiene. Forma vasului și condițiile stratigrafice — sectorul A, caroul 15, la —0,90 m adîncime — denotă un exemplar mai timpuriu, apropiat ca datare de ștampila rhodiană a producătorului Βοίσκος (vezi *Rhodos*, catalog 137/20).

☆

Observațiile pe baza materialelor prezentate privesc prezența recipientelor amforice la Albești pe durata secolelor IV-II î.e.n., cu produsele unor centre diverse, unele bine reprezentate în arealul vest-pontic (Heraclea Pontică, Sinope, Cnidos), altele cu apariții sporadice (Chios și Soloha), sau altele, prin noutatea informației lor, de valoare deosebită (cum este, de exemplu, Rhodos).

---

[63] Despre proveniența amforelor de tip Soloha II, vezi întreaga discuție la I. B. Brashinskii, *op. cit.*, p. 45—48. În ce ne privește, reținem observația lui B. A. Vasilenko, SA, 1971, 2, p. 242 și urm., asupra apropierii tipologice a acestei grupe de amforele de Chios de la sfîrșitul sec. V — începutul sec. IV î.e.n.

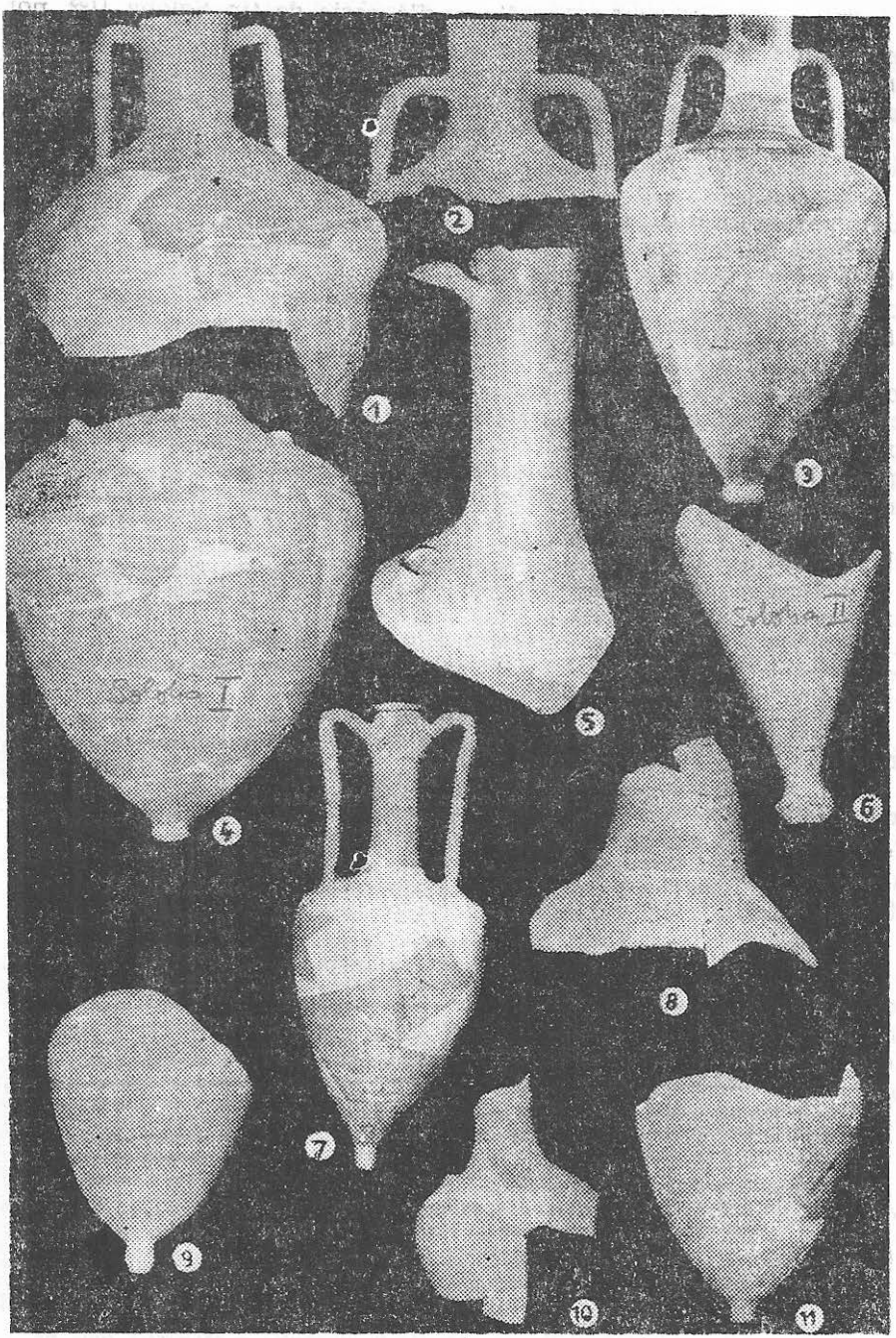
[64] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii...*, p. 27—28 și piesele nr. 135, 137.

[65] I. B. Zeest, KTB, pl. 16/33.

[66] *Ibidem*, p. 92, cu nota 170.

[67] Un exemplar asemănător, inedit, se află la muzeul din Mangalia (inv. nr. 175).

[68] I. B. Zeest, KTB, p. 92—93; I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii...*, p. 31.

Planșa 9

Răspîndirea lor este cvasiuniformă în secolele IV-III î.e.n., la început prin recipiente de Heraclea Pontică și alte cîteva centre nedeterminate — probabil din bazinul egeean —, iar în secolul III î.e.n. și prin produsele altor centre : Sinope, Rhodos, Cnidos etc. Prezența lor la Albești nu pare să depășească mijlocul secolului II î.e.n. (vezi fig. 1). Gruparea acestor serii ceramice în secvențe cronologice se înscrie în datele cunoscute pentru alte centre din bazinul pontic[69], ușoarele abateri (cum ar fi, de exemplu, absența recipientelor de Menda) apar ca nesemnificative.

Astfel, pentru primul sfert al sec. IV î.e.n. notăm prezența amforelor de Heraclea Pontică (tip I), Soloha II și probabil Chios (cu picior în formă de „manșon") ; în al doilea și al treilea sfert al sec. IV î.e.n. continuă să circule produsele de Heraclea Pontică (varianta I A și tipul II) și apar produse de tip Soloha I și ale unui centru nedeterminat aflat sub influența Chiosului (?); la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului III î.e.n. se plasează recipientul de Thasos și încep să apară produse de Sinope, pentru ca în continuare secolul III î.e.n. să fie dominat de mărfuri de Sinope, Rhodos și Cnidos. Sfîrșitul secolului III și prima parte (pentru unele centre doar primele două decade ale secolului II î.e.n.) este marcat prin produse de Sinope și Cos.

Absența, deocamdată, a unor studii asemănătoare pe baza recipientelor amforice din cetățile vest-pontice apropiate[70] ne scutește de comparații mai riguroase. Nu am putut nota decît ca material inedit cîteva recipiente provenind de la Callatis, ale căror forme se regăsesc și în materialele de la Albești.

Studiul nostru nu și-a propus doar o „catalogare" a unui material pe care săpăturile arheologice îl fac din ce în ce mai numeros, ci am dorit o prezentare a lui legată de contextul de descoperire și raportată la cercetările specialiștilor pentru diferite tipuri de amfore. Urmează ca descoperirile viitoare de la Albești să dezvolte seriile de recipiente amforice prezentate, fie prin apariția unor tipuri sau variante noi, fie prin noi date care să fixeze mai bine tipologia și cronologia seriilor cunoscute.

[69] Vezi I. B. Brashinskii, *Metodi issledovaniia...*, cap. IV.

[70] Notăm totuși M. Lazarov, Izvestija Varna, 9 (24), 1973, p. 3—50, deși materialul este prezentat pe centre de producție și nu după locul de descoperire (care ar fi implicat și eventualele date referitoare la contextul arheologic). Aceeași manieră de lucru o aplică cercetătorul bulgar și ulterior, cînd reia, parțial, materialul și discută diferite amfore, stabilindu-le tipologii aparte. Vezi, de exemplu, M. Lazarov, în Actes du II-e Congrès International de Thracologie, II, București, 1980, p. 171 și urm. (Thasos); idem, Izvestija Varna, 16 (31), 1980, p. 5—16 și tabl. I (Heraclea Pontică); idem, Izvestija Varna, 18 (33), 1982, p. 5—14, și tabl. I—II (Chios).

Nr. crt.	Inv.	Condiții de descoperire	Centrul de producție	H	H1	H2	H3	H4	D	D1	D2	D3	D:H	Tipologie	Ștampilă	Planșă
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	13916	SB, c. 18-28 — 0,80 m	Heraclea Pontică	0,316	0,084	0,232	—	—	0,240	0,114	—	0,135	—	Brashinski, 1980, tabl. 4, 9/58 (tip I)	—	1/1 6/1
2	21505	SB, c. 63-64	Heraclea Pontică	0,496	0,196	0, 30	—	0,173	0,230	0, 08	0, 09	0,058	—	ibid., tabl. 4/80, 9/81 (tip I A)	—	1/4 6/7
3	21977	SB, c. 28-29	Heraclea Pontică	0,374	—	0,335	—	—	0,238	—	—	0,06	—	*ibid.*, tabl. 2,9/99 (tip II); Irimia, Pontica, 9, fig. 4	—	1/8 6/8
4	21978	SB, c. 59,— — 0,75 m	Heraclea Pontică	0,645	0,235	0,410	0,212	—	0,242	0,104	—	—	0,375	vezi mai sus, nr. 3	—	2/1 7/3
5	21994	SB, c. 19 — 0,85 m	Heraclea Pontică	0,400	—	0,400	—	—	0,255	—	—	0, 05	—	vezi mai sus nr. 2		1/5 7/1
6	21996	SC, c. 57 — 0,80 m	Heraclea Pontică	0,480	0,240	0,240	0,210	0,215	0,238	0,100	0,103	—	—	vezi mai sus, nr. 3—4	—	1/7 6/4
7	32412	SD, c. 100 — 0,40 m	Heraclea Pontică	0,495	0,175	0,320	—	—	0,210	0,084	—	0,045	—	Brashinskii, 1980, tabl. 4, 10/114	—	2/2 7/4
8	32418	SB, c. 68-69	Heraclea Pontică	0,292	0,256	0,360	0,195	0,195	0,260	0,104	0,106	—	—	vezi mai sus, nr. 2		1/3 6/5
9	33663	SB, c. 38 — 0,60 m	Heraclea Pontică	0,337	0,245	0,092	0,195	0,176	0,255	0,095	0,095	—	—	mai sus, nr. 1		1/2 6/2
10	33666	SA, c. 38 — 0,75 m	Heraclea Pontică	0,546	0,236	0,310	0,210	0,210	0,250	0,100	0,105	0,075	—	mai sus, nr. 2		1/6 6/3
11	33667	SB, c. 49	Heraclea Pontică	0,354	—	0,354	—	—	0,258	—	—	0,060	—	mai sus, nr. 2		1/9 7/2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
12	21979	SB, c. 71	Sinope	0,654	0,162	0,492	0,150	0,135	0,354	0,110	0,110	0,04	0,541	Zeest, KTB, 13/29; Irimia, Pontica, 6, p. 49 pl. 19/1	gr. V	2/4 6/6
13	21998	SC, c. 61 locuinţă	Sinope	0,526	0,322	0,200	—	0,210	0,405	0,114	0,132	—	—	Zeest, KTB, 14/30-v	—	3/3 7/10
14	22031	SB, c. 31 — 0,35 m	Sinope	0,274	0,232	0,042	0,175	—	0,310	0,108	—	—	—	Irimia, Pontica 16, p. 109 pl. 8/2	gr. VI	2/6 7/7
15	29725	SC, c. 59-42	Sinope	0,530	—	0,530	—	—	0,360	—	—	0,045	—	Irimia, Pontica 6, p. 51, pl. 20/2	—	3/2 7/9
16	29731	SB, c. 31 — 0,64 m	Sinope	0,445	—	0,445	—	—	0,190	—	—	—	—	—	—	3/4 7/11
17	29732	SC, c. 61 locuinţă	Sinope	0,500	0,160	0,340	—	—	0,310	0,110	—	—	—	Irimia, Pontica 6, p. 49, pl. 19/6 (vezi şi nr. 14)	gr. V	2/5 7/6
18	29734	SC, c. 61 locuinţă	Sinope	0,590	—	—	—	—	0,396	0,108	—	—	—	mai sus, nr. 12	—	3/7 7/14
19	29736	SB, c. 8-9	Sinope	0,614	0,214	0,400	0,190	0,175	0,313	0,100	0, 09	0, 03	0,509	Dacia, NS, 22, 1978, p. 196, fig. 5/6	—	2/3 7/5
20	32407	—	Sinope	0,420	—	0,420	—	—	0,305	—	—	0, 03	—	mai sus, nr. 14	—	3/5 7/13
21	32416	SC, c. 59—42	Sinope	0,270	—	—	0,175	0,165	0,280	0,160	0,185	—	—	Zeest, KTB, 14/30-b	—	2/7 7/8
22	32417	SC, c. 59	Sinope	0,480	0,255	0,225	0,190	0,155	0,325	0,115	0,105	—	—	asemănător, exemplarul de la nr. 17	—	3/1 7/12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
23	33664	—	Sinope	0,525	—	0,525	—	—	0,370	—	—	0, 04	—	mai sus, nr. 12	—	3/8 8/1
24	33665	SA, c. 38 — 0,55 m	Sinope	0,506	—	0,506	—	—	0,325	—	—	0, 03	—	mai sus, nr. 14	—	3/6
25	29728	SB, c. 31 — 0,60 m	Thasos	0,505	—	0,505	—	—	0,396	—	—	0,042	—	Zeest, KTB, 9/21 Bon, p. 14, fig. 4/3; Brashinskii, 1980, tabl. 3,8/37	—	3/9 8/2
26	21995	—	Rhodos	0,368	—	—	—	0,325	0,295	0,110	0,117	—	—	—	—	4/8 8/4
27	29733	SB, c. 31	Rhodos	0,413	0,182	0,231	0,152	0,145	0,170	0,043	0, 05	0, 02		Zeest, KTB, 24/50a	—	4/4 9/7
28	32406	SB, c. 12 — 0,45 — — 0,65 m	Rhodos	0,310	—	—	0,246	0,243	0,255	0,106	0,126	—	—	Grace, *Koroni*, p. 323, fig. 1/7; *Rhodos* 125/8 Wallace Matheson, Hesperia, 51, 1982, pl. 30/a		3/10 6/3
29	33610	SB, c. 36	Rhodos	0,655	0,330	0,325	0,260	0,236	0,350	0,116	0,122	—	—	Vezi nr. 28 *Rhodos* 134/17		8/5 4/1
30	29721	SB, c. 131	Cnidos	0,704	—	—	—	—	0,365	0,145	—	—	—	Vezi, nr. 34	—	4/3 8/9
31	29722	SB, c. 131	Cnidos	0,653	0,153	0,500	—	—	0,383	0,140	—	0,065	—	Vezi nr. 34	—	4/6 8/6
32	29726	SB, c. 31	Cnidos	0,540	—	0,540	—	—	0,390	—	—	0,070	—	Vezi nr. 34	—	4/7 8/10
33	29727	SB, c. 31	Cnidos	0,625	0,140	0,485	—	—	0,390	—	—	0,072	—	Vezi nr. 34	—	4/5 8/8
34	32409	SB, c. 31	Cnidos	0,770	0,268	0,502	0,260	0,240	0,375	0,122	0,106	0,065	0,487	Grace, *Agora*, p. 202; fig. 6; *Amphoras*, fig. 64	—	4/2 8/7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
35	29724	SB, c. 31 — 0,55 — 0,60 m	Cos	0,505	—	—	—	—	0,425	0,120	—	—	—	Zeest, KTB, 24/51; Grace, *Amphoras*, fig. 56	—	5/1 9/1
36	29729	SB, c. 31 — 0,55 m	Cos	0,294	—	0,294	—	—	0,295	—	—	0,032	—	Vezi nr. 35		4/9 8/11
37	32414	SB, c. 21-31 — 0,50 m	Cos	0,382	—	—	—	—	0,385	—	—	0,150	—	Vezi nr. 35	—	5/2 8/12
38	21976	SD, c. 21 — 0,75 m	Chios	0,474	—	—	—	—	—	0,110	—	—	—	Zeest, KTB, 5/14; Brashinskii, 1980, tabl. 2,8/20	—	5/3 9/5
39	32410	SB, c. 69	Chios (?)	0,820	0,268	0,552	0,205	0,210	0,418	0,110	0,112	0,065	0,509	Harţuche-Anastasiu. *Catalogul selectiv...*, p. 204	—	5/5 9/3
40	32411	SB, c. 34-35 — 0,60 m	Chios (?)	0,225	0,225	—	0,165	0,175	0,345	0,112	0,123	—	—	Brashinskii, 1980, tabl. 22/5	—	5/6 9/2
41	29413	SB, c. 13 — 0,90 m	—	0,340	—	—	—	—	0,216	—	—	0,062	—	Soloha II; Zeest, KTB, 19/35-z; Brashinskii, tabl. 6, 10/138	—	5/11 9/6
42	29723	SB, c. 31	—	0,575	—	0,500	—	—	0,440	—	—	0,052	—	Soloha I; Zeest, KTB, 15/32-d; Brashinskiş, 1980, tabl. 6, 10/134	—	5/4 9/4
43	32415	SB, c. 36 — 0,50 m	—	0,300	—	—	—	0,170	0,360	0,156	—	—	—	Soloha I; vezi nr. 42	—	5/7 9/8
44	21997	SC, c. 61 locuinţă	—	0,512	—	0,512	—	—	0,366	—	—	0,052	—	Zeest, KTB, 16/33	—	5/9 9/9
45	21999	SA, c. 15 — 0,90 m	—	0,485	—	0,485	—	—	0,400	—	—	0,046	—	—	—	5/8 9/11
46	29730	SB, c. 31 — 0,55 m	—	0,480	0,256	0,224	—	—	0,340	0,113	—	—	—	—	—	5/10 9/10

PRESCURTĂRI FOLOSITE ÎN TABELE

H — înălțimea totală; H 1 — înălțimea părții superioare; H 2 — înălțimea părții inferioare; H 3 — înălțimea torții; H 4 — înălțimea gîtului; D — diametrul maxim; D 1 — Diametrul gîtului; D 2 — diametrul gurii; D 3 — diametrul bazei; D:H — modulul vasului; Zeest, KTB — vezi nota 4 din articol; Brashinskk, 1980 — I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n. e.*, L., 1980 ; Irimia, Pontica, 9 — M. Irimia, *Un mormînt tumular descoperit la Topraisar*, Pontica, 9, 1976, p. 37—56; Irimia, Pontica, 6 — M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V—I î.e.n.)*, Pontica, 6, 1973, p. 7—67; Irimia, Pontica, 16 — M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 16, 1983, p. 69—145; Dacia, NS, 22, 1978 — Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Contribution au problème de l'importation des amphores grecques dans le sud-est de la Munténie*, Dacia, NS, 22, 1978, p. 173—199; Bon — A. M. Bon, A. Bon, *Les timbres amphroques de Thasos*, Études thasiennes, IV, Paris, 1957; pentru publicațiile Grace, vezi tot în acest volum, lista prescurtărilor de la p. 77 ; Wallace-Matheson — P. M. Wallace Matheson, M. B. Wallace, *Some Rhodian Amphora Capacities*, Hesperia, 51, 1982, 3, p. 293—320; Harțuche-Anastasiu, *Catalogul selectiv...*, — N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arhetologie a muzeului Brăilei*, Brăila, 1976.

TYPES D'AMPHORES HELLENISTIQUES DECOUVERTES DANS LE SITE GRECO-AUTOCHTONE D'ALBEȘTI (DEP. DE CONSTANTZA)

Résumé

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu

La quantité de la céramique (pour la plupart — des amphores) découverte dans le site gréco-autochtone de Albești a permis aux auteurs d'élaborer des ouvrages spéciaux consacrés à ce problème, lesquels jusqu'à présent se sont rapportés à l'étude des estampilles appliquées sur pareils vases.

Puisque les anses ou les cols estampillés des amphores ne représentent que partiellement l'ensemble des pièces, l'ouvrage se propose d'analyser quelques exemplaires entiers ou, au moins, qu'on peut restaurer, capables de compléter l'image générale de l'importation d'amphores à l'endroit en question. Parce que, également, tous les centres ayant produit des amphores n'ont pu être identifiés et que l'identification d'autres demeure encore discutable, on a procédé à la division du matériel archéologique en deux categories: a) amphores en provenance de centres d'exportation connus (Héraclée Pontique, Sinop, Thasos, Rhodes, Cnide, Cos); b) amphores de diverses provenances.

L'étude ne se propose pas d'être un simple „catalogue" des objets que les fouilles archéologiques mettent de plus en plus en évidence mais surtout d'en faire une présentation rapportée au contexte des découvertes et aux recherches des spécialistes concernant certains types d'amphores.

Les observations en marge des pièces présentées concernent la présence des récipients amphoriques de Albești durant les IV —II siècles av.n.è., avec les produits de différents centres, certains bien représentés dans l'espace du Pont de l'Ouest (Héraclée Pontique, Sinop, Cnide), d'autres apparaissant de façon sporadique (Chios et Soloha) ou d'autres par la nouveauté de l'information offerte, de valeur particulière (comme, par exemple, Rhodes). Leur diffusion est quasi uniforme aux IV —III siècles av.n.è., aux débuts par des récipients provenus de Héraclée Pontique et de quelques centres non déterminés — probablement du bassin égéen — et, à partir du III siècles av.n.è., également par les produits d'autres centres: Sinop, Rhodes, Cnide etc. Leur présence à Albești ne paraît pas dépasser le milieu du II s.av.n.è. Le groupement de ces séries céramiques en séquences chronologiques s'inscrit parmi les données connues pour d'autres centres du bassin pontique et les légères exceptions à la règle (comme, par exemple, l'absence des récipients de Menda) apparaissent comme insignifiantes.

CONSIDERAȚII PRIVIND UNELE MORMINTE TUMULARE DIN EPOCA ROMANĂ DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

M. IRIMIA

În decursul anilor, în Dobrogea au fost cercetate numeroase morminte ori sectoare reprezentative ale unor necropole tumulare de epocă romană, ce adăpostesc complexe de incinerație sau de inhumație. Între acestea pot fi amintite mormintele din necropola tumulară a Histriei[1], cele de la Callatis[2], Noviodunum[3], Arrubium[4], Carsium[5], Capidava[6], Axiopolis[7], Durostorum[8] etc., cu descoperiri ce se eșalonează uneori din secolele I-II e.n. pînă în secolul VI e.n. Acestora li s-ar putea adăuga și mormintele în tumuli ce trebuie să fi existat la Tomis[9], iar într-un număr, desigur,

[1] P. Alexandrescu, Histria, II, 1966, p. 196—215.

[2] C. Preda, Dacia, NS, 9, 1965, p. 233—251, mormînt-rug de la mijlocul sec. II e.n. Un alt mormînt în partea de sud a localității 2 Mai, situată la 5 km sud de Mangalia ; cf. N. Harțuche, Apulum, 6, 1967, p. 231—257 ; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 94—95. Alte complexe funerare monumentale romane și romano-bizantine, dintre care unele tumulare, au fost cercetate relativ recent de N. Cheluță-Georgescu.

[3] Exp. Bujor, G. Simion, Materiale, 7, 1962, p. 391—399; Exp. Bujor, Dacia, NS, 4, 1960, p. 524—539 ; G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 75—96.

[4] Mormîntul din punctul *Suluc*, pe dealurile de nord-est ale localității Măcin (Arrubium) ; cf. C. Moisil, BCMI, 4, 1914, p. 125—127 ; caracterul tumular al mormîntului de incinerație nu este, totuși, asigurat.

[5] Morminte tumulare romane a căror cercetare a început în 1987, sub conducerea lui C. Buzdugan, de la care deținem informația.

[6] În 1906 s-a descoperit un mormînt roman cu inventar arheologic bogat la Crucea (fost Satișchioi), în plin teritoriu capidavens; cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 86 (582), n. 8. Caracterul tumular al acestui mormînt nu este cert, deși în zonă sînt numeroase movile. În ultimii ani, au fost întreprinse cercetări sistematice și în necropola tumulară a Capidavei, cu rezultate deosebit de importante ; cf. N. Cheluță-Georgescu, Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de raportare, Oradea, 1979, p. 179—182.

[7] V. Lungu, *Alt monument creștin la Axiopolis*, comunicare prezentată la sesiunea anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, noiembrie 1984.

[8] A. Frova, *Pittura romana in Bulgaria*, Roma, 1943, p. 10; C. Chera-Mărgineanu, Pontica, 11, 1978, p. 137—141 ; mormîntul era cu certitudine tumular, însă mantaua acestuia fusese aplatizată datorită amplelor lucrări agricole și terasării din zonă.

[9] P. Polonic, *Ruinele orașului Tomis (Constanța)*, Biblioteca Academiei, Manuscrise, *Arhiva personală*, I, p. 75—77 ; Gr. Tocilescu, *Săpături arheologice în Dobrogea*, II, ms. rom. 5132, f. 230—77; V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 61—63, fig. 11; M. Coja, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 42.

mai mare decît cel identificat și la Callatis, dar care, datorită lucrărilor edilitare moderne, ori a nivelărilor de teren, au fost distruse.

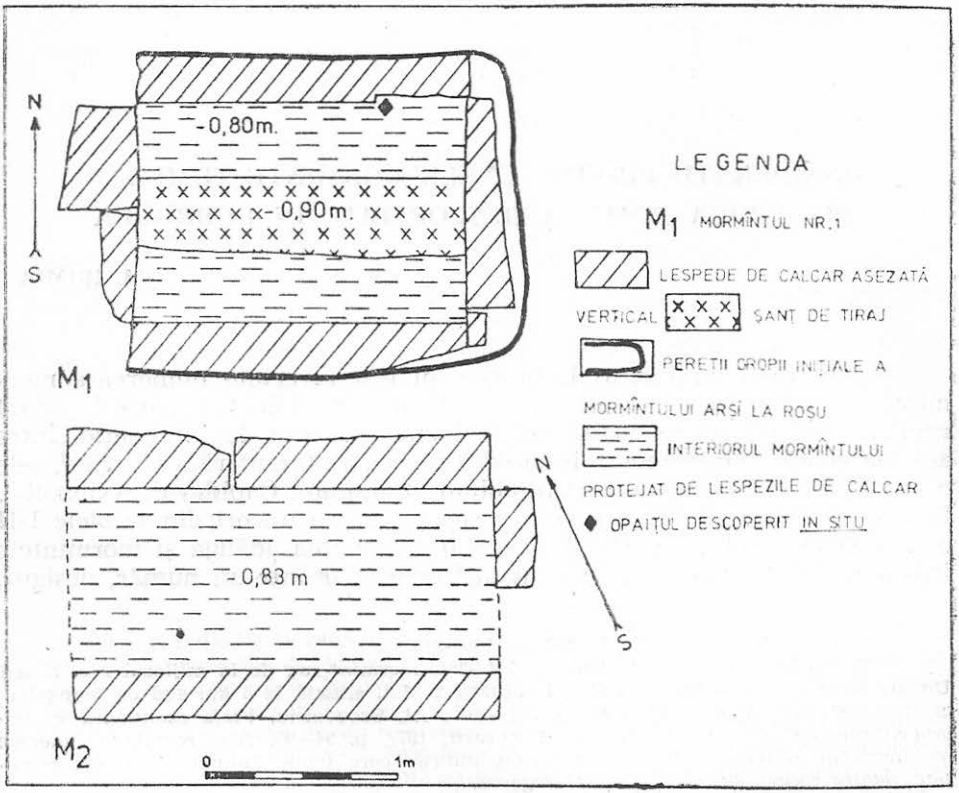

Fig. 1 — Morminte descoperite la Bărăganu.

Mormintele tumulare de epocă romană din interiorul Dobrogei, descoperite pînă în prezent, situate la distanță ceva mai mare de principalele orașe sînt, totuși, relativ rare. Printre cele mai reprezentative pot fi amintite mormintele de incinerație și de inhumație din movila Bădila[10], aflată la nord-vest de Niculițel, mormîntul de inhumație în lespezi de calcar de la I.A.S. Pietreni[11], ori cel de inhumație în sarcofag, cu un inventar arheologic excepțional, de la Olimp[12], situat în teritoriul callatian.

[10] G. Simion, Peuce, 6, 1977, p. 123—161. Zona cu movila amintită aparținea teritoriului cetății Noviodunum.

[11] T. Papasima, *Mormînt roman descoperit la I.A.S. Pietreni (com. Deleni, jud. Constanța)*, în prezentul volum.

[12] A. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, Pontica, 6, 1973, p. 247—263.

Dată fiind înregistrarea, totuși, destul de rară a unor asemenea descoperiri, considerăm utilă prezentarea unor complexe funerare inedite apărute în județul Constanța, importante atît prin semnificația lor, cît și prin elementele de rit, ritual și inventar funerar.

1. PECINEAGA (jud. Constanța)

În zona numită de localnici „movila lui Oprea Ionescu", aflată la aproximativ 5 km nord-vest de sat, lucrările de îmbunătățiri funciare efectuate în anul 1975 au distrus o așezare rurală romană, cu suprafața de aproximativ 2 ha. La nivelul actual al terenului au mai putut fi observate temeliile de piatră ale unor locuințe (cîteva cu plan rectangular), zone cu arsuri intense, multe olane și țigle, precum și numeroase fragmente ceramice[13]. Materialul ceramic de epocă romană recuperat este specific mai ales secolelor I-III e.n.[14]. Din aceeași zonă au fost recuperate, de asemenea, fragmente ceramice autohtone și elenistice care au aparținut unor locuiri anterioase (corespunzătoare secolelor IV-II î.e.n.)[15].

La circa 200 m spre sud-vest de așezarea romană distrusă se afla un tumul aproape complet aplatizat, distrus cu ocazia acelorași lucrări. Mormîntul de epocă romană descoperit în zona tumulului, orientat aproximativ nord-sud, era amenajat din lespezi de calcar cochilifer, de mari dimensiuni (cîte o lespede pentru fiecare latură, cele mari cu lungimea de circa 1,70 m — 1,80 m). Deranjat complet în momentul intervenției noastre, acesta pare să fi avut partea superioară la o adîncime corespunzătoare nivelului antic de călcare, de la care a fost săpat apoi în teren pînă la adîncimea necesară. Capacul incomplet era reprezentat — după informațiile primite de la descoperitori — de două lespezi transversale, sprijinite pe cele verticale ; o altă lespede, care ar fi trebuit să acopere aproximativ 1/3 din lăcașul mormîntului lipsea, se pare, din vechime.

Inventarul arheologic era complet deranjat[16], astfel încît ne lipsesc multe elemente în legătură cu acest mormînt. Oasele, slab calcinate, după aceleași informații, par să fi fost așezate grămadă. Între ele se disting fragmente de craniu, de femur, vertebre și oase ale bazinului. Unele oase prezintă pete de rugină, datorate așezării în apropiere a vîrfului de lance, ori a vreunui alt obiect de fier ce nu s-a mai putut recupera.

[13] Înaintea lucrărilor amintite așezarea antică era cu circa 0,70 m mai ridicată decît zona înconjurătoare.

[14] Menționăm fragmentele următoarelor categorii de vase : castroane cu partea superioară verticală ; oale mici de bucătărie sau căni cu suprafața canelată ; oale de bucătărie cu buza lată, orizontală și corpul tronconic ; platouri ; *kantharoi* ; amfore cu caneluri paralele, largi pe corp; ulcioare în formă de amforă de tip Enisala etc.

[15] M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 102.

[16] De altfel, toate piesele și oasele s-au recuperat de la sediul C.A.P. din Pecineaga, unde au fost depuse de descoperitori.

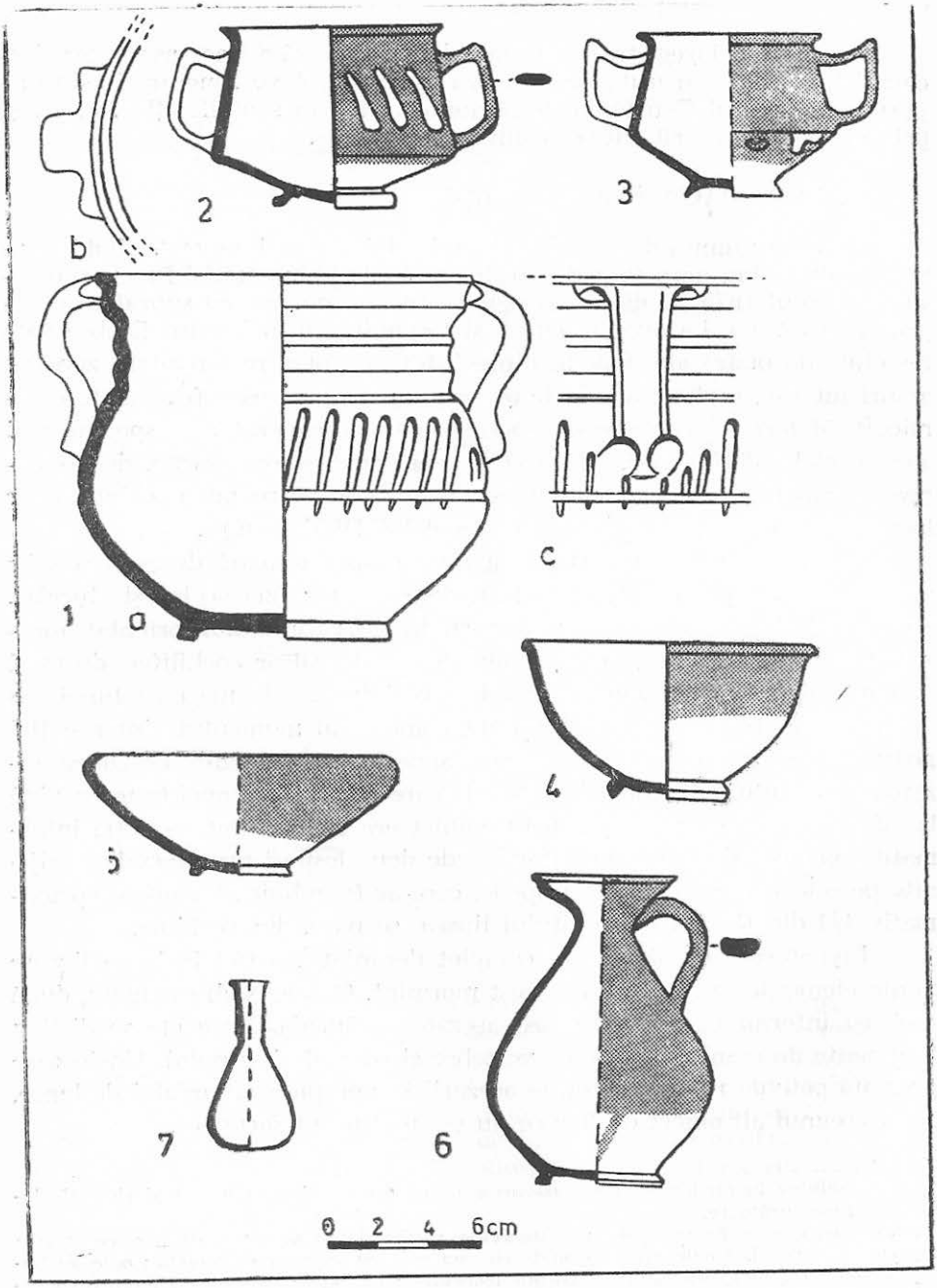

Fig. 2 — Obiecte descoperite la Pecineaga : 1 — crater cu imaginea parțială a buzei și a torții ; 2—3 — kantharoi ; 4 — bol ; 5 — strachină de mici dimensiuni ; 6 — lekythos ; 7 — ungunetariu de sticlă.

INVENTAR

Crater de mici dimensiuni cu corpul bombat, gura cu marginea lată, îngroșată spre exterior și fundul inelar, profilat. Pe marginea superioară a buzei prezintă o canelură superficială, iar pe git patru caneluri largi, orizontale, profunde, separate prin nervuri în relief. Pe diametrul maxim vasul are o canelură adîncă, orizontală, realizată prin excizie. Partea superioară a corpului, între umăr și diametrul maxim, este ornamentată prin mici șănțulețe oblice, adînci, realizate tot prin excizie. Torți arcuite, canelate longitudinal, prevăzute la partea superioară — de o parte și de alta — cu mici proeminențe, iar la bază cu butoni aproximativ piramidali. Pastă roză-cărămizie, aspră, cu urme rare de oxizi de fier ; nu prezintă nici un firnis sau angobă. Dimensiuni[17]: H = 14,4 cm ; D = 16 cm ; DG = 15 cm ; DB = 9,5 cm. Inv. 21315 (fig. 2/1 ; 7/1).

Are la bază, desigur, un prototip elenistic. Exemplare ceva mai apropiate ca formă la Isaccea[18], Troesmis[19], Tomis[20], Horea[21] etc., unde se datează către sfîrșitul secolului I sau în secolul II e.n. Craterul în discuție este însă cu certitudine mai timpuriu. Oalele romane cu două torți, descoperite în Dacia[22], care au la origine probabil alte prototipuri, sînt deosebite de exemplarul în discuție.

Kantharos cu corpul tronconic, piciorul inelar, scund, profilat și buza cu marginea răsfrîntă. Torțile mici, unghiulare. Pastă cărămizie-roșcată, fină, cu puțină mică. Firnis roșcat-maroniu, trecut pe alocuri la negru-cenușiu datorită arderii secundare; luciu slab, vizibil mai ales la interior. Rezervate : piciorul și partea inferioară a bazinului. Pe corp apar „picături" sau „frunzulițe" dispuse oblic, inițial de culoare albă, care datorită arderii secundare au devenit uneori maronii închise. Dimensiuni : H = 7,4 cm ; D = 9,2 cm ; DG = 8,6 cm ; DB = 4,8 cm. Inv. 21316 (fig. 2/2 ; 7/2).

P. Alexandrescu, Histria, II, 1966, tumulul XXX, p. 199—200, nr. 11—12, pl. 99 ; complex datat în a doua jumătate a secolului I e.n., dar exemplarele de acest tip pot fi mai timpurii[23]. H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, The Chronology. The Athenian Agora, Results of Excavations, V. Princeton, 1959, p. 84, M2, M3, pl. 18, 70 în prima jumătate a secolului I e.n. M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 116, nr. 73, b ; mormînt datat la sfîrșitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 182—183 și pl. VI/6 — mormînt (nr. 9) datat de autor la sfîrșitul secolului I — secolul II e.n. deși pare mai timpuriu, fără să atingă secolul II. La Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța), un exemplar foarte asemănător (inv. 32223) a apărut în cel mai tîrziu nivel de locuire al davei getice[24], în Sl, caroul 3, la —0,75 m. Nivelul amintit nu pare a fi totuși, mai nou de începutul secolului I e.n., după care locuirea de aici își încetează existența.

Kantharos de același tip, dar cu puțin mai mic. Firnis maroniu-roșcat, devenit uneori, datorită arderii secundare, negru-cenușiu, cu pete roșcate-gălbui ; luciu slab la interior și foarte puțin vizibil la exterior. Rezervate : piciorul și zona învecinată. Nu mai prezintă „picături" sau „frunzulițe" ornamentale. Același atelier cu exemplarul precedent. Dimensiuni: H = 6,5 cm ; D = 8 cm ; DG = 7,3 cm ; DB = 3,7 cm. Inv. 21317. (fig. 2/3 ; 7/3).

---

[17] Dimensiunile obiectelor : H = înălțimea; L = lungimea; l = lățimea ; D = diametrul maxim ; DG = diametrul gurii ; DB = diametrul bazei ; G = grosime.

[18] E. Bujor, G. Simion, Materiale, 7, 1961, p. 395, fig. 3/2 ; G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 85 și pl. XV/1.

[19] A. Opaiț, Peuce, 8, 1980, p. 333 ; 337 ; pl. VI/2.

[20] A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 333, pl. II/1-1a.

[21] V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 67 și pl. VI/5 ; idem, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 178, fig. 65/1.

[22] G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 92, tipul 4, nr. 399—407, pl. 39.

[23] În prezent, P. Alexandrescu consideră că piesele în cauză se datează la sfîrșitul secolului I î.e.n., începutul secolului I e.n., aproximativ în vremea lui Augustus.

[24] Săpături 1982—1987 M. Irimia, N. Conovici ; cf. N. Conovici, *Repere cronologice pentru datarea unor așezări geto-dacice*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2, Călărași, 1987, sub tipar ; M. Irimia, *Unele considerații privind sfîrșitul Latène-ului geto-dacic și continuitatea civilizației autohtone în Dobrogea*, SCIVA, 39, 1988, sub tipar.

Lekythos cu corpul piriform, cu gîtul strîmt și gura în formă de pîlnie, cu marginea lățită. Piciorul inelar, profilat. Toartă simplă, cu secțiunea dreptunghiulară și marginile rotunjite. Pastă fină, roză-cărămizie. Firnis roșu, mat. La exterior el este aplicat pînă spre treimea inferioară, parțial prelins ; același firnis la interior doar pe gura vasului. Rezervate : piciorul, zona învecinată și interiorul. Dimensiuni : H = 12,5 mm ; D = 9 cm; DG = 5,8 cm ; DB = 5,1 cm. Inv. 21318 (fig. 2/6 ; 7/6).

Derivă din exemplarele elenistice cu gura-pîlnie. M. Bucovală, *op. cit.*, p. 114, fig. 71/c, *lekythos* cu gura pîlnie, dar toarta în torsadă, într-un mormînt de la sfîrșitul secolului I î.e.n. sau începutul secolului I e.n. ; idem. Pontice, 2, 1969, p. 307 și fig. 14/b, *lekythos* puțin deosebit ca formă, dintr-un mormînt din a doua jumătate a secolului I e.n.

Bol semisferic, cu marginea buzei puțin îngroșată și teșită oblic spre exterior ; baza inelară. Pastă fină maronie-gălbuie. Firnis roșu, mat, pe alocuri roșu-maroniu sau chiar cu nuanțe spre negru ; este aplicat la exterior pe jumătatea superioară, iar în interior pînă puțin mai jos de buză. Rezervate : piciorul, jumătatea inferioară a vasului la exterior și interiorul aproape în întregime, cu excepția zonei din apropierea buzei. Dimensiuni : H = 6,2 cm ; DG = 11,7 cm ; DB = 4,6 cm. Inv. 21319 (fig. 2/4 ; 7/4).

Vasul aparține tot unui tip de tradiție elenistică. Al. Suceveanu, *Histria*, VI, București, 1982, Terme II, faza I (sec. I e.n.), p. 100, nr. 12 și pl. 5/12, dar cu diametrul gurii mult mai mare. H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 29, G 66, pl. 66, exemplar foarte asemănător, prima jumătate a secolului I e.n.

Strachină de mici dimensiuni cu corpul tronconic, puțin bombat, buza trasă spre interor, marginea rotunjită și baza inelară, profilată. Pastă gălbuie, fină. Firnis roșu, mat, devenit pe o parte a vasului maroniu-negru, datorită fie arderii secundare, fie celei inițiale, inegale. Firnisul este aplicat complet pe partea interioară a vasului ; pe cea exterioară el apare numai pe jumătatea superioară. Dimensuni: H = 5 cm ; DG = 12,4 cm ; DB = 4 cm. Inv. 21329 (fig. 2/5 ; 7/5).

M. Bucovală, Pontice, 2, 1969, p. 303, fig. 7/c și 8 ; exemplar provenit dintr-un mormînt datat în prima jumătate a secolului I e.n. Se înrudește cu vasele elenistice cunoscute în mod curent sub denumirea de „boluri puțin adînci", cu buza întoarsă spre interior", care circulă la Tomis încă din secolele III—II î.e.n. Tipul amintit circulă și în plină epocă romană, după cum o dovedesc exemplarele apărute în unele complexe funerare din secolul II e.n. (cf. M. Bucovală, *loc. cit.*, p. 302—303 și fig. 10).

Unguentariu de sticlă cu corpul conic, gîtul cilindric și o contracție mică între gît și bazin. Sticlă verzuie, irizată albăstrui-verzui pe o latură a bazinului. Dimensiuni : H = 6,5 cm ; D = 3,2 cm ; DG = 1,5 cm. Inv. 21321 (fig. 2/7; 7/7).

Filarska[25], p. 188—189, nr. 203, 206, pl. 43/1,3, unguentarii asemănătoare, datate larg în sec. I—II e.n. Isings[26], *Roman Glass*, tipul 28/a, p. 42, întîlnit în complexe arheologice din sec. I — începutul secolului III e.n. *Doppelfeld*[27], p. 25 și urm. și fig. 12 — jos, sec. I e.n. — vas apropiat ca formă, executat însă din sticlă violetă cu dungi albe. Bucovală[28], *Vase antice...*, tipul 24, nr. 65—68 ; două exemplare (nr. 65, 67, 68) găsite într-un mormîntcu monedă Vespasian ; un altul (nr. 66) găsit, de asemenea, în mormînt, cu material ceramic din secolul I e.n. Se apropie și de unguentariile integrate tipului 43 (Bucovală, *op. cit.*, p. 91—95), descoperite în morminte din secolele I și II e.n. Isings, *Limburg*[29], p. 64, nr. 3, fig. 15/3, cu analogii pentru a doua jumătate a secolului I e.n. *Hayes*[30], p. 123, nr. 485, fig. 14, datat la mijlocul secolului I e.n.; p. 138, nr. 569, fig. 18, mijlocul sau a doua jumătate a secolului I e.n.

---

[25] *Filarska* Barbara Filarska, *Szkla starozytne*, Warszawa, 1952.

[26] Isings, *Roman Glass* = C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen — Djakarta, 1957.

[27] *Doppelfeld* = Otto Doppelfeld, *Römisches und fränkisches Glas in Köln*, Köln, 1966.

[28] Bucovală, *Vase antice* = M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968.

[29] Isings, *Limburg* = C. Isings, *Roman Glass in Limburg*, Groningen, 1971.

[30] *Hayes* = John W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1975.

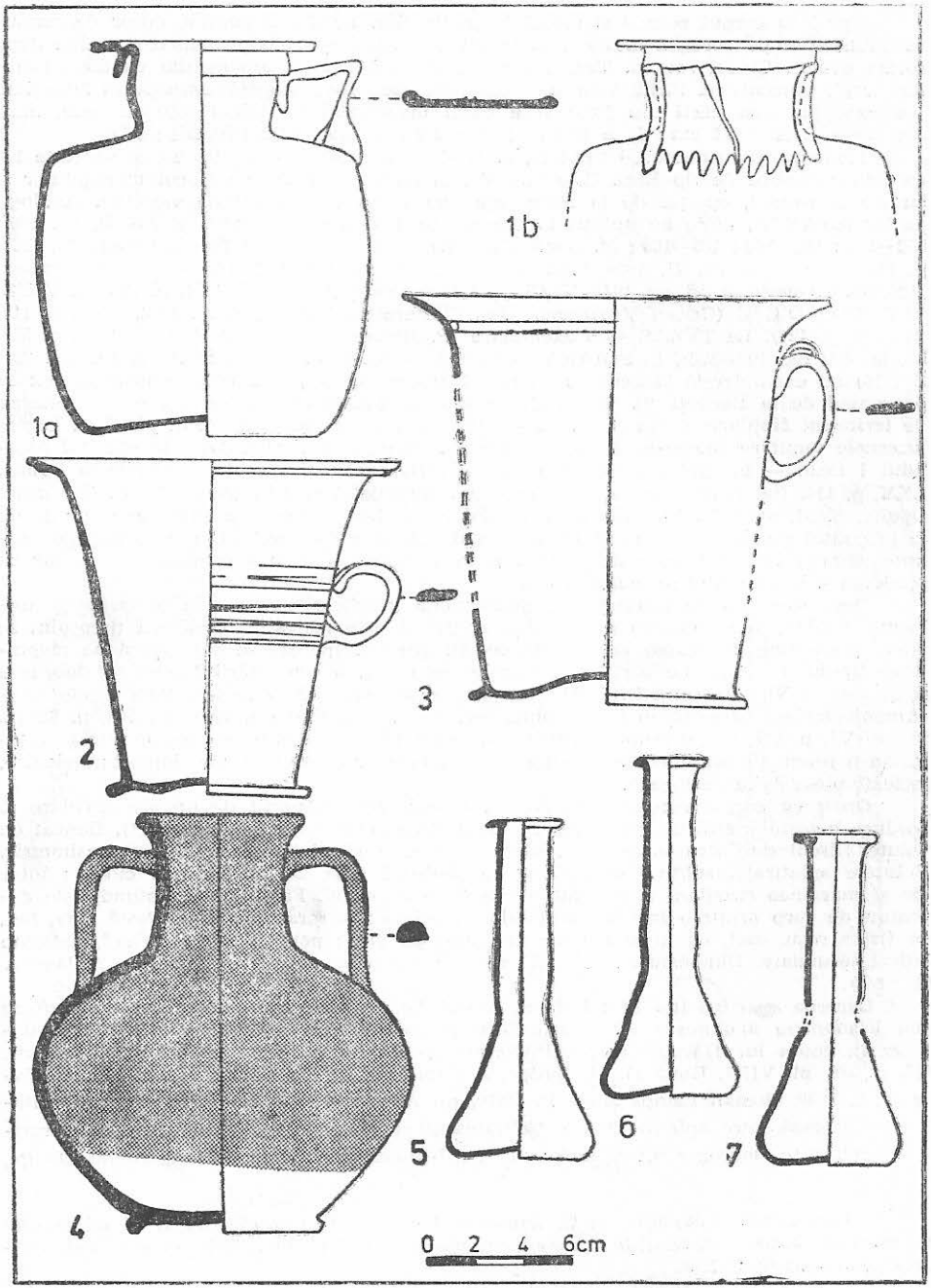

Fig. 3 — Obiecte descoperite la Bărăganu : 1 — cană „stamnion" de sticlă ; 2—3 — cănimodioli de sticlă ; 4 — amforetă ceramică ; 5—7 — unguentarii de sticlă.

Opaiţ cu corpul rotund şi ciocul în prelungire. Pe discul concav, decor de cercuri concentrice şi pe bordură motiv ornamental de ove, despărţite prin incizii arcuite după forma ovelor. Ciocul rotund. Toarta inelară. Fundul concav, ornamentat cu două caneluri largi, concentrice. Pastă bine arsă, cărămizie-bej. Este acoperit aproape în întregime (cu excepţia unei părţi din fund şi a zonei învecinate) cu firnis roşu-maroniu, mat. Dimensiuni: H = 3,1 cm ; L = 10,8 cm; D = 6,2 cm. Inv. 21322 (fig. 5/1 ; 9/1).

Iconomu, *Un capitol...*,[31] tipul II, p. 17—19[32]. Lămpile acestui tip au ca sorginte lucernele elenistice de tip Efes. Este împărţit în două variante : cu ciocul triunghiular şi cu ciocul rotund, opaiţul de la Pecineaga aparţinînd acestei ultime variante. Analogii la CONSTANŢA, unde au apărut 15 exemplare (Iconomu, *Opaiţe*[33], p. 54—56, nr. 150 ; 152—155 ; 158—163 ; 185—186 ; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, p. 114; idem, Pontice, II, 1969, p. 321—323, fig. 39), la MANGALIA — două exemplare (Iconomu, *Opaiţe*, p. 56, nr. 164 ; N. Cheluţă-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 184, pl. VII/4), la DUROSTORUM (Crişan Muşeţeanu, Dan Elefterescu, Dacia, NS, 27, 1983, tip I, p. 117, fig. 1/1, p. 124), La TYRAS — 3 exemplare (P. Nicorescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 589, nr. 81—83, fig. 106—108), la POIANA — Tecuci — două (R. Vulpe, SCIV, 3, 1952, p. 204, fig. 18) un exemplar la Muzeul de istorie al Moldovei, Iaşi, inv. 5433, publicat eronat ca provenind de la Barboşi (S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei* — sec. II î.e.n. — III e.n., ed. Junimea, Iaşi, 1981, pl. 42/1). Dintre lucernele tomitane ale acestui tip una provine dintr-un mormînt datat la sfîrşitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. (M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, LXV, p. 114, fig. 71/d) şi a doua dintr-un mormînt datat larg în secolul I e.n. (Iconomu, *Opaiţe*, p. 54, nr. 152). În Italia şi în nordul Mării Negre acest tip apare în contexte de la începutul secolului I î.e.n. şi pînă în prima jumătate a secolului I e.n. Se poate admite datarea lui, în funcţie de context şi în a doua jumătate a secolului I e.n., iar cu prudenţă şi la începutul secolului II e.n.

Deşi acest tip de lucernă este deocamdată insuficient atestat în centrele de producţie elenică, prin calitatea pastei, a execuţiei şi prin măiestria realizării decorului se poate presupune fabricarea lui într-un centru grecesc. Ipoteza se bazează şi pe răspîndirea tipului în zone îndepărtate şi variate, ca Italia, nordul Mării Negre, în Dobrogea şi în vest la Vindonissa şi Ptuj (D. Iványi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Ubersicht*, în Diss. Pann., ser. 2, nr. 2, Budapesta, 1935, nr. 709, p. 85, pl. 25, tip VI, p. 12). S-a presupus pentru două exemplare mai grosiere descoperite la Constanţa o producţie tomitană, dar majoritatea lucernelor acestui tip sînt importuri elenice, inclusiv piesa de la Pecineaga.

Opaiţ cu corpul rotund, fără toartă. Discul larg, mărginit de profile circulare şi bordura îngustă indică un exemplar cu ciocul triunghiular (în prezent spart), flancat de volute. Discul este ornamentat cu o scenă erotică. Orificiul de umplere dispus asimetric. Volutele aplatizate, subţiri, se prelungeau probabil pînă la tangenţa cu ciocul ; între ele şi marginea circulară a discului se deschide un canal. Fundul plat, rotund, este delimitat de corp printr-o incizie marginală, circulară ; nu era ştampilat. Pastă fină, bej, cu firnis roşu, mat, cu luciu metalic mai ales pe disc ; pete cenuşii pe fund, datorate arderi secundare. Dimensiuni : H = 3,1 cm; D = 8 cm; DB = 4,5 cm. Inv. 21323 (fig. 5/2 ; 9/2).

Lucerna aparţine tipului I B la S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswessens*, Zürich, 1919, p. 212—213. Se datează în epoca lui Tiberius (o piesă identică la Vindonissa, S. Loeschcke, *op. cit.*, nr. 423, p. 396, pl. VIII). După D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, 2, 1980, Roman Lamps Made in Italy, tip A, grup IV, Q 823—837), originalele italice se datează între anii 25—70 e.n. Calitatea bună a piesei de la Pecineaga, ca şi raritatea tipului în Dobrogea indică un produs nord-italic. Analogii ca tip la Iconomu, *Opaiţe*,

[31] Iconomu, *Un capitol...* = C. Iconomu, *Un capitol al producţiei şi al schimbului de mărfuri în zona Dunării de Jos — lucernele (sec. I—VII e.n.)*, Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti, 1986.

[32] Informaţii din partea autorului, căruia îi exprimăm calde mulţumiri pentru datele referitoare la toate lucernele din articol.

[33] Iconomu, *Opaiţe* = C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967.

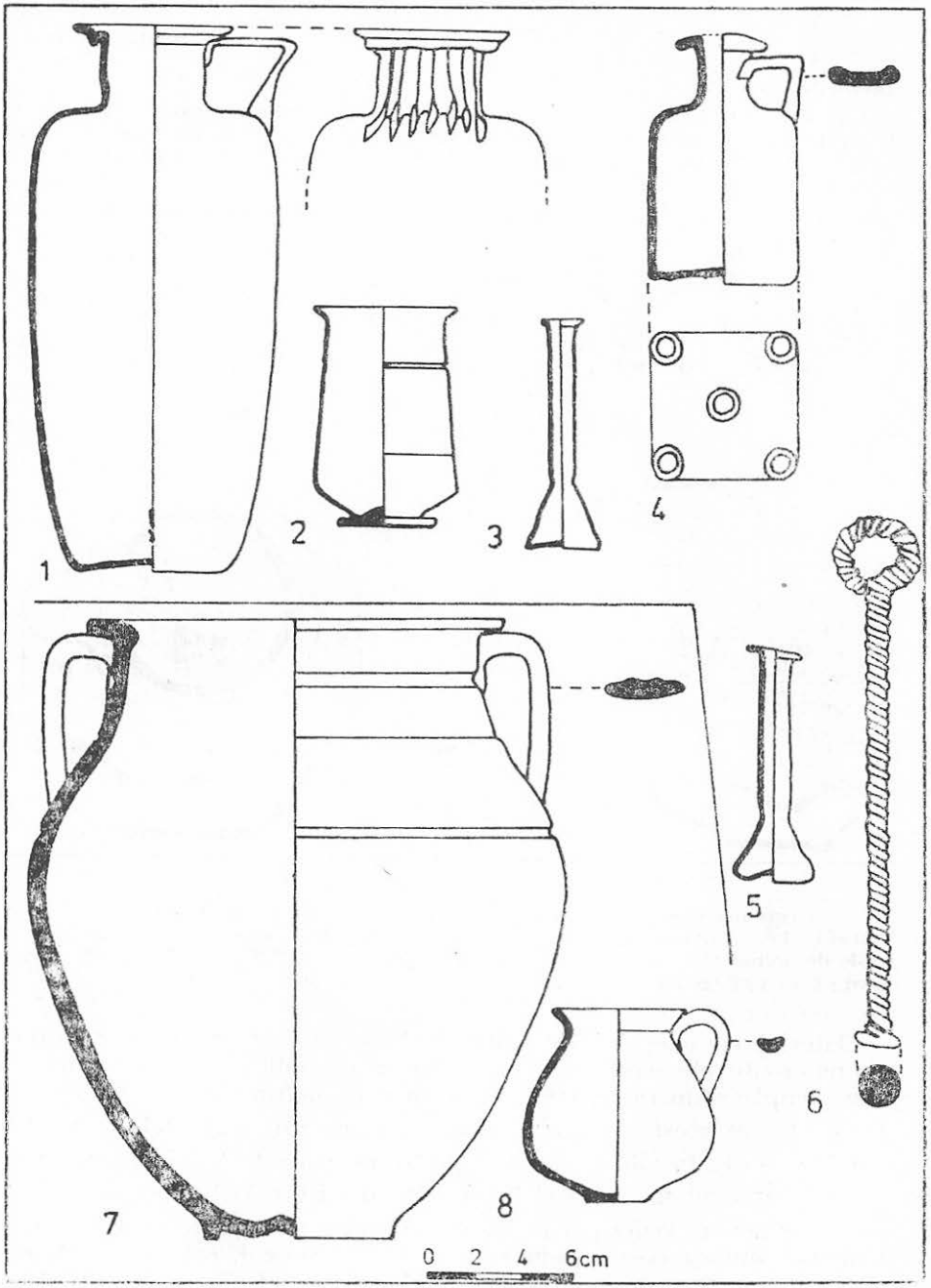

Fig. 4 — Obiecte descoperite la Bărăganu (1—6) și Independența (7—8); 1 — cană „stamnion" de sticlă ; 2 — pahar de sticlă ; 3,5 — unguentarii de sticlă ; 4 — vas paralelipipedic de sticlă ; 6 — baghetă de sticlă ; 7 — oală ceramică cu două torți; 8 — cană

p. 11 și 57, tipul X, nr. 165—168 ; Iconomu, *Un capitol*, tipul VI, p. 21—23 ; un exemplar la Tomis (*Opaițe*, p. 57, nr. 165), descoperit într-un mormînt de la sfîrșitul secolului I i.e.n. — începutul secolului I e.n. ; un altul, *ibidem*, nr. 166, descoperit într-un mormînt de la sfîrșitul secolului I — primul sfert al secolului II e.n.

Vîrf de lance de fier, foliform, cu secțiunea aproximativ romboidală. Lucrat dintr-o singură bucată; tubul cilindric pentru fixarea cozii este obținut prin curbarea plăcii de fier, în prealabil lățită. Dimensiuni : L = 31 cm; l = 5 cm. Inv. 21324. (fig. 6/12).

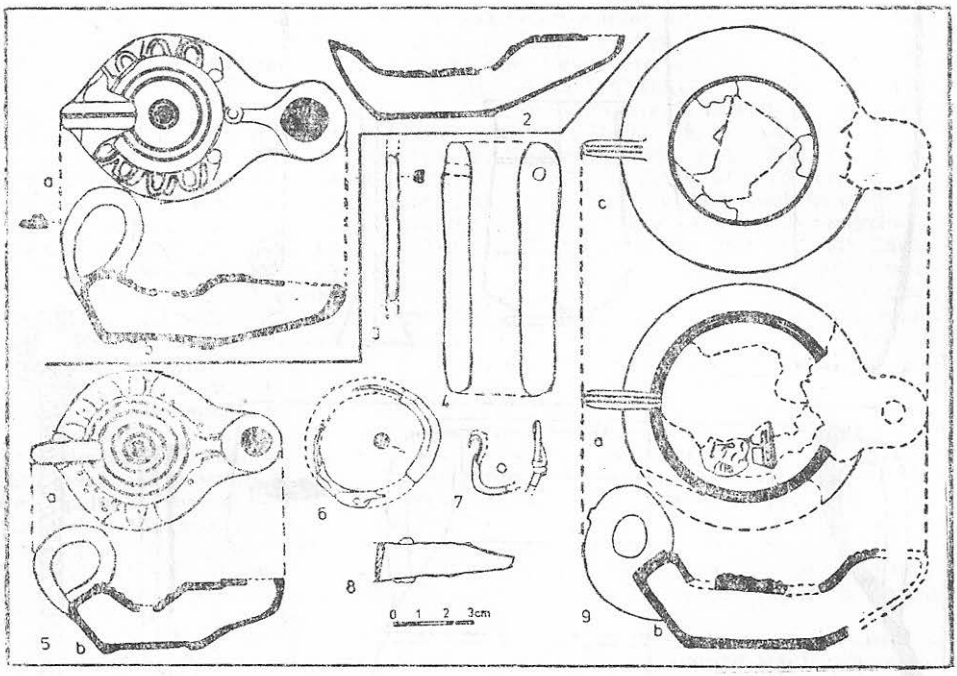

Fig. 5 — Obiecte descoperite la Pecineaga (1—2) și Bărăganu (3—9): 1 — opaiț (a — disc; b — profil ; inv. 21322); 2 — opaiț (profil; inv. 21323); 3 — obiect de os fragmentar; 4 — gresie de ascuțit ; 5 — opaiț (a — disc ; b — profil ; inv. 21365) ; 6—7 — brățări fragmentare ; 8 — vîrf de cuțit ; 9 — opaiț (a — disc ; b — profil; inv. 21366).

Datorită caracterului întîmplător al descoperirii nu ne sînt cunoscute numeroase elemente care să faciliteze o analiză mai amănunțită a acestui complex funerar. Astfel, nu știm dacă defunctul a fost incinerat pe loc — iar în acest caz căruia dintre tipurile sau variantele cunoscute îi aparține — sau în altă parte. Mai probabilă pare, totuși, incinerarea pe loc, ritual cunoscut în epocă și în alte localități din Dobrogea.

Din punct de vedere cronologic, observăm că o parte dintre piesele de inventar sînt de certă tradiție elenistică (craterul, cei doi kantharoi, lekythos-ul, bolul, strachina, opaițul cu ciocul rotund, ornamentat pe bordură) și sînt frecvente mai ales în secolul I e.n. — unele la început sau în prima jumătate, altele în a doua jumătate, iar foarte rar — doar strachina

— și în secolul următor. Alte piese (unguentariul de sticlă și opaițul cu ciocul triunghiular, flancat de volute), care pot fi considerate produse de o mai certă factură romană, se datează, de asemenea, în secolul I e.n., deși sînt utilizate uneori și mai tîrziu. Pe baza reperelor cronologice oferite de materialul descoperit, considerăm că mormîntul de la Pecineaga se datează în prima jumătate sau cel mai tîrziu în al treilea sfert al secolului I e.n. O datare mai tîrzie, eventual la sfîrșitul secolului I sau în secolul II este contrazisă de cronologia unor piese de inventar *(kantharoi,* opaițul cu ciocul rotund ornamentat cu ove, bolul, *lekythos-ul)* care nu par să fi fost utilizate pînă atît de tîrziu.

2. BĂRĂGANU (com. Cumpăna, jud. Constanța).

Tumulul I

La aproximativ 3 km spre vest de localitate, pe terenul numit de localnici „Ceairul Bărăganu", cu ocazia lucrărilor de amenajare a terenului pentru irigații, a fost nivelat în anul 1975 un tumul antic[34]. Afectat parțial de lucrările agricole anterioare, acesta avea, totuși, în momentul intervenției amintite, înălțimea de circa 1—1,50 m și diametrul de aproximativ 10—12 m.

După înlăturarea cu mijloace mecanice a mantalei tumulului s-a descoperit un mormînt de incinerație de tipul cu platformă de ardere și șanț de tiraj (fig. 1/1), sau, cum mai este cunoscut în literatura de specialitate, cu rug-*busta*[35]. Pe lungimea axului mormîntul era orientat exact est-vest (90°—270°). Aparține unui adult incinerat pe loc, în groapă rectangulară cu colțurile rotunjite și pereții aproximativ verticali[36]. Conturul gropii era evidențiat de pereții puternic înroșiți pe trei laturi (de nord, est și sud). Absența urmelor focului pe latura de vest se datorează probabil faptului că groapa s-a săpat în spre marginea unui tumul care exista în zonă dintr-o epocă anterioară și care a fost reutilizat cu acest prilej. În acest caz, latura de vest, mult mai scundă sau reprezentînd poate doar deschiderea spre exterior a gropii, putea fi mai puțin sau deloc afectată de foc. La baza gropii s-a practicat inițial un șanț longitudinal de tiraj, lat de 35-40 cm și adînc de 10 cm. Înmormîntarea pare să fi fost pregătită și îndeplinită cu atenție, iar observațiile pe care le-am putut face permit reconstituirea ipotetică a ritualului funerar.

Deasupra șanțului de tiraj s-a amenajat rugul, de la care a rezultat, după incinerație, o mare cantitate de cenușă, suficientă pentru a umple aproape în întregime lăcașul funerar. Defunctul a fost așezat pentru incinerare pe rug în sicriu sau pe o targă[37], dovadă fiind cele 10 cuie de fier

[34] Tumulul se afla pe un platou, la circa 50 m nord de CDS 6.

[35] Definiția termenului la Festus, *De Verborum Significatu,* 32, 7-11; vezi și M. Babeș, Dacia, NS, 14, 1970, p. 177—180. Unii autori utilizează denumirea de rug-mormînt în groapă de ardere în trepte ; cf. P. Alexandrescu. *op. cit.,* p. 255, tipul JA VI; M. Coja, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 42—43.

[36] Dimensiunile gropii inițiale a mormîntului : Lungimea 2,35 m ; lățimea 1,65 m; adîncimea (măsurată de la partea superioară a lăcașului de pietre pînă la baza gropii) = —0,75 — —0,80 m.

întregi sau fragmentare găsite în mormînt. Marginile verticale și fundul gropii erau puternic înroșite, formînd o crustă groasă de 2-3 cm. După incinerare oasele calcinate, obiectele de port aflate asupra defunctului în momentul incinerării și o parte dintre cărbuni au fost adunați în șanțul de tiraj, mai mult către capătul de est.

Resturile cremației și obiectele de ofrandă depuse ulterior au fost protejate apoi într-un lăcaș de lespezi și blocuri de calcar, cu o singură încăpere. Lăcașul a fost realizat astfel : de jur-împrejurul pereților s-au folosit cîteva blocuri mai mici, nefasonate, de calcar, peste care s-au așezat apoi lespezile de mari dimensiuni[38], ce formau lăcașul propriu-zis. Acesta era închis către vest — foarte probabil spre intrare — cu două lespezi mai mici[39]. După așezarea lespezilor pe toate laturile, interiorul lăcașului funerar mai avea lungimea de 1,72 m și lățimea de 1,15 m, suficientă pentru adăpostirea resturilor incinerate și a obiectelor depuse ca ofrande. Deasupra lespezilor verticale au fost așezate altele orizontale, care formau capacul lăcașului funerar[40]. Precizăm că lespezile, lucrate din calcar oolitic, compact, de foarte bună calitate, nefinisat spre exterior, aveau suprafața interioară atent cioplită.

Inventarul funerar al mormîntului de la Bărăganu poate fi împărțit în trei categorii : 1) obiecte care au servit la confecționarea mobilierului funerar (cuiele) ; 2) obiecte de port, aflate asupra defunctului în momentul incinerării (brățara și veriga (?) de bronz, precum și cuișoarele de la încălțăminte) ; 3) ofrande, destinate să-i folosească defunctului într-o presupusă viață viitoare (vase de sticlă, baghetă de sticlă, vase ceramice, opaițe, cuțit de fier, gresie de ascuțit, lance, ac de păr (?), monedă de bronz). Depunerea ofrandelor în urma consumării incinerației este evidențiată și de starea foarte bună de conservare a celor mai multe dintre piese, iar într-un caz chiar al conținutului vasului, ca și de absența oricăror urme de ardere secundară. Datorită deranjării mormîntului nu cunoaștem dacă, și în ce parte, erau grupate obiectele de ofrandă, ori cele ce însoțiseră defunctul în momentul incinerării. Doar opaițul cu ciocul rotund, ornamentat pe bordură (inv. 21365), se afla nederanjat, în marginea de nord a lăcașului de lespezi[41].

---

[37] O situație similară și la Histria ; cf. M. Coja, *op. cit.*, p. 36; la Tomis, în majoritatea mormintelor de incinerare cu rug-*busta* s-au descoperit cuie de diferite dimensiuni, intrepretate ca provenind de la rugul amenajat pentru cremație (cf. V. Lungu, C. Chera, *Contribuții la cunoașterea complexelor funerare de incinerație cu rug-busta de epocă elenistică și romană din Tomis*, Pontica, 19, 1986, p. 89—114; considerăm însă că în unele cazuri ele puteau proveni tot atît de bine și de la sicriu.

[38] Pe laturile lungi erau două lespezi cu lungimea de circa 1,80 m, înălțimea de 0,70 m și grosimea de 0,25 m. Latura mică dinspre est era reprezentată de o lespede de 1,10 m, înaltă și groasă ca precedentele.

[39] Una lungă de 0,55 m și groasă de 0,40 m, iar alta lungă de 0,58 m și groasă de 0,17 m.

[40] Dimensiunile lespezilor capacului : 1) lungimea 1,92 m ; lățimea 0,88 m ; grosimea 0,20 m ; marginile sale depășeau cu mult laturile mormîntului ; 2) lungimea 1,42 m ; lățimea 0,77 m ; grosimea 0,24 m ; 3) grosimea 0,26 m ; spartă de descoperitori.

[41] Celelalte piese erau scoase de descoperitori și așezate pe mal.

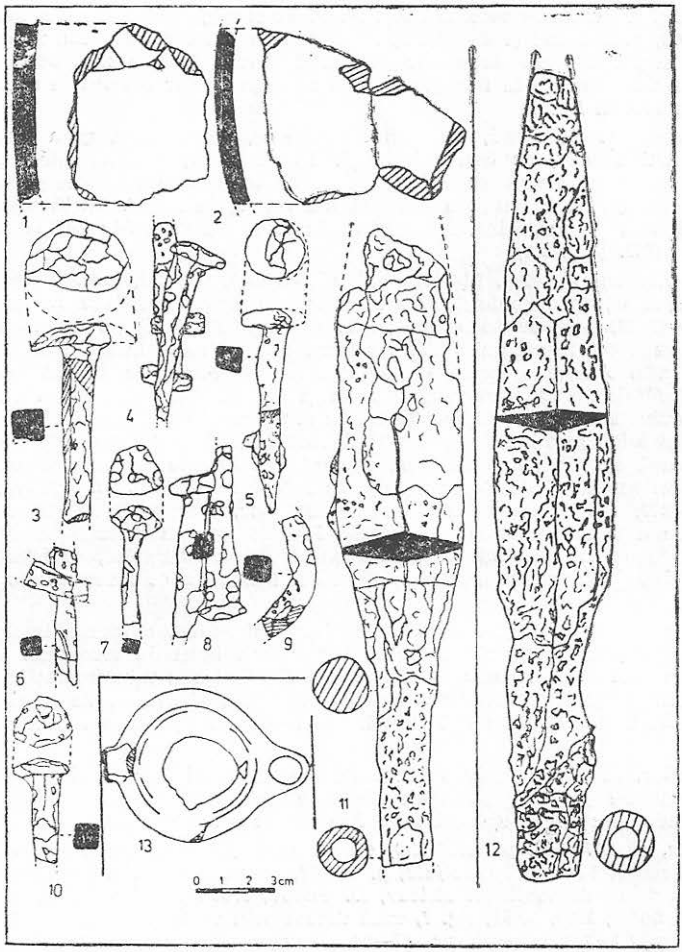

Fig. 6 — Obiecte descoperite la Bărăganu (1—11), Pecineaga (12) și Independența (13) : 1—2 — fragmente de vase lucrate cu mîna ; 3—10 — cuie de fier ; 11—12 — vîrfuri de lance (inv. 21367 ; 21324) ; 13 — opaiț (disc ; inv. 21288).

INVENTAR

Cană-modiolus de sticlă cu corpul tronconic, relativ înalt, gura largă, buza răsfrîntă, fundul concav cu talpa circulară. Toartă mică, lățită, puternic arcuită, lipită pe corp. În zona corespunzătoare torții corpul vasului este ornamentat cu fire subțiri dispuse orizontal la distanțe inegale, parțial suprapuse către partea inferioară. Sticlă verzuie de bună calitate, fără bule de aer, parțial irizată. Dimensiuni : H = 13,8 cm; DG = 15,7 cm ; DB = 8,4 cm. Inv. 21351. (Fig. 3/2 ; 8/5).

Isings, *Roman Glass*, p. 52—53, tipul 37 (dreapta), cu cele mai multe exemplare din al doilea sfert al secolului I e.n. ; deosebiri — prezența firelor subțiri ornamentale și răsfrîngerea mai accentuată a buzei la exemplarul de la Pecineaga. J.H.C. Kern, *Römische Modioli des I Jahrhunderts n. Chr.*, în Mnemosyne, S : IV ; vol. XVI, 1963,

p. 400—405, fig. 2, datată în secolul I e.n. N. P. Sorokina, *Steklo iz razkopov Pantikapeia*, MIA, 103, 1962, p. 218—222 și fig. 6/1-2, în morminte din secolul I e.n. ; consideră vasele de acest tip ca produse ale atelierelor siriene. Bucovală, *Vase antice*, tipul VII, nr. 20-23, puțin diferite de vasul de la Bărăganu (prin absența firelor orizontale ornamentale) ; în morminte din secolul I e.n.

Cană-modiolus de sticlă, cu corpul tronconic, fragmentar, gura largă, buza răsfrîntă și fundul concav, cu talpa circulară. Toarta mică, arcuită, lată, lipită pe corp, ornamentală la partea superioară cu un fir de sticlă. Gura prezintă la partea superioară pe marginea interioară a buzei, o nervură orizontală, în relief. Sticlă verzuie, de bună calitate, fără bule de aer, irizată. Dimensiuni : H = cca 17 cm[42] ; DG = 18 cm ; DB = 11,7 cm. Inv. 21361. (Fig. 3/3).

Isings, *Roman Glass*, p. 52—53, tipul 37 (mijloc), datat în sec. I e.n., exemplar cu corpul mai pronunțat tronconic decît cel în discuție. Bucovală, *Vase antice*, p. 33, nr. 20; p. 35, nr. 25 și 26, descoperite în morminte din secolele I-II e.n. J.H.C. Kern, *op. cit.*, 402, fig. 2, vas datat în secolul I e.n. ; pentru exemplarele găsite în sudul Uniunii Sovietice el admite o origine locală — sau eventual — microasiatică, oricum, din bazinul răsăritean al Mării Mediterane. *Hayes*, p. 41 și 67, nr. 203, fig. 7 și pl. 13, vas datat la sfîrșitul secolului I — începutul secolului II e.n. ; produs siriano-palestinian, de pe malul vestic al Asiei Mici, pornind de la Istanbul. Acest tip de modiolus este considerat drept o formă romană specfică, imitată după exemplarele lucrate din alte materiale, mai ales din metal, deși numărul pieselor de sticlă este destul de mare. M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 273—275, fig. 3, exemplar foarte asemănător, descoperit într-un mormînt de la Constanța din a doua jumătate a secolului I e.n. ; tot aici referiri la alte vase de la Constanța și Mangalia, precum și la originea și circulația tipului, cu bibliografia corespunzătoare. Tipul este produs mai ales în secolul I e.n., opinie acceptată de cei mai mulți cercetători.

Cană de sticlă cu corpul paralelipipedic, gîtul scund, cilindric, buza cu marginea lățită, îngroșată, puțin convacă la partea superioară. Baza de asemenea puțin concavă. Fundul ornamentat în cele patru colțuri și la mijloc cu cîte un cerculeț în relief. Toartă lată, în unghi, șănțuită longitudinal. Sticlă albăstruie, străvezie, de bună calitate, fără bule de aer. Dimensiuni : H = 10,6 cm ; l. bazei = 6,2 cm ; DG = 4 cm. Inv. 31352. (Fig. 4/4) ; 10/4).

În interior, la aproximativ 3/4 din capacitate, vasul conține și în prezent un ulei vegetal de culoare galbenă, deasupra căruia plutește în suspensie o substanță ceroasă maronie-gălbuie, parțial alburie-gălbuie. Era închis ermetic cu un dop de lemn ceruit.

Filarska, p. 147—148, pl. XXXI/3, cu o lungă dăinuire, de la mijlocul secolului I e.n. pînă în secolul IV e.n. *Doppelfeld*, p. 45—47, grupa 3, 4 și fig. 59 ; secolul II e.n., dar exemplarul e puțin deosebit. A. Milčev, D. Pekov, *Novootkriti nahodki ot Mihailovgrad (Montana)*, 3, Sofia, 1965, p. 51, fig. 7, cană datată prin context în secolul II e.n. Bucovală, *Vase antice*, p. 30—32, tipul V, nr. 17—18, descoperite în mormînt. Isings, *Limburg*, p. 26—29, 80—83, nr. 85—89, 94—97, 154—192 și fig. 5, 14, 20, cu exemplare datate prin context sau analogii începînd cu mijlocul secolului I pînă în a doua jumătate a secolului III e.n. *Hayes*, p. 76, nr. 273, pl. 19, probabil sfîrșitul secolului II — începutul secolului III e.n., produs siriano-palestinian ; p. 130, nr. 538, secolul II e.n., produs cipriot. Ambele prezintă, totuși, unele deosebiri de exemplarul în discuție. Pentru motivele ornamentale de pe fundul vaselor de acest tip, Jorge de Alarcao, Journal of Glass Studies, 17, 1975, Corning, New York, p. 47—53, fără o asemănare perfectă cu exemplarul nostru.

Cană de sticlă de tip „stamnion" cu corpul cilindric, rotunjit la extremități ; buza orizontală, lățită mult, sub care se află un guler răsfrînt pe gît. Toartă în unghi ascuțit, foarte lată, prinsă pe gît sub guler și pe umărul vasului, cu denticuli la partea inferioară. Fundul concav. Sticlă albăstruie de bună calitate, fără bule de aer. Dimensiuni : H = 16,16 cm ; D = 14 cm ; DG = 9,8 cm. Inv. 21360. (Fig. 3/1 ; 10/2).

[42] Lipsește o parte din corpul vasului, spart de descoperitori, astfel încît reconstituirea este ipotetică.

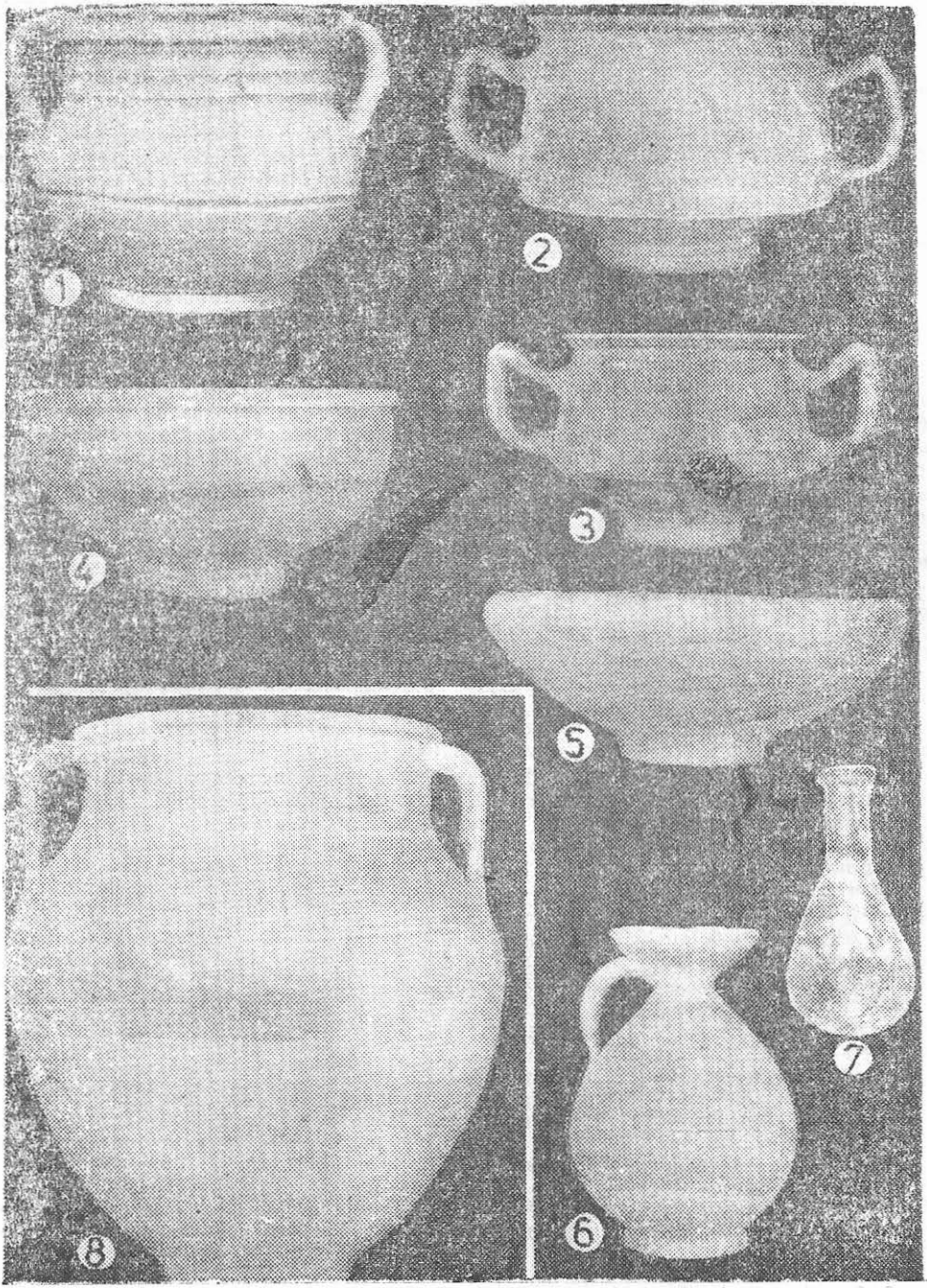

Fig. 7 — Vase descoperite la Pecineaga (1—7) și Independența (8): 1 — crater ; 2—3 — kantharoi ; 4 — bol ; 5 — strachină de mici dimensicni ; 6 — lekythos ; 7 — unguentariu de sticlă.

Filarska, p. 143—144, 146, nr. 136, pl. 29/2, exemplar apropiat, datat în secolele I—II e.n. Isings, *Roman Glass*, p. 67—68, tipul 51/a, cu cele mai multe piese datate, în funcție de context, în a doua jumătate a secolului I e.n. și mai puține pînă în a doua jumătate a secolului II e.n. Bucovală, *Vase antice*, p. 29, tipul IV, nr. 10—12, exemplare foarte asemănătoare, dintre care primele două descoperite cu certitudine în morminte — unul într-un mormînt din secolele I—II e.n. idem, Pontice, 1, 1968, p. 272—273, fig. 2 — vas descoperit într-un mormînt din cea de a doua jumătate a secolului I e.n. Isings, *Limburg*, p. 84—85, nr. 198, fig. 21, exemplar datat în secolele II—III e.n., deosebit, totuși prin gît și buză de piesa de la Bărăganu. *Hayes*, p. 59, nr. 147, fig. 4 și pl. 11 ; vas cu corpul mai înalt și extremitățile mai puțin rotunjite, datat la începutul și mijlocul secolului II e.n., provenit din Cipru.

Cană de sticlă de tip „stamnion", cu corpul înalt, cilindric, rotunjit la extremități. Buza lată, aproximativ orizontală, cu un guler mic răsfrînt pe gît. Toartă în unghi ascuțit, foarte lată, prinsă pe gît sub guler și pe umărul vasului, cu denticuli la partea inferioară. Fundul concav. Sticlă verzuie, de bună calitate, fără bule de aer. Dimensiuni: H = 23 cm ; D = 10,4 cm ; DG = 6,8 cm. Inv. 21359. (Fig. 4/1 ; 8/1).

Filarska, p. 145—146, nr. 138, pl. 30, exemplare datate în principal în secolele I—II e.n. Isings, *Roman Glass*, p. 68—69, tipul 51/b, cu piese datate, în funcție de context, începînd cu mijlocul și a doua jumătate a secolului I e.n. (cele mai numeroase), pînă în a doua jumătate a secolului II, mai rar și din prima jumătate a secolului III e.n. *Doppelfeld*, p. 36 și fig. 20, a doua jumătate a secolului I e.n Isings, *Limburg*, p. 33—34, nr. 110, fig. 7, cu precizarea că tipul a fost utilizat din secolul I pînă în secolul IV e.n.; exemplarul ilustrat se datează, prin context, la sfîrșitul secolului I — începutul secolului II e.n. N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 1982, fig. VI/3, exemplar descoperit într-un mormînt (nr. 9) datat de autor la sfîrșitul secolului I — secolul II e.n.[43] *Hayes*, p. 130, nr. 537, fig. 16 și pl. 33 ; cană datată la sfîrșitul secolului I — începutul secolului II e.n. și considerată ca produsă probabil în Cipru.

Pahar de sticlă de tipul „cu picior larg de susținere"; corpul tronconic, gura puțin evazată ; piciorul scund, cu fundul plat și marginea rotunjită, îngroșată inelar. Pe partea superioară a corpului prezintă o canelură superficială, iar spre bază o incizie orizontală discontinuă. Sticla ușor verzuie, fără bule de aer, irizată. Dimensiuni: H =9,2 cm ; DG = 5,8 cm ; DB = 4 cm. Inv. 21353. (fig. 4/2 ; 8/2).

Filarska, p. 97—98, nr. 64, pl. 13/4, exemplare datate în secolele II—III e.n. Bucovală, *Vase antice*, p. 49, tipul 16, nr. 50, datat prin context în secolul I e.n. ; nr. 51, mai apropiat ca formă, fără context. Isings, *Limburg*, p. 18, nr. 46, fig. 12/6, model considerat ca tipic pentru această categorie din secolul I produsă în Italia, fără a i se putea preciza durata. Axel von Saldern, Brigit Nolte, Peter La Baume, Thea Elisabeth Haevernick, *Gläser der Antike Samlung Erwin Oppenländer*, Mainz am Rhein, 1974, p. 222, nr. 649, secolele I—II e.n.

Unguentariu de sticlă cu bazinul tronconic și gîtul înalt, cilndric, cu o contracție superficială la bază. Buza evazată, cu marginea îngroșată neuniform ; fundul puțin concav. Sticlă verzuie de bună calitate, fără bule de aer, irizată, cu pete maronii pe o latură a bazinului. Dimensiuni : H = 14,2 cm ; D = 6,4 cm. Inv. 21354. (Fig. 3/) ; 8/8).

Filarska, p. 216—218, nr. 307, 310, 314, pl. 50/5 ; 51/1-2, exemplare datate în secolele III—IV e.n. P. Alexandrescu, Histria, II, p. 222, XXV[2] 4, pl. 101, de tipul „cu corpul în formă de candelă", datat prin context în secolul II e.n. Bucovală, *Vase antice*, p. 106—108, nr. 203—211, „cu corpul în formă de clopot scund" dintre care unele exemplare descoperite în morminte din secolul II e.n. Isings, *Limburg*, p. 8—9, nr. 5—6 și fig. 1/5—6 ; p. 65—66, nr. 8—12, fig. 15/8—12 ; cele mai multe piese datate prin context în a doua jumătate a secolului I e.n. (uneori chiar de la mijlocul lui), tipul menținîndu-se și în prima jumătate a secolului II e.n. N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 183 și pl. 7/3, în mormîntul nr. 10, datat de autor la sfîrșitul secolului I — prima jumătate a secolului II e.n. ; dar pe baza inventarului descoperit, nici acest mormînt nu pare să fie

[43] Mormîntul pare mai timpuriu, fapt sugerat și de descoperirea unui kantharos a cărui fabricare nu pare să atingă secolul II e.n. (mai sus, exemplarul citat ca analogie pentru piesa de la Pecineaga, inv. 21316).

mai nou de sfîrșitul secolului I e.n.[44] *Hayes*, p. 73, nr. 247, fig. 8 și pl. 17, datat la sfîrșitul secolului I — secolul II e.n., considerat drept sirian.

Unguentariu de sticlă de același tip cu nr. inv. 21354. Sticlă verzuie de bună calitate, irizată. Dimensiuni : H = 14,2 cm ; D = 5,8 cm. Inv. 21355. (Fig. 3/6 ; 8/7).

Unguentariu de sticlă de același tip cu nr. inv. 21354. Sticlă verzuie-alburie, de bună calitate, irizată. Exemplar fragmentar. Dimensiuni: I = circa 14 cm ; D = 6 cm. Inv. 21358. (Fig. 3/7).

Unguentariu de sticlă de același timp cu nr. inv. 21354, dar de mai mici dimensiuni. Fundul foarte puțin concav, aproape plat. Gîtul înalt, cilindric, cu o contracție la bază. Buza evazată, cu marginea îngroșată neuniform. Sticlă verzuie de bună calitate, irizată, cu pete maronii pe o latură a bazinului. Dimensiuni : H = 9,6 cm ; D = 3,5 cm. Inv. 21356 (fig. 4/3 ; 8/3).

Unguentariu de sticlă de același tip cu nr. inv. 21356. Buza cu marginea asimetrică și îngroșată neuniform. Fundul convac. Sticlă ușor albăstruie de bună calitate, irizată. Dimensiuni : H = 9,7 cm ; D = 3,5 cm. Inv. 21357 (Fig. 4/5 ; 8/4).

Baghetă de sticlă cu corpul prelung, cilindric, torsionat. Un capăt este subțiat și îndoit inelar ; celălalt este îngroșat discoidal, cu baza plată. Sticlă verzuie, de bună calitate, fără bule de aer. Dimensiuni : L = 22 cm ; D =1 cm. Inv. 21362. (Fig. 4/6 ; 8/9).

Isings, *Roman Glass*, p. 94—95, tipul 79, răspîndit mai ales în a doua jumătate a secolului I, dar întîlnit și în secolul II e.n. Axel von Saldern și colab., *op. cit.*, p. 214—215, nr. 619, exemplar asemănător datat în secolele I—II e.n. A. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, Pontica, 6, 1973, p. 260, pl. 4/4, baghetă asemănătoare descoperită într-un mormînt de la mijlocul secolului II e.n. *Hayes*, p. 157, nr. 656 B, fig. 21, asemănătoare ; ustensilă comună în Imperiul Roman folosită pentru extragerea unguentelor ; se datează în secolele I sau II e.n. M. Bucovală, Pontica, 19, 1977, p. 96 și fig. 19.

Amforetă ceramică cu corpul globular, gîtul cilindric, buza cu marginea îngroșată spre exterior și fundul inelar, profilat. Torți subțiri cu secțiunea plan-convexă, prinse sub buză și pe umăr. Pastă fină, bej. Firnis maroniu-roșcat cu luciu și irizații metalice, care este aplicat la exterior pînă spre bază, iar la interior doar pînă sub buză. Pe corp pete cenușii datorate arderii secundare. Dimensiuni: H = 17,5 cm ; D = 16 cm; DG = 7,1 cm ; DB = 8 cm. Inv. 21363 (fig. 3/4 ; 8/6).

P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 221—222, M XXX[1], pl. 101, exemplar de mai mari dimensiuni datat prin context la sfîrșitul secolului I — secolul II e.n. N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 183 pl. VII/1, în mormîntul nr. 10, care nu pare să se dateze mai tîrziu de sfîrșitul secolului I e.n.[45].

Vas ceramic miniatural cu partea inferioară tronconică, fundul plat, gura cu marginea trasă puțin spre interior. Pastă fină, roșie, cu urme de firnis roșu, cu luciu. Dimensiuni : H = 3,2 cm ; D = 7,7 cm ; DB = 3,5 cm. Inv. 21364.

Opaiț ceramic cu corpul rotund, ușor alungit către cioc, care se află în prelungirea corpului. Discul mic, ornamentat cu caneluri circulare superficiale, concentrice, este delimitat de bordură prin două profilaturi circulare. Pe bordură decor de ove și puncte în relief, slab imprimat. Deasupra orificiului de ardere o îngroșare, avînd către marginea circulară a discului un decor de nervuri în relief, semicirculare scurte, ca element stilizat al volutelor. Toarta lamelară. Fundul adîncit, mărginit de o bază circulară îngustă, reliefată ; neornamentat. Argilă fină cu mici concrețiuni calcaroase în compoziție ; discul, bordura și toarta sînt acoperite cu o vopsea maronie-neagră cu luciu slab, prelinsă parțial și pe corp. Ciocul afumat. Dimensiuni : H (fără toartă) = 2,5 cm; H (cu toartă) = 5 cm ; L (fără toartă) = 8,5 cm ; L (cu toartă) = 9,6 cm ; D = 6,1 cm. Inv. 21365 (fig. 5/5 ; 9 5).

Iconomu, *Un capitol...*, tipul VII, varianta a III-a. Această variantă circulă o perioadă îndelungată, din prima jumătate a secolului I e.n., pînă în prima jumătate a secolului IV e.n. (cf. S. Loeschcke, *op. cit.*, tip I, p. 228—232; A. M. Bisi Ingrassia, *Le lucerne fittili dei nuevi scavi di Ercolano*, Quaderni di cultura materiale. 1. L'instrumen-

[44] Această datare ne este sugerată atît de opaițul descoperit, asemănător exemplarului de la Pecineaga (inv. 21322), cît și de amforetă, ori de *lekythos*.

[45] *Idem* ; de văzut și mai sus la prezentarea unguentarului de sticlă, nr. inv. 21354.

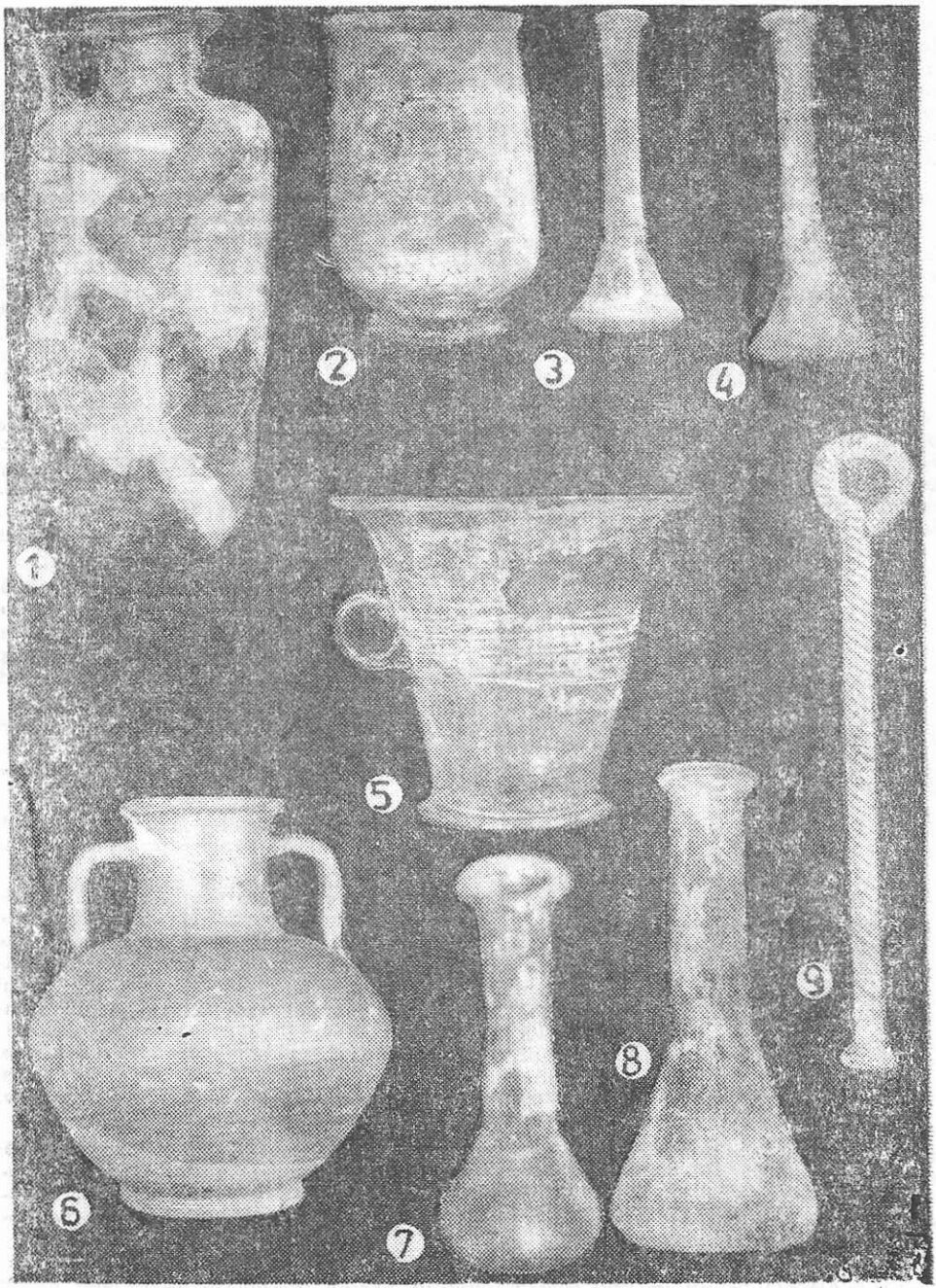

Fig. 8 — Obiecte descoperite la Bărăganu : 1 — cană „stamnion"; 2 — pahar; 3—4, 7—8 — unguentarii ; 5 — cană-modiolus ; 6 — amforetă ceramică ; 9 — baghetă de sticlă.

tum domesticum di Ercolano e Pompei nella prima eta imperiale, Roma, 1977, tip VIII, F, p.85 —87 ; D. M. Bailey, *op. cit.*, tip. C, p. 134—194, pl. 25, Q 987—992).

Piesa este în mod sigur un produs local provenit din atelierele tomitane, unde au mai fost realizate opaițe ale acestei variante (Iconomu, *Opaițe*, p. 59, nr. 177 ; p. 13, 59, nr. 180 și fig. 23, p. 59, nr. 181 și fig. 90).

Opaiț, ceramic cu corpul rotund, avînd pe discul înconjurat de două incizii adînci, circulare, un decor fragmentar. Acesta — parțial deteriorat — pare să reprezinte bustul (?) unui personaj masculin (?) cu părul buclat. Restul imaginii — care ar fi putut înfățișa un al doilea personaj, căzut în spărtură — lipsește. Toarta lamelară, canelată în lungime, cu un mic „prag" la mijloc. Ciocul lipsește. Pe fund sînt dispuse simetric, drept ornament sau element de susținere, trei picioruțe în formă de *peltai* amplasate chiar la margine. Aproximativ la mijloc, la marginea spărturii, se mai observă restul unui cartuș imprimat, care putea reprezenta o ștampilă ori un simbol. Fundul era detașat de corp printr-o incizie adîncă, circulară. Pastă fină, gălbuie-roșcată. Firnis roșcat cu luciu metalic, aplicat la partea superioară și pe toartă, prelins pe bazin pînă spre fund. Dimensiuni : H (fără toartă) = 3,4 cm ; H (cu toartă = 6,2 cm ; D = 9,4 cm. Inv. 21366 (fig. 5 9 ; 9/4).

Ciocul spart și prezervarea parțială a imaginii de pe disc fac dificile încadrarea tipologică și datarea piesei. Cu toate acestea, ca ar putea fi atribuită ipotetic lucernelor cu ciocul cordiform. Iconomu, *Un capitol...*, tipul IX, p. 33. S. Sanie, *op. cit.*, p. 160, nr. 1—3, fig. 45/2 a și b, lucernă cu „peltai" pe spate. Lucernele acestui tip își încep evoluția în secolul I e.n., circulă cu predilecție în secolele II—III, dar se întîlnesc și către sfîrșitul secolului IV e.n. (Iconomu, *Un capitol...*, p. 34). Lucernele cu două busturi pe disc înfățișează în mod frecvent fie pe cei doi Dioscuri (avînd deasupra capetelor cîte un astru, respectiv o stea redată sub forma unei cruci ori semiluna), fie *imagines*. Pentru *imagines* cu caracter funerar, cf. H. B. Walters, *Catalogue of the Greek and Roman Lamps*, Londra, 1914, nr. 575, p. 88, fig. 111 ; p. 80 — datat în secolul I e.n. Pentru Dioscuri, H. B. Walters, *op. cit.*, nr. 971, p. 146, pl. 146, pl. XXIX ; p. 142 — datat în secolul II e.n. ; Jean Deneauve, *Lampes de Carthage*, Paris, 1969, nr. 610, p. 149 și 154, pl. LXII, tip Vindonissa (S. Loeschcke): sec. I e.n., cu circulație și la începutul secolului II e.n., pînă în timpul împăratului Hadrian. Bustul de pe exemplarul în discuție pare să aparțină unei reprezentări de *imagines* cu caracter funerar și nu Dioscurilor. Dificultatea de a găsi analogii pentru această piesă, sporită în parte și de aspectul fragmentar al lucernei, ne împiedică să stabilim proveniența sa. Raritatea exemplarului și calitatea relativ bună a opaițului ar sugera drept proveniență un centru de olărie grecesc sau italic.

Fragment de vas ceramic lucrat cu mîna, cu pasta maronie-gălbuie ; suprafața aspră, parțial fisurată. Nisip alb cu bobul mare și — mai rar — cioburi pisate în compoziția pastei. Fragmentul, cu spărturi recente, provine de la un vas-borcan getic (de epocă romană ?), cu corpul puțin bombat (fig. 6/2).

Fragment de vas ceramic lucrat cu mîna, cu pasta cenușie și nuanțe gălbui-maronii. Nisip alburiu-calcaros, mărunt și cu bobul mare, în compoziția pastei. Ars secundar foarte intens, ceea ce ne determină să avem rezerve asupra identității dintre aspectul său inițial și cel actual. Suprafețele fisurate. Fragmentul, cu spărturi recente, pare să provină tot de la un vas-borcan (fig. 6/1).

Vîrf de lance foliform, cu secțiunea romboidală. Lucrat dintr-o singură bucată ; tubul cilindric pentru fixarea cozii este obținut prin curbarea plăcii de fier, în prealabil lățită. Fragmentar ; lipsesc vîrful și capătul tubului. Dimensiuni : L (actuală) = 24 cm ; l = 5 cm ; Gr. (tubului) = 2 cm. Inv. 21367. (Fig. 6/11).

Cuțit fragmentar de fier, din care s-a recuperat doar vîrful ; puțin arcuit, cu secțiunea triunghiulară. Dimensiuni : L (actuală) = 5,2 cm ; l = 1,6 cm (fig. 5/8).

Gresie de ascuțit de mici dimensiuni, de formă aproximativ paralelipipedică, cu marginile rotunjite. Suprafețele șlefuite, cu alveolări datorate utilizării piesei. Perforată la unul dintre capete. Roca relativ dură, cu granulație foarte fină. Dimensiuni : L = 9,5 cm ; Gr. = 1,1 cm. Inv. 21368 (fig. 5/4 ; 10/3).

Brățară fragmentară de bronz, cu capetele petrecute și înfășurate. Capătul mai bine păstrat este înfășurat în trei fire. (Fig. 5/7).

Verigă (sau brățară ?) de bronz fragmentară cu capetele lățite prin martelare, apoi petrecute și prinse într-un nit. (Fig. 5/6).

Ac de păr (?) fragmentar, lucrat din os, cu secțiunea plan-convexă ; rupt la ambele capete. Dimensiuni : L (actuală) = 5,4 cm ; Gr. = 0,4 cm. (Fig. 5/3).

Monedă, Tomis.

AE ↗ 4,62 gr. ; 20 mm.

Pick-Regling, p. 659, nr. 2509. Sec. I e.n.

Netocită. Inv. 14087[46] (fig. 10/1).

10 cuie de fier lucrate prin martelare, cu secțiunea patrulateră neregulată. Opt aparțin unei singure categorii, cu floarea rotundă, aproximativ plată și dimensiuni apropiate (fig. 6/3-6, 8-10). Dimensiuni : L = circa 7,6 cm; Gr. = circa 1 cm; D (florii) = 2,3 cm. Unele sînt parțial sudate între ele, prin ardere. Un exemplar de dimensiuni ceva mai mari (fig. 6/3) are floarea sub formă de calotă (D = 4 cm). Ultimul exemplar recuperat, mai subțire (Gr. = 0,6 cm), are floarea mai mică, dar tot în formă de calotă (fig. 6/7). Deși puțin diferite între ele, toate puteau fi utilizate, eventual, la confecționarea sicriului sau a unei târgi.

Țintă mică de fier, cu floarea sub formă de calotă; acul rupt. D. florii = 1 cm.

Au fost descoperiți numeroși cărbuni care pot să provină de la rug. Oasele calcinate, dintre care unele sînt ceva mai mari, par să fi aparținut unui singur individ[47].

Din punct de vedere cronologic observăm că unele dintre obiectele de inventar ale mormîntului de la Bărăganu (cum sînt cănile cu corpul cilindric de tip „stamnion" și unguentariile) se datează larg, începînd cu mijlocul secolului I pînă în prima jumătate a secolului III e.n., după unii autori chiar pînă în secolul IV e.n. Cana de sticlă cu corpul paralelipipedic (inv. 21352) și cele două opaițe au de asemenea o lungă dăinuire, de la mijlocul secolului I-pînă în secolul IV e.n. Desigur pe parcursul perioadei asemenea piese prezintă unele deosebiri față de modelele inițiale, determinate atît de evoluția lor îndelungată, cît și de diversitatea centrelor de producție. În schimb, alte vase (cum sînt cănile cu corpul tronconic — modioli —, paharul și amforeta) sînt specifice mai ales secolului I e.n., cu toate că unele exemplare au fost descoperite și în complexe din prima jumătate a secolului II e.n. Obiectele amintite, ca și moneda tomitană, care se pare că nu a circulat, ci a ajuns la foarte puțină vreme de la emitere în mormînt[48], restrîng datarea la secolul I e.n. Pe baza întregului material descoperit considerăm că mormîntul din tumulul I de la Bărăganu se datează în a doua jumătate a secolului I, eventual în primii ani ai secolului II e.n.

Tumulul II

La aproximativ 50 m spre sud-vest (225°) de tumulul I, cu ocazia acelorași lucrări a fost dezafectat un alt tumul, care, pînă în momentul amintit avea înălțimea de aproximativ 0,80 m, iar diametrul de 15-20 m. Sub mantaua lui s-a descoperit un mormînt orientat aproximativ est-vest[49] (fig. 1/2). Acesta era complet golit, poate chiar din vechime. S-a constatat doar că avea un lăcaș de lespezi de calcar, de același tip cu cel

[46] Determinare R. Ocheșeanu, căruia îi exprimăm întreaga noastră gratitudine.

[47] În absența analizelor antropologice nu ne putem pronunța în legătură cu sexul sau vîrsta celui incinerat. Prezența vîrfului de lance, a cuțitului și a gresiei de ascuțit ar putea indica un individ de sex masculin, în timp ce acul pe păr (?) și brățara de bronz ar sugera sexul feminin. Depunerea unor vase de ofrandă cu diferite substanțe, inclusiv unguente, este comună în această epocă ambelor sexe.

[48] Opinie împărtășită și de autorul determinării monedei.

[49] Cu o deviație de 15° (respectiv 105° — 285°).

amintit anterior[50]. Pe latura de sud mormîntul avea o lespede de calcar așezată vertical[51] iar pe latura de nord două lespezi de lungimi diferite, dar cu grosimi asemănătoare[52]. Spre est lăcașul era închis doar pe jumătate de o lespede verticală. Latura de vest era complet neprotejată. Deși deranjat, după cele observate în teren, putem aprecia că mormîntul nu aparține aceluiași tip funerar cu precedentul (de incinerație pe loc).

3. INDEPENDENȚA (jud. Constanța)

În incinta secției de mecanizare a S.M.A. Independența, în primăvara anului 1975 a fost nivelat un alt tumul antic. Aplatizat în mare parte de lucrările anterioare, el era totuși destul de evident în teren înaintea intervenției amintite. De altfel, în zona agricolă din imediata apropiere, în afara incintei unității, există și alți tumuli mai mult sau mai puțin aplatizați. Sub mantaua tumulului s-a descoperit un mormînt în lespezi de calcar[53], sparte și împrăștiate înaintea intervenției noastre. Fiind înștiințați abia după cîteva luni despre această descoperire, nu am mai putut înregistra decît unele informații foarte vagi privind complexul funerar în cauză. Mormîntul în lespezi de calcar, din care au fost recuperate obiectele de mai jos, pare să fi fost de inhumație.

INVENTAR

Oală de dimensiuni relativ mari, cu corpul ovoidal, gîtul larg, puțin tronconic și buza cu marginea lată, orizontală, îngroșată la exterior. Fundul mic, inelar, cu „umbo". Torțile late, prinse sub buză și pe umărul vasului. Pe gît, sub punctul superior de inserție al torților prezintă o canelură largă, iar mai jos, către umăr, o incizie superficială, discontinuă ; o altă canelură discontinuă sub torți, pe umăr. Pastă cărămizie, cu mică. Dimensiuni : H = 26 cm ; D = 23 cm ; DG = 17,4 cm ; DB = 8,6 cm. Inv. 21286 fig. 4/7 ; 7/8).

Analogii mai timpurii la Tomis (cf. A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 333 și pl. II/1-la, crater din secolul I e.n. ; C. Scorpan, Pontica, 9, 1976, pl. XXVII/1,2, secolele I—II e.n.) ; cratere de mai mici dimensiuni, fără „umbo", dar exemplarul în discuție pare să fi evoluat din tipul amintit. Alt vas apropiat ca tip, la Isaccea, în M V, m. 4 (cf. Exp. Bujor, G. Simion, Materiale, 7, p. 395, fig. 3/2 ; Exp. Bujor, Dacia, NS, 4, 1960, p. 531 și fig. 6/4 — mijlocul sec. II, de asemenea fără „umbo"). Un vas bitronconic în necropola daco-romană de la Enisala (sfîrșitul secolului I și în secolul II e.n.) se apropie oarecum de exemplarul în discuție (cf. M. Babeș, SCIV. 22, 1971, 1, p. 29—30 și fig. 4/4). Un vas la Horia (cf. V-H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 178 și fig. 65/1 ; pl. 34/2, crater, fără „umbo", secolele II—III e.n.). Exemplare asemănătoare, relativ mari, cu corpul ovoidal și fundul cu „umbo" la Troesmis (cf. A. Opaiț, Peuce, 8, 1980, p. 333 și pl. VI/4, secolele II—III e.n.).

[50] Mormîntul avea lungimea exterioară de 2,23 m, iar lățimea în interior, între lespezile de piatră, de 0,97 m.

[51] Cu lungimea de 2,23 m, grosimea de 0,25 m și înălțimea de 0,83 m, corespunzătoare adîncimii mormîntului.

[52] Lespezile de pe latura de nord aveau înălțimea doar de 0,55 m, astfel încît nu atingeau baza mormîntului.

[53] Mormîntul s-ar fi aflat la circa 15 m est de clădirea principală a S.M.A. și la 15 m vest de cazanul instalației termice.

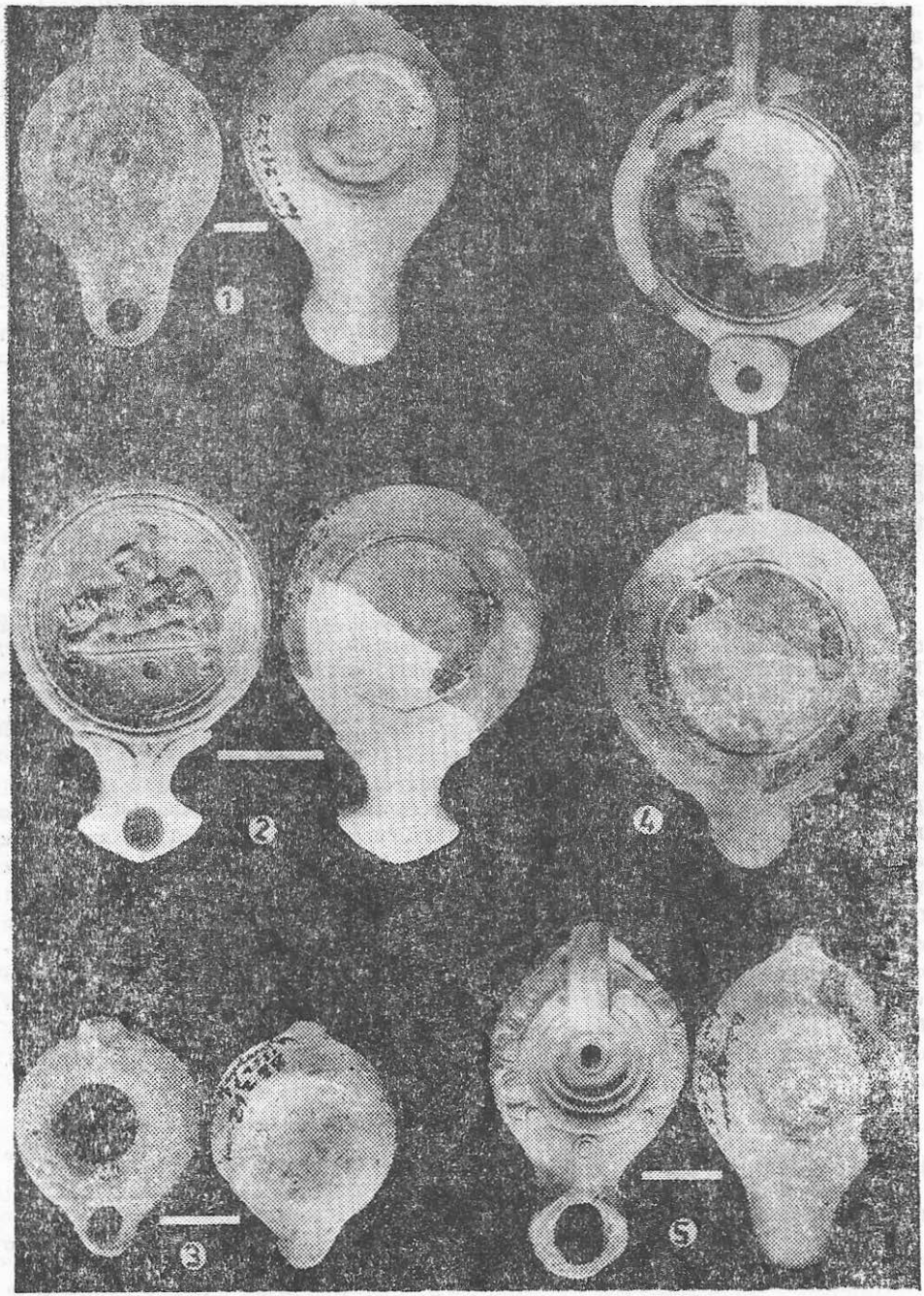

Fig. 9 — Opaițe descoperite la Pecineaga (1—2), Independența (3) și Bărăganu (4—5).

Cană cu corpul ovoidal-globular, gura largă, evazată și fundul inelar, profilat. Pastă roșie-maronie, cu angobă mată. Dimensiuni : H = 8,2 cm ; D = 8 cm; DG = 5,8 cm. Inv. 21287. (Fig. 4/8 ; 10/6).

H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 98, M 150, pl. 24, mijlocul secolului III e.n., exemplar relativ asemănător. P. Alexandrescu, Histria, II, tumulul XXIV, p. 208, nr. 7, 10—11, pl. 99, secolul II. A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 338, nr. 7, pl. V, tip datat în secolele II—III e.n. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 184 și urm. pl. 52—54. El. Bîrlădeanu, Pontica, 16, 1977, p. 134 și pl. IV/4, a doua jumătate a secolului II e.n. G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 86 și pl. 13/3-8. John W. Hayes, *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1976, nr. 44 și fig. 6, mijlocul secolului II e.n. sau puțin mai devreme. C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 113—114 și pl. 4/33, 36, 42, în morminte din secolele II—III e.n. V. Lungu, C. Chera, Pontica, 18, 1985, p. 220 și pl. 4/25-27, datate prin context în secolul III e.n. Tip răspîndit în toată lumea romană în secolele II—III e.n.

Opaiț cu corpul rotund, ușor asimetric, ciocul mic (cu ingroșări în jurul orificiului de ardere), care amintește de decorul cordiform. Discul mărginit de două cercuri concentrice. Toarta inelară. Lucerna avea un crater pe disc din care se mai păstrează piciorul. Fundul rotund, plat, fără ștampilă. Pastă cărămiziu-roșcată ; pe cioc — urme de ardere. Dimensiuni : H (fără toartă) = 2,5 cm; L = 7,2 cm ; D = 5,8 cm. Inv. 21288 (fig. 6/1 ; 9/3).

Piesa este un produs realizat într-un atelier local, ca imitație a opaițelor lucrate în atelierul lui Euctemon (C. Iconomu. *Un capitol...*, tip IX, varianta II, subvarianta 2, p. 45—49). Numărul mai mare de lucerne ale acestei subvariante, descoperit la Constanța — 13 bucăți, față de numai două la Mangalia — ne determină să considerăm opaițul în discuție un produs tomitan. Lucernele acestui tip circulă începînd cu secolul II e.n. și pînă în sec. IV e.n. (cf. C. Iconomu, *loc. cit.*). Execuția grosieră și fără ștampila lui Euctemon indică mai degrabă secolul III, sau chiar IV e.n.

În privința cronologiei mormîntului, anumite elemente ne sînt furnizate de obiectele recuperate. Toate aparțin unor tipuri cu o utilizare relativ îndelungată, databile începînd cu secolul II — pînă la sfîrșitul secolului III, iar în cazul opaițului chiar și în secolul IV e.n. Caracteristicile inventarului arheologic recuperat și ritualul utilizat, probabil al inhumării, ne determină să datăm mormîntul de la Independența în secolul III e.n., mai probabil în a doua lui jumătate.

4. MEDGIDIA

În perimetrul I.A.S. Medgidia, la aproximativ 500 m spre nord-est de sediul fermei nr. 5, cu ocazia nivelării unor versanți pentru plantarea viței de vie, în anul 1977, au fost descoperite mai multe morminte antice. Cu acest prilej a fost distrusă și o *așezare feudală timpurie* cu urme sporadice de locuire reprezentate de vetre, gropi și materiale ceramice caracteristice.

Mormîntul nr. 1 de inhumație în lespezi de calcar[54]. Scheletul în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, era orientat est-vest (cu capul la vest)[55]. Fără inventar. Laturile lungi ale lăcașului funerar erau realizate

[54] Dimensiunile lăcașului de lespezi la exterior : lungimea 2,15 m ; lățimea la capătul de vest 0,79 m, iar la cel de est 0,75 m. Dimensiunile lăcașului la interior : lungimea circa 2 m ; lățimea la capătul de vest 0,45 m, iar la cel de est 0,33 m. Grosimea lespezilor utilizate — circa 0,18 m. Înălțimile lespezilor — corespunzătoare adîncimii lăcașului — 0,43 m.

[55] Lungimea scheletului = 1,78 m.

din cîte două lespezi de dimensiuni diferite[56]. Spre vest mormîntul era închis cu o altă lespede[57], iar către est era complet deschis. Capacul lăcașului funerar era realizat tot din lespezi de calcar, sparte și împrăștiate de descoperitori.

Aceștia ne-au informat că în zonă s-au mai descoperit alte trei morminte asemănătoare, în lespezi de piatră, fără inventar, distruse înaintea intervenției noastre. Avînd în vedere sistemul de construcție al lăcașului de calcar, absența inventarului, orientarea scheletelor, ca și suprapunerea mormintelor de așezarea feudală timpurie, putem atribui ipotetic complexele funerare în discuție, perioadei romano-bizantine. Nu sîntem în posesia nici unui element care să ne permită precizarea tipului de mormînt utilizat — plan sau tumular. Avînd în vedere lăcașul funerar, construit din lespezi de calcar, caracteristic mai ales complexelor tumulare, precum și situarea lor topografică, sîntem de părere că mormintele pot fi de acest tip[58].

☆

Prezentarea complexelor funerare amintite permite cîteva considerații. Astfel, mormîntul de incinerație de la Pecineaga se datează în prima jumătate sau în al treilea sfert al secolului I e.n. Mormîntul descoperit în tumulul I de la Bărăganu aparține celei de a doua jumătăți, eventual primilor ani ai secolului II e.n. Zona actualei localități Pecineaga, aflată doar la circa 15-20 km spre nord-vest de Mangalia, putea aparține în antichitate teritoriului rural al orașului Callatis. În aceeași măsură Bărăganu, situat la aproximativ 25 km spre sud-vest de Tomis, poate fi considerat ca aparținînd teritoriului său rural, ori aflîndu-se cel puțin sub influența sa directă.

Dintre mormintele de incinerație de epocă romană descoperite mai ales la Tomis, mai rar la Callatis, cele mai multe sînt din secolul I e.n., cînd incinerația era încă ritul predominant. În secolul următor, ele sînt din ce în ce mai rare în cele două orașe, pentru ca în secolul al III-lea e.n., chiar în prima jumătate, să apară cu totul accidental[59]. Este vremea în care inhumația se generalizează față de incinerație, abandonată treptat și care reprezenta o reminiscență a unor tradiții mult mai vechi, moștenite încă din perioada greacă și elenistică. Cel mai tîrziu mormînt de incinerație de la Tomis apărut pînă în prezent a fost datat la mijlocul secolului III e.n.[60]. Prin aceste caracteristici mormintele amintite de la Pecineaga și Bărăganu se leagă o dată mai mult de metropolele cărora le aparțin ținuturile în cauză.

[56] Pe latura nordică lespezile aveau lungimea de 1,40 și 0,75 m, iar pe cea sudică de 1,30 și 0,85 m.

[57] Cu lungimea de 0,43 m și grosimea de 0,13 m.

[58] Movilele puteau fi aplatizate sau complet nivelate de lucrările agricole anterioare, fără a mai fi sesizate în teren.

[59] V. Barbu, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, p. 372—376.

[60] *Idem*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 48.

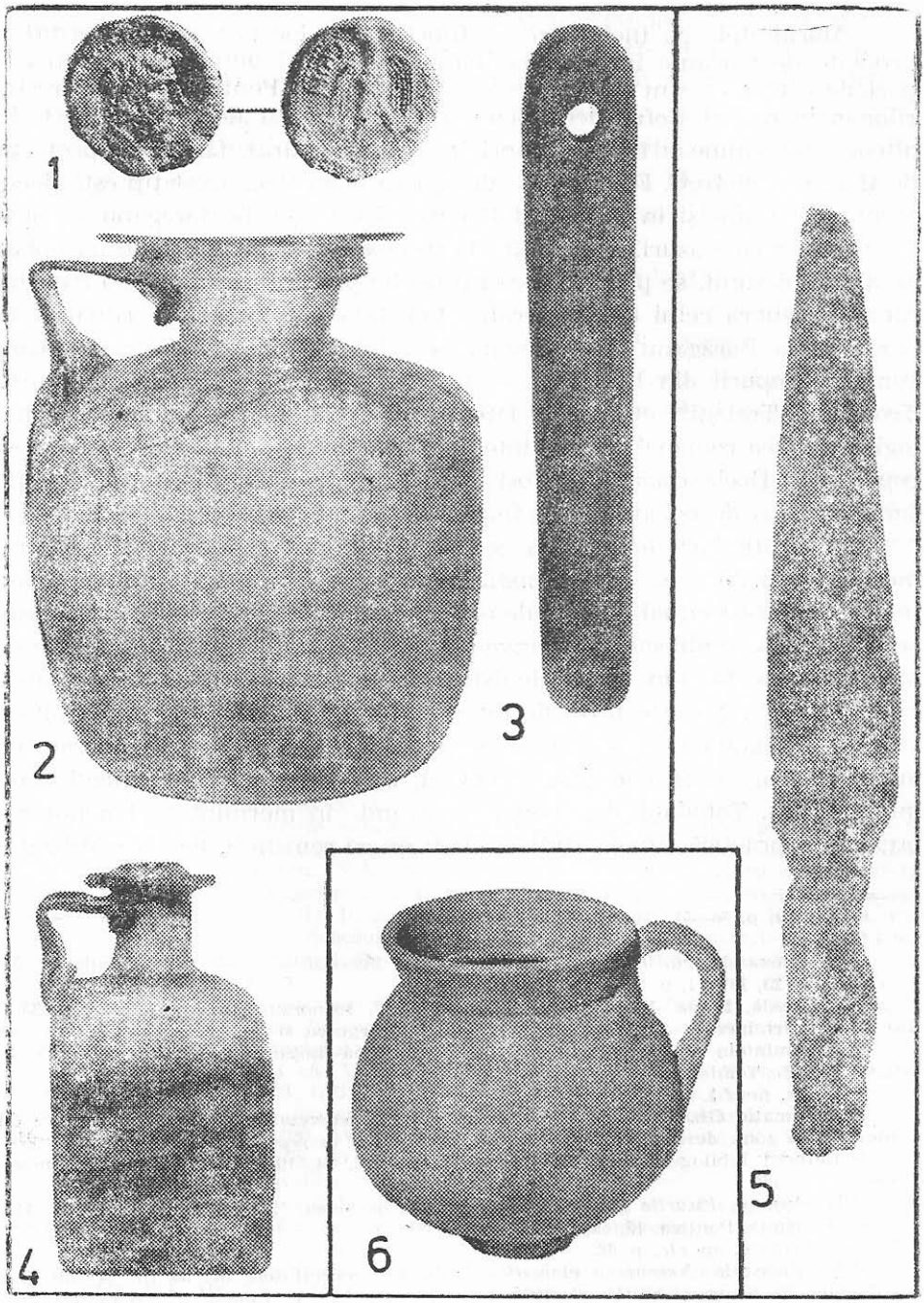

Fig. 10 — Obiecte descoperite la Bărăganu (1—4), Pecineaga (5) și Independența (6) : 1 — monedă de bronz tomitană; 2 — cană „stamnion" de sticlă; 3 — gresie de ascuțit; 4 — vas paralelipipedic de sticlă, cu ulei; 5 — vîrf de lance de la Pecinaga; 6 — cană de la Independența.

Mormintele cu incinerarea defuncților pe loc (sau cu rug-*busta)* apropiate de varianta întîlnită la Bărăganu — mai puțin lăcașul din lespezi de calcar — sînt relativ frecvente la Tomis. Pentru protecția resturilor incinerate și a ofrandelor aici erau utilizate mai ales casetele de țigle; alteori ele rămîneau în groapă ori în șanțul de tiraj, fără vreo protecție de țigle sau pietre[61]. Folosit încă din epoca elenistică, acest tip este documentat la Tomis și în secolele I-II e.n.[62]. Utilizarea la Bărăganu, ca și la Tomis în unele cazuri, a lăcașului de protecție cu dimensiunile apropiate de ale unui adult, se poate datora influenței pe care a exercitat-o ritul înhumării asupra celui de incinerație. Constatăm, totodată, că ritualul funerar de la Bărăganu este asemănător celui întîlnit și în alte necropole romane timpurii din Dobrogea — la Histria[63], Callatis[64], Noviodunum[65], Tropaeum Traiani[66] etc. Acest ritual are, de asemenea, numeroase analogii în lumea romană[67]. Mormintele cu incinerația defuncților pe loc descoperite în Dacia romană au fost considerate ca aparținînd unui nou tip funerar, adus de coloniștii din Imperiu[68].

În legătură cu incinerația pe loc, răspîndită în cetățile vest-pontice încă din epocile greacă și elenistică, uneori și în mediul autohton[69], s-a precizat că acest ritual nu este de origine indigenă, ci grecească[70]. Cu toate acestea, pe baza obiectelor de inventar negrecești, o serie de complexe de incinerație pe loc din epoca elenistică descoperite la Tomis au fost atribuite geților[71]. Nu este lipsit de interes faptul că în mormîntul tumulului I de la Bărăganu s-au descoperit și două fragmente ceramice lucrate cu mîna, care ar putea constitui, eventual, un indiciu privind etnicul celui înmormîntat. Totodată, depunerea ca ofrandă în morminte a lăncilor reprezintă o practică rituală străină lumii greco-romane[72], dar era utilizată,

---

[61] *Ibidem*, p. 50—51, tipurile II și III.

[62] *Idem*.

[63] P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 197—217 ; 249—255 — morminte tumulare ; M. Coja, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 35—46 — mormînt plan.

[64] C. Preda, Dacia, NS, 9, 1965, p. 233—251 ; C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 254 ; alte descoperiri inedite — informații N. Cheluță-Georgescu și El. Bîrlădeanu. Totuși, se pare că mormintele de incinerație din epoca romană-timpurie sînt mult mai rare la Callatis față de Tomis.

[65] *Supra*, nota 3.

[66] Informație Gh. Papuc și G. Custurea care au cercetat circa 20 de morminte de incinerație în zona de nod a cetății, datate preliminar în secolele II—III e.n.

[67] Referiri bibliografice la M. Babeș, Dacia, NS, 14, 1970, p. 177—180 ; V. Lungu, C. Chera, *loc. cit.*

[68] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 111—115.

[69] M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 89—90.

[70] D. Protase, *op. cit.*, p. 68.

[71] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, mormintele nr. 30 (p. 44—45) și 8 (p. 57—59) ; C. Scorpan, SCIV, 21, 1970, 1, p. 78 ; 80—82 ; V. Lungu, C. Chera, *op. cit.*, mormîntul nr. 14.

[72] Opinie exprimată, printre alții, de P. Alexandrescu și Al. Suceveanu.

adesea, de autohtoni în Hallstattul tîrziu și în Latène[73], cîteodată și în epoca romană[74]. Amintim, de asemenea, depunerea în mormîntul de la Bărăganu a gresiei de ascuțit, piesă întîlnită uneori în mormintele indigene din Hallstatt și Latène[75], dar absentă din cele greco-romane. Deși importanța practicilor rituale menționate nu poate fi neglijată, considerăm, totuși, că sînt prea puține elemente care să permită identificarea originii etnice a celor înmormîntați la Pecineaga și Bărăganu. Dar o posibilă origine locală nu trebuie exclusă cu totul.

În ceea ce privește mormîntul de la Independența, foarte probabil de inhumație, el se integrează ritului caracteristic al perioadei căreia îi aparține și din punct de vedere cronologic. La I.A.S. Medgidia ritul funerar, poziția scheletului și orientarea — cu capul la vest — dovedesc doar caracterul creștin al mormîntului în lespezi de calcar, probabil și al celorlalte complexe funerare apărute în zonă.

Ne reține atenția, de asemenea, o altă constatare : bogăția inventarului funerar la Pecineaga și Bărăganu. Faptul ne determină să apreciem că mormintele au aparținut unor mari proprietari de pămînt, asemănători celor amintiți pe diferite monumente epigrafice[78]. În apropiere poate fi presupusă existența atît a unor așezări prospere, integrate sistemului economic și social-politic al celor două orașe — una dintre ele putînd fi chiar așezarea amintită de la Pecineaga —, cît și a unor *villae rusticae* specifice perioadei în cauză[79].

---

[73] La Ferigile, Curtea de Argeș, Tigveni, Poroschia, București, Zimnicea etc. (A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 64—65; A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987, p. 59—61); A. D. Alexandrescu, Dacia, 24, 1980, p. 54 și fig. 61—64. În Dobrogea asemenea arme s-au descoperit la Agighiol (D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 69 și fig. 50/2-4); Enisala (G. Simion, Thraco-dacica, 1, 1976, p. 151 și fig. 7/2); Cumpăna (M. Irimia,Thraco-dacica, 5, 1984, p. 67 și fig. 2/1). În nord-estul Bulgariei ele au apărut la Krăgulevo, Kaloianovo, Drumevo etc. (L. Bobčeva Izvestiia-Varna, 11 (26), 1975, p. 119—123, pl. 4/10 ; M. Cičikova, Izvestiia-Institut, Sofia, 31, 1969, p. 64—66 ; Tv. Dremsizova-Nelčinova, Arheologiia, 7, 1965, 4, fig. 7/1,2).

[74] G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 99 și pl. XV, M. 97 ; vîrf de lance de tip roman, fără nervură mediană, cu secțiunea trapezoidală, asemănătoare oarecum exemplarelor în discuție.

[75] La Ferigile, Năieni (A. Vulpe, *Ferigile*, tumulii 60, 69, pl. 26/14, 15; A. Vulpe, V. Drîmboceanu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 187 și fig. 12/2); Zimnicea (A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 56/1, 2, 20, 21 ; Bugeac — patru exemplare. În NE Bulgariei la Dobrina (M. Mirčev, Izvestiia-Varna, 1 (16), 1965, p. 50 și pl. 15/51), Prof. Zlatarski (M. Mirčev, Izvestiia-Varna, 14, 1963, p. 7—8, fig. 12) etc.

[76] Informație M. Bucovală și V. Lungu.

[77] Nu sîntem siguri nici că fragmentele ceramice lucrate cu mîna provin de la ofrandele funerare, sau reprezintă doar materiale din zonă antrenate în cenușa și pămîntul de umplutură ale lăcașului funerar.

[78] CIL, III, 770 = I. Stoian, *Inscripțiile din Scythia Minor* (=ISM), II, București, 1987, nr. 180; CIL, III, 745 = ISM, II, nr. 190; Gr. Tocilescu, AEM, VI, 1882, p. 27, nr. 54 = ISM, II, nr. 289; vezi și ISM, II, nr. 261, 182, 303 etc.

[79] V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, p. 65—71.

Mormintele de la Pecineaga și Bărăganu prezintă o anumită importanță și dintr-un alt punct de vedere — cel al ilustrării caracterului complex al etapelor de început ale romanizării Dobrogei. Evenimentele legate de anexarea Dobrogei la provincia romană Moesia sînt încă discutate în literatura de specialitate. Data tradițională a acestui eveniment[80] este anul 46 e.n. Potrivit altor cercetători[81] teritoriul dobrogean ar fi fost organizat abia sub dinastia flaviană. După aceștia, primii ani ai domniei lui Vespasian (69-79 e.n.) par să fie mai indicați pentru a admite integrarea amintită. Chiar dacă data acestui eveniment nu este unanim acceptată, se poate considera că la mijlocul sau în al III-lea sfert al secolului I e.n. se definitivează procesul de integrare a Dobrogei Imperiului roman, cu urmările sale binecunoscute. Spre deosebire de cetățile grecești, anexate încă de Crassus, în restul teritoriului procesul este mai lent și de durată, iar primele dovezi de viață romană caracteristică — ilustrate îndeosebi de monumentele epigrafice — datează mai ales de la sfîrșitul secolului I e.n.[82]. Descoperirile de la Pecineaga și Bărăganu pun în evidență prezența relativ timpurie a unor elemente de cultură materială romană în interiorul Dobrogei, la o anumită distanță de litoral, cu toate că acestea nu ne oferă, totuși, elemente cronologice și de conținut definitorii pentru înțelegerea și fixarea în timp a acestui important fenomen. Este demnă de menționat și pătrunderea relativ timpurie a unor importuri italice[83]. Dar cea mai mare parte a materialului descoperit la Pecineaga și Bărăganu provine din atelierele elenice și siriano-palestiniene[84] — păstrînd astfel o mai veche orientare — alături de care apar și piese lucrate la Tomis[85].

Valorificarea în viitor a tuturor descoperirilor întîmplătoare, completată prin cercetări sistematice, poate oferi date mai bogate pentru cunoașterea modalităților complexe de manifestare, implantare și asimilare a civilizației materiale și spirituale romane în mediul rural din Dobrogea, atît în perioada timpurie, cît și în secolele următoare.

[80] Eusebius, *Chronicon*, p. 180, 12—13 ; bibliografia la Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 106.

[81] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 105—123 ; idem, *Viața economică în Dobrogea romană — secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 19.

[82] Idem, Pontica, 4, 1971, p. 119—121, nota 78.

[83] Cum ar fi un opaiț de la Pecineaga (inv. 21323).

[84] Îndeosebi vasele de ticlă.

[85] Un opaiț de la Bărăganu (inv. 21365) și un altul de la Independența (inv. 21288).

CONSIDERATIONS CONCERNANT QUELQUES TOMBEAUX TUMULAIRES DE L'EPOQUE ROMAINE DECOUVERTS EN DOBROUDJA

— Résumé —

M. IRIMIA

L'auteur présente quelques complexes funéraires inédits de district de Constantza, importants autant par leur signification que par les élements de rite, rituel et inventaire funéraire.

1. Pecineaga (dép. de Constantza).

A environ 200 m sud-ouest par rapport à un site romaine détruite, a été nivelé en 1975 un tumulus dans la zone duquel a été découvert un tombeau d'incinération, fait de dalles calcaires de grandes dimensions. Inventaire funéraire : cratère (fig. 2/1 ; 7/1); deux kantharoi (fig. 2/2,3) ; 7/2,3) ; lekythos (fig. 2/6 ; 7/6) ; bol (fig. 2/4 ; 7/4) ; jatte de petites dimensions (fig. 2 5 ; 7/5) ; un unguentarium en verre (fig. 2/ 7 ; 7/7) ; deux lampes à huile (fig. 5/1,2 ; 9/1,2) ; pointe de lance en fer (fig. 6/12 ; 10/5).

Certaines pièces (le cratère, les deux kantharoi, le lekythos, le bol, la jatte, la lampe au bec arrondi et dont la bordure présente un ornement) sont de visible tradition hellénistique, fréquentes surtout au I siècle de n.è. — quelques unes au début ou pendant la première moitié, d'autres dans la seconde moitié du siècle mentionné. D'autres (l'„unguentarium" en verre et la lampe au bec triangulaire), lesquelles peuvent être considérées comme des produits d'une plus sûre facture romaine, sont datées de même au I er siècle de n.è. bien qu'elles soient parfois employées plus tard. A base des repères chronologiques offerts par le matériel, l'auteur considère que le tombeau de Pecineaga se date dans la première moitié — ou, au plus tard au troisiéme quart du I-er siècle.

2. Bărăganu (commune de Cumpăna, dép. de Constantza).

Le tumulus I. Sous un tumulus nivelé en 1975, a été découvert un tombeau d'incineration du type à plateforme de combustion et fossé de tirage (fig. 1/1) ou, comme on l'appelle encore, è bûcher-*busta;* il était orienté est-ouest (90°—270°). Appartient à un adulte incinéré sur place, en fosse rectangulaire aux angles arrondis et les parois approximmativement verticales. Le contour de la fosse était mis en évidence par les parois fortement rouges de trois côtés (nord, est et sud). L'absence des traces du feu du côté ouest est probablement due au fait que la fosse a été creusé vers le bord d'un tumulus qui existait dans la zone depuis une époque antérieure, remployé à cette occasion — là.

Le défunt a été assis pour l'incinération sur le bûcher, dans le cercueil — preuve en étant les clous trouvés dans le tombeau. Les restes de la crémation et les objets d'offrande ont été protégés dans la fosse d'incinération dans un espace configure par des dalles et blocs calcaires constituant une seule chambre.

Inventaire funéraire : objets en verre — deux brocs-*modioli* (fig. 3/2,3 : 8/5) ; broc à corps parallélipipède, lequel contient à l'intérieur, à approximmativement 3/4 de sa capacité, une huile végétale au-dessus de laquelle flottent en suspension une substance cireuse (fig. 4/4 ; 10/4) ; deux brocs du type „*stamnion*" (fig. 3/1 ; 4/1 ; 8/1 ; 10/2) ; verre (fig. 4/2 ; 8/2) ; cinq „unguentarium" (fig. 3/5,6,7 ; 4/3,5 ; 8/3,4,7,8) ; baguette (fig. 4/6 ; 8/9) ; objets céramiques — petite amphore (fig. 3/4 ; 8/6) ; vase miniature ; duez lampes à huile (fig. 5/5,9 ; 9/4,5) ; deux fragments de vase fait à la main (fig. 6/1,2) ; objets en fer — pointe de lance (fig. 6/11) ; couteau fragmentaire (fig. 5/8) ; 10 clous (fig. 6/3-6,8,9) ; un petit clou ; objets en bronz — bracelet (fig. 5/7) ; maile ou bracelet (fig. 5/6) ; monnaie de Tomi du I-er siècle de n.è., non usée (fig. 10/1) ; d'autres objets — grès à aiguiser (fig. 5/4 ; 10/3) ; une épingle à cheveux (?) fragmentaire, en os (fig. 5/3). A base de tout le matériel découvert, l'auteur considère que le tombeau du tumulus I de Bărăganu se date dans la seconde moitié du I-er siècle, éventuellement aux premières années du II siècle de n.è.

Le tumulus II. A environ 50 m vers nord-ouest par rapport au tumulus I, a été nivelé un autre tumulus, au-dessous duquel on a découvert un autre tombeau, orienté approximmativement est-ouest, avec une chambre construite toujours en dalles calcaires (fig. 1/2). Le tombeau était complètement vide, peut-être même dès l'époque ancienne.

3. *Independența* (dép. de Constantza).

Dans l'enceinte de la Station de Machines Agricoles, a été nivelé en 1975 un tumulus, sous le manteau duquel on a découvert un tombeau en dalles calcaires, lequel paraît avoir été d'inhumation.

Dans la zone agricole située dans l'immédiat voisinage il y a également d'autres tumulus plus ou moins aplani. Inventaire archéologique : pot (fig. 4/7 ; 7/8) ; broc (fig. 4/8 ; 10/6) ; lampe (fig. 6/13; 9/3). L'inventaire et le rite probable de l'inhumation détermine la datation du tombeau au III-e siècle de n.è., éventuellement dans la seconde moitié.

4. *Medgidia* (dép. de Constantza).

Près de la ferme no. 5 Medgidia ont été découverts en 1977 plusieurs tombeaux. *Le tombeac no. 1,* d'inhumation, sans inventaire, fait de dalles calcaires. Le squelette, étendu, les bras le long du corps, était orienté sur l'axe est-ouest (la téte vers l'ouest). Dans la zone on a également découvert trois autres tombeaux similaires. Le rite funéraire, la position des squelettes et leur orientation (la tête à l'ouest) prouvent le caractère chrétien des tombeaux découverts sur le territoire de l'Entreprise Agricole de l'Etat de Medgidia. Ces tombeaux ont été largement datés dans la période romano-byzantine.

☆

A base de leurs caractéristique principales (rite, rituel, inventaire archéologique et chronologie), les tombeaux d'incinération de Pecineaga et Bărăganu s'attachent aux métropoles auxquelles appartiennent les territoires en question, respectivement Callatis et Tomi. Le rituel funéraire de Bărăganu (tombeaux servant pour l'incinération des cadavres sur place) est semblable à celui qu'on rencontre également dans d'autres nécropoles romaines du début de cette période en Dobroudja — entre autres à Histria, Callatis, Noviodunum, Tropaeum Traiani. L'auteur considère que la présence, dans le tombeau de Bărăganu, de deux fragments de vases faites à la main et du grès à aiguiser, ainsi que celle des deux pointes de lance à Bărăganu et Pecineaga (pratique rituelle étrangère au monde gréco-romaine) pourrait constituer des indices concernant l'origine ethnique (éventuellement gétique ?) des défunts enterrés. Pourtant, il y a trop peu d'élèment qui puissent permettre l'identification certaine de l'appartenance ethnique de deux tombeaux. La richesse de l'inventaire funéraire permet l'appréciation que les tombeaux ont appartenu à de gros propriétaires terriens de la zone. Les découvertes de Pecineaga et Bărăganu mettent en évidence la présence relativement ancienne de certains éléments de culture matérielle romains à l'intérieur de la Dobroudja, à une certaine distance du littoral, aspect important pour la compréhension du caractère complex des étapes du début du processus de romanisation de la Dobroudja.

ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII VAMALE ÎN DOBROGEA ROMANĂ

OCTAVIAN BOUNEGRU

Împrejurările în care teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră a fost integrat în sistemul politic și economic roman, ca și încadrarea în timp a acestui proces au constituit, cum era și firesc, obiectul a numeroase studii și articole, unele dintre ele dedicate special acestei probleme. Unul din aspectele importante ale acestui proces, aspect atît de natură militară, cît și economică, este acela legat de primele măsuri privind organizarea vamală a teritoriului nou cucerit. Iată de ce ni se pare oportun ca atunci cînd se vorbește despre organizarea rețelei vamale în Dobrogea să se facă referiri, chiar și în mod tangențial, la anexarea acestui teritoriu la Imperiu. Este tocmai ceea ce ne permitem să încercăm în cele ce urmează. Metodologic ni se pare mai nimerit să începem cu o sumară trecere în revistă a opiniilor privind anexarea Dobrogei.

Pînă acum un deceniu și jumătate era unanim acceptat de către cei ce s-au ocupat de acest eveniment anul 46 e.n. ca dată la care Dobrogea a fost integrată Imperiului[1], pornindu-se de la interpretarea într-un sens mai larg a cunoscutului pasaj din Eusebius[2]. Dacă imensa majoritate a învățaților consideră că teritoriul dobrogean a fost anexat provinciei Moesia[3], nu a lipsit nici opinia potrivit căreia această zonă ar fi făcut parte din provincia Thracia pînă în vremea lui Commodus[4]. Recent, Al. Suceveanu,

[1] J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, II, Paris, 1892, p. 198 ; A. von Premerstein, JÖAI, I, 1898, Beibl., col. 183 ; B. Filow, *Die legionen der Provinz Moesia*, Leipzig, 1906, p. 3; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 32 ; V. Pârvan, Ausonia, X, 1921, p. 193; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/1, Viena, 1932, p. 145—146; M. Fluss, RE, XV, 1932, *s.v. Moesia*, col. 2376; Gr. Florescu, *Capidava, Monografie arheologică*, București, 1958, p. 7; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 38 ; D. M. Pippidi, DID, I, p. 306—307; R. Vulpe, DID, II, p. 48—49.

[2] Eusebius-Hieronymus, *Chron.*, p. 180, 12—13 (ed. Helm): *Thracia huc usque regnata in prouinciam redigitur.*

[3] Printre alții, A. Stein, *Römische Reichsbeamten der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 12 ; Idem, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 17; H. Dessau, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*, II, Berlin, 1930, p. 532—533.

[4] A. von Premerstein, *op. cit*, col. 184—189; S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, p. 201.

într-un important articol[5], completat în chip fericit de un altul[6], analizează pe larg toate argumentele pe care se bazează adepții anului 46 și ajunge la la concluzia că Dobrogea a fost integrată Moesiei mult mai probabil în timpul lui Vespasian. Această ipoteză pare să fi cîștigat teren, cîtă vreme în ultimul timp ea este acceptată de tot mai mulți cercetători[7], deși continuă să existe și o părere opusă[8].

Pe scurt, cercetătorul mai sus citat arată, pe bună dreptate, că pasajul din Eusebius nu menționează decît strict Thracia, adică provincia de la sud de Haemus. Pe de altă parte succesiunea regilor odrisi, care este încă departe de a fi pe deplin rezolvată, nu poate constitui un argument decisiv în favoarea anului 46 e.n. ca dată de anexare a Dobrogei. În sfîrșit, scrisorile guvernatorilor din celebra horothesie histriană nu ar reflecta, în viziunea autorului, decît reglementările vamale într-un oraș grecesc, anexat definitiv în vremea lui Crassus și care nu are legătură directă cu interiorul teritoriului[9]. Toate aceste considerații, la care Suceveanu adaugă mai tîrziu argumente suplimentare[10], sînt de natură să ne convingă că, într-adevăr, trebuie deocamdată abandonată datarea în anul 46 e.n. a anexării Dobrogei la provincia Moesia. Realitățile politice și mai ales cele militare ale Dobrogei din vremea lui Vespasian, ne conduc către ipoteza mult mai plauzibilă a integrării acestei regiuni în această perioadă, cel puțin din punct de vedere militar. În viziunea autorului menționat, în primii ani de domnie ai lui Vespasian are loc o primă etapă a anexării, pentru ca integrarea definitivă să se producă abia sub Traian[11]. Vom vedea în cele ce urmează că momentul istoric în care începe organizarea vamală din Dobrogea romană, pare să confirme cele susținute de Suceveanu.

Să urmărim în continuare care sînt informațiile de care dispunem în ceea ce privește începutul organizării vamale în Dobrogea, precum și felul în care au fost ele interpretate. Textul horothesiei lui Laberius Maximus este singurul document ce ne precizează existența unui organism vamal de-sine-stătător la Dunărea de Jos. Textul inscripțiilor fiind binecunoscut și abundent comentat în repetate rînduri[12], ne vom mărgini aici să evidențiem doar aspectele care ne interesează din punctul de vedere al intervenției de față. Caracterul inscripțiilor este foarte clar : la încercările concesionarilor vămii romane de a impune histrienilor taxe în zona Deltei, locuitorii Histriei fac apel la guvernatorii Moesiei pentru a li se regle-

[5] Al. Suceveanu, Pontica, IV, 1971, p. 105—122.

[6] Idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—59.

[7] I. Barnea, Gh. Ștefan, în *Actes du IV Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia 6—13 Septembre 1972*, București-Köln-Viena, 1974, p. 15; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 26; Al. Barnea, RRH, 16, 1977, 4, p. 796.

[8] Em. Doruțiu-Boilă, St.Cl., 17, 1977, p. 89—100.

[9] Al. Suceveanu, Pontica, IV, p. 110.

[10] Idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—51.

[11] Idem, Pontica, IV, p. 106. De altfel, Al. Suceveanu atrage atenție pentru prima oară, după știința noastră, că un proces de o asemenea complexitate cum este acela al anexării Dobrogei nu putea să se realizeze decît pe parcursul mai multor etape.

[12] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 67 și 68, cu toată bibliografia ; vezi însă și comentariile aceluiași autor din *Contribuții*[2], p. 349—385.

menta această problemă, în virtutea unor mai vechi drepturi ale lor în regiunea amintită. Scrisorile guvernatorilor Moesiei către histrieni garantează acestora din urmă dreptul de a pescui în Deltă și de a exploata în folosul lor lemnul de pin pentru facle, fără a plăti taxe vamale, făcîndu-se astfel o delimitare între atribuțiile concesionarilor vămii romane și vama locală histriană[13]. Aceasta nu însemna însă că Histria beneficia de o scutire totală de taxe, pentru toate celelalte produse, în afară de cele stabilite în horothesie, ea fiind obligată să plătească impozite[14].

În scrisoarea adresată histrienilor de către guvernatorul Flavius Sabinus (50-57 e.n.) se vorbește despre un district vamal numit τὸ τῆς κατά τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος, care se întindea pînă la mare (μέχρι θαλλάσσης)[15].

Pe de altă parte, în decretul lui Laberius Maximus din 25 octombrie anul 100, este amintit un anume Charagonius Philopalaestrus[16], care avea funcția de *conductor publici portori ripae Thraciae*. În concepția lui V. Pârvan, prima formulă ar reprezenta cea mai veche atestare a unei rețele de stațiuni vamale de-a lungul Dunării, în timp ce *portorium ripae Thraciae*, întemeiat după părerea sa sub Domițian, constituia un district vamal pentru porțiunea corespunzătoare Moesiei Inferior[17]. Mai tîrziu, s-a încercat a se dovedi că *portorium ripae Thraciae* este o circumscripție vamală de sine stătătoare înființată în anul 46 e.n., presupusul an al anexării Dobrogei. În contextul acestei opinii, expresia *portorium ripae Thraciae* își găsește echivalența tocmai în acel τὸ τῆς κατά τον Ἴστρον ὄχθης τέλος[18] din aceeași inscripție. Alți autori au mers chiar mai departe, afirmînd că nu este exclus ca districtul vamal mai sus amintit să fi fost înființat în timpul mandatului regilor odrisi în Dobrogea[19], fie la o dată oricum anterioară anului 47 e.n., anul primei scrisori din horothesie[20].

---

[13] Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I—III e.n.)*, București, 1977, p. 112.

[14] *Ibidem*, p. 113; vezi de altfel încă V. Pârvan, AARMSI, ser. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 577—578.

[15] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 68, r. 16—17.

[16] Acest personaj mai apare menționat într-o inscripție votivă fragmentară descoperită la Novae și întregită de către H. Nesselhauf, Epigraphica, I, 1939, p. 334 astfel : *invicto / deo / Melichrisus / P. Cargoni / Philopalaestri /[cond. port. ripae Thraciae] / servus vilicus possuit.*

[17] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 592—593. Editorul celebrei hotărnicii histriene socotea că menționarea unui *portorium ripae Thraciae* la anul 100 ar putea constitui un argument în favoarea coborîrii datei de înființare a circumscripției vamale a Illyricului, care pînă la vremea sa era plasată în timpul lui Hadrian. De fapt, V. Pârvan făcea confuzie între *publicum portorium ripae Thraciae* și *publicum portorium Illyrici*, circumscripții vamale distincte.

[18] D. M. Pippidi, DID, I, p. 315—316; Idem, *Contribuții*[2], p. 373—376. Cf. și F. Vittinghoff, RE, XXII/1, 1953, *s.v. Portorium*, col. 359, care se pronunță cu rezervă asupra acestei echivalențe. Aceeași dată de înființare a acestei circumscripții vamale o găsim la Em. Condurachi, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontieres romaines*. Mamaia, 1974, p. 84.

[19] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 55.

[20] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 20.

Același important document epigrafic histrian ne lămurește asupra întinderii circumscripției vamale *ripa Thraciae* și anume de la hotarele *canabae*-lor de la Dimum pînă la mare[21]. Dacă asupra acestor limite nu pare să mai stăruie nici o umbră de îndoială, în ceea ce privește teritoriul care ar fi făcut parte din organismul numit *portorium ripae Thraciae* părerile sînt împărțite. Unii savanți admit că teritoriul circumscripției vamale *ripa Thraciae* este de identificat cu Moesia Inferior[22], în timp ce alții socotesc că ar fi mult mai probabil ca *ripa Thraciae* să reprezinte de fapt teritoriul getic atașat de către Augustus la Thracia, delimitat de Dunăre, linia Novae-Hotnica Balcani și Marea Neagră[23]. Mult mai plauzibilă ni se pare însă opinia lui S. J. De Laet care consideră că *ripa Thraciae* reprezenta linia vamală stabilită de-a lungul Dunării, birourile vamale din interior (din care avem atestat doar unul la Nicopolis ad Istrum) neaparținîndu-i[24].

Ajungînd în acest punct al expunerii noastre relativ la organizarea vamală din Dobrogea secolului I e.n., trebuie să atragem atenția asupra unor deficiențe în argumentarea celor ce s-au ocupat de începuturile acestei rețele vamale. În primul rînd, așa cum s-a putut observa, întemeierea circumscripției vamale *portorium ripae Thraciae* este plasată în anul 46, deși s-a arătat că această datare nu este pe deplin confirmată și deci nu este sigură. În al doilea rînd, se pornește de la premisa că expresia τὸ τῆς κατά τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος din horothesie este corespondentul în limba greacă a acelui *publicum portorium ripae Thraciae*, corespondență care este după părerea noastră discutabilă. Iată care ar fi obiecțiile noastre la cele de mai sus, precum și la alte păreri exprimate în decursul timpului[25].

1. Este greu de admis semnul egalității între τὸ τῆς κατά τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος și *portorium ripae Thraciae* numai pentru considerentul că aceste expresii apar în aceeași inscripție. Cert este că dacă *portorium ripae Thraciae* ne apare ca un organism vamal deja constituit în anul 100 și condus de un *conductor* după sistemul cunoscut de arendare

[21] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 68, r. 72.

[22] J. Marquardt, *op. cit.*, p. 303; R. Cagnat, *Études historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions barbares*, Paris, 1882, p. 21; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 111, toți urmînd de fapt comentariul lui Th. Momsen, din CIL, III, p. 142. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 97, nota 23, arată că „rețeaua vamală a malului Dunării" nu putea să nu cuprindă și întregul teritoriu al Dobrogei.

[23] A. von Premerstein, *op. cit.*, p. 178; C. Patsch, *op. cit.*, p. 94; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2409; A. Dóbó, Archaeologiai Értesitö, III, 1940, 3—4, p. 187.

[24] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 204. Această afirmație este întărită de numele însuși al circumscripției vamale *(portorium ripae Thraciae)*, ceea ce sugerează în primul rînd o fișie de teritoriu.

[25] Sîntem datori să amintim că într-o scurtă prezentare generală a vămilor Dobrogei romane, pe care am realizat-o în urmă cu cîțiva ani (O. Bounegru, Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol, XVII, 1980, p. 579—583) am admis ca atare anul 46 ca dată de întemeiere a circumscripției vamale *ripa Thraciae*, fără să aprofundăm acest subiect.

a vămilor la sfîrșitul secolului I și începutul celui următor acelor *conductores*[26], prima formulă este destul de vagă și oricum neatestată în alte izvoare. Pe de altă parte, este mult mai indicat să echivalăm această expresie prin *portorium ripae Danuuii*[27] și nicidecum prin *portorium ripae Thraciae*. Nu este mai puțin adevărat că, acceptînd prima expresie s-ar putea obiecta că atît *portorium ripae Danuuii* cît și *portorium ripae Thraciae* au fost circumscripții vamale care au ființat în a doua jumătate a secolului I e.n. aproximativ în cadrul acelorași limite, ceea ce desigur nu este probabil. După părerea noastră, din moment ce despre *portorium ripae Danuuii* nu face referire nici un alt document epigrafic sau istoric, acesta nici măcar nu a existat vreodată. O sugestie de compromis, pentru că în stadiul actual al documentației altă explicație nu poate fi dată, sugestie care ar avea caracterul unei eventuale ipoteze, necontrolabilă firește, ar fi aceea că τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος ar reprezenta un district vamal întemeiat de către romani în zona gurilor Dunării și pe litoral, zonă care foarte probabil este înglobată sistemului politic roman odată cu anexarea cetăților grecești la începutul secolului I e.n.[28]; această zonă se găsea în jurisdicția unui presupus *praefectus orae maritimae* sau poate a unui la fel de ipotetic *praefectus ripae (Thraciae)*[29]. Cu alte cuvinte, ne apare verosimilă opinia potrivit căreia cetățile grecești de pe litoral să fi fost incluse într-o circumscripție vamală încă de la anexarea lor, circumscripție care îngloba și gurile Dunării.

Numai în acest caz se pot explica acele litigii vamale apărute între histrieni și acea „vamă a ținutului Dunării", litigii care, fiind deja semnalate guvernatorilor Moesiei în anul 47, presupun oricum o existență anterioară a circumscripției vamale. Dacă adăugăm la acestea faptul că anexarea cetăților grecești este sigur anterioară cu cel puțin cîteva decenii vață de restul teritoriului, inclusiv linia Dunării, ne apare și mai clar că din punct de vedere vamal acestea se găseau într-un organism separat, a cărui denumire și organizare ne scapă deocamdată. În cadrul acestei circumscripții, cetatea Histria figura desigur și ea cu un birou vamal[30].

---

[26] S. J. Laet, *op. cit.*, 384—402.

[27] Către o asemenea interpretare înclină și H. Nesselhauf, *op. cit.*, p. 335, deși mai departe el dă termenului de *ripa Thraciae* o accepțiune mai largă, înglobînd și teritoriul din apropiere. Singurul inconvenient al acestei interpretări este că, îndeobște în antichitatea greco-romană *Danuvius* era numită Dunărea pe cursul ei mijlociu, iar pentru Dunărea de Jos era utilizat cu precădere numele de *Istros*, vezi Strabon, 7, 3, 13 (C 304—305); Pomp. Mela, 2, 1, 4; Ptolemeu, 3, 8, 1.

[28] D. M. Pippidi, DID, I, p. 249 și urm.

[29] Asupra acestei spinoase probleme, vezi în ultimă instanță Al. Suceveanu, Pontica, IV, p. 114—115; Idem, RRH, 13, 1974, 2, p. 220—222.

[30] Al. Suceveanu, *Viața economică...*, p. 113 și 151, presupune existența simultană la Histria a unui birou al vămii locale și a unuia al vămii romane. Este de fapt reluată o opinie mai veche a lui V. Pârvan, *op. cit.*, p. 577, potrivit căreia privilegiul acordat histrienilor prin decretul lui Laberius Maximus era acela de a percepe în folosul propriu acel presupus τελώνιον τῆς ἰχθυικῆς, care este considerat a fi portoriul autonom. Această presupunere este tentantă, dar, din păcate, imposibil de verificat deocamdată, din moment ce textul horothesiei nu ne sugerează, oricît ne-am strădui, acest lucru.

2. Chiar dacă am admite că formula prin care este desemnată „vama Dunării" din scrisoarea lui Flavius Sabinus către histrieni ar putea fi tradusă prin *portorium ripae Danuuii*, lucru care oricum este greu de presupus[31], ar fi foarte greu de acceptat o eventuală echivalență între această expresie și *portorium ripae Thraciae*, așa cum a fost numai sugerat de către unii cercetători[32] sau explicit formulat de către alții[33]. Aceasta pentru că *ripae Danuuii* menționată în mai multe inscripții[34], reprezenta un organism premergător organizării definitive a frontierei fluviale care, după cum pare să rezulte dintr-un recent examen amănunțit al problemei, trebuie plasat în Pannonia la sfîrșitul secolului I e.n.[35].

3. Atunci cînd s-a presupus existența unei rețele vamale pe linia Dunării încă din prima jumătate a secolului I e.n.[36] nu s-a ținut cont de mai multe aspecte ale problemei. Indiferent de data la care Dobrogea (cu excepția litoralului) este anexată la Moesia, trebuie evidențiat de la bun început că o circumscripție vamală presupune în primul rînd stabilirea mai multor birouri vamale pentru perceperea taxelor, despre care, în treacăt fie spus, nu avem nici cea mai vagă informație la Dunărea de Jos, în epoca amintită. Mai mult decît atît, după o regulă ce nu cunoaște excepție, acele *stationes* ale portoriului de la frontierele Imperiului erau dublate de *stationes* de beneficiari, deci de posturi militare care supravegheau traficul vamal, iar flota romană participa la operațiunile de control[37]. Or, în Dobrogea primei jumătăți a secolului I e.n. nu poate fi vorba despre o persistență a armatei romane[38], primele unități auxiliare stabile fiind semnalate abia în vremea lui Vespasian[39]. Cît despre *classis Flavia Moesica*, trecînd peste caracterul oarecum episodic al evenimentelor din anul 12 e.n.[40], prezența efectivă a sa în zona Dunării de Jos nu poate fi dovedită decît tot în timpul lui Vespasian[41]. Pe de altă parte, existența unor birouri vamale anterioare organismului provincial nu-și găsește o justificare deplină. Prin aceste puncte pătrundeau în interiorul provinciei mărfuri aduse pe Dunăre din diferite zone[42] ; or, aceasta implică o intensă viață romană stabilită în Dobrogea încă înainte de crearea provinciei Moesia care să asigure asimilarea acestor mărfuri, afirmație ce trebuie puțin nuanțată.

---

[31] Vezi nota 27.
[32] Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 97—98.
[33] D. Knibbé, JÖAI, 49, 1968—1971, Beibl., col. 9—15.
[34] Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit., loc. cit.*
[35] Al. Suceveanu, SCIVA, 30, 1979, p. 56—59.
[36] Vezi notele 19 și 20.
[37] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 208.
[38] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 25.
[39] *Ibidem*, p. 31.
[40] Ovidiu, *Ex Ponto*, 1, 8, 11—20.
[41] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 70. O părere contrară o găsim la H. C. Starr, *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. — A.D. 324*, ed. a II-a, Cambridge, 1960, p. 132—133.
[42] Se apreciază că o contitate deloc neglijabilă de mărfuri aduse din Asia Mică sau din alte zone situate în estul Imperiului era transportată pe Dunăre, vezi E. Gren, *Kleinasien un der Östbalkan in der wirtschftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 36.

4. Presupunînd că în anul 46 e.n. Dobrogea este anexată la Moesia, ni se pare dificil de admis ca în același an să fi fost riguros organizată rețeaua vamală pe Dunăre, pentru ca imediat, în anul 47 (anul primei scrisori din horothesie), să-i găsim pe histrieni în conflict cu reprezentanții acestei circumscripții vamale. De altfel, din textul scrisorii lui Tullius Geminus rezultă cu destulă claritate, după cum am arătat, că litigiul dintre histrieni și vama dunăreană în accepția de τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος era oricum anterior anului 47 e.n.

Revenind acum la circumscripția vamală cunoscută sub numele de *portorium ripae Thraciae*, considerăm că aceasta este prima formă de organizare vamală în zona Dunării de Jos. Ea apare clar menționată în horothesia histriană în anul 100 și apoi, într-un context pe care îl vom sublinia de îndată, pînă la jumătatea secolului al II-lea e.n. Momentul înființării acestui *portorium* trebuie căutat, în contextul considerațiilor de mai sus, în timpul domniei lui Domițian[43]. Am văzut că acest organism vamal era arendat unui *conductor*, în persoana acelui Charagonius Philopalaestrus ; am văzut, de asemenea, că zona de exercitare a funcției acestuia, care corespunde limitelor circumscripției, era de la Dimum pînă la mare. Este poate momentul să arătăm aici că nu ni se pare întîmplător faptul că abia după înființarea acestui *portorium ripae Thraciae* reîncepe conflictul conducătorilor acestui organism cu locuitorii Histriei[44], care mai avuseseră de luptat pentru drepturile lor străvechi și la jumătatea secolului I e.n., conflict ce este ferm rezolvat de către Laberius Maximus prin decizia sa ca vama să se perceapă numai pe porțiunea [*a finibus ca*] *nabarum Dimensium usque* [*ad mare...*].

S-a stabilit pe baza cîtorva inscripții că în momentul de față avem atestate birouri vamale în cadrul acestei circumscripții la Novae, Durostorum, Capidava și Histria[45]. La prima vedere, exceptînd Histria care iese de la bun început din discuție, după cum s-a arătat mai sus, celelalte trei localități par a fi avut într-adevăr birouri vamale, avînd în vedere și poziția lor geografică. Trebuie să precizăm însă că *numai* pe baza inscripțiilor în discuție nu se poate afirma cu certitudine că la Novae, Durostorum

[43] Acest lucru fusese semnalat încă de către V. Pârvan, *op. cit.*, p. 592. Pentru extinderea nejustificată a termenului, vezi nota 17.

[44] Ne întrebăm care să fi fost caracterul acelui presupus *portorium Halmyridis et Peuci* din rîndurile 69—70 ale horothesiei? Să fie oare acesta un district parte integrantă din *portorium ripae Thraciae*, cum presupune V. Pârvan, *op. cit.*, p. 593? Un răspuns decisiv la această problemă este sortit, la momentul acesta, a se lovi de greutăți insurmontabile.

[45] S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 204—205.

și Capidava existau birouri vamale aparținătoare acelui *portorium ripae Thraciae*[46].

Cîndva, în decursul domniei lui Hadrian, are loc o fuziune între *publicum portorium ripae Thraciae* și *publicum portorium Illyrici*[47], acesta din urmă reprezentînd o mare circumscripție care îngloba mai multe provincii și asupra căreia se mai poartă încă numeroase discuții[48]. Circumscripția nou creată, numită oficial *portorium Illyrici utriusque et ripae Thraciae*, apare menționată în mai multe inscripții, dintre care cîteva sînt ridicate în cinstea lui T. Iulius Saturninus care, probabil între 155 și 161, a deținut funcția de *conductor*[49], iar una pentru cei trei frați Iulii (Ianuarius, Capitonius și Epaphroditus), care arendau în comun acest district vamal[50]. Acestea ar fi deci ultimile mențiuni ale circumscripției vamale *portorium ripae Thraciae* după unirea sa cu *portorium Illyrici*.

Rezumînd cele spuse pînă aici, reținem următoarele constatări, al căror grad mai mare sau mai mic de probabilitate rămîne să fie decis de viitoarele cercetări.

În scrisoarea lui Flavius Sabinus către histrieni din anul 50 nu este vorba de *portorium ripae Thraciae*, ci de o altă vamă. Primele măsuri în direcția organizării vamale se iau în cadrul orașelor grecești de pe litoral, eventual inclusiv gurile Dunării, zonă care este mai devreme integrată

[46] Așa cum a sesizat N. Gostar, SCIV, 2, 1951, 2, p. 167, nu orice inscripție pusă de către un *conductor* sau *procurator* al unui *portorium*, ca și de către funcționari aflați în slujba acestora, poate indica întotdeauna existența unui birou vamal în locul de descoperire a documentului epigrafic. Acest mod de a judeca lucrurile a condus uneori la crearea unei imagini false asupra numărului birourilor dintr-o circumscripție vamală. Putem fi siguri de existența unui birou vamal doar atunci cînd acesta este menționat ca atare. Acest raționament poate fi aplicat atît inscripției de la Novae (AE, 1940, 100), cît și celei de la Capidava (Em. Doruțiu-Boilă, ISM, V, nr. 10). Cît privește inscripția de la Durostorum (CIL, III, 7479) care ne vorbește într-adevăr despre un *servus vilicus stationis Durostorensis*, întregirea din CIL a rîndului 3 : *...rus vectig[alis Illyrici]* este tot atît de probabilă ca și aceea a lui S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 205, nota 3: *...rus vectig [alis r(ipae) T(hraciae)]*, ceea ce lasă loc oricăror supoziții.

[47] H. Nesselhauf, *op. cit.*, p. 336. Este poate vorba de o politică de unificare a unor mari circumscripții vamale, atîta vreme cît, aproximativ în aceeași perioadă, se produce unirea portoriului *Quadragesima Galliarum* cu *Portus Lirensis* (vezi în acest sens S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 236).

[48] Data de întemeiere a acestei circumscripții vamale nu este încă pe deplin clarificată. De la părerea mai veche că circumscripția vamală a Illyricului se constituie în timpul lui Hadrian (A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 185; O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungs Beamten bis auf Diokletian*[2], Berlin, 1905, p. 85), cercetări mai recente și în primul rînd monumentala lucrare a lui S. J. De Laet, *op. cit.*, p. 230—231, coboară originile acesteia pînă la începutul epocii imperiale, dar fără a aduce decît argumente de ordin general. Cert este că prima mențiune cît de cît clară a acestei circumscripții vamale datează din vremea lui Claudius (CIL, VI, 1921).

[49] ISM, V, nr. 10 (Capidava); AE, 1928, 153 (Melta-Moesia Inferior). Am avut recent prilejul de a ne ocupa de interesanta carieră a lui T. Iulius Saturninus (O. Bounegru, Dacoromania, VI, 1981—1982, p. 121—132) cu care ocazie am încercat să demonstrăm că în perioada în care a activat acest personaj vama Illyricului a fost concesionată separat și nu unei asociații de trei sau doi concesionari, cum se admitea pînă acum, pe baza inscripției grav mutilate și pierdută astăzi (I. I. Russu, IDR, III/1, nr. 60).

[50] CIL, III, 7434=ILS, 1855.

Imperiului decît restul teritoriului dobrogean, măsuri care se concretizează în crearea acelui organism roman vamal care intră în conflict cu histrienii la mijlocul secolului I e.n.

O rețea vamală la Dunărea de Jos înaintea domniei lui Domițian nu este nici atestată, nici sugerată de alte izvoare. Circumscripția vamală *portorium ripae Thraciae* apare probabil sub Domițian, iar concesionarii ei nesocotesc drepturile histrienilor, ajungîndu-se la un al doilea conflict rezolvat de către Laberius Maximus.

Crearea acestei circumscripții vamale în timpul lui Domițian constituie un argument indirect în favoarea anexării Dobrogei sub Vespasian, întrucît este greu de admis ca o rețea de puncte vamale să fi fost organizată înaintea stabilirii cadrului provincial roman[51].

DIE ANFÄNGE DER ZOLLEINRICHTUNG IN DER RÖMISCHEN DOBRUDSCHA

Octavian Bounegru

Zusammenfassung

Infolge einer erneuten Behandlung des Textes der Horothesie des Laberius Maximus gelang der Verfasser zum Schluss, dass es sich im Briefe des Flavius Sabinus an die Histrianer (50 u.Z.) nicht um *portorium ripae Thraciae* handelt, sondern um einen anderen Zoll. Die ersten Massnahmen um eine Zolleinrichtung wurden von den griechischen Küstenstädten getroffen, eventuell die Donaumündung eingeschlossen, d. h. eine Zone, die früher integriert worden ist als das übrige Gebiet der Dobrudscha; derartige Massnahmen konkretisieren sich in der Entstehung jener römischen Zolleinrichtung, die sich gegen Mitte des 1. Jh. u.Z. mit den Histrianern auseindandersetzt. Ein Zollnetz vor Domitian wird von anderen Quellen nicht belegt, noch geben dieselben dessen Existenz zu verstehen. Der Zollbezirk *portorium ripae Thraciae* erscheint vermutlicn nach Domitian unde seine *Conductores* lassen die Rechte der Histrianer ausser Acht, so dass es zu einem zweiten Konflikt kommt, der schliesslich durch Laberius Maximus gelöst wird.

[51] Nu există nici un exemplu de circumscripție vamală creată înaintea înființării provinciei; pentru confirmare, vezi S. J. De Laet, *op. cit., passim.*

TEZAURUL DE MONEDE ROMANE TÎRZII DE LA STRAJA (JUD. CONSTANȚA)

ANTOANETA VERTAN
RADU OCHEȘEANU

În cuprinsul satului Straja, comuna Cumpăna, jud. Constanța, la 14 noiembrie 1980, cu ocazia unor lucrări de amenajare a terenului în zona Complexului hidroenergetic și de navigație Dunăre — Marea Neagră, într-un punct situat la circa 500 metri est de șoseaua Cumpăna — Straja și la 100 metri de albia canalului, a fost găsit de către muncitori, în curtea unui locuitor, un tezaur de monede romane de bronz, împreună cu material ceramic de epocă romano-bizantină. Din ancheta numismatică de teren, întreprinsă de unul din semnatarii acestui studiu împreună cu colegul Gabriel Custurea, s-a putut stabili că tezaurul, îngropat la aproximativ 0,80 metri adîncime față de nivelul actual al solului, se afla ascuns pe teritoriul unei așezări de epocă romană tîrzie. Cum pe teren nu au fost găsite fragmente ceramice care să poată fi atribuite vasului în care s-ar fi păstrat depozitul monetar de la Straja, iar monedele se află într-o stare precară de conservare, datorită acizilor humici, este mai probabil ca tezaurul să fi fost depus de către proprietarul său într-un recipient de materie organică, în speranța că va putea fi repede recuperat.

Tezaurul de la Straja a fost recuperat în cvasitotalitatea sa și, după tratarea monedelor în laboratorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, în al cărui cabinet numismatic se și păstrează, au putut fi identificate, cu toată starea precară de conservare a monedelor, un număr de 749 de exemplare.

CATALOGUL TEZAURULUI

337—341

ROMA

Constantius II

RIC, 33, 9.09.337 — primăvara 340.

11. AE ↓ 1,04 g, 14 mm.

$\overline{R \swarrow [?]}$

ANTIOCHIA

Constantius II

RIC, 49, 9.09.337 — sfîrşit 347, seria I.

2. AE ↓ 1,52 g, 14 mm. $\overline{\text{SMANB}}$

RIC, 56, 9.09.337 — sfîrşit 347, seria I-a.

3—4. AE ↑ 1,76 g, 16 mm; ↑ 1,62 g, 14,5 mm. $\overline{\text{SMAN}\,\Delta}$ (2 ex.)

342—348

LUGDUNUM

Constans

RIC, 47 ori 48, primăvara 340 — 19.01.350, grupa a II-a, 347—348.

5. AE ↓ 1,50 g, 14 mm. $\frac{\text{S}}{\text{T}}$ / $\overline{\text{[PLG]}}$

CONSTANTINOPOLIS

Constantius II

RIC, 72, primăvara 340 — 15.03.351, grupa a II-a, 347—348.

6. AE ↑ 1,24 g, 15 mm. $\overline{\text{CONSA}}$

RIC, 76, primăvara 340 — 15.03.351, grupa a II-a, 347—348.

7. AE ↓ 1,30 g, 14,5 mm. $\overline{\text{CONSH}}_{\star}$

CYZICUS

Constantinus I (postum)

RIC, 46, 347 — 6.11.355, grupa I, 347—348.

8—10. AE ↓ 1,29 g, 15,5 mm; ↑ 1,10 g, 14 mm; ↓ 1,04 g, 15,5 mm.

$\overline{\text{SMKA}}$; $\overline{\text{SMKI}}$; $\overline{\text{SMKS}}$

Constans

RIC, 51, 347 — 6.11.355, grupa I-a, 347—348.

11—12. AE ↙ 1,58 g, 14 mm; ↑ 1,49 g, 14 mm. $\overline{\text{SMK[?]}}$

ANTIOCHIA

Constantinus I (postum)

RIC, 112, sfîrşit 347 — 6.11.355, grupa I-a, 347—348.

13. AE ↑ 1,15 g, 15 mm. $\overline{\text{SMANB}}$

Constantius II

RIC, 113, sfîrşit 347 — 6.11.355, grupa I-a, 347—348.

14. AE ↑ 1,98 g, 15 mm. $\overline{\text{SMANAI}}$

ALEXANDRIA

Constans

RIC, 40, primăvara 340 — 15.03.351, grcpa a II-a, 347—348.

15. AE ↑ 1,12 g, 15,5 mm. $\overline{\text{SMALA}}$

ATELIERE NEPRECIZATE

Constantinus I (postum)

RIC, VN/MR, 346—348.

16. AE ↓ 1,55 g, 15 mm.

Constantius II

RIC, VICT, AUG, 342—347 (Cyzicus).

17. AE ↑ 1,09 g, 15 mm.

RIC, VICTORIAE DD AUGGQ NN, 346—348.

18—19. AE ↓ 1,55 g, 14 mm; ↓ 1,14 g, 15 mm.

RIC, VOT XX MULT XXX, 346—348.

20—22. AE ↓ 1,61 g, 14 mm; ↑ 1,32 g, 13,5 mm; ↑ 0,92 g, 15 mm.

Constans

RIC, VICTORIAE DD AUGGQ NN, 346—348.

25. AE ↑ 1,20 g, 13,5 mm.

354—358

ARELATE

Constantius II

RIC, 272, 6.11.355 — primăvara 360.

26. AE ↓ 1,62 g, 18,5 mm. M / TCON

ROMA

Constantius II

RIC, 309, 6.11.355 — vara 361.

27—29. AE ↓ 1,87 g, 20 mm; ↑ 1,28 g, 16 mm; ↓ 1,01 g, 16,5 mm. R⁄T

SISCIA

Iulianus

RIC, 374, 6.11.355 — vara 361.

30. AE ↓ 2,05 g, 18 mm. M / ASISD

THESSALONICA

Constantius II

RIC, 189, 25.12.350 — 6.11.355, grupa a III-a.

31. AE ↓ 1,15 g, 17 mm. Δ / SMTS

RIC, 208, 6.11.355 — vara 361, grupa I.

32. AE ↑ 1,88 g, 16 mm. M / SMTS[?]

RIC, 211, 6.11.355 — vara 361, grupa I.

33. AE ↑ 2,01 g, 15 mm. M / SMTSA

Iulianus

RIC, —, 6.11.355 — vara 361, grupa I-a. Av. ...DN CL IULIA... CAES. Rv. FEL TEMP REPARATIO (FH3).

34. AE ↑ 1,60 g, 17,5 mm. ∈ / SMTS

HERACLEA

Iulianus

RIC, 95, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

35. AE ↑ 1,85 g, 16 mm. M / SMH Γ

CONSTANTINOPOLIS

Constantius II

RIC, 118, 15.03.351 — 6.11.355, grupa a II-a.

36—37. AE 1,54 g, 16,5 mm; 2,20 g, 17 mm. CONSI; CONS[?]

RIC, 135, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I-a.

38. AE ↑ 1,41 g, 18 mm. ;CONS[?] .

RIC, 137, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

39—40. AE → 1,48 g, 16,5 mm; ↑ 1,40 g; 16 mm. . M . / CONS[?]

RIC, 139, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

41. AE ↑ 2,17 g, 17 mm. . M . / CONSI

Iulianus

RIC, 138, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

42. AE ↑ 1,65 g, 18 mm. . M . / CONS[?]

NICOMEDIA

Constantius II

RIC, 96 ori, 15.03.351 — 6.11.355 ori 6.11.353 — 3.11.361, grupa I-a.

43. AE ↑ 2 g, 18,5 mm. SMNA

RIC, 110, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I-a.

44. AE ↑ 1,64 g, 13,5 mm. M / SMNE

CYZICUS

Constantius II

RIC, 104, ori 110, 347 — 6.11.355, grupa a III-a, 351—354, ori 6.11.355 — 3.11.361, prima serie.

45—47. AE ↑ 1,94 g, 17 mm; → 2,23 g, 16,5 mm; ↓ 1,27 g, 14 mm. SMKB ; SMK[?] (2 ex.).

RIC, 115, 6.11.355 — 3.11.361, seria I.

48—54. AE ↓ 2,78 g, 17 mm; → 1,82 g, 15,5 mm; ↓ 2,18 g, 16 mm; ↑ 1,62 g, 15 mm; → 1,60 g, 17,5 mm; ↑1,60 g, 15 mm; ↓ 1,15 g, 16,5 mm.

. M . / SMKA ; . M . / SMKB ; . M . / SMK Γ (4 ex.); . M . / SMK[?]

Constantius Gallus

RIC, 107, 347 — 6.11.355, grupa a III-a, 351—355.

55. AE ↑ 1,67 g, 15 mm. $\overline{SMK[?]}$

Iulianus

RIC, 116, 6.11.355 — 3.11.361, seria I-a, dar nu off. Γ.

56—57. AE ↑ 1,72 g, 15,5 mm; ↑ 2,48 g, 18 mm. $\frac{.M.}{SMK\Gamma}$ $\frac{.M.}{SML\Delta}$

ANTIOCHIA

Constantius II

RIC, 153, sfîrşit 347 — 6.11.355, grupa a III-a, 350—355, seria a III-a, ori 187 A, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I.

58—60. AE 1,60 g, 17 mm; 1,91 g, 17 mm; 2,05 g, 15,5 mm. $\overline{ANA}$ $\overline{AN[?]}$ $\overline{ANO}$
RIC, 155, sfîrşit 347 — 6.11.355, grupa a III-a, 350—355, seria a III-a, ori 188, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I-a.

61—62. AE ↑ 1,76 g, 17 mm; ↓ 1,87 g, 16,5 mm. $\overline{ANA}$ $\overline{AN[?]}$
RIC, 190, 6.11.355 J 3.11.361, grupa I-a.

63—68. AE fragmentară, ↑ 1,51 g, 13,5 mm; → 1,67 g, 16 mm; ↑ 1,45 g, ↑ 16 mm; fragmentară. $\frac{M}{ANA}$ $\frac{M}{ANO}$ $\frac{M}{ANI}$ (2 ex.); $\frac{M}{AN[?]}$ (2 ex.)

RIC, 191, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I-a.

69—70. AE ↑ 1,19 g, 15 mm; ↓ 1,80 g, 16 mm. $\frac{M}{ANA}$ $\frac{M}{AN[?]}$

ALEXANDRIA

Constantius II

RIC, 80, 15.03.351 — 6.11.355, grupa a III-a, ori 82, 6.11.361, grupa I-a.

71—73. AE → 1,93 g, 13 mm; ↓ 1,56 g, 14 mm; ↑ 2.20 g, 12 mm. $\overline{ALEA}$ (2 ex.); $\overline{ALE[?]}$
RIC, 84, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I-a.

74—76. AE ↑ 1,73 g, 13 mm; ↓ 2,17 g, 13 mm; ↑ 2 g, 14 mm. $\frac{M}{ALEA}$ (2 ex.); $\frac{M}{ALE\Gamma}$

Iulianus

RIC, 84, 6.11.355 — 3.11.361, grupa I.

77. AE ↓ 2,12 g, 16 mm. $\frac{M}{ALE\Delta}$

ATELIERE NEPRECIZATE

RIC, FEL TEMP REPARATIO (FH 3-4), AE 3, 354—358.

78—102. AE ↑2,39 g, 19 mm; → 2,37 g, 15 mm; ↓ 2,29 g, 18 mm; ↓ 2,13 g, 15 mm → 2,09 g, 17 mm; ↓ 2,08 g, 15 mm; ↑ 1,94 g, 15 mm; ↑ 1,92 g, 15 mm; ↓ 1,90 g, 17 mm; ↑ 1,80 g, 14 mm; ↑ 1,79 g, 16,5 mm; ↑ 1,74 g, 14 mm; ↓ 1,70 g, 17 mm; ↑ 1,67 g, 15 mm; ↓ 1,54 g, 13 mm; ↑ 1,49 g, 15,5 mm; ↓ 1,44 g, 13 mm; ↓1,43 g, 13 mm; ↑ 1,33 g, 16 mm.

103—104. AE ↑ 1,85 g, 16 mm; ↓ 1,70 g, 13 mm. $\frac{A}{[?]}$

RIC, FEL TEMP REPARATIO (FH 3—4), AE 3, 357—358.

105—122. AE ↑ 2,25 g, 14 mm; ↑ 2,05 g, 16 mm; ↑ 2,04 g, 14 mm; ↑1,87 g, 13 mm; ↑ 1,76 g, 15 mm; ↓ 1,73 g, 14 mm; ↑1,68 g, 16 mm; ↓ 1,65 g, 16 mm; ↓ 1,60 g, 17 mm; ↓ 1,56 g, 15 mm; ↓ 1,53 g, 16 mm; ↓ 1,50 g, 14 mm; ↓ 1,41 g, 17 mm; ↓ 1,25 g, 15 mm ; ↓ 1,25 mm, 13 mm ; ↓ 1,15 g, 16 mm; $\frac{M}{[?]}$

Constantius Gallus

RIC, FEL TEMP REPARATIO (FH 3), 354—355.

123—124. AE ↓ 1,48 g, 18,5 mm; fragmentară.

Iulianus

RIC, FEL TEMP REPARATIO (FH 3—4), 355—356.

125—129. AE ↓ 2,03 g, 14 mm; ↓ 1,89 g, 15 mm; ? 1,70 g, 13 mm; ↑ **1,55 g, 17 mm**; ↑ 1,38 g, 15 mm.

RIC, FEL TEMP REPARATIO (FH 3), 357—358.

130—132. AE ↑ 2,10 g, 15,5 mm; ↑ 1,96 g, 14 mm; ↑ 1,70 g, 14 mm. $\frac{M}{[?]}$

358—361

ARELATE

Constantius II

RIC, 277, 6.11.355 — primăvara 360.

133. AE ↓ 1,80 g, 16,5 mm. $\frac{\backslash A__}{PCON}$

Iulianus

RIC, 276, 6.11.355 — primăvara 360.

134. AE ↑ 1,79 g, 16 mm. $\overline{TCON}$

AQUILEIA

Constantius II

RIC, 233, 6.11.355 — 3.11.361.

135. AE ↓ 1,62 g, 15 mm. $\overline{AQT}$

SIRMIUM

Neprecizat

RIC, 88 ori 89, 6.11.355 — vara 361.

136. AE ↑ 1,84 g, 17,5 mm. $\frac{.S.}{ASIRM}$

THESSALONICA

Constantius II

RIC, 213, 6.11.355 — vara 361, grupa a II-a.

137. AE ↓ 2,12 g, 15 mm. $\overline{SMTSB}$

RIC, 215, 6.11.355 — vara 361, grupa a II-a.

138—139. AE ↓ 1,64 g, 10 mm; 1,02 g, 15,5 mm. $\overline{*SMTSA}$; $\overline{*SMTS[?]}$

Iulianus

RIC, 214, 6.11.355 — vara 361, grupa a II-a.

140—142. AE ↑ 1,84 g, 16,5 mm; ↑ 1,48 g, 16 mm. $\frac{\quad}{\text{SMTSE}}$

RIC, 216, 6.11.355 — vara 361, grupa a II-a.

143. AE ↑ 2,03, 11,5 mm. $\frac{*}{\text{SMTSE}}$

HERACLEA

Iulianus

RIC, 100, 6.11.355 — 3.11.361.

144. AE ↑ 1,55 g, 15 mm. $\frac{\quad}{\text{SMH[?]}}$

CONSTANTINOPOLIS

Constantius II

RIC, 149, 6.11.355 — 3.11.361.

145—147. AE ↓ 1,58 g, 15 mm; ↑ 1,35 g. 16,5 mm; ↓ 2,53 g, 15 mm. $\frac{\quad}{\text{CONSA}}$ (2 ex.) $\frac{\quad}{\text{CONSB}}$

RIC, 153, 6.11.355 — 3.11.361.

148. AE ↑ 1,36 g, 15 mm. $\frac{C}{\text{CONS ?}}$

RIC, SPES REI-PUBLICE, 6.11.355 — 3.11.361.

149. AE ↑ 1,84 g, 16 mm. $\frac{S}{\text{CONS[?]}}$

Iulianus

RIC, 150, 6.11.355 — 3.11.361.

150. AE ↓ 1,60 g, 15 mm. $\frac{\quad}{\text{CONSE}}$

RIC, 154, 6.11.355 — 3.11.361.

151. AE ↓ 1,50 g, 15 mm. $\frac{C}{\text{CONSE}}$

NICOMEDIA

Constantius II

RIC, 112, 6.11.355 — 3.11.361.

152—154. AE ↑ 2,32 g, 16 mm; ↓ 1,71 g, 15 mm; ↑ 2,08 g, 15 mm. $\frac{\quad}{\text{SMNA}}$ (2 ex.); $\frac{\quad}{\text{SMN Γ}}$

CYZICUS

Constantius II

RIC, 117, 6.11.355 — 3.11.361, seria a II-a.

155—170. AE ↓ 2 g, 17 mm; ↑ 1,65 g, 15 mm; ↑ 1,57 g, 16 mm; ↓ 1,33 g, 16 mm; ↑ 1,27 g, 16 mm; ↓ 2,24 g, 15,5 mm; ↓ 1,85 g, 16 mm; ↓ 1,34 g, 17 mm; ↓ 1,74 g, 16 mm; ↓ 1,76 g, 16 mm; ↓ 2,18 g, 15,5 mm; ↑ 1,95 g, 15,5 mm; ↓ 1,65 g, 17 mm; ↑ 1,65 g, 15 mm; ↑ 1,50 g, 17 mm; ↓ 1,22 g, 17 mm; $\frac{\quad}{\text{SMKA}}$ (5 ex.); $\frac{\quad}{\text{SMKB}}$ (4 ex.); $\frac{\quad}{\text{SMKS}}$; $\frac{\quad}{\text{SMK}}$ (2 ex.); $\frac{\quad}{\text{SMK[?]}}$ (4 ex.)

RIC, 121, 6.11.355 — 3.11.361, seria a II-a.

171. AE ↑ 1,81 g, 15,5 mm. $\frac{<}{\text{SMK[?]}}$

Iulianus

RIC, 118, 6.11.355 — 3.11.361, seria a II-a.

172—174. AE ↓ 1,67 g, 16 mm; ↓ 1,18 g, 16 mm; ↓ 1,79 g, 17 mm. SMKA (2 ex.); SMK Γ

RIC, 122, 6.11.355 — 3.11.361, seria a II-a.

175. AE ↓ 2,05 g, 16 mm. < / SMKΓ

ANTIOCHIA

Constantius II

RIC, 193, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

176—178. AE ↓ 1,27 g, 14 mm; ↑ 1,98 g, 15 mm; ↑ 2,40 g, 14 mm. ANA; AN ; AN[?]

Iulianus

RIC, 194, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a, dar off. Γ.

179. AE ↑ 1,60 g, 13 mm. AN Γ

ALEXANDRIA

Constantius II

RIC, 87, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

180—183. AE ↑ 1,74 g, 14,5 mm; ↓ 1,18 g, 13 mm; ↑ 1,64 g, 14 mm; ↑ 1,77 g, 14 mm. ALEA (2 ex.); ALEB; ALEΓ.

Iulianus

RIC, 88, 6.11.355 — 3.11.361, grupa a II-a.

184. AE ↑ 1,95 g, 14 mm. ALEA

ATELIERE NEPRECIZATE

Constantius II

RIC, SPES REI-PUBLICE, 358 — 3.11.361.

185—236. AE ↑ 2,58 g, 13 mm; ↓ 2,38 g, 16 mm; ↑ 2,37 g, 15,5 mm; ↓ 2,23 g, 15 mm; ↑ 2,12 g, 13,5 mm; ↓ 2,10 g, 17 mm; ↓ 2,07 g, 15 mm; ↓ 2,04 g, 14 mm; ↓ 1,93 g, 14 mm; ↓ 1,91 g, 13 mm; ↑ 1,82 g, 16 mm; ↓ 1,82 g, 14,5 mm; ↑ 1,82 g, 13 mm; ↓ 1,80 g, 15 mm; ↑ 1,80 g, 14 mm; ↓ 1,79 g, 12 mm; ↑ 1,77 g, 17 mm; ↑ 1,75 g, 14,5 mm; ↑ 1,61 g, 15 mm; ↑ 1,67 g, 15 mm; ↑ 1,56 g, 12 mm; ↑ 1,55 g, 14 mm; ↓ 1,54 g, 13 mm; ↑ 1,53 g, 17 mm; ↑ 1,53 g, 13 mm; ↑ 1,51 g, 15 mm; ↑ 1,50 g, 15,5 mm; ↑ 1,50 g, 14 mm; ↓ 1,49 g, 15 mm; ↑ 1,49 g, 11 mm; ↑ 1,46 g, 16,5 mm; ↓ 1,45 g, 14 mm; ↑ 1,51 g, 15 mm; ↓ 1,41 g, 14 mm; ↑ 1,38 g, 16 mm; ↓ 1,34 g, 14 mm; ↓ 1,34 g, 11 mm; ↓ 1,33 g, 16 mm; ↓ 1,33 g, 15 mm; ↓ 1,25 g, 14 mm; ↓ 1,24 g, 12 mm; ↑ 1,23 g, 14 mm; ↓ 1,19 g, 13 mm; ↑ 1,18 g, 13 mm; ↑ 1,16 g, 16 mm; ↑ 1,11 g, 12 mm; ↑ 1,09 g, 14 mm; fragmentară.

Iulianus

RIC, SPES REI-PUBLICE, 358 — 3.11.361.

237—241. AE ↑ 2,15 g, 12 mm; ↑ 1,87 g, 15,5 mm; ↑ 1,66 g, 14 mm; ↑ 1,57 g, 15 mm; ↑ 1,33 g, 14 mm.

Neprecizat

RIC, SPES REI-PUBLICE, 358 — 3.11.361.

242—246. AE ↓ 1,47 g, 16 mm; ↑ 1,39 g, 14,5 mm; ↑ 1,21 g, 13 mm; ↑ 1,06 g, 12 mm; ↑ 1,01 g, 15 mm.

361—363

ANTIOCHIA

Iulianus

RIC, SPES REI-PUBLICE, 361—363. Av.... — ANVS...., B. diad. cu barbă scurtă.

247. AE ↓ 1,39 g, 15 mm. ★ / ANT[?]

ATELIERE NEPRECIZATE

Iulianus

RIC, SPES REI-PUBLICE, 361—363.

248. AE ↑ 1,76 g, 15 mm.

364—378

ROMA

Valentinianus I

249. AE ↓ 2,67 g, 17 mm. RQVARTA

Valens

LRBC, II, 718, 367—275.

250—251. AE ↑ 2,11 g, 17 mm; ↑ 1,07 g, 16 mm. R . QVARTA

LRBC, II, 725 ori 730, 367 — 375 ori 375 — 378.

252. AE ↑ 2,45 g, 18,5 mm.

Gratianus

LRBC, II, 714, 367 — 375.

253. AE ↑ 2,31 g, 19 mm. RSECUNDA

LRBC, II, 720, 367 — 375.

254—255. AE ↑ 2,19 g, 18 mm; ↓ 1,46 g, 17 mm. R . SECVNDA

Neprecizat

LRBC, II, 712—4, 367—375.

256. AE ↑ 1,95 g, 17 mm. RPRIMA

AQUILEIA

Valens

LRBC, II, 995, 364 — 367 ori 1015, 367—375.

257—258. AE ↓ 2,25 g, 18,5 mm; ↑ 2,12 g, 17 mm. SMAQP; SMAQS

SISCIA

Valentinianus I

LRBC, II, 1271, 364—367; V. Lanyi, pm. 1, 364 (?)

259. AE ↓ 2,35 g, 18 mm. ASISC

Valens

LRBC, II, 1300, 367—375; V. Lanyi, em. 7, 367.

260. AE ↓ 1,90 g, 17 mm. R / . I SISC

THESSALONICA

Valentinianus I

LRBC, II, 1702, 364—367; M.R. Vasić; em. I, 1,364 ?.

261. AE ↓ 2,17 g, 18 mm. $\frac{\text{TESA}}{}$

LRBC, II, 1704, 364—367; M.R. Vasić, em. I, 1,364 ?.

262—263. AE ↑ 2,56 g, 18 mm; fragmentară. $\frac{\text{TESB}}{}$; $\frac{\text{TES[?]}}{}$

LRBC, II. 1706, 364—367; M.R. Vasić, em. I, 1, 364 ?.

264—266. AE ↓ 2,87 g, 18,5 mm; ↑ 1,74 g, 17 mm; ↓ 1,75 g, 14 mm. TESA (2 ex.); $\frac{\text{TES Γ}}{}$

LRBC II, 1713, 384—367; M.R. Vasić, em. II, 2, 385 ?.

267. AE ↓ 1,69 g, 19 mm. $\frac{\overset{*}{\text{TESA}}}{}$

LRBC, II, —, 364—367; M.R. Vasič, —; probabil em. 1 bis, 364 ?, SECURITAS REIPUBLICAE.

268—269. AE ↓ 2,53 g, 16 mm; ↑ 2,19 g, 14,5 mm. $\frac{\overset{\cdot}{\text{TESA}}}{}$

Valens

LRBC, II, 1705, 364—367; M.R. Vasič, em. I, 1, 364 ?.

270—271. AE ↓ 2,75 g, 17,5 mm; ↓ 2,14 g, 18,5 mm. $\frac{\text{TESΓ}}{}$

LRBC, II, 1707, 364—367; M.R. Vasič, em. I, 1, 364 ?.

272—273. AE ↓ 2,41 g, 17 mm; ↑ 2,32 g, 15 mm. $\frac{\text{TES Δ}}{}$; $\frac{\text{TES[?]}}{}$

LRBC, II, 1714, 364—367; M.R. Vasič, em. II, 2, 365 ?.

274—275. AE ↓ 2,07 g, 18,5 mm; ↓ 1,87 g, 19 mm. $\frac{\overset{*}{\text{TES Δ}}}{}$ $\frac{\overset{*}{\text{'}}}{}$; $\frac{\text{TES[?]}}{}$

LRBC, II, 1717, 364—367; M.R. Vasič, em. III, 5, 366 ?, dar nu off. Γ .

276. AE ↓ 1,73 g, 17 mm. $\frac{\overset{*}{\text{. TES Γ .}}}{}$

LRBC, II, 1719, 367—375, M.R. Vasič, em. IV, 6, 367.

277. AE ↑ 3,14 g, 19 mm. $\frac{\text{TESB}}{}$

LRBC, II, 1736, 367—375, M.R. Vasič, em. VII, 18, 370, dar nu off. A.

278. AE ↑ 1,36 g, 16 mm. $\frac{\text{A}}{\text{TES .}}$

LRBC, II, 1763, 367—375; M.R. Vasič, em. V, 8, 368.

279—280. AE ↓ 2,58 g, 17 mm; ↓ 2,37 g, 18 mm. $\frac{\text{A}}{\text{TES}}$

LRBC, II, 1807, 367—375, ori 1811, 375—378; M.R. Vasič, em. XX, 32, 374.

281. AE ↑ 1,75 g, 18,5 mm. $\frac{\overset{\star}{\text{V Δ}}}{\text{TES}}$

Gratianus

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8); M.R. Vasić, em. XIII, —, 376/8; probabil em. ante 39, 377.

282. AE ↓ 1,84 g, 17 mm. P Γ / TES

HERACLEA

Procopius

LRBC, II, 1931, 365—366.

283. AE ↑ 1,95 g, 17 mm. ⋆SMH Γ

Valentinianus I

LRBC, II, 1919, 364—365, ori 1932, 366—367.

284—285. AE ↑ 2,51 g, 18 mm; ↓ 131 g, 17 mm. SMHB; SMH[?]

Valens

LRBC, II, 1920, 364—365, ori 1935, 366—367.

286—287. AE ↓ 2,41 g, 18 mm; ↑ 1,85 g, 17 mm. SMHA; SMH Δ

LRBC, II, 1922, 364—365, ori 1935, 366—367.

288—291. AE ↑ 2,35 g, 17 mm; ↓ 1,77 g, 15,5 mm; ↑ 2,32 g; 17,5 mm; ↓ 1,88 g, 16,5 mm; SMHA (2 ex.); SMHB; SMH[?]

LRBC, II, 1924, 364—365.

292. AE ↓ 1,85 g, 17,5 mm. SMH[?]

Neprecizat

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE 364—365 ori 366—367.

293. AE ↓ 1,15 g, 13 mm. SMHB

CONSTANTINOPOLIS

Procopius

LRBC, II, 2081, 365—366.

294. AE ↓ 1,88 g, 17 mm. CONSA

Valentinianus I

LRBC, II, 2068, 364—365.

295—296. AE ↑ 2,05 g, 19 mm; ↑ 2,48 g, 18 mm. CONSPA; CONSPB

LRBC, II, 2076, 364—365.

297—301. AE ↓ 2,22 g, 16 mm; ↓ 1,84 g, 18 mm; ↓ 1,81 g, 16 mm; ↑ 1,71 g, 18 mm; ↓ 2,31 g, 16 mm. CONSA (4 ex.); CONS[?]

LRBC, II, 2094, 367—375.

302. AE ↓ 2,90 g, 17 mm. / CONSA

LRBC, II, 2109, 367—375.

303—305. AE ↓ 2,96 g, 17 mm; ↑ 2,85 g, 21 mm; ↑ 2,59 g, 16 mm. CONSA (2 ex.); CONS[?]

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 367—375.

306. AE ↓ 2,41 g, 19,5 mm; B / CONSA

Valens

LRBC, II, 2070, 364—365.

307. AE ↑ 2,13 g, 16 mm. $\overline{\text{CONSP}\Gamma}$

LRBC, II, 2073, 334—365.

308. AE ↑ 3,36 g, 18 mm. $\overline{\text{CONSP}\Gamma}$

LRBC, II, 2073, 364—365.

309—314. AE ↑ 2,29 g, 17 mm; ↑ 1,89 g, 17 mm; ↓ 2,22 g, 17 mm; ↓ 2,14 g, 17,5 mm; ↑ 1,60 g, 15 mm; ↑ 1,48 g, 17 mm. $\overline{\text{CONSA}}$ (2 ex.); $\overline{\text{CONS}}$; $\overline{\text{CONS}\Gamma}$; $\overline{\text{CONS[?]}}$ (2 ex.)

LRBC, II, 2077, 364—365.

315—322. AE ↓ 1,78 g, 16 mm; ↑ 2,30 g, 18 mm; ↑ 2,58 g, 17 mm; ↑ 1,89 g, 17,5 mm; ↓ 2,73 g, 18 mm; ↑ 2,79 g, 17 mm; ↓ 2,08 g, 17,5 mm; ↓ 1,64 g, 18 mm. $\overline{\text{CONSA}}$; $\overline{\text{CONSB}}$ (2 ex.); $\overline{\text{CONS}\Delta}$; $\overline{\text{CONSE}}$ (4 ex.)

LRBC, II, 2088, 366—367.

323—325. AE ↑ 2,59 g, 16 mm; ↑ 2,46 g, 17,5 mm; ↓ 2,71 g, 18 mm. $\overset{*}{\overline{\text{CONSA}}}$; $\overset{*}{\overline{\text{CONSB}}}$; $\overset{*}{\overline{\text{CONSS}}}$

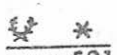
LRBC, II, 2091, 367—375.

326—331. AE ↑ 3,01 g, 19 mm; ↑ 1,74 g, 18 mm; ↑ 1,82 g, 16 mm; ↑ 2,62 g, 18 mm; ↓ 1,78 g, 16 mm; ↓ 1,70 g, 17 mm. $\overline{\text{CONS}\Gamma}$ (2 ex.); $\overline{\text{CONSS}}$; $\overline{\text{CONS[?]}}$ (3 ex.)

LRBC, II, 2095, 367—375.

332—333. AE ↑ 2,40 g, 17 mm; ↑ 1,46 g, 17 mm.

LRBC, II, 2099, 387—375.

334. AE ↓ 1,53 g, 20 mm.

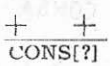
LRBC, II, 2102, 367—375.

335. AE ↓ 1,70 g, 17 mm.

LRBC, II, 2106, 367—375.

336. AE ↑ 1,92 g, 16 mm.

LRBC, II, 2107, 367—375.

337—348. AE ↓ 2,65 g, 18 mm; ↓ 1,29 g, 17,5 mm; ↑ 2,25 g, 16 mm; ↓ 2,07 g, 18 mm; ↓ 3,25 g, 17 mm; ↑ 2,53 g, 18 mm; ↓ 2,53 g, 17 mm; ↑ 2,40 g, 18 mm; ↑ 2,20 g, 17,5 mm; ↑ 2,04 g, 17 mm; ↑ 1,90 g, 17 mm; ↑ 1,88 g, 17 mm. CONSA (2 ex); $\overline{\text{CONS}\Gamma}$ (2 ex.); $\overline{\text{CONS}\Delta}$ (7 ex.); $\overline{\text{CONS[?]}}$

LRBC, II, 2110, 367—375.

349—354. AE ↓ 1,63 g, 16 mm; ↓ 2,20 g, 17 mm; ↓ 2,35 g, 16 mm; ↑ 1,42 g, 16 mm; ↓ 2,55 g, 16 mm; ↓ 1,58 g, 18 mm. CONSA; CONSB; CONS Γ ; CONSS; CONS[?] (2 ex.)
LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 367—375.

355. AE ↓ 2,21 g, 16 mm. $\frac{[?]}{CONS[?]}$ ★
LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICE, Bust spre st., 364—378.

356. AE ↓ 1,81 g, 14 mm. CONS[?]

Gratianus

LRBC, II, 2108, 367—375.

357. AE ↙ 2,83 g, 17 mm. CONS Γ

Neprecizat

LRBC, II, 2068—70, 364—365.

358. AE ↑ 1,48 g, 18 mm. CONSPE
LRBC, II, 2074—5, 364—365.

359. AE fragmentară. CONSA
LRBC, II, 2076—7, 364—365.

360. AE fragmentară. CONS[?]
LRBC, II, 2085—6, 366—367.

361. AE ↑ 2,22 g, 16 mm. CONS[?] ★
LRBC, II, 2087—8, 366—367.

361. AE ↑ 2,22 g, 16 mm. ★ CONS[?]
LRBC, II, 2087—8, 366—367.

362. AE ↑ 1,90 g, 16 mm. ★ CONSA
LRBC, II, 2109—10, 367—375.

363. AE ↑ 1,35 g, 16 mm. CONSA

NICOMEDIA

Procopius

LRBC, II, 2331, 365—366.

364. AE ↓ 1,89 g, 16 mm. SMN[?]
LRBC, II, 2332, 365—366.

365. AE ↑ 1,32 g, 15 mm. SMNA

Valentinianus I

LRBC, II, 2325, 364—365, ori 2334, 367—375.

366—368. AE 2,58 g, 17 mm; 1,72 g, 18 mm; 2,17 g, 18 mm. SMN Δ; SMN Γ; SMN[?]

LRBC, II, 2328, 364—365, ori 2336, 367—375.

369—370. AE ↑ 1,99 g, 18 mm; ↓ 1,86 g, 18,5 mm; SMN Γ (2 ex.)

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE; probabil 367—375.

371. AE ↙ 1,93 g, 16,5 mm. $\frac{B}{SMN\ \Gamma}$

Valens

LRBC, II, 2324, 364—365.

372. AE ↑ 2,15 g, 16 mm. $\overline{SMNB}$

LRBC, II, 2326, 364—365.

373. AE ↑ 2,77 g, 19 mm. $\overline{SMN\ \Gamma}$

LRBC, II, 2327, 364—365, ori 2335, 367—375.

374—394. AE ↑ 2,90 g, 19 mm; ↓ 2,62 g, 18,5 mm; ↓ 2,60 g, 17 mm; ↑ 2,05 g, 17 mm; ↑ 1,93 g, 17,5 mm; ↓ 1,93 g, 17 mm; ↑ 1,91 g, 17 mm; ↑ 1,82 g, 16 mm; ↗1,79 g, 17 mm; ↑ 1,37 g, 16,5 mm; ↑ 2,55 g, 16 mm; ↑ 2,36 g, 17 mm; ↑ 2,12 g, 16 mm; ↑ 2,52 g, 17 mm; ↓ 2,44 g, 17 mm; ↓ 2,33 g, 17 mm; ↑ 2,23 g, 17 mm; ↓ 2,10 g, 17,5 mm; ↓ 2,90 g, 18,5 mm; ↓ 1,98 g, 17 mm; ↓ 1,27 g, 16 mm. $\overline{SMNA}$ (10 ex.); $\overline{SMNB}$ (3 ex.); $\overline{SMN\ \Gamma}$ (5 ex.); $\overline{SMN\ \Delta}$ (2 ex.); $\overline{SMN}$[?]

LRBC, II, 2329, 364—365.

395—397. AE ↓ 1,94 g, 16 mm; ↑ 2,27 g, 16 mm; ↓ 2,16 g, 17 mm. $\overline{SMNA}$; $\overline{SMNB}$ (2 ex.)

LRBC, II, 2330, 364—365, ori 2337, 367—375.

398—402. AE ↓ 1,80 g, 17 mm; ↑ 2,62 g, 18 mm; ↓ 1,94 g, 15,5 mm; ↓ 2,70 g, 17 mm; ↓ 2,63 g, 18,5 mm. $\overline{SMNA}$; $\overline{SMNB}$ (2 ex.); $\overline{SMN\ \Gamma}$ (2 ex.)

LRBC, II, 2340, 367—375.

403—404. AE ↑ 2,05 g, 18 mm; ↑ 1,70 g, 18,5 mm. $\overline{SMN\ \Gamma}$ (2 ex.)

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE; probabil 367—375.

405. AE ↓ 1,96 g, 19,5 mm. $\frac{\text{☙}}{\overline{SMNB}}$ posibil și ρ în cîmp dr.

Gratianus

LRBC, II, 2338, 367—375.

406. AE ↓ 1,97 g, 17,5 mm. $\overline{SMNB}$

Neprecizat

LRBC, II, 2325—7, 364—365, ori 2334—5, 367—375.

407. AE ↓ 1,63 g, 14 mm. $\overline{SMN\ \Delta}$

LRBC, II, 2328—30, 364—365, ori 2336—2338, 367—375.

408. AE fragmentară. $\overline{SMN}$[?]

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 367—375.

409. AE ↓ 1,88 g, 16 mm. $\overline{SMN\ \Gamma}$

CYZICUS

Procopius

LRBC, II, 2524, 365—366.

410. AE ↘ 1,17 g, 17 mm. $\overline{SMK}$[?]

Valentinianus I

LRBC, II, 2515, 364—365.

411—412. AE ↓ 2,10 g, 18 mm; ↑ 1,91 g, 19 mm. SMKA (2 ex.)
LRBC, II, 2517, 364—365, ori 2526, 367—375.

413—414. AE ↓ 2,05 g, 16 mm; ↑ 1,84 g, 15,5 mm. SMK[?] (2 ex.)
LRBC, II, 2519, 264—265, ori 2529, 367—375.

415—417. AE ↑ 2,53 g, 16 mm; ↑ 2,24 g, 18,5 mm; ↑ 2,01 g, 15 mm. SMKA (2 ex.); SMK[?]

Valens

LRBC, II, 2516, 364—365.

418. AE ↓ 2,34 g, 18 mm. SMKA
LRBC, II, 2518, 364—365, ori 2527, 367—375.

419—437. AE ↓ 2,14 g, 17 mm; ↓ 2,08 g, 18,5 mm; ↓ 2,03 g, 17 mm; ↑ 1,60 g, 19 mm; ↓ 1,39 g, 16 mm; ↑ 1,99 g, 18 mm; ↑ 1,96 g, 17,5 mm; ↑ 1,40 g, 16 mm; ↑ 2,76 g, 19 mm; ↑ 2,71 g, 16 mm; ↓ 2,44 g, 17 mm; ↑ 2,26 g, 18 mm; ↑ 2,01 g, 17 mm; ↑ 1,78 g, 17 mm; ↓ 2,42 g, 18 mm; ↓ 2,17 g, 17 mm; ↑ 1,99 g, 18 mm; ↓ 1,32 g, 18 mm; ↑ 1,16 g, 16 mm. SMKA (5 ex.); SMKB (3 ex.); SMKΓ (6 ex.); SMKΔ ; SMK[?] (4 ex.)
LRBC, II, 2520, 364—365, ori 2530, 367—375.

438—465. AE ↓ 2,92 g, 18 mm; ↙ 2,41 g, 18 mm; ↓ 2,38 g, 15 mm; ↑ 2,34 g, 18 mm; ↓ 2,19 g, 17 mm; ↑ 2,13 g, 16 mm; ↓ 1,36 g, 14 mm; ↓ 3,08 g, 19,5 mm; ↓ 2,73 g, 16 mm; ↑ 2,30 g, 17 mm; ↓ 2,29 g, 17,5 mm; ↑ 2,04 g, 16 mm; ↑ 1,52 g, 17 mm; ↓ 2,52 g, 18 mm; ↑ 2,40 g, 17 mm; ↓ 2,35 g, 19 mm; ↓ 2 g; 18 mm; ↑ 3,09 g, 19 mm; ↓ 2,84 g, 18 mm; ↑ 2,13 g, 18,5 mm; ↑ 2,34 g, 17,5 mm; ↓ 1,85 g, 17 mm; ↓ 2,45 g, 17,5 mm; ↑ 2,44 g, 15 mm; ↓ 2,06 g, 15 mm; ↑ 1,80 g, 19 mm; ↓ 1,72 g, 18 mm; fragmentară. SMKA (7 ex.); SMKB (6 ex.); SMKΓ (4 ex.); SMKΔ (3 ex.); SMKS (2 ex.); SMK[?] (6 ex.)

Gratianus

LRBC, II, 2531, 367—375.

466—467. AE ↓ 2,43 g, 17 mm; ↓ 2,55 g, 18 mm. SMKΓ ; SMKΔ

Neprecizat

LRBC, II, 2517—8, 364—365, ori 2526—8, 367—375.

468. AE ↓ 2,42 g, 17 mm. SMKS
LRBC, II, 2519—20, 364—365, ori 2529—31, 367—375.

469—472. AE ↑ 1,15 g, 16,5 mm; fragmentară; ↓ 1,66 g, 13 mm; ↑ 1,45 g, 16 mm; SMKA; SMKΓ ; SMK[?] (2 ex.)

ANTIOCHIA

Valentinianus I

LRBC, II, 2651, 364—367.

473. AE ↓ 1,74 g, 16 mm. ANTB
LRBC, II, 2653, 364—367, ori 2658, 367—375.

474—479. AE 3,33 g, 16 mm; 2,91 g, 16 mm; 2,44 g, 15,5 mm; 2,54 g, 19 mm; 1,91 g, 15,5 mm; 1,86 g, 17 mm. ANTA (3 ex.); ANTB; ANTΓ (2 ex.).

Valens

LRBC, II, 2654, 364—367, ori 2659, 367—375.

480—509. AE ↑ 4,04 g, 18 mm; ↑ 3,23 g, 17 mm; ↓ 2,91 g, 16 mm; ↑ 2,32 g, 18 mm; ↑ 2,08 g, 18 mm; ↑ 1,95 g, 16 mm; ↑ 1,88 g, 17 mm; ↓ 1,86 g, 14 mm; ↑ 1,23 g, 15 mm; ↓ 2,75 g, 15 mm; ↑ 2,23 g, 17 mm; ↓ 1,90 g, 16 mm; ↓ 1,83 g, 14,5 mm; ↓ 1,28 g, 13,5 mm; ↑ 3,06 g, 17 mm; ↑ 2,92 g, 17 mm; ↓ 2,35 g, 16,5 mm; ↑ 1,77 g, 16 mm; ↓ 1,95 g, 18 mm; ↗ 2,60 g, 17 mm; ↓ 1,93 g, 17 mm; ↑ 1,83 g, 15 mm; ↓ 1,66 g, 15 mm; ↓ 2,83 g, 17 mm; ↓ 2,39 g, 16,5 mm; ↑ 2,51 g, 16 mm; ↑ 2,15 g, 15 mm; ↓ 1,91 g, 17 mm; ↓ 1,76 g, 14 mm; ↓ 1,30 g, 16 mm. $\overline{\text{ANTA}}$ (9 ex.); $\overline{\text{ANTB}}$ (5 ex.); $\overline{\text{ANT Γ}}$ (3 ex.); $\overline{\text{ANT Δ}}$; $\overline{\text{ANTZ}}$; $\overline{\text{ANTQ}}$ (4 ex.); $\overline{\text{ANTI}}$ (2 ex.); $\overline{\text{ANT[?]}}$ (5 ex.)

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 2B, 367—375.

510. AE ↓ 2,27 g, 17,5 mm. $\overline{\text{ANTA}}$

LRBC, II, 2657, 364—367, ori 2664, 367—375.

511—527. AE ↓ 2,87 g, 16 mm; ↑ 2,83 g, 16,5 mm; ↑ 2,67 g, 15,5 mm; ↓ 2,39 g, 17 mm; ↓ 2,22 g, 17 mm; ↑ 1,84 g, 15 mm; ↓ 1,83 g, 13 mm; ↓ 1,73 g, 14 mm; ↑ 2,67 g, 17 mm; fragmentară; ↓ 2,85 g, 16,5 mm; ↓ 1,96 g, 17 mm; ↑ 1,33 g, 17 mm; ↑ 2,29 g, 18 mm; ↑ 2,14 g, 18 mm; ↓ 1,59 g, 14,5 mm; ↓ 2,28 g, 18 mm. $\overline{\text{ANTA}}$ (8 ex.); $\overline{\text{ANTB}}$ (2 ex); $\overline{\text{ANTΔ}}$ (3 ex.); ANTE (3 ex.); $\overline{\text{ANT[?]}}$

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 2 B, 367—375.

528. AE ↓ 1,87 g, 16 mm. $\overline{\text{ANTA}}$

Neprecizat

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 364—375.

529—539. AE ↑ 1,52 g, 16 mm; ↑ 1,49 g, 13 mm; ↓ 1,17 g, 16 mm; ↓ 2,22 g, 16 mm; ↓ 1,72 g, 14,5 mm; ↓ 1,72 g, 14,5 mm; ↑ 1,45 g, 16 mm; ↑ 1,72 g, 16 mm; ↓ 1,35 g, 15 mm; ↓ 2,30 g, 17 mm; ↑ 1,70 g, 14 mm. ANTA (2 ex.); $\overline{\text{ANTB}}$; $\overline{\text{ANT Γ}}$; $\overline{\text{ANT Δ}}$ (3 ex); $\overline{\text{ANT[?]}}$ (2 ex.); ? $\overline{\text{ANA}}$ (2 ex.) nu in LRBC.

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 364—375.

540—544. AE ↑ 1,81 g, 14 mm; ↑ 1,47 g, 14 mm; ↑ 1,38 g, 14 mm; ↓ 1,98 g, 17 mm; ↑ 1,13 g, 14 mm. ANTA; $\overline{\text{ANTB}}$ (2 ex.); ANTO; ANT[?].

ALEXANDRIA

Valentinianus I

LRBC, II, 2858, 364—367, ori

545. AE ↓ 1,64 g, 17 mm. $\overline{\text{ALEB}}$

LRBC, II, 2860, 364—367, ori 2862, 367—375.

546—555. AE ↓ 2,44 g, 15 mm; ↓ 2,11 g, 17 mm; ↓ 1,72 g, 14 mm; ↑ 2,11 g, 16,5 mm; ↑ 2,23 g, 15,5 mm; ↓ 2,07 g, 13,5 mm; ↓ 1,58 g, 13,5 mm; ↓ 2,78 g, 17 mm; ↓ 3,36 g, 16 mm; ↓ 3,36 g, 16 mm; ↓ 1,96 g, 14 mm. $\overline{\text{ALEA}}$ (3 ex.); $\overline{\text{ALEB}}$; $\overline{\text{ALE Γ}}$ (3 ex.); $\overline{\text{ALE Δ}}$ ALE[?] (2 ex.).

Valens

LRBC, II, 2861, 364—367, ori 2863, 367—375.

556—568. AE ↓ 2,79 g, 15 mm; ↙ 2,75 g, 17 mm; ↓ 2,52 g, 16 mm; ↑ 2,39 g, 17 mm; ↑ 2,14 g, 15 mm; ↓ 1,96 g, 17 mm; ↑ 2,64 g, 17 mm; ↓ 2,78 g, 15,5 mm; ↓ 2,70 g, 16 mm; ↓ 2,01 g, 15 mm; ↑ 2,32 g, 17,5 mm; ↓ 1,97 g, 14 mm; ↓ 1,95 g, 14,5 mm. $\overline{ALEA}$ (6 ex.); ALEB; $\overline{ALE\Gamma}$: $\overline{ALE\Delta}$ (2 ex.); $\overline{ALE[?]}$ (3 ex.)

ATELIERE NEPRECIZATE

Valentinianus I

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 364—375.

569. AE ↓ 1,58 g, 16,5 mm.

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 364—375.

570—581. AE ↓ 2,53 g, 16 mm; ↓ 2,39 g, 15 mm; ↑ 2,10 g, 16 mm; ↓ 1,92 g, 13,5 mm; ↖ 1,87 g, 13 mm; ↓ 1,85 g, 15 mm; ↓ 1,83 g, 14,5 mm; ↑ 1,82 g, 14 mm; ↑ 1,82 g, 14 mm; ↓ 1,75 g, 14 mm; ↑ 1,50 g, 17 mm; ↑ fragmentară.

Valens

LRBC, II, RESTITUTOR REIP, 364—367.

582—583. AE ↑ 1,75 g, 16 mm; 1,57 g, 15,5 mm.

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM, 364—375.

584—630. AE ↑ 3,28 g, 16 mm; ↑ 2,87 g, 17 mm; ↓ 2,66 g, 16 mm; ↓ 2,42 g, 16,5 mm; ↑ 2,37 g, 16 mm; ↓ 2,30 g, 17 mm; ↓ 2,23 g, 13 mm; ↑ 2,22 g, 14 mm; ↓ 2,22 g, 14 mm; ↓ 2,17 g, 16 mm; ↑ 2,15 g, 17 mm; ↓ 2,13 g, 15 mm; ↓ 2,08 g, 16 mm; ↓ 2,06 g, 16 mm; ↑ 2,05 g, 15 mm; ↑ 2,04 g, 17 mm; ↓ 2,03 g, 15 mm; ↓ 1,94 g, 14 mm; ↑ 1,90 g, 15,5 mm; ↓ 1,87 g, 15 mm; ↑ 1,84 g, 16 mm; ↗ 1,82 g, 16 mm; ↓ 1,79 g, 17 mm; ↓ 1,77 g, 17,5 mm; ↖ 1,74 g, 15 mm; ↓ 1,74 g, 14 mm; ↑ 1,70 g, 14 mm; ↓ 1,67 g, 15 mm; ↓ 1,66 g, 17 mm; ↓ 1,63 g, 16 mm; ↑ 1,62 g, 15 mm; ↓ 1,57 g, 15 mm; ↑ 1,57 g, 14,5 mm; ↓ 1,55 g, 16 mm; ↓ 1,54 g, 15,5 mm; ↑ 1,50 g, 16 mm; ↓ 1,50 g, 14,5 mm; ↑ 1,48 g, 17 mm; ↓ 1,47 g, 16,5 mm; ↓ 1,38 g, 15 mm; ↑ 1,38 g, 14,5 mm; ↑ 1,37 g, 17,5 mm; ↑ 1,37 g, 16 mm; ↓ 1,30 g, 15 mm; ↑ 1,24 g, 17,5 mm; ↑ 1,18 g, 16,5 mm; fragmentară.

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 364—375.

631—675. AE ↑ 3,24 g, 16,5 mm; ↓ 2,97 g, 17 mm; ↑ 2,60 g, 16 mm; ↓ 2,54 g, 16 mm; ↑ 2,46 g, 17 mm; ↑ 2,44 g, 16 mm; ↓ 2,42 g, 13,5 mm; ↑ 2,35 g, 16 mm; ↓ 2,32 g, 16 mm; ↓ 2,28 g, 17 mm; ↑ 2,14 g, 16 mm; ↑ 2,05 g, 16 mm; ↑ 2 g, 14 mm; ↓ 1,99 g, 15 mm; ↑ 1,98 g, 13 mm; ↑ 1,93 g, 14,5 mm; ↑ 1,92 g, 15 mm; ↓ 1,85 g, 14 mm; ↑ 1,84 g, 16 mm; ↑ 1,81 g, 12 mm; ↓ 1,80 g, 16 mm; ↓ 1,80 g, 13 mm; ↑ 1,74 g, 16 mm; ↑ 1,74 g, 16 mm; ↑ 1,72 g, 15 mm; ↑ 1,64 g, 14 mm; ↑ 1,63 g, 13,5 mm; ↑ 1,58 g, 15 mm; ↑ 1,55 g, 14,5 mm; ↑ 1,54 g, 16 mm; ↑ 1,53 g, 15 mm; ↑ 1,44 g, 15 mm; ↘ 1,44 g, 14 mm; ↑ 1,42 g, 14 mm; ↙ 1,39 g, 17 mm; ↓ 1,38 g, 15 mm; ↓ 1,35 g, 15 mm; ↓ 1,24 g, 15 mm; ↓ 1,21 g, 17,5 mm; ↓ 1,20 g, 16,5 mm; ↑ 1,10 g, 16 mm; ↑ 1,07 g, 16 mm; ↓ 1,06 g, 14,5 mm; ↓ 1,01 g, 16 mm.

Gratianus

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 364—375.

676. AE ↓ 2,24 g, 17 mm.

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 364—375.

677. AE ↓ 1,33 g, 14 mm.

Neprecizat

LRBC, II, GLORIA ROMANORUM (8), 364—375.

678—702. AE ↗ 3,60 g, 17 mm; ↓ 2,70 g, 18 mm; ↑ 1,97 g, 15,5 mm; ↓ 1,91 g, 14 mm; ↑ 1,90 g, 14,5 mm; ↓ 1,85 g, 14,5 mm; ↑ 1,82 g, 16 mm; ↓ 1,74 g, 18 mm; ↓ 1,51 g, 14 mm; ↑ 1,50 g, 14,5 mm; ↑ 1,47 g, 13 mm; ? 1,47 g, 13 mm; ↑ 1,44 g, 15 mm; ↑ 1,43 g, 15 mm; 1,34 g, 11,5 mm; ↑ 1,29 g, 14 mm; ↑ 1,29 g, 14 mm; ↑ 1,29 g, 13 mm; ↑ 1,11 g, 14 mm; ↑ 1,10 g, 14 mm; fragmentară.

LRBC, II, SECURITAS REIPUBLICAE, 364—375.

703—747. AE ↓ 2,83 g, 15 mm; ↑ 2,69 g, 17 mm; ↓ 2,58 g, 17 mm; ↓ 2,44 g, 15,5 mm; ↑ 2,43 g, 13,5 mm; ↑ 2,35 g, 15 mm; ← 2,28 g, 17 mm; ↓ 2,10 g, 14 mm; ↑ 2,09 g, 14 mm; ↓ 2,07 g, 12 mm; ↓ 2,04 g, 13 mm; ↓ 1,99 g, 17 mm; ? 1,97 g, 12 mm; ↓ 1,93 g, 15 mm; ↓ 1,91 g, 13,5 mm; ↓ 1,86 g, 12 mm; ↑ 1,83 g, 14,5 mm; ↑ 1,80 g, 15,5 mm; ↑ 1,80 g, 14 mm; ↓ 1,78 g, 13 mm; ↑ 1,77 g, 12 mm; ↓ 1,74 g, 15 mm; ↓ 1,74 g, 14,5 mm; ↑ 1,73 g, 16 mm; ↓ 1,62 g, 14 mm; ? 1,57 g, 14,5 mm; ↓ 1,55 g, 13 mm; ↑ 1,55 g, 13 mm; ↓ 1,54 g, 13,5 mm; ↓ 1,53 g, 14 mm; ↓ 1,51 g, 15 mm; ↑ 1,50 g, 16 mm; ← 1,48 g, 17 mm; ↑ 1,45 g, 15 mm; ↑ 1,45 g, 14 mm; ↓ 1,45 g, 14 mm; ↑ 1,34 g, 14 mm; ↓ 1,30 g, 11 mm; ↑ 1,27 g, 14 mm; ↓ 1,27 g, 13,5 mm; ? 1,17 g, 13 mm; ↑ 1,05 g, 11 mm; fragmentară.

IMITAȚII BARBARE

Av. ... — TPNHC, Bust diad. cuir, în paludamentum.

Rv. Γ ITM, FH 3; în ex. IK ΔS

748. AE ↗ 1,40 g, 14,5 mm.

Av. .... C ...., Bust diad. cuir. în paludamentum.

Rv. .... — IIIIIII, FH, mult barbarizat, în ex. IIIIII Γ

749. AE ↗ 1,48 g, 15 mm.

Cum, în condițiile în care, datorită stării precare de conservare a tezaurului, greutatea monedelor este mult alterată, socotim că devine de prisos a mai stărui aici asupra aspectului metrologic. De asemenea, dorim acum să atragem atenția că, tot datorită stării de conservare, este necesară confirmarea monedelor inedite din tezaurul de la Straja, monede care aparțin fie unor emisiuni neconsemnate în cele două cataloage de referință folosite aici, fie sînt produsele unor officine neînregistrate de RIC, VIII, ori, pentru anii 364—378, de lucrările Varei Lanyi[1] și lui Miloje R. Vasic[2]. În acest context, am considerat necesar ca, pentru o mai rapidă informare privind cele 18 variante aflate în materialul monetar de la Straja, să notăm și aici, principalele date ale acestora și anume, monetăria, emitentul și numărul din catalogul nostru. 354—358, 1. Thessalonica, *Iulianus*, nr. 34; 358—361. 2. Constantinopolis, *Constantius II*, nr. 148; 361—363, 3. Antiochia, *Iulianus*, nr. 247; 364—378, 4. Thessalonica, *Valentinianus I*, nr. 267, 6. *Valens*, nr. 276, 6. nr. 278, 7. *Gratianus*, nr. 282, 8.

[1] Vera Lanyi, A. Arch. H., 21, 1—2, 1969, p. 33.
[2] Miloje R. Vasič, *Numismatičar*, 5, 1982, p. 52—59.

Constantinopolis, *Valentinianus I*, nr. 306, 9. *Valens*, nr. 356, 10. Nicomedia, *Valentinianus I*, nr. 371, 11-12. *Valens*, nr. 403—404, 13, nr. 405, 14. *Neprecizat*, nr. 409, 15. Antiochia, *Valens*, nr. 510, 16. nr. 528, 17-18. Neprecizat, nr. 538—539.

Dată fiind cantitatea de monedă recuperată din tezaurul de la Straja, nădăjduim că studiul statistic asupra structurii numerarului va oferi cercetării informații deosebit de utile privind compoziția masei monetare în circulație pe piețele orientale ale imperiului în anii premergători catastrofei militare de la Adrianopol, în special asupra raportului dintre stocul de monedă emisă de împărații precedenți și numerarul bătut în monetăriile diocezane după anul 364, cînd la purpura imperială se ridică frații Valentinianus I și Valens. Din tabelul I, STRUCTURA NUMERARULUI, rezultă că 66,80% din numerar aparține emisiunilor din anii 364—378, urmat cu 15,26% de emisiunile *Spes reipublice* și cu 14,32% de emisiunile de modul AE 3 și AE 3 redus din anii 354—358. Emisiunile mai vechi, din anii 337—341 și 342—348 sînt prezente cu 0,53% și, respectiv, 2,81%, ceea ce oferă pentru aceste monede o reprezentativitate redusă. Ca și în depozitul Dobrogea-*passim*[3], prezent cu 59,34% pentru anii 364—378 și 12,08% pentru emisiunile *spes reipublice*, depășite însă aici cu 24,71% de emisiunile din anii 354—358, lipsesc emisiunile de modul AE 2 și AE 2 redus din anii 348—354, lipsă care, ca și volumul mic de monedă anterioară reformei din 348, cu 4,39% în depozitul Dobrogea-*passim* și, respectiv, cu 4,30% în tezaurul de la Straja, constituie și în cazul acestei descoperiri de caracter numismatic o bună dovadă a efectelor reformei monetare din 348 și a legii din 354 privind demonetizarea monedelor grele de modul AE 2 și AE 2 redus, emise după reforma din 348[4]. Interesantă de semnalat este și lipsa monedelor lui Iulianus, ce aparțin emisiunilor bătute după reforma monetară întreprinsă de împăratul filozof, ca și a monedelor emise de urmașul său Iovianus. Aceeași stare de fapt, de altfel comună pentru tezaurele îngropate în vremea domniei împăraților Valentinianus I și Valens[5], a fost constatată și pentru depozitul Dobrogea-*passim*[6], lipsa, în cazul monedelor lui Iulianus și Iovianus, fiind de pus pe seama scăzutei lor penetrări în provincia de la gurile Dunării. Această constatare, este confirmată de modelul statistic Dobrogea, unde în jumătate din stațiunile ce alcătuiesc modelul statistic dobrogean nu aflăm semnalate monedele celor doi împărați[7]. În încheiere, trebuie subliniat că rolul emisiunilor casei lui Valentinianus I, la care se adaugă emi-

[3] R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 143.

[4] *Cod. Theod*, 9,23 1; vezi și RIC, VIII, p. 64—65; P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon, de la mort de Constantin à la mort de Julien* (337—363), Weteren, 1985, p. 47—75.

[5] RIC, VIII, p. 82 și 89, tab. 10.

[6] R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 144.

[7] *Ibidem*, p. 144.

siunile *spes reipublice,* rămîne la mijlocul anilor '70 din secolul IV e.n. major în alăcătuirea masei monetare pe piețele imperiului[8].

Pentru mai buna cunoaștere a emisiunilor diocezane din al treilea pătrar al veacului al IV-lea, considerăm că nu este de prisos dacă, extinzînd studiul statistic al structurii numerarului, vom analiza, pe cît se poate, și cîteva din aspectele ce privesc în tezaur relațiile dintre efigia emitentului și tipurile de reversuri, insistînd asupra semnificației acestor raporturi. Astfel, pentru emisiunile din anii 354—358, monedele lui Constantius II reprezintă 83,17%, în vreme ce monedele cezarilor săi, Constantius Gallus și Iulianus au împreună un procent de 16,81% din volum. Aproape identice sînt și frecvențele relative obținute pentru volumul emisiunilor *spes reipublice,* unde Constantius II oferă un procent de 82,40 iar Iulianus doar 17,59[9]. Raportul dintre monedele cu efigia lui Constantius II și monedele cezarilor săi este de aproximativ 5 la 1, mai precis 4,94 pentru emisiunile FH, de modul AE 3 și AE 3 redus și, respectiv, de 4,68% pentru emisiunile *spes reipublice.* Pentru emisiunile din anii 364—378, cifrele obținute sînt și mai concludente. Astfel, Procopius, uzurpatorul tronului în 365—366, cu o domnie scurtă, doar de cîteva luni, și cu o activitate monetară redusă doar la cele patru ateliere monetare din Propontida, este semnalat doar printr-un procent de 1,25 din volumul monedelor acestei etape. Monedele cu efigiile lui Valentinianus I, Valens și Gratianus sînt prevăzute cu procente de 17,38%, 78,84% și 2,51%. Aici este în primul rînd de remarcat numărul mare de monede cu efigia împăratului Valens care, în tezaurul de la Straja, se apropie de 80% din volumul bronzurilor perioadei. Situația se explică prin activitatea atelierelor răsăritene, Heraclea — 77,77% monede, Valens, Constantinopolis — 79,36%, Nicomedia — 82,92%, Cyzicus — 84,21% și Antiochia — 87,50%, controlate de acesta ca împărat al părții orientale, monetării care la Straja oferă un total de 81,85% din volumul monedelor emise în vremea domniei celor doi frați. Cu 2,51% din volum, Gratianus rămîne în cadrul emisiunilor din această vreme, așa cum reiese din analiza tezaurului de la Straja și Dobrogea-*passim,* doar simbolic reprezentat pe piețele monetare din răsărit, deși după 375 moștenește parte din monetăriile controlate de Valentinianus I.

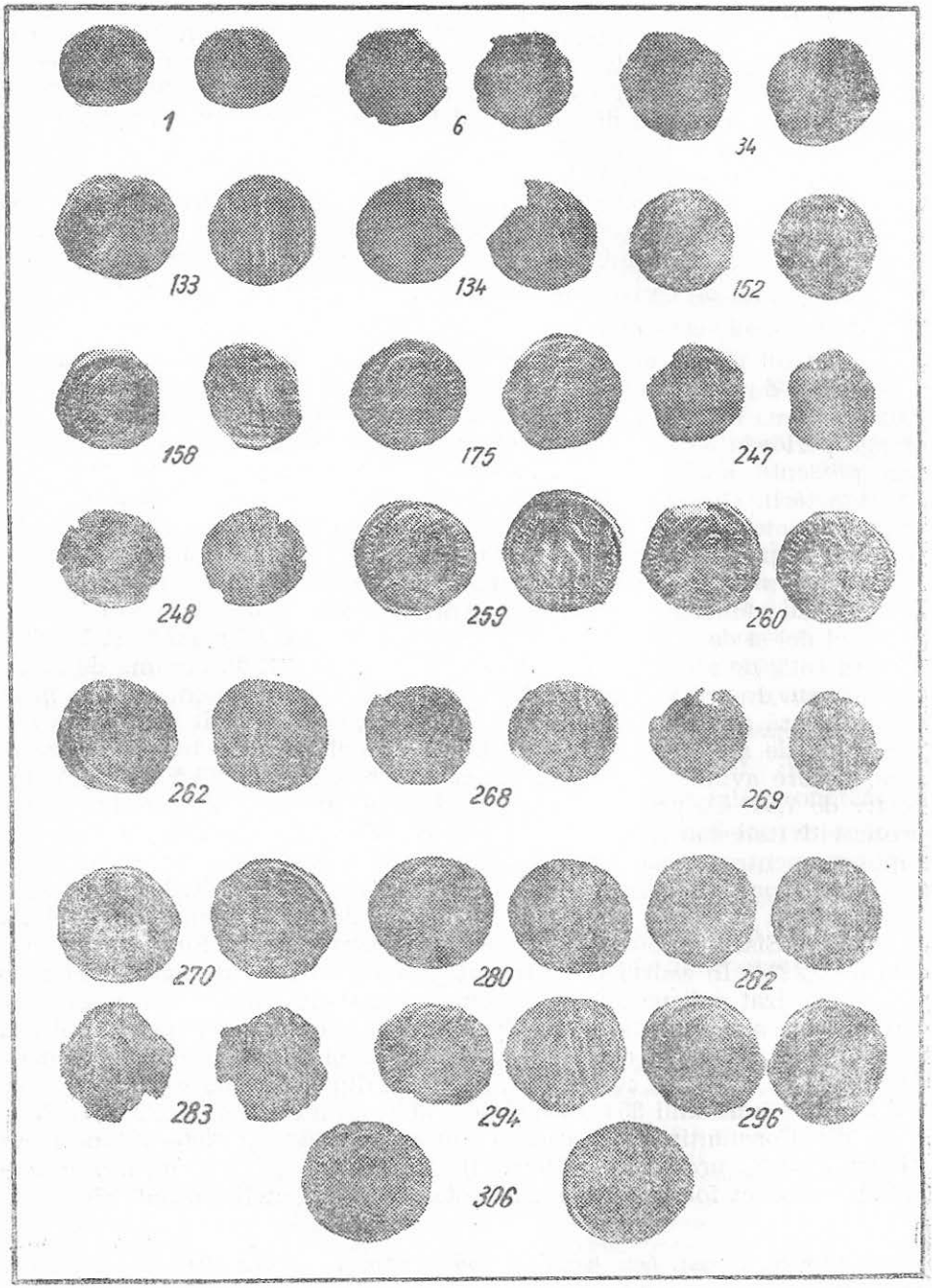
[8] RIC, VIII, p. 89, tab. 10, unde din 27 tezaure post 364, monedele emise între 354—358 sînt prezente în 21 depozite monetare și sînt majoritare, în raport cu emisiunile *spes reipublice,* în 9 tezaure, în vreme ce monedele din anii 358—361 sînt prezente în 19 din acumulări și sînt, în raport cu emisiunile FH de modul AE 3 și AE 3 redus, în 13 tezaure. Însă situația din Dobrogea, indică o scădere a penetrării emisiunilor *spes reipublice* în raport cu emisiunile anterioare din anii 354—356, cf. R. Ocheșeanu, *op. cit.,* p. 143, tab. I, unde în structura tezaurului Dobrogea-*passim* volumul emisiunilor de modul AE 3 și AE 3 redus *fel temp reparatio* este de 24,17% în raport cu cele *spes reipublice* cu doar 12,08%. Pentru situațiile înregistrate la Axiopolis, Histria, Troesmis,, Tropaeum Traiani și Dobrogea de nord, eșantion *Peuce,* 4, 1973—1975, p. 133—173, vezi tabelele I, III—VI, la Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Eugen Nicolae, *Axiopolis dans les III —VII siècles de n. è. à la lumière des découvertes monétaires, mss.*

[9] Vezi R. Ocheșeanu, *op. cit.,* p. 135, 2, tezaurul de la Hirșova.

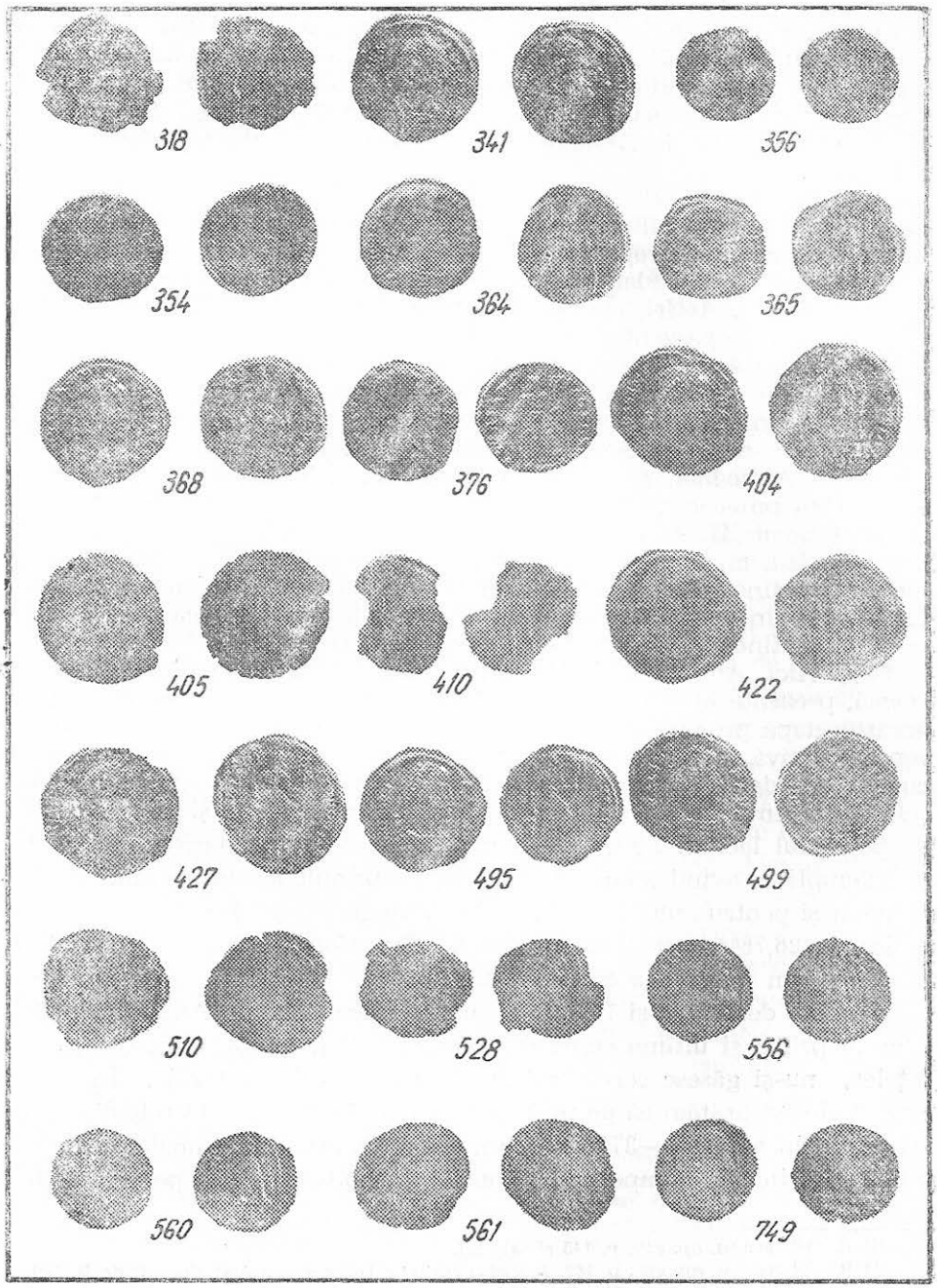
În tezaurul studiat aici, raportul dintre emisiunile *securitas reipublicae* și *gloria romanorum (8)* este de 54,52% față de 45,47%, raport mai apropiat de situația consemnată de Alice Sz. Burger pentru Panonia de Sud cu 59,32% față de 40,69%[10]. În ceea ce privește relația dintre tipul de revers și emitent, materialul monetar din tezaurul de la Straja înregistrează, pentru raportul dintre monedele cu revers *securitas reipublicae* și cele cu *gloria romanorum (8)*, la Valentinianus I un 2,25/1 iar la Valens un 0,98/1. Ca volum, la Valentinianus I aflăm un indice de 65,21% pentru *securitas reipublicae* și 28,98% pentru *gloria romanorum (8)*, iar pentru Valens 48,88% și, respectiv, 49,84%, ceea ce pare a reflecta pentru împăratul de la Constantinopolis o favorizare a emisiunilor *gloria romanorum* (8), față de emisiunile *securitas reipublicae* ce par a fi fost preferate de atelierele controlate de Valentinianus I.

Tabelul II, în care este prezentată repartiția pe ateliere monetare a monedelor din tezaurul de la Straja, înfățișează, exprimată în procente, atît ponderea monetăriilor în cadrul fiecărei etape, cît și ponderea pe întreaga perioadă 337—378, perioadă ce este acoperită de emisiunile monetare prezente în acest tezaur. Pe ansamblu, se înregistrează un număr de 13 monetării, atelierul extrem occidental de la Treveri lipsind. Cel mai important atelier pentru întreaga perioadă, prezent în tezaur cu 102 monede și, respectiv, un volum de 23,18%, situîndu-se astfel pe primul loc în ierarhia monetăriilor, este Cyzicus. Acesta este urmat imediat la mică distanță de atelierul monetar din Antiochia cu 95 de piese sau 21,59% pe locul doi și de Constantinopolis, pe locul trei, cu 86 monede și 19,54%, a cărui cotă, de altfel, este foarte apropiată ca ordin de mărime de cotele înregistrate de primele două monetării. Un al doilea eșalon, aflat la mare distanță însă de cele trei monetării fruntașe, este alcătuit în ordinea importanței, de atelierele monetare din Nicomedia, Alexandria și Thessalonica, fiecare avînd un volum exprimat în procente de 11,59, 8,40 și respectiv de 7,50. Cu procente sub 3%, deci cu un grad foarte redus de reprezentativitate sau chiar cu cote mai mici de 1%, ceea ce ne face să presupunem pentru acestea din urmă doar o prezență aleatorie, se află restul atelierelor din tezaur. Aici, primul grup este alcătuit de monetăriile din Heraclea și Roma, iar cel de al doilea de monetăriile din Arelate, Aquileia și Siscia cu cîte 0,68% fiecare și Lugdunum cu Sirmium avînd o cotă de 0,22%. În cadrul celor trei etape care au un material monetar cu atelier precizat suficient de reprezentativ statistic, din cele șase etape cu care operăm aici, monetăria din Cyzicus se află de două ori pe primul loc, în 354—358, atunci la egalitate cu Antiochia și cu un volum de monedă de 25% și în 358—361 cu 40,38%. Atelierul din Antiochia se situa pe același loc întîi între anii 354—358 și 364—378, cu un volum de 22,50%. Atelierul din Constantinopolis, prezent între 354—358 și 358—361 pe locul III, cu 13,46%, urcă însă pe locul II în 364—378, cu un procent de 21,87%, procent foarte apropiat de cota oferită de atelierul antiochian. În

[10] Alice Sz. Burger, *Late Roman money circulation in South-Panonia*, Budapest, 1981, p. 84.

Planșa I, II — Monede din tezaurul Straja.

318
341
356
354
364
365
368
376
404
405
410
422
427
495
499
510
528
556
560
561
749

Planșa II

schimb, atelierul monetar din Cyzicus coboară, în această ultimă etapă, cu un semnificativ 19,68% pe locul III. De fapt, cele trei cote înregistrate aici pentru etapa 364—378, sînt asemănătoare ca ordine de mărime. La Straja, un joc semnificativ al procentelor îl oferă alți doi jalonieri care par să indice că tezaurul de la Straja s-a format pe o piață aflată și la interferența sferelor de circulație a monedelor emise de cele două ateliere diocezane.

Comparînd cifrele oferite de tezaurul de la Straja cu cotele înregistrate pentru depozitul monetar Dobrogea-*passim* ori în cîteva stațiuni dobrogene, mai bine reprezentate, se observă că tezaurul de la Straja nu este alcătuit cu material monetar provenind de pe piețele monetare ale Scythiei Minor. Astfel, dacă pentru ultima etapă, 364—378, care este și cea mai bine reprezentată numeric la Straja, predomină Antiochia cu 22,50%, urmată de Constantinopolis cu 21,87% și Cyzicus cu 19,68%, iar atelierele din Alexandria și Thessalonica înregistrează 7,50% și, respectiv, 6,87%, în tezaurul Dobrogea-*passim* pe primul loc se plasează Constantinopolis cu un reprezentativ 33,88%, urmat de Cyzicus cu 16,66%, în vreme ce Antiochia, Alexandria, Nicomedia și Thessalonica se aflau cu un 11,11% pe același loc[11]. Mai bine este pusă în evidență această situație de tabelul III. Astfel, Durostorum are pe primul loc monetăria din Thessalonica, fapt surprinzător, deoarece apriori era de avansat pe acest loc Constantinopolis. Pentru monetăria macedoneană găsim un remarcabil 33,51%, în vreme ce monetăriile situate la vest înregistrează 42,37%, iar Constantinopolis, aflat totuși pe locul II, oferă de abia o cotă de 10,24%. Aici, Antiochia și Alexandria sînt cu 0,55% și 0,27%, de bună seamă, prezențe aleatorii. Pe litoral, la Callatis, Histria cunoscînd pentru această etapă prea puțin material monetar cu atelier precizat pentru a fi reprezentativă, putem nota pe primul loc atelierul din Constantinopolis cu 38,88%, dar în același timp și lipsa emisiunilor provenind din atelierele de la Antiochia și Alexandria, lipsă de consemnat și pentru cetatea de pe malul lacului Sinoe. La Tomis, mult mai bine reprezentat cu 168 de exemplare, avînd atelierul precizat, pe primul loc în această etapă și de notat și pentru anii 358—361 cu 28%, se găsește atelierul de la Thessalonica cu 26,78%, urmat de monetăria din Constantinopolis cu 18,45%. Atelierul din metropola Siriei, Antiochia, este prezent în cele trei etape cu procente de 1,14, 4 și 1,70, în vreme ce monetăria din Alexandria oferă doar în prima și ultima etapă cu cote de 2,29 și 1,19%, cifre care, bineînțeles, nu-și găsesc corespondențe în tezaurul de la Straja. În încheiere, dorim să arătăm că pe un tabel statistic Dobrogea, alcătuit din 24 de stațiuni[12], în anii 364—378, așa cum era și de așteptat, monetăria din capitala răsăriteană a imperiului, Constantinopolis, se află pe primul loc,

[11] R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 145 și tab. III.

[12] R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 142, Modelul statistic Dobrogea a fost alcătuit de R. Ocheșeanc, *Circulația monetară la Dunărea de jos între anii 270—498, cu specială privire la Dobrogea, mas.*

Thessalonica, pe care o găseam ocupînd primul loc la Durostorum și la Tomis, de fapt, ocupă doar locul II, iar Antiochia și Alexandria se află pe locurile VIII și, respectiv, X.

Cum considerăm ca demonstrată ipoteza în care tezaurul de la Straja reprezintă de fapt o acumulare de monede care nu provine de pe piața Scythiei Minor, datorită structurii sale deosebite, în care materialul monetar emis de atelierele din Cyzicus, Antiochia și Alexandria este mult mai bine reprezentat comparativ cu materialul numismatic cunoscut pentru Dobrogea, vom încerca să stabilim, pe cît posibil, aria geografică în care piața monetară respectivă să aibă o structură asemănătoare tezaurului studiat aici. Cota ridicată a atelierelor microasiatice, ca și volumul foarte redus al monetăriilor occidentale, a căror prezență la Straja este cu siguranță întîmplătoare, ne obligă să ne îndreptăm privirea către zona Mediteranei orientale. Pentru cercetarea noastră vom utiliza datele oferite de tabelul IV[13].

Pe primul loc, în etapa 364—378, atît la Athena, cît și la Corinth se află monetăria din Thessalonica cu un volum de 41,54% și, respectiv, 45,63%, în vreme ce pe locul II se plasează, cu procente mult mai scăzute, de 22,66 și 13,42, atelierul din Constantinopolis. Monetăriile din Cyzicus și Antiochia sînt prezente cu un volum mic de monedă, ce atinge de-abia cote de 13,66 și 6,25% la Athena și, respectiv, 4,69 și 4,02% la Corinth. Alexandria, pe care aici o considerăm ca un al doilea jalonier, cu o producție care este aproximativ egală cotei oferite de Thessalonica, este prezentă la Athena cu un volum de 1,07%, iar la Corinth cu 4,02%. Deci trebuie să excludem ca posibilă piața de origine a tezaurului de la Straja zona Greciei continentale și insulare, unde monetăria diocezană din Thessalonica este principala sursă de monedă de bronz. La Antiochia, monetăria marii metropole asiatice predomină net în toate cele trei etape reprezentative cu volume de 78,21%, 75,75% și 76,06%. Aici, atelierul din Cyzicus este prezent cu 4,46%, 15,15% și 2,27%, cote care ne obligă să excludem din sfera geografică ce ne interesează și provincia Syria. Curium, în Cyprus și Gerasa, cetate arabă *extra fines imperii*, au pentru etapa anilor 364—378 o bună prezență a producției atelierului antiochian cu volume de 28,88% și, respectiv, 40,90%, dar monedele emise de monetăriile din Cyzicus cu 11,11% și 4,54% și din Constantinopolis cu 4,44%

[13] Tabelul IV a fost preluat de la R. Ocheșeanu, *op. cit., mss*, care l-a alcătuit cu materialul monetar oferit de următoarele lucrări: M. Thompson, *The Athenian Agora 2: coins from the Roman through the Venetian period, Princeton, 1952; A. R.* Bellinger, *Catalogue of the coins found at Corinth*, 1925, New Haven, 1930; K. M. Edwards, *Corinth, results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, VI, The coins*, Cambridge, Mass. 1933; H. W. Bell, *Sardis, XI, coins, part I, 1910—1914*. Leiden, 1916, D. H. Cox, *Coins from the excavations at Curium, 1932—1953. (ANSMN, nr. 145)*, New York, 1959; D. B. Weage, *Antioch-on-the-Orontes. IV, part 2. Greek, Roman, Byzantine and Cruisaders coins*, Princeton, 1952; A. R. Bellinger, *Coins from Jerash, 1928—1934, (ANSNM, nr. 81)*, New York, 1938.

și, respectiv, cu 18,18% penetrează prea puțin pe piețele monetare respective pentru a mai căuta la sud de Orontes locul de origine al tezaurului analizat aici. La Sardis, în Lydia, procentul monedelor de bronz din Cyzicus este foarte ridicat, atingînd, este adevărat, doar pentru un număr redus de monede, o cotă de 63,63%. Cum prezența atelierului din Alexandria Egiptului rămîne semnificativă în materialul monetar de la Straja și al cărui volum de monedă o pune, în tezaur, pe același plan cu monetăria macedoneană, ne este greu să vedem o astfel de structură pe piețele provinciilor din interiorul Asiei Mici, Galatia și Capadocia. Mai degrabă, considerînd ca limită nordică posibilă zona Sardis, am vedea ca mai probabile piețele monetare aflate pe coasta Mediteranei, fie pe cele din sudul provinciei Asia, în Caria, fie pe cele din provincia învecinată Lycia, care în acest stadiu al publicării descoperirilor monetare din provinciile microasiatice, ni se pare, ipotetic, ca putînd fi cea mai sudică zonă geografică posibilă. Probabil că Pamphilia și Cilicia și așa cum confirmă materialul monetar insula Cyprus se află în sfera de penetrație masivă a monedelor atelierului antiochian. Putem, în concluzie, considera că tezaurul de la Straja a fost adus în Dobrogea de pe coastele Asiei Mici, ca o sumă apreciabilă, aflată în posesia unui călător, civil ori, poate, datorită evenimentelor de la Dunărea de mijloc și de jos, un militar[14], dar fără a avea o valoare atît de ridicată pentru a constitui un transport destinat comerțului, de altfel ilegal, cu bani.

Din același orizont de tezaure dobrogene, ascunse după mijlocul anilor '70, datorită goților trecuți la sud de Dunăre în imperiu ca federați, fac parte tezaurele de la Nalbant[15], tezaur mixt, compus din vreo 120 monede de bronz de la Constantius I la Valens și din trei monede de argint, tezaur ce ar fi putut aparține poate și unui ostaș din legiunile limitanee din Scythia Minor, tezaurul de la Topraichioi, aflat într-o fortificație[16] și tezaurul Dobrogea-*passim*. Tot domniei lui Valens îi aparține și tezaurul de la Tatlageac, antica Amlaidina. Tezaurul, care a fost publicat la începutul anilor '40, a fost legat de evenimentele de la 378 e.n.[17]. Dar, la o examinare mai atentă, se observă că structura numerarului cu monede din anii 364—378, din care una de tip *restitutor reip*, sigur databilă la începutul domniei și cu un volum de numai 3,79% din totalul monedelor este mai degrabă legat de evenimentele de la începuturile domniei lui Valens, probabil din vremea uzurpării tronului de către Procopius, care

[14] Tezaurul putea aparține și unui militar transferat din Asia Minor în Scythia Minor, dacă ne gîndim că pentru a face față pericolului apărut odată cu răscoala goților, odată cu armata, însuși împăratul Valens părăsește Antiochia în martie 378, sosește la Constantinopolis la 30 mai și își află sfîrșitul în August, la Adrianopol, cf. P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon, du règne de Jovien à la mort de Jovin (363—413)*, Wetteren, 1987, p. 16.

[15] C. Moisil, *BSNR*, 11, 1914, 22, p. 55, nr. 42, colecție particulară.

[16] Gh. Poenaru Bordea, *Descoperirile monetare din castrul de la Topraichioi*, mss.

[17] C. Buzdugan, *CNA*, 17, 1943, 127—128, p. 168—170.

cheamă pe goții transdanubieni în ajutor[18], ori poate din cei trei ani din campania gotică a împăratului arian[19].

În ceea ce privește tezaurul de la Straja, două monede, conform catalogului L.R.B.C., II, din care una emisă la Roma pentru Valens și în anii 375—378 (nr. 252) și una la Thessalonica și după 375 (nr. 281) ori, conform recentei lucrări a numismatului iugoslav Miloje R. Vasic, o monedă cu efigia lui Gratianus la Thessalonica, probabil în prima parte a anului 377 (nr. 282)[20], asigură data încheierii acumulării după moartea lui Valentinianus I, în 375, prin anii 377—378, în preziua răscoalelor federaților goți așezați în imperiu[21].

[18] I. Barnea, la R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 393—394.

[19] *Ibidem*, p. 394—395; pentru reflectarea numismatică a evenimentelor politico-militare de la Dunărea de jos în primii ani de domnie a împăratului Valens, vezi cele două tezaure de monede de argint de la Gura Ialomiței, I. Mititelu, *SCN*, I, 1954, p. 133—147; C. Deculescu, *BSNR*, 70—74, 1976—1980, p. 227—230; și din jud. Constanța, Leon Ruzicka, *Bläter für Münzfreunde*, 1923, nr. 4, (extras, p. 1—7), iar pentru reluarea aspectului cronologic și precizarea datărilor vezi R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150, tezaurul de monede de argint descoperit în județul Constanța (1921), aspectul cronologic.

[20] Emisiunea nu este înregistrată la M. R. Vasič, op. cit., tab. I; noi considerăm că trebuie așezată înaintea emisiunilor 39 și 40, care au caracteristicile unor emisiuni auxiliare și ar putea fi datate mai precis în 377, urmînd ca emisiunea *OIA* și auxiliarele sale, dacă există, să acopere anul 376, iar emisiunea *SIA* să fie atribuită primei părți a anului 378, pînă la moartea lui Valens, la 9 august, în bătălia de la Adrianopol.

[21] Goții trec în imperiu în toamna lui 376, destabilizînd situația provinciilor balcanice; E. Stein, *Histoire du Bas Empire, I. De l'Etat romain à l'Etat byzantin (284—476)*. Paris, 1959, p. 188; pentru consecințele sale și preliminariile dezastrului de la Adrianopol reflectate în istoria Scythiei Minor vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 399—401.

TABELUL I

STRUCTURA NUMERARULUI

1.	ANII	NR. MONEDE	% DIN VOLUM
I	337—341	4	0,53
II	342—348	21	2,81
III	348—354	0	—
IV	354—358	107	14,32
V	358—361	114	15,26
VI	361—363	2	0,26
VII	364—378	499	66,80

2. REPARTIȚIA PE ÎMPĂRAȚI

a. FH (3), AE 3.

I	Constantius II	89	83,17%
II	Gallus	3	2,80%
III	Iulianus	15	14,01%

b. *spes reipublice*

I	Constantius II	89	82,40%
II	Iulianus	19	17,59%

c. 364—378

I	Procopius	5	1,25%	
II	Valentinianus I	69	17,38%	17,60%
III	Valens	313	78,84%	79,84%
IV	Gratianus	10	2,51%	2,55%

3. REPARTIȚIA PE REVERSURI — 364—378

		V	Vn	G	Nep	T	%		
I	Rsetitutor reip	4	4			8	1,61		
II	Securitas republicae	45	153	6	61	265	53,64	54,52	
III	Gloria romanorum (8)	20	156	4	41	221	44,73	45,47	
		69	313	10	102	494			

4. RAPORT ÎMPĂRAT-REVERS

		V	%	Vn	%	G	%
I	Restitutor reip	4	5,79	4	1,27		
II	Securitas reipublicae	45	65,21	153	48,88	6	60
III	Gloria romanorum (8)	20	28,98	156	49,84	4	40

5. RAPORT MONETĂRIE—ÎMPĂRAT

			Pr.		V		Vn		G	
					%		%		%
I	Roma	(7)		1	14,28	5	42,85	3	42,85
II	Aquileia	(2)				2	100		
III	Siscia	(2)		1	50	1	50		
IV	Thessalonica	(22)		9	40,90	12	54,54	1	4,54
V	Heraclea	(9)	1	2	22,22	7	77,77		
VI	Constantinopolis	(63)	1	12	19,04	50	79,36	1	1,58
VII	Nicomedia	41)	2	6	14,63	34	82,92	1	2,43
VIII	Cyzicus	(57)	1	7	12,28	48	84,21	2	3,50
IX	Antiochia	(56)		7	12,50	49	87,50		
X	Alexandria	(24)		11	45,83	13	54,16		

6. RAPORT REVERS—ÎMPĂRAT

		R.R.		S.R.		G.R.(8)	
		%		%		%
I	Valentinianus I	4	50	45	22,05	20	11,11
II	Valens	4	50	153	75	156	86,66
III	Gratianus			6	2,94	4	2,22
		8		204		108	

TABELUL II

REPARTIȚIA MONETĂRIILOR ÎN TEZAURUL STRAJA

Nr. crt.	Monetării	337—341	%	342—348	%	348—354	%	354—358	%	358—361	%	361—363	%	364—378.	%	Total	%
1	Lugdunum			1	1,92											1	0,22
2	Arelate							1	1,92	2	3,84					3	0,68
3	Roma	1	25					3	5,76					8	2,50	12	2,72
4	Aquileia									1	1,92			2	0,62	3	0,68
5	Siscia							1	1,92					2	0,62	3	0,68
6	Sirmium									1	1,92					1	0,22
7	Thessalonica							4	7,69	7	13,46			22	6,87	33	7,50
8	Heraclea							1	1,92	1	1,92			11	3,43	13	2,95
9	Constantinopolis			2	18,18			7	13,46	7	13,46			70	21,87	86	19,54
10	Nicomedia							2	3,84	3	5,76			46	14,37	51	11,59
11	Cyzicus			3	45,45			13	25	21	40,33			63	19,68	102	23,18
12	Antiochia	3	75	2	18,18			13	25	4	7,69	1	100	72	22,50	95	21,59
13	Alexandria			1	9,09			7	13,46	5	9,61			24	7,50	37	8,40
	Total	4		11				52		52		1		320		440	

TABELUL III

REPARTIȚIA MONETĂRIILOR ÎN DOBROGEA

Nr. crt.	Monetării	CALLATIS			TOMIS			TROPAEUM TRAIANI			HISTRIA
		354—358	358—361	364—378	354—358	358—361	364—378	354—358	358—361	364—378	364—378
1	Occidentale	8,33	—	22,22	24,08	28,00	34,22	19,19	16,66	34,48	37,50
2	Thessalonica	16,66	—	16,66	17,24	28,00	26,76	23,33		20,68	25,00
3	Heraclea	25,00	—	16,66	10,34	8,00	7,14	6,66	16,66	10,34	—
4	Constantinopoli	8,33	66,66	38,88	19,54	8,00	18,45	30,00	16,66	52,17	18,75
5	Nicomedia	8,33		5,55	9,19	12,00	4,76	10,00		10,34	6,25
6.	Cyzicus	33,33	33,33	—	16,09	16,00	9,53	6,66	50,00	6,89	12,50
7	Antiochia	—	—	—	1,14	4,00	1,78	—	—	3,44	—
8	Alexandria	—	—	—	2,29	—	1,19	3,33	—	—	—

		DUROSTORUM			DOBROGEA PASSIM			PECINEAGA		
1	Occidentale	33,66	30,42	42,37	16,32	7,14	12,69	21,06	16,16	21,73
2	Thessalonica	24,00	19,56	33,51	22,44	21,42	15,87	21,05	—	4,34
3	Heraclea	8,34	4,34	4,70	16,32	—	11,11	10,52	—	4,34
4	Constantinopoli	16,00	19,56	10,24	14,28	42,85	36,50	15,78	16,16	13,79
5	Nicomedia	3,33	—	1,93	12,24	7,14	12,69	10,50	33,33	8,69
6	Cyzicus	12,22	26,08	6,37	10,20	21,42	7,93	15,78	33,33	—
7	Antiochia	1,55		0,55	8,16	—	1,58	5,26	—	4,34
8	Alexandria	0,44	—	0,27			1,58			4,34

TABELUL IV

REPARTIȚIA MONETĂRIILOR ÎN IMPERIU

Nr. crt.	Monetării	ATHENA			CORINTH			ANTIOCHIA			SARDIS	
		354—358	358—361	364—378	354—358	358—361	364—378	354—358	358—361	364—378	354—358	364—378
1	Occidentale	7,15	7,15	8,05	13,68	13,44	16,10	4,95	—	4,93	—	—
2	Thessalonica	16,81	18,70	41,54	22,85	17,20	45,63	0,55	—	1,13	8,33	27,27
3	Heraclea	6,03	4,67	1,25	5,14	3,84	2,01	0.55	—	0,28	8,33	—
4	Constantinopolis	28,87	28,77	22,66	21,71	11,53	13,42	3,91	3,03	5,69	58,33	—
5	Nicomedia	13,36	9,53	5,39	14,85	25,00	10,06	—	6,06	1,70	—	9,09
6	Cyzicus	18,82	25,89	13,66	16,57	25,00	4,69	4,46	15,15	2,27	25,00	63,63
7	Antiochia	7,04	3,59	6,25	4,00	1,92	4,02	78,21	75,75	76,06	—	—
8	Alexandria	1,86	1,79	1,07	1,14	1,92	4,02	7,97	—	7,97	—	—

		CURIUM			GERASA
		354—358	358—361	364—378	364—378
1	Occidentale	8,47	15,38	4,44	22,70
2	Thessalonica	3,33	7,69	4,44	9,09
3	Heraclea	3,33	—	—	—
4	Constantinopoli	10,16	7,69	4,44	18,18
5	Nicomedia	6,77	15,38	15,15	4,54
6	Cyzicus	5,08	7,69	11,11	4,54
7	Antiochia	35,50	38,46	28,88	40,90
8	Alexandria	27,11	7,69	31,11	9,09

LE TRESOR DE MONNAIES DU BAS-EMPIRE ROMAIN DECOUVERT A STRAJA (DEP. DE CONSTANȚA)

A. Vertan, R. Ocheșeanu

Résumé

Le trésor découvert en 1980 à Straja, comm. de Cumpăna, dép. de Constanța, à l'occasion des travaux du Chantier du Canal Danube—Mer Noire, dans le territoire d'un habitat de l'époque du Bas—Empire Romain, a été déposé dans quelque objet en matière organique.

On a récupéré 749 monnaies, toutes de bronze, dont 747 romaines impériales et 2 imitations barbares d'après les émissions au type de FEL TEMP REPARATIO (FH). Les plus anciennes monnaies du trésor appartiennent à l'étape 337—341, et les plus récentes — frappées à Rome et Thessalonique, aux années 375—378.

La composition du trésor, avec la prédominance des émissions de Cyzique et Antioche et une présence remarquable de celles d'Alexandrie, ce qui ne concorde pas avec la situation connue pour la Dobroudja, nous détermine à considérer que l'accumulation a été faite sur le marché de l'Asie Mineure, peut-être en Carie ou en Lycie, dans une région d'interférence dans la circulation monétaire des produits des ateliers de Cyzique et d'Antioche.

Le trésor de Straja a été abandonné pendant la révolte des Goths fédérés, culminant avec le désastre d'Andrianople, et appartient à un horizon de trésors dobroudjans, dont font aussi partie les dépôts de Nalbant, Topraichioi et Dobrogea-*passim*.

DESPRE MONEDELE DIN TEZAURUL DE LA SULUC ȘI ALTE CONTRIBUȚII PRIVIND ACEEAȘI DESCOPERIRE

OCTAVIAN ILIESCU

Într-o comunicare prezentată în urmă cu peste trei decenii[1], ne-am ocupat de cele patru monede romane imperiale de aur care au făcut parte din cunoscutul tezaur descoperit în 1911 pe dealul Suluc, lîngă Măcin (jud. Tulcea)[2], amintind cu acest prilej diferitele explicații ce s-au adus în trecut — natural, în limita cunoștințelor noastre de la acea dată — cu privire la semnificația tipului iconografic și a legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe aversul a două din cele patru monede ale acestui tezaur. Cum această comunicare a rămas nepublicată pînă astăzi — habent sua fata libelli ! — și cum pe de altă parte, latura numismatică a tezaurului de la Suluc nu a beneficiat încă de o aducere la zi, prin confruntarea datelor cunoscute primului editor cu cele oferite de lucrări de referință mai noi[3], am considerat util să revenim după peste treizeci de ani[4] asupra acestui aspect, formulînd, firește, precizările ce se impun în stadiul actual al cunoștințelor. Ne vom folosi de acest prilej pentru a aduce și alte completări cu privire la componența tezaurului de la Suluc.

[1] OCTAVIAN ILIESCU, *Semnificația legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe unele monete ale împăratului Gallienus*, comunicare prezentată la Societatea Numismatică Română în ședința din 15 oct. 1960; mss., 1950, 5 p.

[2] Despre acest tezaur, v. CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911, p. 125—127 ; idem, *CNA*, 1, 1920—1921, p. 14—16 ; W. KNECHTEL, *Arhiva Dobrogei*, 3, 1920, p. 24—29; CONST. MOISIL, *CNA*, 3, 1922—1923, p. 66—70; mai recent : MIHAI GRAMATOPOL și RĂZVAN THEODORESCU, SCIA, seria Arte plastice, 13, 1966, p. 75 și pl. XX GABRIELLA BORDENACHE, *L'orfèvrerie greque et romaine*, în *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Petit Palais, Paris, 1970, p. 65 ; ȘTEFAN BURDA, *Tezaure de aur din România*, București, Edit. Meridiane, 1979, p. 71, nr. 53; PETRE DIACONU, *Cercetări numismatice*, 5, 1983, p. 33—38.

[3] CONST. MOISIL, CNA, 1, 1920—1921, p. 15—16, descriind monedele din tezaurul de la Suluc, a utilizat, pentru determinarea lor, singurul catalog existent la acea vreme: HENRY COHEN, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, ed. a 2-a, 8 vol., Paris, 1880—1892 (abreviat mai departe : Cohen).

[4] Prilejul ne-a fost oferit de repunerea în discuție a datării tezaurului de la Suluc de către PETRE DIACONU, *op. cit.*, care, pe baza reexaminării materialului arheologic, propune ca dată a îngropării acestui tezaur sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul celui de-al V-lea, în loc de a doua jumătate a secolului al III-lea, datare propusă de toți cercetătorii anteriori, sub influența prezenței monedelor lui Gallienus în tezaurul de la Suluc. Asupra folosirii acestor monede ca reper cronologic, v. și observațiile de mai jos.

Începem cu prezentarea monedelor care au făcut parte din acest tezaur și care au fost descrise, din păcate, incomplet, de către Const. Moisil încă din anul 1920[5]. Din capul locului, se impune însă a face o precizare. Chiar de la prima sa relatare, Const. Moisil afirma că două din cele patru monede au intrat în colecția Muzeului Național de Antichități, împreună cu o parte din obiectele ce compuneau acest tezaur ; una din aceste monede era de la Gallienus, iar cealaltă de la soția sa, după cum îi spusese lui Moisil — care nu le văzuse la data aceea — directorul Muzeului citat[6]. În 1920, cînd descrie cele patru monede, Const. Moisil menționa următoarele : „Două din ele se păstrează în Muzeul Național de Antichități ; celelalte două le-am putut vedea mulțumită d-lui D. G. Ionescu, distinsul administrator al pescăriilor statului din Brăila și membru corespondent al societății noastre"[7] (Societatea Numismatică Română, n.n.).

Pornind de la aceste informații, am căutat să identificăm în colecțiile Institutului de Arheologie din București[8] cele două monede din tezaurul de la Suluc despre care Moisil afirma că au fost predate Muzeului Național de Antichități încă din 1911. Nu am găsit însă în evidențele Cabinetului numismatic al Institutului mai sus citat nici o mențiune despre existența unor monede provenind din tezaurul de la Suluc. În schimb, confruntînd descrierea acestor piese, publicată de Moisil, cu datele înscrise în registrul de inventar al monedelor de aur de la acest cabinet numismatic, am reușit să identificăm cele două monede intrate în 1911 în colecția Muzeului Național de Antichități : ambele sînt emise de Gallienus, una avînd legenda pe avers GALLIENNAE AVGVSTAE, fiind aceea care a fost considerată inițial ca emisă în numele soției lui Gallienus[9]. Celelalte două monede din acest tezaur, intrate de la început într-o colecție particulară — foarte probabil colecția D. G. Ionescu din Brăila[10] — nu au reapărut în fondurile unor instituții publice ce ne sînt cunoscute, ca atare, descrierea lor va fi făcută exclusiv pe baza datelor consemnate de Const. Moisil în anul 1920.

Cu aceste precizări, trecem la prezentarea celor patru monede Hostilianus (250-251).

1. Av. C VALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG.
Bustul său spre dr., fără coroană.

Rv. PRINC — IVVENTVTIS
Hostillianus în picioare spre st., ține în mîna dr. un *signum*, în mîna st. lancea.

AV. *Aureus* perforată, cu toartă și gaura astupată cu aur. Cohen nr. 28 variantă[11].
Gallienus (253—268)

[5] CONST. MOISIL, *loc. cit.*, p. 14—16.

[6] CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911 p. 127. În 1911, era director al Muzeului Național de Antichități Vasile Pârvan.

[7] CONST. MOISIL, CNA. 1, 1921—1921, p. 14.

[8] Înființat în 1956. Institutul de Arheologie din București a preluat colecțiile Muzeului Național de Antichități.

[9] V. mai sus, nota 6. Mulțumim și pe această cale colegului Gheorghe Poenaru Bordea pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție pentru cercetări inventarul pieselor de aur și cele două monede care fac obiectul acestor consemnări.

[10] V. nota 7 de mai sus.

2. Av. GALLIE[N]VS AVG
Capul său spre dr., cu coroană radiată.
Rv. AETERNITAS A[VG]
Sol în picioare spre st., ține mîna dr. ridicată, în mîna st. un glob.
AV. *Aureus* 22 mm ; 4,76 g ↙ bine conservată, perforată av. sus. Cohen nr. 43[12]. Colecția Institutului de Arheologie, inv. 722/6 (fig. 1).

3. Av. GALLIENAE AVGVSTAE
Capul lui Gallienus spre st., purtînd cunună de trestii[13].
Rv. VICTORIA A[V]G.
Gallienus în picioare spre st., în costum militar, ține în mîna dr. un glob, în mîna st. un sceptru transversal ; alături, o Victorie îl încoronează cu mîna dr., iar în mîna st. ține o ramură de palm.
AV. Aureus 22 mm ; 5,88 g ↙ bine conservată, perforată av. sus. Cohen nr. 1111. Aceeași colecție, inv. 722/5 (fig. 2).

4. Av. și rv. identice.
Av. *Aureus*. Perforată.

Evident, ultimele două monede, prin caracteristicile ieșite din comun ale aversului — tip iconografic neobișnuit : împărat roman încoronat cu trestie (sau cu stuf, la Moisil) și legendă enigmatică; numele emitentului la genul feminin — l-au determinat pe autorul citat să le acorde o atenție deosebită, consacrîndu-le un studiu aparte[14]. Cu acest prilej, Const. Moisil a împărtășit explicația propusă anterior de unii numismați — ale căror nume nu le citează însă în expunerea sa — care au considerat aceste emisiuni ca manifestări satirice la adresa împăratului Gallienus, prin adoptarea unor particularități ca încununare cu stuf în loc de lauri, pieptănătură feminizată, legenda referindu-se la o Galliena Augusta[15]. Moisil formulează însă și unele rezerve asupra extinderii acestei explicații și la legendele FIDES MILITVM, VBIQVE PAX de pe reversul unor monede cu efigia de tip obișnuit, legende al căror conținut ar contrazice realitățile din timpul domniei lui Gallienus. După părerea autorului citat, asemenea legende au un caracter stereotip și nu pot fi interpretate ca avînd semnificații satirice la adresa împăratului emitent[16].

În comunicarea noastră din 1950, reamintind explicațiile ce s-au adus tipului iconografic neobișnuit și legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe aversul unor monede emise de împăratul Gallienus, am pus în discuție o altă teorie, propusă încă din anul 1906 de către numismatul italian Francesco Gnecchi[17], teorie rămasă însă necunoscută cercetătorilor români. Teoria susținută de Gnecchi reprezenta prima infirmare categorică a pretinsului caracter satiric atribuit monedelor incriminate, concluzie pe care o împărtășeam, formulînd astfel încheierea comunicării din 1950 : „Am

[11] Trimiterile la Cohen sînt cele ale lui Const. Moisil. V. comentariile de mai jos.
[12] În realitate, există unele deosebiri între exemplarul din tezaurul de la Suluc și cel descris la Cohen nr. 43. V. comentariile ce urmează mai departe.
[13] Materialul din care este confecționată cununa lui Gallienus a dat naștere la interpretări diverse. V. discuția de mai jos.
[14] CONST. MOISIL, *loc. cit.*
[15] *Ibidem*, p. 15.
[16] *Ibidem.*
[17] FRANCESCO GNECCHI, *Appunti di numismatica romana* LXXVI. *VBIQVE PAX*, în *Rivista italiana di numismatica* (abrev. : *RIN*), 19, 1906, p. 151—158.

ținut să prezentăm această interpretare, atît pentru originalitatea ei, cît și pentru motivul că, în ce ne privește, sîntem convinși de inexistența oricărui caracter satiric al acestor monede, destinate circulației în întregul imperiu roman"[18].

Este însă momentul să revenim la examinarea tuturor monedelor din tezaurul de la Suluc, deoarece, după cum vom vedea, nu numai cele două exemplare cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE merită o atenție mai susținută.

Examinînd mai de aproape primul aureus, emis de Hostilianus, vom constata că descrierea lui, așa cum a fost redată de către Const. Moisil, suscită unele semne de întrebare. Astfel, la sfîrșitul acestei descrieri, trimițînd la Cohen nr. 28, autorul citat precizează că exemplarul din tezaurul de la Suluc, reprezintă o variantă a celui descris de Cohen sub numărul de mai sus[19]. Pentru a ne da seama de temeiurile care l-au determinat pe Moisil să identifice această variantă, redăm mai jos descrierea piesei înregistrate de Cohen sub nr. 28 :

Av. C V HOS MES QVINTVS AVG
Bustul său radiat spre dr.
Rv. PRINC IVVENTVTIS
Hostilianus în costum militar, în picioare, ținînd sceptrul și lancea ; înapoia lui, două *signa* militare.
AV. Aureus, cu mențiunea : Ancien catalogue[20] : despre descrierea acestui aureus, Harold Mattingly observă că „is anomalous and requires confirmation"[21].

Comparînd descrierea celor două monede, constatăm deosebiri esențiale și anume :

— pe avers : efigia emitentului redată sub forma bust neîncoronat spre dr. la exemplarul din tezaurul de la Suluc și sub forma bust cu coroană radiată, tot spre dr., pe exemplarul Cohen nr. 28 legenda diferă :
C VALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG — Suluc ; nr. 1 ;
C V HOS MES QVINTVS AVG — Cohen nr. 28 ;

— pe revers : Hostilianus e reprezentat ținînd sceptru și lance, cu două stindarde în spatele său, la exemplarul descris de Cohen sub nr. 28, în vreme ce pe exemplarul din tezaurul de la Suluc, el apare ținînd *signum* și lance, fără cele două stindarde descrise de Cohen pentru nr. 28 ; legenda, în schimb, e identică la ambele exemplare.

Confruntînd mai departe descrierea celor două exemplare : Suluc nr. 1 și Cohen nr. 28, diferite unul de altul, cu datele consemnate de cunoscutul repertoriu britanic al monedelor romane imperiale[22], constatăm că nici unul din cele două exemplare nu are corespondent identic în vreuna

[18] OCTAVIAN ILIESCU, *mss. cit.*, p. 5.
[19] CONST. MOISIL, *op. cit.*, p. 15.
[20] HENRY COHEN, *op. cit.*, vol. V, sub nr. 28.
[21] HAROLD MATTINGLY, *The Roman Imperial Coinage* vol. IV Part III. Gordian III — Uranius Anioninus Edited by HAROLD MATTINGLY, EDWARD A. SYDENHAM and C.H.V. SUTHERLAND, Londra, 1949 (abreciat : RIC IV/3), p. 145, nota sub nr. 189.
[22] *The Roman Imperial Coinage*, lucrare monumentală, începută în 1923 de HAROLD MATTINGLY și continuată de la un timp cu concursul și al altor autori. Au apărut pînă în prezent următoarele volume : I—III, IV (în trei părți), V (în două părți), VI—IX, acoperind istoria monedei Imperiului roman de la Augustus pînă la anul 395. Este în pregătire vol. X (395—476). Pentru Hostilianus, ne referim la RIC IV/3, al cărui autor principal este HAROLD MATTINGLY ; v. Preface, *ibidem*, p. VI.

din marile colecții numismatice din care s-a recoltat imensul material ce a stat la baza redactării acestui repertoriu. Astfel, în primul rînd, repertoriul citat nu cunoaște nici un aureus emis de Hostilianus ca augustus, în afara exemplarului Cohen nr. 28, semnalat, după cum am văzut, doar în notă și cu rezerve[23]. În repertoriul amintit, este înregistrat sub nr. 189 numai un antoninianus, dar cu efigia radiată și altă legendă pe avers, iar pe revers, în locul lui Hostilianus, e reprezentat Apollo șezînd spre st., cu ramură și liră ; legenda are forma PRINCIPI IVVENTVTIS[24], deci e întreagă și nu prescurtată, PRINC IVVENTVTIS, ca la Suluc nr. 1 și Cohen nr. 28. În schimb, același repertoriu înregistrează la Hostilianus, dar cu titlul de *caesar,* două emisiuni de aurei, cu legenda PRINCIPI IVVENTVTIS, una avînd pe revers pe emitent în picioare, ținînd *signum* și lance răsturnată (nr. 181), cealaltă cu revers similar, dar în loc de *signum,* emitentul ține o nuia (sau mai degrabă sceptru) (nr. 183) ; ambele au pe avers bustul drapat, neîncoronat *(head bare)* și două variante de legendă :

C VAL HOS MES QVINTVS N C sau C VALENS HOSTIL QVINTVS N C

Remarcăm o asemănare izbitoare, ca tip de avers și de revers, între exemplarul de aureus Suluc nr. 1 și RIC nr. 181 b — cu a doua variantă de legendă de avers —, cele două piese deosebindu-se numai prin redarea puțin diferită a textului înscris pe avers : în final, N C la RIC nr. 181 b, AVG la Suluc nr. 1, și pe revers : PRINC — IVVENTVTIS la Suluc nr. 1, PRINCIPI IVVENTVTIS la RIC nr. 181 b. Ținînd seama de această observație și neavînd posibilitatea de a verifica lectura lui Moisil, ne putem întreba dacă autorul citat nu a citit greșit finalul legendei de pe aversul monedei lui Hostilianus din tezaurul de la Suluc, NC (Nobilissimus Caesar) putîndu-se preta foarte ușor la lectura AVG (Augustus). În acest caz, am avea de a face cu o variantă a emisiunii de aurei RIC nr. 181, emisiune datînd din perioada cînd Hostilianus deținea numai titlul de caesar[25].

Se știe că Hostilianus[26], al doilea fiu al împăratului roman Decius[27], a fost proclamat caesar de către tatăl său în 250 sau 251[28] și a rămas la Roma, cînd Decius a pornit cu fiul său cel mai mare, Herennius Etruscus, să stăvilească marea invazie a carpilor și a goților ce avea să se încheie cu dezastrul roman de la Abrittus[29]. După dispariția lui Decius și a lui Herennius Etruscus în această bătălie pierdută, Hostilianus a fost înălțat la rangul de augustus de noul împărat, Trebonianus Gallus, dar a murit

[23] HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 145, nota la nr. 189.

[24] *Ibidem,* nr. 189.

[25] Emisiuni ale monetăriei din Roma, nedatate, *ibidem,* p. 143—145.

[26] Numele său întreg suna astfel : Caius Valens Hostilianus Messius Quintus, v. MAX BERNHART, Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit, Halle (Saale), 1926, I. Textband, p. 299.

[27] Despre acest împărat, v. EMILIA DORUȚIU BOILĂ, în *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X),* București, 1976, s.v., cu bibliografia aferentă.

[28] MAX BERNHART, *loc. cit.,* datează acordarea titlului de *caesar* în anul 250, iar obținerea pentru prima oară a puterii tribuniciale în luna noiembrie a aceluiași an ; HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 143, plasează primul eveniment în anul 251, dar cu semn de întrebare.

[29] Abrittus, azi Razgrad, în nord-estul Bulgariei.

curînd, după ce se îmbolnăvise de ciumă[30]. În aceste împrejurări, emisiunile sale monetare, fie cu titlul de caesar, fie cu acela de augustus, sînt puține la număr și cuprind un volum restrîns de piese[31], iar folosirea unor tipuri de avers și de revers de la cele dintîi la cele din urmă nu ar fi un fapt inexplicabil. Dacă lectura lui Moisil, cu AVG în finalul legendei de pe avers, este totuși corectă, în acest caz, exemplarul de aureus din tezaurul de la Suluc ar aduce confirmarea cerută de Mattingly[32] pentru a proba existența unui asemenea nominal, cu tipul de revers Hostilianus cu *signum* și lance, emis însă de tînărul împărat ca augustus.

Cea de-a doua monedă din tezaurul de la Suluc este un aureus emis de Gallienus (253-259, coîmpărat alături de tatăl său, Valerianus; 259-268, domnind singur). Avînd pe avers legenda GALLIENVS AVG, iar pe revers AETERNITAS AVG, acest aureus nu oferă nici un element clar de datare, cu excepția titlului AVG (nu AVGG), a cărui prezență implică un singur împărat. Drept urmare, emisiunile de acest tip nu au putut avea loc decît după capturarea de către perși a lui Valerianus, în anul 259, cînd Gallienus rămîne să domnească singur. Dealtfel, se cunosc de la Valerianus emisiuni de monede cu legenda AETERNITAS AVGG[33], deci cu referire la doi împărați asociați la domnie.

Descriind exemplarul din tezaurul de la Suluc, Moisil trimite, pentru analogie, la cel catalogat de Cohen sub nr. 43. În realitate, cele două piese nu sînt identice. Astfel, pe avers, efigia emitentului este redată diferit : cap radiat la exemplarul de la Suluc, bust laureat, drapat și cuirasat (ambele efigii spre dr.) la Cohen nr. 43 ; în plus, Cohen notează pentru piesa de la nr. 43 că este de „très petit module", deci este vorba de un quinarius aureus, în vreme ce Suluc nr. 2, avînd un diametru de 22 mm și cîntărind 4,76 g, este cu siguranță un aureus. Dar această ultimă piesă nu are un corespondent identic nici în repertoriul britanic ; într-adevăr, singurul aureus de acest tip, înregistrat de repertoriul citat la Gallienus (sub nr. 24, *sole reign)* prezintă pe avers capul laureat (și nu radiat) al împăratului, spre dr., iar pentru această emisiune, este indicată corespondența cu Cohen nr. 37. Mai departe, sub nr. 99, repertoriul britanic înregistrează la categoria quinarii aurei piese de același tip de revers, cu două variante de efigii pe avers, ce corespund celor descrise de Cohen sub nr. 37 și 43 : una cu bust radiat și cuirasat, cealaltă cu cap laureat (greutăți citate : 1,60 ; 1,05 ; 0,98 și 0,93 g)[34]. Rezultă deci că exemplarul de aureus emis de Gallienus și găsit în tezaurul de la Suluc reprezintă o variantă mai rară, neînregistrată, cel puțin pînă în 1927, în marile repertorii de monede romane imperiale.

[30] HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 151.

[31] Toate monedele emise de Hostilianus sînt cotate *ibdem*, p. 1i43—150, ca fiind rare.

[32] *Ibidem*, p. 145, nota sub nr. 189.

[33] PERCY H. WEBB, *The Roman Imperial Coinage* Edit. by HAROLD MATTINGLY and EDWARD A. SYDENHAM, vol. V Part I, Londra, 1927 (abrev. : RIC V/1), p. 41, nr. 30, *aureus* emis la Roma în anul 253 ; tot acolo, p. 44, nr. 66—67, *antoniniani* cu aceeași legendă de revers, emiși la Roma în același an.

[34] *Ibidem*, p. 139, emisiuni ale monetăriei din Roma.

Ultimele două monede de aur din tezaurul de la Suluc aparțin unui tip ce a stîrnit în cel mai înalt grad curiozitatea numismaților și a istoricilor imperiului roman, care au propus ca explicații ipoteze variate și uneori extravagante. Înainte de a trece la discutarea acestor teorii, vom examina elementele caracteristice ale emisiunii din care fac parte cele două monede ale lui Gallienus din tezaurul de la Suluc.

În primul rînd, ne vom îndrepta atenția asupra efigiei imperiale de pe avers. Ea este neîndoielnic portretul lui Gallienus, reprezentat în profil spre stînga, cu barba măruntă, caracteristică pentru portretele monetare ce ne-au rămas de la acest împărat[35]. Mai puțin obișnuită, față de efigiile comune, este pieptănătura : părul e tăiat scurt la spate și frizat mărunt, amănunt care a generat interpretările unei reprezentări efeminate. Coroana care ornează efigia emitentului a avut parte și ea de variate interpretări : cunună împletită din spice de grîu sau din fire de iarbă, după părerea autorilor mai vechi, cunună de trestie la autorii moderni[36] sau de stuf, la Moisil[37]. Pînă la urmă, a prevalat interpretarea dată de vechii autori, care au văzut o cunună de spice de grîu[38]. Subliniem că această efigie a lui Gallienus, încununat cu spice, este redată întotdeauna în profil spre stînga ; în mod greșit, Percy H. Webb a descris un aureus cu acest tip de efigie în profil spre dreapta[39], fiind vorba în realitate și în acest caz de profil spre stînga[40].

Acest gen de efigie, cu coroană de spice, este însoțit pe avers de două categorii de legendă : una avînd textul GALLIENAE AVGVSTAE, cealaltă cu două variante : GALLIENVS P F AVG și GALLIENVS AVG[41].

---

[35] Cu privire la portretul lui Gallienus, cf. JEAN BABELON, *Le portrait dans l'antiuité d'après les monnaies*, Paris, 1942, p. 141.

[36] O trecere în revistă a acestor interpretări la FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.*, p. 155 și ANDREAS ALFÖLDI, *Zur Kenntniss der römischen Soldatenkaiser. 2. Das Problem des „verweiblichten" Kaisers Gallienus*, în *Zeitschrift für Numismatik*, 38, 1928, p. 187.

[37] CONST. MOISIL, CNA, 1, 1920—1921, p. 15.

[38] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 182—183. Plecînd de la o idee exprimată mai intîi de LUCIEN NAVILLE, ALFÖLDI stabilește că originalul grec care a servit ca model pentru pieptănătura și cununa de spice ale lui Gallienus a fost tetradrahma emisă la Syracusa cu reprezentarea capului zeiței Kore pe avers (două exemplare, reproduse *ibidem*, pl. V, 1—2).

[39] PERCY H. WEBB, RIC V/1, nr. 58, p. 135: av. „Head r., with crown of reeds" și legenda GALLIENVS AVG, rv. MARTI PROPVGNATORI, Marte alergînd spre dr., cu ramură de măslin și scut, emisiune clasată la monetăria Roma. Cu privire la această monedă (un *aureus*), ANDREAS ALFÖLDI observă că ea are pe revers legenda MARTI PROPUNATORI (sic) și că ea a fost emisă la Siscia (*op. cit.*, p. 181 ; din examinarea celor două exemplare de acest tip, reproduse de autorul citat la pl. VI, 6—7, se vede clar că efigia lui Gallienus e reprezentată în profil spre st., iar Marte de pe revers ține lance și scut, nu „oliv-branch and shield", cum îl descrie PERCY H. WEBB.

[40] V. observațiile de mai sus.

[41] PERCY H. WEBB, RIC V/1, p. 66, legendele nr. 6 respectiv 8.

[42] RIC V/1, nr. 15.

Într-un singur caz, al unui medalion de aur, tipul de efigie de care ne ocupăm are ca legendă pe avers CONSERVATORI ORBIS[42], cu omiterea numelui lui Gallienus.

Pe revers, aceluiași tip de efigie, cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE, îi corespund numai două tipuri : Victorie în bigă spre st., cu legenda VBIQVE PAX, și Gallienus încoronat de Victorie, cu legenda VICTORIA AVG sau VICTORIA AVGVSTI. La cele de mai sus, se adaugă un al treilea tip de revers : Victorie în picioare spre st., pentru emisiunile cu legenda CALLIENUS P F AVG. Aversului cu efigia încoronată cu spice și legenda GALLIENVS AVG ii corespund mai multe tipuri de revers ; mai întîi, Victoria în bigă spre dr., cu legenda VBIQVE PAX, după care urmează o serie de reversuri noi : Gallienus în picioare între doi zei fluviali, cu legenda P M T P VIICOS P P[43] ; Fides în picioare, cu două signa și legenda FIDES MIL și în fine, Marte mergînd spre dr., cu lance și scut și cu legenda MARTI PROPVNATORI (sic)[44]. Medalionul de aur, cu legenda de avers CONSERVATORI ORBIS și cea de revers VBIQVE PAX, prezintă un tip ușor modificat : Victoria e într-o bigă spre st., nu spre dr., ca la celelalte emisiuni.

Trecînd în revistă nominalurile care au fost emise cu acest tip iconografic de avers, vom constata cele ce urmează : legenda GALLIENAE AVGVSTAE apare la exemplare de *aurei, quinarii aurei* și *denarii,* GALLIENVS P F AVG la *aurei* și *denarii,* GALLIENVS AVG numai la *aurei* și în fine, CONSERVATORI ORBIS numai la un medalion de aur.

Spre deosebire de Percy H. Webb, care a clasat la atelierul monetar Roma toate emisiunile ce prezintă pe avers capul încoronat cu spice al lui Gallienus[45], Andreas Alföldi deosebește foarte precis, pe bază de considerente stilistice, o serie de emisiuni ieșite din atelierul Siscia, greșit atribuite celui de la Roma ; aceste emisiuni cuprind tipurile de revers P M T P VII COS P P[46], FIDES MIL[47] și MARTI PROPVNATORI (sic)[48].

În sfîrșit, din examinarea materialului numismatic înregistrat în repertoriul lui Percy H. Webb, se mai poate constata și o altă particularitate a acestor emisiuni și anume, asocierea reversurilor caracteristice pentru aversul cu efigia încoronată cu spice și la alte tipuri de efigii, cu coroana laureată sau radiată. Astfel, VBIQVE PAX, cu Victoria în bigă spre dr., e asociată la un *quinarius aureus* cu efigia radiată a lui Gal-

[43] RIC V/1, nr. 13, cu legenda P M TR P VII COS P P, corectată de ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181 ; același autor demonstrează că numeralul VII se referă nu la tribunicia potestas, ci la titlul de consul ; *ibid.*, p. 182 ; ca atare, emisiunea în cauză datează nu din anul 259, cum socotește PERCY H. WEBB, ci din 268 (*ibidem*, p. 183). V. și discuția de mai jos.

[44] RIC V/1, nr. 58, cu legenda MARTI PROPVGNATORI ; în realitate, pe acest *aureus*, legenda e redată greșit MARTI PROPVNATORI, cu omiterea lui G ; ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181.

[45] RIC V/1, Gallienus, sole reign, nr. 15, 18, 38, 58, 72—74, 81—82, 87, 128, 359—360, 363.

[46] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181. V. și *ibidem*, nota 1 de la p. 175.

[47] *Ibidem.*

[48] *Ibidem.*

lienus[49] ; la un alt *quinarius aureus*, VICTORIA AVG, cu Gallienus încoronat de Victorie, corespunde unui avers cu efigia laureată[50], iar aceeași legendă, cu Victoria spre st., se întîlnește la un *quinarius* de aur și la un denar cu efigia laureată pe avers[51]. Aceeași observație e valabilă și pentru unele emisiuni ale atelierului Siscia. Aceste constatări ne-au îngăduit să schițăm următoarea schemă a acestor emisiuni :

SCHEMA EMISIUNILOR CERCETATE

Atelier monetar ROMA

Avers I : Capul lui Gallienus spre st., cu cunună de spice

I A: GALLIENAE AVGVSTAE	I B : GALIENVS P F AVG	I C : GALLIENVS AVG
Rv. A1 : VBIQVE PAX Victorie în bigă spre dr. — AV. RIC 74 — D. RIC 359	Rv. A1: VBIQVE PAX Victorie în bigă spre dr. — AV. RIC 72 — D. RIC 360	Rv. A1: VBIQVE PAX Victorie)n bigă spre dr. — AV. RIC 73
Rv. B1 : VICTORIA AVG Gallienus încoronat de Victorie — AV. RIC 82 — AV.Q. RIC 128	Rv. B1: VICTORIA AVG Gallienus încoronat de Victorie — AV. RIC 81 — D. RIC 363	—
Rv. B2: VICTORIA AVGVSTI Gallienus încoronat de Victorie — AV. RIC 87	—	—
	Rv. C: VICTORIA AVG Victorie spre st. cu coroană și palm — AV. RIC 77—78	
	I D : CONSERVATORI ORBIS Rv. A2: VBIQVE PAX Victorie în bigă spre st. AV. M. RIC 15	

Avers II : Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană laureată

II B : GALLIENVS P F AVG	II C: GALLIENVS AVG
—	Rv. B1: VICTORIA AVG Gallienus încoronat de Victorie AV.Q. RIC 127

[49] RIC V/1, nr. 121
[50] RIC V/1, nr. 127.
[51] RIC V/1, nr. 126 respectiv 342.

Rv. C. VICTORIA AVG
Victorie spre st., cu coroană și palm
— AV.Q. RIC 125

Rv.C: VICTORIA AVG
Victorie spre st., cu coroană și palm
— AV.Q. RIC 126
— D. RIC 342

Avers III: Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană radiată

III C: GALLIENVS AVG
Rv. A1: VBIQVE PAX
Victorie în bigă spre dr.
— AV.Q. RIC 121

Atelier monetar SISCIA

Avers I : Capul lui Gallienus spre st., cu cunună de spice

I C : GALLIENVS AVG

Rv. D : P M T P VII COS P P[52]
Gallienus între doi zei fluviali
— AV. RIC 18

Rv. E1: FIDES MIL
Fides spre st. cu două *signa*
— AV. RIC 38

Rv. E2 : FIDES MILIT[53]
Fides spre st., cu două *signa*
— AV. RIC 38

Rv. F : MARTI PROPVNATORI (sic)[54]
Marte spure dr., cu lance și scut
— AV. RIC 58

Avers III : Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană radiată
III C : GALLIENVS AVG

Rv. D : P M TR P VII COS P P
Gallienus între doi zei fluviali
— ANT. RIC 549

Rv. E3 : FIDES MILITVM
Fides spre st., cu două *signa*
— ANT. RIC 579

Abrevieri ale denumirilor de nominaluri :
Aur : AV. : *aureus;* AV.Q.: *quinarius aureus;* AV.M.: medalion
Argint : ANT.: *antoninianus;* D.: *denarius.*

Nu am inclus în această schemă și alte tipuri de efigie imperială, ca bust laureat sau radiat etc., deoarece am considerat că amplitudinea ei este suficient de elocventă, pentru a demonstra importanța de care s-au bucurat emisiunile de mai sus în cadrul ideologiei oficiale, promovate cu

[52] V. nota 43 de mai sus
[53] Variantă de legendă, înregistrată la RIC V/1, nr. 38 după Cohen nr. 229.
[54] V. nota 44 de mai sus.

certitudine de însuși împăratul emitent. Rezultă deci din plin că monedele care poartă pe avers efigia lui Gallienus cu cunună de spice și legenda GALLIENAE AVGVSTAE fac parte dintr-un program oficial și nu au nici cea mai mică umbră de manifestare satirică la adresa împăratului în cauză. Cu atît mai puțin se poate atribui un caracter satiric tipurilor de revers ca VBIQVE PAX, FIDES MILITVM sau VICTORIA AVG, oricare ar fi efigia de pe avers cu care au fost combinate, și aceasta numai pentru motivul că unor autori mai vechi sau mai noi, asemenea tipuri și slogane li s-au părut a fi în contrazicere cu realitățile din timpul domniei lui Gallienus.

După ce am schițat contextul istoric și numismatic în care au apărut emisiunile monetare ale lui Gallienus, readuse astăzi în discuție, vom examina în cele ce urmează semnificația efigiei încununate cu spice și a legendei GALLIENAE AVGVSTAE, notă particulară a unora din aceste emisiuni. Se știe că teoriile mai vechi au fost sintetizate la sfîrșitul secolului trecut de către H. Cohen, care, într-o amplă notă, a scos în evidență asocierea a trei elemente ieșite din comun : efigia și legenda de pe avers, combinate cu tipul VBIQVE PAX de pe revers[55]. Nu numai primele două elemente i se păreau ciudate autorului citat, ci și adoptarea tipului VBIQVE PAX de către un împărat a cărui domnie a fost un lanț necurmat de tulburări și războaie, la hotarele întinsului imperiu ca și în interior[56]. Întemeindu-se pe astfel de argumente, Cohen opina cu fermitate în sensul atribuirii unui caracter satiric emisiunilor în discuție[57].

Această părere a fost însușită în 1920 de către Const. Moisil, care însă a limitat caracterul satiric numai la monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE și efigia încoronată cu „stuf" pe avers[58].

Trecînd în revistă componența familiei împăratului Valerianus, Percy H. Webb amintește în 1927 menționarea de către Cohen a unei Licinia Galliena, o presupusă vară a lui Gallienus, de la care nu se cunosc emisiuni monetare[59] ; mai departe, notează că unii autori au atribuit acestui personaj feminin monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE pe avers și VBIQVE PAX pe revers, observînd însă că efigia încununată cu trestie este aceea a lui Gallienus ; în concluzie, admite că aceste monede ar putea avea un caracter satiric, deși ar putea fi oferite și alte explicații[60]. Trebuie să recunoaștem că acest mod de a formula o părere nu păcătuiește prin exces de fermitate : cheia problemei, dacă aceste monede au avut sau nu un caracter satiric, îi era oferită autorului citat de bogatul material numismatic strîns cu atîta migală în repertoriul său.

[55] HENRY COHEN, *op. cit.*, V, nota sub nr. 1015, p. 440—441.
[56] *Ibidem*, p. 441 (continuarea notei de mai sus).
[57] *Ibidem*
[58] CONST. MOISIL, *loc. cit.*, p. 15.
[59] Cf. HENRY COHEN, *vol. cit., p. 542.*
[60] PERCY H. WEBB, RIC V/1, p. 29.

Una din altele explicații posibile la care se referea Webb a fost propusă, cum anticipam mai sus. încă din 1906; ea aparține lui Francesco Gnecchi[61] și a făcut obiectul comunicării noastre din 1950. În esență, numismatul italian comentează un *aureus*, de curînd descoperit, emis de împăratul Probus (276—282) și avînd pe revers legenda VBIQVE PAX și Victoria în bigă spre dreapta (tipul Al din schema de mai sus). Descoperirea acestui nou aureus îi permite lui Gnecchi să formuleze următorul raționament : dacă moneda lui Gallienus cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE și VBIQVE PAX ar fi avut un caracter satiric, este sigur că Probus nu ar fi copiat acest tip de revers ; invers, dacă Probus și-a însușit acest tip de revers, este sigur că el era convins de caracterul oficial al emisiunilor lui Gallienus luate ca model. Or, ca și domnia lui Gallienus, anii în care Probus a guvernat imperiul roman nu s-au caracterizat deloc ca o perioadă de liniște, de pace domnind peste tot, cum pretinde lapidara legendă a reversului. De aici, concluzia firească : nu trebuie să surprindă adoptarea sloganului VBIQVE PAX într-o domnie frămîntată de războaie, cum a fost aceea a lui Gallienus[62] ; în modul acesta, unul din argumentele principale, invocat de Cohen și adepții săi în sprijinul ipotezei caracterului satiric al emisiunilor lui Gallienus cu legendele GALLIENAE AVGVSTAE și VBIQVE PAX, era înlăturat cu totul.

În ce privește aspectul neobișnuit al efigiei imperiale de pe aversul unor monede emise de Gallienus, Francesco Gnecchi observă că interpretarea diferită a materialului din care este confecționată cununa de pe capul lui Gallienus a dus la diverse teorii. După unii autori. această cunună ar fi împletită din spice, din fire de iarbă sau din trestie. Acceptîndu-se ideea existenței unei coroane de spice sau de fire de iarbă, s-a propus manifestarea în acest mod a unei dorințe a împăratului de a fi reprezentat în ipostază divină, ca zeița Ceres sau ca Proserpina[63], idee ca i se pare ridicolă lui Ghecchi[64]. După părerea sa, coroana lui Gallienus e împletită din trestie[65] și adoptarea ei s-ar datora înclinărilor poetice ale acestui împărat, calități atestate de izvoare istorice. Aceste înclinări l-au împins la plăsmuirea unei zeități proprii, protectoare și inspiratoare, un geniu feminin căruia i-a dat numele de Galliena, o nimfă Egeria a imaginației sale[66]. Faptul că această efigie, cu cunună de trestie, apare atît pe monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE, cît și pe altele care poartă efectiv numele lui Gallienus, precum și varietatea tipurilor de revers, arată clar, după părerea autorului citat, caracterul oficial al tuturor acestor emisiuni și lipsa oricărei manifestări satirice la adresa împăratului, cu totul străine monetăriei romane[67]. La această concluzie. am subscris și noi în comuni-

[61] FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.* mai sus, în nota 17.
[62] *Ibidem*, p. 153—154.
[63] În acest sens LUCIEN NAVILLE în *RIN*, 18, 1905, p. 459 (după FRANCESCO GNECCHI, op. cit., p. 155 și nota 1).
[64] FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.*, p. 155.
[65] *Ibidem*, p. 156.
[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem*, p. 156—157.

carea din 1950, deși asupra interpretării personajului căruia i s-a dat numele de GALLIENA AVGVSTA am formulat unele rezerve.

În 1928, apare un amplu studiu consacrat lui Gallienus de către un bun cunoscător al istoriei romane, Andreas Alföldi[68]. Studiul său cuprinde două părți : în prima, autorul discută pretinsul caracter efeminat al lui Gallienus în izvoarele literare ale antichității[69] ; în partea a doua, sînt examinate și supuse unei largi discuții monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE[70].

Trecînd în revistă izvoarele literare antice, autorul ajunge la concluzia că, după cît se pare, așa-zisul caracter efeminat al lui Gallienus, despre care se face caz în *Historia Augusta* și în alte opere ale antichității, nu are o importanță reală[71], motiv pentru care a căutat să examineze, în partea a doua a studiului citat, aspectul numismatic al acestei probleme. După ce amintește diversele teze care au fost propuse începînd din secolul al XVI-lea, pentru a explica presupusa corelație dintre efeminatul Gallienus al izvoarelor literare și monedele aceluiași împărat, cu efigia ieșită din comun[72], Alföldi procedează la clasificarea întregului material numismatic ce îi era cunoscut pînă la acea dată. Spre deosebire de Percy H. Webb, care a clasat în monetăria din Roma toate monedele ce fac parte din această emisiune, Alföldi distinge două serii, una emisă într-adevăr la Roma, cealaltă la Siscia[73]. Clasificarea sa poate fi expusă, schematic, după cum urmează :

MONEDE CU EFIGIA LUI GALLIENUS PURTÎND CUNUNĂ DE SPICE

Atelier monetar Roma

Clasificarea reversurilor

Rv. α VICTORIA AVG Gallienus în costum militar în picioare spre st., cu glob și sceptru transversal, încoronat de Victorie ; tip RIC V/1, nr. 81-82, 127-128[74] (tipul Bl din schema noastră de mai sus).

Rv. β VBIQVE PAX Victoria în bigă spre dr., ținînd în mîna dr. un baston scurt, în cea st. hățurile[75] (tipul Al din aceeași schemă).

---

[68] ANDREAS ALFÖLDI, *Zeitschrift für Numismatik*, 38, 1928, p. 156—203. Ne folosim, aici și în cele ce urmează, de textul publicat în periodicul citat și nu de cel republicat în volumul monografic al aceluiași autor *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 16—57.

[69] IDEM, *loc. cit.*, p. 156—174.

[70] IDEM, *op. cit.*, 2. *Die „Galliena Augusta" der Münzen*, p. 174—197. În realitate, după cum se va vedea în cele ce urmează, autorul supune unui examen minuțios, în studiul său, toate emisiunile cu efigia încununată cu spice a lui Gallienus, indiferent de legenda de avers care o însoțește : GALLIENAE AVGVSTAE, GALLIENVS P F AVG sau GALLIENVS AVG.

[71] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 174.

[72] *Ibidem*, p. 174—176.

[73] *Ibidem*, p. 175 nota 1; p. 181—182.

[74] *Ibidem*, p. 176—177, cu precizarea că acest tip de revers a fost utilizat probabil pe întreaga durată a acestei emisiuni.

[75] *Ibidem*, p. 177.

Rv. β același tip, dar Victoria ține în mîna dr. un baston lung[76] (aceeași trimitere[77]).

Rv. β 2): același tip, dar Victoria ține în mîna dr. hățurile, în cea st. o ramură de palm[78] (aceeași trimitere[79]).

Rv. γ): VICTORIA AVG Victoria în picioare spre st., cu coroană și ramură de palm ; tip RIC V/1 nr. 77[80] (tipul C din schema de mai sus).

Autorul citat observă că toate aceste tipuri de revers sînt combinate și cu efigia obișnuită a aversului monedelor lui Gallienus : capul său laureat spre dreapta[81] (v. și schema noastră de mai sus).

Pe temeiul unor criterii de ordin stilistic, autorul stabilește succesiunea emisiunilor care au avut loc în cadrul acestei serii, al cărei început îl vede în reversul α) (B1 din schema de mai sus). după care întocmește un catalog al tuturor exemplarelor provenind din colecții cunoscute. Înăuntrul acestui catalog, sînt precizate corespondențele dintre tipurile de revers descrise mai sus și legendele de avers ce însoțesc efigia încununată cu spice, astfel :

Av. GALLIENAE AVGVSTAE — Rv. α) — Catalog nr. 1-5[82] ;
Av. GALLIENVS P F AVG — Rv. α) — Catalog nr. 6-10, 15[83];
— Rv. β) — Catalog nr. 11-12, 14[84];
Rv. β 1) — Catalog nr. 16[85];
Rv. β 2) — Catalog nr. 17[86] ;
Rv. γ) — Catalog nr. 13[87].

Remarcăm că în sistematizarea lui Alföldi, lipsește combinarea acestui tip de efigie a lui Gallienus cu legenda GALLIENVS AVG, atestată de Webb (RIC V/1 nr. 73) pentru reversul VBIQVE PAX (A1 din schema de mai sus).

---

[76] *Ibidem.*

[77] Am inclus în tipul A1 toate cele trei variante ale acestui tip de revers, identificate de autorul citat.

[78] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 177.

[79] V. nota 77 de mai sus.

[80] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 177.

[81] *Ibidem.*

[82] *Ibidem*, p. 178—179 (succesiunea marcată de numerotarea de la 1 la 17 determinată de evoluția stilistică a efigiei lui Gallienus de pe avers). Nr. 4 e din *Weisskupfer*, nu din aur.

[83] *Ibidem*, p. 179—180. Nr. 10 are în realitate efigia laureată a lui Gallienus spre dr. RIC V/1, Roma, nr. 127, AV. Q.: exemplarul notat de ALFÖLDI la nr. 10, de mărimea unui *aureus*, este din *Feinsilber* și nu din aur.

[84] *Ibidem.* Nr. 11 este din *Feinsilber* și nu din aur.

[85] *Ibidem*, p. 180.

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem.*

Tot în această serie de emisiuni ale atelierului monetar Roma, Alföldi include un medalion de argint publicat de Gnecchi[88], cu aceeași efigie încoronată cu spice pe avers, dar cu legenda IMP GALLIENVS PIVS FEL AVG GERM, iar pe revers, având reprezentarea celor trei Monete și legenda MONETA AVG; acest medalion, atribuit anterior monetăriei Mediolanum, poate să fi fost bătut, după părerea autorului citat, tot la Roma[89]. Nefiind înregistrat de Webb în RIC V/1, nu l-am inclus nici noi în schema de mai sus[90]. Al doilea medalion, cunoscut de Alföldi d'ntr-o copie în bronz *(Bronzeabschlag)*[91], are pe avers legenda CONSERVATORI ORBIS, iar pe revers, VBIQVE PAX[92]; a fost inclus în schema de mai sus, ca medalion de aur, la Av. I C, Rv. A2.

Atelier monetar Siscia

Clasificarea reversurilor

Rv. 1: FIDES MIL Fides în picioare, în față, privind spre dr. și ținînd două *signa* militare: RIC V/1 nr. 38[93] (tipul D din schema de mai sus);

Fig. 1 — *Aureus* emis de Gallienus în 260—268. Tezaurul de la Suluc.
Fig. 2 — *Aureus* emis de Gallienus în 266—267. Același tezaur.

[88] FRANCESCO GNECCHI, *I medaglioni romani*, I, Milano, 1912, p. 108, nr. 24 și pl. 114, 4 AE 31 mm, cu urme de argintare AE 26 mm, cu urme de aurire.

[89] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.

[90] Pentru același motiv, nu am inclus în schema noastră nici medalionul de bronz Cohen nr. 643 (modul 9), având pe avers capul lui Gallienus spre st., cu cununa de trestie (după Cohen) și legenda GALLIENVS PIVS FELIX AVG, iar pe revers, cele trei Monete și legenda MONETA AVG; în nota de la subsol, Cohen precizează că nu a inclus acest medalion în seria discutată la nr. 1015 (v. nota 55 de mai sus); despre medalionul nr. 643, Cohen face afirmația că ar avea caracter satiric prin referirea la creditul public (MONETA AVG), într-o domnie în care finanțele statului erau în stare de faliment!

[91] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.

[92] *Ibidem*, cu revers ↓ (în realitate, Victorie în bigă spre st.: RIC V/3, nr. 15 = A2 din schema de mai sus.

[93] *Ibidem*, p. 181.

Rv. 2: MARTI PROPVNATORI (sic) Marte mergînd spre dr., cu lance și scut ; tip RIC V/1 nr. 58 *(fehlerhaft)* [94] (tipul E din schema de mai sus) ; Rv. 3 : PM TP VIICOS PP Împăratul în costum militar în picioare, din față, privind spre dr., cu lance și parazonium, între cei doi zei fluviali ai orașului Siscia, rîurile Sava și Kulpa; tip RIC V/1 nr. 18[95] (tipul F din schema de mai sus).

Celor trei tipuri de revers le corespund la Siscia, după observațiile lui Alföldi, două variante ale efigiei încoronate cu spice : una mai mare, cealaltă mai mică, în vreme ce legenda însoțitoare este aici aceeași în toate cazurile : GALLIENVS AVG[96]. Acest ultim amănunt nu este lipsit de însemnătate ; vom reveni asupra lui, cînd vom formula concluziile cercetării noastre.

Această „reconstrucție"[97] a întregii emisiuni monetare marcate de prezența pe avers a efigiei lui Gallienus cu cunună de spice îi îngăduie autorului citat să expună pe larg încheierile desprinse din studiul pe care l-a întreprins cu atîta rigoare[98], încheieri din care vom spicui în cele ce urmează elementele esențiale :

1. Efigia în discuție apare la Roma, însoțită mai întîi de legenda GALLIENAE AVGVSTAE, apoi numele care o însoțește e schimbat în acela de *Gallienus Augustus*[99] (legendele GALLIENVS P F AVG și GALLIENVS AVG, n.n.) ;

2. Emisiunea cu acest tip de efigie nu a apărut ca rezultat al unei inițiative venind din partea procuratorului prea zelos al monetăriei de la Roma, deoarece ea a fost preluată și de cea de la Siscia ; după părerea autorului, această emisiune se datorește unei dispoziții centrale[100] ;

3. Ca punct de plecare pentru datarea întregii emisiuni, autorul se fixează la cea de la Siscia cu reversul nr. 3 (tipul D din schema noastră) și anume, cel cu legenda PM TP VIICOS PP, în care numeralul VII e considerat a se raporta la consulat și nu la titlul de *tribunicia potestas ;* ca atare, acest *aureus* nu poate data decît din 266—268, anii celui de-al VII-lea consulat și ultimii ai domniei lui Gallienus[101]. Mai precis, constatînd prezența aceluiași tip pe reversul unei monede de bronz din ultima emisiune a monetăriei Siscia[102], autorul restrînge datarea monedelor în discuție la anul 268, ceea ce explică lipsa lor la Mediolanum, unde, în urma rebeliunii lui Aureolus, se băteau atunci monede pentru Postumus[103].

---

[94] *Ibidem.*

[95] *Ibidem,* p. 181—182 PERCY H. WEBB, în descrierea aceleiași monede, crede că cei doi zeci fluviali reprezintă Rinul și Main.

[96] *Ibidem,* p. 181.

[97] *Ibidem,* p. 182 : *Rekonstruktion.*

[98] *Ibidem,* p. 182—197.

[99] *Ibidem,* p. 182.

[100] *Ibidem.*

[101] *Ibidem,* p. 182—183.

[102] *Ibidem,* p. 183 cf. RIC V/1 nr. 549—550 Siscia, antoniniani.

[103] *Ibidem.*

4. Reversurile întîlnite în cadrul emisiunii în discuție nu au nici o legătură specială cu tipul particular al efigiei lui Gallienus, ceea ce se constată mai ales în modul în care a preluat această emisiune atelierul monetar de la Siscia[104]. În acest context, nici legenda VBIQVE PAX, considerată de cei mai mulți autori ca reprezentînd o manifestare satirică la adresa lui Gallienus[105] nu poate avea un caracter neobișnuit, deoarece ea se încadrează în ideologia imperială a tuturor timpurilor ; în acest sens, autorul aduce numeroase exemple[106].

5. Acest paragraf cuprinde un minuțios studiu iconografic, ce se întinde pe cîteva pagini[107] și care în final aduce o nouă interpretare, după părerea noastră definitivă, mult discutatei efigii monetare a lui Gallienus. Autorul își exprimă dintru început opinia că unul din motivele care au dus la neînțelegerea adevăratului caracter al monedelor lui Gallienus cu această efigie a fost interpretarea diversă a coroanei ce împodobește capul emitentului : în vreme ce Eckhel vedea acolo o cunună de spice, Cohen și cei mai mulți numismați moderni care l-au urmat au considerat-o ca fiind împletită din trestie[108]. Autorul amintește părerea exprimată mai în urmă de Lucien Naville, care a revenit la ideea unei coroane de spice, recunoscînd aici ca model reprezentarea zeiței Proserpina de pe o monedă syracusană[109]. Alföldi socotește că această interpretare este corectă și precizează că modelul care a servit ca izvor de inspirație este într-adevăr tetradrahma emisă la Syracusa, cu capul lui Kore pe avers[110], numai că Naville nu are dreptate, cînd susține că împăratul Gallienus a ținut să se înfățișeze ca întruchiparea acestei zeițe ; de acord cu Eckhel, Alföldi e de părere că intenția emitentului a fost să fie înfățișat ca zeița Ceres, dar nu Ceres din mitologia italică și romană, ci Demeter, divinitatea celebrată în misterele eleusine[110bis]. Pentru a explica înlocuirea prozaicei[111] Ceres romane cu Demeter a mitologiei grecești, autorul amintește unele izvoare antice care atestă filelenismul lui Gallienus ; mențiunea din biografia sa, arătînd că împăratul era arhonte la Atena ; un fragment de inscripție conținînd o parte dintr-un edict al său în care se ocupă de celebrarea misterelor eleusine. Ni se precizează că informațiile din biografie datează din anul 264, iar edictul din 266, adică exact din anii în care au fost emise și monedele cu efigia în discuție, ceea ce dovedește că această efigie unește într-un singur tot pe Demeter, principala divinitate eleusină, și pe împărat[112].

---

[104] *Ibidem.*

[105] *Ibidem* și nota 4), citînd pe WEBB (= RIC V/1, p. 29—30) și MATTINGLY (HAROLD MATTINGLY, *Roman Coins from the earliest times to the fall of the Western Empire*, Londra, 1928, p. 157—158 ; ediția a II-a, Londra, 1960) (trimiterile se fac la p. 176, notele 7 și 8, unde ALFÖLDI mai citează și pe MAX BERNHART, *op. cit.*, p. 33).

[106] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 183—187.

[107] *Ibidem*, p. 187—197.

[108] *Ibidem*, p. 187.

[109] *Ibidem.*

[110] *Ibidem.*

[110] bis *Ibidem*, p. 188.

[111] Expresia aparține autorului : *ibidem.*

[112] *Ibidem.*

Această dublă personificare androgină putea să pară bizară, la vremea aceea, ca și astăzi ; ea nu era totuși o inovație absolută a lui Gallienus. După ce explică mecanismul inițierii în misteriile religiilor antichității, precizînd că marile divinități celebrate în aceste ritualuri erau de sex feminin : Isis, Magna Mater, Hecate, Demeter[113], autorul citează o lungă serie de exemple de asemenea duble personificări : Alexandru cel Mare și Artemis, Demetrius Poliorcetes și Tyche, Vitellius ca întrupare a Concordiei, Commodus ca Amazoană, preluînd și numele de Amazonius. Elagabal comportîndu-se ca Magna Mater, Galienus, Postumus, Tacitus și Probus personificînd Virtus[114]. De aici, concluzia că personificarea Demeter-Galliena nu era o simplă manifestare a excentrității lui Gallienus, ci interpretarea deosebită a raporturilor dintre om și divinitate, caracteristică pentru acea vreme ; cum însă legenda cu numele Galliena putea determina reproșul unei efeminări printre comandanții de oști, ea a fost repede înlocuită cu aceea în care apare numele Gallienus[115].

Am expus în rîndurile precedente, destul de succint, ideile principale ale remarcabilului studiu publicat de Alföldi în 1928. Apărut în paginile unui periodic numismatic, la un an distanță de volumul V/1 al repertoriului *The Roman Imperial Coinage*, care cuprinde emisiunile lui Gallienus, acest studiu a rămas necunoscut cercetătorilor din țara noastră, cu toată varietatea de probleme pe care le tratează. Este motivul pentru care am căutat să scoatem în evidență rezultatele obținute de autorul studiului citat, la capătul unei laborioase cercetări.

Argumentele aduse în discuție de către Alföldi infirmă definitiv teza pretinsului caracter satiric al emisiunilor monetare ce poartă pe avers efigia nebișnuită a lui Gallienus, teză susținută cu atîta tenacitate, de la Cohen la webb. Într-adevăr, dacă luarea de poziție, încă din 1906, a lui Gnecchi[116] a rămas trecută cu vederea, caracterul oficial al acestor emisiuni reieșea clar la o examinare mai atentă a materialului numismatic adunat și organizat de acest ultim autor[117], material prezentat în schema noastră de mai sus. Spre deosebire însă de Webb, care nu i-a dat atenția cuvenită, înclinînd mai departe pentru teoria monedelor satirice, Alföldi are meritul de a fi atacat problema frontal, atît pe plan numismatic și iconografic, cît și sub aspect ideologic, ajungînd astfel la rezultatele consemnate mai sus. Pe marginea lor, vom formula cîteva observații în cele ce urmează.

[113] *Ibidem*, p. 189—190.

[114] *Ibidem*, p. 191—193, cu citarea izvoarelor în notele aferente. Nu este posibil să le reproducem aici pe toate, am vrea totuși să remarcăm un interesant exemplu numismatic, semnalat de autor într-o notă (p. 191, continuarea notei 3 de la pagina precedentă): o monedă de bronz, emisă de Maximinus Daza, avînd pe revers tipul Sol în cvadrigă și legenda SOLI INVICTAE (sic, în loc de SOLI INVICTO), deci la genul feminin și nu la cel masculin, cum e corect în limba latină ; autorul observă că nu poate fi vorba de o greșeală de grafie *(ibidem)*.

[115] *Ibidem*, p. 193.

[116] V. nota 17 de mai sus.

[117] PERCY H. WEBB, RIC V/1.

În primul rînd, rubliniem faptul că, spre deosebire de Webb, care a atribuit monetăriei din Roma toate emisiunile monetare ale lui Gallienus cu efigia purtînd coroană de spice[118], Alföldi distinge două serii, una la Roma, cealaltă la Siscia. Fiecare monetărie în parte asociază această efigie a aversului cu tipuri de revers diferite ; după clasificarea lui Alföldi, nu există nici un revers comun pentru ambele serii. Pe lîngă această particularitate, legendele de pe avers diferă și ele : la Roma, GALLIENAE AVGVSTAE și GALLIENVS P F AVG, la Siscia numai legenda GALLIENVS AVG[119]. Observăm că Alföldi nu a înregistrat la Roma un *aureus* cu tipul de revers VBIQVE PAX, cu legenda aversului GALLIENVS AVG[120] ; neavînd la îndemînă o reproducere a acestui *aureus*, spre a-l compara cu piesele ilustrate de Alföldi, ne putem întreba dacă locul lui nu este mai degrabă la Siscia decît la Roma. S-ar încadra mai bine în seria cu legenda constantă GALLIENVS AVG a monetăriei de la Siscia, rămînînd mai departe la Roma emisiunile cu legendele de avers GALLIENAE AVGVSTAE și GALLIENVS P F AVG[121], precum și metalionul de aur cu legenda aversului CONSERVATORI ORBIS[122]. De altfel, după cum se vede, acest tip de revers s-a bucurat de cea mai largă emisiune. Admițînd ipoteza noastră, această emisiune, cu reversul VBIQVE PAX. ar putea fi considerată ca inaugurînd alegerea efigiei neobișnuite a lui Gallienus în amîndouă monetăriile, Roma și Siscia.

Alföldi nu atribuie nici o emisiune din această serie monetăriei de la Mediolanum, motivînd că la data inițierii ei, în anul 268, atelierul milanez căzuse în mîinile rebelului Aureolus, care monetiza aici în numele lui Postumus[123]. Am arătat mai sus că Alföldi a menționat mai mult în treacăt, la sfîrșitul clasificării sale, un medalion de argint cu efigia lui Gallienus încununat cu spice pe avers și reversul MONETA AVG[124] ; autorul citat afirmă că pentru considerente stilistice, atribuise acest medalion monetăriei de la Mediolanum, dar că după ce a reflectat mai mult, crede că ar putea propune Roma ca loc de batere[125]. La rîndul nostru, ne întrebăm dacă nu cumva Alföldi s-a lăsat sedus de propria datare, mult prea restrînsă — anul 268 —, propusă pentru desfășurarea întregii emisiuni cu acest tip de efigie imperială, ipoteză întemeiată pe analogia reversului de tip D (Gallienus între doi zei fluviali) cu ultimele emisiuni de la Siscia[126]. Admițînd ca definitiv cîștigat reperul cronologic stabilit de Alföldi și anume al VII-lea consulat al lui Gallienus, credem că putem extinde acest interval la întreaga emisiune în discuție. În acest caz, s-ar

[118] *Ibidem*, p. 131—162.
[119] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 176—180 (Roma), 181—182 (Siscia).
[120] RIC V/1 nr. 73.
[121] *Ibidem*, nr. 74 respectiv 73.
[122] *Ibidem*, nr. 15.
[123] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 183.
[124] V. mai sus, notele 88 și 89.
[125] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.
[126] *Ibidem*, p. 183.

explica mai ușor varietatea tipurilor de revers și succesiunea legendelor de pe avers. Drept urmare, cu rezerva confirmării prin cercetări ulterioare, s-ar putea stabili următoarea schemă cronologică a întregii emisiuni :

Anii 266/267		Av. GALLIENAE AVGVSTAE (I A)[127] Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. VICTORIA AVG, VICTORIA AVGVSTI (B1 B2)
		Av. CONSERVATORI ORBIS (I C) Rv. VBIQVE PAX (A2)
Anul 267	Mediolanum	Av. IMP GALLIENVS PIVS FELIX AVG GERM (I D)[128] Rv. MONETA AVG (G)
Anii 267/268	Roma	Av. GALLIENVS P F AVG (I B) Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. VICTORIA AVG (B1) Rv. VICTORIA AVG (C)
	Siscia	Av. GALLIENVS AVG (I C) Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. P M T P VII COS P P (D) Rv. FIDES MIL, FIDES MILIT (E1 E2) Rv. MARTI PROPVNATORI (sic) (F)

Cu rezervele exprimate mai sus asupra existenței reale a medalionului de argint considerat a fi fost emis la Mediolanum, această schemă cronologică, construită pe baza datelor cuprinse în RIC V/1 și a observațiilor lui Alföldi, pare a fi confirmată de cercetările ulterioare ale lui R. Göbl[129]. E de la sine înțeles că studii viitoare, aducînd în discuție și elemente noi, vor putea stabili măsura veridicității ei.

O problemă foarte complicată, care a pus la grea încercare imaginația și erudiția numismaților, începînd din secolul al XVI-lea, și pe care a rezolvat-o Alföldi în mod magistral a fost aceea generată de interpretarea iconografică a efigiei ieșite din comun a lui Gallienus. Ea punea în fața cercetătorilor care examinau monedele din emisiunea în discuție două enigme : mai întîi, trebuia să se determine materialul din care e confecționată cununa neobișnuită de pe capul împăratului, iar în al doilea rînd, odată găsit răspunsul la această întrebare, urma să se găsească semnificația acestei reprezentări a efigiei imperiale, atît de neconformă cu vechile tradiții romane, ce numărau sub Gallienus mai bine de două veacuri și jumătate. Problema se complica și mai mult datorită faptului că la unele emisiuni ale acestei serii monetare, efigia imperială bizară era însoțită de o legendă și mai bizară, cu numele și titlul împăratului exprimate la genul feminin : GALLIENAE AVGVSTAE. Este meritul lui Alföldi de a fi plasat întreaga problemă în cadrul ei firesc, al istoriei culturii și al istoriei credințelor religioase. Dispunînd de întinse cunoștințe în aceste do-

[127] Indicativele din paranteze trimit la schema expusă mai sus.

[128] Acest medalion nefiind cuprins în schema de mai sus, am desemnat aversul și reversul cu indicativele ce ar fi urmat celor din tabloul de mai sus.

[129] ROBERT GÖBL, în *Numismatische Zeitschrift*, 75 1953, p. 16—17 (Roma) și 25 (Siscia).

menii și folosind aproape exhaustiv izvoarele istorice ale antichității, autorul citat reușește să găsească răspunsul corect la ambele întrebări și să edifice o explicație completă și corectă a acestei enigme numismatice ; cununa efigiei lui Gallienus de pe aversul acestor emisiuni este împletită din spice de grîu, iar intenția împăratului a fost să se arate astfel muritorilor de rînd ca o întrupare a lui Demeter, zeița supremă a misterelor eleusine[129] bis. Nu era de altfel singura aspirație înaltă a acestui împărat, înzestrat cu o rafinată cultură și mare admirator al literaturii și filosofiei grecești[130]. Pe de altă parte, asemenea manifestări erau în nota timpului, caracterizată prin pătrunderea la Roma a credințelor religioase și a cultelor originare din lumea greacă și din Orientul mai mult sau mai puțin elenizat. Acceptînd în totalitate explicațiile formulate de Alföldi cu privire la semnificația tipului iconografic „Galliena Augusta", considerăm util a adăuga la dosarul acestei mult dezbătute probleme numismatice rectificarea unei descrieri iconografice grecești. În speță, este vorba de un *antoninianus* emis la Roma, în domnia lui Gallienus și care a fost înregistrat în repertoriul britanic cu următoarele caracteristici :

Av. GALLIENVS AVG Capul împăratului spre dr., cu coroană radială.

Rv. CONSERVATOR EXERC Cap feminin spre dr., încununat cu trestie[131].

Acest *antoninianus* nefiind reprodus, s-ar putea crede că tipul iconografic de pe revers ar fi ilustrarea aceleiași Demeter, încununată cu spice și nu cu trestie, la care face aluzie îndelung discutata efigie a lui Gallienus. În realitate, așa cum a văzut corect Alföldi[132], acest tip îl reprezintă pe *Liber Pater*, onorat aici cu titlul de *conservator exercitus*, descrierea din RIC urmînd a fi corectată în acest sens. De altfel, mai trebuie să remarcăm că, fie și numai din punct de vedere gramatical, *conservator* fiind de genul masculin, titlul de mai sus nu era adecvat pentru un personaj feminin.

Revenind acum la prezența celor trei monede emise de Gallienus în cuprinsul tezaurului de la Suluc, constatăm că ea a determinat pe toți cercetătorii care s-au ocupat de această descoperire să o dateze din a doua jumătate a secolului al III-lea, deși, încă din 1920, W. Knechtel atrăsese atenția asupra faptului că toate monedele erau ieșite din circulație la data îngropării tezaurului, fiind transformate în podoabe[133]. Recent, luînd ca

[129] bis ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 182—197.

[130] Într-un *Exkurs* intitulat *1. Augustus als Vorbild des Gallienus (ibidem*, p. 197—200), ALFÖLDI arată că un *aureus* al lui Gallienus imită pe avers efigia lui Augustus, fără coroană, în vreme ce reversul a preluat un tip de la Hadrianus: galeră și legenda FELICITAS AVGVSTI *(ibidem*, p. 197—198) ; de asemenea, Gallienus a emis medalioane avînd pe revers efigia lui Augustus și legenda DEO AVGVSTO *(ibidem*, p. 199—200).

[131] „Female head r., wreathed with reeds" PERCY H. WEBB, RIC V/1, Gallienus sole reign, *antoninianus*, Roma, nr. 173; cf. Cohen V., nr. 141 : „Tête de femme (Galliena?) couronnée de lierre à dr.".

[132] ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 197.

[133] W. KNECHTEL, *op. cit.*, p. 28.

reper cronologic unele obiecte arheologice din acest tezaur, Petre Diaconu i-a fixat o datare mai tîrzie, către sfîrșitul secolului al IV-lea sau pe la începutul celui de-al V-lea[134]. Rezultatele cercetărilor sale ne aduc aminte, o dată mai mult, cît de relativă este valoarea probantă a prezenței monedelor, în unele tezaure arheologice.

În partea a doua a acestor contribuții, vom face unele precizări cu privire la componența tezaurului de la Suluc. Aceste completări ne-au fost sugerate de examinarea mai atentă a relatărilor asupra conținutului descoperirii de care ne ocupăm, relatări publicate de Const. Moisil și W. Krechtel în 1911, 1920 și 1922—1923[135]. Despre ce este vorba ?

În inventarul tezaurului, publicat inițial de Const. Moisil, era menționată descoperirea unui cap uman și a unei mîini, ambele din aur, provenind de la o statuetă ; cu privire la mîna de aur, autorul citat preciza însă că nu a văzut-o[136]. Menționea existenței în tezaur a acestei mîini de aur va fi reluată, după Moisil, și de W. Knechtel[137], dar nu a mai fost amintită de Const. Moisil în ultimul său studiu dedicat tezaurului de la Suluc[138] și nici de autorii care s-au ocupat ulterior de această descoperire. Se părea deci că acest obiect a fost pierdut între timp, fiind intrat probabil într-o colecție particulară, de unde i s-a pierdut urma.

Cu prilejul încheierii actelor de predare-primire a colecției Orghidan[139] către Muzeul Național de Istorie, ne-a atras atenția un obiect de aur în formă de mînă deschisă, cu o almandină încastrată deasupra dosului palmei, piesă înregistrată în inventarul colecției amintite mai sus sub nr. 99. Obiecte de muzeu. Verificînd mai departe evidențele Cabinetului numismatic, am constatat că acest obiect a fost înregistrat greșit la colecția Orghidan, în realitate, el aparținînd colecției Mihail C. Sutzu[140], donată Academiei Române în 1933 și preluată după moartea donatorului; în cadrul acestei colecții, are numărul de inventar 505 Obiecte de muzeu. Includerea greșită a acestui obiect în colecția Orghidan se explică prin eroarea comisă de Const. Moisil la inventarierea donației Orghidan în anul 1953, cînd a înregistrat ca făcînd parte din această donație o seamă de obiecte ce proveneau din alte fonduri și erau deja inventariate la locul cuvenit, dar care erau păstrate laolaltă cu colecția Orghidan.

---

[134] PETRE DIACONU, *op. cit.*, p. 35—36

[135] V. mai sus, nota 2.

[136] CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911, p. 126.

[137] W. KNECHTEL, *op. cit.*, p. 25.

[138] CONST. MOISIL, CNA, 3. 1922—1923, p. 66—70.

[139] Această colecție, de o bogăție și de o valoare istorică și artistică greu de imaginat, a fost dăruită în 1944 Academiei Române, prin testament, de către inginerul Constantin Orghidan, fost membru de onoare al acestei instituții. Colecția Orghidan a fost păstrată la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România pînă în 1977, cînd a fost împrumutată Muzeului Național de Istorie din București, pentru a fi expusă și a deveni astfel accesibilă unui public cît mai larg. Inventarierea colecției Orghidan s-a făcut în 1951 și 1953 de către Constantin Moisil, în cadrul unei comisii instituite de autoritățile judecătorești.

[140] Însemnare a lui Const. Moisil, în registrul inventar al obiectelor de muzeu, la donația respectivă.

În condițiile arătate, este foarte probabil ca printre obiectivele tezaurului de la Suluc, intrate în colecții particulare, să se numere și această mînă de aur, achiziționată de Mihail C. Sutzu poate încă din 1911. Deși descrierea inițială, așa cum a fost publicată de Const. Moisil, nu ne oferă amănunte semnificative, avem totuși bune motive să credem că acest obiect este unul și același cu cel din tezaurul de la Suluc. Avînd o lungime de 27 mm și greutatea de 1,97 g, obiectul în cauză a fost publicat fără a i se cunoaște adevărata proveniență, încă din anul 1966, împreună cu alte podoabe de aur din colecțiile Cabinetului numismatic[141] (fig. 3). A fost

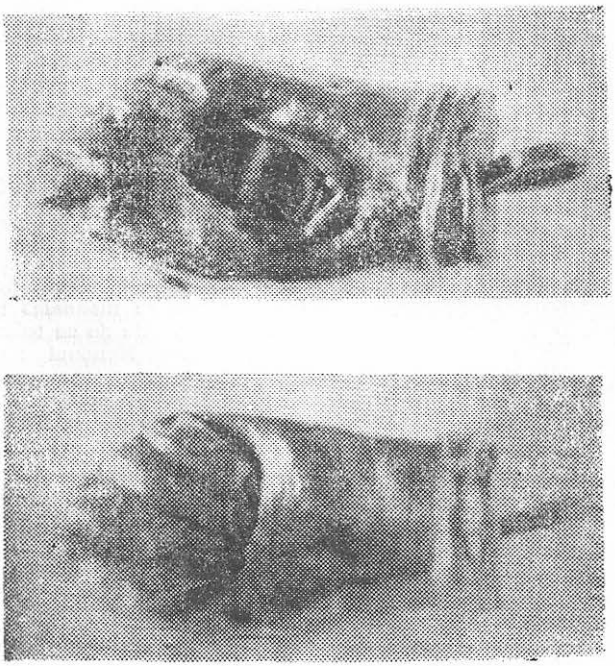

Fig. 3 — Amuletă de aur, ornată cu o granată. Probabil același tezaur.

scos în evidență cu acest prilej caracterul de amuletă al ciudatului obiect, pus în legătură cu practicarea unor culte orientale din vremea romană tîrzie, ca de exemplu cultul zeului frigian Sabazius ori cu cel al lui Iupiter Dolichenus sau Heliopolitanus[142]. Dacă ținem seama pe de altă parte de modul în care este ornată această mînă minaturală, cu o almandină (piatră semi-prețioasă de culoare roșie) încastrată în tehnica denumită cabochon, ne putem gîndi la o asociere cu piese arheologice decorate simi-

[141] MIHAI GRAMATOPOL și RĂZVAN THEODORESCU, *op. cit. (supra,* în nota 2), p. 74, nr. 122, cu indicația de proveniență : colecția Orghidan, inv. O 99.

[142] *Ibidem,* cu bibliografia aferentă.

lar, ca de exemplu fibulele din tezaurul Șimleu Silvaniei II și cel de la Pietroasa sau la unele podoabe din perioada hunică. Ar fi încă un element în sprijinul datării tezaurului de la Suluc către sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul celui următor, datare propusă recent de către Petre Diaconu.

O ultimă observație : caracterul eterogen al obiectelor ce intră în componența tezaurului de la Suluc constituie un indiciu al proveniență sale : foarte probabil, aceste obiecte au fost „culese", ca urmare a incursiunilor întreprinse de barbari în imperiu, către sfîrșitul secolului al IV-lea.

Încheiem aici comentariile și precizările ce ni s-au părut utile, pentru o mai bună cunoaștere a tezaurului de la Suluc.

SUR LES MONNAIES DU TRESOR DE SULUC ET D'AUTRES CONTRIBUTIOANS CONCERNANT CETTE DECOUVERTE

OCTAVIAN ILIESCU

En 1911, on a découvert par hasard, sur la colline appelée *Suluc*, près de Măcin (dép. de Tulcea), un trésor archéologique composé de quatre monnaies romaines impériales en or et de plusieurs objets en or et argent. Une partie de ce trésor est entrée, peu après sa découverte, dans les collections du Museé National des Antiquités (aujourd'hui l'Institut d'Archéologie de Bucarest). L'autre partie du trésor est entrée dès 1911 dans les mains de certaines collectionneurs privés. Un nombre de pièces provenant de ce dernier lot du trésor ont été acquises avant 1940 par la Banque Nationale dont les collections numismatiques et d'objets archéologiques ont été transférées en 1953 à l'Académie de la République Socialiste de Roumanie depuis 1977, ces collections se trouvent au Musée National d'Histoire de Bucarest. On ignore cependant le sort réservé à la plupart des objets appartenant au trésor de Suluc et entrés en possession privée.

Sur le trésor de Suluc, Const. Moisil avait publié en 1911, 1920 et 1923 des rapports assez sommaires. Ultérieurement, d'autres chercheurs lui ont consacré plusieurs études (voir la bibliographie citée plus haut, dans la note 2).

Dans la première partie du présent travail, l'autetur reprend l'étude des quatre monnaies provenant de ce trésor et publiées en 1920, d'une manière insufisante, par Const. Moisil. Il s'agit de quatre *aurei*, émis le premier par Hostilien détenant le titre d'auguste, les trois autres par Gallien pendant qu'il régnait seul, après la disparition en captivité de son père, Valérien. De ces pièces, deux *aurei* de Gallien sont conservés dans les collections de l'Institut d'Archéologie de Bucarest ; le sort des deux autres exemplaires est inconnu et l'on est obligé de recourir à la description qu'en donne Const. Moisil en 1920.

L'examen plus poussé des monnaies en question permet à l'auteur de constater qu'elles ne manquent pas d'intérêt. Ainsi, selon la description publiée par Const. Moisil, l'*aureus* émis par Hostilien (aujourd'hui perdu) montre au droit son buste nu à dr. et la légende CVALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG et au revers, Hostilien debout à g., tenant un *signum* et une haste et la légende PRINC — IVVENTVTIS. Comme tel, cet aureus est inconnu à Cohen, qui, sous le no 28, en décrit une variété, et également à Harold Mattingly qui, dans RIC IV/3, p. 145, la note sous le no 189, en signalant avec réserves l'exemplaire décrit par Cohen sous le no 28, considère nécessaire en requérir confirmation. A l'avis de l'auteur, l'*aureus* provenant du trésor de Suluc peut offrir cette confirmation.

Le premier *aureus* de Gallien, provenant du même trésor, se trouve aujourd'hui dans les collections de l'Institut d'Archéologie de Bucarest. Au droit, il montre la tête radiée de Gallien à dr. et la légende GALLIENVS AVG ; au revers, le Soleil debout à

g., levant la main dr. et tenant de la main g. un globe; la légende AETERNITAS AVG; AV 22 mm, 4,76 g. Il s'agit d'un *aureus* frappé à Rome pendant le règne de Gallien seul, donc de 260 à 268 et qui représente une variété de l'exemplaire décrit par Cohen sous le no et par Percy H. Webb dans RIC V/1, *sole reign*, no 24. Par conséquent, l'exemplaire du trésor de Suluc doit être considéré comme une variété assez rare.

Les deux autres *aurei* de Gallien, provenant du même trésor, sont identiques, selon la description de Const. Moisil. Un exemplaire en est conservé dans les collections de l'Institut d'Archéologie déjà cité: l'autre s'est perdu ou du moins, il n'a pas encore été identifié jusqu'à présent. Celui qui est conservé à L'Institut d'Archéologie présente au droit la tête de Gallien à g., couronnée d'épis, et la légende GALLIENAE AVGVSTAE ; au revérs, Gallien debout à g., tenant un globe et un sceptre transversal et couronné par une Victoire qui tient une palme; la légende en est VICTORIA AVG. AV 22 mm, 5,86 g ; Cohen no 1111, RIC V/1 no 82, *sole reign*, émis à Rome.

Le quatrième *aureus* de notre trésor est censé être identique au précedent; on en ignore d'autres détails.

Ces deux derniers *aurei* de Gallien ont particulièrement retenu, en 1920, l'attention de Const. Moisil qui, suivant l'opinion exprimée jadis par Henry Cohen, attribua aux émissions respectives un caractère sens l'aspect inaccoutumé de l'effigie impériale, couronnée de joncs au lieu des lauriers traditionnels, et accompagnée d'une légende, elle aussi en dehors du sens commun : GALLIENAE AVGVSTAE, texte qui devait flétrir le caractère efféminé de l'émetteur.

Le présent travail reprend ce problème et, après avoir rappelé les différents points de vue exprimés à ce sujet, s'arrête plus longuement à l'explication fournie en 1928 par Andreas Alföldi. Selon l'opinion de cet historien de l'empire romain, les monnaies à l'effigie de Gallien couronnée d'épis (et non pas de roseaux ou de joncs), accompagnée de la légende GALLIENAE AVGVSTAE, n'ont aucun caractere satirique, mais elles attestent en réalité l'identification symbolique de l'empereur à Déméter, la divinté suprême des mystères éléusins. Il est notoire que Gallien, ayant fait en 266 un voyage en Grèce, s'était rendu à Eléusis, où il s'était initié aux célèbres mystères de l'antiquité. Les monnaies à l'étrange effigie de l'empereur, d'ailleurs bien connu pour son philhellénisme, reflètent son état d'âme et sa conception philosophique.

En acceptant sans réserves l'explication proposée par Alföldi, l'auteur procède ensuite à la classification chronologique des émissions monétaires à l'effigie de Gallien couronnée d'épis ; ces émissions sont sorties des ateliers de Rome, Siscia et probablement de Milan, dans l'intervalles des années 266—268.

La deuxième partie du présent travail se propose de restituer au tréssor de Suluc une pièce antérieurement considérés perdue: une amulette er or en forme d'une paume de la main droite, ouverte et ornée au revers d'un grenat serti en cabochon. On estime que cette amulette se rattache aux trésors d'orfèvrerie enfouis en Dacie vers la fin du IV siècle, ce qui confirmerait la datation proposée très récemment pour le trésor de Suluc par Petre Diaconu, sur la base d'autres arguments d'archéologie. Les monnaies d'or du même trésor ne représentent par conséquent qu'un *terminus post quem* assez éloigné de la date réelle de son enfouissement.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Aureus* émis par Gallien en 260—268. Trésor de Suluc.

Fig. 2. — *Aureus* émis par Gallien en 266—267. Même trésor.

Fig. 3. — Amulette en or, ornée d'un grenat. Probablement du même trésor.

O FIBULĂ DIGITATĂ DE LA TROPAEUM TRAIANI ȘI CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA FIBULELOR DE ACEST TIP

GH. PAPUC

În vecinătatea porții de vest a cetății Tropaeum Traiani, pe curtina cuprinsă între turnul 15 (al porții) și turnul 16 se află o fundație de turn anterioară anului 316, cînd cetatea a fost construită, *a fundamentis*, fundație părăsită la nivelul patului de așteptare[1]. Cu ocazia cercetării obiectivului amintit mai sus, săpăturile au scos la iveală două morminte de inhumație[2], la 5 metri depărtare de incintă. Scheletele erau orientate est-vest, cu capetele spre vest, brațele erau îndoite din coate, așezate pe piept. Mormintele aparțin tipului *cu nișă*[3]. La astuparea nișelor s-au utilizat blocuri de piatră, cărămizi și țigle refolosite. Gropile nu au putut fi mai joase de 110 cm, deoarece la această adîncime cei care au făcut înmormîntările au dat peste fundația turnului nivelată cu mortar și pe care au așezat defuncții. Între morminte distanța este de 150 cm. Într-unul din acestea, în zona umărului stîng, s-a găsit o fibulă digitată (fig. 1), iar în al doilea a apărut o monedă într-o stare precară de conservare.

Fibula este din bronz, realizată prin turnare, face parte din categoria fibulelor mijlocii, lungimea sa fiind de 10,8 cm. Placa resortului este prevăzută cu cinci degete, care la partea inferioară au cîte două incizii, cu excepția celui central care are trei astfel de incizii, fiind și mai înalt decît celelalte. Decorul plăcii constă din cercuri concentrice repetate de 4 ori, dispuse în arc de cerc și încadrate de un chenar înălțat, lat de doi milimetri. Arcul are profilul rotunjit, decorat cu benzi verticale în motiv *dinte de lup*, repetat la capetele de prindere de placă și picior sub forma literei V mult deschisă. Placa portagrafei (piciorul) are forma trapezo-romboidală; pe margine prezintă trei perechi de protuberanțe circulare, perechea medie fiind de dimensiuni mai mari, decorate cu cercuri concentrice;

[1] Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 117—128; idem, Pontica, 7, 1974, p. 325—336; idem, *Tropaeum Traiani, Cetatea*, 1, București, 1979, p. 64 și urm.

[2] Nu putem preciza dacă avem de-a face cu necropola tîrzie sau cu inmormîntări izolate.

[3] Tipul de mormînt cu nișă apare încă din secolele II—III e.n. — vezi Pontica, 17, 1984, p. 124—127.

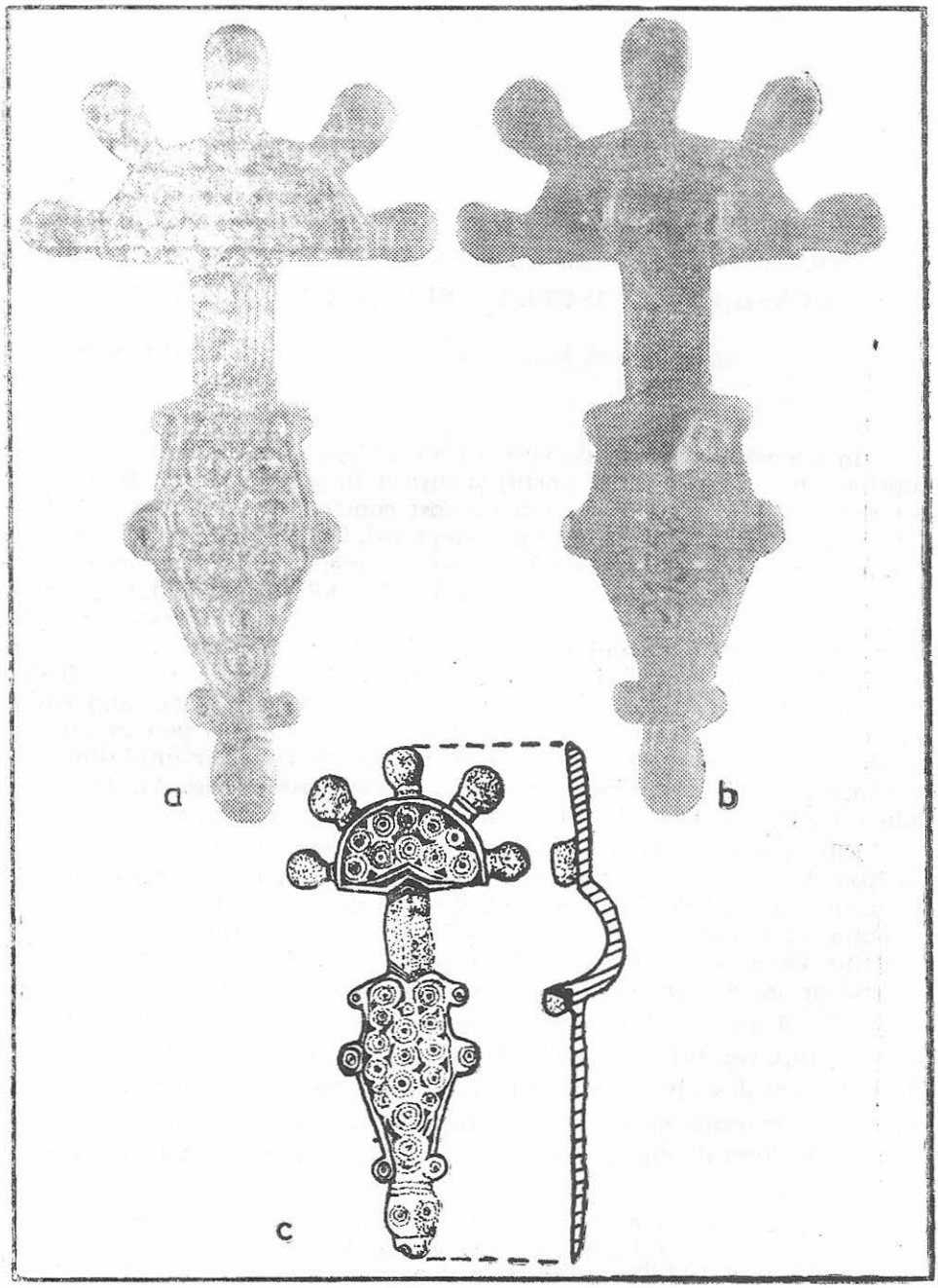

Fig. 1 — a, b — Tropaeum Traiani; c — Bălteni—Vaslui

într-un chenar incizat se află decorul piciorului, motivul folosit fiind identic cu al plăcii resortului, repetat de 8 ori. Trei caneluri în V delimitează partea inferioară a plăcii piciorului pe care este reprezentat un cap de animal stilizat, ai cărui ochi sînt redați prin cercuri concentrice. Pe spatele plăcii superioare se păstrează cele două urechi și axul de fixare a resortului, care, împreună cu agrafa, erau din fier, dovadă fiind urmele de rugină. Portagrafa are formă triunghiulară, cu vîrful curbat pentru a prinde agrafa.

Gropile celor două morminte porneau de la primul nivel de sus, respectiv stratul de dărîmătură a incintei, iar la blocarea nișelor s-au folosit, printre altele, cărămizi care, probabil, proveneau din partea superioară a incintei, ce se desprinseseră și căzuseră pe nivelul menționat[4]. Aceasta ne determină să presupunem o datare a inhumațiilor ulterioară distrugerii provocate de avari și menționată de Teofilact Simocata pentru Tropaeum Traiani la anul 586—587[5], deci spre ultimul deceniu al secolului al VI-lea. După distrugerea amintită, incinta nu a mai constituit obiectul unei reparații sau refaceri[6].

Analogii pentru fibula noastră, prezintă fibula de la Bălteni-Vaslui[7], atît ca formă, cît și ca decor, lungimea acesteia din urmă fiind mai mare (15,8 cm). Datarea piesei de la Bălteni este stabilită la începutul secolului VII[8].

Avînd în vedere cele de mai sus, mormîntul cu fibula digitată de la Tropaeum Traiani îl datăm între ultimul deceniu al sec. VI și începutul sec. VII. Ținem să menționăm că tot un mormînt de inhumație orientat est-vest — defunctul cu brațele încrucișate pe piept, avînd pe umărul stîng o fibulă digitată — a fost descoperit la Voinicovo[9], regiunea Tolbuhin (R. P. Bulgaria). Fibula este din argint aurit, placa portagrafei are montate almandine în celule. Piesa de la Voinicovo este datată de autorul articolului, împreună cu alte trei astfel de fibule ce provin din necropola cetății Marcianopolis, la sfîrșitul secolului V și începutul secolului VI[10].

O situație topografică similară celei de la Tropaeum, pentru un mormînt de inhumație cu fibulă digitată, o întîlnim la Histria, unde în campania arheologică din 1935[11], cu ocazia decopertării zidului de incintă din preajma porții de vest a fost descoperită una din cele mai mari fibule cunoscute pînă acum. Piesa este menționată ca inedită de Ion Nestor (vezi nota 10), cu care ocazie sînt prezentate condițiile de descoperire, considerîndu-se că mormîntul cu fibulă aparține unei necropole care începe sau se sfîrșește în secolele VI—VII, fibula fiind datată pînă sau după mijlocul sec. VI. Lungimea fibulei este dată ca fiind de 20,8 cm[12].

[4] *Tropaeum Traiani*, 1, p. 75—76 și nota 41.
[5] Teofilact Simocata, *Istoria bizantină*, București, 1985, p. 29.
[6] Pontica, 10, 1977, p. 356—359.
[7] Ruxandra Maxim Alaiba, SCIVA, 3, 1981, p. 459—461, fig. 1.
[8] *Ibidem*.
[9] Dimitrie Dimitrov, Izvestiia-Varna, 12, 1961, p. 57, fig. 1.
[10] *Ibidem*.
[11] I. Nestor, Dacia, N.S. 5, 1961, p. 441.
[12] *Ibidem*, p. 441, nota 31.

Editorul acestei fibule, Petre Aurelian[13], o datează în secolul al VII-lea, după 602, considerînd că mormîntul aparține unei a doua necropole din zona respectivă, iar lungimea fibulei este de 19,8 cm[14].

Tot de la Histria provine o altă fibulă digitată[15], mult *barbarizată*, datată în secolul al VII-lea, condițiile de descoperire fiind discutabile[16].

La Dinogeția, pe un nivel de secol VI a fost descoperită o astfel de piesă din care s-au păstrat placa resortului cu cele cinci degete și arcul. Nimic nu împiedică însă datarea fibulei de la Dinogeția în a doua jumătate a secolului al VI-lea[17].

De la Dervent provine un fragment de astfel de fibulă, placa superioară la care s-au mai păstrat 3 din cele 5 degete, precum și arcul. Pe nivelul respectiv a fost găsită și o monedă de la Justin al II-lea, autorul notei datînd piesa în a doua jumătate a secolului VI. Nivelul respectiv nu are cum să fie datat la începutul secolului al VII-lea[18].

În necropola de la Piatra Frecăței, într-un mormînt de inhumație, alături de alte piese, din inventarul mormîntului face parte o pereche de fibule tridigitate, avînd arcul curbat, iar placa portagrafei prevăzută cu capete de șoimi mult stilizați și trei butoni, suprafața fibulei nefiind decorată. Datarea fibulelor și deci și a mormîntului este stabilită la sfîrșitul secolului al VI-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea[19].

O altă fibulă din Dobrogea pe care o încadrăm în tipul fibulelor digitate și asupra căreia vom mai reveni, a apărut în mormîntul nr. 4 dintr-una din necropolele cetății Argamum[20]. Este vorba de fibula nr. 2 găsită pe clavicula dreaptă a defunctului; fibula are placa resortului de forma unui pentagon cu colțurile rotunjite, aproape un semidisc, de care sînt prinși 3 butoni. Placa prezintă un decor excizat. Arcul nu este decorat, iar placa portagrafei lipsește. Mormîntul este atribuit unei populații germanice creștinată, iar înhumația a avut loc în jurul anului 450[21].

Pe baza celor de mai sus vom încerca să facem cîteva precizări. Fibula digitată din mormîntul de la Tropaeum Traiani a fost purtată de o persoană[22] care, sigur, nu era de origine slavă. Ritul și caracterul creștin al înmormîntării demonstrează acest lucru. Dacă pentru fibula mare de la Histria nu cunoaștem dacă purtătorul ei era sau nu creștin, inhumația, care este certă, face ca și în acest caz să fie vorba de un *neslav*. Același lucru este valabil pentru perechea de fibule de la Piatra Frecăței, unde la caracterul creștin al înmormîntării se adaugă purtarea unor fibule perechi,

[13] Petre Aurelian, SCIV, 1, 1965, p. 68, fig. 8.

[14] Înclinăm să credem că lungimea fibulei este de 19,8 cm, cum este dată de Petre Aurelian, cel care a cercetat piesa îndeaproape; vezi SCIV, 1, 1965, p. 67.

[15] Petre Aurelian, SCIV, 2, 1965, p. 276, fig. 1.

[16] *Ibidem*.

[17] Gh. Ștefan, MCA, 6, 1959, p. 633, fig. 7. Piesa este din bronz.

[18] Petre Diaconu, SCIV, 2, 1962, p. 447—448.

[19] Petre Aurelian, MCA, 8, 1962, p. 581 și fig. 18/1.

[20] Mihaela Mănucu-Adameșteanu, SCIV, 2, 1980, p. 314—315, fig. 3 și 4.

[21] *Ibidem*, autoarea menționează singurele analogii la Brigetio (Italia).

[22] Studiul antropologic efectuat de Rodica Vasilescu menționează că scheletul aparține unei femei înalte de 1,48—1,52 m.

specifică în general altor populații. La Dervent, ca și la Dinogeția, existența în secolul al VI-lea a unei populații slave este exclusă, de aceea presupunem că purtătorii unor astfel de obiecte aparțin populației ce locuia în cetățile din această parte a imperiului, populație amestecată, greu de definit etnic, din care nu pot fi excluși localnicii romanizați.

În afara imperiului, la est de Carpați, în Moldova, fibule digitate s-au descoperit la Iași — Crucea lui Ferenț, Șipot — Suceava, Dracșini, Vutcani, Suletea, Vinderei, Budești[23], Fedești[24], Bălteni[25]. Unele din aceste piese au caracter slav iar încadrarea cronologică a unor obiective arheologice făcută pe baza fibulelor apărute în contextul respectiv nu este hotărîtoare pentru precizarea datării. Exemplul ceramicii de la Șipot — Suceava, datată pe baza fibulei în primele decenii ale secolului al VII-lea, ceramică ce nu se deosebește de aceea de la Iași — Crucea lui Ferenț, datată tot printr-o fibulă la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului VI[26] (cronologia fibulelor după J. Werner).

Dan Gh. Teodor, care a făcut remarca de mai sus, menționează posibilitatea evoluției lente a ceramicii sau folosirea mai îndelungată a unor podoabe[27]. Credem că nu poate fi exclusă nici varianta ca datarea acestor fibule propusă de Joachim Werner, dar și apartenența etnică a purtătorilor acestor piese să prezinte unele inexactități. Privind situația din Moldova, din piesele care au fost amintite de Dan Gh. Teodor, *unele fibule pot fi puse în legătură cu prezența unor grupuri de slavi arhaici aici*[28] Dar ce facem cu celelalte? Realitatea ne obligă să afirmăm, fără teama de a greși, că și alte populații purtau astfel de podoabe, atît în imperiu, cît și în afara granițelor acestuia. Și, oricum, filiera de difuzare a tipului de fibulă de care ne ocupăm, de la neamurile germanice către triburile slave, presupune implicarea unei populații localnice din spațiile de contact care au înlesnit transmiterea, ba chiar au făcut-o posibilă, și care nu poate fi exclusă din acest proces.

Revenim la fibula descoperită la Voinicovo în R. P. Bulgaria, pe care am descris-o mai sus și vom prezenta și fibula descoperită în Moldova la Iași — Crucea lui Ferenț[29] cu care se aseamănă foarte bine, ultima fiind o replică în bronz, locul almandinelor fiind marcat de protuberanțe realizate din turnare. Butonul cu care se termină placa piciorului este mai lung, ornat cu 3 linii, în locul capului zoomorf. Diferența de lungime este de 0,4 cm în favoarea piesei din Moldova (fig. 2). Deci fibula de la Iași are originea în fibulele digitate din imperiu. O situație inversă nu pare posibilă. Acest lucru este valabil și pentru zona de la sud de Carpați, unde astfel de fibule au fost descoperite la București (strada Soldat N. Ghivan)[30],

[23] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul extracarpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 41.
[24] *Ibidem*, nota 177, piese nepublicate, descoperiri întîmplătoare.
[25] SCIV, 3, 1981, p. 459—461.
[26] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 42.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*.
[29] I. Nestor, *op. cit.*, p. 438.
[30] Dacia, N.S. 25, 1981, p. 323, fig. 20.

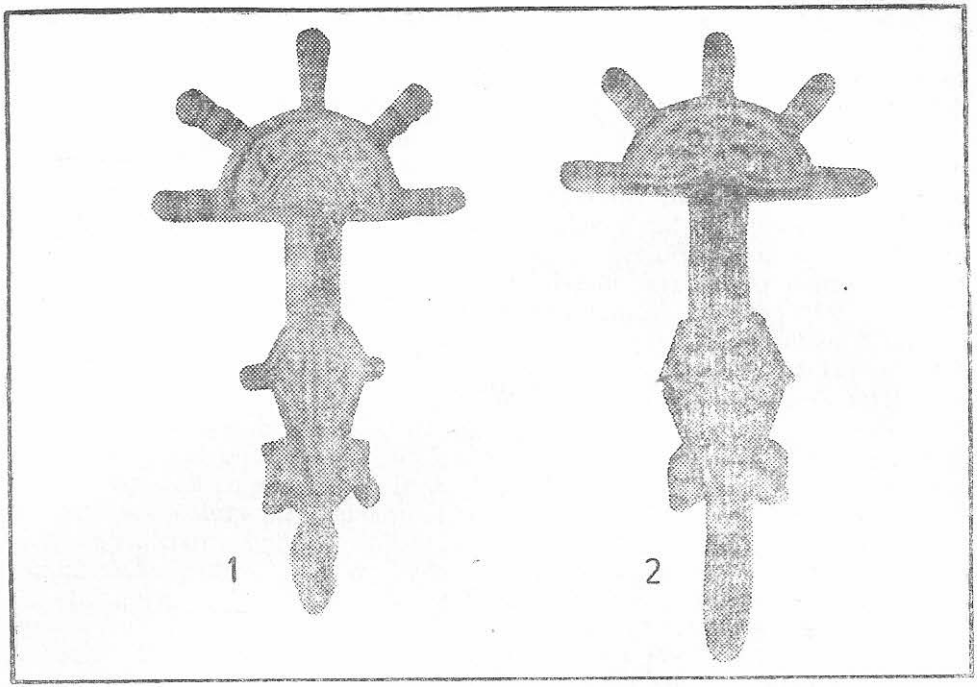

Fig. 2 — 1. Fibula de la Voinicovo; 2. Fibula de la Iași; Crucea lui Ferenț

Snagov — La stejar[31], Vîrtop[32], Orlea[33], Fărcașele[34], Buleta[35], Ferigile[36], Plenița (Dolj), Vela (Dolj), Răcari[37]. Căscioarele[38], Vîrtoape[39], la care mai adăugăm cele trei piese din Colecția Papazoglu[40].

Ca și în Moldova, majoritatea fibulelor digitate din Cîmpia Munteană sînt descoperiri întîmplătoare, în unele cazuri sondajele și cercetările de suprafață efectuate nu au dus la descoperirea de complexe arheologice, care să explice prezența pieselor în punctele respective.

La descoperirile amintite din Moldova și Muntenia credem că mai sînt de adăugat și altele tot de acolo, iar datele de care dispunem, chiar dacă nu sînt totdeauna complete, permit o constatare și anume: în Moldova cele mai multe piese apar în zona centrală, anume în actualul județ

[31] M. Constantiniu, SCIV, 4, 1966, p. 664, fig. 2.
[32] Maria Comșa, SCIV, 2, 1969, p. 105—106.
[33] D. Tudor, *Oltenia Romană* (4), p. 456, fig. 149/4.
[34] Marin Nica, SCIV, 2, 1970, p. 327—329.
[35] Gh. P. Govora, SCIV, 1, 1967, p. 185—187.
[36] Gh. I. Petre, SCIVA, 1, 1976, p. 115.
[37] D. Berciu. BCMI, 1937, p. 74—75.
[38] M. Comșa, Barbu Ionescu, SCIV, 2, 1960, p. 420, fig. 1.
[39] Susana Dolinescu-Ferche, P. Voivozeanu, Revista Muzeelor, 4, 1969, p. 354—355.
[40] Dorin Popescu, Dacia, 1941—1944, p. 504, fig. 11/121—123.

Vaslui[41], iar la sud de Carpați concentrarea de piese este în Oltenia[42]. Prezența fibulelor digitate, descoperite în afara unor contexte are o anumită semnificație: fibulele respective au fost descoperite în afara așezărilor fapt ce presupune că purtătorii lor erau în mișcare în cadrul unor arii geografice. Pentru zona sudică menționăm că fibula digitată descoperită la Căscioarele (Călărași)[43] se aseamănă pînă la identitate cu cea de la Buleta (Vîlcea)[44], fapt ce ar putea avea o semnificație privind direcția de pătrundere a acestui tip de fibulă în sudul României; fibule digitate au mai fost descoperite la Vîrtoape[45], Adamești[46], Lăuni[47], Băneasa-Stejar[48], București (soldat N. Ghivan)[49], Dămăroaia, Străulești[50], Budureasca[51]. Amintim descoperirile de mai sus cu toate că fibulele digitate nu sînt de același fel, dar ele aparțin în general perioadei secolelor VI—VII. Cîtava puncte comune în afară de cel cronologic există. Astfel, fibule cu lira întîlnim în Moldova la Fedești-Vaslui, într-un exemplar asemănător, aproape identic cu cel de la Drănic-Dolj. Cele mai multe din descoperirile din sudul Carpaților sînt fibule mici avînd lungimea între 6,5 cm și 8 cm, pe cînd în Moldova există piese din categoria fibulelor mari de peste 13 cm (Bălteni 15,8 cm).

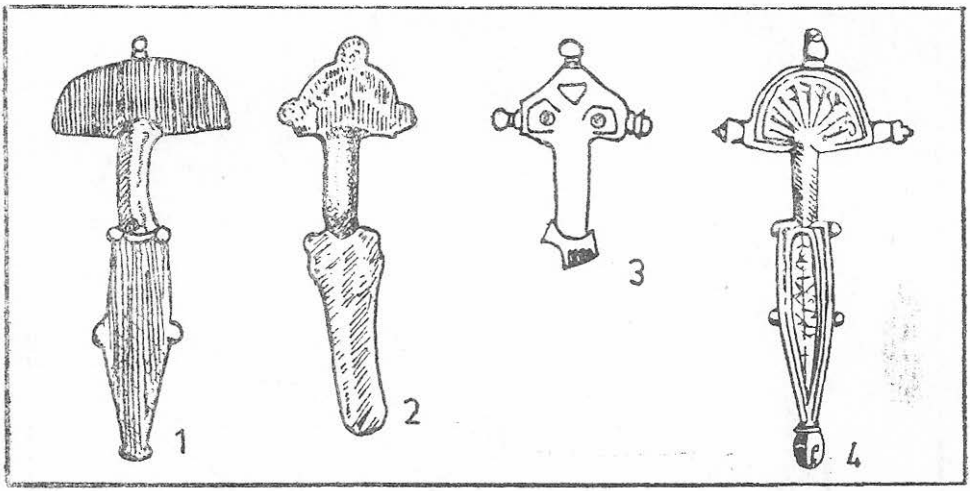

Fig. 3 — 1. Fibula cu placă semidiscoidală; 2. Fibula de la Moreşti; 3. Fibula de la Argamum; 4. Fibula digitată

[41-42] Vezi harta de la fig. 4.
[43] Vezi nota 38.
[44] Vezi nota 32.
[45] Suzana Delinescu-Ferche, P. Voivozeanu, *op. cit.*, p. 345.
[46] Ion Sîrbu, Revista Muzeelor, 6, 1970, p. 531.
[47] *Ibidem.*
[48] Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 667.
[49] Suzana Delinescu-Ferche, Margareta Constantiniu, Dacia, N.S. 25, 19, p. 323, fig. 20.
[50] Cercetări arheologice în București, 2, p. 92, fig. 18.
[51] Victor Teodorescu, Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Ploiești, 1, 1984, p. 47, fig. 22/2.

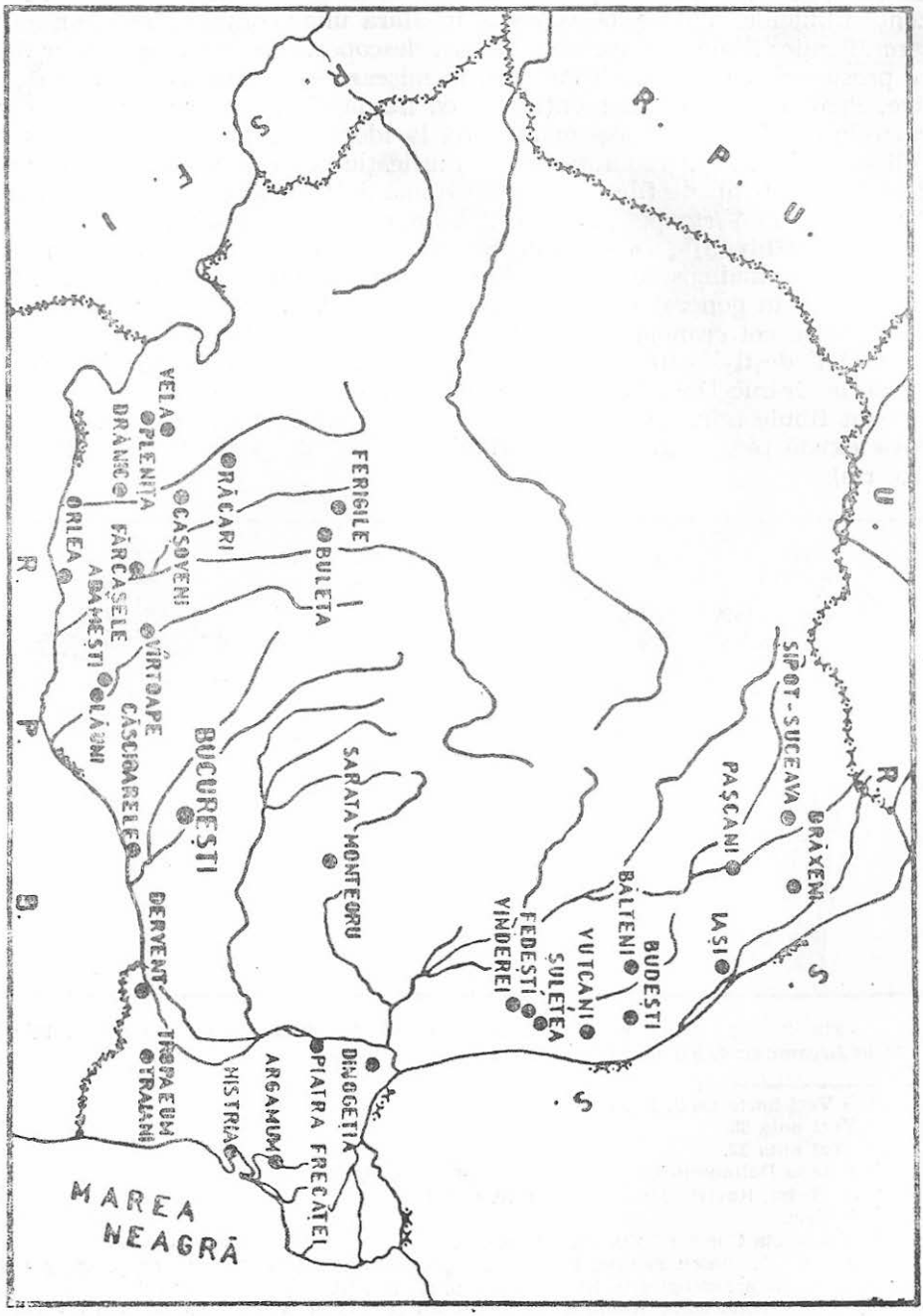

Fig. 4 — Descoperiri de fibule digitate din Dobrogea, Moldova și Muntenia.

Din categoria fibulelor mici — pînă la 6 cm — fac parte piesele de la Șipot-Suceava, care au analogie la Budunoasca și în necropola de la Sărata-Monteoru. Fără discuție, ele sînt specifice slavilor, dar din cele prezentate mai înainte trebuie să părăsim ideea potrivit căreia fibulele digitate îi reprezintă fie pe germani sau pe slavi excluzînd o altă populație fie din cetățile romano-bizantine de la frontieră, fie din cele două mari provincii istorice românești unde au fost descoperite astfel de piese. În general, sîntem de acord că tipul de fibulă digitată a fost inițial atribut al germanicilor.

La originea fibulei digitate stau fibulele romane, în primul rînd cea cu placa semidiscoidală. Stamen Mihailov consideră ca un al doilea component, fibula în formă de T[52], punct de vedere însușit de A. Petre.[53]. Noi credem că la baza apariției fibulelor digitate stau cele cu placa semidiscoidală la care s-a adăugat transpunerea în plan a bulbilor de la fibulele cu capete de ceapă, fapt vizibil la fibula de la Moreşti[54], dar mai ales la piesa de la Argamum[55], descoperită într-un mormînt germanic. Goții au generalizat fibula digitată, folosind o serie de elemente ornamentale, unele preluate de la meșteșugarii din imperiu, ai cărui federați erau (fig. 3).

În general, la populațiile germanice se observă constant tradiția romană clasică pe care au receptat-o și asimilat-o. Cea de-a doua influență este cea iraniană, pe care au preluat-o cît timp au locuit în stepele pontice unde au intrat în contact cu populațiile de aici. În cadrul evoluției, cele două curente s-au contopit sincretic de așa natură, încît greu se mai poate deosebi ce se datorește unei influențe directe și ce anume unei tradiții deja asimilate. În contact cu populațiile locale de pe teritoriile pe care au locuit în migrarea voită sau impusă lor, o serie de influențe sînt preluate de localnici — în cazul nostru de daco-romani. Slavii au preluat fibula digitată de la neamurile germanice difuzînd-o în lumea lor. În secolul al VI-lea, cînd grupuri de slavi pornesc în mișcarea lor către imperiu, ei vin cu aceste piese, în general de format mic. În zonele geografice ale țării noastre pe care le-am amintit, nu slavii sînt cei care aduc acest obiect, căci fibula digitată era cunoscută de oamenii pămîntului.

[52] Stamen Mihailov, Izvestiia-Institut, 24, 1961, Sofia, p. 49—60.
[53] A. Petre, SCIV, 1, 1965, p. 78.
[54] D. Protase, MCA, 8, 1962, p. 534, fig. 7.
[55] Mihaela Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, fig. 1.

Ein Grab mit Digitalfibel in der Burg Tropaeum Traiani und einige Beobachtungen, diesen Fibeltyp betreffend

— *Zusammenfassung* —

Gh. Papuc

Es wird eine Digitalfibel besprochen, die in einem Grab neben der Ringmauer der Burg Tropaeum Traiani, in der Nähe des Westtores, aufgefunden wurde. Die Lage des Skeletts deutet einen Christen an. Die Bestattung fand in den letzten Jahrzehnten des 6. Jh. statt. Die Anwesenheit der Digitalfibeln ist nicht ein eindeutiger Hinweis auf die ethnische Herkunft der Träger. Nachdem eine Übersicht der Funde diesartiger Fibeln in der Moldau und Wallachei gemacht wird, schlussfolgert der Verfasser, dass diese Gegenstände aus dem Römischen Reich in die erwähnten Provinzen kamen. Sie sind nicht ein Kennzeichen der slawischen Völkerschaften, mit denen die Ortseinsässigen am Ende des 6. und Anfang des 7. Jh. in Berührung kamen.

TYPOLOGIE ET TERMINOLOGIE DE LA CÉRAMIQUE LOCALE DES VIII-e—XI-e SIÈCLES — LA ZONE DU BAS—DANUBE*

VALERIU SÎRBU

Dans cette étude nous proposons une typologie et une terminologie unitaires pour les composantes principales de la céramique féodale ancienne des VIII-e — XI-e siècles. Ce sont des problèmes essentiels, autant pour la recherche que pour une évidence centralisée efficiente. Selon les publications, l'emploi de certains termes hybrides, inadéquats, ainsi que des pléonasmes, a mené à de véritables confusions entre les différentes catégories et formes céramiques, ce qui a aussi influencé les conclusions énoncées.

Nous allons également aborder, selon la typologie et la terminologie proposées, certains problèmes concernant l'origine, l'évolution et la chronologie des catégories céramiques des VIII-e — XI-e siècles n.è. Enfin, à travers l'illustration, nous proposons quelques modèles de fiches, afin d'établir une typologie et une terminologie unitaires, ce qui aura, nous l'espérons bien, des répercussions favorables sur les répertoires céramiques publiés à l'avenir.

I. *Le matériel*

La pâte utilisée pour obtenir la céramique peut être divisée en deux grandes catégories : a) homogène et b) avec des dégraissants et des ingrédients.

a) La pâte homogène, sans impuretés, est, généralement utilisée dans la céramique grise, avec des lignes polissées, dont le décor a besoin d'une surface sans aspérités, et la céramique décorée à angobe rouge ou brune. La pâte peut être en glaise pure, glaise sablonneuse ou argile (kaolinoide).

b) La pâte avec des dégraissants et ingrédients. Souvent la pâte a différents ingrédients : sable fin, oxydes de fer, mica, etc. Afin de donner à la pâte une plus grande cohésion et dureté on introduit des dégraissants, les plus importants étant : le sable, les gravillons, les tessons broyés, concrétions de calcaire ou de rocher, coquillages d'escargots et mollusques broyés, balle, pailles.

* Cette étude reprend, d'une façon légèrement modifiée, notre article, paru en roumain dans „Studii și comunicări", 3, Focșani, 1980, p. 89—109.

Du point de vue quantitatif, la céramique en pâte sablonneuse est plus nombreuse ; il y a ensuite celle en pâte avec des pierres concassées, et, à la fin, celle homogène et en kaolin.

L'aspect des parois diffèrent selon la nature de la pâte et les impuretés : si la glaise est homogène, bien mélangée, sans dégraissants, les parois des vases sont compactes et ont une surface lisse. Si l'on a employé des dégraissants plus durs: sable, cailloux, concrétions de calcaire ou de rocher etc., les parois des vases sont grumeleuses et rugueuses. Si, au contraire, on a employé des dégraissants végétaux (balle, pailles) les parois sont poreuses et moelleuses. Afin de donner aux vases une couche protectrice et pour des fins ornementales aussi la surface des vases était souvent couverte d'angobe.

II. LA TECHNIQUE

1) *Le modelage*

La céramique de cette période est modelée au tour lent ou à la main. La céramique travailée à la main se trouve dans des proportions assez réduites et apparait seulement dans certaines zones, étant spécifique pour une certaine catégorie de vases. Elle n'apparait pas dans les cités byzantines de la Dobroudja, mais seulement dans certains établissements de la Plaine Valaque et du reste de la Dobroudja. On y comprend des vases appartenant à la céramique sablonneuse décorés par des incisions. Elle est considérée comme une dernière apparition de la céramique de tradition locale, dace, ou bien, apportée par les Slaves. Sa production peut être liée aux nécessités immédiates, à une époque où pouvait difficilement procurer des vases tournés, ou bien à l'existence de certaines communautés plus isolées où les traditions étaient plus puissantes. Mais, dans sa grande majorité, la céramique est travaillée au tour lent. Les vases travaillés au tour lent, ayant le fuseau surélevé[1] par rapport au niveau de la roue, sont très peu nombreux chez nous, un ou deux dans quelques endroits : Blardiana, Mangalia, Sultana, Garvăn, Basarabi, Chiscani, etc. Ils apparaissent au VIII-e siècle et disparaissent au milieu du X-e siècle n.è.

Les vases travaillés au tour lent, ayant le fuseau plus bas[2] que le niveau de la roue et une pastille au fond du vase, sont extrémement rares chez nous ; il n'y a que quelques cas isolés à Garvăn, dans les couches plus anciennes.

La majorité sont travaillés au tour lent ayant le fuseau caché dans la surface de la roue, le fond du vase étant plane. D'autres sont travaillés à des tours ayant une plaque plane, convexe, ou plusieurs plaques[3]. Dans le dernier cas le fond du vase porte l'emprinte de celles-ci et ne peut pas avoir une marque en relief.

Les signes en relief constituent un problème qu'on discute encore. Nous n'allons en discuter maintenant que deux manières de réalisation. Il y en a doux opinions : soit qu'ils étaient appliqués à l'aide d'un sceau sur

[1] M. Comșa, SCIV, 12, 1961, 2, p. 292, 294.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

le vase déjà fait, avant la cuisson, soit que le négatif du signe était imprimé sur la roue[4].

La dernière est la plus vraiseblable, autrement la forme des vases aurait supporté des altérations, ou bien les marques n'auraient pas été bien centrées, phénomènes qu'on n'a pas remarqués sur les vases découverts jusqu'à présent. Les marques du potier apparaissent seulement sur les vases travaillés au tour lent. Pour que le vase soit détaché plus facilement de la roue on mettait du sable fin ou de la cendre[5]. On le détachait à l'aide d'un petit bâton ou du doigt.

Les vases travaillés au tour rapide, mis en marche par le pied, n'ont jamais de signes en relief, étant détachés à l'aide d'une ficelle ou du couteau[6]. Au cas du détachement pendant la rotation, le fond présente des rayures concentriques au centre, vers une bordure et des rayures parallèles, s'il est détaché après l'arrêt de la roue[7]. Sur le territoire de notre pays la céramique travaillée au tour rapide coexiste avec celle travaillée à la main dans les cultures Sîntana de Mureș, Ipotești-Cîndești, Ciurelu[8].

Aux VII-e—XI-e siècles n.è., dans l'espace carpato-danubien on introduit différents types de tours lents. Aux IX-e—X-e siècles on généralise l'emploi de ce tour dans tout le territoire du pays. Depuis le VIII-e siècle apparaissent les signes en relief[9]. A partir des XIV-e—XV-e siècles on généralise le tour rapide de pied et les signes en relief von disparaître[10]. Parfois les potiers réalisaient des vases de dimensions différentes sur le même disque. D'autres fois on réalisait une certaine dimension de vase sur un certain disque, et, dans ce cas, le diamètre du fond du vase coincidait avec le diamètre du disque de la roue. La carne du fond du vase est le négatif de la bordure du disque[11].

---

[4] P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958, p. 224; *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 132.

[5] P. Diaconu, *Capidava*, I, p. 224; idem, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 132.

[6] M. Comșa, *op. cit.*, p. 294—296.

[7] *Ibidem.*

[8] E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 88—89; eadem, *Populația românească în Transilvania în sec. VII—VIII*, București, 1977, p. 69—70.

[9] M. Comșa, *op. cit.*, p. 294—296.

[10] *Ibidem.* Récement, à la suite des fouilles de Bucov—Ploiești, M. Comșa, dans *Cultura materială veche românească*, București, 1978, p. 60—66 présente la céramique à décor incisé travaillée au tour rapide, qui apparait, dans des proportions différentes, tout le long des VIII-e—XI-e siècles. On considère que le procédé a été transmis par l'intermédiaire des porteurs de la culture Ipotești—Cîndești—Ciurelu et, plus loin, de la céramique provinciale romaine. Ainsi, on déclare la transmission simultanée des diverses composantes (pâte, formes, décor) et du procédé technique, ce qui représenterait un argument de plus, très solide, dans la filiation autochtone de la céramique roumaine ancienne des VIII-e—XI-e siècles. Mais P. Diaconu, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 471—473 (dans le compte-rendu fait à l'ouvrage mentionné) exprime des réserves par rapport au point de vue de M. Comșa, en apportant aussi des objections : la céramique à décor incisé travaillée au tour rapide manque des autres établissements et nécropoles contemporaines de la Valachie (à l'exception, certainement, de ceux de Bucov), des pièces en métal ou céramique de Bucov qui datent depuis les XII-e—XIII-e siècles. Dans ce contexte il considère qu'il est possible que la céramique travaillée au tour rapide appartienne aux XII-e—XIII-e siècles.

[11] P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 133.

2) *La cuisson*

La cuisson des vases peut être oxydante ou non-oxydante, ce qui leur imprime différentes couleurs et nuances. Ainsi, la cuisson oxydante imprime aux vases des couleurs variées, depuis le rose jaunâtre jusqu'au rouge bordeau ; tandis que la cuisson non-oxydante donne des couleurs depuis le gris cendré jusqu'au brun et noir. La couleur des vases dépend aussi de la glaise, des dégraissants, et des ingrédients de la pâte. La glaise peut être jaunâtre, blanche, blanchâtre, rougeâtre. Les dégraissants et les ingrédients, surtout l'ocre, peuvent donner aussi différentes couleurs et nuances. La cuisson peut être complète ou partielle, en fonction de laquelle varie aussi la couleur des parois en profondeur. On peut remarquer certaines corélations entre la cuisson et les diverses catégories céramiques : ainsi, la céramique grise avec des lignes polissées est non-oxydamment cuite, tandis que les autres catégories sont, généralement, oxydamment cuites.

III. L'ORNEMENTATION

Les principales techniques d'ornementation sont : l'incision, le polissage, la peinture, l'émaillage, les impressions et le décor plastique.

Le décor réalisé par incision est le plus fréquent, et s'obtient par le peigne ou à l'aide d'une pointe aigûe. Il se présente sous la forme de stries, lignes horizontales ou en vague, bandes de lignes horizontales, verticales ou obliques, etc.

Le polissage avait un rôle double, celui de donner aux parois une grande consistance et celui d'élément décoratif. Il se trouve sur la céramique grise, non-oxydamment cuite, et, très rarement, sur des vases oxydamment cuits.

Les impressions se réalisaient à l'aide de la roulette, du petit bâton ou de l'ongle. D'habitude, ce décor était employé en tant qu'auxiliaire auprès d'un autre : l'incision, le polissage, etc.

L'émaillage vert-olive est utilisé plus spécialement pour les jarres, mais il apparait aussi sur d'autres formes (cruches, pots), souvent associé avec les décors en relief ou incisés[12].

La peinture[13] est spécifique aux vases travaillés en argile blanche et comprend les formes suivantes : jarres, pots à deux anses, bocaux, jattes, lampes. Le vase était totalement ou partiellement recouvert avec de la peinture, ou bien on traçait des lignes en réseau à l'aide d'un pinceau et, plus rarement, en „écailles" (demi-cercles superposés). La peinture est, généralement, rouge et, plus rarement, brune ou jaunâtre.

IV. FORMES DE VASES

La définition des différents types de vases peut être donnée d'après plusies critères : forme, functionnalité, dimensions et accessoires. Nous

[12] D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 89—108.
[13] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 85—89.

considérons que, pour la définition des types synthétiques de vases, le critère fondamental doit être leur forme géométrique, au cadre de laquelle il faut tenir compte des dimensions et des accessoires.

Exemples :

Vase identique en forme :	a) bocal
	b) pot — s'il a une ou deux anses (accessoires)
Vase identique en forme et avec une anse :	a) pot — s'il a plus de 10 cm de hauteur
	b) petit pot (broc) — moins de 10 cm de hauteur

Il est préférable d'employer ce critère-là parce que la fonctionnalité d'une forme est multiple en temps et espace. Nous apprécions que, pour quelques formes de vases, destinés à un seul but, nous pouvons employer comme critère leur fonctionalité. Exemples : vase à provisions, lampe. Il est souhaitable de ne pas avoir une terminologie trop riche en types de vases, afin de ne pas faire place à des confusions dans l'évidence et la recherche. Il faut également, éliminer les pléonasmes : vase-bocal, vase-pot, vase-bol, etc., puisqu'ils ne reussissent qu'a compliquer l'expression. Pour la même forme il est nécessaire à garder la même dénomination quelle que soit l'époque à laquelle elle appartient.

Nous allons présenter et définir maintenant les types de vases locaux existents à l'époque féodale ancienne :

a) *bocal:* vase sans anses, de forme tronconique, bitronconique, ou globulaire, ayant l'embouchure et le fond, généralement, proportionnés, le bord vertical ou évasé, la bordure arrondie, plate ou en facettes, parfois grossie, le cou presque insaisissable, l'épaule arrondie, le fond plat.

b) *pot :* vase à une ou deux anses, de dimensions grandes ou moyennes (plus de 10 cm), de forme tronconique, bitronconique ou globulaire, ayant l'embouchure et le fond, généralement proportionnés, l'embouchure verticale ou évasée, la bordure arrondie, plate ou en facettes, le cou du cylindre, parfois très court, l'épaule arrondie, le fond plat. Exceptionnellement, l'embouchure peut avoir un bec ou peut être trilobée.

c) *petit pot :* Vase de petites dimensions (moins de 10 cm), à une seule anse, de forme tronconique, bitronconique ou globulaire, ayant l'embouchure et le fond, généralement proportionnés, le bord vertical ou évasé, la bordure arrondie ou en facettes, le fond aplati.

d) *vase à provisions :* vase de capacité, ayant l'embouchure relativement large, le bord grossi et aplati, dépassant parfois l'extérieur de la paroi, le cou cylindrique ou tronconique, le corps tronconique ou bitronconique, l'épaule arrondie, le fond aplati ou prévu d'un pied.

e) *cruche :* vase à une anse, cylindrique, tronconique ou bitronconique, avec l'embouchure annulaire ou trilobée, prévue, parfois d'un bec, le cou haut et cylindrique et le fond aplati.

f) *tasse :* vase à une ou deux anses ayant l'embouchure plus large que le fond, le corps court, tronconique ou demi-sphérique, ayant les parois plus ou moins évasées, le fond aplati ou arrondi.

g) *jarre :* vase à une ou deux anses, ayant l'embouchure petite, annulaire ou trilobée, le cou haut et cylindrique, le corps globulaire, bitronconique ou amphoroidal, le fond aplati, parfois évasé, parfois plus haut, comme un pied.

h) *jatte :* vase de dimensions petites ou moyennes, ayant l'embouchure large, le bord vertical, évasé ou arc-bouté vers l'intérieur, le corps tronconique ou bitronconique, l'épaule angulaire ou arrondie, le fond aplati.

i) *écuelle :* vase de dimensions réduites, ayant l'embouchure large, les parois évasées, le corps court, tronconique, bitronconique ou demi-sphérique, l'épaule, arrondie ou angulaire, le bord vertical, évasé ou arc-bouté vers l'intérieur, le fond petit et aplati.

j) *chaudron :* vase à l'embouchere large, le bord grossi, dépassant la paroi, et plate, ayant, en deux endroits, deux orifices pour l'accrochement, le corps tronconique, demi-spérique ou globulaire, le fond convexe et arrondi.

k) *lampe :* vase à l'embouchure large, annulaire ou prévue de 1—3 becs, le corps tronconique ou bitronconique, souvent prévu à l'intérieur d'un dispositif pour fixer la mèche, le fond aplati ; lampes à pied intérieur.

Il serait à mentionner aussi l'apparition des formes de vases extrêmement rares : seau, seille, plateau — que nous avons évité à définir en tant que types synthétiques à cause du nombre réduit des découvertes, surtout fagmentaires.

Il est certain qu'au cadre de chaque type de vase peuvent exister des différences entre certaines parties composantes (bord, bordure, courbure de l'épaule), mais celles-ci ne doivent pas mener à la création de nouvelles variantes de vases, mais à maintenir les différences par rapport au type synthétique à leur description.

Nous considérons que la description d'un vase doit être faite dans l'ordre suivant :

— l'état de conservation ;
— pâte, dégraissants, angobe, couleur ;
— modelage, cuisson ;
— forme : embouchure, cou, épaule, corps, fond, accessoires ;
— décor — dans l'ordre mentionné ci-dessus.

Nous apprécions que le respect de cet ordre, logique, selon nous, constituerait un avantage dans la description et dans l'étude de la typologie de la céramique également. Quant à la fonctionnalité, nous constatons qu'il y a tous les récipients nécessaires aux activités menagères : 1) pour le dépôt des denrées et des liquides (jarres et grands bocaux) ; 2) pour préparer (bocaux, pots, chaudrons) et servir (jattes, écuelles) la nourriture ; 3) pour transporter (jarres, cruchons) et boire (cruches, tasses) les liquides ; 4) pour faire la lumière (lampes).

V. LE DÉCOR

1) *motifs ornementaux*

Sur la céramique de l'époque féodale ancienne apparaissent les motifs ornementaux suivants :

— stries ;
— la ligne — horizontale, verticale, oblique ;
— la ligne en vague — horizontale, verticale, oblique ;
— bandes de lignes — horizontales („portatives"), verticales, obliques ;
— bandes de lignes en vague — horizontales, verticales, obliques ;
— lignes pointillées ;
— bande de hâchures ;
— arcades simples ou multiples ;
— impressions et piqûres ;
— décor à la roulette ;
— cannelures ;
— lignes polissées ;
— bandes de lignes polissées ;
— réseau de lignes polissées ;
— ceintures en relief (extrêmement rares) ;
— baguettes et pastilles en relief ;
— réseau de lignes avec de la peinture ;
— bandes de lignes avec de la peinture.

Parmi les motifs ornementaux incisés, il n'y a que les stries, les bandes de lignes en vague, la ligne en vague et la décor à la roulette qui peuvent apparaitre seuls dans l'ornementation des vases. Les stries sont le motif le plus souvent rencontré,couvrant, d'habitude, le corps du vase, depuis l'épaule jusqu'au fond. Parfois ils sont soigneusement éxécutés, égaux, et à une distance égale, d'autrefois ils sont parsemés et ont des dimensions différentes. Les bandes de lignes en vaque représentent un autre motif souvent présent avec des pantes plus abruptes ou plus douces. Parfois les bandes se touchent formant le décor soi-disant „en oeil". Assez rarement, il ne se rencontre que des cannelures, d'habitude sur l'épaule et plus larges. Le décor fait à la roulette peut apparaitre seul, étant caractéristique pour le nord de la Dobroudja à la fin du X-e — le début du XI-e siècles n.è. De même, le décor réalisé par la peinture et l'émaillage peut être seul. Les autres motifs incisés n'apparaissent que dans des combinaisons ou comme accessoires des motifs principaux. Les „franges" apparaissent, d'habitude, au cou et sur l'épaule, en association avec les stries. Les impressions sont présentes sur le cou ou, plus rarement, sur le bord des vases. Le décor par polissage apparait, dans la majorité des cas, représenté par un seul motif. Les motifs réalisés par la peinture apparaissent, également, seuls.

2) *compositions décoratives*

On y rencontre les compositions décoratives suivantes :

— stries avec des lignes en vague — horizontales, verticales, obliques et

— stries avec des bandes de lignes en vague — horizontales, verticales, obliques ;

— stries avec des „franges" ;
— stries avec des piqûres ;
— lignes en vague avec des lignes horizontales ;
— stries avec des entailles et arcades ;
— stries et le décor à la roulette ;
— stries hâchées ;
— alternances de bandes de lignes en vague avec des bandes horizontales, parfois associées avec des impressions sur le cou du vase ;
— stries avec des lignes polissées ;
— lignes polissées avec des rayures en relief et des cannelures ;
— décor en relief avec des incisions ;
— penture avec des lignes polissées ;
— résseau de lignes avec des cercles aux intersections.

Les compositions décoratives les plus souvent rencontrées sont :

— stries et bandes de lignes en vague, soit que les bandes sont situées dans la partie supérieure des stries, soit par-dessus ;

— les bandes de lignes en vague alternant avec les bandes de lignes horizontales ou bien disposées dans des zones distinctes, les bandes en vague étant situées dans la partie supérieure ;

— stries ayant sur l'épaule du vase des groupes de hâchures.

Les impressions apparaissent, d'habitude, sur le cou du vase et dans la majorité des cas, associées avec les stries.

VI. CORÉLATIONS — TYPES SYNTHÉTIQUES

On peut observer certaines relations entre la pâte, la cuisson, les dégraissants utilisés, d'une part, et la forme et le décor des vases, d'autre part. La glaise sablonneuse ou blanchâtre s'associe, généralement, avec toute une série de dégraissants (sable, cailloux, tessons et coquillages broyés, concrétions de calcaire) et avec la cuisson oxydante. Les formes principales sont : les bocaux, les jattes, les écuelles et les lampes.

Le décor est réalisé presqu'en totalité, par incision, et consiste en : stries, lignes horizontales ou en vague, bandes de lignes horizontales, obliques ou verticales, hâchures, etc.

La pâte fine et, en général, sans dégraissants, s'associe avec la cuisson non-oxydante et le décor réalisé par le polissage, étant formé de lignes et lignes en réseau, parfois associé avec des incisions ; rarement, on y rencontre l'ornementation en cannelures. La pâte violacée est spécifique pour les vases émaillés vert-olive, sans angobe, directement sur la pâte.

Les formes principales sont : les jarres, les pots, les cruches et le décor est, soit incisé, soit, surtout, en relief, parfois associés tous les deux. La céramique en argile blanche est spécifique pour le décor à la peinture, et les formes principales sont : les jarres, les pots à deux anses tubulaires, les lampes, „perforées". Parfois les vases sont non-oxydamment cuits et le décor consiste en lignes horizontales incisées ou bien verticales polissées.

Les chaudrons sont modelés en pâte violâtre, plus rarement blanchâtre ou blanche, ayant comme dégraissants : balle, pierres, concrétions de calcaire ou coquillages broyés. La céramique travaillée à la main est, en majorité, en pâte et tessons broyés et, plus rarement, en pâte avec du sable. Ils sont plus négligeamment travaillés, sont incomplètement cuits, probablement dans les fours des habitations. Les formes principales sont: jattes tronconiques, plateaux. Le décor consiste en alvéoles ou entailles sur le bord et, plus rarement, la ligne en vague ou les groupes de piqûres.

Il y a certaines relations entre la forme des vases, leurs parties composantes et entre les éléments décoratifs et leur fréquence. C'est ainsi que le bord des vases est plus rarement décoré et seulement par des impressions ou par une ligne en vague incisée. Le cou est rarement ornementé avec des impressions et parfois, avec des lignes en vague. L'épaule est la zone où commence d'habitude la décoration du vase. Le corps est la zone préférentielle d'ornementation et sur laquelle se trouvent tous les éléments et toutes les combinaisons décoratives. Généralement, la zone auprès du fond n'est pas décorée. Le fond n'est pas décoré. On y applique, parfois, les signes en relief.

VII. LES SIGNES EN RELIEF

Les signes en relief n'apparaissent que sur les bocaux travaillés au tour lent[14] et ils sont spécifiques pour la céramique sablonneuse à décor incisé, ses apparitions sur la céramique grise à décor polissé étant plus rares. Etant donné que les vases modelés au tour rapide étaient détachés à l'aide d'une ficelle ou d'un couteau, les signes ne pouvaient pas être imprimés au fond du vase. Si nous considérons le systeme de construction du tour, les signes peuvent apparaitre sur certains types seulement[15]: quand le fuseau se trouve planté dans la roue, quand il se trouve surélevé par rapport à sont niveau ou bien quand celui-ci est couvert d'une plaquette plane ou convexe.

On a constaté que les signes en relief étaient réalisés tout particulièrement en les entaillant sur des plaquettes qui s'attachaient sur les vases modelés à un tel type de tour[16]. Pourtant, leur réalisation implique plus d'attention et habileté, d'où le risque des rebuts.

[14] M. Comşa, SCIV, 12, 1961, 2, p. 298.
[15] *Ibidem*, p. 296.
[16] *Ibidem*, p. 292—294.

La technique du modelage de la céramique du type „Dridu", au tour lent est héritée des Romains, étant d'une façon certaine documentée pour les V-a — VI-e siècles dans la Pannonie et Noricum[17], où on rencontre des vases marqués. Donc, l'habitude de l'estampillage des vases est aussi d'origine romaine.

La signification des signes en relief a été le sujet de maintes discussions[18] ; on en a présenté diverses opinions, sans en arriver à un consensus unanime. Quant à leur signification, on a exprimé les hypothèses suivantes : ils sont de simples ornementations, des marques du potier, ont une signification magique religieuse, des signes de famille, parenté, tribu (blason, tamgale). L'opinion que les signes en relief seraient de simples ornementations est difficile à accepter, si on tient compte de l'endroit où ils étaient appliqués, du fait qu'ils se déchiffraient parfois difficilement, de leur variété et leur caractère (parfois ils sont des lettres, des figures géométriques complexes, etc.).

Certains signes[19], la croix gammée, la croix en cercle (représentant le soleil) sont liés à l'activité des potiers, où le feu est un élément essentiel, et d'autres figures : la pentagramme, le triangle inscrit dans un cercle, etc., peuvent avoir une signification magique, soit reprise des époques antérieures, soit reçue maintenant.

La croix, en tant que signe du christianisme, n'est pas une certitude. Il est vrai que ce signe apparait dès le néolithique[20] sur certains vases, mais rarement. Dans cette période, la croix, dans ses diverses hypostases, est un élément fondamental dans l'estampillage. Sa présence pourrait être liée a la destination des vases.

L'emploi des signes en relief comme tamgale et emblèmes est postulé pour l'état kievien et pour le premier tsarat bulgare[21], mais pour notre pays il n'y en a pas d'études détaillées.

Il nous semble plus probable l'hypothèse que les signes en relief représenteraient les enseignes du potier[22], ayant quand même un signification magique religieuse. On sait qu'ils apparaissent au moment où la poterie devient un métier, sortant, presque totalement, du cadre des occupations ménagères, et ils disparaissent en même temps que la généralisation du tour rapide, qui ne permettait plus leur exécution. L'opinion qu'ils représenteraient une simple vogue dans l'évolution de la poterie nous semble puérile. La proportion des vases marqués est très variable dans les nécropoles et les établissements, depuis 50% à Dinogeția[32], jusqu'a

[17] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 128; M. Comșa, *Cultura materială veche românească în Transilvania în sec. VII—VIII*, p. 97.

[18] P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1967, p. 205—220; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, p. 90—93.

[19] M. Comșa, *op. cit.*, p. 206.

[20] SCIV, 5, 1—2, 1954, p. 59, fig. 8.

[21] M. Comșa, SCIV, 12, 1961, 2, p. 299.

[22] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 224—225.

[23] M. Comșa, *Dinogeția*, I, p. 205—206.

3—4% à Păcuiul lui Soare[24], ou même à quelques exemplaires (Basarabi[25], Sihleanu[26] etc.).

Dans cette situation il s'impose quelques questions : Pourquoi ne marquait-on tous les vases? Y avait-il autant de potiers que de types de marques nous possédons? Selon nos mentions ci-dessus, la réalisation des marques du potier exige une attention et une habileté plus grandes. Il est possible qu'il ne fût pas nécessaire l'estampillage de tous les vase, mais seulement de certains exemplaires d'un lot, soit pour le distinguer dans un four commun, après la cuisson, soit, surtout, pour constituer un certificat de garantie au cas de la vente, ou bien en fonction de leur destination[27]. C'est ainsi qu'on pourrait expliquer le fait que dans les grandes villes-cités de la Dobroudja, et dans les nécropoles et les établissements voisins, le nombre des vases marqués est beaucoup plus grand que dans les établissements et les nécropoles du reste du pays où, faute d'une grande concurrence, le grand pourcentage de marques n'était pas nécessaire. On n'a pas pu établir jusqu'à présent l'existence de groupes de signes spécifiques dans certains établissements ou nécropoles. Nous pouvons seulement affirmer que dans les villes-cités de la Dobroudja les signes en relief apparaissent souvent sous la forme de lettres, conséquence d'une large connaissance de l'écriture. Parfois, l'interprétation des signes en relief est difficile et contradictoire à cause de la façon dans laquelle ils peuvent être considérés.

Certains chercheurs considèrent le cercle à deux diamètres perpendiculaires comme un cercle ayant une croix inscrite[28], tandis que d'autres, une roue à quatre rais[29]. Nous pensons que la première supposition est la plus probable.

CONCLUSIONS

Les vases céramiques ont joué un rôle important dans la vie des communautés anciennes, servant autant pour la cuisson de la nourriture que pour la conservation et le transport des liquides et d'autres produits, en qualité de récipients. Les nécessités de plus en plus grandes et diverses de la population ont mené au perfectionnement des méthodes et des techniques de modelage et à la création de nouveaux types de vases. C'est ainsi qu'ont apparu des artisans et des ateliers de poterie qui satisfassent les exigences de la population. En même temps les vases céramiques ont constitué un moyen par lequel les artisans potiers pouvaient exprimer leur goût et l'amour pour le beau, réalisant ainsi des formes et des pièces de valeur artistique exceptionnelle, quant à ses formes et ornementation, il faut toutefois mentionner l'existence de presque toutes les formes de récipients de nécesité pratique et, aussi, l'effort de les faire agréables à regarder, par des techniques, des formes et des motifs ornementaux relativement divers.

[24] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 135.
[25] I. Barnea, SCIV, 13, 1962, 2, p. 365.
[26] V. Sîrbu, Studii și comunicări, Focșani, 1979, p. 35—39.
[27] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 135.
[28] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 135.
[29] P. Diaconu, *Capidava*, I, p. 219.

Dès le début il faut remarquer le caractère unitaire de la céramique des VIII-e — XI-e siècles n.è. — par la pâte, la technique, les formes et le décor — ayant certainement des différences selon la zone et l'époque, à la suite de la disparition ou de l'apparition de certains éléments. D'ailleurs, le processus de création d'un type céramique ne doit pas être toujours considéré comme la conséquence des transformations lentes et évolutives qui se développent dans une nouvelle qualité. Au cadre de ce processus certains éléments disparaissent, d'autres se modifient essentiellement[30].

La céramique caractéristique et majoritaire de cette période est la céramique sablonneuse à décor incisé, associée jusqu'au X-e siècle y compris avec la céramique grise, et pour la zone du Bas Danube, l'existence des autres catégories également : émaillées et en argile blanche décorée, à la peinture, mais dans des proportions beaucoup plus réduites.

On a émis diverses théories, les unes tout à fait opposées, en ce qui concerne l'origine et l'évolution de toutes ces catégories céramiques, ce qui a mené à de diverses conclusions qui n'ont pas toujours été fondées sur des arguments scientifiques.

La céramique du type „Dridu" n'est pas une création des tribus bulgares[31], apportée de l'aire Saltovo—Maiaţk, puisqu'il y a des preuves décisives qui s'y opposent ; les plus anciens complexes Saltovo—Maiaţk datent depuis le milieu du VIII-e siècle n.è., tandis que les Bulgares avaient quitté ces parages au milieu du VII-e siècle, et la céramique est la création d'une population sédentaire et non pas des tribus nomades et guerrières. L'attribution de sa genèse et de sa production aux éléments gothiques tardifs de la Dobroudja ne correspond non plus à la réalité ethnique et au répandissement de cette céramique dans l'espace carrpato-danubien-pontique[32]. Aux VI-e — VII-e siècles n.è. les Slaves ne connaissaient pas la roue du potier, et le répertoire de leurs formes est suffisamment pauvre pour leur attribuer la création de la céramique du type „Dridu"[33].

La majorité des recherches plus récentes démontrent avec des arguments l'origine locale de la céramique de cette époque en l'attribuant à la population roumaine ancienne[34]. C'est le résultat d'une longue évolution dont le point de départ est le monde dacique et daco-romain, et des liaisons permanentes avec le monde romano-byzantin. La population autochtone disposait de connaissances avancées et de vieilles traditions dans le domaine de la céramique.

---

[30] Idem, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 127.

[31] *Ibidem*, p. 125.

[32] *Ibidem*, p. 126—127; il n'y a pas de preuves pour les éléments gothiques tardifs dans tout l'aire de formation de cette céramique (Moldavie, Valachie).

[33] D. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iaşi, 1978, p. 130—134.

[34] I. Nestor, Dacia, NS, 2, 1958, p. 371 et les suiv.; idem, dans *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 107—113; D. Teodor, *op. cit.*, p. 139—143; M. Comşa, *Cultura materială veche românească*, p. 115; E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, p. 100—105; eadem, *Săpăturile de la Dridu*, p. 135—149.

La céramique travaillée à la main a une double origine[35] : d'une part, c'est un prolongement de la céramique géto-dace travaillée à la main et, d'autre part, elle est due à la population slave qui l'a apportée dans sa migration vers le sud. La céramique grise ou jaune-rougeatre est considérée, soit un héritage de la civilisation daco-romaine[36] transmise à travers les siècles et reprise au VIII-e siècle, soit qu'elle fut créée au Caucase[37] et répandue dans cette zone aux VII-e — X-e siècles.

Le développement relativement unitaire de la céramique dans l'espace roumain aux VIII-e — XI-e siècles est dû à l'existence d'un ethnos commun et c'est une conséquence des liaisons permanentes avec le monde romano-byzantin. La population autochtone a connu en permanence la céramique travaillée au tour, à côté de celle travaillée à la main, et un répertoire de formes plus riche.

Dans l'espace situé entre le Danube et les Carpates, l'introduction du modelage de la céramique au tour lent a eu lieu au VII-e — debut du VIII-e siècle, pour que le procédé soit généralisé vers la fin du VIII-e siècle[38]. Le tour lent a été repris dans la zone du Bas Danube du monde romano-byzantin, où les transfuges ou les prisonniers de l'empire arrivés au nord du Danube devaient avoir joué un rôle très important[39].

La céramique en argile blanche décorée à la peinture[40] est assez rare au IX-e siècle pour qu'au X-e elle devienne une compasante obligatoire de la céramique du type „Dridu" dans la Dobroudja et le voisinnage. Elle est un héritage local de la céramique romano-byzantine du VI-e siècle où on rencontre des vases en argile blanche peints. Cette espèce de céramique est le produit des ateliers locaux, puisque nulle part en Europe on ne trouve cette céramique ayant les traits spécifiques à la zone du Bas Danube.

La céramique émaillée vert-olive[41] est assez rare jusqu'à la fin du IX-e siècle, devenant une habitude après la reconquête de la Dobroudja par le Byzance. Elle est, à de très rares exceptions, produite en Dobroudja et c'est un héritage du monde romano-byzantin.

Quant à la céramique travaillée à la main, on ne peut pas parler d'ateliers et de centres de poterie du moment qu'elle apparait dans des proportions réduites et qu'elle est le résultat des occupations familiales. Pour la céramique tournée, la présence des ateliers de poterie est documentée pour les grandes cités byzantines de la Dobroudja (Capidava[42], Di-

[35] M. Comșa, *op. cit.*, p. 115; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 88—89; nous mentionnons que la céramique travaillée à la main n'est pas spécifique à la zone et à la période dont nous nous occupons. Elle apparait dans des zones plus périphériques et, en général, à l'époque antérieure.

[36] D. Teodor, *op. cit.*, p. 80—85.

[37] M. Comșa, *op. cit.*, p. 103—104.

[38] *Ibidem*, p. 99; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 128—129.

[39] M. Comșa, *op. cit.*, p. 99—100.

[40] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 85—88.

[41] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 89—107.

[42] R. Florescu, *Capidava*, I, p. 153—211.

nogeția[43], et pour certains établissements de la Plaine Valaque — Dridu[44], Bucov[45]). Certainement, ces centres importants satisfaisaient aussi les nécesités des communautés rurales du voisinnage. D'ailleurs, le caractère unitaire de la technique des formes et de l'ornementation est une preuve de plus pour la céramique en argile blanche à peinture[46] et la céramique émaillée[47], caracteristiques pour la Dobroudja, l'existence de quelques centres seulement semble un gain incontestable. Il ne faut pas, non plus, exclure l'hypothèse des associations de potiers itinérants qui, dans leurs voyages, modelaient sur place les vases, en fonction des nécesités des communautés locales.

La céramique de cette époque est la création de la population romane et roumaine dans laquelle se sont fondues les influences diverses exercitées par les peuples migrateurs. À l'appui de ce fait viennent les composantes céramique — pâte, technique, formes, décor-héritées de la céramique provinciale romaine ou dace. Ces éléments prédominents — romans — ne pouvaient provenir que d'une population sédentaire qui avait connu, maintenu et enrichi ces traditions — la population romane et roumaine de l'espace carpato-danubien-pontique.

Bien que, du point de vue méthodologique, la céramique, quand elle est le produit des ateliers et devient marchandise- soit considérée comme le reflet ethnique du potier producteur en premier lieu et puis des acheteurs[48], et si nous prenons en considération les traits typologiques de cette céramique et les réalités historiques de l'espace mentionné, nous apprécions que c'est la population roumaine qui est la créatrice et la porteuse principale de cette céramique. Sans aucun doute, nous ne pouvons pas faire de certains types céramiques la „clé de voûte" de l'ethnogenèse ou le „sceau" de l'ethnicité d'un peuple, mais un argument de plus dans le contexte d'une multitude de facteurs. De cette façon, bien que l'aire de répandissement des catégories céramiques typiques pour cette période — la céramique sablonneuse oxydante associée à la céramique grise — ne se superpose pas exactement sur l'aire d'un certain ethnos, les preuves les plus concluantes démontrent qu'il s'y agit des créations de la population locale romanisée.

Le fait qu'on trouve au Bas Danube presque toutes les catégories céramiques et le répertoire de formes et de décors le plus riche, et les pièces les plus anciennes, nous fait croire qu'ici se trouve également la zone de genèse et les principaux centres de production. D'ailleurs, la Dobroudja a eu une situation privilégiée: elle a été longtemps une partie composante des deux empires : romain et byzantin, et l'existence des grandes villes-cités y a mené à une civilisation urbaine.

[43] M. Comșa, *Dinogeția*, I, p. 123—133.
[44] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 56—57.
[45] M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, p. 55.
[46] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 88.
[47] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 105.
[48] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 125.

Nous pensons qu'il faut prendre en considération des critères et des données archéologiques intégrateurs et complexes — type d'habitation, occupations, métiers, céramique, etc. — dans l'appréciation des réalités archéologiques et historiques de l'espace carpato-danubien-pontique de la seconde moitié du I-er millénaire n.è. Et cela, parce que, en absolutisant certaines informations — celles offertes par la typologie de la céramique, par exemple, — on a postulé l'existence de plus de 20 „cultures", „facies" et „aspects" — et il en existe encore aujourd'hui une tendance d'accroissement, ce qui a créé une impression fausse sur la réalité ethnique et historique de cette période[49]. Le plus souvent, des conclusions pareilles peuvent être erronnées soit à cause de la persistance des formes céramiques pendant des siècles, soit à cause de la varieté dans une zone géographique et parfois à cause de la présence ou des influences des populations alogènes. Aussi proposons — nous l'emploi des concepts suivants :

a) *céramique romane* — pour la céramique autochtone des V-e — VII-e siècles n.è., puisque cette dénomination indiquerait ses traits essentiels : elle est la création de la population autochtone romanisée, ses composantes principales sont romaines provinciales et elle se distingue clairement de la céramique produite par les populations alogènes. Pour ce qui est des aspects zonaux on pourrait employer la terminologie „céramique romane du type..."

b) *céramique roumaine ancienne* — pour la céramique des VIII-e — XI-e siècles puisqu'elle reflète les réalités archéologiques et historiques de sa zone principale de répandissement, ce qui correspond, en grand, à l'espace où les sources écrites mentionnent les Roumains. Certains peuples migrateurs, surtout les Slaves, ont enrichi le registre de la céramique locale avec de nouvelles formes et de nouveaux éléments décoratifs qui s'y sont bien intégrés. En dépit de toutes les vicissitudes, la population romane et roumaine de l'espace carpato-danubien-pontique a réussi à créer et à garder une culture matérielle et spirituelle propre, supérieure à celle des peuples migrateurs avec lesquels elle est entrée en contact.

IX VOCABULAIRE COMPLÉMENTAIRE CONTROLÉ

1) *termes non-acceptés :*

— agrégats — terme non-adéquat pour la désignation des dégraissants ; sable, cailloux, etc.

vase-bocal
vase-pot
vase-bol, etc. } pléonasmes, puisqu'on y désigne précisément un type céramique

[49] Gh. Diaconu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 547—553.

pot-bocal — terme hybride et confus ; il représente deux formes de vases;

urne
vase-urne
vase-offrande
} expressions incomplètes; on ne précise pas la forme du vase ;

vase-melon
vase-ovoidal
vase piriforme
} termes impropres; nous pensons que l'emploi de leur forme géométrique est la plus convenable, donc „bocal bitronconique" (pour le troisième).

— poêle — le terme de „plateau" exprime mieux la forme et la fonctionnalité de cette forme céramique.

— rabattu à l'exterieur — pléonasme ; le terme „rabattu" implique cette réalité ;

— tour de genou — c'est toujours un tour de pierd ; éventuellement, „tour de pied mis en marche avec le genou";

— proportionnelles — terme impropre pour exprimer une quasiégalité de dimensions (ex. entre l'embouchure et le fond). Le terme exprime un rapport de proportions et non pas la réalité que nous voulons définir. Le terme de „proportionnalité" exprime un rapport équilibré.

2) *termes proposés*

— pâte — terme emplyé seulement pour la glaise ou l'argile non-cuites ;

— céramique — terme qui désigne la pâte après la cuisson ;

— ingrédients — les composantes mêmes de la pâte ;

— dégraissants — composantes ajoutées à la pâte pour leur conférir certaines qualités ;

— micro-gravillons — catégorie de dégraissants comprenant le sable, les cailloux, les rochers broyés ;

— angobe — pellicule de glaise appliquée au vase avant la cuisson afin de lui conférir l'imperméabilité et pour exécuter le décor;

— surface lisse — surface sans aspérités ;

— bord plat, non pas droit — pour désigner l'horizontalité du bord ;

— bord vertical, non pas droit — pour désigner la verticalité du bord ;

— corps — non pas „ventre" — pour désigner la partie entre le cou et le fond ;

— la zone du diamètre maximum — non pas zone de rondeur maximum, pour désigner la circonférence maximum ;

— fond plat, non pas droit, pour désigner l'horizontalité du fond ;

— bocal-urne
— jette-urne

quand le vase a été employé comme urne; le premier terme doit préciser la forme du vase, et le second la fonctionnalité, qui peut être préméditée ou accidentelle ;

— bocal-offrande
— jatte-offrande

— pour exprimer cette réalitée archéologique, le premier terme doit préciser la forme du vase, et le second la fonctionnalité, qui peut être préméditée ou accidentelle ;

— signes en relief — pour les signes en relief du fond des vases, puisqu'ils peuvent avoir différentes significations : marques de potier, signes magiques, blasons, etc. ;

— décor par incisions — non pas avec des incisions ; l'incision représente une technique, les formes dans lesquelles elle apparait (la ligne, la vague, etc.) sont des motifs ornementaux ;

— décor en relief — non pas plastique — pour le décor en relief (appliqué); le terme de décor plastique inclue toutes les catégories de décor (incisé, plat, en relief);

— cuisson non-oxydante, non pas réductrice — le terme exprime clairement les conditions de la cuisson, dans un milieu sans oxygène, par contraste avec la cuisson oxydante.

FICHE POUR LES FORMES DE VASES

Terme proposé	Termes impropres	Variantes		Termes associés
Bocal	Vase-bocal Pot-bocal	Bocal	bitronconique tronconique globulaire	Forme qui s'associe avec : I. pâte sablonneuse, avec des dégraissants, cuisson oxydante et décor par incisions ; II. pâte homogène, cuite d'une façon non-oxydante et le décor par polissage

DÉFINITION

Vase sans anse(s), à l'embouchure circulaire, le bord vertical ou évasé, la bordure arrondie, plate ou en facettes, parfois grossie, le cou presque insaisissable, l'épaule arrondie, le corps tronconique, bitronconique ou globulaire, le fond plat.

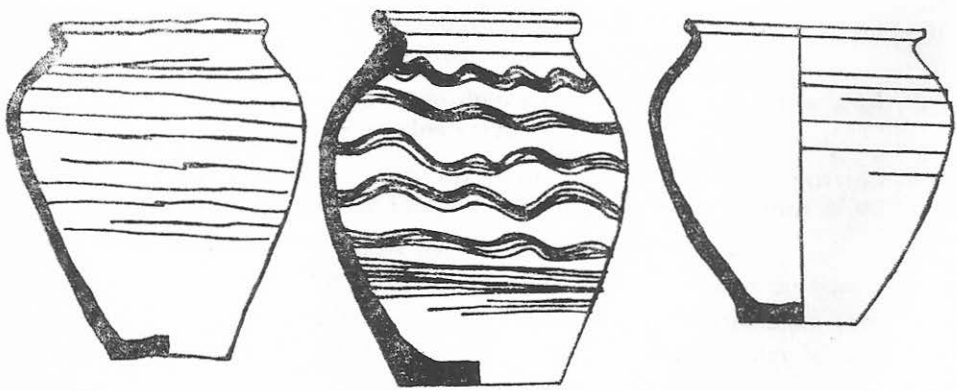

Fig. 1

FICHE POUR LES TECHNIQUES DÉCORATIVES

Terme proposé	Motifs et compositions incisées	Termes associés
Incision	— ligne en vague { — horizontale / — verticale / — oblique } — ligne { — horizontale / — verticale / — oblique } — bandes de lignes { — horizontales / — verticales / — obliques } — bandes de lignes en vague { — horizontales / — verticales / — obliques } — stries — arcades — stries avec des lignes en vague — stries avec des bandes de lignes en vague — stries et impressions — stries avec des arcades — bandes de lignes en vague avec des bandes de lignes horizontales	Technique décorative qui s'associe, principalement avec la pâte sablonneuse, avec des dégraissants, avec la cuisson oxydante et, parmi le formes, avec le bocal. Le plus souvent on a orné la zone entre l'épaule et jusqu'auprès du fond.

DÉFINITION

Technique décorative où les motifs ornementaux s'obtiennent par des incisions, à l'aide d'une pointe aigue, dans la surface du vase

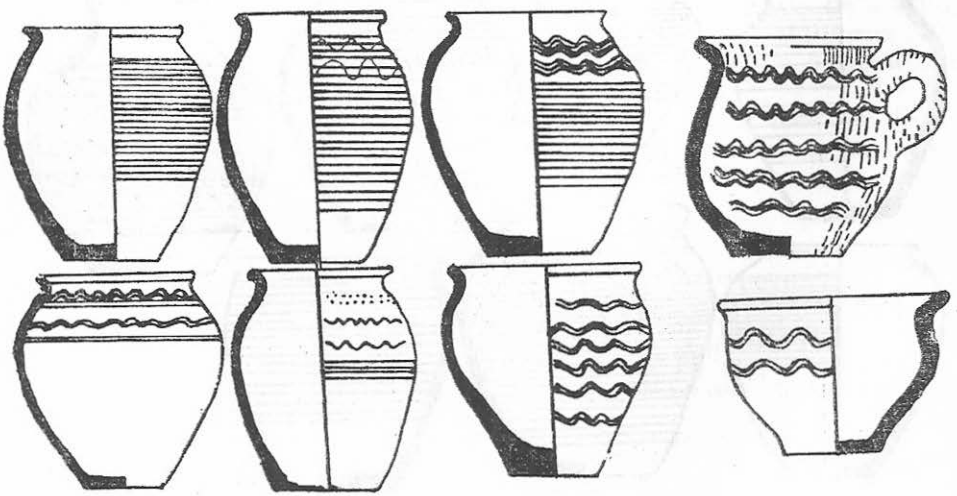

Fig. 2

FICHE POUR LES MOTIFS DÉCORATIFS

Terme proposé		Termes associés
Stries	— stries sur la zone entre l'épaule et le fond — stries sur la zone supérieure du corps — stries avec des lignes en vague { — horizontales — verticales — obliques — stries avec des bandes de lignes en vague { — horizontales — verticales — obliques — stries avec des „franges" — stries et impressions — stries et le décor à la roulette	Motif décoratif qui s'associe, principalement, avec la pâte sablonneuse, avec des dégraissants, la cuisson oxydante, et, comme forme, avec le bocal. La partie supérieure du corps est la zone de fréquence maximum de ce motif décoratif.

DÉFINITION

Motif décoratif consistant en lignes petites et parallèles obtenu par l'incision de la surface du vase. Parfois elles sont profondes et à une distance égale, et d'autres fois sont superficielles et négligeamment exécutées.

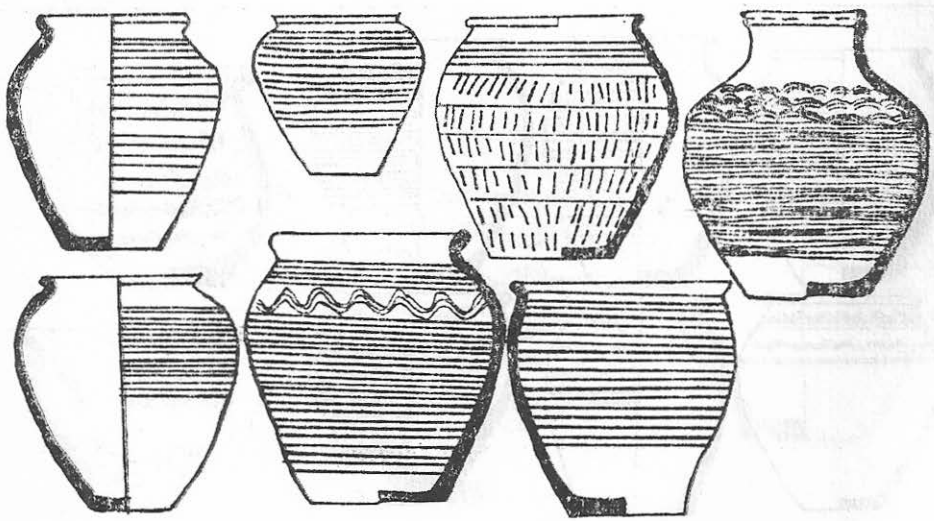

Fig. 3

DATE NOI PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN DOBROGEA MEDIEVALĂ

GABRIEL CUSTUREA

Studiul circulației monetare din Dobrogea, în perioada medievală, deși de dată mai recentă, vine să completeze informațiile asupra economiei acestei provincii furnizate de documentele publicate pînă în acest moment, de relatările călătorilor străini și de săpăturile arheologice. Prin coroborarea acestor date se poate întregi o imagine cît mai apropiată de realitate privind fenomenele și evenimentele petrecute aici, de-a lungul mai multor secole.

În cele ce urmează vom urmări unele probleme referitoare la penetrația monedelor central-europene în spațiul danubiano-pontic.

Așa cum se observă din catalogul pieselor, cele mai timpurii sînt emisiunile ungurești[1], începînd cu cele ale lui Matei Corvin.

Astfel de monede sînt întîlnite în descoperiri izolate[2] și tezaure[3], alături de cele polono-lituane, dar frecvența lor este departe de a atinge nivelul celor din urmă[4]. În secolul al XVI-lea, după dezmembrarea regatului ungar, sînt prezente în descoperiri piesele emise de habsburgi, la Kremnitz, ca regi ai Ungariei.

Spre sfîrșitul secolului, apar în circulație, cu totul sporadic de altfel, emisiuni boemiene, caracteristice în mai mare măsură pentru realitățile monetare din Transilvania[5], decît pentru cele din zona de care ne ocupăm[6].

---

[1] Mare parte din piese au fost achiziționate de la un colecționar (nr. 97, 99—120, 122—126). Inserierea lor poate fi întîmplătoare, dar nu excludem posibilitatea ca ele să fi făcut parte dintr-un tezaur monetar ce a fost dispersat între particulari.

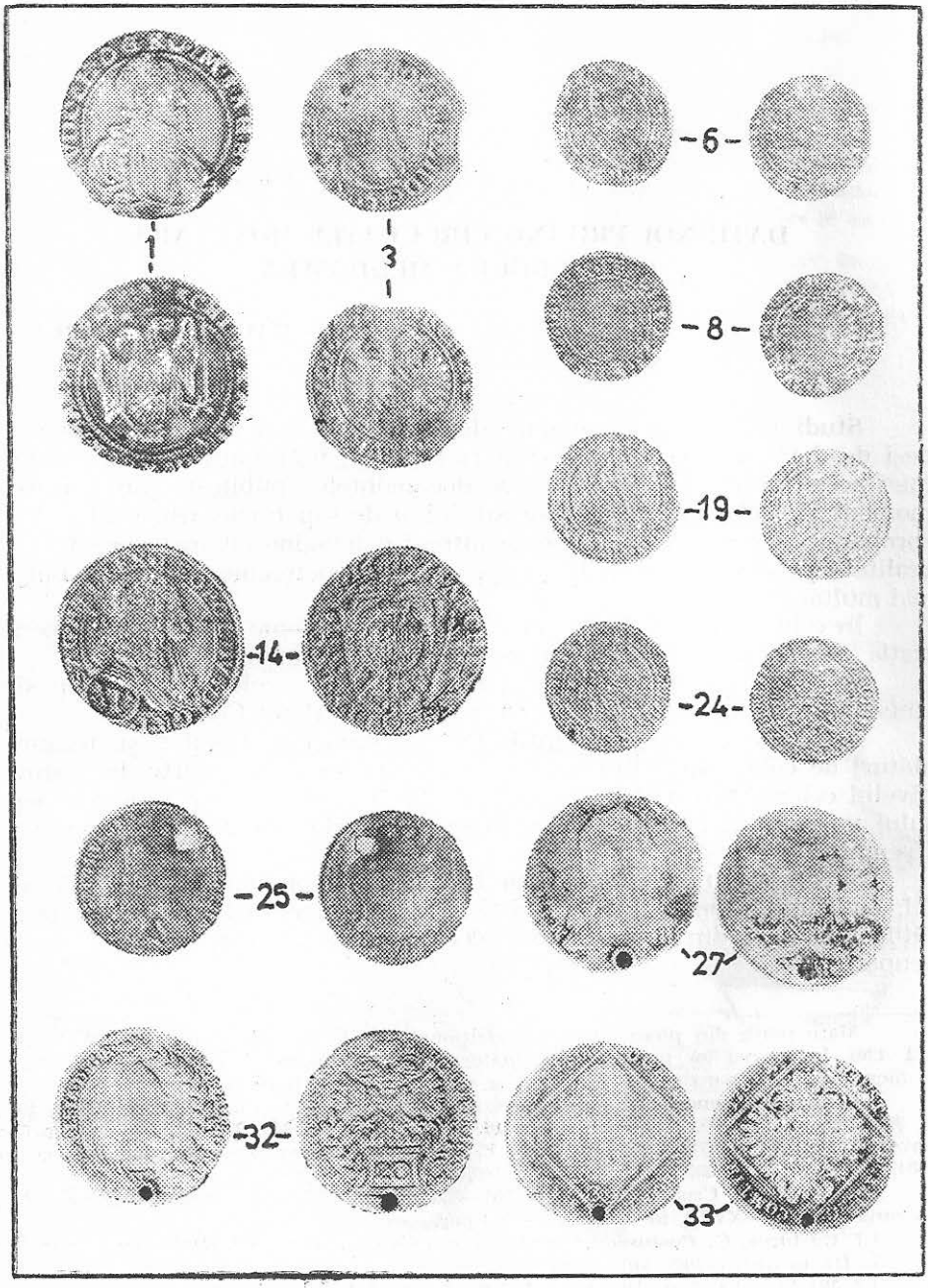
[2] Pentru descoperirile izolate vezi A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 13, 1980, p. 361—362, nr. 248—252 ; iidem, Pontica 16, 1983, p. 317, nr. 836, 837 ; E. Oberlander-Târnoveanu, Peuce, 8, 1978, p. 511, nr. 173 ; E. Oberlander-Târnoveanu, Cr. Opaiț, Peuce, 9, 1984, p. 277, nr. 183, 186, 187 și p. 278, nr. 199.

[3] G. Custurea, Crisia, 8, 1978, p. 531—536 ; idem, *Un tezaur monetar descoperit la Hirșova (sec. XV—XVII)*, în Peuce, 10, sub tipar.

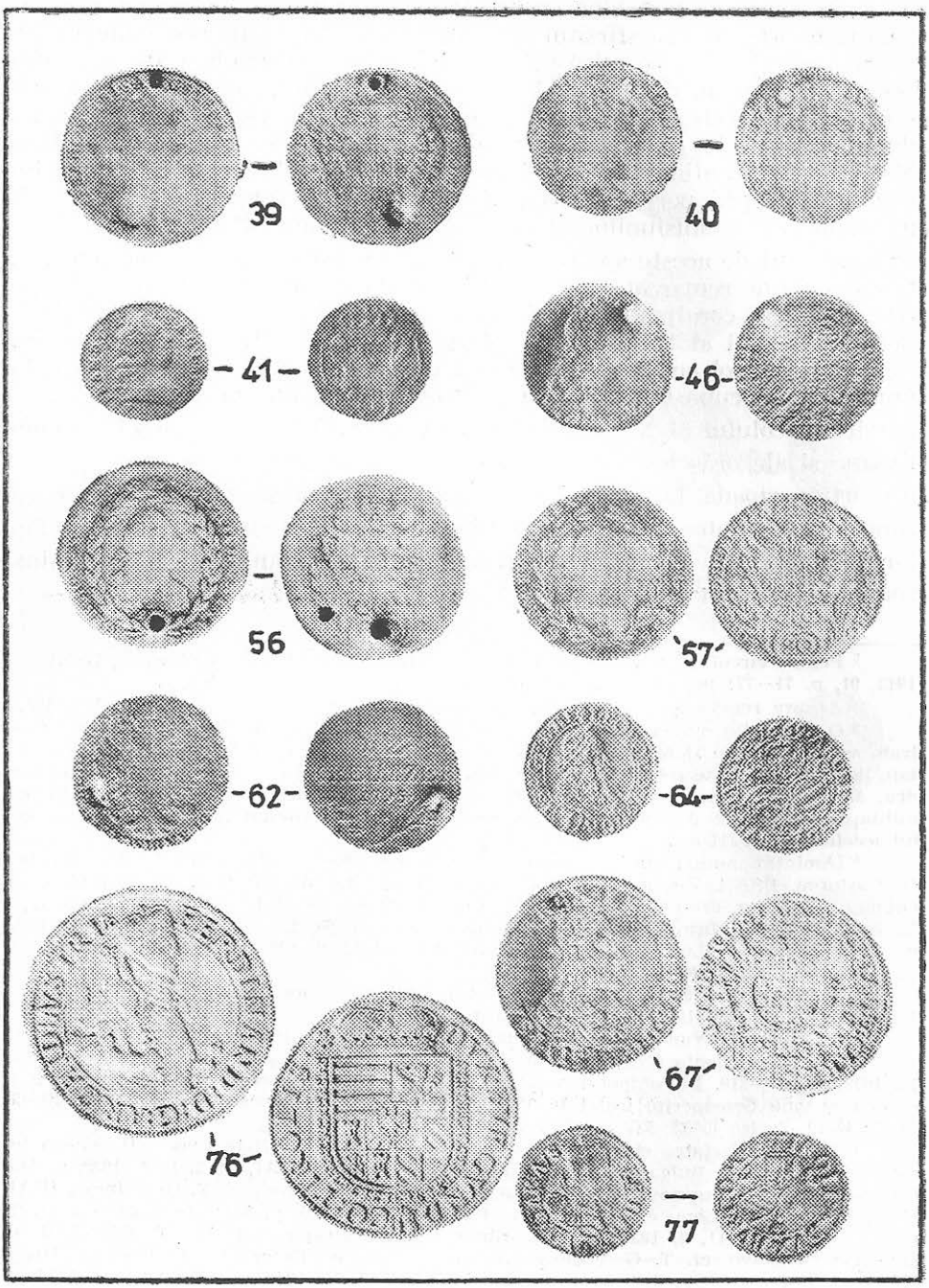
[4] I. Custurea, G. Custurea, *Aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolele XV—XVIII*, în BSNR, 1987, sub tipar.

[5] I. Winkler, Fr. Pap, Apulum, 7/1, 1968, p. 500—501.

[6] Pînă în prezent, din Dobrogea, n-au fost publicate descoperiri monetare boemiene.

Planșa I

Planșa II

Monedele provinciilor ereditare habsburgice își fac apariția în circulația dobrogeană la sfîrșitul secolului al XVI-lea, atît nominaluri mari, cît și piese de valoare mică și mijlocie[7]. Faptul se explică atît prin procesul continuu de devalorizare a asprului otoman[8], cît și prin legăturile economice și politice tot mai strînse între cele trei țări române și spațiul danubiano-pontic, ce le servește ca punte de trecere spre bazinul Mării Negre și Constantinopol[9], dar și contactelor militare dintre cele două imperii, în această perioadă. Nivelul penetrației acestor emisiuni se află însă sub cel al emisiunilor otomane, polono-lituane și ungurești.

Alături de aceste specii monetare — în proporție mult mai mică, totuși demnă de remarcat — pătrunde moneda saxonă, de valoare mare, pătrundere care continuă și în prima jumătate a secolului următor[10]. Începînd cu secolul al XVII-lea, circulația monetară dobrogeană se diversifică, apărînd noi emisiuni, în general de valoare mare și mijlocie. Un loc important îl ocupă talerii bătuți în Provinciile Unite, penetrați încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea[11], iar pînă în deceniul trei, piesele polono-lituane și ale orașelor baltice. Sporadic circulă emisiuni franceze (pentru o scurtă perioadă, la mijlocul secolului)[12], ale unor state germane și raguzane[13]. Diversitatea mare a emisiunilor monetare în circulație este un fapt larg răspîndit, nu numai în cele trei principate române, ci și într-o întinsă zonă din Peninsula Balcanică[14].

---

[7] Pentru circulația balcanică a monedelor austriece vezi Em. Condurachi, BSNR, 37, 1943, 91, p. 71—77; pentru circulația dobrogeană vezi prezentul catalog.

[8] Asupra repetatelor devalorizări ale asprului M. Maxim, CN, 5, 1983, p. 130—133.

[9] O parte din numerarul obținut de acestea prin schimburile cu zona Europei Centrale se scurge spre Dobrogea pentru diverse achiziții și taxe de trecere. O altă modalitate de penetrare este prin oierii veniți din Transilvania și Țara Românească, cf. D. Sandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, în sfîrșit nu trebuie neglijate nici conflictele militare desfășurate pe teritoriul provinciei la sfîrșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XVII-lea.

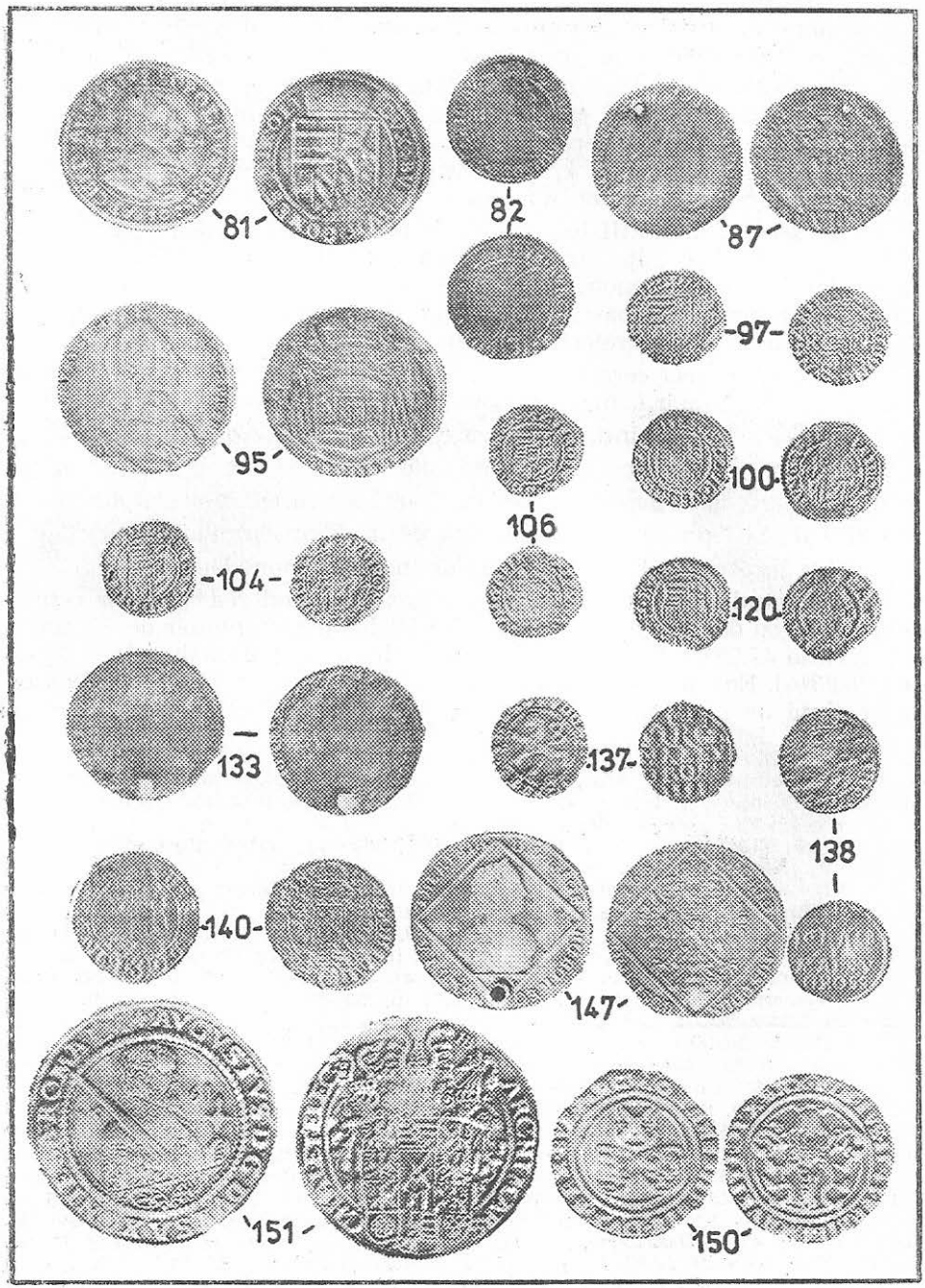
[10] Amintim numai cîteva tezaure : Țara Românească — Bercioiu, cf. E. Nicolae, G .Custurea, BSNR, 77—79 (1983—1985), 131—133, p. 319, nr. 93; Rast, cf. T. Rădulescu, Oltenia, 3, 1981, p. 97—108; Verbița, cf. I. Constantinescu, S. Duicu, RMMI, 49, 1980, 1, p. 52—55. Moldova — Iași, cf. Al. Andronic, Eug. Neamțu, St. Cheptea, Arh. Mold., 9, 1980, p. 109; Stăuceni cf. Eug. Neamțu, A. Olaru, Arh. Mold. 9, 1980, p. 121—123, Tanacu, cf. V. Căpitanul Carpica, 6, 1974, p. 77—100.

[11] C. Secășeanu, SCN, 4, 1968, p. 423—428; pentru descoperirile locale vezi și G. Custurea, BSNR, 77—79 (1983—1985), 131—133, p. 441—445.

[12] F. Hasluck, *Numismatica Levantină* (traducere), în BSNR, 17, 1922, 43—44, p. 95.

[13] Pentru prezența acestor emisiuni în tezaure vezi G. Custurea, A. Murat, Pontica, 12, 1979, p. 207—219. În cabinetul numismatic al Muzeului constănțean se păstrează emisiuni raguzane descoperite izolat la Tîrgușor-Ester (inv. 51127) și passim (inv. 31543; 40251; 40512—40516; 45893; 53777; 53778; 54687; 55465.)

[14] Pentru varietatea circulației monetare în secolul al XVII-lea, vom cita cîteva tezaure descoperite în Bulgaria : Bărbovka, cf. T. Gerasimov, IBAI, 12, 2, 1938—1939, p. 440; Gaitenovți, cf. N. Mușmov, IBAI, 3, 1925, p. 254—255; Liutubrod, cf. T. Gerasimov, IBAI, 11, 2, 1937, p. 318; Lom, cf. N. Nușmov, IBAI, 5, 1928—1929, p. 383; Mednikarovo, cf. T. Gerasimov, IBAI, 11, 2, 1937, p. 322; Mihalți, cf. N. Mușmov, IBAI, 6, 1930—1931, p. 316—317; Milanovo, cf. T. Gerasimov, *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe—XIVe s.)*, Sofia, 1979, p. 318; Oriahovo, cf. idem, IBAI, 15, 1946, p. 237; Petrici, cf. idem, IAI, 17, 1950, p. 325; Rudnik, cf. idem, IAI, 26, 1963, p. 264.

Planșa III

Sfîrșitul secolului al XVII-lea aduce cu sine o intensificare a pătrunderii monedei austriece, semn și al unei orientări politico-economice ce își va avea confirmarea „de jure" în tratatul de pace de la Passarowitz[15].

În același timp însă, emiterea talerului otoman, începînd cu domnia sultanului Suleyman II[16], revigorează economia de schimb turcească. Chiar dacă moneda austriacă depășește ca nivel al penetrației — mergînd cîteodată pînă la eliminare — unele emisiuni tradiționale[17], acest nivel rămîne inferior penetrației pieselor otomane.

În secolul al XVIII-lea, în pofida situației create de războaiele austro-ruso-turce, devenite endemice, și a deteriorării economiei otomane[18], monedele central-europene și în special cele austriece nu vor reuși să înlocuiască moneda turcească. Acest fapt se observă din analiza descoperirilor izolate[19] și a tezaurelor[20] găsite în Dobrogea.

Extinzînd aria cercetărilor, se constată că există o situație similară atît la nordul Dunării, în Țara Românească și Moldova, cît și la sud[21]. Se delimitează astfel un întins teritoriu ce se caracterizează printr-o vie circulație a monedei otomane, de toate valorile, urmată de cea germană, mai ales austriacă, zonă ce cuprinde Țara Românească, Moldova, Dobrogea, teritoriul de la Dunăre la Balcani, mai puțin Transilvania aflată acum în granițele Imperiului habsburgic și dominată de moneda acestuia.

Din studierea catalogului se remarcă pătrunderea pieselor central-europene, cu deosebire în secolul al XVIII-lea (cu un număr de 81, ceea ce reprezintă 47,93%) față de secolul al XVII-lea (45 nominaluri în proporție de 26,63%). Emisiunile datate în secolul al XVI-lea, în număr de 39 piese, reprezintă un procent de 23,03% din totalul celor prezentate în lucrarea

---

[15] G. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria României*, București, 1, 1888, p. 41 și urm.; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 7, 1876, p. 513 și urm.

[16] Nuri Pere, *Osmanlilarda Madeni Paralar*, Istanbul, 1968, p. 175.

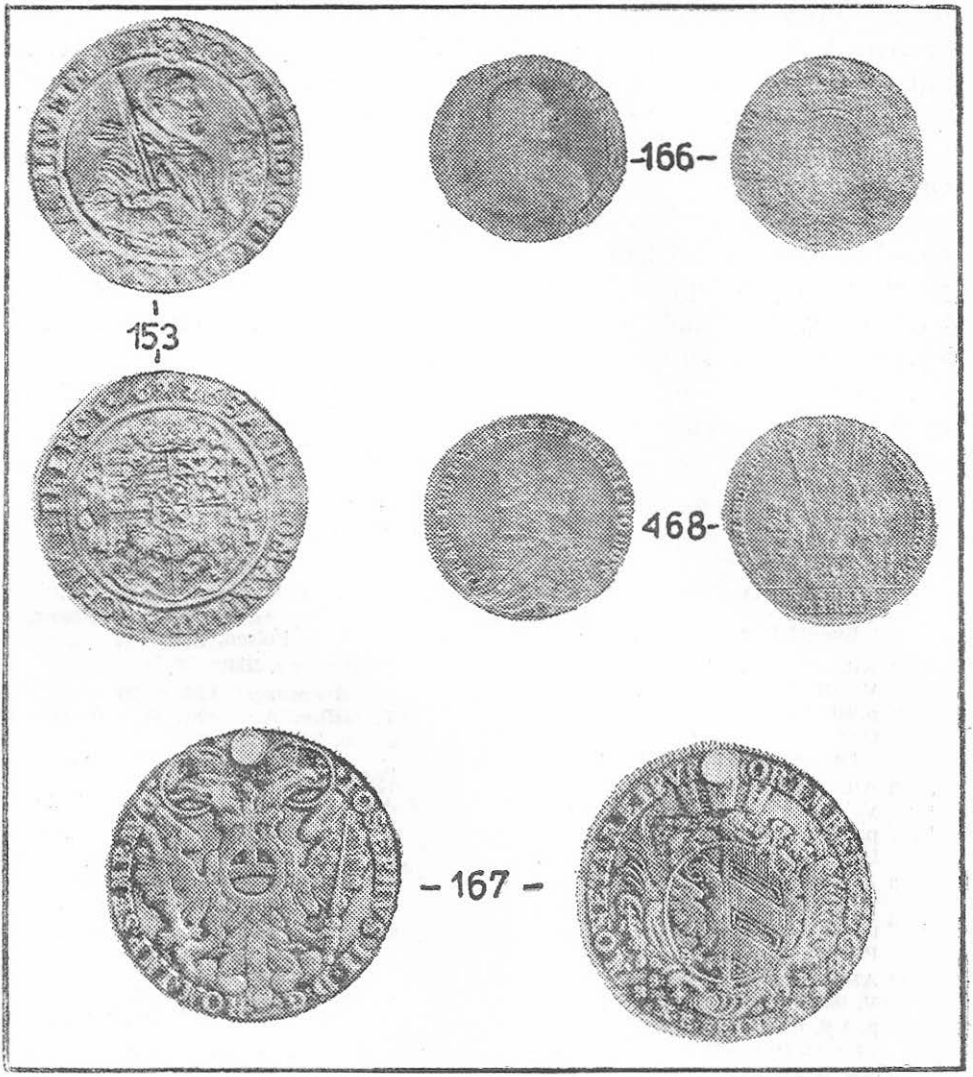
[17] Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 75.

[18] N. Iorga, *Istoria comerțului cu orientul*, în volumul *Opere economice*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1982, p. 407—408.

[19] A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 12, 1979, p. 237—240; iidem, Pontica, 15, 1982, p. 287—288; iidem, Pontica, 16, 1983, p. 313—316; iidem, Pontica 17, 1984, p. 253—254.

[20] Amintim aici tezaurele de la Murighiol, cf. Crești. Col. 4, 1962, p. 370—372, Rîndunica și Vistierna, cf. G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 293—333; Lanurile cf. Al. Popeea, G. Custurea, BSNR, 70—74, 1976—1980, p. 389—394.

[21] Pentru ilustrarea situației monetare din secolul al XVIII-lea, vom aminti cîteva descoperiri din Țara Românească: Colibași, cf. G. Trohani, D. Șerbănescu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 181—186; Gratia, cf. M. Grigoruță, MIM, 6, 1968, p. 267—271; Rîmnicu Vîlcea, cf. A. Dumitrașcu, Buridava, 2, 1978, p. 101—106; Mînzălești, cf. V. Drîmboceanu, I. Rusu, BSNR, 70—74, 1976—1980, p. 613, nr. 24; Vedea, cf. M. Ionescu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 332, nr. 20, Moldova : Cîrligele cf. M. Chițescu, N. Constantinescu, Danubius, 1, 1967, p. 124; Cleja, cf. Al. Artimon, Carpica, 6, 1974, p. 101—106; Copăcești, cf. V. Căpitanu, C. Buzdugan, Carpica, 1, 1969, p. 346—362; Hîrlău, cf. O. Iliescu, SCN, 1, 1957, p. 465—466, nr. 12; Mănăstirea Cașin, cf. Al. Artimon, C. Eminovici, Carpica, 4, 1971, p. 343—348. Bulgaria: Bistrița cf. T. Gerasimov, IAI, 17, 1950, p. 319—320; Boinița, cf. idem, IAI, 17, 1950, p. 323; Karageovo, cf. IBAI, 15, 1946, p. 241; Oriahovița, cf. CH, 6, 1980, p. 149, nr. 404; Potop, cf. CH, 6, 1930, p. 148, nr. 403; Rașkovo, cf. N. Mușmov, IBAI, 1/1,, 1921—1922, p. 242; Vehtovo, cf. T. Gerasimov, IAI, 27, 1964, p. 237.

Planșa IV

de față. Prezența monedelor emise în secolul al XV-lea, 4 la număr, cu un procent de 2,36%, este mai mult simbolică, dar exprimă realitatea circulației monetare dobrogene în plină epocă de dominare a asprului.

Monedele publicate sînt emise în 22 de monetării, cele din Transilvania, Boemia, Silezia și Ungaria de nord-vest reprezentînd un procent de circa 50%.

Analizînd repartiția descoperirilor, constatăm localizarea acestora cu deosebire de-a lungul Dunării și numai izolat în centrul și pe litoralul provinciei. Acest fapt se explică prin penetrația economică tot mai insistentă a Imperiului habsburgic, cu precădere în cursul secolului al XVIII-lea, pe calea fluviului spre Marea Neagră.

Publicarea celor 168 de monede central-europene completează o nouă pagină de istorie economică a Dobrogei medievale.

CATALOG*

AUSTRIA

Rudolf II (1576—1612)

1 AR. 1/4 taler, 7,12 g, 30 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 80, Kuttenberg, 1594. Ostrov. Inv. 30976.

Ferdinand II (1619—1637)

2 AR. 3 kreuzeri, 1,26 g, 20 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 106, Breslau, 1618. Hîrșova. Inv. 31471.

3 AR. 15 kreuzeri, 2,15 g, 26 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 115, Praga, 1622. Passim. Inv. 51854.

4 AR. 3 kreuzeri, 1,74 g, 21 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 119, Kuttenberg, 1624. Passim. Inv. 55613.

5 AR. 3 kreuzeri, 1,73 g, 21 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 123, Praga, 1626. Hîrșova. Inv. 31498.

6 AR. 3 kreuzeri, 1,44 g, 20 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 122, St. Polten, 1626. Passim. Inv. 55614.

7 AR. 3 kreuzeri, 1,59 g, 20 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 126, Viena, 1629. Passim. Inv. 55615.

8 AR. 3 kreuzeri, 1,44 g, 20,5 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, Joachimsthal, 1631. Passim. Inv. 55616.

9 AR. 3 kreuzeri, 1,70 g, 20,5 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 129. Praga, 1632. Passim. Inv. 55617.

Ferdinand III (1637—1657)

10 AR. 3 kreuzeri, 1,54 g, 20 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 134. Viena, 1637. Passim. Inv. 55618.

---

* Pentru identificarea pieselor prezentate am folosit următoarele lucrări : V. Miller zei Aichholz; A. Loehr, E. Holzmair, *Österreichische Münz pragungesl 519—1938;* Wien, 1948; L. Herinek, Österreichische Munzpragungen, I, II, Wien, 1972, 1970; L. Huszar, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute,* Battenberg, Em Unger, *Magyar Eremhatározó,* I, *(1526—1657).* Budapest. 1958; W. D. Craig, *Coins of the World 1750—1850,* ed. II, 1971.

Leopold I (1658—1705)

11 AR. 3 kreuzeri, 1,31 g, 20 mm, L H, 1, p. 132, nr. 1527, Breslau, 1661. Passim. Inv. 55619.

12 AR. 3 kreuzeri, 1,66 g, 22 mm, L H, I, p. 132, nr. 1539, Breslau, 1670. Topraisar. Inv. 55620.

13 AR. 3 kreuzeri, 1,65 g, 21,8 mm, L H, I, p. 132, nr. 1539, Breslau, 1670. Hîrşova. Inv. 34491.

14 AR. 15 kreuzeri, 5,95 g, 29 mm, L H, I, p. 89, nr. 925, Viena, 1674. Passim. Inv. 54858.

15 AR. 15 kreuzeri, 6,35 g, 29 mm, L H, I, p. 98, nr. 1018, Breslau, 1674. Passim. Inv. 55444.

16 AR. 6 kreuzeri, 2,58 g, 25,5 mm, L H, I, p. 115, nr. 1208, Breslau, 1678. Hîrşova. Inv. 31494.

17 AR. 6 kreuzeri, 2,07 g, 25 mm, L H, I, p. 115, nr. 1210, Breslau, 1680. Passim. Inv. 31125.

18 AR. 3 kreuzeri, 1,33 g, 21 mm, L H, I, p. 134, nr. 1569, Brieg, 1701. Hîrşova. Inv. 34489.

19 AR. 3 kreuzeri, 1,71 g, 21 mm, L H, I, p. 133, nr. 1547, Breslau, 1705. Passim. Inv. 34281.

Joseph I (1705—1711)

20 AR. 3 kreuzeri, 1,37 g, 21 mm, L H, I, p. 195, nr. 215, Breslau, 1706. Pasism. Inv. 55546.

21 AR. 3 kreuzeri, 1,67 g, 21 mm, L H, I, p. 195, nr. 223, Brieg, 1707. Passim. Inv. 50621.

22 AR. 3 kreuzeri, 1,62 g, 22 mm, L H, I, p. 195, nr. 216, Breslau, 1707. Passim. Inv. 55622.

23 AR. 3 kreuzeri, 1,20 g, 19 mm, L H, I, p. 197, nr. 2437, München, 1709. Passim. Inv. 31004.

24 AR. 3 kreuzeri, 1,70 g, 21,5 mm, L H, 1, p. 195, nr. 227, Brieg, 1711. Passim. Inv. 55445.

Maria Theresia (1740—1780)

25 AR. 6 kreuzeri, 2,88 g, 24,5 mm, L H, II, p. 62, nr. 1260, Viena 1745. Hîrşova. Inv. 34505.

26 AR. 6 kreuzeri, 2,74 g, 24,8 mm, L H, II, p. 62, nr. 1262, Viena, 1747. Passim. Inv. 54546.

27 AR. 17 kreuzeri, 5,11 g, 28 mm, L H, II, p. 53, nr. 1021, Viena, 1753. Passim. nv. 55300.

28. AE. 1 kreuzer, 10,25 g, 26 mm, L H, II, p. 72, nr. 1583, Viena, 1761. Hîrşova. Inv. 34520.

29 AE. 1 kreuzer, 9,77 g, 24,5 mm, L H, II, p. 73, nr. 1608, Praga, 1762. Hîrşova. Inv. 34735.

30 AE, 1 kreuzer, 10,34 g, 26 mm, L H, II, p. 1616, Kremnitz, 1762. Hîrşova. Inv. 34735.

31 AR. 10 kreuzeri, 3,33 g, 25 mm, L H, II, p. 59 nr. 1180, Gunzburg, 1765. Hîrşova. Inv. 34501.

32. AR. 20 kreuzeri, 6,35 g, 28 mm, L H, II, p. 48, nr. 842, Viena, 1765. Passim. Inv. 54541.

33. AR. 30 kreuzeri, 6,39 g, 29 mm, L H, II, p. 45, nr. 766, Viena, 1765. Passim. Inv. 55301.

34 AR. 20 kreuzeri, 6,14 g, 28 mm, L H, II, p. 48, nr. 848, Viena, 1768. Passim. Inv. 54544.

35 AR. 30 kreuzeri, 5,80 g, 28,5 mm, L H, II, p. 45, nr. 775, Viena, 1774. Passim. Inv. 54543.

36 AE. 1 heller, 0,93 g, 14 mm, L H, II, p. 77, nr. 1660, Viena, 1777. Passim. Inv. 23209.

37 AE. 1 kreuzer, 7,02 g, 24,5 mm, L H, II, p. 73, nr. 1598, Hall, 1780, Hîrşova. Inv. 34738.

38 AE. 1 kreuzer, 6,95 g, 24,5 mm, L H, II, p. 74, nr. 1627, Schmöllnitz, 1780.

Hîrşova. Inv. 34517.

Francisc I (1745—1765)

39 AR. 15 kreuzeri, 5,62 g, 28 mm, L H, II, p. 118, nr. 415, Viena, 1747.

Hîrşova. Inv. 34599.

40 AR. 6 kreuzeri, 2,68 g, 24,5 mm, L H, II, p. 122, nr. 529—530, Hall, ?.

Passim. Inv. 28866.

41 AE. 1 pfening, 2,52 g, 19 mm, L H, II, p. 128, nr. 664, Alba Iulia, f. a.

Passim. Inv. 23243.

42 AR. 3 kreuzeri, 1,44 g, 19 mm, L H, II, p. 122, nr. 538, Viena, 1750. Passim. Inv. 55447.

43 AE. 1 kreuzer, 11,41 g, 25 mm, L H, II, p. 126, nr. 632, Viena, 1760.

Passim. Inv. 28245.

44 AE. 1 kreuzer, 11,07 g, 24 mm, L H, II, p. 126, nr. 637, Graz, 1762.

Passim. Inv. 28244.

45 AR. 7 kreuzeri, 2,59 g, 24 mm, L H, II, p. 121, nr. 523, Kremnitz, 1764.

Hîrşova. Inv. 34506.

46 AR. 7 kreuzeri, 3,05 g, 24 mm, L H, II, p. 121, nr. 512—514, Praga, ?. Hîrşova. Inv. 34495.

Joseph II (1765—1790)

47 AR. 3 kreuzeri, 1,44 g, 14,5 mm, L H, II, p. 144, nr. 295, Alba Iulia, 1768. Passim. Inv. 55448.

48 AE. 1 kreuzer, 9,78 g, 25 mm, L H, II, p. 145, nr. 309, Schmöllnitz, 1774. Hîrşova. Inv. 34736.

49 AE. 1/2 kreuzer, 5,05 g, 20 mm, L H, II, p. 146, nr. 316, Schmöllnitz, 1774. Cernavoda. Inv. 31480.

50 AE. 1/4 kreuzer, 2,30 g, 20 mm, L H, II, p. 146, nr. 320, Schmöllnitz, 1777. Passim. Inv. 28246.

51 AE. 1 kreuzer, 7,19 g, 24 mm, L H, II, p. 169, nr. 401, Kremnitz, 1781. Passim. Inv. 28248.

52 AE. 1/2 kreuzer, 3,26 g, 22 mm, L H, II, p. 170, nr. 421, Kremnitz, 1781. Hîrşova. Inv. 34508.

53. AE. 1/4 kreuzer, 1,70 g, 18 mm, L H, II, p. 171, nr. 435, Viena, 1782. Passim. Inv. 28252.

54 AR. 3 kreuzeri, 1,65 g, 19,5 mm, L H, II, p. 166, nr. 345, Kremnitz, Passim. Inv. 28253.

55 AR. 5 kreuzeri, 1,92 g, 22 mm, L H, II, p. 165, nr. 318, Viena, 1790. Hîrşova. Inv. 34497.

56 AR. 20 kreuzeri, 5,77 g, 29 mm, L H, II, p. 161, nr. 250—252, Alba Iulia, ?. Passim. Inv. 54548.

Leopold II (1790—1792)

57 AR. 20 kreuzeri, 6,45 g, 27,5 mm, L H, II, p. 181, nr. 64, Kremnitz, 1791. Ostrov. Inv. 49501.

58 AR. 20 kreuzeri, 6,42 g, 27,5 mm, L H, II, p. 181, nr. 64, Kremnitz, 1791. Hîrşova. Inv. 34496.

59 AR. 20 kreuzeri, 6,59 g, 28,5 mm, L H, II, p. 181, nr. 67, Alba Iulia, 1792. Isaccea. Inv. 55623.

60 AR. 20 kreuzeri, 6,41 g, 28 mm, L H, II, p. 181, nr. 69, Hall, 1792. Passim. Inv. 28255.

Francisc II (1792—1835)

61 AR. 10 kreuzeri, 3,35 g, 25 mm, L H, II, p. 213, nr. 833, Viena, 1793. Passim. Inv. 28268.

62 AR. 12 kreuzeri, 4,33 g, 24,5 mm, L H, II, p. 213, nr. 826, Viena, 1795. Hîrşova. Inv. 34511.

STIRIA

Leopold I (1658—1705)

63 AR. 3 kreuzeri, 1,43 g, 22 mm, L H, II, p. 123, nr. 1328, Graz, 1659. Passim. Inv. 54857.

64 AR. 3 kreuzeri, 1,61 g, 21,5 mm, L H, II, p. 123, nr. 1341, Graz, 1669. Constanţa. Inv. 55624.

65 AR. 6 kreuzeri, 2,77 g, 26 mm, L H, II, p. 111, nr. 1162, Graz, 1676 Castelu. Inv. 53664.

Carol VI (1711—1740)

66 AR. 3 kreuzeri, 0,87 g, 19 mm, L H, I, p. 277, nr. 728, Graz, 1713. Hîrşova. Inv. 40249.

CARINTIA

Leopold I (1658—1705)

67 AR. 15 kreuzeri, 5,50 g, 30 mm, L H, I, p. 108, nr. 1114, St. Veit 1663. Passim. Inv. 30998.

68 AR. 6 kreuzeri, 3,07 g, 25 mm, L H, I, p. 119, nr. 1275, St. Veit 1670. Hîrşova. Inv. 34504.

69 AR. 6 kreuzeri, 2,67 g, 25 mm, L H, I, p. 119, 1278, St. Veit 1672. Passim. Inv. 55625.

70 AR. 3 kreuzeri, 1,28 g, 21,5 mm, L H, I, p. 127, nr. 1404, St. Veit 1700. Passim. Inv. 55626.

TIROL

Ferdinand (1564—1595)

71 71 AR. Taler, 28,84 g, 40 mm, Davenport, nr. 8095, Hall, f.a. Passim. Inv. 31064.

72 AR. Taler, 28,40 g, 39 mm, Davenport, nr. 8099, Hall, f.a. Passim. Inv. 31053.

73 AR. Taler, 28,30 g, 39 mm, Davenport, nr. 8098, Hall, f.a. Passim. Inv. 31052.

74 AR. Taler, 28,03 g, 41 mm, Davenport, nr. 8101, Hall, f.a. Passim. Inv. 31667.

75 AR. Taler, 28,00 g, 39 mm, Davenport, nr. 8098, Hall, f.a. Passim. Inv. 31050.

76 AR. Taler, 27,55 g, 40 mm, Davenport, nr. 8094, Hall, f.a. Passim. Inv. 54683.

77 AR. 3 kreuzeri, 2,30 g, 21,5 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 49, Hall, f.a.
Passim. Inv. 53804.

Rudolf II (1595—1612)

78 AR. 1 kreuzer, 0,68 g, 17 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 91, Hall, 1605.
Passim. Inv. 55627.

79 AR. 3 kreuzeri, 1,63 g, 21 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 96, Hall, 1610.
Medgidia. Inv. 55628.

80 AR. 3 kreuzeri, 1,72 g, 21 mm, V. Miller, A. Loher, E. Holzmair, p. 106, Hall, f.a.
Passim. Inv. 55629.

81 AR. 10 kreuzeri, 4,37 g, 28 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 118, Hall, 1624.
Constanța. Inv. 54864.

Ferdinand Carol (1632—1662)

82 AR. 3 kreuzeri, 1,52 g, 20,5 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 160, Hall, 1661.
Passim. Inv. 55630.

Leopold I (1662—1705)

83 AR. 3 kreuzeri, 1, 49 g, 20,5 mm, L H, I, p. 127, nr. 1412, Hall, 1668.
Hirșova. Inv. 34469.

84 AR. 3 kreuzeri, 1,53 g, 20,5 mm, L H, I, p. 127, nr. 1414, Hall, 1670.
Passim. Inv. 55631.

85 AR. 3 kreuzeri, 1,52 g, 20 mm, L H, I, p. 128, nr. 1429, Hall, 1685.
Passim. Inv. 55632.

Carol VI (1711—1740)

86 AR. 3 kreuzeri, 1,40 g, 21 mm, L H, I, p. 277, nr. 754, Hall, 1726.
Hirșova. Inv. 34488.

87 AR. 6 kreuzeri, 3,05 g, 25 mm, L H, I, p. 273, nr. 668, Hall, 1726.
Hirșova. Inv. 34502.

88 AR. 6 kreuzeri, 3,14 g, 24 mm, L H, I, 271, nr. 679, Hall, 1737.
Passim. Inv. 31034.

89 AR. 3 kreuzeri, 1,57 g, 21 mm, L H, I, p. 278, nr. 766, Hall, 1739.
Passim. Inv. 55633.

Maria Theresia (1740—1780)

90 AR. 6 kreuzeri, 2,51 g, 24 mm, L H, II, p. 63, nr. 1267, Hall, 1742.
Passim. Inv. 54545.

SALZBURG

Sigismund III v Schrattenbach (1753—1771)

91 AR. 1 kreuzer, 0,67 g, 16 mm, Craig, nr. 27, 1754.
Passim. Inv. 28019.

92 AR. 2 kreuzeri, 1,14 g, 17 mm, Craig, nr. 32, 1755.
Passim. Inv. 28021.

93 AR. 1 kreuzer, 0,50 g, 15 mm, Craig, nr. 27, 1757.
Passim. Inv. 28020.

Hieronimus v Colloredo-Wallsee (1772—1803)

94 AE. 1 kreuzer, 4,45 g, 24 mm, Craig, nr. 92, 1783.
Passim. Inv. 28023.

95 AR. 20 kreuzeri, 6,58 g, 28 mm, Craig, nr. 103a, 1793.
Constanța. Inv. 54772.

96 AR. 20 kreuzeri, 5,60 g, 28 mm, Craig, nr. 103a, 1796.
Passim. Inv. 28024.

UNGARIA

Matei Corvin (1458—1490)

97 AR. Dinar, 0,60 g, 16 mm, Huszar, 722, Kremnitz, f.a. (1489—90).
Passim. Inv. 54718.

98 AR. Dinar, 0,53 g, 15,5 mm, Huszar, 722, Kremnitz, f.a. (1489—90)
Passim. Inv. 53826.

Vladislav II (1490—1516)

99 AR. Dinar, 0,45 g, 15,5 mm, Huszar, 805, var. VNGARIE, Kremnitz, f.a.
Passim. Inv. 54719.

Ludovic II (1516—1526)

100 AR. Dinar, 0,45 g, 16 mm, Huszar, 841, var. VNGAR, Kremnitz, 1525.
Passim. Inv. 54720.

Ferdinand I (1526—1564)

101 AR. Dinar, 0,37 g, 15,5 mm, Unger, 55, Kremnitz, 1535.
Passim. Inv. 54721.

102 AR. Dinar, 0,35 g, 14 mm, Unger, 55, Kremnitz, 1540.
Passim. Inv. 54722.

103 AR. Dinar, 0,47 g, 16 mm, Unger, 55, var. cu rozetă (Av.), Kremnitz, 1541.
Passim. Inv. 54723.

104 AR. Dinar, 0,41 g, 15,5 mm, Unger, 55, Rv. * , Kremnitz, 1544. Passim. Inv. 54724.

105 AR. Dinar, 0,51 g, 16 mm, Unger, 55, Kremnitz, 1548. Passim. Inv. 54725.

106 AR. Dinar, 0,44 g, 15 mm, Unger, 55, Rv.

, Kremnitz, 1552. Passim. Inv. 54726.

107 AR. Dinar, 0,44 g, 15 mm, Unger, 55, Rv. . * .

, Kremnitz, 1554. Passim. Inv. 54727.

108 AR. Dinar, 0,50 g, 15,2 mm, dublă frapă Unger, 55, Kremnitz, 1554. Passim. Inv. 54728.

109 AR. Dinar, 0,52 g, 15 mm, Unger, 55, Rv. . * .

, Kremnitz, 1556. Passim. Inv. 54729.

110 AR. Dinar, 0,40 g, 14,5 mm, Unger, 56, Kremnitz, 1564. Passim. Inv. 54730.

111 AR. Dinar, 0,45 g, 16 mm, Unger, 55, Rv. . * .

, Kremnitz, 1564. Passim. Inv. 54731.

112 AR. Dinar, 0,36 g, 15 mm, Unger, 16, Rv. . * .

, Kremnitz, 1565. Passim. Inv. 54732.

Maximilian II (1564—1576)

113 AR. Dinar, 0,39 g, 15,8 mm, Unger, 98, Kremnitz, 1566. Passim. Inv. 54733.

114 AR. Dinar, 0,46 g, 15 mm, Unger, 98, Kremnitz, 1571.

115 AR. Dinar, 0,44 g, 16 mm, Unger, 98, Kremnitz, 1572. Passim. Inv. 54735.

116 AR. Dinar, 0,33 g, 15,2 mm, Unger, 98, Kremnitz, 1572. Passim. Inv. 54736.

117 AR. Dinar, 0,42 g, 15 mm, Unger, 99, Kremnitz, 1575. Passim. Inv. 54737.

118 AR. Dinar, 0,49 g, 15 mm, Unger, 99, Kremnitz, 1577. Passim. Inv. 54738.

119 AR. Dinar, 0,41 g, 14,5 mm, Unger, 99, Kremnitz, 1577. Passim. Inv. 54739.

Rudolf II (1576—1608)

120 AR. Dinar, 0,42 g, 14,2 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz, 1581. Passim. Inv. 54740.

121 AR. Dinar, 0,38 g, 14 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz 1583. Ostrov. Inv. 49499.

122 AR. Dinar, 0,43 g, 15 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz, Passim. Inv. 54741.

123 AR. Dinar, 0,59 g, 14 mm, Unger, 160, Kremnitz, Kremnitz, 1588. Passim. Inv. 54742.

124 AR. Dinar, 0,53 g, 15 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz, 1593. Passim. Inv. 54743.

125 AR. Dinar, 0,43 g, 15 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz 1601. Passim. Inv. 54744.

126 AR. Dinar, 0,43 g, 15 mm, Unger, 160, Rv. PATR, Kremnitz 1601. Passim. Inv. 54745.

Mathias II (1608—1618)

127 AR. Dinar, 0,50 g, 14,8 mm, Unger, 229, Kremnitz, 1613. M. Kogălniceanu. Inv. 55637.

Leopold I (1657—1705)

128 AR. 3 kreuzeri, 1,30 g, 20,5 mm, Huszar, 1465, Kremnitz, 1666. Passim. Inv. 30964.

129 AR. 3 kreuzeri, 1,38 g, 22 mm, Huszar, 1471, Baia Mare, 1696. Passim. Inv. 31112.

Maria Theresia (1740—1780)

130 AR. 15 kreuzeri, 5,98 g, 28,5 mm, Huszar, 1714, Kremnitz, 1747. Passim. Inv. 28008.

131 AR. 15 kreuzeri, 5,99 g, 27,5 mm, Huszar, 1714, Kremnitz, 1750. Hîrşova. Inv. 34503.

132 AE. Poltura, 16,16 g, 30 mm, Huszar, 1751, Kremnitz, 1763. Hîrşova. Inv. 34540.

133 AR. 7 kreuzeri, 2,74 g, 24 mm, Huszar, 1720, Kremnitz, 1765. Passim. Inv. 54547.

134 AE. Poltura, 17,00 g, 30 mm, Huszar, 1751, Kremnitz, 1765. Hîrşova. Inv. 34537.

BOEMIA

Rudolf II (1576—1611)

135 AR. Groș mic, 0,86 g, 17 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 67, Kutna Hora, 1581. Passim. Inv. 53791.

136 AR. Groș mic, 0,88 g, 17 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 8 Praga, 1594. Passim. Inv. 53796.

137 AR. Groș mic, 1,05 g, 16 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 8 Kutna Hora, 1598. Passim. Inv. 53792.

Mathias (1611—1619)

138 AR. Groș mic, 0,83 g, 17 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 105, Praga, 1618. Passim. Inv. 53793.

139 AR. Groș mic, 0,75 g, 16 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 107, Praga, 1619. Passim. Inv. 53794.

Ferdinand III (1637—1657)

140 AR. 3 kreuzeri, 1,71 g, 21 mm, V. Miller, A. Loehr, E. Holzmair, p. 137, Praga, 1638.

Passim. Inv. 53795.

Leopold I (1657—1705)

141 AR. 3 kreuzeri, 1,75 g, 21,5 mm, L H, I, p. 131, nr. 1513, Kutna Hora, 1697.

Hîrșova. Inv. 34490.

142 AR. 3 kreuzeri, 1,7 g, 22,5 mm, L H, I, p. 129, nr. 1467, Praga, 1700.

Passim. Inv. 55634.

Carol VI (1711—1740)

143 AR. 3 kreuzeri, 1,54 g, 21,5 mm, L H, I, p. 280, nr. 802, Kutna Hora, 1712. Passim. Inv. 55635.

144 AR. 3 kreuzeri, 1,45 g, 22 mm, L H, I, p. 279, nr. 788, Praga, 1725. Passim. Inv. 53809.

Maria Theresia (1740—1780)

145 AR. 3 kreuzeri, 1,68 g, 21 mm, L H, II, p. 66, nr. 1375. 1758

Passim. Inv. 28006.

146 AR. 20 kreuzeri, 6,20 g, 27,8 mm, L H, II, p. 51, nr. 931, Praga, 1765.

Passim. Inv. 54542.

147 AR. 30 kreuzeri, 6,58 g, 29 mm, LLH, II, p. 47, nr. 796, Praga, 1765.

Passim. Inv. 28007.

148 AE. Groschel, 10,24 g, 23 mm, L H, II, p. 77, nr. 1675, Schmöllnitz, 1767.

Passim. Inv. 28005.

149 AR. 20 kreuzeri, 6,25 g, 28 mm, L H, II, p. 51, nr. 932, Praga, 1768. Passim. Inv. 55636.

SAXONIA

Johann Friedrich (1532—1547)
Mauriciu (1541—1547)

150 AR. 1/4 taler, 6,23 g, 27 mm, Dresda, 1543.
Cernavoda. Inv. 31185.

August I (1553—1586)

151 AR. Taler, 28,60 g, 40 mm, Dresda, 1561 (HB).
Peștera. Inv. 51085.

152 AR. 1/2 taler, 14,18 g, 34,5 mm, Dresda, 1564 (HB).
Chirnogeni. Inv. 51087.

Johann Georg I (1611—1656)

153 AR. 1/2 taler, 14,39 g, 38 mm, Dresda, 1626, HI).
Passim. Inv. 54860.

154 AR. 1/4 taler, 7,02 g, 32 mm, Dresda, 1636 (SD).
Passim. Inv. 54859.

Johann Georg II (1656—1680)

155 AR. 1/24 taler, 1,80 g, 22,7 mm, Dresda, 1668, (CR).
Passim. Inv. 55612.

Friedrich August II (1733—1763)

156 AR. Pfennig, 0,32 g, 13 mm, Craig, 1, 1734, (IGS).
Passim. Inv. 8160.

BAVARIA

Maximilian III Joseph (1745—1777)

157 AR. 10 kreuzeri, 3,50 g, 25 mm, Craig, 19, 1758.
Passim. Inv. 28055.

158 AR. 1 kreuzer, 0,76 g, 15 mm, Craig, Ta, 759.
Passim. Inv. 28054.

159 AR. 3 kreuzeri, 1,20 g, 18 mm, Craig, 14.1, Amberg, 1764.
Passim. Inv. 1049.

160 AR. 10 kreuzeri, 3,20 g, 25 mm, Craig, 20, München, 1769.
Passim. Inv. 28056.

161 AR. 10 kreuzeri, 3,12 g, 26 mm, Craig, 20, München, 1769.
Ostrov. Inv. 49502.

Karl Theodor (1777—1799)

162 AR. 10 kreuzeri, 3,49 g, 26 mm,
Craig, 69, München, 1781.
Hîrşova. Inv. 31500.

OLDENBURG

Anton Gunther (1603—1663)

163 AR. Florin, 19,23 g, 43 mm,
f.a. (1637—1657).
Passim. Inv. 31051.

164 AR. Florin, 17,99 g, 41 mm,
f.a. (1637—1657).
Pasim. Inv. 31063.

165 AE. Florin, 17,02 g, 40,5 mm,
f.a. (1637—1657), fals.
Constanţa. Inv. 51086.

MAINZ

Emerich Joseph (1763—1774)

166 AR. 20 kreuzeri, 6,42 g, 27 mm,
Craig, 58b, 1768.
Cernavodă. Inv. 55642.

NÜRNBERG (Joseph II)

167 AR. Taler, 27,62 g, 41,8 mm,
Craig, 82b, 1768.
Passim. Inv. 54684.

WÜRZBURG

Franz Ludwig (1779—1795)

168 AR. 20 kreuzeri, 6,64 g, 29 mm,
Craig, 78, 785.
Isaccea. Inv. 55641.

INDEX I

Monetăria	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese	%
Alba Iulia	Isaccea	59	1	
	Dobrogea	41, 47, 56	3	2,36
Amberg	Dobrogea	159	1	0,60
Baia Mare	Dobrogea	129	1	0,60
Breslau	Hîrşova	2, 13, 16	3	
	Topraisar	12	1	
	Dobrogea	11, 15, 17, 19, 20, 22	6	5,91
Brieg	Hîrşova	18	1	
	Dobrogea	21, 24	2	1,77
Dresda	Cernavodă	150	1	
	Chirnogeni	152	1	
	Peştera	151	1	
	Dobrogea	153—156	4	4,14
Graz	Castelu	65	1	
	Constanţa	64	1	
	Hîrşova	66	1	
	Dobrogea	44, 63	2	2,96
Gunzburg	Hîrşova	31	1	0,60

Monetăria	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese	%
Hall	Constanța	81	1	
	Hîrșova	37, 83, 85, 87	4	
	Medgidia	79	1	
	Dobrogea	40, 60, 71—78		
		80, 82, 84, 85,		
		88, 89, 90	17	13,60
Joachimsthal	Dobrogea	8	1	0,60
Kremnitz	Hîrșova	30, 45, 52, 58,		
		131, 132, 134	7	
	M. Kogălniceanu	127	1	
	Dobrogea	51, 54, 97—		
		120, 122—126,		
		128, 130, 133	34	26,62
Kuttenberg	Hîrșova	141	1	
	Ostrov	1	1	
	Dobrogea	4, 135—137,		
		143	5	4,14
Mainz	Cernavodă	166	1	0,60
München	Hîrșova	162	1	
	Ostrov	161	1	
	Dobrogea	23, 160	2	2,36
Nürnberg	Dobrogea	167	1	0,60
Praga	Hîrșova	5, 29, 46	3	
	Dobrogea	3, 9, 138—140		
		142, 144, 146,		
		147, 149	10	7,69
Salzburg	Constanța	95	1	
	Dobrogea	91—94, 96	5	3,55
St. Polten	Dobrogea	6	1	0,60
St. Veit	Hîrșova	68	1	
	Dobrogea	67, 69, 70	3	2,36
Schmöllnitz	Cernavodă	49	1	
	Hîrșova	38, 48	2	
	Dobrogea	50, 146	2	2,96
Viena	Hîrșova	25, 28, 39,		
		55, 62	5	
	Dobrogea	7, 10, 14, 26		
		27, 32—36, 42		
		43, 53, 60	14	11,24
Würzburg	Isaccea	168	1	0,60

INDEX II

Emitent	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Matei Corvin	Dobrogea	97, 98	2
Vladislav II	Dobrogea	99	1
Ludovic II	Dobrogea	100	1
Ferdinand II	Dobrogea	101—112	12
Friedrich şi Mauriciu	Cernavodă	150	1
Ferdinand	Dobrogea	71—77	7
August	Chirnogeni	153	1
	Peştera	152	1
Maximilian II	Dobrogea	114—120	7
Rudolf II	Medgidia	79	1
	Ostrov	1, 121	2
	Dobrogea	78, 120, 122—126, 135—137	10
Mathias	M. Kogălniceanu	127	1
	Dobrogea	138, 139	2
Leopold	Constanţa	81	1
	Dobrogea	80	1
Johann Georg	Dobrogea	153, 154	2
Anton Gunther	Constanţa	165	1
	Dobrogea	163, 164	2
Ferdinand II	Hîrşova	2,	2
	Dobrogea	3, 4, 6—9	6
Ferdinand Carol	Dobrogea	82	1
Ferdinand III	Dobrogea	10, 140	2
Johann Georg II	Dobrogea	155	1
Leopold I	Castelu	65	1
	Constanţa	64	1
	Hîrşova	13, 16, 18, 68 83, 141	6
	Topraisar	12	1
	Dobrogea	11, 14, 15, 17, 19, 63, 67, 69 70, 84, 85, 128 129, 142	14

Emitent	Localitatea	Nr. irt.	Nr. piese
Joseph	Dobrogea	20—24	5
Carol VI	Hirșova	66, 86, 87	3
	Dobrogea	88, 89, 143, 144	4
Friedrich—			
August II	Dobrogea	156	1
Maximilian III			
Joseph	Ostrov	161	1
	Dobrogea	157—160	4
Maria Theresia	Hirșova	25, 28—31, 37,	
		38, 131, 132, 134	10
	Dobrogea	26, 27, 32—36, 90	
		130, 133, 145—149	15
Francisc I	Hirșova	39, 45, 46	3
	Dobrogea	40—44	5
Sigismund III			
v Scharattenbach	Dobrogea	91—93	3
Emerich Joseph	Cernavodă	166	1
Joseph II	Cernavodă	49	1
	Hirșova	48, 52, 55	3
	Dobrogea	47, 50, 51, 53,	
		54, 56, 167	7
Hieronimus v			
Colloredo-Walsse	Constanța	95	1
	Dobrogea	94, 96	2
Karl Theodor	Hirșova	162	1
Franz Ludwig	Isaccea	168	1
Leopold II	Hirșova	58	1
	Isaccea	59	1
	Ostrov	57	1
	Dobrogea	60	1
Francisc II	Hirșova	62	1
	Dobrogea	61	1

Nouvelles données concernant la circulation monétaire dans la Dobroudja médiévale

G. Custurea

L'auteur présente un nombre de 168 monnais médiévales du centre de l'Europe, trouvées dans les collections du Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constantza. A cette occasion, il passe en revue les principales émisions monétaires ayant circulé sur le territoire de la Dobrudja aux XVe—XVIIIe siècles. En analysant les découvertes, on remarque la pénétration toujours plus insistante des monnaies centre-européennes, surtout autrichiennes, en spécial au XVIII-e siècle, mais sans que celle-ci atteignent le niveau de la pénétration des nominaux ottomans. Cette pénétration a lieu surtout le long du fleuve et sur le littoral, en moindre mesure à travers le centre de la province.

En analysant la répartition des découvertes monétaires, l'auteur conclut que la Dobroudja s'encadre dans une aire de circulation monétaire spécifique, aire ayant compris la Valachie, la Moldavie et des régions comprises entre le Danube et les Balkans.

DATE PRIVIND CIRCULAȚIA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI DIN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI XVIII-LEA, AFLATE ÎN PATRIMONIUL JUDEȚULUI CONSTANȚA

SIMONA SUCEVEANU

Cartea a fost întotdeauna purtătorul tuturor ideilor înaintate ale progresului, dar, în același timp, o flacără și o armă pentru afirmarea unității noastre, fiind considerată, în cadrul culturii naționale, un document al vieții spirituale a strămoșilor.

Circulația neîntreruptă a cărților vechi pe întreg teritoriul românesc, în pofida dificultăților, a ținut trează flacăra conștiinței naționale. Deși într-un număr destul de redus, prezența acestor cărți în județul Constanța are o adîncă semnificație pentru evoluția conștiinței de neam a românilor de aici.

Deoarece Dobrogea a suferit mai mult decît celelalte provincii românești, fiind socotită chiar teritoriu al Imperiului Otoman, între anii 1484—1878, datorită războaielor și jafurilor, multe cărți au fost distruse, ceea ce explică numărul lor redus. Relațiile românilor dobrogeni cu românii din stînga Dunării au continuat de-a lungul veacurilor sub diferite forme : legături de rudenie, culturale și de cult. Și, cum în Dobrogea nu existau atunci nici tipografii, nici librării[2], aceasta făcea obligatorie aducerea cărților de la stînga Dunării.

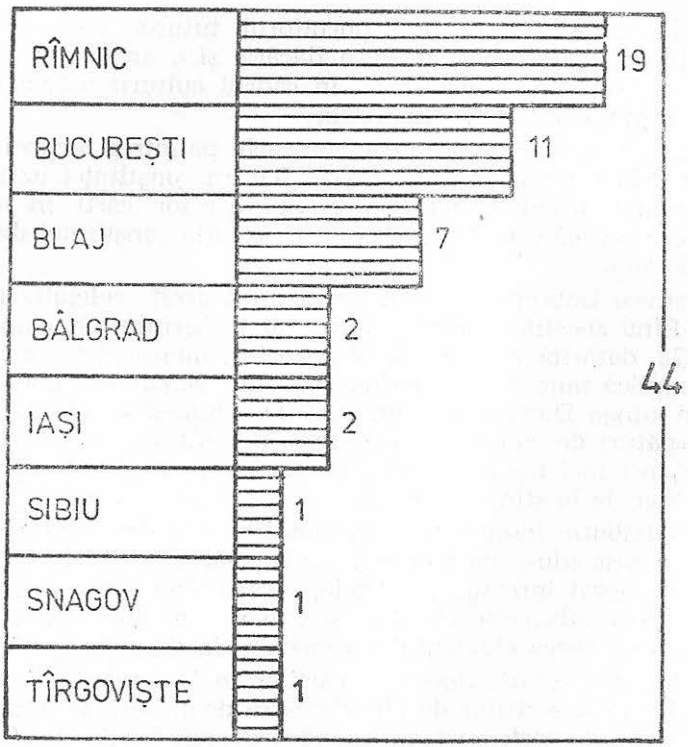
O contribuție însemnată la răspîndirea cărților românești vechi în Dobrogea a fost adusă de mocani[3], acei păstori veniți din Transilvania, care au cutreierat întreaga provincie, contribuind prin spiritul lor întreprinzător, prin aducerea cărților și donarea acestora bisericilor și școlilor[4], la consolidarea elementului românesc în dreapta Dunării.

O altă cale de pătrundere a cărților în Dobrogea a fost și aceea a darurilor făcute bisericilor de aici de către domnitorii români. De asemenea, tot daruri de cărți au făcut mănăstirile din Țările Române și numeroși dascăli și diaci, care treceau Dunărea să servească biserica și școala ;

[1] Bianu, I., în Almanahul graficei române, 1926, p. 29.
[2] Bălășescu, N., în Biserica și școala, I, 1877, p. 375.
[3] Sandru, D., *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 160.
[4] Mateescu, T., Revista Arhivelor nr. 3, 1971, p. 391.

faptul este atestat și de însemnările făcute pe cărțile de cult aflate în numeroase localități dobrogene[5].

În urma cercetărilor întreprinse în județul Constanța ne-au reținut atenția, prin vechimea lor, cărțile tipărite în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, aflate în posesia unor instituții specializate și de cult. Numărul lor se ridică la 44 exemplare. Trebuie să precizăm faptul că în diferite fonduri de carte românească veche din județul Constanța se păstrează la ora actuală 94 exemplare tipărite între 1643 (cea mai veche) și 1830. Acestea sînt concentrate la 19 deținători și provin din 13 centre tipografice : București — 24 ; Rîmnic — 21 ; Blaj — 11 ; Buda — 10 ; Iași — 7 ; Mănăstirea Neamțul — 9 ; Brașov — 2 ; Sibiu — 3 ; Viena — 2 ; Bălgrad (Alba Iulia) — 2 ; Tîrgoviște — 1 ; Snagov — 1 ; St. Petersburg — 1.

Frecvența tipăriturilor românești vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea aflate în patrimoniul județului Constanța.

[5] Cioroiu, C., Mocanu, A., *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1978, p. 17.

Unele exemplare de carte românească veche, care fac parte din colecțiile unor biblioteci, prin conținutul și forma grafică sînt adevărate monumente ale literaturii române vechi din secolul al XVII-lea.

Am orientat studiul nostru asupra deținătorilor actuali, întreprinzînd o incursiune în rîndul deținătorilor posibili ai patrimoniului de carte din veacurile trecute.

În cele ce urmează vom încerca să trecem în revistă mai întîi cărțile românești vechi din secolul al XVII-lea, editate în tipografii din Moldova, Transilvania și Țara Românească și care se află concentrate în diferite colecții din municipiul și județul Constanța.

„*Cartea românească de învățătură*" a mitropolitului Varlaam, care a văzut lumina tiparului la Iași, în 1643, s-a bucurat de la început de o largă răspîndire pe întreaga zonă locuită de români, intenție mărturisită chiar de editor în predoslovie, ca volumul să se adreseze „la toată semința românească"[6]. Această culegere de cazanii, traduse din limba slavonă, de o inegalabilă ținută grafică, am identificat-o, în cursul cercetării noastre, într-un singur exemplar în fondul de carte veche al Institutului de învățămînt superior din Constanța.

O altă tipăritură care a cunoscut o largă circulație pe întreg teritoriul românesc a fost „*Noul Testament*" de la Bălgrad (Alba Iulia), tipărit în 1648. Cartea trebuia să fie, după mărturia mitropolitului Simion Ștefan, prin grija căruia a fost editată, o punte de legătură între românii din toate provinciile : „cuvintele... să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, care îmblă în toate țările, așa și cuvintele acele sînt bune, carele le înțeleg toți"[7].

Lucrarea poate fi considerată pe drept cuvînt, cea mai importantă tipăritură românească din întreg secolul al XVII-lea, apărută în Transilvania ; are o însemnătate deosebită, în primul rînd, pentru problemele teoretice, de limbă, pe care le ridică prefața către cititori, contribuind efectiv la dezvoltarea și mai ales la unificarea limbii române literare vechi, ca o expresie a unei conștiințe etnice unitare[8]. Din această prestigioasă carte nu se mai păstrează astăzi în județul Constanța decît două exemplare aflate la Biblioteca Județeană și la Institutul de Învățămînt Superior.

Codul de legi „*Îndreptarea legii*", tipărit la Tîrgoviște, în 1652[9], se află într-un singur exemplar la Biblioteca Județeană. Exemplarul în discuție, după cum o dovedesc însemnările aflate pe filele lui, depune mărturie asupra circulației cărții într-un spațiu mai larg. În anul 1700, cartea

[6] Bianu, I., Hodoș, N., *Bibliografia românească veche 1508—1716*, I, București, 1903, nr. 42, p. 120—121 (se va cita în continuare B.R.V.)

[7] *Ibidem*, nr. 54, p. 165—166.

[8] Popescu, G., în Biserica Ortodoxă Română LXXXII, nr. 5-6, mai—iunie, 1964, p. 597—599.

[9] *B.R.V.*, I, București, 1903, nr. 61, p. 191—192.

Fig. 1 — Carte românească de învățătură — Iași, 1643

era atestată la popa Staigul din Dălgopol, fiind cumpărată de acesta de la Dumitru Mătăsarul pe 7 taleri[10]. În 1745, cartea circulă în zona Rucăr și o găsim în posesia preoților Ioan Ochi și Stoica Nicolae[11]. La 1796, cartea este atestată tot în zona Rucăr la dascălul Nițâ Echimescu, iar peste doi ani, în 1798, popa Neculae Pantelimon citește această carte și o dă la legat[12].

O tipăritură bucureșteană importantă, monument literar și, în același timp, act editorial fără egal, este *„Biblia"* lui Șterban Cantacuzino, intrată la tipar în noiembrie 1688 și terminată în septembrie 1689, sub domnia lui Constantin Brîncoveanu[13].

Lucrarea, tradusă din limba greacă, are o semnificație deosebită prin unitatea lingvistică rezultată din prelucrarea celor trei graiuri românești : cel moldovean (în traducerea lui Milescu-Dosoftei), cel ardelenesc (în *„Noul Testament"* al lui Simion Ștefan) și cel muntean (în intervențiile fraților Greceni și controlul făcut de stolnicul Constantin Cantacuzino). Prin limba curentă în care este scrisă, lucrarea poate fi considerată „o sinteză a limbii scrise"[14]. Un exemplar al acestei prestigioase cărți se găsește la biblioteca Parohiei Sf. Ioan Botezătorul, din municipiul Constanța.

O contribuție importantă în dezvoltarea tiparului în Țara Românească a adus-o Antim Ivireanu, care înființează și tipografia de la Snagov, în 1696, de sub teascurile căreia a văzut lumina tiparului în 1697 *„Evanghelia"*[15]. Un exemplar al acestei cărți se află la Biserica din satul Bugeac, comuna Ostrov.

Secolul al XVIII-lea este reprezentat, în mod deosebit, de tipăriturile românești apărute la Rîmnic. Este cunoscut faptul că tipăriturile rîmnicene au desăvîrșit acțiunea de înlocuire a limbii slavone, folosită în biserică, cu limba română și au avut un rol important în permanența și unitatea raporturilor culturale dintre provinciile locuite de români.

---

[10] *Indreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, p. 1—9 ; Însemnare : „Această sfîntă carte ce să chiamă pravila / cumpăratu-o-am eu popa Staigul ot Dălgopol / fiul popii lui Trandafir / de la Dumitru Mătăsariul în prăvălia lui Nicolae / drept bani gata tal eri 7 leat 7208 (1700)" ; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.*, p. 37.

[11] *Ibidem*, p. 266—306 ; Însemnare ; „Această sfîntă și dumnezeiască pravilă este a popii lui Ioan / Ochi și a popii Stoica sinu Năstasie ot Rucăr / ...și am scris eu popa Stoica / mult păcătosul sin Năstasie ot Rucăr, la cursul anilor / leat 7253 (1745) decemvrie 20 dni."; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.*, p. 37.

[12] *Ibidem*, a doua filă nenumerotată între p. 424—425 ; Însemnare : „Precum să se știe că cetind eu (...) za de se dîndu-i pre această sântă carte / am însemnat că să să știe puind și leatu 7306 apr ilie 21.1798 apr ilie 21". P „Precum să să știe că am scris eu Nițâ sin Echimescu dascăl ot Rucăr, fev ruarie 14, 1796. (ss) Eu Nețu... dascăl"; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.*, p. 38.

[13] Piru, Al., *Istoria literaturii române de la cronici pînă în 1830*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 173.

[14] Șchiau Oct., *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 18.

[15] *B.R.V.*, I, București, 1903, nr. 103, p. 343—344.

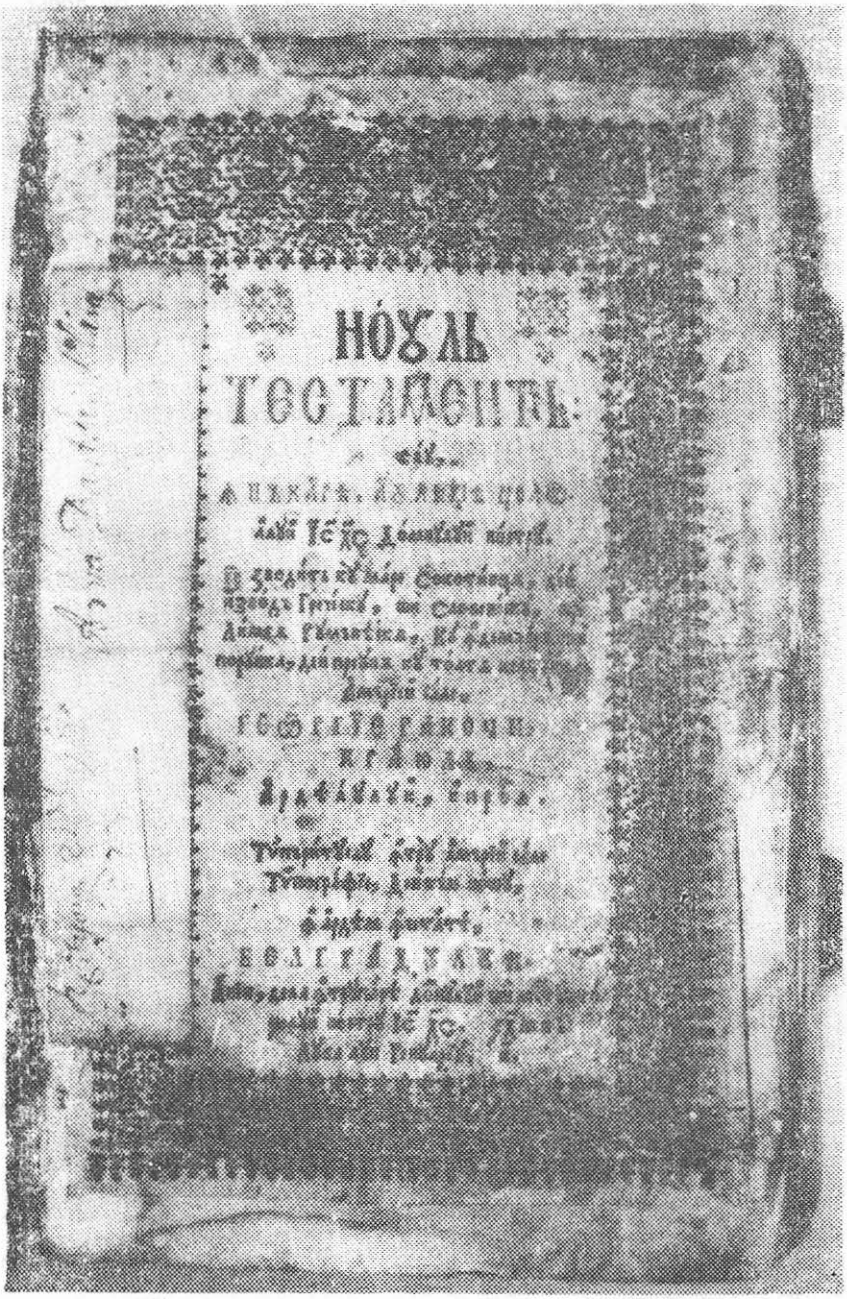

НОУЛЬ
ГОСПОДЬ

Fig. 2 — Noul testament — Bălgrad (Alba Iulia), 1648

Considerăm că este necesară o privire de ansamblu asupra răspîndirii unei cărți de dimensiuni monumentale și rezonanță deosebită în cultura noastră : „Mineele" lui Chesarie, cel care afirma : „că mai mult cinstesc folosul de obște, decît răsuflarea ce-mi ține viața"[16]. Predosloviile acestor „Minee" desprinse de textul religios propriu-zis, sînt prilejuri pe care Cherasie le folosește făcînd din ele un instrument de afirmare și popularizare a ideii de unitate, latinitate și continuitate. Asemenea carte corespundea unor necesități și unui moment cultural distinct, societatea românească fiind pregătită acum să înțeleagă ideile exprimate de Chesarie.

Specificăm că din aceste „Minee" se păstrează un set complet (12) la biblioteca parohială din comuna Ostrov și un exemplar, respectiv *Mineiul lunii septembrie,* la Biblioteca județeană. Pe filele unora dintre ele se găsesc însemnări care ne-au ajutat la stabilirea provenienței și circulației lor, dovadă a schimbului de valori culturale a românilor de pretutindeni. Semnalăm în anul 1816 prezența *„Mineiului" pe luna mai* la Biserica Sf. Elefterie din București[17], iar în 1810 la dascălul Bodu Stan. În județul Constanța cartea a ajuns dintr-o altă localitate, decît cea în care a fost tipărită.

Pe unele „Minee" întîlnim și însemnări de valoare istorică, cum este cazul „Mineiului" pe luna septembrie, aflat la biserica din comuna Ostrov și care semnalează, în anul 1848, venirea turcilor în București[18].

O altă tipăritură rîmniceană, „Evanghelia" de la 1794[19], aflată în posesia Parohiei Ostrov este atestată încă din 31 iulie 1820 la biserica din Ostrovul Mare, fiind legată la prețul de doi taleri de Paraschiva Danciu[20].

„Antologhionul" din 1766 existent în posesia bisericii din Negureni (fost Caranlîc[21]), a aparținut în anul 1839 logofătului Drăgan din comuna Garvăn și a fost vîndut apoi bisericii din comuna Caranlîc[22]. Această însemnare, care atestă circulația cărții într-o anumită perioadă, a fost transcrisă (ea fiind distrusă parțial cu prilejul legării cărții) în anul 1875 de

---

[16] *Minei pe luna octomvrie,* Rîmnic, 1799, Predoslovia.

[17] *Minei pe luna mai,* Rîmnic, 1780, fila 151, verso, însemnare: „Această carte este a sfintei biserici de la sfîntul Elefterie / metocul sfinți i Mitropolii și cindu amu scrisu aici / era valeatul 1808..." „Și am scris eu dascăl ul Bodu sinu Stan și miinile mele vor pu/trezi și cine o va citi tot mă va pomeni. Leat 1810: mar tie : 8; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.,* p. 55.

[18] *Minei pe luna septemvrie,* Rîmnic, 1780, fila albă de la sfîrșit ; Însemnare : „Să se știe de cînd au venit turcii în București în oct ombrie : 14 : 1848".

[19] *B.R.V.* II, București, nr. 576, p. 361.

[20] *Evanghelia,* Rîmnic, 1794, fila albă de la început. Însemnarea : „Această Ivanghelie este a sfintei biserici ot Ostrov ul Mare și s-a legatu a doua oară de robul lui Dumnezeu / Gheorghe... 1820 iulie 31"; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.,* p. 56—57.

[21] Sandru, D., *op. cit.,* p. 73.

[22] *Antologhion,* Rîmnic, 1766, fila albă de la început verso ; Însemnare : „Această sântă carte este a lui logofătulu Drăgan sin Popa / Ruse din comuna Garvăn din județulu Silistra (Turcia) și / cîndu am scrisu era cursulu anilor de la Adam 7347 iar d/Christos 1839."; vezi și Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.,* p. 51.

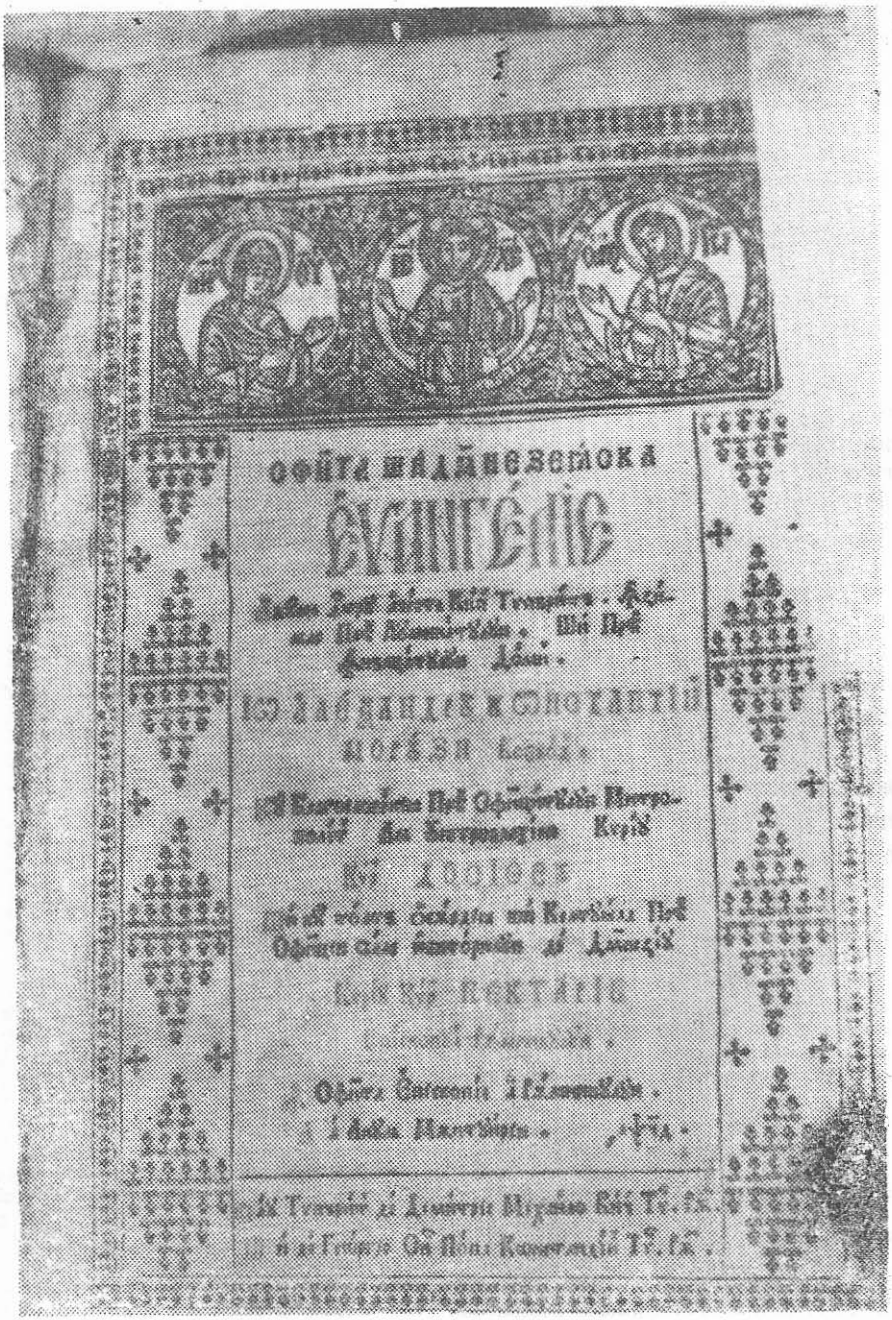

Fig. 3 — Evanghelie — Rîmnic, 1794.

institutorul Costache Petrescu, directorul Școlii române din Silistra[23]. Transcrierea este o dovadă că institutorul din Silistra aprecia valoarea istorico-documentară a notelor manuscrise de pe cărțile vechi.

Din cuprinsul altor însemnări aflate pe cărțile românești vechi constatăm și o circulație internă a cărților, în interiorul provinciei, de la o biserică la alta, de la o persoană particulară la o biserică și invers. Este cazul *„Penticostarului"* de la 1743, existent în cîte un exemplar la biserica din Dunăreni și la Biblioteca Județeană. Pe exemplarul de la Dunăreni, o însemnare făcută în 1839 ne indică circulația cărții din comuna Garvăn în comuna Caranlîc, cartea fiind vîndută de locuitorii din Garvăn[24].

În patrimoniul județului semnalăm și alte cărți rîmnicene : *„Pilde filozofești"* (1783), aflat într-un exemplar la Biblioteca Județeană ; „Antologhion" (1786), aflat la biserica din comuna Ostrov ; „Evanghelia" din 1794 și „Antologhion" (1745), aflate în cîte un exemplar tot la biserica din comuna Ostrov. Acestea însă nu prezintă nici un înscris de proprietate ce ne-ar putea face dovada drumului parcurs pînă a ajunge în posesia deținătorilor actuali.

Dintre cărțile românești vechi tipărite în Transilvania, în secolul al XVIII-lea, cele de la Braj au o frecvență mai mare în județul Constanța, una dintre ele, lucrare de referință pentru studiul dezvoltării tipografice, este *„Biblia"*, editată în 1795[25] sub îngrijirea lui Samuil Micu. Lucrarea se găsește în cîte un exemplar la Biblioteca Județeană și Biserica Adormirea I din municipiul Constanța.

Cercetarea acestor cărți sub raportul apartenenței lor la un centru tipografic sau altul ne evidențiază întîietatea tipăriturilor de la București și Rîmnic, deși nu lipsesc nici exemplare provenite din Moldova și Transilvania.

Ne-am permis, în paginile de mai sus, cîteva completări cu privire la circulația unor exemplare de valoare din cartea românească veche, care au avut un rol deosebit în păstrarea limbii române și în cultura românească.

Considerăm că circulația cărților românești vechi aflate în patrimoniul județului Constanța constituie încă o dovadă a rolului pe care acestea l-au avut în procesul de cristalizare a conștiinței naționale la românii de pe meleagurile dobrogene, pledînd pentru prezența activă a acestei provincii în aria culturală românească.

---

[23] *Ibidem.*
[24] Cioroiu, C., Mocanu, A., *op. cit.*, p. 24.
[25] *B.R.V.* II, București, nr. 595, p. 394—397.

Mineiul luna lui aprilie — Rîmnic, 1780

CĂRȚILE ROMÂNEȘTI VECHI DIN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA, AFLATE ÎN PATRIMONIUL JUDEȚULUI CONSTANȚA

	TIPOGRAFII	TITLUL CĂRȚII	ANUL	NR. EXEMPLARE
ȚARA ROMÂNEASCĂ	BUCUREȘTI	BIBLIA	1688	1
		APOSTOL	1743	1
		PENTICOSTAR	1743	1
		PRAVOSLAVNICA MĂRTURISIRE	1745	1
		MĂRGARITARE	1746	1
		TRIOD	1747	1
		EVANGHELIE	1750	1
		CEASLOV	1767	1
		MOLITVENIC	1768	1
		OCTOIH	1774	1
		ANTOLOGHION	1777	1
	RÎMNIC	ANTOLOGHION	1737	1
		PENTICOSTAR	1743	2
		ANTOLOGHION	1745	1
		MINEI (OCTOMBRIE)	1776	1
		MINEI (NOIEMBRIE)	1778	1
		MINEI (DECEMBRIE)	1779	1
		MINEI (FEBRUARIE)	1779	1
		MINEI (MARTIE)	1779	1
		MINEI (APRILIE)	1780	1
		MINEI (MAI)	1780	1
		MINEI (IUNIE)	1780	1
		MINEI (IULIE)	1780	1
		MINEI (AUGUST)	1780	1
		MINEI (SEPTEMBRIE)	1780	2
		PILDE FILOZOFEȘTI	1783	1
		ANTOLOGHION	1786	1
		EVANGHELIE	1794	1
	SNAGOV	EVANGHELIE	1697	1
	TÎRGOVIȘTE	ÎNDREPTAREA LEGII	1652	1

MOLDOVA	IAȘI	CARTE ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂTURĂ	1643	1
		AMFILOHIE HOTINIUL DE OBȘTE		
		GHEOGRAFIE	1795	1
TRANSILVANIA	BĂLGRAD	NOUL TESTAMENT	1648	2
	BLAJ	MOLITVENIC	1757	1
		EVANGHELIE	1765	1
		PENTICOSTAR	1768	1
		LITURGHIE	1775	1
		CATAVASIER	1777	1
		BIBLIA	1795	2
	SIBIU	RADU TEMPEA, GRAMATICA ROMÂNEASCĂ	1797	1

Données concernant la circulation des livres roumains anciens, des XVII-e et XVIII-e siècles, existent dans le patrimoine du département de Constantza

— Résumé —

S. Suceveanu

Le livre roumaine ancien trouvé dans le patrimoine du département de Constantza compte 94 exemplaires en possession des institutions spécialisées et de culte.

Dans le présent ouvrage, l'auteur insiste sur le livre roumain ancien des XVII-e et XVIII-e siècles (44 exemplaires), imprimès dans les trois provinces roumaines, dans différents centre typographiques.

L'auteur spécifie les actuels possesseurs mais en faisant, à la fois, une incursion dans les rangs de ceux qui, probablement, ont détenu, aux siècles passés, le patrimoine du livre, en étudiant, à base des notes faites sur certaines pages, la circulation du livre roumain ancien sur le territoire de notre district.

Les recherches entreprises ont mis en évidence un véritable fragment de culture nationale représenté par le livre roumain ancien.

CONSTRUIREA ȘI RĂSCUMPĂRAREA LINIEI FERATE CONSTANȚA — CERNAVODĂ

ANNA MARIA DIANA
GEORGETA LUNGU

Ideea unei linii ferate între Constanța — Cernavodă o găsim în ofisul domnului Barbu Știrbei către obștească adunare a Țării Românești, din 22 decembrie 1855. Știrbei a intervenit la Poartă în acest scop, iar în Convenția încheiată la 24 februarie 1856 cu Maximilian von Haben pentru construirea de căi ferate în Valahia, a pus clauza că actul va fi nul dacă concesionarul nu reușește să obțină prelungirea liniei pînă la Marea Neagră. O comisie engleză compusă din inginerii Sriddell, Gordon, John Trevor Barkley și colonelul Briddulph s-a deplasat și a vizitat toate țările dunărene și a elaborat proiectata cale ferată Kustendje — Bogazchioi ca extrem de necesară pentru stimularea comerțului britanic în Marea Neagră, fiindcă reprezenta cea mai scurtă legătură dintre Europa Centrală și Asia. Cabinetul britanic își avea planurile sale și de aceea a început o agitație puternică la Constantinopol, cîștigînd demnitari otomani în frunte cu marele vizir Mustafa Reșid pașa.

Lewis și inginerul Gordon au fost desemnați să trateze cu Poarta pentru acordarea concesiunii și a însărcinat pe inginerul Trevor Barkley cu întocmirea planurilor și secțiunilor[1]. Pe baza autorizației date de companie la 6 martie 1857[2], John Trevor Barkley a purtat tratative cu guvernul otoman, reușind în iunie 1857 să obțină de la sultanul Abdul Medgid (1839—1861), firmanul de concesiune care declara : „Barkley, Co onorabilul supus al foarte respectatului stat englez, găsindu-se în capitala mea și cerînd favoarea decretului înaltei mele permisiuni, o acord în vederea construirii unei căi ferate de la Bogazkioi la Kustendge[3], prin convenția încheiată la 1 septembrie 1857[4].

---

[1] Th. Forester, *The Danube and the Black Sea on their junction by a railway betwenen Tcernavoda and a free at Kustendje*, London Edward Stanford, 1857, V; 266, V; 226; 1 pl.; 1 h.

[2] *Compagnie du Chemin de Fer du Danube et de la Mer Noire et du Port de Kustendjé (Limitée). Concession du Chemin de Fer. Concession du Port 4 sept. 1857. Convention 10 octobre 1870*, London, 1878, p. 3.

[3] „Revista căi ferate", București, nr. 4, 1960, p. 211.

[4] *Compagnie du Chemin de Fer...* p. 1.

Intenția de modernizare a Dobrogei, manifestată de sultanul Abdul Medgid, limitată în principal la concesionarea terenurilor necesare amenajării portului Constanța și construirii liniei ferate Constanța — Cernavodă de către o companie engleză „Danube and Brack Sea Railway Comp. Ltd" conducător J. T. Barkley, venea să răspundă expansiunii economice anglo-franceze, dar și dezideratelor Principatelor Române la Dunăre și Marea Neagră (vezi V. Slăvescu, *Corespondența dintre I. Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846—1874*, București, Editura Academiei Române, 1943, passim.). Prin convenția încheiată la 1 septembrie 1857[4], guvernul otoman se angaja să nu concesioneze niciunei alte societăți construirea unui canal sau a unei linii ferate între Dunăre și Constanța mai aproape de 30 mile. Durata concesiunii era de 99 de ani, începînd cu data cînd linia va fi dată în circulație, în întregime. La rîndul său, compania se obliga să respecte legile otomane și, în termen de 3 luni de la semnarea Convenției, să prezinte guvernului turc traseul liniei. Terasamentul va fi pentru o cale dublă, dar se va construi numai o singură linie cu lucrările necesare. Totodată se obliga să ridice în diferite stații, construcțiile necesare unei exploatări avantajoase a liniei, să execute cheiuri speciale cu dependențele lor la Constanța și Cernavodă. Guvernul turc va numi în porturile menționate vameși pentru verificarea mărfurilor transportate de Companie, ce vor fi supuse taxelor otomane pe toată durata concesiunii. Mărfurile din Valahia, Moldova, Bulgaria și Serbia vor fi tratate conform legilor otomane, iar tranzitul european va fi scutit de taxele vamale.

Compania se obligă să execute toate lucrările feroviare în așa fel încît linia să fie practicabilă 3 ani. De asemenea, era autorizată să construiască portul Constanța a cărui existență era o necesitate pentru rentabilitatea liniei ferate, după planurile aprobate de guvernul otoman și în condițiile ce se vor fixa ulterior. Construcția portului va începe odată cu aceea a liniei ferate, dar se va sfîrși 5 ani mai tîrziu. Portul Constanța era arendat gratuit societății, cu dreptul de a face construcțiile necesare dar cu restricția ca toate vapoarele ce vor acosta aici să fie supuse la aceeași taxă, indiferent de naționalitatea lor (vezi G. Lungu „Comunicări de istorie a Dobrogei", 2, 1983, p. 209). Pentru procurarea capitalului necesar exploatării lucrărilor, compania era autorizată să emită acțiuni din care 1/6 vor fi rezervate statului la prețul și în condițiile celorlalți subscriitori. Lucrările au început în primăvara anului 1858 și au durat 2 1/2 ani, timp în care populația satelor, de la Hîrșova pînă la Rasova, a fost silită să lucreze la terasament cu mîinile sau cu carele. Calea ferată s-a terminat repede datorită exploatării nemiloase a populației dobrogene de către Sayd pașa[5], guvernatorul vilaetului. Calea ferată pleca din portul Constanța, administrat tot de compania engleză, trecea pe la marginea de apus a localității, urca dealul de la Murfatlar, iar de la Medgidia urma o linie de nivel a văii Carasu, ajungînd la Dunăre, în portul Cernavodă. Ea avea o lungime de 65,273 km și 4 stații : Constanța, Murfatlar, Medgidia și Cernavodă.

[5] Vilaiet — provincie turcească.

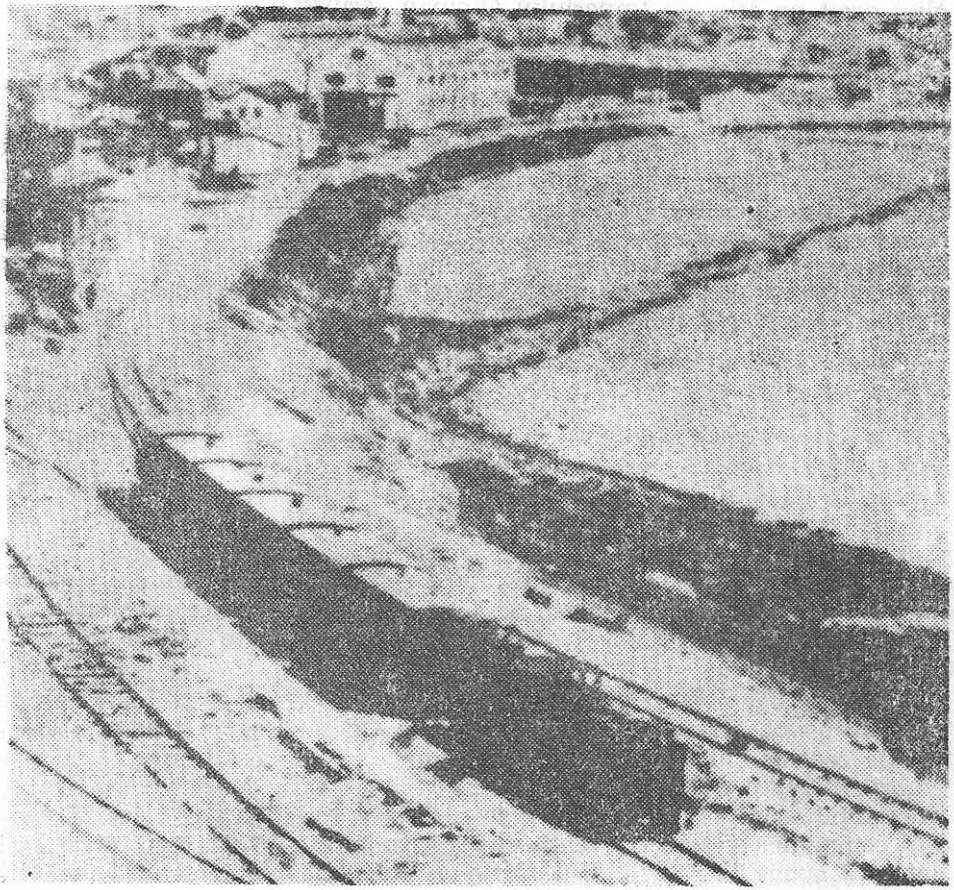

Fig. 1 — Portul Constanța la începutul perioadei Saligny

Lipsită de cantoane, slab construită, inundabilă pe unele porțiuni și cu mai multe curbe de cîțiva km, linia Constanța — Cernavodă a fost dată în circulație la 4 octombrie 1860[6], fiind prima cale ferată din Imperiul Otoman. La deschiderea ei, au participat și oficiali români, ca ministrul de externe Ioan I. Filipescu, deputatul Scarlat Grigore Ghica (1812—1875)[7] și economistul Dionisie Pop Marțian (1829—1865)[7]. Înzestrată cu material rulant modern, linia a servit mai mult interesele An-

[6] *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor și Serviciului Maritim Român*, anul 1898, București, Tipografia Căilor Ferate Române, 1899, p. 25.

[7] *Victor Slăvescu și opera economistului Dionisie Pop Marțian. 1829—1865*, București, Imprimeria Națională, 1943—1944, 2, p. 101.

[8] C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale. 1898—1940*. București, Tiparul Românesc, 1941, p. 351.

gliei decît pe cele ale Imperiului Otoman, scurtînd legătura dintre mănoasa vale a Dunării și Marea Neagră. Creșterea exportului și importului în perioada 1860—1875 se datorește nu numai liniei Constanța — Cernavodă, ci și lucrărilor de dragaj la gurile Dunării, efectuate din aprilie 1858 pînă la 21 iulie 1861[8], grație cărora brațul Sulina o dobîndit o adîncime de 5,18 m și vapoare cu un tonaj de 2000 t puteau naviga pînă la Brăila, centrul comerțului românesc cu cereale. Deși compania engleză a efectuat o serie de lucrări pentru atragerea transportului de grîne pe calea ferată prin construirea a numeroase magazii pentru cereale, calea ferată dobrogeană nu a atras comerțul românesc, deoarece dubla transbordare la Dunăre și Marea Neagră mărea cu mult prețul, iar instalațiile erau insuficiente pentru dezvoltarea normală a comerțului. Cauzele deficitelor anuale pe care le înregistra societatea engleză erau multe : politica comercială a românilor care au considerat această operă un pericol pentru cele două porturi dunărene, Brăila și Galați; atitudinea dușmănoasă a Societății austriece de navigație care monopolizase întregul trafic pe marea arteră europeană, precum și faptul că înghețа iarna și circulația era oprită. Capitaliștii englezi au trecut la amenajarea portului Cernavodă, dar realizarea acestui plan impunea mari cheltuieli și de aceea a fost părăsit. Cele mai mari obstacole au apărut însă la construirea portului Constanța. Compania engleză a început un dig de 200 m, un chei de acostare, din lemn, de 170 m, și un bazin de 4 ha, urmînd ca prin concesiunea din 1 septembrie 1857 să perceapă taxe speciale de la toate vapoarele ce intrau în Constanța[9].

Văzînd dezvoltarea portului Constanța, cu 200 mile[10] mai aproape de Constantinopol, un mare concurent pentru Odesa, Rusia a zădărnicit intențiile consorțiului englez. Pe baza tratatelor de la Adrianopol (2 septembrie 1829) și de la Paris (18 martie 1856), ea a protestat împotriva concesiunii acordate companiei engleze. Poarta a reziliat concesiunea acordată companiei și prin convenția din 10 octombrie 1870[11] s-a obligat să-i plătească suma de 112761 lire sterline[12], obligație pe care nu a îndeplinit-o și pe care a achitat-o România în 1882, cînd a răscumpărat calea ferată Constanța — Cernavodă.

În timpul Congresului de la Berlin (iunie—iulie 1878), John Trevor Barkley a oferit primului ministru I. C. Brătianu, spre vînzare, calea ferată Constanța — Cernavodă, în schimbul sumei de 25.000.000 franci. I. C. Brătianu a răspuns că guvernul de la București va cumpăra linia dacă Anglia va sprijini unirea Dobrogei cu România[13]. Primul om care a sesizat rolul acestei linii pentru dezvoltarea economică a României a fost savantul Grigore Cobălcescu, care în articolul „Considerațiuni asupra Dobro-

[9] *Compagnie du Chemin de Fer...*, p. 15

[10] O milă marină = 1.852 m.

[11] *Compagnie du Chemin de Fer...* p. 19

[12] *Ibidem*, p. 20 ; Stoica Lascu, *Imagini dobrogene de acum 125 ani*, în „Magazin istoric", XX, nr. 6 (231) iunie, 1986, p. 20—21.

[13] *Compagnie du Chemin de Fer...* p. 19; Petre Turlea, *Souvenire de voiaju*, p. 21—22.

gei", publicat în ziarul „Steaua României", a pus și problema construirii unui pod peste Dunăre[14].

La 14 noiembrie 1878, autoritățile române și-au făcut intrarea pe pământul dobrogean și mesajul domnesc adresat sesiunii ordinare a Corpurilor legiuitoare „Grabnica unire a sistemului căilor noastre ferate cu calea ferată Cernavodă — Kustendje este imperios reclamată de interesele noastre politice și comerciale. Ministerul va supune maturei dvs. chibzuiri cuvenitul proiect de lege întru aceasta"[15].

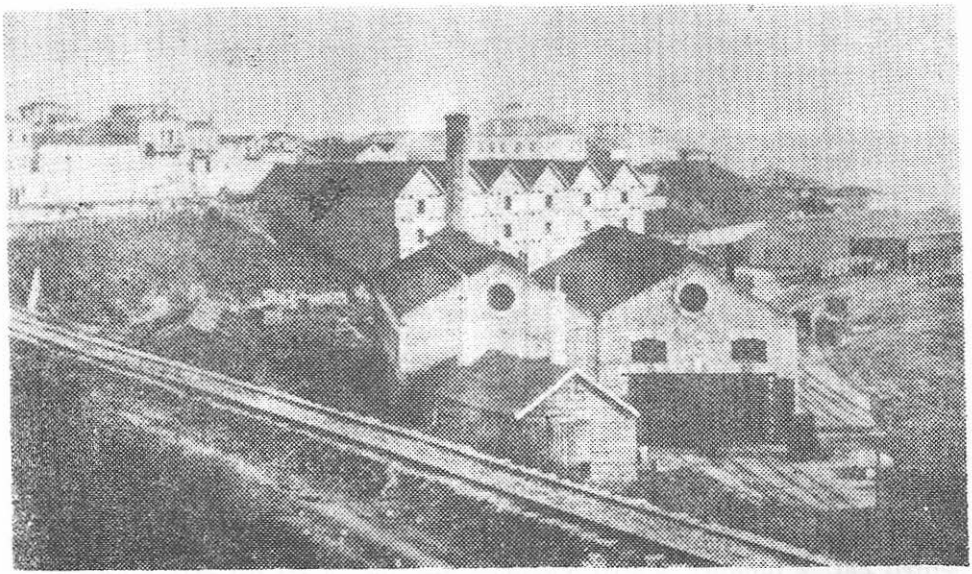

Fig. 2 — Activitate portuară la începutul secolului al XX-lea

În ședința Adunării Deputaților din 4 decembrie 1878[16], guvernul a prezentat un proiect de lege privind unirea căilor ferate. Adunarea l-a admis și după o oarecare rezistență și Senatul l-a adoptat[17].

Primul obiectiv de îndeplinit era alegerea locului unde să se construiască podul peste Dunăre. Barkley, precum și vestitul inginer Hartley socoteau că cel mai indicat loc ar fi punctul Cernavodă. Această idee a fost însușită și de ing. A. Călinescu, care la cele două linii proiectate (București — Urziceni — Slobozia — Cernavodă și Urziceni — Buzău), a mai propus pentru dezvoltarea economică a Dobrogei și calea ferată Constanța — Galați, printr-un tunel pe sub Dunăre[18].

[14] „Steaua României", Iassii, nr. 167, 4 aug. 1878, p. 2.
[15] „Monitorul Oficial", nr. 254, 15 nov. 1878, p. 7146.
[16] *Ibidem*, nr. 270, 5 dec. 1878, p. 7556.
[17] *Ibidem*, nr. 274, 10 dec. 1878, p. 7687.
[18] Al. Călinescu, *Calea ferată de legătură între România și Dobrogea*, Galați, Tipografia „Română", 1879, p. 8.

Al doilea obiectiv era cumpărarea liniei ferate Constanța — Cernavodă, proprietatea companiei engleze John Trevor Barkley—John Stanisforth, care stăpînea 3/4 din litoralul portului Constanța[19].

În octombrie 1879, domnitorul Carol a vizitat Dobrogea și a avut convorbiri cu Edward Harris, directorul general al căii ferate Constanța — Cernavodă[20]. Domnitorul a observat că linia fusese construită și întreținută rău, astfel că la deschiderea sesiunii ordinare a Corpurilor legiuitoare, 15 noiembrie 1879, a propus „un proiect de lege pentru o nouă cale ferată, care va pune în comunicațiune centrul țării cu portul Kustendje, a cărui importanță pentru prosperitatea națională este simțită de toți"[21].

Presa, îndeosebi ziarele „Românul", „Curierul financiar" și „România Liberă" au militat pentru răscumpărarea căii ferate Constanța — Cernavodă. La 1 aprilie 1881[22], proiectul de lege privind răscumpărarea căii ferate Constanța — Cernavodă a fost trimis „la secțiuni". Au urmat furtunoase dezbateri atît în Adunarea Deputaților, cît și în Senat, dar acestea nu formează subiectul intervenției noastre.

Convins de necesitatea și foloasele liniei Constanța — Cernavodă, comitetul de delegați a propus adoptarea proiectului elaborat de guvern, adică răscumpărarea liniei la prețul de 16.800.000 lei, pe care Adunarea Deputaților, după lungi discuții, l-a modificat și a redus suma la 12.000.000 franci.

În ședința din 21 mai 1882, Adunarea Deputaților a adoptat legea pentru răscumpărarea liniei Constanța — Cernavodă, cu 47 de voturi și 23 voturi contra[23].

La 10 decembrie 1882[24], România a răscumpărat linia Constanța — Cernavodă, 65,273 km, tot materialul rulant : 9 locomotive, 1 vagon salon, 2 vagoane clasa I, 3 vagoane clasa a II-a, 5 vagoane clasa a III-a, 1 vagon mixt (clasa a II-a și a III-a), 312 vagoane marfă, 10 furgoane, 1 vagon pentru cai, 2 pluguri pentru zăpadă[25], precum și portul Constanța, conform caietului din 9 noiembrie 1882, pentru suma de 16.800.000 franci, adică 258.461 franci/km. În acest scop, guvernul liberal a trimis pe Eugen Carada să contracteze un împrumut pe piața Berlinului cu $5^3/_4$ rentă amortizabilă. Pentru exploatarea ei „Direcțiunea regală a C.F.R." a fixat la Constanța o direcție condusă de inginerul T. Dragu. La 26 septembrie 1895[25], calea ferată Constanța — Cernavodă s-a unificat cu C.F.R. din punct de vedere tehnico-administrativ, iar la cele patru stații (Constanța, Murfatlar, Medgidia, Cernavodă), s-au adăugat încă trei : Mircea Vodă (în 1890), Saligny (în 1895), Constanța-port (în 1896). Avînd un traseu nefericit ales și o stare înaintată de uzură, calea ferată cumpărată

[19] „Monitorul...", nr. 55, 9 martie, 1879, p. 1611.
[20] *Ibidem*, nr. 244, 27 oct. 1879, p. 6854.
[21] *Ibidem*, nr. 258, 15 nov., 1879, p. 7151.
[22] *Ibidem*, nr. 2, 2 apr. 1881, p. 73.
[23] „Românul", 22, 23 mai, 1882, p. 350.
[24] *Dare de seamă statistică...* p. 32 ; vezi C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, Editura Sport-Turiism, 1977, p. 128—130.
[25] „Monitorul...", nr. 60, 16 iunie 1881, p. 1961.
[26] *Dare de seamă statistică...* p. 32.

a fost înlocuită în anii următori, iar materialul rulant a fost casat. Cu toate acestea ea a dobîndit o mare importanță după 1895, cînd s-a aonstruit cel mai lung pod din Europa[27], devenind drumul cel mai scurt dintre Occident și Orient, România ajungînd un factor important în traficul mondial.

La construction et le rachat de la voie ferrée Constantza — Cernavodă

Résumé

A.—M. Diana
G. Lungu

Les auteurs se proposent de présenter, à base de documents existents, les discussions qui ont eu lieu à propos de la construction de la voie ferée Constantza — Cernavodă et, ensuite, son rachat par le gouvernement roumain. Sont relatés les démarches qui ont été faites par les deux capitaux qui se concurrençaient — anglais et français — auprès du sultan Abdul Medgid. La compagnie anglaise Barklay obtient le firman de concession (le 3 jouillet 1839 — le 27 mai 1861). Les travaux ont commencé au printemps de 1858 et ont duré deux ans et demie, durant lesquels la population des villages depuis Hirșova jusqu'à Rasova a été forcée à travailler au terrassement. La voie ferrée partait du port de Constantza, administré toujours par la compagnie anglaise, passait à côté du quartier de l'ouest de la localité, montait la colline de Murfatlar et, depuis Medgidia, suivait la ligne de niveau de la vallée Carasu, arrivant au Danube dans le port de Cernavodă. La ligne Constantza — Cernavodă a été inaugurée le 4 octobre 1860, étant la première voie ferrée de l'Empire Ottoman. Les pourparlers pour son rachat ont commencé à l'occasion du Congrès de paix de Berlin, où John Barklay offre au premier-ministru I. C. Brătianu à vendre la voie ferrée Constantza — Cernavodă en échange de la somme de 25 millions de francs. Il s'ensuit une période très agitée de nombreuses discussions entre la chambre des Députés et le Sénat concernant ce projet. Le 10 décembre 1882, la Roumanie a décidé de racheter le chemin de fer mentionné, long de 65,273 km, tout le matériel roulant ainsi que le port de Constantza, conformément au cahier du 9 novembre 1882, pour la somme de 16.800.000 francs, soit 258.461 francs/kilomètre. Le chemin de fer racheté a gagné une importance exceptionelle lorsqu'on y a construit le plus long pont d'Europe (1895), devenant la route la plus courte entre l'Occident et l'Orient, la Roumanie devenant un facteur important dans le trafic mondial.

[27] Operă a inginerului A. Saligny (1854—1925), podul de la Cernavodă traversează Dunărea pe o lungime de 1660 m și a costat 35.000.000 lei ; vezi Gh. Dumitrașcu, M. Bălăbănescu, *Implicațiile economice și politice ale construirii podului peste Dunăre, Feteşti — Cernavodă (1878—1895)*, in *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, Constanța, 1980, p. 112—134.

DIN ISTORICUL INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE. PRINCIPALELE COMPONENTE ALE RAMURILOR DE PROFIL DIN DOBROGEA (II)*

ST. LASCU

INDUSTRIA TEXTILĂ ȘI A PIELĂRIEI. Inspectoratul de specialitate împărțea astfel, în 1928, această ramură industrială : „fabricele de postavuri și torturi de lână, care întrebuințează ca material prim lână, destul de abondentă în Dobrogea, pânzeturi și țesăturile de bumbac, cari întrebuințează cânepa indigenă și din străinătate și tăbăcăriile"[72]. În întreaga perioadă interbelică însă, în regiune se va resimți acut lipsa unor mari fabrici pentru prelucrarea uneia din însemnatele bogății ale Dobrogei — *lîna ;* în 1923, de pildă, se deplîngea faptul că „nu s-a ivit nici o inițiativă care să industrializeze această producție. Nici un capitalist nu a investit capitalul său în industria lânei, atît de lucrativă în împrejurările de astăzi, cînd din cauza valutei suntem siliți să ne restrîngem la producția internă"[73] ; iată de ce, atunci cînd ziarul „Curierul Sindicatului Agricol", din Constanța, propune ca producătorii de lînă să-și unească forțele pentru a pune bazele unei *fabrici de postav,* presa consemnează că „Ideea este foarte bună. Este de cel mai mare folos nu numai pentru noi Dobrogenii, dar pentru întreaga economie națională, căci cel mai elementar principiu de economie politică cere ca industriile să se facă în locul de producție a materiei prime"[74].

În regiune erau trei mari *fabrici de tăbăcărie și pielărie.* Cea mai veche dintre ele este *Tăbăcăria Românească,* înființată în zona dinspre Mamaia a Lacului Tăbăcărie, în 1879[75]. În 1928, ea avea un capital inves-

* Prima parte a materialului a apărut în „Pontica", XIX, 1986, pp. 203—221; vezi și Idem, *Mărturii documentare privind dezvoltarea industriei în județele Constanța și Tulcea în perioada 1878—1944,* în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XXIV, nr. 8, 1987, pp. 63—74.

[72] N. Năsturaș, *Industria mare în Dobrogea,* în „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța". *Volum festiv cu prilejul Semicentenarului realipirii Dobrogei. 28 octombrie 1928,* p. 69.

[73] A.B. Plopul, *Industrializarea lînei în Dobrogea,* în „Dacia", X, nr. 37, 17 februarie 1923, p. 1.

[74] *Ibid.*

[75] Ulterior, amplasamentul acesteia a fost situat pe malul Mării Negre, între străzile Grozești, Unirii și Dorobanți (actualul cartier Faleza-Nord).

tit de 80.400 lei aur, o forță motrice de 206 C.P. și 30 lucrători, producînd 6.700 t/an, talpă și pielărie diversă. În același an, *Tăbăcăria D. Caloyros*, tot din Constanța, avea un capital investit de aproape 100.000 lei aur, 60 C.P., 18 lucrători și producea 6.700 t/an, talpă și pielărie. Cea mai mare întreprindere de profil din regiune era *Fabrica de tăbăcărie „Talpa"*, sucursală a S. A. „Talpa", din București, înființată la Tulcea în 1919. În 1926, ea avea o producție săptămînală de 10.000 kg talpă, 5.000 kg piele, 5.000 perechi opinci și folosea un număr de 86 lucrători[76]. Conform unor date din anul următor, ea avea un capital investit de 1.874.000 lei aur, 126 C.P. și 89 de lucrători. La jumătatea deceniului patru, producția fabricii se mărește considerabil, ea fiind apreciată ca fiind „un element de prim ordin în viața economică și industrială a orașului Tulcea, contribuind la înlăturarea aproape în întregime a șomajului în acest oraș"; în acest an, 1936, forța motrice ajunsese la 260 C.P., iar numărul lucrătorilor la 250[77]. Pînă în anul 1940, aici lucrau circa 300 de muncitori, care, după începerea războiului, vor fi licențiați datorită restrîngerii activității de producție (lipseau în special extractele necesare tăbăcăriei, aduse din import), înrăutățindu-se, astfel, și mai mult precara lor situație materială[78].

În 1928, mai erau menționate *Fabrica de frînghierie „E. Vladimiros"*, din Tulcea, cu 16.000 lei aur capital investit și 6 lucrători; *Fabrica de postav și dimie „I. Pandrea"*, instalată la Topolog (jud. Tulcea), care avea un capital investit de 26.000 lei aur, 8 C.P. și 4 lucrători ; *Fabrica de postav „Frații Steinke"*, din Murfatlar (Basarabi), capital investit 53.000 lei aur, 25 C.P. și 5 lucrători. În 1926, din inițiativa mai multor proprietari de vite din Dobrogea, în frunte cu C. Golea, ia ființă, cu sprijinul financiar al Băncii „Transylvania", o *fabrică de postav pe malul Lacului Tăbăcărie*, lîngă linia ferată care ducea la Mamaia[79], inițiativă apreciată de presa constănțeană[80] ; în statisticile interbelice nu întîlnim referiri la această fabrică, cu excepția uneia din 1936 : „în localul fostei fabrici de postav de pe b-dul Regina Maria (azi, b-dul Lenin), pe malul lacului Siutghiol, s-au pus bazele șantierului naval „Neptun"[81]. La Tulcea ființa, din 1922, *Fabrica de covoare „D. A. Cosmeto"* ; sub conducerea lui Jean Cuzungioglu învățau meseria de țesătoare de covoare „persiene" circa 250 „copile lipsite de mijloace de întreținere"[82]. În 1928, ea avea un capital investit de 15.000 lei aur și 40 de lucrători.

[76] V. Postelnicu, *Op. cit.*, p. 200. Din 1885 datează prima „mare" fabrică a industriei tulcene — *Tăbăcăria „Prodanof"* (41 lucrători) P. Zaharia, L. Gherasim, *Op. cit.*, p. 403). (În anii interbelici nu mai apare vreo Tăbăcărie cu acest nume ; presupun că a continuat să funcționeze, avînd altă denumire).

[77] *O industrie românească*, în „Marea Românească", IV, nr. 57—60, 1936, p. 10.

[78] Arhivele Statului Tulcea. *Fond Camera de Muncă*, dos. 12/1940, f. 214.

[79] „Dobrogea jună", XXII, nr. 146, 7 iulie 1926, p. 1 ; „Marea Neagră", III, nr. 167, 18 martie 1926, p. 1.

[80] „Dobrogea jună", XXII, nr. 151, 13 iulie 1926, p. 1.

[81] „Marea Românească", IV, nr. 57—60, 1936, p. 10.

[82] *Industria covoarelor din Tulcea*, în „Vocea Sfatului Negustoresc", IV, nr. 1, 1 februarie 1925, p. 1.

În regiune existau mai multe *țesătorii*,[83] concentrate la Constanța. Astfel, *Țesătoria „Sănătatea"*, organizată în anii '20 sub forma unei „cooperative", avea, în 1928, un capital investit de 200.000 lei aur, 110 C.P. și 40 de lucrători (era situată pe str. Eternității nr. 10). *Țesătoria „D. Constantinidi"* (situată pe fosta str. Productelor) avea, în 1934, 20 de salariați, în 1938 — — 22 de angajați, pentru ca la 1 aprilie 1941 producția să fie sistată, țesătoria „fiind lichidată". În august 1942 ia ființă, la Mangalia, *Fabrica „Fuiorul Dobrogean"*, filială a S.A.R. „Südostropa", specializată în topirea inului ; în martie 1944, ea avea 52 de angajați (2 calificați și 4 funcționari — restul, necalificați).

Cea mai mare și importantă dintre ele era însă *Fabrica „Dobrogeana". Țesătorie și Filatură*[84]. Societatea respectivă, cu sediul la București, este înființată în 1937 — un prim rezultat al Legii pentru încurajarea și îndrumarea culturii, industrializării și valorificării plantelor textile (din aprilie acel an). Fabrica din Constanța este înălțată pe terenul din Halta Traian (unde există, modernizată, și astăzi), fiind pusă în funcțiune la 10 august 1938[85]. Capitalul inițial a fost de 10 milioane lei, mărit în același an la 20 milioane lei, în 1939 adăugîndu-i-se încă 10 milioane, iar în 1941 este majorat la 40 milioane lei. În 1938 au fost produse 335 t de saci și pînză de saci și saltele, în anul următor 380 t — ceea ce însemna folosirea a numai 37 la sută din capacitatea fabricii. În 1941, producția scade la 171 t, crește în anul următor la 207 t, la 250 t în 1943, iar în 1944 scăzînd la 120 t. În timpul războiului, producția a fost afectată în special de lipsa iutei — importată din Indiile engleze (363 t în 1938, 929 t în 1939, 285 t în 1940, 4 t în 1941)[86] —, cînepa indigenă fiind mai puțin folosită, datorită calității proaste. De remarcat faptul că, în 1941, au fost instalate și mașini de producere a hîrtiei, dar care nu au funcționat. Capacitatea de prelucrare a cînepei și a inului era de 1.200 kg/24 ore. Personalul fabricii a variat de la 516 (22 calificați), în 1938, la 361 în 1939, 252 în 1941. Fabrica dispunea de mașini moderne, instalațiile sale fiind apre-

[83] Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 34/1935, f. 19; dos. 40/1941, fl.; *Fond Prefectura Constanța*, dos. 34/1938, f. 44; *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 88/1944, f. 1. În anii '20, *Societatea Industriile Unite. Dobrogene*, din Constanța (str. Cerealelor — azi, b-dul 1 Decembrie 1918), producea pînză diversă (zefir, americă, pentru cearceafuri, saltele, perdele, pînză națională), din cînepă în cantitate de 10.000 m/zi ; avea o forță motrice de 50 C.P. și 70 lucrători (în 1923). În 1921 se înființase *Fabrica de frînghii „Odgonul"* a Băncii Maritime, tot din Constanța, avînd 22 de lucrători. (Este posibil ca secțiile de țesătorie și frîngherie înființate de Spiru I. Macri în 1920, pe str. Eternității, colț cu str. Cerealelor — în zona întreprinderii de industrializare a laptelui, de astăzi — să fi funcționat și în anii '30.

[84] Vezi M. Stanciu, A. Răducănescu, M. Iacob, M. Boia, *op. cit.*, p. 120—123.

[85] Arhivele Statului Constanța. *Fond Întreprinderea textilă „Dobrogeana"*, dos. 3/1938—1941, f. 76. În 1938 erau deja în funcțiune secțiile filatură, țesătorie și confecții, precum și atelierele mecanic, electric și de tîmplărie ; în 1941 se mai adaugă și secția de frînghii. Fabrica a beneficiat de prevederile Legii de încurajare a industriei, din 1912 (scutiri de taxe fiscale, vamale, de reducere a celor de transport).

[86] *Loc. cit.*, dos. 9/1938—1946, f. 8.

ciate ca fiind „cele mai moderne din sud-estul european"[87]. În 1941, existau 76 de războaie, 5 mașini de filat, cîte 1 mașină de dărăcit, tors, răsucit, făcut bobine (toate importate din Germania și Anglia). Forța motrice era dezvoltată de mai multe motoare cu capacitate totală de 304 C.P., în 1938-1940, și 522 C.P. în 1941. Era printre puține întreprinderi din oraș care aveau ceas de control cu fișă ; programul de lucru era de 8 ore, respectiv 7—12, 13—16.

INDUSTRIA CHIMICĂ. Nu au existat, pînă la cel de-al doilea război mondial, adevărate stabilimente industriale care să reprezinte, în Dobrogea, această ramură. Autoritățile apreciau, în 1928, că „În Dobrogea găsim materie primă în abondență, pentru desvoltarea industriei chimice. Astfel — se preciza — pentru fabricele de culori de pămînt și ocruri avem dealuri întregi de astfel de pămînt colorant, iar fabricele de sulfat și acid sulfuric din țară, se aprovizionează cu pirită din Dobrogea"[88]. În anii '20, deși „Din cauza importului dificil și a valutei scăzute a leului, a fost o necesitate să se fabrice în țară unele din produsele chimice" și se considera că „Una din industriile care a luat o dezvoltare oarecum înfloritoare în Dobrogea este industria chimică"[89] — practic această ramură era redusă la cîteva ateliere de vopsele și culori de pămînt. „Fabricele mai principale", în 1928 erau : *Fabrica de culori de pămînt și ocruri* instalată în comuna Defcea (jud. Constanța), 47 C.P., 25 lucrători, 2 t/zi producție (în 1924) ; *Fabrica „Furnica"*, 20 lucrători, producea, la Constanța, unsori, carton asfaltat, săpun, alte produse chimice (15 vag./an, unsori, în 1924); *Soc. Tomis,* poseda, tot la Constanța, ca anexă la Fabrica de ambalaje metalice, o secție de lacuri și vopsele ; *Soc. Columbia* poseda la Cernavodă, din 1902, o *rafinărie de petrol,* cu 243 C.P. și 14 lucrători. În 1927 a produs, prin rafinarea țițeiului, petrol distilat, ulei mineral, benzină și păcură în valoare de 207 milioane lei. Încetează producția în 1930[90].

Pe lîngă acestea, mai existau și alte unități cu profil chimic. *Industriile Unite Dobrogene,* S.A., posedau la Constanța, la începutul anilor '20, o *fabrică de săpun,* cu 10 lucrători, avînd o producție de 6.000 kg/zi ; o

[87] *Însemnătatea filaturei și fabricei „Dobrogeana"*, în „Dobrogea jună", XXXVI, nr. 22, 3 martie 1940, p. 3. În acel an, Fabrica este vizitată de ministrul Gh. Ionescu-Șișești, prilej de punere în discuție a înlocuirii iutei (începuse războiul și nu se ma putea importa) cu firele de cînepă indigenă ; rezultatul nu a fost pe măsura așteptărilor, procentul de pierdere a materiei prime — necorespunzătoare calitativ — fiind mare, întrucît în țară nu se făceau culturi sistematice de cînepă, precum în Italia, Iugoslavia, Germania, Polonia (Ibid.).

După naționalizarea fabricii, la 11 iunie 1948, are loc un continuu proces de modernizare, astfel încît în 1987 producția ei este de 4 ori mai mare decît în 1965. În 1973 este modernizată țesătoria, războaiele mecanice fiind înlocuite cu cele automate, în 1977 se modernizează și filatura, iar în anul următor se fac noi dotări la țesătorie — prin introducerea de războaie de fabricație românească ; începînd din 1985, produsele *Întreprinderii textile „Dobrogeana"* sînt expediate și beneficiarilor externi (M. Macarie, *Întreprinderea textilă „Dobrogeana" — un colectiv cu puternic potențial de progres,* în „Dobrogea nouă", XL (XLIII), nr. 12095 (12783), 4 august 1987).

[88] N. Năsturaș, *Op. cit.*, p. 67.

[89] *Industria chimică dobrogeană*, în „Marea Neagră", I, nr. 98, 4 ianuarie 1924, p. 3.

[90] Vezi *nota 40.*

altă fabrică de săpun, aparținînd lui Fr. Frangopol, avea 3 lucrători și producea 300 kg/zi ; *Industria Românească din Cernavodă*, înființată în 1915, avea — pe lîngă moară și instalațiile de ulei — o fabrică de săpun și ulei, deservită de o forță motrice de 25 C.P., 6 lucrători și producea 3.500 kg săpun/zi și 4.000 kg lumînări/zi. *Industria chimică dobrogeană*, societate înființată în 1921 de Carol Beiner & Nicu Menahim, avea la Anadalchioi o *fabrică de clei uscat* (15 t/lună), acționată de 51 C.P. și la care lucrau 50 muncitori. Deși instalațiile acesteia erau socotite „moderne, acționate cu electricitate proprie"[91], în general însă ramura industriei chimice era dotată tehnic rudimentar, autoritățile de resort specificînd, de altfel, în 1928, că „Fabrici de săpun sistematice, nu există în Dobrogea, decît în mod rudimentar cu simple cazane, și forme pentru fabricat săpun de rufe"[92].

INDUSTRIA PRELUCRĂRII LEMNULUI. Subsuma „cîteva fabrici mai principale de cherestea și tâmplărie mecanică", în regiune existînd, mai ales în nord, însemnate suprafețe păduroase : „Cum pădurile produc materia primă în o cantitate destul de ambondentă, industria lemnului, care a luat o extindere mare în țară, e în curs de dezvoltare (în 1928) și în Dobrogea"[93].

Cele mai mari întreprinderi de profil se aflau în nordul județului Tulcea. Reprezentativă era *Fabrica de cherestea „Alexe Avramide"* din Tulcea. În 1928 avea un capital investit de 62.000 lei aur, 30 de lucrători și o forță motrice de 275 C.P. (exceptînd Fabrica de ciment din Cernavodă, forța sa motrice era aproape cea mai însemnată din cele două județe transdunărene ; Fabrica de șuruburi din Saligny avea 280 C.P., iar Atelierele mecanice „E. Wolff" — 268 C.P.). În 1930, avea tot 30 de lucrători, producția ridicîndu-se la circa 46 m^3 cherestea/24 ore, o parte fiind exportată în Egipt, Siria și nordul Africii[94]. La Isaccea exista *Fabrica de cherestea „Șt. Borș"*, unde, de asemenea, se afla un important capital investit — 79.000 lei aur —, un număr de 27 lucrători, dar numai 45 C.P.

La Constanța se aflau mai multe ateliere de tîmplărie mecanică, denumite „fabrici". În 1928, cea mai însemnată era *Fabrica de tîmplărie mecanică și mobilă „Stanciu Bujoiu"*, unde era invesit un capital de 79.000 lei aur, erau 4 lucrători și o putere motrice instalată de 52 C.P. (era situată pe str. Labirint). În anii '30 sînt menționate, în plus : *Fabrica de tîmplărie „N. Gîrbă"* (str. I. G. Duca nr. 67), cu 14 salariați și tot atîția ucenici; *Atelierele de tîmplărie „C. Georgescu"*, cu 8 salariați ; *Atelierele de tîmplărie „C. F. Sececcir"*, cu 7 salariați ; *Fabrica de tîmplărie „Frații Marinescu"* (str. Grînelor nr. 23); *Fabrica de tîmplărie „Iacob Bărbulescu"* (str. Tache Ionescu); *Fabrica de dopuri de plută*, cu 18 salariați[95]. Tot în 1928 este menționată și *Fabrica de tîmplărie mecanică „A. Gumuscian"* (pro-

[91] *Industria chimică dobrogeană. Fabrica de ulei de la Anadalchioi*, în „Farul", III, nr. 98, 3 noiembrie 1921, p. 2.

[92] N. Năsturaș, *Op. cit.*

[93] *Ibid.*, p. 66.

[94] V. Postelnicu, *Op. cit.*, p. 201.

[95] Arhivele Statului Constanța. *Fond Prefectura județului Constanța*, dos. 34/1938, f. 44 ; *Fond Camera de Comerț*, dos. 14/1934, f. 2.

ducea și roți de transmisie), cu un capital investit de 60.000 lei aur, 40 C.P. și 5 lucrători (în statisticile din deceniul următor nu mai apare ; posibil să-și fi schimbat denumirea). Tîmplărie mecanică producea, în mare cantitate, și *Fabrica „Getta"*, menționată la ramura industriei metalurgice; același lucru este valabil și pentru *fabricele de ambalaje metalice* ale societăților petroliere.

Deși ar părea paradoxal, în perioada interbelică nu a ființat *nici o fabrică de celuloză* în Dobrogea, care să prelucreze imensa bogăție a Deltei — stuful. Inițiative și încercări în acest sens au existat[96], dar ele sînt stopate, prin căi obscure, de fabricanții de hîrtie din restul țării (ce foloseau lemnul). În 1936 cînd o fabrică engleză cumpără 2.000t stuf în vederea testării lui pentru o eventuală înființare a unei fabrici de celuloză chiar în Deltă, presa constănțeană consemna, nu fără amărăciune : „Prevedem piedicile ce i se vor pune de anume magnați ai industriei noastre, cari au împiedicat de altfel și odinioară crearea unei concurențe. Nu ne îndoim că de astă dată se va găsi ac de cojocul lor"[97] (nu s-a ajuns la nici un rezultat concret, nici atunci, nici în anii următori[98]).

---

[96] Astfel, în 1924 este consemnată inițiativa unui maior-farmacist, ce avea în vedere producerea hîrtiei de ziare din prelucrarea stufului (*O fabrică de celuloză în Dobrogea*, în „Marea Neagră", II, nr. 100, 12 decembrie 1924, p. 1). În 1931, un întreprinzător englez instalează cîteva mașini de presat stuful, la Sulina ; astfel îmbalotat era trimis în Anglia, unde avea loc prelucrarea industrială (*O fabrică de celuloză la Sulina*, în „Oglinda Tulcei", V, nr. 91—92, 28 februarie 1931, p. 1).

[97] *O bogăție care piere. Stuful din bălțile noastre*, în „Dobrogea jună", XXXI, nr. 27—28, 14 februarie 1936, p. 2.

În anul următor au fost efectuate cîteva experiențe în cadrul Academiei agricole de la Herestrău, ce aveau în vederea valorificarea industrială a stufului (*Fabricarea celulozei și utilizarea stufului din Delta Dunării*, în „Curentul", X, nr. 3.504, 1 noiembrie 1937, p. 4; vezi și nr. 3.508, 5 noiembrie). Asemenea preocupării ființează încă din ultimul deceniu al secolului trecut. Astfel, presa gălățeană informează că o societate engleză a cerut Ministerului Industriei și Comerțului autorizația de a înființa în Dobrogea sau la Galați *o fabrică de hîrtie din papură* („Galații", XV, nr. 3.921, 27 iunie 1896, p. 3). Doi ani mai tîrziu, o altă știre, inserată sub titlul *O nouă industrie națională*, informează asupra proiectului unei societăți engleze de a „instala la Sulina o fabrică de hîrtie întrebuințînd ca materie primă trestiile din bălțile Dunării". Comentînd favorabil această inițiativă, detaliind aspectele tehnice, articolul pledează, însă, pentru necesitatea folosirii la maximum a resurselor naționale a creării unei ndustrii proprii : „Instalarea unei asemenea fabrici la noi nu poate decît să ne bucure, căci avem în țară fabrici de hîrtie, cărora a trebuit să le acordăm o mulțime și să nu fie zdrobite de concurența fabricilor din străinătate (...). Se naște însă o întrebare : Din vreme ce, după cum dovedesc proiectul englez, trestia ce abundă la noi în țară se poate întrebuința ca materie primă la fabricațiunea hîrtiei, *de ce am aștepta de la alții să vie la noi în țară ca să fabrice aci* (subl. n.) și să ne vîndă pasta de care au nevoie fabricile noastre de hîrtie, și de ce să nu o fabricăm noi înșine din materialul ce avem la îndemînă cu atîta prisosință?" (Ibid., XVII, nr. 206 (5. 067), 1 octombrie (19 septembrie 1898, p. 1).

[98] În 1940, un consorțiu româno-german-italian are în proiect înființarea unei fabrici de celuloză, carton și hîrtie, în județul Tulcea ; inițiativa este apreciată de presa locală, cu toate că contribuția capitalului autohton era minimă, în ideea de industrializare a regiunii : „Iată o inițiativă, care deși ar fi putut să fie înfăptuită cu capital pur românesc, ne bucură. Se realizează astfel un vechi și mult discutat deziderat de punere în valoare a unui material prim, stuful din bălțile Deltei care azi se risipește fără noimă" (*Punerea în valoare a stufului în Deltă*, în „Răsăritul", II, nr. 59, 21 aprilie 1940, p. 4).

INDUSTRIA MATERIALELOR DE CONSTRUCȚII. Era una din ramurile bine dezvoltate, în contextul general economic, din județele transdunărene : „Materialul prim ca : argila, piatra calcară, granitul, caolinul și nisipul, ce se găsește din abondență în Dobrogea, poate face ca Industria ceramică, să capete o frumoasă dezvoltare, și cu produsele cele mai variate. Astăzi/în 1928/ găsim instalate fabrici de cărămizi și țigle, de ciment, articole de faianță etc."[99].

Cea mai importantă întreprindere industrială din regiune aparținea acestei ramuri — respectiv, *Fabrica de ciment* din Cernavodă[100].

Fabrica aparținea *Societății anonime de cimenturi din Europa Orientală (Portland artificial),* cu sediul social la Anvers, fondată la 10 iulie 1899. Are un capital inițial de 1,26 milioane lei, mărit ulterior la 2,5 milioane lei (în 1912), ajungînd în cele din urmă la 115 milioane lei (în 1937). Motivele alegerii Cernavodei în stabilirea de către acționarii belgieni a fabricii constau în calitatea superioară a materiei prime (calcar și argilă), procurarea avantajoasă a combustibilului, existența posibilităților de transport pe Dunăre și a unei mîini de lucru locale ieftine. În 1900 începe montarea primelor instalații, iar în 1902 fabrica începe să producă. În 1912 capacitatea fabricii ajunsese la 220 t/zi (teoretică, întrucît nu era atinsă, din multiple motive — în primul rînd a celor reieșite din exigențele respectării politicii de desfacere a cimentului, impusă de *Sindicatul fabricilor de ciment din România,* din care făcea parte și fabrica dobrogeană)[101]. Folosindu-și capacitățile existente, Fabrica de ciment din Cernavodă putea produce cel mai mult din România; în 1938, de pildă, capacitatea sa teoretică era de 135.000 t/an, față de 136.000 t/an, cît puteau produce cele două fabrici de ciment din Turda și București, față de 100.000 t/an — Fabrica din Brașov, 90.000 t/an — Fabrica din Fieni, 42.000 t/an — fabricile din Azuga și Comarnic. Practic însă, producția sa anuală era mai mică decît a fabricilor Turda sau Brăila ; ea a evoluat astfel : 3.060 t în 1902, 37.000 t în 1915, 21.000 t în 1923, 36.000 t în 1926, 43.000 t în 1927, 31.000 t în 1928, 51.000 t în 1929, 27.000 t în 1931, 44.000 t în 1934, 67.500 t în 1937, 91.700 t în 1939, 62.000 t în 1940, 36.000 t în 1941, 65.000 t în 1942, 66.000 t în 1943. În anii interbelici, ca urmare a îmbunătățirilor tehnice aduse cuptoarelor, producția medie zilnică ajunge la 355 t în 1928, 400 t în 1934, 520 t în 1938. Din punctul de vedere al dotării tehnice, Fabrica de ciment din Cernavodă se situa la nivelul tehnicii timpului, patronii avînd tot interesul, în scopul creșterii productivității, să utilizeze mașini și instalații tot mai perfecționate. Ea beneficia, de asemenea, de o centrală

[99] N. Năsturaș, *Op. cit.,* p. 69.

[100] Pe larg, vezi St. Lascu, *Din istoricul industriei românești a materialelor de construcții. Fabrica de ciment din Cernavodă (1899—1954),* în „Pontica", XVIII, 1985, pp. 285—305.

[101] În 1935 au fost vîndute 56.000 t ciment, iar în anul următor — 54.000 t (în cei doi ani, Fabrica din Turda vînduse cîte 95.000 t). Conform aceleiași surse, în 1936 capacitatea Fabricii era doar de 126.000 t, față de capacitățile fabricilor din Turda (141.000) și Brașov (132.000) *(Enciclopedia României,* vol. III, *Economia națională. Cadre și producție,* Imprimeria Națională, București, 1939, p. 903).

electrică proprie, ce dezvolta o forță motrice de 2.980 C.P. De-a lungul anilor, personalul muncitor și de conducere a cunoscut o fluență în cadrul acelorași limite, în funcție de sezonul respectiv — de fabricație sau de oprire a acesteia și efectuarea reparațiilor —, diferențele fiind minime. În 1930, de pildă, cînd nu se producea ciment, erau 162 salariați, dintre care 118 muncitori (53 calificați); la sfîrșitul aceluiași an, la 31 decembrie, numărul angajaților se ridica la 215 (56 lucrători calificați); la 31 decembrie 1929 — el era de 182 oameni, iar la 31 decembrie 1939 se cifra la 203 (56 calificați)[102].

În regiune se găseau mai multe *fabrici de cărămidă*[103]. La începutul anilor '20, *Fabrica de Țiglă și Cărămidă „Frații Pușchilă"*, din Cernavodă, producea 500.000 cărămizi și 350.000 țigle/an; avea 32 de lucrători (48 în 1928), 46 C.P. și 800.000 lei capital (23.000 lei aur în 1928). *Fabrica de țigle „Duțu Papuc"*, din Hîrșova, distrusă în timpul primului război mondial — rămasă, astfel, fără instalațiile mecanice respective —, va lucra încă manual în 1923 ; în 1928 este înregistrată cu o forță motrice de 35 C.P. *Fabrica „Ovidiu"* (A. Damadian) a fost și ea distrusă de inamic[104], lucrînd manual în primul deceniu interbelic ; în 1928 producea *tuburi de ciment și bazalt*. În 1935, o altă întreprindere de profil, *Fabrica de sobe de teracotă „M. Angelescu"*, din Constanța, avea 8 salariați (1 patron, 4 lucrători, 3 salahori)[105]. O întreprindere specializată, de mai mari dimensiuni, printre cele mai importante din țară, se afla la Medgidia ; este vorba de *Fabrica de Cărămizi refractare și tuburi de bazalt*, ce data din 1912 (în 1916 avea un număr de 51 salariați[106]). În 1923, fabrica — aparținînd lui Alfred Mendel și ing. Albert Kinbaum — este cumpărată, prin licitație publică, de societatea anonimă, cu sediul la Craiova, *Industriile Ceramice* (capital social — 14 milioane lei). În 1938, aici lucrau 106 salariați ; avea un teren propriu de 13 ha, locuințe muncitorești pentru 10 familii[107]. În 1928 are un capital investit de 80 C.P. și 25 lucrători (aceeași forță motrice o va avea și în perioada celui de-al doilea război mondial, cînd își încetează de mai multe ori activitatea ; era, de asemenea, dotată cu 6 mașini necesare

[102] Conform datelor inserate în *Enciclopedia României*, în 1936 forța motrice a Fabricii era estimată la 3.675 C.P., iar numărul lucrătorilor se cifra la 97 *(Ibidem)*.

[103] În 1879 este consemnată existența, la Constanța, a 2 fabrici de cărămizi, cu 20 lucrători și o producție anuală de 500.000 bucăți, pentru ca în anul 1896 numărul lor să ajungă la 12 (Gh. Dumitrașcu, *Dezvoltarea social-economică a Dobrogei între anii 1878—1900*, în *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Constanța, 1971, p. 8). În județul Tulcea, în anii premergători primului război mondial existau 5 fabrici de cărămizi și 2 de var (P. Zaharia, L. Ghețasim, *Situația economică a județului Tulcea în anii 1878—1916*, în „Peuce", IX, 1984, p. 404).

[104] Vezi și N. Năsturaș, *Industria ceramică în Dobrogea*, „Dobrogea economică", III, nr. 3—5, 1924, p. 11.

[105] Arhivele Statului Constanța, *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 34/1935, f. 20.

[106] *Loc. cit.*, dos. 34/1936, f. 45; vezi și Loc. cit. *Fond Fabrica de produse refractare „Speranța"*, dos. 72/1937, f. 5.

[107] Loc. cit., *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 95/1942, f. 3.

măcinării, malaxării și presării materiilor prime folosite[108]. La Murfatlar (Basarabi) se găsea *Fabrica de cretă*, proprietatea lui Tache Manicatide ; în 1928 avea un capital investit de 30.000 lei aur, o forță motrice de 10 C.P. și 10 lucrători.

Un important sector al acestei ramuri era cel al *industriei extractive*, pentru nordul regiunii[109]. Erau exploatate granitul, calcarul, gresia, șisturile verzi ; cea mai renumită carieră de granit era cea de la Iacobdeal, care se întindea, în 1925, pe o suprafață de 106 ha. În 1928, *Societatea „Turcoaia Granit"*, din județul Tulcea, avea un capital social de 3,5 milioane lei, 95 C.P. și 350 lucrători ; producea anual 45.000 t pavele, piatră spartă etc. După 1919 intră în exploatare sistematică *mina de cupru de la Altîn-Tepe*, dotată cu utilaje moderne (prospecțiunile cu metode științifice ale minei vor începe în 1898). În 1927, la această mină existau 3 puțuri cu 27 de galerii, extrăgîndu-se, în medie, 90 t minereu[110]. În epocă se aprecia însă, că minele de cupru de la Altîn Tepe au fost ținute ca o rezervă, „deși punerea lor în exploatare ar fi dus la ridicarea economică a bazinului minier amintit și poate la apariția altor industrii locale, care ar fi prelucrat aceste minereuri"[111].

În perioada interbelică, la Constanța a funcționat — timp de 13 ani — și o unitate aparținînd *industriei sticlăriei*. Într-adevăr, în 1923 începe să funcționeze pe șos. Murfatlar (azi, șos. F. Sîrbu), *Fabrica de sticlărie „Cristalul Dobrogei"*; avea un capital social de 500.000 lei, un capital investit de 24.000 lei aur, o forță motrice de 85 C.P. și 33 de lucrători; producea sticlărie suflată și presată. La începerea activității, presa locală consemna, cu vădită satisfacție : „Se aștepta cu multă nerăbdare începerea activității acestei fabrici, fiindcă lipsa sticlăriei era bine simțită pe piața dobrogeană. Iată în fine — se conchidea — o nouă industrie înfiripată și care are meritul enorm că pune în valoare materia primă din județul nostru"[112] ; în 1936, „fosta fabrică de sticlă „Cristalul" din orașul nostru"[113] este vîndută și ea (împreună cu fosta Fabrică de bere „Gruber"), ca fier vechi, Uzinelor Reșița.

---

[108] *Loc. cit.*, dos. 83/1943, f. 1. În epocă se considera că argila refractară cea mai bună se găsea, în Vechiul Regat, la Tg. Jiu, cea de calitate mediocră la Medgidia, în restul teritoriului fiind de calitate inferioară (*Enciclopedia României*, III ..., p. 915). Producția de tuburi de bazalt se ridica, la Medgidia, la 30.000 bucăți anual : în restul țării, se mai fabricau doar la Comarnic, Cristian (jud. Brașov) și la *Fabrica „Ovidiu"*, din Constanța (*Ibidem*, p. 889).

[109] Vezi V. Postelnicu, *Op. cit.*, pp. 202—203 ; P. Zaharia, L. Gherasim, *Op. cit.*, pp. 403—404. De menționat faptul că, în perioada interbelică, *cele mai importante întreprinderi din „industria de pavaj"* se găseau în județul Tulcea ; în 1936, cele 3 întreprinderi mai mari — *Turcoaia—Granit*, *Calea* și *Ghenciu & Dumitru* — totalizau 38,7 milioane lei capital investit (40% din totalul captalului național în ramura respectivă), utilizau o forță motrice de 610 C.P. (31%) și foloseau munca a 1.170 lucrători (65%) (*Enciclopedia României*, III..., p. 908).

[110] V. Postelnicu, *Op. cit.*, p. 203.

[111] „Dobrogea jună", XXXVI, nr. 32, 30 martie 1940, p. 2.

[112] „Dacia", X, nr. 139, 22 iunie 1923, p. 1.

[113] „Dobrogea jună", XXXII, nr. 26, 15 octombrie 1936, p. 1.

INDUSTRIA ARTELOR GRAFICE. În perioada interbelică — ca și pînă atunci, de altfel[114] —, ramura tipografică a fost foarte bine reprezentată în județele dobrogene. În 1938, în județul Constanța fiinţau 8 tipografii, ce susţineau multitudinea apariţiilor jurnalistice[115] şi o destul de bogată producţie de carte. Este vorba de tipografiile *Constanța* (înființată în 1914), *Albania* (1915), *Speranța* (1922), *Dobrogea jună* (1923), *Lucrătorii Asociați* (1923), *Dacia* (1931), *Modernă* (1937) și *Tiparul* (1937)[116].

Dintre acestea, cele mai mari şi mai cunoscute erau *Albania* şi *Dobrogea jună* (ambele subintitulate *Institute de Arte Grafice).* Prima fusese înfiinţată în 1915 de librarul şi tipograful de origine albaneză Mihail Sotir ; situată pe str. Traian nr. 18, ea avea la începutul anilor '20 un număr de 26 lucrători şi 10 ucenici. În noiembrie 1942, existau 13 salariaţi (dintre care 6 zețari şi 1 maşinist), iar în iulie 1944 — 31 salariaţi[117]. Tipografia *Dobrogea jună* aparţinea lui Constantin N. Sarry, proprietarul ziarului cu acelaşi nume ; este inaugurată în 1923, în localul propriu din str. Scarlat Vârnav nr. 27, colţ cu str. M. Dumitru. La începutul activităţii sale, ea a fost dotată cu 1 boston, 1 tighel, 2 maşini plane şi 4 maşini de legătorie, fiind deservită de 1 tipograf şi 10 lucrători; în noiembrie 1942, personalul se redusese la 4 lucrători calificaţi (ziarul mai avea 1 administrator, 2 lucrători necalificaţi şi 1 redactor — I. Neicu)[117]. O altă tipografie cunoscută era *Tipografia Comercială „Lucrătorii Asociaţi"*, înfiinţată în 1923. Era o societate în nume colectiv, proprietarii săi fiind meşterii tipografi Şt. Petrescu şi Şt. Diacato; ea avea 3 bostoane, 1 tighel, 2 maşini plane, 4 maşini de legătorie — şi un număr de 6 lucrători şi 7 ucenici. În iulie 1944, numărul salariaţilor ajunsese la 18[118].

---

[114] Cea mai veche tipografie constănţeană este cea care începe tipărirea, în 1885, a „Farului Constanţei" — tipografia *„Română"*. Alte tipografii, pînă la primul război mondial, au fost : *I. Georgescu & Gr. Grigoriu* (1888), denumită *Aurora* din 1898, *Universala* (1891), *Ovidiu* (1901), *Traian* (1901), *D. Nicolaescu* (1904) (utilajele acestei tipografii vor fi vîndute, în 1915, lui Mihail Sotir, proprietarul tipografiei *Albania*), *Vulcan* (1914), *Dacia* (1914), *Albania* (1915) (St. Lascu, *Apariţia presei în judeţul Constanţa şi dezvoltarea ei pînă la primul război mondial*, în „Revista muzeelor şi monumentelor. Muzee", XXIII, nr. 3, 1986, p. 70).

[115] Vezi Idem, *Prezentarea presei locale interbelice în cadrul Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa (I—II)*, în Ibidem, XV, nr. 8, 1978, p. 64—71; XVI, nr. 2, 1978, pp. 47—52. În perioada interbelică au apărut la Constanţa circa 160—170 titluri de publicaţii, iar pînă în 1918 — circa 90 (vezi şi foarte utilul instrument de lucru care este recentul apărut catalog, D. Constantin-Zamfir, Oct. Georgescu, *Presa dobrogeană (1879—1980). Bibliografie comentată şi adnotată*, Biblioteca judeţeană, Constanţa, 1985, passim).

[116] Arhivele Statului Constanţa. *Loc. cit.*, dos. 108/1942, fl. ; dos. 71/1944, f. 4.

[117] *Loc. cit.*, dos. 95/1943, f. 6. Această tipografie are un rol important în activitatea publicistică şi editorială a coloniei albaneze din România. În perioada interbelică, începînd cu 1921, de sub teascurile sale au apărut mai multe cărţi şi broşuri (în limbile română, albaneză şi franceză) în cadrul colecţiei *Bibliotheca albanica.* Tot aici au fost imprimate publicaţiile „Shquipëri'e ré" („Albania nouă") (1920—1935) şi „Dodona" (1922—1927) (vezi L. Marcu, *Mbi aktivitetin e tipografisë (shtypshkronjës) shqiptare te Konstancës (dekada e tretë — e katërt e shek XX)*, în Seminari VII / Universiteti i Kosovës, Fakulteti Filozofik /, Prishtinë, 1982, pp. 341—346).

[118] Arhivele Statului Constanţa. *Loc. cit.*, dos. 71/1944, f. 4.

În perioada interbelică, în județul Tulcea[119] au ființat 4 tipografii mai mari. Cea mai importantă dintre ele a fost *Dobrogea*, a proprietarilor Sava Doncev și Crum Doncev (prima publicație este tipărită în 1884, ultima — în 1935); tipografia *Dunărea* scoate prima publicație în 1931, nu are o activitate prea bogată; este naționalizată în 1948 (proprietar — M. Cazanegra); tipografia *Modernă* (proprietar — Panait P. Dumitriu) funcționează între 1921 și 1948; tipografia *Curierul Tulcei* face să apară mai multe publicații în perioada 1925—1935[120].

În 1928, la Constanța sînt consemnate în ramura „cartonajelor și confecției de hîrtie" „fabricele" *Alba Iulia* și *Kiahta*.

La capătul acestor rînduri, cîteva date statistice oficiale, de epocă, vin să întregească imaginea globală a industriei dobrogene interbelice. În județul Constanța, în 1935 existau un număr de 14 întreprinderi și societăți industriale ce aveau un *capital investit de peste 5 milioane lei:*[121]

Silozul și Uscătoria de cereale a Regiei Autonome P.C.A.	— 550 milioane lei
Fabrica de ciment din Cernavodă	— 143 milioane lei
Fabrica de bidoane și stația de export	— 67 milioane lei
Atelierele mecanice ale Soc. „Steaua Română	— 49 milioane lei
Atelierele de construcții mecanice „E. Wolff"	— 23 milioane lei
Atelierele maritime ale Administrației Comerciale P.C.A.	— 16 milioane lei
Fabrica de ambalaje metalice „Tomis"	— 9 milioane lei
Moara automată „Gloria"	— 8 milioane lei
Moara „Dobrogeana"	— 7 milioane lei
Fabrica de șuruburi din Saligny	— 7 milioane lei
Rizeria „Românească"	— 6 milioane lei
Rizeria „Rangoon"	— 5 milioane lei
Fabrica de cărămidă și tuburi de bazalt „Industriile Ceramice" din Medgidia	— 2 milioane lei

(Aceasta din urmă avea un capital social de peste 5 milioane lei, respectiv 7 milioane).

[119] Vezi P. Zaharia, *„100 de ani de presă tulceană". 1879—1979*, Supliment „Peuce", Muzeul „Delta Dunării", Tulcea, 1979, passim.

[120] Pînă în 1916 au mai ființat tipografiile: *Bălășescu* (1906), *Goldenberg* (1912), *Națională* (1898), *Română* (1880). La Sulina este semnalată, de asemenea, tipografia *Socrate* (1885), existentă și în anii '30.

[121] *Enciclopedia României*, vol. II, *Țara Românească*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 155, 156. Pe larg, vezi St. Lascu, *Date statistice privind stadiul dezvoltării industriei românești transdunărene (1919—1944)*, în „Studii și articole de istorie", LV—LVI, 1987, pp. 231—239.

Pentru *județul Tulcea*, la același indicator, exista un număr de 5 întreprinderi și societăți[122]:

Cariera de piatră a Soc. „Turcoaia Granit" — 17 milioane lei
Cariera de piatră „P. Ghenciu & S. Dumitriu" din Măcin — 12 milioane lei
Fabrica de pielărie a Soc. „Talpa" — 12 milioane lei
Cariera de piatră a Soc. „Calea" din Iacobdeal — 10 milioane lei
Fabrica de cherestea „A. Avramide" — 7 milioane lei

Un tabel al *ÎNTREPRINDERILOR DOBROGENE AVÎND PESTE 5 C.P. SAU CEL PUȚIN 20 LUCRĂTORI*, pe ramuri de activitate, arată, pentru anul 1935, următoarea situație:[123]

— *Județul Constanța* —

Industria	Numărul fabricilor		Forța motrice (C.P.)	Personal ocupat	Valoarea producției (mii lei)
	Active	Închise			
Alimentară	11	1	1.049	187	146.293
Textilă	3	—	101	58	6.842
Chimică	2	—	43	8	830
Metalurgică	10	1	1.736	1.109	100.043
Hîrtie și Arte Grafice	1	—	9	15	946
Pielărie	—	1	206	—	—
Lemnului	1	1	98	7	140
Materiale de construcții	5	—	3.163	231	95.365
T o t a l	33	4	6.405	1.615	350.459
				— *Județul Tulcea* —	
Alimentară	5	1	165	17	4.426
Textilă	1	—	12	4	200
Pielărie	2	—	380	264	51.046
Lemnului	1	—	195	13	1.280
T o t a l	9	1	752	298	56.952

[122] *Ibidem*, pp. 691, 483.

[123] *Ibidem*, pp. 155, 483. (Nu sînt cuprinse în această statistică exploatările miniere, petroliere, carierele, uzinele de apă și de electricitate). Așa cum am menționat deja, în județul Tulcea trei mari întreprindei din domeniul exploatării carierelor aveau, în 1935, o forță motrice de 610 C.P. și întrebuințau 1.170 lucrători. În ceea ce privește județul Constanța, forța motrice utilizată de societățile petrolifere poate fi estimată la circa 3.500 C.P.

Valoarea producției industriale a județelor dobrogene constituie unul din indicatorii elocvenți ai acestei ramuri economice.

În anul 1937, valoarea producției anuale „a meseriașilor și industriașilor" din județele dobrogene (inclusiv a celor din sudul regiunii) era de circa 1,2 miliarde lei — respectiv 12 la sută din totalul veniturilor regiunii (la rîndul lor, acestea reprezentau același procent în totalul veniturilor țării)[124]. În anul 1929, valoarea producției industriale, tot pentru cele patru județe transdunărene, se cifrase la 708 milioane lei[125] (nu se specifică dacă valoarea producției din atelierele meseriașilor era înglobată în această cifră ; probabil nu era luată în calcul).

Pentru *județul Constanța* această valoare era estimată la 391 milioane lei — ceea ce îl situa pe locul 11 în Vechiul Regat și 27 în rîndul județelor din întreaga țară. *Cele mai mari venituri erau realizate în industria alimentară* (127 milioane lei) și în cea a *materialelor de construcții* (114 milioane lei) (ponderea acestei ramuri era dată de producția Fabricii de ciment din Cernavodă). Urmau, apoi, ramurile metalurgică (88 milioane lei), chimică (41 milioane lei), textilă (aproape 5 milioane lei), hîrtie și arte grafice (peste 3 milioane lei), pielărie (1,8 milioane lei), lemnului (1,5 milioane lei) și ceramică (1,2 milioane lei).

Pentru *județul Tulcea,* aceeași valoare era estimată la 100 milioane lei, ceea ce îl situa pe locul 23 în Vechiul Regat și 54 în întreaga țară. Cele mai mari venituri erau realizate, de departe, în *industria pielăriei* (Fabrica „Talpa", în special). Urmau, apoi, ramurile alimentară (13,8 milioane lei), lemnului (6 milioane lei), textilă (2,6 milioane lei), metalurgică (640 mii lei).

Forma juridică și rentabilitatea contabilă a întreprinderilor constituie și ele indici semnificativi privind ponderea industriei din cele două județe transdunărene supuse analizei.

În 1939 existau în județul Constanța *13 societăți anonime industriale,* ce aveau un capital social de 158 milioane lei, iar un total activ de 313 milioane lei ; aceste cifre situau județul pe locul 11 (numărul societăților industriale), tot 11 (capital social) și 14 (total activ) — în rîndurile celor 81 de județe ale țării. Beneficiul total se ridicase la 2,7 milioane lei (locul 19). În județul Tulcea exista o singură întreprindere organizată sub forma unei societăți anonime pe acțiuni (*Unirea* — „Fabrică de băuturi

[124] Nic. Ștefan, *Aspectul și valoarea economică a Dobrogei,* în „Dobrogea economică", XLVII, nr. 88—89, 15 martie — 1 aprilie 1938, p. 1.

[125] N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic și juridic,* Monitorul Oficial și Imprimeriile. Imprimeria Națională, București, 1935, pp. 244-247.

gazoase") (1 milion lei capital social, 2 milioane lei total activ, 650 mii lei beneficiu total)[126].

Personalul întreprinderilor industriale dobrogene este destul de dificil a fi stabilit, mai ales pentru primul deceniu interbelic,[127] din lipsa unor riguroase și unitare — din punct de vedere metodologic — statistici.

Conform unei situații întocmite în 1922, de către inspectorul regional de specialitate, industria în cele patru județe transdunărene întrebuința un număr de 2.825 lucrători (majoritatea, respectiv 1.157, fiind în cadrul ramurii alimentare)[128]. Pentru anul 1924, o gazetă constănțeană avansa cifra de 11.000 de salariați, ce-și desfășurau activitatea în întreprinderile dobrogene.

O situație mai amănunțită a numărului angajaților în industrie rezultă din analiza recensământului general din 1930. Potrivit datelor acestuia, numărul total al personalului salariat — în industrie și mine, în întreaga Dobroge — se ridică la 24.641 oameni[129]. Dintre aceștia — lucrători calificați 2.868 — lucrători necalificați 3.402 — ucenici 3.768 — funcționari 334 — personal de conducere 6.329 (inclusiv micii patroni-proprietari de ateliere)[130]. În județul Constanța, numărul angajaților respectivi ajungea la 7.113, iar în Tulcea la 5.237 (inclusiv patronii ce lucrau ei înșiși și aveau 1—2 angajați).

---

[126] *Statistica societăților anonime din România*, vol. XXII (1940), Editura Institutului Central de Statistică, București, 1942, p. 88. În 1922, în județele dobrogene numărul societăților industriale anonime era de 9 (capital — 26,4 mil. lei) (O. Văleanu, *Societățile pe acțiuni în Dobrogea*, în „Dobrogea economică", II, nr. 5, 1923, p. 137). Conform *analizei statisticii impozitelor directe*, pe anul 1931, în județul Constanța existau 178 de contribuabili (industriași particulari, societăți în nume colectiv sau comandită) cu un venit net de 14 milioane lei (impozitul respectiv se ridica la 1,9 milioane lei). Această sumă situa județul Constanța pe locul 12, între cele 35 ale Vechiului Regat. Veniturile din industrie ale societăților anonime se cifrau la 9,1 milioane lei (impozit — 1 milion lei), ceea ce situa județul pe locul 4 — după București, Prahova și Brăila. (De remarcat, însă, că din punctul de vedere al comercianților impozabili, a veniturilor realizate de aceștia, județul se situa pe locul 7). (*Statistica impozitelor directe pe anii 1930 și 1931*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1933, pp. 61, 99).

[127] Vezi V. Ciorbea, *Privire istorică asupra structurii socio-profesionale a populației dobrogene între anii 1918—1933*, în *Lucrări științifice. Științe sociale*, Institutul de învățământ superior, Constanța, 1981, p. 67.

[128] N. Năsturaș, *Industria alimentară în Dobrogea*, în „Dobrogea economică", I, nr. 8, 1922, p. 273.

[129] S. Manuilă, *La population de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Académie Roumaine, București, 1938, p. 493. De precizat că cifra de 24.641 oameni înglobează *totalul personalului salariat* în industrie și mine (inclusiv patronii sutelor de mici ateliere în care lucrau ei înșiși, alături de 1—2 lucrători; existau, în acest sens, 2.400 „întreprinderi" cu 1 singură persoană și alte 3.000 având 2—5 persoane), nefiind vorba, prin urmare, doar de lucrători — cum s-a consemnat, dintr-o scăpare, fără îndoială, într-un material altminteri riguros și la obiect (V. Ciorbea, *Op. cit.*).

[130] Cifre reproduse după *Anuarul statistic al României. 1937 și 1938...*, pp. 316—317 ; însumate, ele totalizează 16.701 angajați în industria dobrogeană în anul 1930. Dintre aceștia, un număr de 3.854 salariați erau angajați în întreprinderi cu peste 20 de persoane.

În anul 1935, numărul persoanelor ocupate în industrie — calculat numai pentru întreprinderile cu peste 20 lucrători — era de 1.615 angajați în județul Constanța și 298 în județul Tulcea[131].

Pentru întregirea unei imagini globale, consemnăm și rezultatele unei anchete întocmite la 27 iulie 1944[132].

Tablou de situația numerică a tuturor întreprinderilor industriale cu peste 10 salariați din regiunea Constanța și felul întreprinderilor

Denumirea	Localitatea	Numărul salariaților
1. Soc. „Concordia"	Petrolifere — petrol și ambalaje metalice —	
1. Soc. „Concordia"	Constanța	272
2. Soc. „Astra Română"	— „ —	217
3. Soc. „Steaua Română"	— „ —	107
4. Soc. „Columbia"	— „ —	37
5. Soc. „Româno-Americana"	— „ —	47
6. Soc. „Unirea"	— „ —	39
7. Soc. „Trans-Petrol"	Cerna-Vodă	30
		749
	Cariere	
1. „Ovidiu D.P.M."	Ovidiu	130
2. „C. Ioanid"	— „ —	69
3. „C. Cantacuzino"-Mariella	Topalu	87

[131] *Enciclopedia României*, II,..., pp. 155, 483. În 1935, în raza circumscripției Constanța a Camerei de Comerț și Industrie erau înregistrați 54 de alegători la Secția Industrială și 170 la Mica Industrie și Meserii (la Secția Comercială numărul alegătorilor ajungea la 1488 (*Lista electorală de comercianți și industriași din circumscripția Camerei de Comerț și industrie Constanța pe anul 1933*, Institutul de Arte Grafice „Dacia", Constanța, f. a., p. 10). Cei 54 de alegători de la Secția industrială proveneau din Constanța (36), Cernavodă (5), Mangalia (3), Medgidia (3) (proprietarii a 2 mori țărănești și a unei fabrici de ape gazoase), Cobadin (2) (proprietarii fabricii de ape gazoase și a fabricii de făină), Adamclisi (1) (moară automată), Independența (2) (două mori). Conform unei statistici din 1939, „*nr. muncitorilor de toate categoriile*" era, în județul Constanța, de *16.849*, repartizați astfel : 13.879 la Constanța, 1.200 la Carierele Ovidiu, 650 la carierele de la Hîrșova — Topalu, 1.047 la Cernavodă, 496 la Mangalia ; în statistică nu apare, totuși, Medgidia (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 70/1939—1940, f. 9).

[132] *Loc. cit.*, dos. 71/1944, f. 73—74. (În statistică am păstrat și enumerarea întreprinderilor din actualele județe Călărași și Ialomița, ce făceau parte, în perioada respectivă, din raza Inspectoratului Muncii Constanța ; despre situația acestora, vezi St. Lascu, *Aspecte privind dezvoltarea social-economică a zonei Bărăganului călărășean pe baza unor documente de arhivă (perioada interbelică)*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. Contribuții*, Călărași, 1985, pp. 167—172).

4. „Granit“	Măcin	94	
5. „C. Turcoaia Granit“	Turcoaia	249	
6. „C. Calea Nouă Iacob Deal“	— „ —	150	
7. C. „ing. Greceanu“	— „ —	20	
8. C. „Rocca“	Greci	12	
9. C. „Calea Nouă“	— „ —	50	
10. C. „Ion Tănase“	Turcoaia	10	
11. C. „Turcoaia“	Greci	130	
12. C. „Rasim Serif“	Hîrșova	14	
13. C. „S.A.R.I.C.“	Jud. Constanța	28	
		1.043	

Industria metalurgică

1. „Atelier mecanic Oprică“	Medgidia	15	
2. „ „ Energia“	Constanța	33	
3. „I. Iorgu și I. Lamurianu“	— „ —	13	
4. „Atelier mecanic Prini“	Călărași*	17	
5. „ „ Ford“	Constanța	18	
6. Fabr. „Getta“	— „—	142	
7. „ „ Tomis“	— „—	34	
8. „ Șuruburi	Cerna Vodă	142	
9. Șantierul Naval Constanța	Constanța	2.684	
10. Soc. Comunală de electricitate	— „—	98	
11. Dir. Dunării Maritime	Sulina	498	dispersată
12. „Săgeata“ (societate de transport)	Constanța	43	
13. Dir. Porturilor Maritime	— „—	645	
14. „Uzinele Comunale“	— „—	267	
		4.649	

Industria textilă

1. Țesătoria „Dobrogeana“	Constanța	260	
2. „Fuiorul Dobrogean“	Mangalia	55	
3. Coop. „Sănătatea“	Constanța	13	
4. Fabr. „Textila de in“	Fetești	40	
		368	

Industria chimică

1. Fabr. „Talpa“	Tulcea	41
2. „Fabr. de săpun Baciu și Gulea“	Constanța	11
		52

Industria alimentară

1. „Bella Gusta“, A.D. Nicolau	Constanța	24
2. „Dobrogea Orientală“	— „ —	22
3. „Fabrica de biscuiți Pandelaris“	— „ —	45
4. „Efremov“, paste făinoase	Tulcea	20
5. „Fabrica de uleiu“	— „ —	25
6. „Horen“, fabrică de rahat	Constanța	45
7. „Moara Vinești“	Călărași	12
8. „Moara Dobrogeana“, C.N.R.	Constanța	10
9. „Moara Damadian“	— „ —	14
10. „Moara Gloria“	— „ —	18
11. „Geambazu și Sarasnologlu“ (fabrică de rahat)	— „ —	10
12. „Hamdjy Zade“ (rahat și bomboane)	— „ —	13
		258

Arte grafice

1. Tip. „Albania“	Constanța	31
2. „Lucrătorii asociați“	— „ —	18
		49

Construcții

1. „Fabr. de Var“	Isaccea	13
2. „Fabrica de cărămizi Hagianov“	Com. Manasia (Ialomița)	225
3. „Fabrica de cărămizi Pușchilă“	Cerna Vodă	25
4. Fabrica de ciment	— „ —	216
5. „Fabr. de caolin“	Măcin	10
6. „Fabr. de cherestea Avramide“	Tulcea	19
7. „Timplăria Gumuscian“	Constanța	15
8. „Fabr. Talpa“	Tulcea	41
9. „Fabr. Ceramica“	Medgidia	17
10. „Creditul minier“	Altîn-Tepe	158
		698

Recapitulare

Petrolifere	749 salariaţi
Cariere	1.043
Metalurgice	4.649
Textile	368
Alimentare	258
Arte grafice	49
Construcţii	698
Chimică	52

Şeful Inspectoratului muncii Constanţa
Subinspector general, I. Popovici
/ss/

Din totalizarea cifrelor de mai sus, reiese că în judeţul Constanţa se aflau, în vara anului 1944, 6.173 salariaţi, în industrie, iar în judeţul Tulcea — 184.

AN APPROACH TO THE HISTORY OF ROMANIAN INDUSTRY BETWEEN THE TWO WORLD WARS
THE MAIN COMPONENTS OF THE INDUSTRIAL BRANCHES FROM DOBRUDJA

STOICA LASCU

— *Summary* —

Between the two world wars the Textile and Leather Industry in Dobrudja had three main units : Tăbăcăria Românească — a tanning house — Constanţa 1879), Tăbăcăria D. Caloyros (Constanţa; with 18 workers in 1928); the Tanning House Factory „Talpa" (Tulcea, 1919, the most important). Among the weaving mills, the most important one was the „Dobrogeana" Factory (Constanţa, 1938). The chemical industry was represented by some small workshops — of soap and oil. In Cernavodă we find between 1902 and 1930 an oil distillery, too. The wood industry was represented by the „Avramide" Timbers Factory and by „St. Borş" Timber Factory (Isaccea); in Constanţa there were many mechanical joiner's workshops. No paper mills could be found in Dobrudja between the two world wars but there were many initiatives in this matter, unfortunately without finality. The building materials industry was of the best represented one in this area with the most important industrial unit — the Cernavodă Cement Factory (set up by some Belgian capitalists in 1899 — firest year of production — 1902). There were also many brickyards and tiles factories. In 1912, one of the most important refractory brickyard and basalt tubes factory could be found in Medgidia. In Murfatlar there was a chalk factory. In the northern parts of Dobrudja there were important building sites for the extractive industry — granite, limestone and grit stone quarries. From 1919 the copper mine from Altîn-Tepe starts working. The graphic arts industry was also well represented in Constanţa and Tulcea. In this matter, in 1938, we could find 8 printing houses in Constanţa and 4 in Tulcea.

DIN ISTORICUL AVIAȚIEI NAȚIONALE INTERBELICE. CONSTRUIREA PRIMULUI HIDROAVION ROMÂNESC („GETTA") — ÎMPREJURĂRI, IMPLICAȚII, URMĂRI (II)*

GH. DUMITRAȘCU,
ST. LASCU

La începutul anului 1926, Direcțiunea Aeronauticii comunică Societății de Transport Constanța (S.T.C.) că s-a aprobat comanda doar pentru un număr de trei aparate (dintre care unul era cel pentru proba statică, fără a putea zbura efectiv) și la prețuri inferioare ofertei — respectiv de 900.000 lei și 620.000 lei (această ultimă sumă era afectată aparatului folosit la proba statică)[51]. Inițial, conducerea S.T.C. nu este de acord cu aceste prețuri, socotite a fi „inacceptabile", arătînd că *„chestiunea hidroavionului „Getta"*, conceput, fabricat și încercat luni de zile numai pe spezele și riscurile noastre, în prezența atîtor foruri militare competente în cap cu D-nii Inspectori generali ai Marinei și Aeronauticii, *iese cu totul din regimul subvențiilor de proiecte pe care Direcțiunea Superioară a Aeronauticii încearcă să ni-l aplice,* căci noi am prezentat, ca orice altă fabrică un prototip de hidroavion românesc, supus tuturor încercărilor" ; în întîmpinarea către Ministerul de Război se preciza că aplicarea regimului de subvențiuni (deci, prețuri sensibil inferioare) „ar fi enorm de păgubitoare nu numai intereselor noastre morale și materiale, căci ar nimici complet elanul și scopul patriotic pentru care noi am făcut atîtea sacrificii, și ar opri în loc cu mari pagube pentru noi fabricațiunea acestor aparate atît de necesare oștirei, dar încă ar împiedica industria noastră națională de a veni în ajutorul armatei"[52]. Este refuzată, din partea Ministerului de Război, și cererea de a se aplica „în ceea ce privește comanda hidroavionului «Getta» același regim care se aplică caselor furnizoare din străinătate, sau cel puțin care s-a aplicat aparatului «Proto No. 1» construit la «Astra» și din care s-a comandat 25 de aparate dintr-o dată pe baza unui singur prototip, încercat numai în zbor, cu deosebirea că noi nu angajăm cu nimic

* Prima parte a materialului, în „Pontica", XIX, 1986, pp. 223—236.

[51] *Loc. cit.*, f. 20 ; se face și precizarea că, în „ceea ce privește tipul de zbor motor, avînd în vedere unitatea de material ce urmărim a avea în programul nostru Aeronautic, el va fi destinat de Direcția Aeronauticei".

[52] *Loc. cit.*, f. 21.

Ministerul în comanda *celor 5—10 aparate pe care o solicităm,* pentru a avea un punct de orientare în viitor, aparate pe care noi *acceptăm a nu fi recepționate pînă cînd nu se va face întîi proba statică,* ceea ce nu s-a întîmplat cu aparatul «Proto No. 1».

După alte schimburi de adrese și memorii, în martie 1926 S.T.C. acceptă suma oferită de către Ministerul de Război — ea se ridica la 2.420.000 lei pentru cele trei aparate —, precizînd că „deși nu corespunde prețurilor reale stabilite de noi, totuși o acceptăm ca o contribuție din partea Statului la aceste aparate pentru probe, rămînînd ca Societatea să suporte și mai departe sacrificiu bănesc pentru acoperirea diferențelor dintre prețurile reale de construcție și suma mai sus acordată de Minister ; și aceasta în scopul de a putea să dovedim — adaugă ofertanții — seriozitatea întreprinderii noastre și pentru ca performanțele și calitățile hidroavionului «Getta. Tip R.A.S.-1», rezultate din experiențele făcute cu prototipul nostru, să poată fi constatate în mod oficial formal, rămînînd ca prima de încurajare aprobată (tacit și verbal, căci din contractul încheiat, ca și din alte documente, nu rezultă o dovadă scrisă — n.n.) de Domnul Ministru de Război în urma cererii noastre din martie cr., să ne fie acordată după ce se va fixa cuantumul ei"[53].

Acceptînd reducerea atît de mare a prețului (respectiv, de la 1.852.514 lei la 900.000 lei pentru un hidroavion fără motor), în schimbul unei „prime de încurajare pentru construcțiune, care ar compensa într-o slabă măsură sacrificiile și cheltuielile noastre", *S.T.C. încheie la 26 martie 1926 contractul*[54] *cu Ministerul de Război* (titular, general de divizie Gh. Mărădărescu), în urma aprobării referatului acestuia de către Consiliul de Miniștri prin Jurnalul nr. 297 din 24 martie 1926[55].

După încheierea contractului — așadar, sub așteptările societății constructoare a primului hidroavion românesc, lipsită de încurajarea și bunăvoința organelor de stat —, în tot cursul anului 1926 are loc execuția celor trei aparate, sub controlul organelor Ministerului, pentru ca la 14—15 decembrie, de abia, să aibă loc probele statice (hidroavionul static fusese terminat încă din luna august), *primele probe statice de hidroavion făcute în țara noastră.* Deși condițiile tehnice pentru aceste probe nu au fost asigurate de către Minister, așa cum prevedeau normele în vigoare (de pildă, nu exista un planșeu de beton, iar lipsa cricurilor adecvate s-a resimțit negativ), „în tot timpul execuției probelor statice nu s-a observat nici o deformație la părțile metalice (faruri, bolțuri, buloane, tendoare, cabluri etc.) și nici la cele lemnoase"; rupturile la lonjeroane fiind socotite „ca un accident provenit din cauza situațiunilor imperfecte în cari am fost nevoiți

---

[53] *Loc. cit.*, f. 25 (se stabilesc ca respectivul cuantum să fie definitivat după ce avea să se primească raportul atașatului militar român în Franța, „însărcinat de Minister să se intereseze în privința primelor de construcție acordate în Franța) (*Loc. cit.*, f. 229).

[54] *Loc. cit.*, f. 27.

[55] În motivația acordării sumei de 2.420.000 lei, miniștrii de război și finanțe avansează „*obligațiunea morală de a se încuraja atît inițiativa cît și industria românească*" (*Loc. cit.*, f. 29) (subl. n.)

să executăm probele statice, iar nicidecum (de) la un defect de fabricațiune sau o rezistență insuficientă a acestor două piese (ambele lonjeroane — n.n.) cari — prin cedarea lor — au antrenat forțamente ruperea celulei stîngi sau a cocei în dreptul reazemului plasat pe verticala redanului"[56].

De altfel, recunoscînd implicit condițiile improprii în care s-au efectuat probele, rezoluția pusă de generalul V. Rudeanu, noul Inspector General al Aeronauticii (după renunțarea la Tron și plecarea din țară a prințului Carol) pe contestația S.T.C., privind condițiile în care s-au efectuat probele, era încurajatoare (dar și ambiguă), pornindu-se de la premiza că este necesar „pentru interesul nostru economic și de apărare națională a țării : a) ca să existe o industrie națională, cu adevărat națională ; b) ca să nu se aducă cei cari încearcă să o creeze în o situațiune astfel ca nimeni să nu mai facă asemenea încercări"[57].

La începutul anului 1927, recepția — „tergiversată luni de zile"[58] — a celor trei hidroavioane este în sfîrșit efectuată prin Procesul-verbal din 26 februarie 1927 (respectiv, două hidroavioane complet montate, în stare de zbor, și un aparat pentru proba statică)[59]. Cîteva luni mai tîrziu, la 23 iulie, are loc și predarea forțată de către S.T.C., către autoritățile Ministerului de Război — ce comit un abuz recunoscut ulterior —, a prototipului hidroavionului, complet montat (dar fără motor), a hidroscalei, a unui hangar, precum și a diverse materiale și accesorii : „Din cauza acestui fapt, Societatea a fost pusă în imposibilitatea de a continua experiențele și fabricațiunea altor aparate"[60].

În cursul anului 1927, calitățile tehnice ale hidroavioanelor românești construite la Constanța aveau să capete, indirect, recunoașterea din partea autorităților administrative și aeronautice din țară, în ciuda relațiilor din ce în ce mai încordate, ce se îndreptau către o ruptură definitivă, dintre Ministerul de Război și S.T.C.; *unul dintre aparate este trimis la o expoziție internațională de aviație* de la Praga, reprezentînd industria aeronautică românească[61], iar altul este *prezent la prima expoziție de aviație*

---

[56] *Loc. cit.*, f. 216. Comisia pentru proba statică a hidroavionului era compusă din lt. col. aviator H. Giossanu și ing. N. Păpurică, la o parte din probe asistînd și generalii C. Dumitrescu și V. Rudeanu.

[57] *Loc. cit.*, f. 217. Într-o contestație depusă mai tîrziu, S.T.C. avea să arate că *„Proba statică s-a făcut în condițiuni foarte rudimentare și cu totul anormale* (subl. n.), din vina Ministerului, deoarece nu a adus instrumentele și aparatele necesare unei regulate încercări, nici nu a aprobat planșeu de beton și instalație cerută de Societatea ns. ; totuși, aparatul a rezistat la un coeficient apropiate celui impus prin caetul de sarcini (7) (acesta era de proveniență franceză — n.n.) iar rezultatul încercării statice, controlat și verificat ulterior, făcea hidroavioanele cu totul proprii scopului pentru care fuseseră comandate" *(Loc. cit.*, f. 39).

[58] *Loc. cit.*, f. 79.

[59] *Loc. cit.*, f. 31.

[60] *Loc. cit.*, f. 34. În același an, prăbușindu-se hangarul în care era adăpostit hidroavionul-prototip, acesta a suferit grave avarii, fiind demontat de către autorități (*Loc. cit.*, f. 39); înainte de aceasta, se continuaseră, în 1926—1927, zborurile de probă, în cursul unuia dintre ele producîndu-se și „un amerisaj forțat pe Ialomița" *(Loc. cit.*, f. 339).

[61] „Ordinea", II, nr. 164, 29 iunie 1929, p. 3; „Dacia", XIV, nr. 133, 21 iunie 1927, p. 1.

din România, deschisă în Parcul Filaret din București între 23 iunie — 1 august 1927[62]. În septembrie același an, experții numiți de către Direcția Aeronauticii (general Dumitrescu, lt. colonel Protopopescu și căpitan-ing. Gh. Niculescu) cad de acord asupra utilizării hidroavioanelor „așa cum sunt, făcîndu-se oarecare întăriri numai la coca", *în scopul folosirii ca aparate de școală* „numai pe lac pentru a executa decolări, amerizări și tururi de pistă în jurul lacului, spre a se antrena piloții grupului (de hidroaviație de la Constanța, care încă nu poseda alte aparate — n.n.) în vederea trecerii lor pe alte hidroavioane"[63].

Anul 1927 înseamnă pentru inițiatorii construcției primului hidroavion românesc un sfîrșit și un început, totodată; un sfîrșit ce nu fusese prevăzut pentru destinul aparatelor concepute — sortite să rămînă numai la patru —, în condițiile în care „industria românească (de aviație — n.n.) nu este încurajată nici chiar atunci cînd a dovedit începuturi și experimentări reușite"[64]; un sfîrșit deziluzionant și costisitor pentru George I. Georgescu (inginerul Radu A. Stoika a continuat să aibă în vederile sale

---

[62] Vezi *Prima expoziție de aviație din România. Cartea expoziției*, Editura de publicitate R. Mosse, București, 1927, p. 76.

[63] Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 61, în septembrie 1927, starea în care „se află hidroavioanele de la Grup (de Aviație Maritimă din Constanța era următoarea — n.n.): No. 1 (prototipul) — Nu e ale Ministerului — demontat în port, avariat din cauza prăgușirii cortului mobil asupra lui. No. 2 — cel probat static, piesele la grup. No. 3, care a fost la Praga, puțin avariat, poate fi reparat pe loc, trebuind numai puțină pînză și emailită. No. 4, gata în ordine de zbor" (*Loc. cit.*, f. 62). În cuprinsul unei lucrări recent apărute, este evocat și rolul aviatorului Romeo Popescu, „urmașul pandurilor olteni", în istoria primului hidroavion românesc. „Dintre multele sale performanțe, una din cele mai remarcabile este considerată încercarea hidroavionului „Getta", primul aparat de acest fel construit la noi în țară, după proiectele inginerului Radu Stoika. Ziua mult așteptată de proiectant și de constructori i-a prilejuit lui Romeo Popescu destule emoții. Romeo Popescu a găsit însă destule resurse pentru a învinge neajunsurile ineditei încercări, spunîndu-și pentru sine replica dată în una din zile unui coleg : «dacă sînt un Popescu pe pămînt, voi fi un Romeo în aer».

(...) Romeo Popescu a semnat actul de naștere al primului hidroavion românesc. În anul 1927 hidroavionul a fost trimis de la Constanța la expoziția aviației organizată în Parcul Libertății de la poalele Dealului Filaret. Chiar în ziua deschiderii expoziției, în prezența membrilor guvernului, a autorităților civile și militare, hidroavionul „Getta", pilotat de Romeo Popescu, trebuia să efectueze zborul de la Constanța și să amerizeze pe luciul lacului din interiorul frumosului parc al capitalei.

Decolînd însă în zorii zilei din Constanța, după cîțiva kilometri de zbor, elicea s-a calat (oprit) indiciu sigur al unei amerizări forțate. Dar cum șesul Bărăganului nu putea fi confundat cu întinsul Mării Negre, ideea lui Romeo Popescu de a coborî la rîul Ialomița a fost salvatoare. Pentru a ieși din această situație, a ales o porțiune mai lată a rîului cu malurile mai joase și bineînțeles unde apa ar fi fost mai adîncă. Romeo Popescu și-a îndreptat aparatul spre locul amerizării *realizînd ceea ce nu a reușit să facă niciodată vreun aviator al lumii, să-și așeze hidroavionul în albia unu iriu cu apa scăzută* (subl. n.), încît putea fi trecută și de un copil. Adîncimea mică pe de o parte și greutatea hidroavionului pe de alta, au dus totuși la avarierea acestuia, însă catastrofa a fost evitată" (apud C. Ucrain, D. Crăciun, *Icarii din Carpați*, Editura „Scrisul Românesc", Craiova, 1986, pp. 125—126).

[64] „Argus", XX, nr. 4. 599, 16 august 1928, p. 1.

proiectarea de hidroavioane și alte aparate aviatice[65]), care „n-a fost plătit pentru aparatele ce a efectuat și predat, nu i-a achitat (Ministerul de Război — n.n.) nici măcar suma investită în manoperă, materiale, regie — făcîndu-l să aștepte la uși și la colț de scară ani de zile", deși amintitul ministru „prin contencios, prin comisii de experți și prin numeroase verificări, referate, rapoarte și avize oficiale, recunoaște"[66] neplata comenzilor; din această ultimă perspectivă, același an înseamnă și un început în bătălia lungă pe care președintele-delegat al S.T.C., principalul creditor, avea să o ducă timp de peste zece ani (și necîștigată efectiv vreodată) în presă, parlament și justiție pentru recuperarea sumelor investite în construirea celor patru hidroavioane (și a anexelor), pentru onorarea, cel puțin, a contractului din martie 1926 încheiat cu Ministerul de Război.

Într-adevăr, pentru cele trei aparate comandate, în valoare de 2.420.000 lei (cum prevedea contractul), G. Georgescu nu a primit decît 1.900.423 lei, respectiv 1.656.600 lei (în două tranșe) și 243.813 lei din a treia tranșă, recunoscută de însuși Ministerul de Război, în valoare de 763.400 lei (suma parțială din ultima tranșă a fost plătită de abia în octombrie 1935)[67]. Față de această sumă, autoritățile nu au mai plătit nimic.

Începînd din 1928, S.T.C. se adresează în repetate rînduri Ministerului de Război pentru „lichidarea completă a tuturor drepturilor sale izvorînd din predarea celor trei aparate comandate și ulterior a prototipului «Getta» (subl. n.), la cari cereri Societatea nu a primit nici un răspuns formal pînă astăzi (3 august 1928)"; suma totală pretinsă de S.T.C. se ridica la 14.284.000 lei, respectiv 6.784.000 lei reprezentînd restul neacoperit din totalul cheltuielilor reale cu cele patru hidroavioane „Getta" și cu toate experiențele prototipului în anii 1925, 1926 și 1927, cheltuieli verificate de experții Ministerului, 3.000.000 lei reprezentînd aprox. 30% beneficiu legitim, recunoscut de legea în vigoare atunci, asupra totalului investiției de 9.400.000 lei, și 4.500.000 lei reprezentînd lipsa de folosință[68]. (De remarcat că, inițial, în aprilie 1928, Ministerul de Război numise o comisie de experți pentru a stabili cheltuielile reale cu cele trei aparate comandate — fără a se lua în considerare prototipul și hidroscala, însușite, cum va recunoaște mai tîrziu, prin abuz de către autoritățile militare —, comisie care, prin procesul-verbal din 11 aprilie 1928 a recunoscut în întregime drepturile S.T.C. ; ulterior, procesul-verbal în chestiune, „cu socotelile experților nu a mai fost supus d-lui Ministru spre rezolvare și, mai mult, extrasul cu socotelile experților lipsește din dosare"[69]).

---

[65] Ulterior, a brevetat încă trei tipuri de aparate de zburat, respectiv un hidroavion de mare viteză, pe flotoare, un avion „parasol" și o avionetă ; „De asemenea, împreună cu Romeo Popescu am proiectat un hidroavion transoceanic cu care R. Popescu urma să execute un raid peste Atlantic fără escală", numai moartea prematură a valorasului aviator împiedicînd transpunerea practică a proiectului (vezi, V. Tonceanu, *Op. cit.)*; vezi și R. A. Stoika, *Problema transporturilor aeromaritime*, în „România aeriană", II, nr. 5—6, 1928, p. 13, în care se pledează pentru eficacitatea hidroavioanelor.

[66] „Epoca", XXVI, nr. 63, 19 aprilie 1929, p. 4.

[67] Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 173, 261.

[68] *Loc. cit.*, f. 40.

[69] *Loc. cit.*, f. 316.

În aprilie 1929, directorul general al Uniunii Industriașilor din România, ing. C. R. Mircea (senator) și A. Popa, vicepreședinte al Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie din România, avînd aprobarea Ministerului de Război *întocmesc un memoriu luînd ca bază referatul Serviciului Contencios* al Ministerului, din 19 aprilie, *referat favorabil cererilor S.T.C.;* în memoriu se arată că hidroavioanele au fost evaluate cu prețul stabilit de către autorități, că S.T.C. are dreptul la o primă[70] și că „prototipul a fost luat în mod nejustificat și a fost distrus din neglijența autorităților militare, daunele căzînd în sarcina Statului, ca și hidroscala, luată tot nejustificat" ; în urma acestor concluzii, oficialitățile amintite stabilesc și ele dreptul Societății din Constanța la o despăgubire de 8.496.761 lei, ca „rest minim" pentru plata celor trei hidroavioane ; totodată, autorii memoriului erau „de părere că reprezentantul Societății, d-l George Georgescu, ca vechi industriaș și ofițer de rezervă, nu trebuie să acționeze pentru despăgubiri Ministerul de Război, întrucît obiectul cererii sale privește apărarea națională și d-sa a întîmpinat în cazul în care îl interesează dificultăți cari nu trebuiesc relevate în public"[71].

Nici această intervenție a unor organe profesionale cu atît de mare autoritate și influență în țară nu are urmări pozitive și concrete în evoluția raporturilor dintre S.T.C. și organele de stat. *Poziția Ministerului de Război,* exprimată la 28 mai 1929, *rămîne la acordarea către societatea constructoare a hidroavioanelor a unor minime despăgubiri:* plata sumelor pe care S.T.C. le avea de primit pentru cele trei hidroavioane, conform contractului, acordarea lui G. Georgescu a sumei de 1.800.000 lei „drept gratitudine pentru străduința depusă de d-sa de a crea în țară o industrie de hidroavioane, pentru apărarea națională"; totodată, S.T.C. putea să ridice prototipul și hidroscala, „Ministerul neînțelegînd să le cumpere"[72].

Desigur, aceste propuneri de compromis din partea autorităților nu au fost primite de către S.T.C., toate cererile din partea acesteia, ca și intervențiile ulterioare din partea Uniunii Camerelor de Comerț și Indus-

[70] *Loc. cit.,* f. 41. În timpul dezbaterilor procesului din 1936, reprezentanții Ministerului Apărării Naționale ajung pînă a spune, sfidînd evidența, că „prima de construcție nu se poate da oricui pentru orice fantezie inutilă", căci ea „tinde să încurajeze numai încercările meritorii ale constructorilor, iar nu orice plagiat nereușit" (sic!) *Loc. cit.,* f. 231).

[71] *Loc. cit.,* f. 42.

[72] *Loc. cit.,* f. 317.

trie[73], a Ministerului Industriei și Comerțului[74] și a presei[75] rămînînd fără nici un fel de rezultate.

Chestiunea lichidării drepturilor S.T.C. a făcut și obiectul mai multor discuții în Senat. Interpelării ing. C. R. Mircea din 8 iulie 1929 îi răspunde, patru zile mai tîrziu, titularul Ministerului de Război, generalul Cihoski care admite că poate să acorde o primă de încurajare de 1.800.000 lei (în afara sumelor prevăzute în contract), „cu condiția, însă, ca d-sa să dea o declarație că nu mai are nici o pretențiune; d-sa a refuzat să dea acea declarație"[76].

---

[73] La 17 august 1929, președintele acesteia, M. Manoilescu, intervine chiar pe lîngă primul-ministru făcînd o excepție de la un principiu călăuzitor al activității sale: „Deși Uniunea noastră se conduce de principiul de a nu face intervenții pe lîngă înaltele foruri, pentru chestiuni cari ar avea apartenența de a fi de un interes particular, totuși, de data aceasta, ne luăm libertatea de a ne adresa Domniei-Voastre, pentru o chestiune care privește pe un industriaș, deoarece situațiunea în care acesta fost adus, de către organele Statului, are un caracter într-adevăr excepțional" (*Loc. cit.*, f. 75); intervenția a avut drept urmare trimiterea unei adresa de la Cabinetul primului-ministru către Ministerul de Război cu mențiunea „spre urgentă studiere și opiniune pentru a primi dreaptă rezolvare" (*Loc. cit.*, f. 76).

[74] *Loc. cit.*, f. 78.

[75] Vezi, *Pentru d. ministru de război. Hidroavioanele*, în „Dacia", XV, nr. 172, 15 august 1928 („Societatea (este) nelichidată nici astăzi de drepturile ei rezultate din predarea furniturii menționate, își vede atelierele închise și ruina financiară a tuturor colaboratorilor. Se vor boteza în schimb hidroavioanele aduse din străinătate (din Italia, la 15 august — n.n.), pentru a se nimici total orice început de industrie românească"); *Gînduri superioare*, în „Dobrogea jună", XXIV, nr. 174, 15 august 1928, p. 1 („Nu înțelegem și nici nu putem admite că: după ce se dăduse unei industrii naționale atîtea speranțe; după ce s-au recepționat (Fără să se plătească nici pînă în ziua de azi) aparatele recepționate; după ce s-au angajat și cheltuit atîtea capitaluri, azi să se pună în calea promovării acestei opere o serie de piedici voite și îndărătnice, care nu distrug numai un om, nu anihilează numai avîntul și al altora, dar desființează o industrie românească, care, susținută în mod rațional, ar fi putut chiar sub titlu experimentar, de un incontestabil folos și țării și provinciei noastre"); *Întreprinderile românești și construcțiile de avioane. Cazul hidroavioanelor „Getta"*, în „Universul", XLVI, nr. 256, 3 noiembrie 1928, p. 5 („Cu toate că numita întreprindere românească din Constanța, a respectat toate dispozițiile cuprinse în contract, executînd și predînd, la termenul fixat, cele trei hidroavioane, precum și modelul prototip „Getta", totuși Ministerul de război, din motive pe care le ignorăm, a amînat lichidarea acestei întreprinderi românești de hidroavioane. Din cauza întîrzierii lichidării, soc. de transport Constanța, s-a prăbușit, nemai putînd face față tuturor obligațiunilor sale.

Este necesar ca Ministerul de război să procedeze de urgență la lichidarea numitei societăți satisfăcînd drepturile ei, conform angajamentelor prevăzute în contract, deoarece asemenea întreprinderi românești, care au înțeles să dea dezvoltare aviațiunii noastre, trebuie să fie încurajate și sprijinite"); *Cum se prăbușește o industrie aviatică română. Tragica soartă a fabricantului primului hidroavion românesc*, în „Epoca", XXVI, nr. 63, 19 aprilie 1929, p. 4 („Industria de hidroavioane românești, aparate bune și ieftine, cari se puteau fabrica de brațe românești și de specialiști români, a fost crud sabotată, prin cele mai neomenești și surprinzătoare procedee și în cele din urmă se prăbușește").

[76] „Monitorul Oficial", Partea a III-a, nr. 81, *Dezbaterile Senatului*, Ședința din 12 iulie 1929, p. 802; vezi și *De ce n-are România hidroavioane? O interpelare anunțată la Senat*, în „Neamul Românesc", XXIV, nr. 137, 26 iunie 1929, p. 2 („interpelarea în chestiune privește cazul unic al unei foarte promițătoare întreprinderi hidroaviatice românești „Getta", întreprindere sdrobită chiar de oficialitatea română, deși nu putem spune că avem prea multe asemenea întreprinderi").

După această interpelare, la 22 iulie Ministerul de Război a ordonat o nouă expertiză efectuată de către delegații săi ; și de astădată aceștia ajung la concluzia că S.T.C. trebuie despăgubită (inclusiv pentru prototip și hidroscală, punctul unde refuzul Ministerului s-a menținut permanent) cu o sumă totală de 10.081.591 lei, dar organul respectiv nu îi acordă nici acestei expertize — întocmite de proprii specialiști — nici o urmare concretă[77].

De abia la sfîrșitul anului 1930 se aduce formal la cunoștința S.T.C. că Ministerul Apărării Naționale menținea aceleași opinii cu cea exprrimată de generalul Cihoski în ședința Senatului din anul precedent[78].

La 2 septembrie 1932, în Senat se ridică iarăși problema lichidării datoriilor către S.T.C.; la cererea senatorului I. Mumuianu de a se preciza „pentru ce nu s-a încurajat primele începuturi serioase ale fabricei de hidroavioane «Getta» din Constanța, din inițiativa patriotică a industriașului George Georgescu și care și-a sacrificat toată situația sa materială în această întreprindere", Mihail Manoilescu declara „că este dureros că ministerul armatei, nu numai că nu a arătat întreaga solicitudine pentru această industrie românească, ce privește apărarea națională, dar că printr-o neexplicabilă atitudine, n-a lichidat nici pînă azi pe acest merituos industriaș"[79].

În 1933, S.T.C. se adresează din nou Ministerului pentru lichidare pe cale de înțelegere, Contenciosul acestuia menținînd, la 19 iunie 1933, aceleași opinii privind necesitatea acordării drepturilor S.T.C.[80]. La avizul favorabil al avocaților, secretarul general al Ministerului punea, la 28 iulie 1933, o rezoluție (cu care și ministrul este de acord) ce avea să clarifice, într-un sens, lucrurile : *„Sunt de părere ca Societatea să se adreseze justiției, căci altfel nu se poate ajunge la nici o înțelegere"* (subl. n.).

„Chiar dacă ar fi posibil — ceea ce nu e cazul — de a face o tranzacție, nu avem nici o posibilitate de plată așa că chestiunea se va rezolva tot prin justiție"[81].

În noiembrie 1934 și mai 1935, S.TC.. se adresează, iarăși, Ministerului, primind același rezultat negativ. Ultimele avize și mai ales rezoluția secretarului general (menționată) reprezintă „acte specific birocratice și evidența lipsei sentimentului de răspundere. Căci numai așa — consideră într-un memoriu G. Georgescu — trebuie calificată chestiunea cînd Ministerul se recunoaște dator dar nu vrea să lichideze trimițînd în particular Societatea furnizoare la Justiție"[82].

În 1935, conflictul — ajuns cronic — dintre S.T.C. și Ministerul Apărării Naționale — Subsecretariatul de Stat al Aerului —, se accentuează în condițiile, agravante, în care o comandă de reparații hidroavioane de către

[77] Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 320.
[78] *Loc. cit.*, f. 321.
[79] „Universul", L, nr. 243, 4 septembrie 1932, p. 9.
[80] *Loc. cit.*, f. 107.
[81] *Loc. cit.*, f. 322.
[82] *Loc. cit.*, f. 326.

S.T.C. este refuzată — după lungi pertractări[83], „pînă a nu se tranșa litigiul Dvs. cu Ministerul Apărării Naționale"[84]. Deși în răspunsul său, S.T.C. arată că „nu se consideră deloc a fi în litigiu cu Statul pe cestiunea lichidării unei furnituri de hidroavioane din trecut, întrucît noi nu am recurs la căi procesuale prin Justiție, pentru obținerea drepturilor consființite prin acte oficiale",[85] refuzul Subsecretariatului de Stat al Aerului, spre a se ajunge la o rezolvare amiabilă a litigiului, persistă.

În aceste condiții[86], *forțată de către organele de stat, Societatea de Transport Constanța se adresează justiției, intentînd acțiunea la 1 august 1936*[87]. După îndelungi dezbateri, interogatorii, expertize, probe și contraprobe, amînări, la sfîrșitul anului următor Tribunalul Ilfov, Secția a II-a Comercială, prin Sentința comercială nr. 1.486 pronunțată în ședința din 17 noiembrrie 1937, „admite în parte" acțiunea intentată de către S.T.C., „Obligînd pe pîrîtul Statul Român, prin Ministerul Aerului și Marinei, prin reprezentanții săi legali, să plătească reclamantei Societății de Transport Constanța, ș.a., suma de lei 11.094.587", sentință căreia pîrîtul nu i se va supune vreodată[88].

Evoluția S.T.C. după 1926. Încă din acest an, după încheierea contractului din martie cu Ministerul de Război pentru construirea celor trei hidroavioane, în preocupările conducerii Societății s-au aflat demersurile pentru extinderea activității în domeniul producerii hidroavioanelor. *Este*

---

[83] Inițial, în iunie 1935, Direcția Aeronauticei este de acord să se trimită o ofertă, pentru reparația generală a două hidroavioane, și S.T.C.-ului, „întrucît este vorba de o fabrică în plus, care ar concura la lucrările de Aeronautică și ar produce prin concurență scăderea de prețuri ; iar pe de altă parte *este singura uzină care ar efectua chiar pe loc reparațiuni și poate mai tîrziu construcții întregi de ambarcațiuni marine pentru hidroaviație*" (subl. n.), pentru ca în ianuarie anul următor să se refuze orice colaborare cu S.T.C. (*loc. cit.*, f. 87).

[84] *Loc. cit.*, f. 92.

[85] *Loc. cit.*, f. 93.

[86] La 18 mai 1936, Subsecretariatul de Stat al Aerului (titular, N. Caranfil) „studiind litigiul în legătură cu furnitura de hidroavioane GETTA" a constatat, între altele: „Contractul însuși s-a încheiat în dorința de a se sprijini o încercare națională. Obligațiile contractuale au fost în totul respectate de către Stat. Hidroavioanele, obiectul acelui contract, nu au putut fi puse în serviciu, nesatisfăcînd condițiunile de siguranță impuse : ele au fost clasate astfel de la început numai ca un material didactic. Hidroavionul prototip a fost luat de Stat, cu consimțămîntul Dvs. drept gaj, pentru lichidarea materialelor împrumutate" (*Loc. cit.*, f. 340).

[87] *Loc. cit.*, f. 2. În acțiunea intentată, S.T.C. a cerut tribunalului ca statul român, prin Ministerul Aerului și Marinei, să fie obligat a plăti suma de 15.425.655 lei, reprezentînd, respectiv 519.587 lei rest rămas nejustificat din prețul a trei hidroavioane „Getta", predate Ministerului în 1927, 1.800.000 lei prima de construcție în completarea de preț pentru aceleași trei aparate, 10.081.591 lei valoarea prototipului de hidroavion, precum și a hidroscalei cu accesoriile respective, 3.024.477 lei reprezentînd beneficiul de 30% la investiția sumei de 10.081.591 lei, conform legii pentru reprimarea speculei din 1923.

[88] *Loc. cit.*, f. 12. Sentința este, două zile după pronunțare, apelată atît de S.T.C. — care cerea în continuare atribuirea întregii sume pretinse —, cît și de Ministerul Aerului și Marinei — care o considera nefondată. Judecarea apelurilor este fixată pentru 31 ianuarie 1938, apoi amînată pentru 31 martie același an, pentru ca precipitarea evenimentelor politice interne să determine amînarea *sine die* a procesului.

vorba despre intenția de a crea la Constanța, împreună cu Società Indrovolanti Alta Italia (S.I.A.I.), constructoarea hidroavioanelor „Savoia", o *Societate Anonimă Română „pentru dezvoltarea industriei aero-navale începută de S.T.C."*. Scopul declarat al proiectatei Societăți era: „a) fabricarea în țară a hidroavioanelor, a avioanelor-amfibii și a altor aparate de sbor necesare marinei; b) înființarea și conducerea școalei de hidroaviație pentru formarea personalului navigant și tehnic, necesar Aeronauticei navale române; c) studii și cercetări, după cererea autorităților oficiale sau din inițiativă proprie și în special cele privitoare la aeronautica navală și la progresele technice; d) construirea de hidroscale, infrastructuri etc.; e) construcțiuni și reparațiuni de aparate diverse și alte produse mecanice necesare hidroaviației și marinei; f) organizarea, utilarea și exploatarea de linii aero-navale comerciale"[89].

După cum se vede, constructorii de hidroavioane români țînteau departe în efortul lor de punere a bazelor unei proprii industrii naționale de apărare, *„în vederea înlăturării complete a unei interdependențe cel puțin în materie de hidroaviație,* ca Statul să profite de acest început reușit, dar plin de riscuri și greutăți, pe care Societatea ns. și l-a impus numai dintr-un sentiment patriotic, și mai ales Statul să se folosească de relațiunile și legăturile făcute de noi cu renumita „S.I.A.I." ale cărei produse bat recordul lumii și care — prin concursul ei technic și financiar — ar putea da o extindere mare industriei noastre în fașă"[90].

Condiția prealabilă a creării societății de mai sus era cointeresarea directă a statului, respectiv „dacă Guvernul este dispus în principiu să participe și să colaboreze cu prețiosul său concurs". În august 1926, neprimind nici un răspuns ferm[91], cele două societăți se adresează din nou Ministerului de Război, iar apoi, la 24 septembrie, chiar primului-ministru, ambele demersuri rămînînd însă fără răspuns. Încercarea de realizare a unei societăți anonime pentru dezvoltarea industriei aero-navale nu putuse să aibă sorți de izbîndă, în condițiile în care statul începusese să se angajeze, deja, în acea perioadă, în tratative cu Italia privind livrarea[92]

[89] *Loc. cit.*, f. 53.

[90] *Loc. cit.*, f. 54.

[91] În mai același an, Inspectoratul General al Marinei dăduse, totuși, aviz favorabil, ca și Inspectoratul General al Aeronauticei, de „a se construi numai în Țară orice lucrări de specialitate hidroaviatică" *(Loc. cit.*, f. 304).

[92] În vara lui 1927, deja sosise în portul Constanța primul hidroavion „Savoia", fiind recepționat în iunie de către o comisie tehnic ăa Ministerului de Război, prilej de amare reflecțiuni pentru presa constănțeană: „Noi nu vom putea parveni niciodată în situația de a ne putea fabrica și perfecționa avioane, căci pe lîngă că bunele inițiative sunt strivite sub greutatea cunoscutului bacșiș ajuns prin metamorfozări nenumărate la denumirea de comision, dar ne place și totul de-a gata. Alături pe cheiul halei de calaj a portului se află două hangare : unul adăpostește minunatul aparat ce ne-a sosit ca o solie a timpurilor viitoare, din partea gintei latine, altul ascunde nefericita noastră „Getta", avion cu calități recunoscute, *lucrat cu dalta și cu ciocanul,* fără nici un sprijin bănesc din partea forurilor superioare" (Styx, *Avioane simbolice,* în „Dacia", XIV, nr. 134, 22 iunie 1927, p. 1).

de hidroavioane de război, livrate tocmai de S.I.A.I.... (De altfel, chiar ing. Radu A. Stoika va fi trimis în Italia pentru „a recepționa hidroavioanele militare comandate la uzinele S.I.A.I. Savoia"[93]).

După 1928 S.T.C. încetează activitatea de fabricație[94], limitîndu-și aria atelierelor din Constanța la diverse reparații mecanice și lucrări de tîmplărie (în 1928 avea 45 de lucrători)[95], eșecul financiar și tehnic al inițierii unei producții naționale de hidrroavioane resimțindu-se asupra diversificării producției în următorii ani. La sfîrșitul lui 1934, „împrejurări favorabile au permis Societății noastre să-și redeschidă fabrica sa din Constanța, str. Griviței no. 42, în care s-au realizat primele hidroavioane românești"; în aceste împrejurări conducerea S.T.C. solicită Subsecretariatului de Stat al Aerului să i se comunice „lucrările ce s-ar simți nevoie în Aeronautică și în special în hidroaviație la Constanța, pentru a prezenta și ofertele noastre cu devizele necesare"[96]. În solicitarea sa, George I. Georgescu, administratorul-delegat al S.T.C. precizează că nu este vorba de înființarea unei fabrici noi, „întrucît întreprinderea noastră ființează de acum 15 ani, iar repunerea ei în funcțiune am făcut-o cu propriile noastre mijloace", adăugînd : „Numai tendința urmărită actualmente, de a se lucra în Țară tot ce se poate fără concursul Streinătății, ne-a determinat să semnalăm Ministerului redeschiderea fabricei noastre, care poate fi folosită la lucrări hidroaviatice, reparațiuni și revizuiri generale de celule și motoare, construcții reparațiuni de șalupe și alte ambarcațiuni, confecționări de elemente și piese de schimb, infrastructuri etc."[97].

Deși, inițial, în ianuarie 1936, Direcția Aeronauticii transmite și S.T.C.-ului cererea de a executa reparații generale la două hidroavioane „Savoia" — comunicîndu-i să i se trimită oferta cu devizele respective „în cel mai scurt timp"[98] —, două săptămîni mai tîrziu (la 17 ianuarie) aceeași Direcție, „în conformitate cu dispozițiunile primite de la cei în drept"[99] — cum am mai arătat —, a suspendat orice colaborare cu S.T.C. Speranța acesteia în revenirea pe terenul construcțiilor hidroaviatice se vede astfel spulberată, organele de stat neîncurajînd deloc întreprinderea respectivă, așa cum își exprima credința că va fi și o lucrare editată în acea perioadă sub auspiciile Ligii Navale Române : „să adăugăm că încurajarea unei întreprinderi românești care a făcut cu prisosință dovada capacității sale, iar astăzi este utilată complet pentru orice fel de lucrări cu caracter aero-naval, este o datorie pentru organele noastre conducătoare"...[100]

---

[93] V. Tonceanu, *Op. cit.*
[94] M. Negru, *Op. cit.*, p. 194.
[95] „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța. Volum festiv cu prilejul Semicentenarului realipirii Dobrogei", 28 octombrie 1928, p. 65.
[96] Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 86.
[97] *Loc. cit.*
[98] *Loc. cit.*, f. 88.
[99] *Loc. cit.*, f. 92.
[100] M. Negru. *Op. cit.*, p. 195.

În anii care au urmat, Atelierele S.T.C. vor construi diferite șalupe pentru Marina militară și Serviciul sanitar al portului Constanța, mobilier și tîmplărie pentru binale. Începînd din 1939, contractele cu Ministerul Apărării Naționale sînt reluate, SODETRA (noua prescurtare a Societății de Transport), societate anonimă pe acțiuni prin sucursala sa din Constanța, („Fabrica „Getta") va contribui la efortul statului de întărire a capacității de apărare a țării, respectiv de înzestrare tehnico-materială a armatei[101]. (De remarcat că în toate procesele-verbale ale Consiliului de administrație — George I. Georgescu este ales[102] la 23 noiembrie 1940 președinte-delegat în locul rămas vacant prin retragerea fostului președinte, om-paravan al fondatorului și proprietarului Societății[103] — sunt menționate pagubele „suferite prin încheierea tranzacției cu Ministerul Aerului și Marinei, de 5 milioane", ea „urmînd să fie permanent arătată în registre apărînd a fi amortizată ulterior prin prelevări din cîștigurile eventuale ale societății sau prin noi reporturi ale acționarilor"[104]).

La capătul acestor considerații informaționale asupra împrejurărilor și urmărilor construirii primului hidroavion românesc, cîteva observații concluuzive se impun. Desigur, eșecul punerii bazelor unei proprii industrii hidroaviatice naționale nu poate fi dislocat din condițiile și cadrul social-economic propriu deceniului trei interbelic, de posibilitățile reale ale economiei naționale ; cercetarea aprofundată și complexă a perioadei îndrituiește pe cercetătorii epocii să observe lipsa unui „program temeinic fundamentat" pentru dezvoltarea în general a transporturilor aeriene din partea statului, „guvernele, deși nu au neglijat teoretic un mijloc nou de progres, i-au acordat (însă) fonduri insuficiente"[105]. Pe de altă parte, ținînd seama de specificul și specializarea producției (respectiv, a avioanelor și hidroavioanelor), de amploarea investițiilor și de necesitatea garantării de către stat a plasării acestora, intervenția statului în asigurarea reușitei unor inițiative de creare a propriei industrii naționale,[106] sau cel puțin de încurajare a ei, se impunea ca o condiție *sine qua non*.

Inițiativa construirii primului hidroavion românesc la Constanța are loc însă într-o vreme puțin propice încurajării de către stat a industriei aeronautice, experiența începută în 1925—1926 cu I.A.R. Brașov (între-

---

[101] Arhivele Statului Constanța, *Fond Inspectoratul Muncii Constanța*, dos. 93/1942—1943, f.115 (în anii 1939 și următorii, la Fabrica „Getta" se vor construi lăzi pentru muniție, piese de avioane și schiuri, cutii de obuze, sănii imiltare, roți pentru chesoane și cărucioare pentru muniții).

[102] Depozitul Secției de istorie..., *inv. 8.739.*

[103] *Loc. cit.*, inv. 8738.

[104] Cele 8.150 de acțiuni achitate integral erau deținute de 12 persoane, valoarea nominală ridicîndu-se la 4.075.000 lei; George I. Georgescu deținea 6.800 acțiuni în valoare de 3.400.000 lei, ing. Radu A. Stoika avea 50.000 lei, doi membri ai familiei președintelui-fondator aveau 485.000 lei, restul acționarilor participînd cu sume simbolice de cîte 5.000 lei (*Loc. cit.*, inv. 8.730).

[105] I. Saizu, *Op. cit.*, p. 138.

[106] Gh. Rujinski, *Citeva din articolele publicate de la 1920—1925 în diferite reviste și ziare privitoare la aeronautica română și necesitatea dezvoltării ei*, Tipografia Geniului, București, 1927, p. 21.

prindere de stat), păgubitoare la început pentru statul român[107], neinsuflînd încrederea autorităților în încurajarea și susținerea și a încă unei ramuri aeronautice și mai specializate — hidroaviația. Este sigur că, inițial, producerea unui prototip și fabricarea mai multor hidroavioane — ale căror caracteristici, ulterior, trebuiau a fi îmbunătățite pînă a atinge valențele unui hidroavion de război — a fost susținută și încurajată de către Ministerul de Război (între argumente, împrumutul de materiale și a motorului prototipului) și înalte autorități în stat (invocarea repetată a numelui ministrului de finanțe Vintilă Brătianu și a Inspectorului General Aeronautic, prințul Carol). După producerea prototipului, însă, interesul autorităților scade vizibil pînă la dispariție totală și crearea unei atmosfere de ostilitate și șicanare ; nu este exclus, din această perspectivă, ca faptul să se fi datorat — lucru invocat ulterior de către S.T.C. — schimbării titularului Inspectoratului General al Aeronauticii (să fi fost „capacitat" inițial și să fi avut un interes direct, dar pe căi oculte, așa cum viitorul rege va obișnui să procedeze în anii '30?) sau — ideea, confirmată nouă în 1976 de către George I. Georgescu — neinteresării economice a cercurilor controlate de finanța liberală din jurul Brătienilor.

Sigur, acceptarea unor asemenea prezumții ar putea fi cu atît mai tentantă cu cît în epocă acest gen de fapte nu era singular (vezi, de pildă și plîngerile Uzinelor Reșița în legătură cu plasarea de către stat în străinătate a unor comenzi pe care le-ar fi putut foarte bine executa și ele, neîncurajîndu-se, așadar, industria autohtonă); cu atît mai mult cu cît în epocă se descopereau tot mai grave și numeroase afaceri precum Fokker (în 1925, amintită mai sus) sau Skoda (în 1933)[108]. Decelînd însă, mai nuanțat, complexitatea faptelor și a împrejurărilor — fără prejudecăți inhibatoare — social-economice concrete, reușita întreprinderii constănțene și a obiectivului său — crearea unei industrii naționale de hidroavioane —, cu greu ar fi putut avea sorți reali de izbîndă. Într-adevăr, nu trebuie uitat faptul, esențial, judecînd prin prisma reușitei, că industria autohtonă nu asigura, în acel moment, producția de motoare ; de asemenea, faptul că hidroavionul produs era doar pentru școală și antrenament putînd fi numai cu ulterioare îmbunătățiri transformat în aparat de luptă, deci neinteresînd decît în mică măsură autoritățile militare ; faptul că numai în cele mai optimiste planuri, Ministerul Apărării Naționale nu prevedea decît 24 de aparate pentru escadrilele de hidroaviație, statul trbuind, prin urmare, să asigure desfacerea celorlalte hidroavioane sarcină pe care nu și-a asumat-o — toate acestea, cel puțin (la care se adaugă și testările nereușite ale hidroavionului la toți indicatorii Caietului de sarcini, chiar dacă s-au datorat unor motive obiective, suficiente însă pentru a întîmpina ne-

[107] Vezi, pe larg, Comandor ing. aviator G. Negrescu, *Un sfert de Veac de Aviație Românească. 1911—1936*, (București), 1936 (Conferință la 21 octombrie 1936 sub auspiciile „Cercului aerotechnic" cu ocazia primirii A.S.R. Principele Nicolae ca președinte de onoare); vezi, în același sens, și N. Baboeanu, *Avioanele porcului*, în „Vlăsia", I, nr. 4, 1 noiembrie 1926, p. 76—78.

[108] Vezi, de pildă, „Monitorul Oficial", Partea a III-a, nr. 52, 3 septembrie 1935 (*Desbaterile parlamentare*), pp. 1427—1452 ; I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar*, Editura politică, București, 1973, pp. 341—348.

încrederea în rîndurile conducerii Ministerului de Război), au determinat în bună măsură reticențele, din start aproape, din partea autorităților. Cert este că statul nu a încurajat construcția atît de promițătoare a unui hidroavion ale cărui calități tehnice puteau fi îmbunătățite. A preferat să comande în Italia aparatele ce au constituit după 1928 Flotila Maritimă de Hidroavioane de la Constanța ;[109] în 1928 existau patru aparate de război[110] și două de școală („Getta"), pentru ca în deceniul următor numărul lor să se ridice la 16[111]. În planul de înzestrare al aeronauticii militare, din 1938, figurau trei escadrile de hidroavioane, cu un total de 24 aparate — în realitate numărul lor rămăsese tot de 16[112].

Fără îndoială, sînt regretabile neîncurajarea de către autorități a unor atît de promițătoare începuturi ale industriei de hidroavioane, nesprijinirea unor valoroși inventatori, entuziasmați și talentați, precum ing. Radu A. Stoika, neîncrederea în creativitatea forțelor naționale — și, în consecință, apelarea la furnizorii externi;[113] tot astfel, pe de altă parte, comportarea Ministerului de Război față de inițiatorul financiar și material, George I. Georgescu, precum Pilat, rămîne în constituirea de exemplu cu valoare probatorie privind una din laturile caracteristice a relațiilor ce guvernau societatea burgheză interbelică — cînd nu era posibilă o sincronizare, de fiecare dată, a posibilităților și intențiilor statului cu cele ale inițiativei private.

Paginile de față s-au dorit a fi o reconstituire cît mai veridică — deși nu toate umbrele au putut fi complet înlăturate — a uneia dintre victoriile și eșecurile industriei naționale interbelice, care nu găsea, totuși, în condițiile specifice ale dezvoltării capitaliste din acel moment al istoriei moderne a țării, cadrul cel mai propice de afirmare a valorilor creative autentice, dornice de progres, ale neamului românesc.

---

[109] La înființarea sa, în 1920, Escadrila de hidroavioane își avusese baza în portul Constanța. Pentru pregătirea adecvată a personalului navigant, în 1927 — după ce se comandă primele aparate în Italia — se trece la construirea unei noi hidroscale, la Mamaia, pe malul lacului cu același nume. Cele 4 hidroavioane tip „Savoia-Marchetii. S—59 bis" sosesc în primăvara lui 1928, ele formînd *Grupul de hidroaviație* compus din 3 escadrile. La începutul anului 1930, acesta se transformă în *Flotila Maritimă de Hidroaviație*, și tot acum începe construirea unei noi baze, mai cuprinzătoare, pe malul vestic al lacului — la Palazu Mare —, compuse din 3 hidroscale. În anii ce au urmat, activitatea escadrilelor consta, în principal, în antrenamente ale echipajelor, operațiuni de recunoaștere pe mare, reglaje de tir în folosul marinei militare și a bateriilor de coastă ; de mai multe ori, hidroavioanele au fost reparate la I.A.R. Brașov (vezi C. Petcu. *Pagini din istoria aviației românești. Hidroscala de la Mamaia-Siutghiol*, în „Litoral", XV, nr. 1544, 25 septembrie 1985, p. 2). De asemenea, piloții hidroavioanelor au participat la mai multe mitinguri aviatice, „primul meeting de hidroaviație" avînd loc la 20 iulie 1935 („Dobrogea jună", XXXI, nr. 161—162, 18 iunie 1935, p. 2).

[110] Col. (r) M. Cucu, *Acțiuni întreprinse pe linia dezvoltării armatei române în anii 1924—1928*, în *File din istoria militară a poporului român*. Studii, vol. 4, Editura Militară, București, 1977, p. 119.

[111] Căp. I. Talpeș, *Considerații asupra măsurilor inițiate de guvernele românești în vederea modernizării structurilor organizatorice și îmbunătățirii înzestrării materiale a armatei (1929—1933)*, în *Ibidem*, p. 148.

[112] General-maior dr. I. Ceaușescu, *Măsuri organizatorice întreprinse de statul român pentru întărirea capacității de apărare a țării împotriva expansiunii hitleriste, pentru întărirea capacității de apărarea independenței naționale*, în *Ibidem*, p. 186.

[113] Vezi, de pildă, Comandor ing. aviator G. Negrescu, *Op. cit.*, mai ales pp. 27—29.

SOME REMARKS ABOUT THE HISTORY OF THE NATIONAL AVIATION BETWEEN THE TWO WORLD WARS. THE FIRST ROMANIAN HYDROPLANE-„GETTA" — CIRCUMSTANCES, IMPLICATIONS, CONSEQUENCES (II)

GHEORGHE DUMITRAȘCU, STOICA LASCU

Summary

The second half of this article follows the relations between the constructing entreprise (Constanța Society of Transport) of the hydroplane and the War Department. At the biginning of 1927 the 3 hydroplanes are taking over and during the same year the Romanian Aeronautics Industry is represented at the International Aircraft Exibition in Prague by one of this hydroplanes.

In spite of their notable performances, the War Department will buy in 1928, 4 „Savoia — Marchetti — S 59 bis" type hydroplanes from Italy. These 4 hydroplanes together with the 2 „Getta" hydroplanes (used for training), formed the marine aviation, which became in 1930 the Sea Marine Aviation Flotilla with the headquarter in Palazu Mare on the Mamaia lakeside. In 1938 there were 3 air squadrons with a total of 24 hydroplanes (but in practice, there were only 16). After 1928 S.T.C. ceased the fabrication activity, restricting it to mechanical repair and joiners. (It had only 45 workers that year). The following years the workshops will build motorboats and during the war they will produce appliances for munitions.

APLICAREA REFORMEI AGRARE. STRUCTURA PROPRIETĂȚII, PRODUCȚIA ȘI RENTABILITATEA GOSPODĂRIILOR RURALE DIN JUDEȚELE CONSTANȚA ȘI TULCEA ÎNTRE ANII 1918 — 1944

VALENTIN CIORBEA

În perioada ce stă în atenția prezentului studiu, agricultura a continuat să fie principalul sector economic al Dobrogei „pe care se reazemă celelalte ramuri de activitate a acestei provincii"[1].

Cu toate mutațiile profunde produse în structura proprietății rurale a provinciei transdunărene ca urmare a aplicării înainte de 1914 a unor norme juridice destinate numai acestei regiuni[2], datorită circulației bunurilor rurale și a deposedărilor efectuate de stat, s-a produs „o fărîmițare a proprietății în decursul vremii[3], astfel că țărănimea dobrogeană, resimțea, la fel ca și cea din restul țării, necesitatea înfăptuirii reformei agrare.

În majoritatea comunelor din județele Constanța și Tulcea țăranii erau, fie lipsiți de pămînt, fie dețineau suprafețe insuficiente. Spre exemplificare menționăm că în satul Bălăceanu din județul Constanța, 67 de locuitori posedau 32,30 ha, iar în comuna Ciobanu din același județ, 398 de săteni dețineau numai 270,45 ha. Din cele 14 comune ale ocolului agricol Medgidia în patru: Boascic, Seimeni, Cochirleni și Rasova, majoritatea țăranilor aveau nevoie pentru practicarea agriculturii, atît de terenuri arabile, cît și de izlazuri[4].

Dintre județele transdunărene numai în Tulcea și Constanța s-au aplicat aceleași decrete ca și pentru vechea Românie, prin care se legiferau atît principiile generale ale apropierii, cît și suprafețele ce urmau a

[1] St. Boroș, în Buletinul Camerei de comerț și industrie. Volum festiv cu prilejul semicentenarului realipirii Dobrogei, XXXIX (1928), din 28 octombrie, p. 36.

[2] Vezi M. Stanciu, V. Ciorbea, Anuarul de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol, XVII, 1980, p. 405—424; Marian Vicol, Gheorghe Dumitrașcu, în Comunicări de istorie a Dobrogei nr. 2/1983, p. 71—85; Liviu P. Marcu, *loc. cit.*, p. 87—f. 24.

[3] Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare din Dobrogea veche (1878—1930). Teză pentru doctorat în științe economice*, 1930, p. 88.

[4] Arh. St. Constanța, fond Consilieratul agricol al județului Constanța, dosar 12/1920, f. 40; Stelian Popescu, în Dobrogea economică II (1923) nr. 5, mai, p. 135.

se expropria, precum și organele speciale ce trebuiau să se ocupe de aceste lucrări[5].

Începută la 1 ianuarie 1919, exproprierea a cunoscut, în cele două județe dobrogene, pe de o parte, unul din ritmurile cele mai lente din țară, iar pe de alta, o desfășurare inegală de la zonă la zonă. Astfel, în județul Tulcea, pînă în decembrie 1921, au fost supuse exproprierii numai 26 de moșii ce însumau o suprafață de 5.699,53 ha, din care în teren s-au trecut sub controlul organelor reformei 2.202,15 ha, restul de 3.497,38 ha rămînînd în posesia foștilor proprietari.

La fel ca și în restul țării, această operație a reformei a determinat în rîndul moșierilor din dreapta Dunării o atitudine de dezaprobare. Au avut loc sub diverse forme numeroase luări de poziție prin care se încerca, în fond, apărarea proprietății. Astfel, Petre Grigorescu, agricultor constănțean, își începe lucrarea „Memoriul asupra exproprierilor în Dobrogea", cu mottoul exprimat la o întrunire a marilor proprietari din județ că „exproprierile în Dobrogea sînt o crimă națională"[7]. Autorul susținea în continuare că în această parte a țării nu există o proprietate latifundiară constituită la fel ca în stînga Dunării, că statul „avea și are loturi suficiente de teren". Se afirma, de asemenea, că întrucît înainte de război împroprietărirea a fost făcută pe 10, 15 și 25 ha, prin fixarea lotului de 5 ha, țăranul dobrogean va fi numai „încurcat și menținut într-o stare de sărăcie veșnică"[8].

Neputînd să-și impună aceste puncte de vedere, marii proprietari dobrogeni s-au folosit de toate căile pentru a sustrage cît mai multe terenuri operațiunii de expropriere. Unul din procedeele des întîlnite și în această parte a țării a fost acela al donării sau vînzării unor întinderi de moșii soțiilor, fiilor sau fiicelor[9].

Legea a permis proprietarilor cu moșii stăpînite în diviziune să-și păstreze, fiecare separat, o cotă neexpropriabilă. De stipulația aceasta s-au folosit și moșierii dobrogeni care au adus în fața instanțelor argumente că-și lucrează pămînturile în comun, cu rude și alte persoane. În acest mod a procedat, spre exemplu, I. G. Duca cu moșiile sale din Canara (Ovidiu) și Gherengic care a reușit să obțină în 1924 avizul Comitetului agrar de a scoate de sub expropriere 1031 ha[10].

Prezentarea acestor cazuri de sustragere de la expropriere, ele fiind desigur mult mai numeroase, demonstrează că și în provincia transdunăreană, întocmai ca și în alte regiuni, mulți proprietari s-au folosit cu abilitate de excepțiile legii reușind să rețină în posesie întinse suprafețe de terenuri.

---

[5] Aceste decrete erau : decretul-lege din 14 decembrie 1918, decretul-lege din 15 decembrie 1918 și decretul-lege din 16/29 decembrie 1918. (Vezi D. Sandru, *Reforma agrară din 1921*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 47, 82.

[6] Dacia (Constanța), VI (1920) nr. 27 din 25 iunie.

[7] Petre Grigorescu, *Memoriu asupra exproprierilor în Dobrogea*, Constanța, 1921, p. 4.

[8] Dacia, VI (1920), nr. 32 din 1 iulie.

[9] Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral Constanța, dosar 349/1925, f. a.

[10] D. Sandru, *op. cit.*, p. 104.

După cum am precizat, în județele Tulcea și Constanța lucrările reformei s-au desfășurat destul de lent, faptul determinînd amînarea de la an la an a clarificării situației unor importante suprafețe agricole. La această stare au contribuit și neînțelegerile dintre instituțiile agricole și autoritățile județene pe marginea interpretării unor articole ale legii.

În județul Tulcea suprafața de cultură definitiv expropriată era la 14 noiembrie 1925 de 2.536,80 ha, în timp ce pe 10.177,48 ha lucrările urmau să se desfășoare în continuare. Situația era asemănătoare și la izlazurile comunale unde exproprierea se realizase numai pe 12.786,90 ha, pe 19.790,12 ha lucrările erau în curs de definitivare, iar pe celelalte terenuri nu se făcuseră nici un fel de măsurători.

În ceea ce privește aplicarea reformei agrare în Delta Dunării, care ocupa circa 50% din suprafața județului Tulcea (862.600 ha), au apărut o serie de elemente specifice analizate de cercetătorul ieșean D. Sandru[12], ceea ce ne determină să punctăm unele aspecte prin punerea în valoare a izvoarelor istorice locale. Astfel, dintr-un raport asupra situației generale a exproprierilor efectuate pînă la data de 28 decembrie 1922 în județul Tulcea reiese care era stadiul lucrărilor în Delta Dunării. La Sf. Gheorghe nu se expropriase nimic, terenurile fiind trecute în rîndul celor inundabile. La Chilia Veche din grindurile și ostroavele mai înalte s-au expropriat 3.340 ha, la Periprava 3.180 ha, la Sulina 240 ha ș.a. Cele mai multe exproprieri s-au efectuat din terenurile C.A.P.S. și P.A.R.I.D. suprafața ridicîndu-se la 30.686 ha teren arabil și 46.593 ha pășune[13].

Se impune însă precizarea că atît P.A.R.I.D., cît și C.A.P.S., s-au arătat destul de refractare la lucrările reformei, străduindu-se să-și ferească de expropriere atît terenurile inundabile, cît și cele neinundabile, spre nemulțumirea serviciului agricol al județului Tulcea. Atunci cînd au trebuit să se supună legii cele două organe au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a păstra și valorifica, de multe ori spre interesul personal al funcționarilor, terenurile expropriate.

Cu toate tergiversările, în județul Tulcea, la data de 12 decembrie 1933, se expropriaseră 423 de moșii în suprafață de 85.028,50 ha. Din aceasta, 40.188,18 hectare erau terenuri domeniale. Mai rămîneau de făcut diferite operații pe 800 de moșii. În județul Constanța au fost expropriați într-o primă etapă 270 de moșieri de o suprafață ce însuma 69.514 ha[14], fiind scutite numai acele terenuri ale statului pe care urmau să se desfășoare colonizările.

Ulterior, pînă la 31 decembrie 1941, s-au expropriat 449 de moșii din care 365 erau definitiv parcelate, pe restul lucrările nefiind terminate datorită contestațiilor depuse de proprietarii lor. Suprafața totală expro-

[11] *Ibidem*, Arh. st. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 32/1935, f. 194; Dobrogea Jună, XVIII (1924) nr. 96 din aprilie.

[12] D. Sandru, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol" IX (1972) p. 334.

[13] Arh. st. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 9/1922, f. 304—306; dosar 29/1925, f. 1.

[14] Petre Grigorescu, *op. cit.* p. 15.

priată de pe moșii se ridica la 91.728,11 ha căreia i se adaugă 58.476,77 ha de pe cele 213 terenuri domeniale expropriate pe cale administrativă[15].

În unele zone s-au expropriat suprafețe destul de mici în timp ce în alte părți ale județului, unde populația era mai rară, terenurile prisoseau.

Fixarea prețurilor pentru terenurile expropriate a declanșat și în județele Constanța și Tulcea numeroase abuzuri întrucît moșierii s-au străduit să obțină sume cît mai avantajoase. Ei au deschis numeroase procese la Curtea de Apel din Constanța pe această temă cu scopul de a prelungi lucrările de expropriere și a păstra în continuare terenurile.

Deși, în general, Comisia centrală de fixare a prețurilor a dat satisfacție proprietarilor dobrogeni, aceștia au considerat sumele stabilite ca fiind „ridicole față de valoarea banilor și că singurul criteriu ce trebuie luat în considerație la estimarea exproprierilor este venitul net al moșiei după ce s-au retras toate cheltuielile de producție"[16].

Terenurile expropriate n-au fost trecute imediat în posesia țăranilor. Pentru a lăsa timp de desfășurare tuturor proceselor ivite, suprafețele au fost arendate obștilor sătești constituite pe comune sub îndrumarea Casei centrale a cooperației și împroprietăririi. Amînarea împroprietăririi care interesa în cel mai înalt grad pe țărani era explicată prin „încercarea guvernului liberal de a înlătura scăderea producției în faza de tranziție a proprietății, care se efectua într-o perioadă cînd economia țării era dezorganizată"[17].

Documentele vremii consemnează și în dreapta Dunării astfel de acte constitutive ale acestor obști, create cu scopul „de a lua în folosință, exploata și îmbunătăți pînă la definitiva împroprietărire terenurile expropriate"[18].

La fel ca și în alte zone ale țării, nici în județele Constanța și Tulcea nu s-au respectat întocmai instrucțiunile și recomandările referitoare la arendare, ceea ce a creat în rîndul sătenilor numeroase nemulțumiri. Astfel, mai mulți locuitori ai comunei Jurilofca, invalizi, văduve, demobilizați din război se plîngeau autorităților de modul cum s-au făcut arendarea terenurilor, de ele beneficiind funcționarii, în timp ce „noi, sătenii, nu avem nici o palmă de pămînt de unde să ne putem scoate existența"[19].

În general, se poate aprecia că sistemul prelungit al arenzii a creat și în rîndul țăranilor din dreapta Dunării sentimentul nestabilității și al nesiguranței.

Se impune să semnalăm că de arendări au beneficiat în Dobrogea, acolo unde s-au respectat instrucțiunile, și turcii, tătarii și bulgarii care și-au făcut datoria față de România în război, motiv pentru care „au fost tratați (...) pe picior de egalitate cu românii".[20].

[15] Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral Constanța, dosar 1447/1938, f. 6, dosar 1441/1938—1941, f. 2, 4.
[16] Petre Grigorescu, *op. cit.*, p. 8.
[17] D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, p. 49.
[18] Monitorul Oficial, nr. 218 din 1921, p. 9127.
[19] Arh. st. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 6/1921, f. 16.
[20] Farul, I (1919) nr. 192 din 14 noiembrie.

Maniera în care s-au desfășurat exproprierile și arendările s-a răsfrînt și asupra împroprietăririi, operație care s-a tergiversat pînă în anul 1941, ceea ce a făcut ca și în Dobrogea numeroși țărani să nu intre în posesia suprafeței de teren la care aveau dreptul.

Prima măsură inițiată pe linia împroprietăririi de către comitetele de ocol a constat în alcătuirea tabelelor de îndreptățiți și încadrarea sătenilor la categoriile prevăzute de lege. Atît cu ocazia fixării sătenilor pe categorii, cît și cu prilejul înscrierii lor în tabele, și în provincia dintre Dunăre și Mare, numeroși țărani n-au fost inserați în liste sub diverse motive lăsînd „pe dinafară elemente valide și capabile de muncă efectivă"[21]. De multe ori, în locul celor îndreptățiți au apărut pe tabele cetățeni care nu trebuiau să se bucure de avantajele legii. La Hîrșova, bunăoară, au fost trecuți pe liste, evident în mod ilegal, „meseriași, băcani, lăutari, cafegii și un avocat"[22].

Cuprinzînd numeroase omisiuni și inegalități încă de la întocmire, tabelele au fost supuse în mai multe rînduri instanțelor reformei sau autorităților agricole județene spre verificare și aprobare. Acestea au modificat tabelele de împroprietărire fie radiind pe unii săteni de pe liste și înscriind pe alții, fie trecîndu-i de la o categorie la alta, ceea ce au constituit cauze care au determinat amînarea împroprietăririi.

Cei mai mulți țărani cuprinși în tabele cu drept de împroprietărire proveneau îndeosebi din localitățile dinspre Dunăre, în timp ce majoritatea suprafețelor expropriate se aflau spre Marea Neagră[23].

Aplicarea în teren a împroprietăririi a căpătat, după cum bine s-a observat, „proporția unui eveniment de reală importanță fiind vorba de rezolvarea unei probleme de ordin național aici în Dobrogea și totodată de natură economică"[24]. Într-adevăr, după ani de așteptare, țăranii au primit cu satisfacție declanșarea operațiunilor de împroprietărire. Lucrările au fost începute în luna martie 1926 în comuna Peștera din județul Constanța, cu care ocazie peste 300 țărani au primit în prezența autorităților titlurile de împroprietărire[25].

Datorită insuficienței suprafețelor repartizate înzestrării țăranilor, s-a făcut excepție de la lege, lotul fiind micșorat la 5 ha. Și în aceste condiții în multe sate suprafața n-a fost suficientă, organele agricole fiind obligate să-i împroprietărească pe țărani fie cu loturi mai mici, fie la distanțe mari ori pur și simplu să-i lase fără pămînt[26].

La fel ca și lucrările de expropriere, operațiunile de împroprietărire au fost destul de mult amînate creind sătenilor reale dificultăți în asigurarea existenței lor. Sătenii comunei Sf. Gheorghe din județul Tulcea ce-

[21] C. Filipescu, *Dobrogea agricolă, Cultura Națională*, București, 1928, p. 59.
[22] Arh. st. Constanța, fond Consilieratul agricol al județului Constanța, dosar 39/1922—1937, f. 76.
[23] Dobrogea Jună, XIX (1925), nr. 272 din 1 decembrie.
[24] Dacia, XIII (1925), nr. 100 din 8 mai.
[25] Dobrogea Jună XX (1926) nr. 102 din 12 mai.
[26] Arh. St. Constanța, fond Consilieratul agricol al județului Constanța, dosar 5/1921, f. 41, dosar 55/1921, f. 55.

reau, la 25 iunie 1931, sprijinul prefecturii întrucît „riscă să devină muritori de foame dacă nu primesc cîteva hectare în orice parte a Dobrogei"[27].

Dacă în restul județului Tulcea se trecuse totuși la înzestrarea țăranilor cu loturi, în Delta Dunării nici după 10 ani de la înfăptuirea primelor exproprieri nu se efectuaseră lucrări de împroprietărire, acestea fiind amînate de la an la an, din diverse motive, spre îngrijorarea țăranilor. P.A.R.I.D.-ul și C.A.P.S.-ul, organe puternice, au manevrat cu abilitate legea opunîndu-se reformei întrucît valorificau terenurile, după cum am menționat, în scopuri proprii.

Pe de altă parte, atunci cînd s-a făcut raportul dintre necesitate și rezerve s-a constatat că suprafața expropriată era insuficientă, multe dintre terenurile ce urmau să revină tulcenilor erau neîndestulătoare. Unii specialiști ai reformei agrare, între care amintim pe C. Garoflid, considerau că trebuie rezolvată mai întîi problema acestor terenuri și apoi să se efectueze împroprietărirea[28].

Pînă în primăvara anului 1933 în județul Tulcea fuseseră împroprietăriți abia 9.985 locuitori, între care documentele menționează și mulți reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare, rămînînd fără terenuri 7.038 săteni, îndeosebi dintre cei care locuiau de-a lungul Dunării între Borcea și Măcin[29].

Într-un ritm asemănător s-au desfășurat lucrările de împroprietărire și în județul Constanța. Acest ritm lent este confirmat și de memoriul adresat, în anul 1929, lui Ion Mihalache, ministrul agriculturii, de Vasile Lepădatu deputat de Constanța. Fruntașul țărănist constănțean preciza în acest document, că pînă la 1 ianuarie 1929 s-a efectuat împroprietărirea în 53 de comune din cele 107, însă numai în 8 lucrările erau definitive. În restul comunelor aplicarea împroprietăririi era la început, întrucît operațiunile de cadastrare „au fost inaugurate abia în anul 1927, adică 6 ani mai tîrziu decît în restul țării", iar pentru continuarea lor era nevoie de încă 12 milioane lei[30].

Din statisticile vremii aflăm că în județul Constanța au rămas fără pămînt 4.243 țărani din cei 18.743 îndreptățiți, în unele comune numărul lor fiind destul de mare[31].

Unii dintre țărani au renunțat la loturile lor întrucît se compuneau din tarlale situate pe raza mai multor comune, iar organele agricole deși au fost avertizate de noii proprietari, n-au efectuat la timp comasarea.

Mulți țărani au primit pămînturi de proastă calitate, neputîndu-le lucra, solicitînd din acest motiv schimbarea loturilor[32].

---

[27] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 562/1931, f. 2.

[28] Călăuza plugarului, II (1930) nr. 9, din decembrie.

[29] Datele statistice consultate menționează în acest perimetru al Dobrogei un număr de 5943 de săteni fără pămînt (Arh. St .Tulcea, fond Consilieratul Agricol al județului Tulcea, dosar 17/1933, f. 134.

[30] Dacia, XVI (1929) nr. 54 din 13 martie.

[31] Iată spre exemplu în 1939 în comuna Ovidiu se constată că „sînt 177 de familii care nu au pămînt". (Arh. St. Constanța, fond Prefectura județului Constanța, dosar 22/1939, f. 41); D. Sandru, *op. cit.*, p. 149.

[32] Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral Constanța, dosar 230/1925—1938, f. 230; dosar 237/1924—1936, f. 4.

Împroprietărirea a oferit şi alte situaţii prin care sătenii au fost dezavantajaţi. Nu puţine au fost cazurile cînd cei puşi să aplice reforma au dat satisfacţie partenerilor politici, rudelor, prietenilor sau unor fruntaşi ai satelor.

Modificarea dispozitivului de parcelare, schimbarea sătenilor de pe un lot pe altul, ori de la o categorie la alta, reducerea loturilor tip, amînarea împroprietăririi, acordarea unor suprafeţe mai mult simbolic au fost unele din cauzele ce au făcut ca gospodăriilor ţărăneşti din această parte a ţării să nu li se creeze o bază solidă de dezvoltare.

Un alt aspect al reformei care a grefat negativ asupra situaţiei economice a gospodăriilor ţărăneşti din dreapta Dunării, l-a constituit sumele de bani pe care sătenii împroprietăriţi trebuiau să le plătească pentru efectuarea de măsurători, parrcelări şi comasări de terenuri. Uneori acestea s-au ridicat la cifre deosebit de mari. Astfel, 191 de săteni din comuna Ciobanu, judeţul Constanţa, împroprietăriţi cu 338,72 ha trebuiau să plătească pentru loturi suma de 208.712 lei la care se adaugă încă 76.120 lei cheltuieli pentru măsurători[33].

În Dobrogea, Decretul-lege din 22 septembrie 1921, ce reglementa crearea de izlazuri în sate şi comune, a fost aplicat abia în anul 1922. Precizăm că problema păşunilor i-a preocupat îndeaproape şi pe ţăranii dobrogeni, interesaţi să-şi asigure condiţii bune întreţinerii vitelor. Referindu-se la modul în care îşi creşteau animalele sătenii din Dobrogea, primarul acestei comune informa Prefectura judeţului Constanţa, în 1925, că „astă iarnă, de asemenea, ne-am vîndut vitele, am vîndut două ca să scăpăm una şi restul hranei ce ne-a rămas le pierdeam acum vara, deoarece au început să moară de foame (...) din cauză că nu avem unde să le scoatem la păşune"[34]

Pe măsura exproprierii, în unele sectoare agricole s-a trecut la crearea de păşuni comune, dar la fel ca şi în cazul celorlalte operaţiuni ale reformei şi înzestrarea satelor cu izlazuri s-a desfăşurat destul de lent[35].

Multiplele probleme ce se impuneau a fi soluţionate la acest capitol al reformei l-au determinat pe C. Filipescu, unul din bunii cunoscători ai agriculturii Dobrogei, să noteze în 1928 că „chestia izlazurilor va fi veşnic pe tapet"[36].

În condiţiile desăvîrşirii la 1 decembrie 1918 a unităţii statale şi a lărgirii pieţei naţionale, valorificarea mai bună a terenului agricol apare, cel puţin sub aspectul extensiv, ca o necesitate. Această cerinţă s-a conturat mai pregnant în urma efectuării primelor lucrări ale reformei agrare cînd s-a constatat că în multe zone ale ţării terenul era insuficient înzes-

[33] Arh. St. Constanţa, fond Inspectoratul cadastral Constanţa, dosar 12/1921, f. 68.

[34] Marea Neagră, III (1925) nr. 216 din 16 mai.

[35] Aşa se explică de ce în 1934 abia 67 de comune din judeţul Tulcea primiseră terenuri în suprafaţă de 34.470,72 ha, pe restul, lucrările de cadastrare n-au fost încă terminate. (Arh. St. Tulcea fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 36/1934, f. 115).

[36] C. Filipescu, *op. cit.* p. 70

trării țăranilor, ceea ce a pus problema așezării și împroprietăririi lor în alte regiuni[37].

Cu toate împroprietăririle și vînzările de terenuri efectuate în Dobrogea pînă în anul 1916 de statul român, existau încă numeroase suprafețe ce puteau fi redate agriculturii, iar după primul război mondial acestea au sporit. S-a relansat astfel și pentru provincia transdunăreană ideea continuării înființării de noi așezări rurale — operațiune amplă ce presupunea transferarea unor țărani din alte regiuni ale țării și împroprietărirea lor în regiunea din dreapta Dunării.

Normele juridice după care s-au început și în această parte a țării activitatea de întemeiere a unor sate au fost specificate în legislația reformei agrare din 1921[38], căreia i s-au adăugat pentru sudul regiunii prevederi speciale.

Se impunea precizarea că la motivele care au determinat această activitate s-au adăugat altele, făcînd din ea una din cele mai complexe probleme economico-sociale din județele dintre Dunăre și mare.

La inițiativa generalului Rasoviceanu, fost comandant al unor unități ce staționaseră și luptaseră în Dobrogea, se realizează practic, după război, primele noi sate în dreapta Dunării[39].

Acțiunea a fost bine primită întrevăzîndu-se în ea posibilitatea de a „pune în joc forțe noi ce vor intensifica producția și întreaga bogăție națională"[40].

În județul Constanța țăranii urmau să primească spre zona de litoral loturi de cîte 6 ha arabile, 2000 m² loc de casă și 1 ha pășune, deci sub prevederile legii agrare[41].

În 1928, numărul familiilor ce se așezaseră în cele 44 de centre fixate în județ s-a ridicat la 1.715 (cu numărul membrilor de familie, cifra totală era de 7.084), cărora li s-au distribuit 15.434 ha teren de cultură și 1.715 ha izlaz[42].

Sosirea primelor familii din alte zone ale țării în județul Constanța a declanșat numeroase solicitări și din partea țăranilor tulceni, unde lucrările de reformă se desfășurau greoi. Adresîndu-se în 1926 Casei centrale a împroprietăririi unii dintre ei arătau că după ce au așteptat timp îndelungat „cu lacrimi în ochi" — menționează petiția — solicitau să fie trecuți în rîndul acestor beneficiari[43]. Astfel de cereri trebuie puse, desi-

[37] D. Sandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Editura Academiei R.S.R., Iași, 1980, p. 59.

[38] Conform articolului 103 al reformei agrare ce preciza mărimea loturilor de împroprietărire, în Dobrogea suprafața de 25 ha, „se rezervă exclusiv țăranilor care se colonizează". (Vezi Legea pentru reforma agrară în Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea, Craiova, f.a., p. 100).

[39] Ion Vlădescu, *Cadrilaterul. Ce este și ce trebuie să fie. Colonizarea și naționalizarea lui. Constanța*, 1928, p. 58.

[40] Dacia, IX (1922), nr. 206 din 26 noiembrie.

[41] Dobrogea Jună, XVII (1924), nr. 135 din 18 iunie și nr. 178 din 4 august 1925.

[42] C. Filipescu, *op. cit.*, p. 65.

[43] Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 56/1928, f. 158.

gur, pe dorința arzătoare a țăranilor de a intra mai repede în posesia unor terenuri agricole.

Și în județele dobrogene acest gen de împroprietăriri a creat o profundă dezamăgire nu numai în rîndul țăranilor, ci și al celor ce îmbrățișaseră ideea cu entuziasm, ceea ce a declanșat numeroase păreri pe marginea acestei probleme. Mai multe ziare dobrogene constatau, pe bună dreptate, că problema nu a fost îndeajuns studiată, ea fiind executată în grabă de organele administrative nepregătite și necontrolate, cu mijloace financiare insuficiente și rău administrate"[44].

Cu toate neajunsurile care au însoțit operațiunile de așezarea în dreapta Dunării a unor familii de țărani din celelalte zone ale țării, acțiunea a avut consecințe în toate compartimentele vieții provinciei dintre Dunăre și mare. Ea a produs modificări importante în structura proprietății rurale, contribuind la consolidarea relațiilor capitaliste din agricultura acestei zone a țării, la întărirea proprietății mici și mijlocii.

Și în Dobrogea reforma agrară a influențat nu numai structura proprietății, ci și sistemul de cultură și condițiile de viață ale unui număr mare de familii țărănești.

Iată care era structura proprietății arabile în județele Tulcea și Constanța în urma operațiunilor reformei efectuate pînă în anul 1928, după datele preluate de C. Filipescu de la Ministerul Agriculturii[45].

JUDEȚUL	Prop. mică 0—10 ha	Media pe cap	Prop. mijl. 10—100 ha	Media pe cap	Prop. mare peste 100 ha	Media pe cap
Constanța	222.192	6,67	144.202	34	84.495	258
Tulcea	191.293	5,36	106.390	22,3	3.902	185

După cum reiese din datele înfățișate, în Dobrogea ponderea cea mai mare era deținută de proprietatea mică ce reprezenta 48,8% în județul Constanța și 63,4% în Tulcea. Urma proprietatea mijlocie în proporții aproximativ egale, 31,6% în Constanța și 35,2% în nordul regiunii, în schimb diferențele la proprietatea de peste 100 ha erau deosebit de mari dacă avem în vedere că procentele erau de 1,4% în Tulcea și 19,6% în județul Constanța.

Ulterior numărul proprietăților mici s-a mărit. Astfel, în 1939, organele agricole ale județului Tulcea raportau că din 60.000 de gospodării țărănești 46.000 stăpîneau terenuri între 1—5 ha, iar 9.700 între 5—10 ha[46]. Sub raportul suprafeței, întîietatea în același județ era deținută de proprietățile între 10—15 ha, care încă din 1925, deși erau în număr de 5.383, stăpîneau 93.924,46 ha[47]. În județul Constanța, mai numeroase erau gos-

[44] Dobrogea Jună, XIX, 1925, nr. 81 din 10 aprilie.
[45] C. Filipescu, *op. cit.*, p. 53.
[46] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 898/1939, f. 8—10.
[47] *Idem*, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 115.

podăriile ce deţineau sprafeţe între 5 şi 10 ha, ele reprezentînd un procent mai mare decît cel pe ţară unde predominau gospodăriile între 1—3 ha. În ceea ce priveşte gospodăriile între 10 şi 20 ha, judeţul Constanţa înregistra procentul maxim pe ţară, pentru ca în cele între 20—50 ha în această parte a Dobrogei să se depăşească de 10 ori media celorlalte regiuni. La fel şi la gospodăriile între 50—100 ha şi cele peste 100 ha, procentele erau mult mai mari decît în restul ţării[48].

Consolidarea suprafeţelor mijlocii s-a datorat şi circulaţiei imobilelor rurale, operaţiune desfăşurată cu mai multă intensitate în Dobrogea, unde populaţia turcă ce a emigrat şi-a pus în vînzare loturile.

După aplicarea legii circulaţiei bunurilor rurale vînzările s-au intensificat, multe din suprafeţe au trecut în proprietăţile sătenilor „înstăriţi" care îşi plasează numerarul disponibil în procurarea de pămînturi şi procurarea de animale"[49]

Au existat, însă, atît în judeţul Constanţa, cît şi în Tulcea, un număr însemnat de gospodării care, prin suprafaţa arabilă ce o deţineau, se situau sub limita acoperirii nevoilor de hrană a unei familii, mai ales atunci cînd aceasta era mai numeroasă. Din datele statistice alcătuite în 1931 de Institutul de cercetări agronomice reiese că în judeţul Constanţa, în cele 158 de gospodării cu medie sub 3 ha cercetate, reveneau pe persoană 2.920 m^2, cu mult sub alte judeţe ale ţării, astfel că o bună parte din loturile cu care au fost împroprietăriţi sătenii „nu satisfac nevoile familiale şi cu atît mai puţin ale urmaşilor acestora"[50].

În ceea ce priveşte producţia şi rentabilitatea, agricultura judeţelor Tulcea şi Constanţa a fost marcată în deceniile trei şi patru ale secolului nostru, atît de transformările prin care a trecut întreaga economie agrară românească, cît şi de o serie de factori şi fenomene de natură locală. Astfel, este cunoscut că în condiţiile practicării unei agriculturi extensive şi între Dunăre şi Mare această metodă a fost pusă cu precădere în aplicare, rezultatele erau influenţate de condiţiile climaterice de sol, precum şi de înzestrarea cu mijloace de muncă.

Ca urmare a ruinării gospodăriilor, în primii ani postbelici şi în Doducţia a fost mult diminuată. Readucerea agriculturii judeţelor Constanţa şi Tulcea la o stare normală s-a făcut treptat, deşi ţărănimea a dorit cu intensitate acest lucru[51]. Strădaniile principalilor producători rurali dobrogeni au fost frînate de faptul că majoritatea „n-au pluguri, n-au vite, n-au instrumente agricole, n-au sămînţă, n-au nimic din ce le trebuie ca să stoarcă pămîntului bogăţiile"[52]

Lipsurile enumerate mai sus, la care se adaugă pierderile în vieţi omeneşti, subnutriţia ce producea alte victime în rîndul familiilor ţără-

[48] Roman, Cresin, *Recensămîntul agricol al României în 1941.* Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti, 1943, f. 17, 19, 21, 23.

[49] Arh. St. Tulcea, *loc. cit.* dosar 8/1933, f. 35.

[50] Dacia, XVIII (1931) nr. 44, din 19 martie; D. Sandru, *op. cit.* p. 278.

[51] O demonstrează cu prisosinţă sutele de dosare de ţărani la judecătorii, în vederea cercetării şi aprobării fondurilor necesare refacerii. (Arh. St. Constanţa, fond Primăria Tuzla, dosar 10/1920, f. 34—40).

[52] Farul, I (1919) nr. 21 din 21 mai.

nești, o serie de corvezi și interdicții, au fost principalele cauze ce au făcut ca după revenirea administrației românești în Dobrogea să se cultive în primii ani după război extrem de puțin. Astfel, în primăvara anului 1919 în județul Constanța abia s-au cultivat, după procurarea semințelor, 2.000 hectare cu grîu, 8.000 hectare cu ovăz, 48.000 hectare cu porumb și 3.000 hectare fasole din suprafața de 553.122,9 hectare teren cultură. Cu semănăturile de toamnă suprafețele însămînțate s-au ridicat în anul 1919 la 110.000 hectare[53].

O altă cauză ce a menținut în acești ani apreciabile suprafețe în afara circuitului productiv a fost și opoziția țărănimii dobrogene față de obștiile sătești. Datorită acestei atitudini, din cele aproape 70.000 ha expropriate în prima etapă în județul Constanța, s-au pus în valoare numai 12.000 ha[54]. Țăranii tulceni au cultivat în 1921—1922, 324,74 ha din 2.202,15 ha cît fuseseră expropriate[55].

Pentru a scoate această importantă ramură din impasul în care se găsea, administrațiile județene au luat o serie de măsuri între care aceea de a îndemna pe țărani „să iasă la munca cîmpului, atît pe pămînturile lor, cît și pe cele ale văduvelor și orfanilor de război, muncindu-le acestora în mod gratuit"[50]. În vederea asigurării semințelor necesare s-a luat hotărîrea de a se imobiliza cerealele rămase din cultura anului 1918, precum și cea a anului 1919, consumul a fost limitat la necesarul de hrană, iar vînzările fără autorizație au fost interzise[57].

Toate aceste măsuri au stimulat creșterea producției, suprafețele însămînțate sporind treptat de la an la an, însă, după cum sublinia un cunoscător al problemei „totuși sîntem încă departe de starea din ajunul războiului"[53]. De altfel, la patru ani de la război, în Dobrogea, încă nu s-au putut sparge toate pîrloagele, încă nu s-au refăcut toate vitele și gospodăriile"[59], situație ce s-a menținut în anumite zone ale provinciei pînă în anul 1927.

Precizăm că cea mai mare întindere de teren redată culturilor provine din proprietățile mici, fapt ce demonstrează efortul țărănimii dobrogene de a contribui, alături de cea din restul țării, la salvarea producției agricole de la totală prăbușire.

În primii ani după război, întinderea culturilor a mai variat în funcție și de posibilitățile ce le oferea piața internă și externă spre valorificare. Astfel, în toamna anului 1920 s-au cultivat în județul Constanța 20.046 ha grîu, iar în anul 1921 numai 10.857 ha, mărindu-se în schimb suprafețele însămînțate cu rapiță, orz și porumb, la care nu existau restricții la export[60].

---

[53] Ibidem, nr. 102 din 13 octombrie; Dacia, IX (1922) nr. 6 din 30 martie.
[54] D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, p. 52.
[55] Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 9/1922, p. 19.
[56] Arh. St. Constanța, fond Primăria Tuzla, dosar 8/1919, p. 363.
[57] Monitorul județului Constanța, XXXVIII (1919), nr. 2 din 12 iulie.
[58] I. Oancea, Dobrogea economică, I (1922) nr. 1, mai, p. 24.
[59] Curierul Sindicatului agricol Constanța I (1922), nr. 1 din 24 decembrie.
[60] I. M. Duplyen, în Dobrogea economică, nr. 1 din mai 1928, p. 24.

Producția obținută la hectar în această perioadă a fost destul de mică. În principal rezultatele slabe s-au datorat crizei agrare provocate de război, a unei tehnici rudimentare ce se mai folosea în multe sate din Dobrogea, precum și condițiilor climaterice nefavorabile ce au afectat culturile în acești ani.

Un sprijin important pe linia refacerii l-a primit agricultura dobrogeană din partea băncii „Casa de gaj", ce s-a străduit să înzestreze gospodăriile mijlocii din județele Tulcea și, îndeosebi, Constanța cu cît mai multe semănături[61]. Prin intermediul aceleiași instituții financiare s-a obținut avizul de valorificare la export a 8.000 vagoane grîu, modalitate prin care s-au depășit prețurile maximale stabilite de guvern pentru vînzările pe piața internă, prețuri care se situau cu mult sub cheltuielile de producție înregistrate în Dobrogea.

Deși n-a atins nici jumătate din posibilitățile regiunii, cultura grîului a sporit în 1923 în județele Tulcea și Constanța. În primul județ s-au cultivat în anul menționat 16.225 ha, iar în cel de-al doilea 31.063 ha[62].

La nivelul întregii regiuni, prin cele 182.273 ha însămînțate cu orz, s-a depășit suprafața cultivată în 1915 ce a fost de numai 138.766 ha[63]. Foarte scăzute se mențin culturile plantelor industriale și aceasta datorită faptului că industria s-a aflat după război în refacere. Astfel, inul s-a însămînțat pe 294 ha, cînepa pe 155 ha, iar rapița pe 25.027 ha[64].

Cu toate că realizările nu erau deosebite, pe ansamblu Dobrogea constituia „una din cele mai principale regiuni agricole ale țării, atît din punct de vedere calitativ, cît și cantitativ"[65]. Făcînd, în anul 1928, un bilanț al progreselor înregistrate de agricultura dobrogeană în ultimii 42 ani, C. Filipescu nota că acestea sînt vizibile în : a) creșterea suprafețelor cultivate față de cele necultivate; b) sporirea cantitativă a producției în genere cît și pe unitatea de suprafață; c) îmbunătățirea calității produselor și a greutății hectolitrice; ameliorarea terenurilor de cultură ; e) sporirea suprafețelor plantelor alimentare și industriale. Dacă în 1885 se cultivau 281.597 ha, în anul 1927 suprafețele însămînțate în județele Tulcea și Constanța au fost de 757.474 ha, ceea ce înseamnă o creștere de 3,1%.

Realizările înfățișate mai sus se datorează atît măririi suprafețelor cultivate, cît și introducerii treptate a unor elemente de tehnică agricolă modernă în această importantă ramură economică a provinciei. S-au realizat progrese în dotarea cu mașini agricole îndeosebi în județul Constanța care beneficia în 1927 de 135 tractoare. Agricultura județului Tulcea avea în dotare 60 de tractoare, însă, după cum se va menționa ceva

[61] Octav Văleanu, în Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța, Volum festiv, p. 29.

[62] Dobrogea Jună, XVIII (1924), nr. 294 din 25 decembrie.

[63] Dacia, X (1923) nr. 164 din 21 iulie.

[64] Dobrogea Jună, XVIII (1924) nr. 294 din 25 decembrie.

[65] Octav Văleanu, Ioan M. Ionescu. *Dobrogea economică, politică și socială*, Constanța, f.a.

[66] C. Filipescu, *Dobrogea agricolă*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 481—483.

mai tîrziu, „nu poate să vorbească de motorizarea agriculturii" în condițiile în care unealta de bază era plugul cu un brăzdar pus în mișcare de tracțiune animală[67].

Agricultura celor două județe dobrogene a mai avut de luptat „cu lipsa de numerar suficient, cu enormitatea dobînzilor și (...) cu fluctuațiile periculoase ale prețurilor"[68]. Aceasta arată de fapt că nici agricultorii din dreapta Dunării n-au putut evita fenomenele de criză ce s-au menținut în toți acești ani și care, începînd cu 1928—1929, se accentuează.

Încă din anii 1928—1929 criza agrară în provincia din dreapta Dunării începe să se manifeste prin necultivarea unor suprafețe mari. Accentuarea dereglării întregului mecanism economic pe plan național a determinat — ca și în provincia transdanubiană — criza să atingă apogeul în anii 1931—1933 cu „cele mai funeste înrîuriri asupra întregii vieți economice"[69]. Deși producțiile au fost în general bune, scăderile serioase ale prețurilor descurajează pe producători în rîndul cărora se manifestă tendința „de a lăsa cîmpurile nelucrate"[70].

Starea de criză este prezentă în anii 1931—1933 și în faptul că „plugarii județului au căutat într-o măsură mai mare ca în anii trecuți sprijinul Camerei agricole", după cum se precizează într-un document de arhivă[71]. Imposibilitatea valorificării avantajoase a producției agricole a creat o stare de vizibilă nemulțumire în rîndul acelora a căror datorii creșuseră vertiginos în ultimii ani. La mulți săteni aceste sume depășeau de 7-8 ori valoarea averii.

Perioada ce a urmat după anul 1933 n-a înlăturat complet fenomenele crizei agrare. De altfel, aceasta a persistat la nivelul întregii țări, în special în compartimentul prețurilor care s-au menținut sub perioada anterioară anilor 1925—1928.

În ceea ce privește exploatarea proprietăților rurale, „sistemul cel mai uzitat este tot cereal bi și trienal, cu sau fără ogor sterp"[72], operațiunile efectuîndu-se în regie și dijmă ce se practica pe circa 10% din întreaga suprafață a Dobrogei. Micii proprietari își lucrau terenul cu propriile brațe, iar gospodăriile mijlocii, după posibilitate. Se folosea munca salariată adusă din alte zone ale țării.

Factorii enumerați mai sus au menținut în Dobrogea o rentabilitate scăzută producției la hectar, sub media pe țară. Astfel, în anul 1926, media a fost 7,6 quintale, în timp ce în Muntenia și Oltenia era de 8,2 ori, iar în regiunile subcarpatice de 9—10 quintale. Desigur că producția medie a fost diferită de la cultură la cultură. Iată, spre exemplu, îr județul Tulcea grîul a înregistrat o medie de 500—600 kg la hectar, în timp ce la orz producția a fost de 700 kg[73]. Una din cauzele care a influențat negativ

---

[67] *Dare de seamă asupra activității Camerei de comerț și industrie Silistra*, 1936, p. 1.
[68] Curierul sindicatului agricol Constanța, I (1923), nr. 23 din 17 iunie.
[69] Arh. St. Constanța, fond Prefectura județului Constanța, dosar 2/1932, f. 219.
[70] *Ibidem*, dosar 50/1933, f. 175.
[71] Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 65 bis/1936, f. 4, b.
[72] Gh. Ciulei, *op. cit.*, f. 17.
[73] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 847/1938, f. 1.

rentabilitatea gospodăriilor agricole dobrogene a fost și insuficiența capitalului investit ce se ridica în această parte a țării la 3.351 lei, în timp ce „în toate celelalte regiuni valoarea capitalului este cu mult superioară"[74]. Aceasta a determinat ca și venitul brut obținut să fie în medie de 2.559 lei la hectar, ceea ce situează Dobrogea pe ultimul loc pe țară. Mai mult, trei pătrimi din gospodăriile mici ale județului Tulcea nu produceau în anul 1938 nici pentru nevoile proprii, proprietarii fiind nevoiți să cumpere porumb pentru hrană[75].

Desigur că slaba productivitate a proprietăților în Dobrogea s-a datorat și unei insuficiente preocupări pe linia modernizării agriculturii, atît din partea administrației, cît și a instituțiilor agricole locale care ani de zile s-au ocupat mai mult de probleme colaterale scopului pentru care au fost create.

Față de importanța agriculturii pentru economia regiunii, în dreapta Dunării s-au constituit prea puține ferme model, puncte agronomice și școli agricole. Lucrurile n-au stat mai bine nici în ceea ce privește personalul cu pregătire superioară, dacă avem în vedere că în județul Tulcea în anul 1936 își desfășurau activitatea 4 agronomi, iar în anul 1938 numai 6 specialiști din 60 cît era nevoie[76].

Începînd cu anii 1938—1939 întreaga agricultură românească a fost „influențată puternic de recrudescența crizei agrare mondiale"[77], precum și de deprecierea situației internaționale, realități ce vor afecta desigur și agricultura Dobrogei.

Odată cu primăvara anului 1939 și în sectorul rural dobrogean se resimte tot mai mult lipsa forței de muncă datorită concentrărilor. La factorii anteriori care au influențat producția s-au adăugat rechizițiile, blocările masive de cereale, precum și măsurile luate de guvern relativ la controlul prețurilor.

Pentru a face față situației, atît pe plan central, cît și local, s-au luat o serie de măsuri ce vizau creșterea producției agricole. S-a introdus regimul muncii forțate și sistemul mobilizărilor agricole. Locuitorii satelor ce refuzau să se supună prevederilor de mai sus erau amendați cu sume între 20.000 și 50.000 lei ori pedepsiți cu închisoare. S-au „mobilizat" stelajele, precum și mașinile agricole. Satele au fost împărțite în sectoare ce cuprindeau între 50 și 80 de gospodării puse sub conducerea unui comandament în fruntea cărora au fost instalați preoți, învățători, totodată s-au interzis deplasările spre oraș cu căruțe, acestea fiind utilizate cu precădere la muncile cîmpului[78].

Cu toate măsurile luate, suprafețele însămînțate s-au diminuat și mai mult în toamna anului 1940, iar lucrările efectuate, ca de altfel și re-

[74] *Idem*, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 65 bis/1936, f. 12—16.

[75] Vasile Bogza, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 98.

[76] Arh. St. Constanța, fond Prefectura județului Constanța, dosar 27/1942, p. 62.

[77] *Ibidem*, dosar 58/1944, f. 154.

[78] *Idem*, fond Inspectoratul general administrativ, dosar 59/1941, f. 41; dosar 22/1942, f. 71.

zultatele acestora, au fost de slabă calitate. O altă dificultate apărută începînd cu 1940 a fost lipsa semințelor care încep să se aducă cu mare greutate din alte zone ale țării. Unele din uneltele și mașinile agricole datorită lipsei pieselor și a combustibilului nu funcționau[79].

În anii următori producția agricolă s-a menținut în general slabă nu numai datorită cauzelor precizate mai sus, ci și a faptului că organele agricole au desfășurat o activitate formalistă și superficială.

Deși în mai multe rapoarte întocmite în anii 1943—1944 administrațiile județene informau că situația efectuării lucrărilor agricole este „foarte bună", realitatea era cu totul alta, ea reiese atît din producția obținută, cît și din repetatele cereri ale acelorași organe referitoare la îmbunătățirea aprovizionării cu semințe, unelte și mașini agricole. Desigur că în condiții de război s-au mai adăugat și alți factori care au diminuat producția între care amintim bombardamentele, înmulțirea rechizițiilor și a numeroaselor munci obligatorii.

În perioada analizată agricultura a constituit în Dobrogea principala ramură a economiei care a influențat și celelalte sectoare de activitate.

Aplicarea reformei agrare a creat și în dreapta Dunării situații complexe. Fie că au fost împroprietăriți pe baza reformei agrare, fie că au primit terenuri în urma colonizării, acestea nu au satisfăcut total așteptările țăranilor dobrogeni, în multe sate s-a menținut un proletariat agricol lipsit complet de pămînt.

Sub aspectul producției și rentabilității agricultura județelor Tulcea și Constanța a fost marcată, atît de transformările prin care a trecut întreaga economie agrară românească, cît și de o serie de factori și fenomene de natură locală.

L'application de la réforme agraire. La structure de la propriété, la production et la rentabilité des biens terriens des départements de Constantza et de Tulcea entre 1918—1944

V. CIORBEA

Résumé

Après la première guerre mondiale, les paysans dobroudjois ressentait, tout comme ceux du reste du pays, la nécessité de la réalisation de la réforme agraire. Les données statistiques prouvaient que certaines familles des départements en question étaient dépourvues de terre ou en détenaient des surfaces insuffisantes. Commencée le 1-er janvier 1919, l'expropriation a connu, dans les deux departements situés a droite du Danube l'un des rythmes les plus lents du pays. Ici aussi, les propriétaires terriens ont employé toutes les voies pour soustraire le plus de terrain aux opérations d'expropriations. La manière dont se sont déroulées les expropriations et ensuite les affermages a influencé également la distribution des terres aux paysans. Déclenchée en mars 1926, cette dernière opération a été prolongée jusqu'en 1941. Cette situation a déterminé un nombres assez grand de paysans restés sans terre dans les districts de Constantza et de Tulcea. La reforme agraire a produit des modifications dans la structure de la propriété, l'accent principal étant représenté par la petite propriété. La production et la rentabilité de l'agriculture ont été marquées dans les départements de Tulcea et de Constantza par les facteurs et les phénomènes généraux qui ont influencé toute l'économie roumaine —, mais également par les facteurs locaux.

[79] *Idem*, fond Prefectura județului Constanța, dosar 45/1944, f. 1, 15; dosar 22/1943.

NOTE

CERCETĂRI PERIEGHETICE ÎN TERITORIUL HISTRIEI (III)

Alexandru Avram, Octavian Bounegru, Costel Chiriac

În continuarea programului de cercetare a ţinutului aflat sub controlul cetăţii Histria în antichitatea greco-romană[1], în timpul campaniilor 1986—1987 s-au desfăşurat noi periegheze, avînd drept obiectiv de această dată zona de sud a teritoriului histrian[2].

Admiţînd că limita sudică a teritoriului Histriei — cu alte cuvinte, hotarul cu teritoriul tomitan învecinat — se plasează în zona dintre vărsarea riului Casimcea în lacul Taşaul şi capul Midia, cercetarea noastră a avut în vedere ţinutul cuprins între zona litorală, la est, satul Săcele la nord şi cursul superior al Casimcei la vest (vezi harta 1).

Cercetarea a debutat, ca de altfel şi în alte cazuri similare, cu o investigaţie în satul Vadu, cunoscut în literatura de specialitate pentru numeroasele descoperiri întîmplătoare înregistrate de-a lungul timpului în vatra sa[3]. În hotarul actualului sat trebuie să se fi aflat, pe lîngă aşezarea medievală binecunoscută negustorilor şi navigatorilor pentru portul său[4], şi satele romane Vicus Celeris[5], Vicus C... cos şi Vicus Parsal...[6]. La repertoriul descoperirilor pînă acum cunoscute putem adăuga acum un bloc de calcar

[1] Pentru rezultatele primelor etape vezi Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1985, p. 113—124; E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986, p. 243—252.

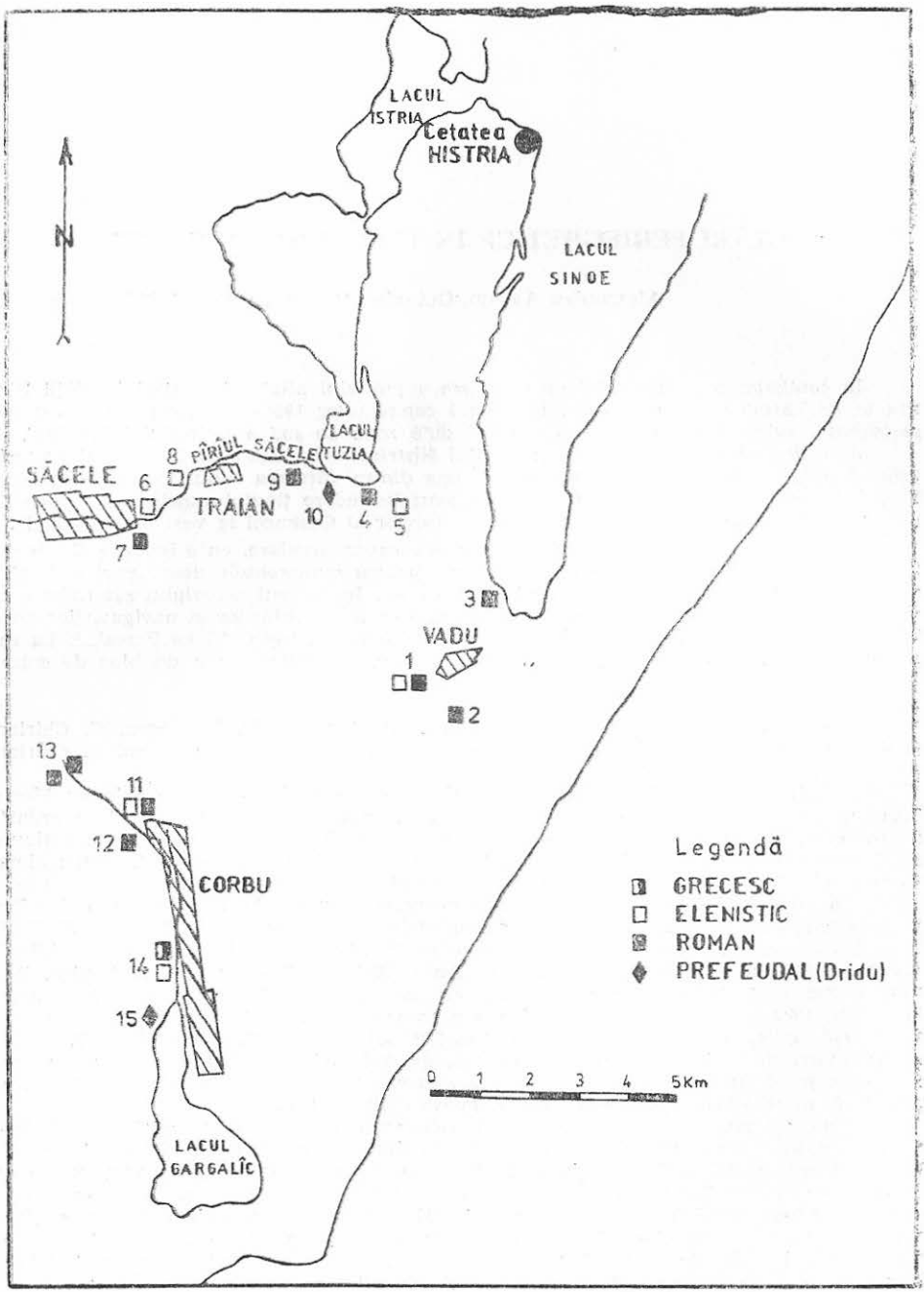
[2] În afară de autorii prezentului articol, la aceste periegheze au participat Florin Curta în 1986 şi Mihai Ionescu în 1987, cărora le mulţumim pentru asistenţa acordată. Pentru completarea imaginii asupra zonei care ne reţine atenţia adaugă datele obţinute de C. Matei, Pontica, 18, 1985, p. 125—139 (pentru zona de sud a lacului Taşaul); idem, Pontica, 19, 1986, p. 253—266 (zona de NV a lacului Taşaul, din hotarul satului Piatra).

[3] În secolul al XIX-lea, frecventele descoperiri sculpturale, monetare şi epigrafice (între altele, cele două fragmente ce compun stela lui Aristagoras, D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 54) au condus chiar la ideea că aici se va fi aflat cetatea Histria. Vezi C. Allard, *Souvenirs d'Orient. La Bulgarie orientale*, Paris, 1864, p. 101—102; M. C. Soutzo, RA, 1881, p. 302, n. 1; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 110. Pentru alte diferite descoperiri, vezi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 193—194, 209—221; TIR, L 35, Bucureşti, 1968, 76, iar pentru inscripţii vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, nr. 350—356. De adăugat şi aşezarea grecească de pe dealul Ghiaurchioi, în care s-a efectuat în 1952 un sondaj (cf. SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 145—146). Vezi şi M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 67.

[4] Pentru Vadu în epoca medievală (Caraharman în izvoarele turceşti — vezi descrierea amplă în relatarea lui Evlia Celebi *(Călători străini despre ţările române* ; vol. VI, Bucureşti, p. 387 şi Zanavarda în portulanele genoveze) cf M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Peuce, 6, 1977, p. 259—269; V. Eskenasy, Rev. Ist. 33, 1980, 4, p. 761 sqq.; S. Baraschi, C. Chera, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 253—260. Adăugăm cercetările arheologice efectuate în ultimii ani de către S. Iosipescu în fortăreaţa otomană de aici (menţionată în literatura mai veche de specialitate — harta lui P. Polonic din 1894, *Repertoriul Arheologic*, ms. Inst. de Arh., s.v. Vadu — ca fiind „de origine romană".

[5] ISM, I, nr. 351—352.

[6] ISM, I, nr. 350.

Harta 1 — Răspîndirea așezărilor în teritoriul cercetat.

(0,60 x 0,57 x 0,44 m) descoperit pe marginea şoselei principale, în dreptul gospodăriei lui Sandu Mitru. Acest bloc de calcar a servit drept lespede funerară, însă din inscripţie nu s-au păstrat, din păcate, decît cinci litere : ... r(...) ... (fig. 1).

La ieşirea din satul Vadu spre Corbu, pe partea dreaptă a drumului, într-o pădure de salcimi se află vechiul cimitir turcesc. Pe o mare suprafaţă sînt răspîndite numeroase blocuri de calcar lucrate, multe dintre ele provenind, judecînd după dimensiuni, de la paramentul unui zid de incintă. Unele blocuri păstrează urmele chiuvetelor pentru crampoanele de tip „cu gheară"[7]. Sînt vizibile, de asemenea, numeroase capace de sarcofag, de marmură sau de calcar, precum şi blocuri de marmură provenind din elevaţia unor edificii (fig. 3). Este mai mult ca sigur că cele mai multe din aceste piese, mai ales

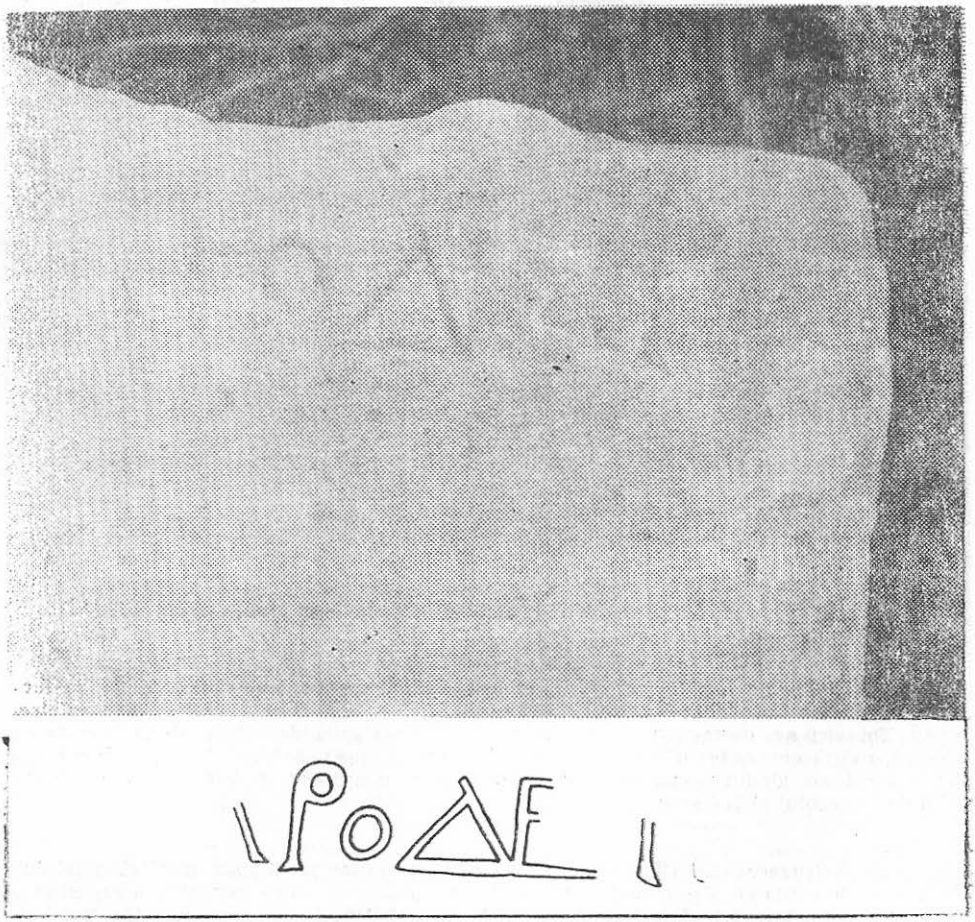

Fig. 1 — Inscripţie fragmentară de la Vadu

[7] Acestea sînt foarte asemănătoare cu cele descoperite la Histria, în zona sacră, vezi O. Bounegru, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 620—622, fig. 3, 7—9.

blocurile paralelipipedice de mari dimensiuni, au fost transportate aici în epoca otomană de la Histria[8].

În împrejurimile satului Vadu au fost identificate mai multe urme de aşezări, necunoscute sau, cel puţin, nemenţionate pînă acum în literatură. În partea de sud a satului, la 1,5 km de acesta, pe micul promontoriu cunoscut sub numele de „Bardalia", se păstrează urme ale unei locuiri sporadice de epocă romană tîrzie şi medievală. În zonă este semnalată descoperirea unui mormînt cu boltă, fără alte precizări.

La circa 2 km N—NV de satul Vadu, în capătul de NV al pădurii cu acelaşi nume, a fost depistată o foarte întinsă aşezare rurală romană. Pe o suprafaţă de 400 x 150 m,

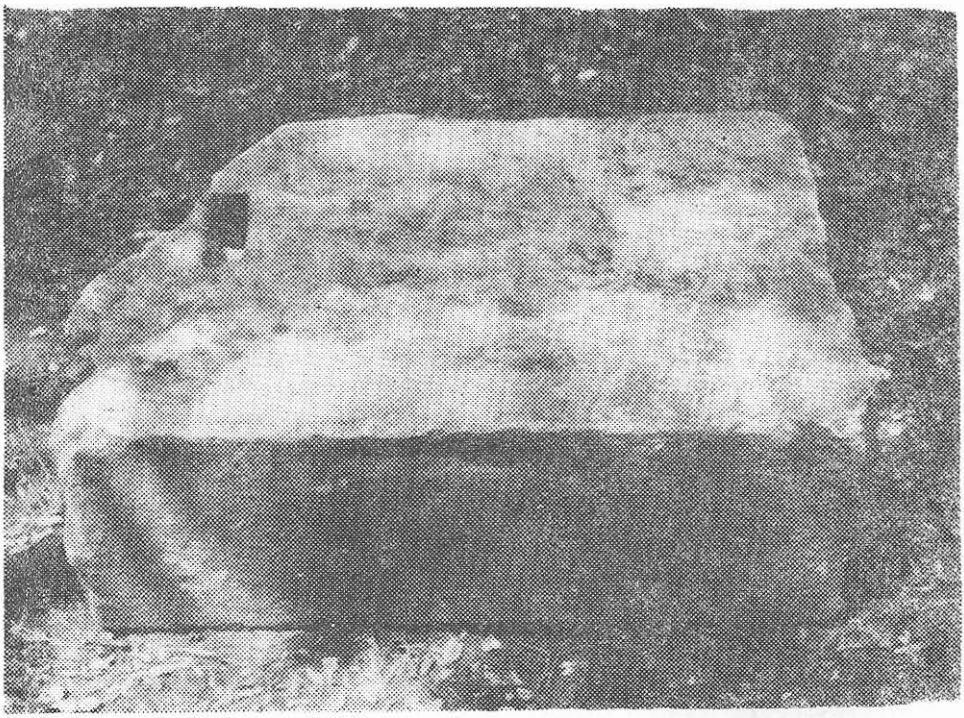

Fig. 2 — Fragmente arhitectonice de la Vadu

de-a lungul terasei Bălţii Vadu, s-au recoltat numeroase fragmente ceramice (de la farfurii, oale-borcane, ulcioare, amfore) atribuibile epocii romane timpurii, ţigle, pietre, olane. Tot aici s-a descoperit şi un fragment dintr-o rişniţă de calcar. După aprecierea noastră, există elemente suficiente pentru a afirma că avem a face cu o aşezare vicană, iar în acest caz gîndul ne poartă spre Vicus Celeris, menţionat în două epigrafe diferite databile în secolul al II-lea e.n.[9].

[8] Că distrugerea zidurilor cetăţii Histria a continuat pînă spre sfîrşitul secolului XIX, prin demontarea sistematică a blocurilor de piatră de către localnici, o dovedeşte, între altele, documentul păstrat în Arh. MNA, dos. 11/1897, f. 255, prin care Gr. Tocilescu cere să fie daţi în judecată cei care s-au aprovizionat cu piatră din ruinele „cetăţii Istropolis, aflătoare în balta comunei Caranasuf".

[9] *Supra*, nr. 5. În vreme ce inscripţia ISM, I, nr. 351 a fost descoperită în zidul de incintă al Histriei, neputînd să ofere nici o indicaţie asupra provenienţei, epigrafa ISM, I, nr. 352 a fost găsită la Vadu, ceea ce permite ipoteza foarte probabilă că aici se va fi găsit satul menţionat. Vezi şi TIR L 35, 76, s.v. *Vadul*.

Pe un mic promontoriu situat în apropierea golfului format în capătul de sud al lacului Nuntaşi (Tuzla) s-au găsit urme ale unei locuiri sporadice de epocă romană (pietre, ţigle) şi citeva fragmente ceramice elenistice (provenind mai ales din amfore), dispuse pe o suprafaţă relativ întinsă.

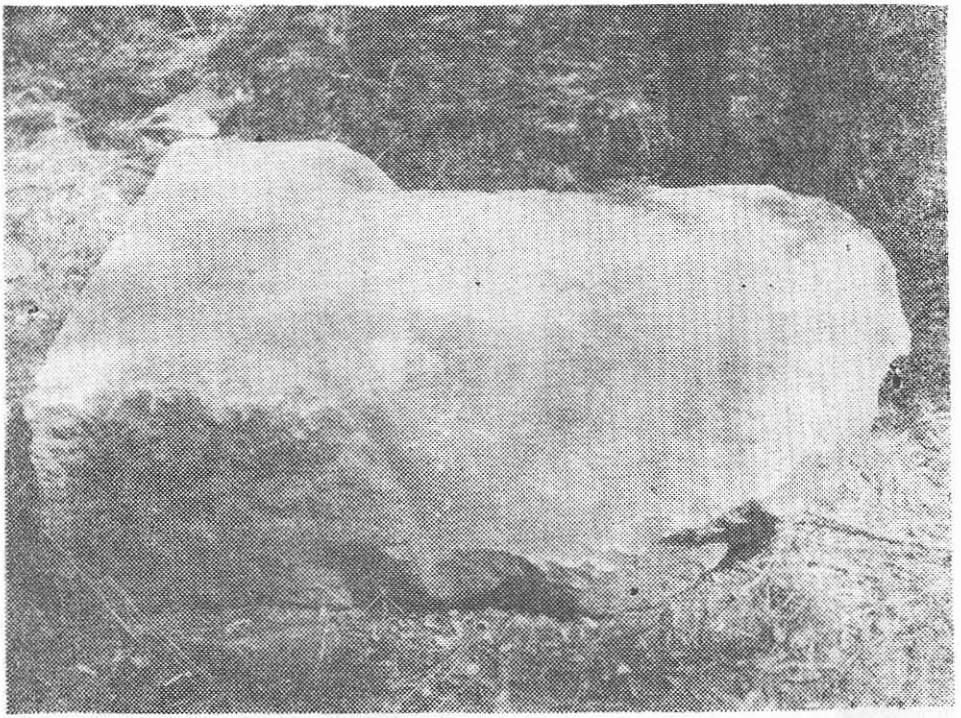

Fig. 3 — Sarcofage fragmentare de la Vadu

Importante rezultate s-au obţinut în zona satului Săcele şi a cătunului învecinat, Traian[10]. În capătul de est al satului Săcele, pe terasa pîriului Săcele (Peletlia), pe malul stîng, au apărut mai multe fragmente ceramice asociate cu fragmente getice. La suprafaţă se pot observa grupări de pietre de şist, cărămizi şi ţigle. Descoperirile par să indice o aşezare de epocă elenistică.

La 300 m SE faţă de capătul estic al satului Săcele, pe un promontoriu, s-au găsit mari concentrări de pietre şi cărămizi, precum şi numeroase fragmente ceramice romane timpurii. Nu este exclusă prezenţa unei aşezări din această perioadă.

Mai puţin concludentă apare descoperirea unor fragmente ceramice amestecate, elenistice şi romane, dispersate pe o suprafaţă destul de mare la circa 400 m vest de cătunul Traian, în apropierea aceluiaşi pîriu Săcele. O locuire sporadică de epocă romană, în care apare şi ceramică getică, se situează la 1,5 km est faţă de cătunul Traian, tot pe malul pîriului.

[10] De la Săcele (Peletlia) provine, probabil, stîlpul miliar de pe ruta Tomis — Halmyris, CIL III 14461 (cf. Dos. MNA, 1916, nr. 77). J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum. Historische Landschaftskunde*, Sarajevo, 1911, p. 65 menţionează aici fragmente de inscripţii greceşti (aduse probabil de la Histria). Tot de aici provine un relief al Cavalerului Trac cu inscripţie (ISM, I, nr. 357).

La 2,5 km ESE față de Traian, pe terasa lacului Nuntași (Tuzla) se găsește o întinsă așezare Dridu, din care s-au descoperit la suprafață numeroase fragmente ceramice asociate cu pietre, cărămizi și țigle. Cu totul sporadic apar și fragmente ceramice de epocă elenistică și romană.

În ultima etapă a cercetărilor s-a avut în vedere zona cuprinsă între satele Corbu de Sus, Corbu de Jos și Capul Midia. Acest ținut intrase de mai multă vreme în atenția cercetătorilor, începînd cu eruditul epigrafist Ernest Desjardins, care semnalează la 1876 în cimitirul turcesc situat pe malul golfului lacului Sinoe „ruines de temples et de monuments de toute sorte"[11]. Descoperirile epigrafice și sculpturale menționate neîncetat de-a lungul timpului[12] au ca proveniență, fără îndoială, în marea majoritate, cetățile învecinate Histria și Tomis. În zonă au existat însă și cîteva nuclee de așezări grecești și romane asupra cărora descoperirile perieghetice[13] și cercetările arheologice nu lasă nici un dubiu. Avem în vedere, în primul rînd, existența necropolei grecești de inhumație, ale cărei începuturi se situează pe la finele veacului al VI-lea î.e.n.[14] căreia îi

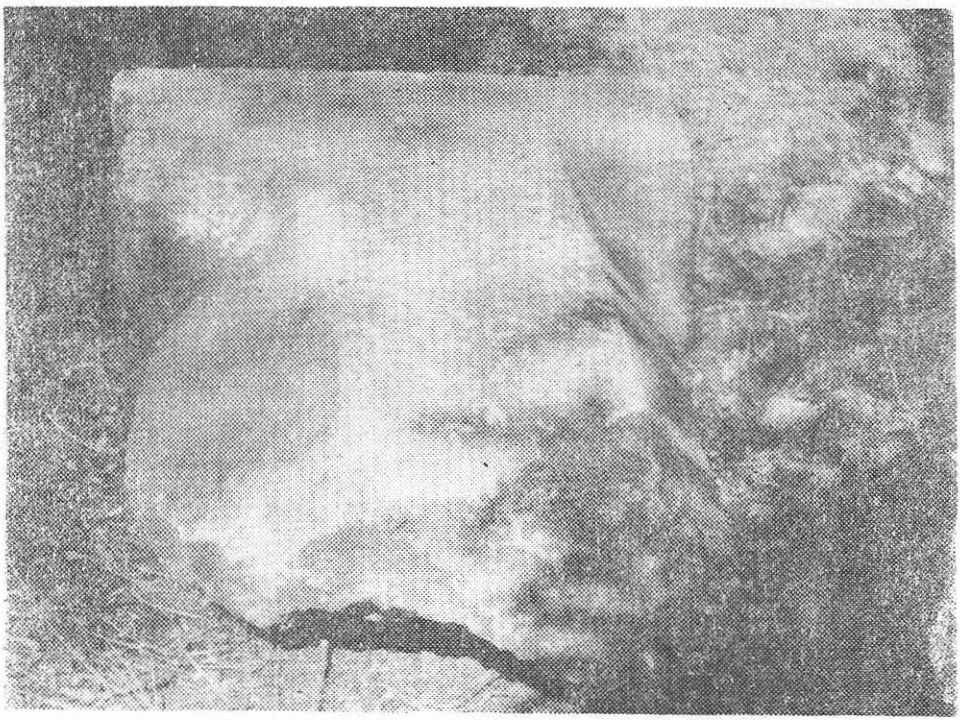

Fig. 4

[11] E. Desjardins, Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica, 40, 1868, p. 93—94; idem, RA, 1868, p. 19; cf. D. M. Pippidi, St. Cl., 9, 1967, p. 230—232.

[12] J. Weiss, *op. cit.*, p. 58, 65—66; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, ARMSI, 34, 1912, p. 595, n. 2; R. Vulpe, An. Dob., 15, 1934, p. 208; *Rep. Arh.*, (ms), s.v. *Corbu*.

[13] Cercetări perieghetice a efectuat în zonă P. Alexandrescu (1968), care ne-a semnalat un vas prefeudal de tip Histria — „Capul Viilor" (aflat în depozitul șantierului Histria), precum și resturi de la un apeduct roman. Pentru periegheze în această zonă vezi și M. Irimia, *op. cit.*, p. 67, 89—95.

[14] M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 67; cf. idem, Pontica, 8, 1975, p. 95—100.

corespunde, foarte probabil, așezarea situată la 3 km distanță de necropolă, în marginea de NV a satului Corbu de Sus, pe Valea Vetrei[15].

Cercetările noastre au avut darul să îmbogățească harta arheologică a zonei prin adăugarea unor noi puncte. Astfel, la circa 1 km NV față de satul Corbu de Sus, pe aceeași Vale a Vetrei sau găsit urme sporadice de locuire romană tîrzie, iar la 500 m vest de sat se găsește o foarte bogată așezare romană timpurie, deși, după aparențe, de mici dimensiuni. S-au recoltat fragmente ceramice diverse (ulcioare, boluri, opaițe, terra sigillata), precum și sporadice fragmente getice.

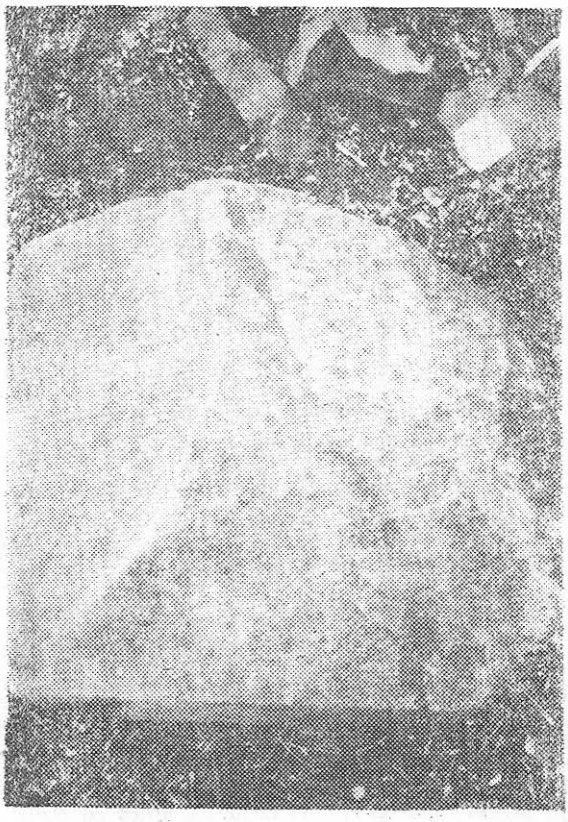

Fig. 5

La circa 2,5 km VNV față de Corbu de Sus, pe ambele maluri ale Văii Vetrei se găsește o întinsă așezare de epocă romană tîrzie. De pe o suprafață de cîteva hectare s-au recoltat numeroase fragmente ceramice, ce apar asociate cu pietre, unele din ele cu urme de mortar, țigle și cărămizi.

[15] M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 102, n. 41; idem, Pontica, 13, 1980, p. 67, 89—95.

La jumătatea distanței dintre Corbu de Sus și Corbu de Jos, pe malul drept al pîrîului, se găsește o intinsă zonă de locuire greacă. Dintr-un șanț executat pentru amplasarea unei conducte s-a extras un bogat material ceramic, cuprinzînd fragmente de amfore, castroane, cupe, asociate cu material getic. În profilul șanțului se putea observa, la aproximativ 0,50 m adincime, un nivel compact, marcat de pietre și cărămizi. Deși nu excludem posibilitatea ca așezarea situată la NV de Corbu de Sus să fi fost

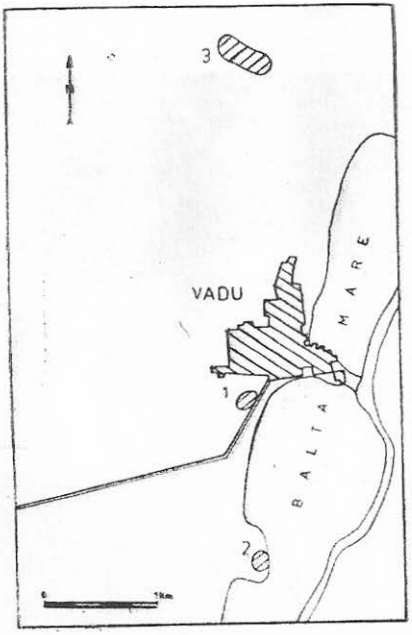

Fig. 4 — Zona Vadu

aferentă necropolei grecești, considerăm că și această așezare nou descoperită ar putea intra în discuție, cu atît mai mult cu cît poziția sa este mai apropiată de necropolă. Nici unul din cele două situri nu a furnizat la suprafață material arhaic[16], care ar justifica o corelație așezare-necropolă. Prezența unor așezări arhaice în zonă reprezintă însă mai mult decît o simplă ipoteză, atita vreme cît în literatura mai veche se menționează la Corbu (fără indicații precise) descoperiri de ceramică attică cu figuri negre[17]. Mai mult decît atît, este cunoscută din descoperiri întîmplătoare mai vechi și așezarea grecească de la Capul Midia[18].

În sfîrșit, menționăm că la 500 m vest de satul Corbu de Jos, la coada lacului Corbu (Gargalic) s-a depistat o intinsă zonă de locuire prefeudală (Dridu).

[16] Idem, Pontica, 13, 1980, p. 89 menționează materiale databile în secolele IV—III î.e.n. (între care și 9 toarte de amfore ștampilate).

[17] V. Pârvan, BSH, 10, 1923, p. 34, n. 1; cf. S. Dimitriu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 119.

[18] *Rep. Arh.*, (ms.) s.v. Corbu, Capul Midia (se menționează ceramică attică cu figuri negre, ceramică elenistică și autohtonă, urme de ziduri etc.). Tot aici se semnalează o așezare romană tîrzie; vezi și Gr. Tocilescu, ms. 5131, f. 1; 5132, f. 88, 214.

Catalogul aşezărilor[19].

1 *Vadu — cimitirul turcesc :* fragmente de sarcofage, fragmente arhitectonice şi blocuri de parament dispersate în zona vechiului cimitir.
2 *Vadu — „Bardalia" :* locuire sporadică romană tîrzie şi medievală.
3 *Vadu — „Pepinieră" :* mare aşezare romană timpurie.
4 *Balta Vadu I :* punct izolat de locuire romană timpurie.
5 *Balta Vadu II :* aşezare elenistică.
6 *Săcele I :* aşezare elenistică şi urme sporadice de locuire Dridu.
7 *Săcele II :* aşezare de epocă romană timpurie.
8 *Traian I :* locuire sporadică elenistică.
9 *Traian II :* locuire sporadică romană.
10 *Traian — „Valea lui Costea" :* mare aşezare prefeudală (Dridu) şi urme sporadice de locuire elenistică şi romană.
11 *Corbu de Sus I :* urme sporadice de locuire romană şi elenistică.
12 *Corbu de Sus II :* aşezare romană timpurie.
13 *Corbu de Sus — „Valea Vetrei" :* mare aşezare romană tîrzie.
14 *Corbu de Sus — „Pepinieră" :* aşezare greacă şi elenistică.
15 *Corbu de Sus — „La nuci" :* aşezare prefeudală (Dridu).

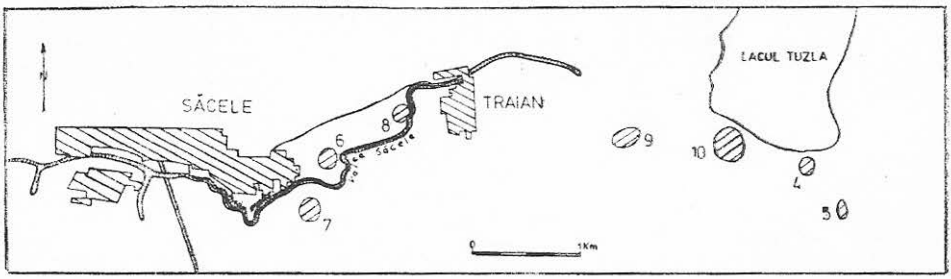

Fig. 5 — Zona Săcele — Traian

ARCHÄOLOGISCHE ERKUNDUNGEN IM TERRITORIUM VON HISTRIA (III)

A. Avram, Oct. Bounegru, C. Chiriac

Zusammenfassung

1986 und 1987 führte man das Programm der Erforschungen und Erkundungen („Periegesen") in dessen südlicher Zone fort. Die Forschungen bezogen sich auf das Gebiet um die jetzigen Dörfer Vadu, Săcele und Corbu. Dabei wurden ein paar bisher unbekannte Siedlungen aus der griechischen, römischen und frühmittelalterlichen Zeit entdeckt, die in dem anhängenden Katalog aufgelistet sind. Zieht man auch die spärlichen Angaben, die in der älteren Literatur vorzufinden sind, in Betracht, so gewinnt man ein ziemlich klares Bild über die Dichte der Besiedlung dieses Teiles des histrianischen Territoriums in der Antike.

[19] Numerele din catalog corespund celor de pe hartă.

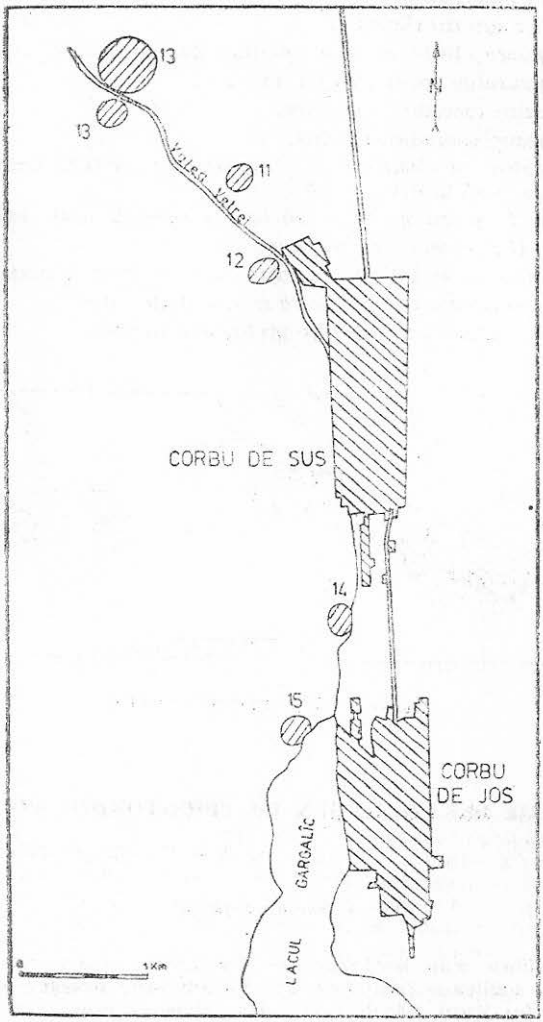

Fig. 6 — Zona Corbu

CONTRIBUȚII PRIVIND REPREZENTĂRILE FIGURATE ALE ZEULUI MARTE ÎN DOBROGEA ROMANĂ*

Z. COVACEF

Două descoperiri recente, intrate în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, vin să întregească aspectul iconografic și mitic al zeului Marte în cadrul panteonului Dobrogei romane.

1. *Statuetă-aplică*, înaltă de 11,7 cm, lucrată din bronz plin, bine conservată. A fost descoperită pe traseul Canalului Dunăre — Marea Neagră, în dreptul localității Poarta Albă, unde a ajuns însă odată cu piatra adusă pentru necesitățile construcției de la o carieră din centrul Dobrogei[1].

Statueta înfățișează un tînăr luptător, în picioare, în poziție de repaos — cu greutatea corpului pe piciorul drept, stîngul fiind ușor flexat. Este îmbrăcat într-o tunică, tăiată pătrat în jurul gîtului și cu patru rînduri de lambrechinuri pe poale ; are mîneci scurte, de fapt *umeralia*, formate din cîte patru șiruri de lamele. Cîte o *institа* coboară pe ambii umeri. Pe piept platoșa este decorată cu capul *Meduzei*. Luptătorul poartă pe cap un coif cu panaș foarte înalt, de sub care iese — de jur împrejur — părul ondulat. Picioarele, pînă la genunchi, sînt protejate de cnemide (fig. 1). Trăsăturile feței rotunde nu se disting foarte clar ; deducem totuși un chip tînăr, cu detaliile proporționale, imberb.

Cu mîna dreaptă, ridicată, ținea o lance (acum dispărută) (fig. 2), iar cu mîna stîngă, lăsată în jos (fig. 3), ținea scutul (și acesta lipsește, împreună cu partea inferioară a mîinii).

Spatele statuetei este scobit de-o manieră care să permită fixarea aplicei pe obiectul pe care trebuie să-l decoreze (fig. 4). Pentru o mai mare siguranță în fixare, prin lambrechinurile tunicii — între șirurile doi și trei — era trecut un nit. Astăzi se mai păstrează orificiul acestuia.

Baza statuetei o formează un profil de navă.

Am recunoscut în această reprezentare pe *zeul Marte*. Iconografia sa cunoaște două tipuri principale : primul — înfățișarea divinității sub chipul unui tînăr imberb, nud — sau îmbrăcat cu o simplă hlamidă —, avînd ca simboluri care-l determină : casca, lancea și scutul. Cel de-al doilea tip prezintă un bărbat matur, bărbos, în ținută militară de legiune, cu mîna dreaptă, ridicată, ținînd lancea și cu mîna stîngă, lăsată în jos, sprijinind scutul rotund aflat la picioarele sale[2]. Cea de-a doua imagine, astfel transmisă în mai multe reprezentări, constituie de fapt o copie a statuii lui *Mars Ultor* din templul

---

* Comunicare susținută la Simpozionul științific anual al Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, la 28 noiembrie 1986.

[1] Piatra necesară amenajărilor constructive ale Canalului Dunăre — Marea Neagră din zona Poarta Albă, a fost adusă din cariera Nicolae Bălcescu, situată în sudul localității, între aceasta și localitatea Cuza Vodă.

[2] G. Hermansen, *Stüdien über den Italischen und Römischen Mars*, 1940.

Fig. 1

Fig. 2

cu același nume aflat în forul lui Augustus din Roma[3], copiată pe reversul a numeroase monede din epoca imperială, în special din perioada Antoninilor[4] și care constituiau surse de inspirație pentru gravarea gemelor[5].

Statueta-aplică aflată în muzeul constănțean, îmbină cele două aspecte iconografice prin faptul că divinitatea este înfățișată sub chipul unui tînăr, imberb, îmbrăcată însă în ținută militară de egiune.

În prima ipostază iconografică : tînăr, imberb, nud, cu armele caracteristice : coiful, cu panaș înalt, lancea și scutul, Marte apare în două basoreliefuri pe coifurile de la Ostrov[6] (fig. 5 a—b), unde este reprezentat văzut din față, în poziție de repaos cu greutatea corpului pe piciorul drept, stingul fiind puțin mai în față și ușor flexat ; capul este prezentat întors spre umărul sting, oferind vederii profilul drept. Coiful de pe capul celor două basoreliefuri. ca și chipul divinității, sînt foarte asemănătoare cu cele ale statuetei aflată în discuție.

---

3 S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecques et romaine,* Paris, 1897—1910, I, p. 349, 6 ; II, p. 189—190, 793 ; F. Durrbach, *Mars,* în DA, III², p. 1623, fig. 4847 ; Cornelius C. Vermeule, *III, Hellenistic and Roman cuirassed Statues. The Evidence of Paintings and Reliefs in the chronological Developement of Cuirass Types, Berytus,* vol. XIII, fasc. 1, 1959, pl. VII/24.

4 Harold Mattingly, *Coins of the Roman Empire,* IV, 1968, pl. 28/11; 43/3, 10; 47/1 etc.

5 G. Sena-Chiesa, *Gemme di Aquileia,* Aquileia, 1966, p. 147 ; D. Tudor, în Apulum, 6, p. 225.

6 A. Rădulescu, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 535—555; M. Irimia, *Bronzuri figurate,* Constanța, 1966, p. 46—49, nr. 31—32.

Fig. 3

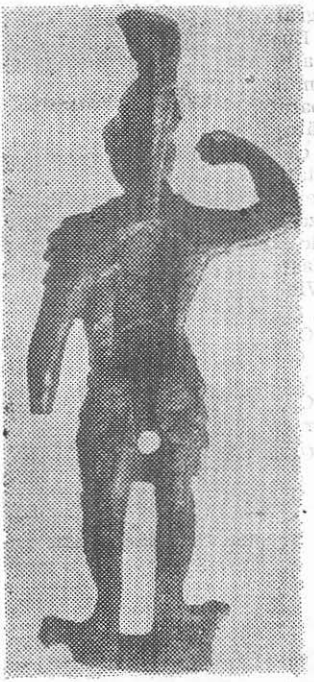

Fig. 4

În țara noastră, Marte tînăr este întîlnit pe două aplice din bronz aurit, descoperite la Sarmizegetusa[7], cu deosebirea că acestea din urmă sînt busturi ale zeului și nu statuete întregi. Excelentele statuete de la Potaissa[8] sau de la Porolissum[9], aparțin total primului tip iconografic menționat.

Din materialele cercetate de noi, provenind din celelalte provincii ale Imperiului roman, am mai depistat existența a trei statuete care-l reprezintă pe Mars tînăr, imberb și îmbrăcat în armură, aflate — două dintre ele — în Muzeul de antichități din Rouen, Franța[10], însă doar una se înscrie tipului iconografic Mars Ultor.

Mai putem reține, pentru o analogie mai apropiată zonei, imaginea lui Marte, aparținînd aceluiași tip iconografic, care apare realizată pe o gemă din carneol roșu[12], montată pe un inel de plumb, descoperită într-un mormînt de inhumație din anticul Tomis.

---

[7] D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, în BAR, Oxford, 1979, p. 86, nr. 80—81, pl. CXVI. Se mai cunoaște o piesă asemănătoare, provenind tot din Transilvania, cf. Cristian M. Vlădescu, Constantin Pop, în AMN, 19, Cluj-Napoca, 1982, p. 305—306, fig. 5.

[8] Z. Milea, în AMN, 8, 1971, p. 577—578.

[9] Constantin Pop, Alexandru V. Matei, în Acta Musei Porolissensis, 1, Zalău, 1978, p. 77—83; N. Gudea, *Porolissum, București*, 1986, p. 96, fig. 14.

[10] E. Espérandieu et H. Rolland, *Bronzes antiques de la Seine-Maritime*, XIII-e Supplément à „Gallia", Paris, 1959, p. 26—27, nr. 14—15, pl. VIII, cu bibliografia anterioară.

[11] Idem, *op. cit*, p. 27, nr. 16, pl. VIII.

[12] S-a descoperit în zona Gara Veche, în 1961, M 191 (înhumație în țigle), cf. Z. Covacef, C. Chera-Mărgineanu, în Pontica, 10, 1977, p. 193, 199—200, nr. 7.

Statueta-aplică pe care am prezentat-o se impune atenției atît prin ineditul său iconografic cît și, mai ales, sub aspectul plastic și funcțional.

Busturile lui Marte utilizate ca aplice la un car (fig. 6), descoperite la Telița (jud. Tulcea)[13], constituie un precedent pentru artele decorative ale Dobrogei romane. Nu credem însă că statueta-aplică prezentată de noi ar fi decorat vre-un car — de luptă sau paradă — ori vreo altă piesă de mobilier. Modul în care este scobit spatele ne îndreptățește să presupunem că această statuetă a împodobit vîrful unui *vexillum*, știut fiind că aceste steaguri aveau în vîrf fie figura aquilei imperiale, fie chipuri ale unor divinități protectoare ale războinicilor : Mars, Victoria, Hercules etc.[14]. Faptul nu surprinde deci, iar descoperirile arheologice au dovedit că imaginile acestor divinități decorează în mod curent piesele de armură și de harnașament. Sînt evidente în acest sens, scenele cu imagini de *signiferi* de la Tropaeum Traiani[15], decorul platoșei de pe trofeul aceluiași monument[16], ca și imaginile de pe Columna Traiană[17]. Figura lui Marte — ca și a Victoriei de altfel — apare, cum aminteam, și pe cunoscutele coifuri de paradă, din bronz, descoperite la Ostrov[18].

O problemă deosebită ridică suportul statuetei, reprezentat printr-un profil de navă. Concluzia care se poate trage, referitor la această imagine, ar fi că steagul al cărui vîrf era împodobit cu statueta lui Marte să fi aparținut unei unități militare navale. Cum și în ce condiții a ajuns acest steag în inima Dobrogei, departe și de Dunăre și de mare, este mai greu de presupus.

Calitățile artistice deosebite ale piesei, analogiile bune cu reprezentările de pe coiful de bronz de la Ostrov, ca și cu aplicele de pe carul de la Telița, ne determină să datăm statueta în secolul II e.n.

2. Cel de al doilea monument referitor la iconografia și cultul zeului Marte este un ex-voto din calcar, descoperit la Tîrgușor. (Fig. 7). Are dimensiunile : În : 42 cm, l. : 34,3 cm, gr. : 9,5 cm (la bază) — 6 cm (în partea de sus). Este de formă dreptunghiulară, cu fronton triunghiular, în interiorul căruia este înscrisă o rozetă, și cu două acrotere mici. Într-un cadru de 27,5 cm lățime și 29,3 cm înălțime sînt sculptate, în basorelief, două divinități : în stînga Hercules, bărbos, nud, cu atributele clasice : măciuca sprijiniță pe sol cu mîna dreaptă și blana leului aruncată peste umărul și brațul stîng ; în mîna stîngă eroul ține merele din grădina Hesperidelor. În stînga lui Hercules este reprezentat Marte, de asemenea bărbos, îmbrăcat în tunică cu talie lungă și cu un șir de lambrechine pe poale care ajung pînă deasupra genunchilor ; are o mantie, prinsă pe umărul drept cu o fibulă rotundă și ridicată, din spate, peste brațul stîng. Din lipsă de spațiu rezervat reprezentării, parte din mantie este realizată peste chenar. Pe cap are coif, al cărui panaș, din aceeași lipsă de spațiu, a fost schițat și pe chenarul de sus. În picioare este încălțat cu *caligae*. Zeul ține cu mîna stîngă, ridicată, lancea înaltă și un scut rotund, pentru a ridica cu mîna dreaptă — eliberată de atribute —, în centrul scenei, o coroană.

[13] M. Irimia, *op. cit.*, p. 12—14; A. Rădulescu, în Pontica, 4, 1971, p. 279—282, nr. 3.

[14] Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a VIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 224 : „O triadă militară cunoscută adesea în inscripții, formată din Jupiter, Mars și Victoria, apare și pe signa oricărei legiuni". Pe un *signum* de cohortă pretoriană apar cele trei divinități protectoare ale soldaților : Jupiter, Mars și Victoria, cf. A. V. Domazewski, *Religion des römischen Heeres*, Trier, 1895, p. 4; D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 161—162.

[15] Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Bukarest—Bonn, 1965, în special fig. 188—190 (metopele X—XII), fig. 287 (metopa XXIX) ; Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II. Monumentele romane*, București, 1984, fig. 35 (metopele 26, 12), fig. 36 (metopele 40, 13), cu mențiunea că ultimul editor numerotează metopele în altă ordine.

[16] Fl. B. Florescu, *op. cit.*, fig. 129; Mihai Sâmpetru, *op. cit.*, fig. 74, 78.

[17] C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896—1900, imaginile în care apar signiferi ; Fl. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, Bukarest—Bonn, 1969, p. 110, fig. 55 ; pl. V, VIII, IX, XX, XXIV, XXXIV, XLI, LXII, LXV etc.

[18] A. Rădulescu, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 535—555.

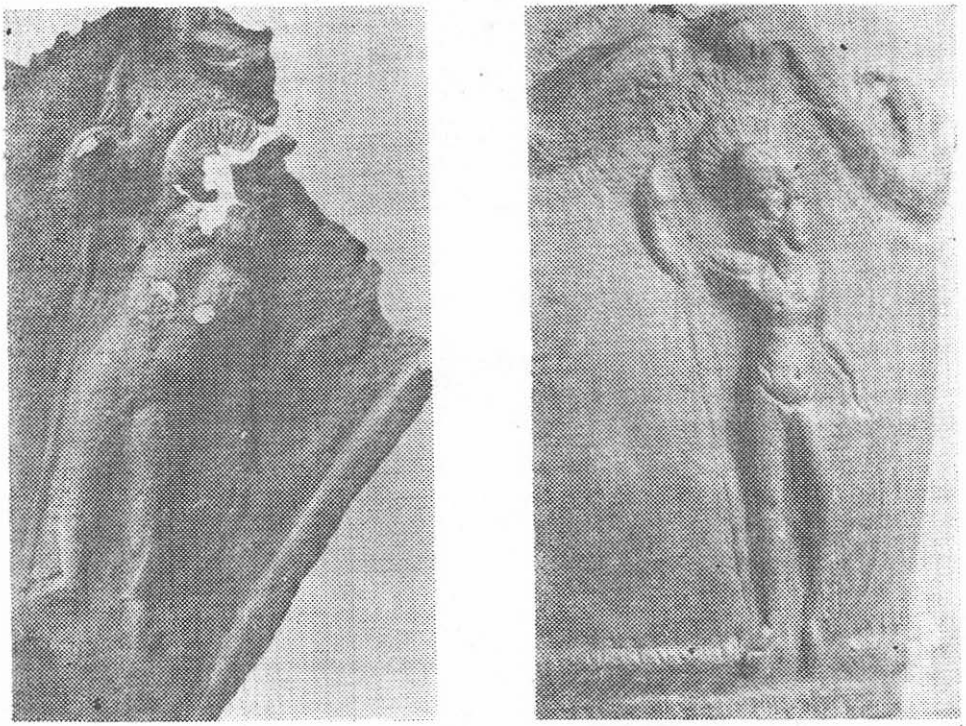

Fig. 5, a-b

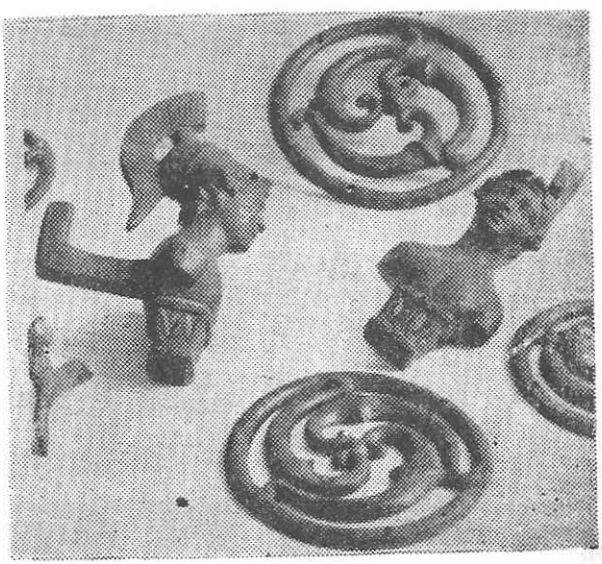

Fig. 6

Asocierea celor două divinități, adorate cu predilecție de soldați, nu poate surprinde[19]. Ambele apar reprezentate și pe o placă din marmură, de formă rectangulară (21 x 20 cm), descoperită la Varna[20]. Zeii sînt înfățișați aici ca doi tineri, imberbi, iar Marte ține lancea în mîna stîngă, în dreapta avînd scutul și spada. O simplă asociere, deci[21], a două dintre divinitățile protectoare ale soldaților.

Relieful aflat în muzeul constănțean ni se pare mai profund în semnificații, datorită unui atribut insolit : coroana pe care o ridică Marte. În numeroase reprezentări, Victoria — divinitate adorată de asemenea de către soldați — este cea care ține în mîna ridicată o coroană, cu semnificația de încoronare, decorare a dedicantului.

Se știe că un stimulent important pe cîmpul de luptă îl constituiau *dona militaria* (decorațiile)[22]. În timp ce soldații din legiuni primeau ca decorații *armillae* (brățări), *torques* (coliere) și *phalerae*, centurionii aveau dreptul, în plus, la *coronae*[23], de diferite „clase". O *corona civica* însă, alcătuită din ramuri înfrunzite de stejar, puteau primi și soldații care salvau viața unui camarad pe cîmpul de luptă[24].

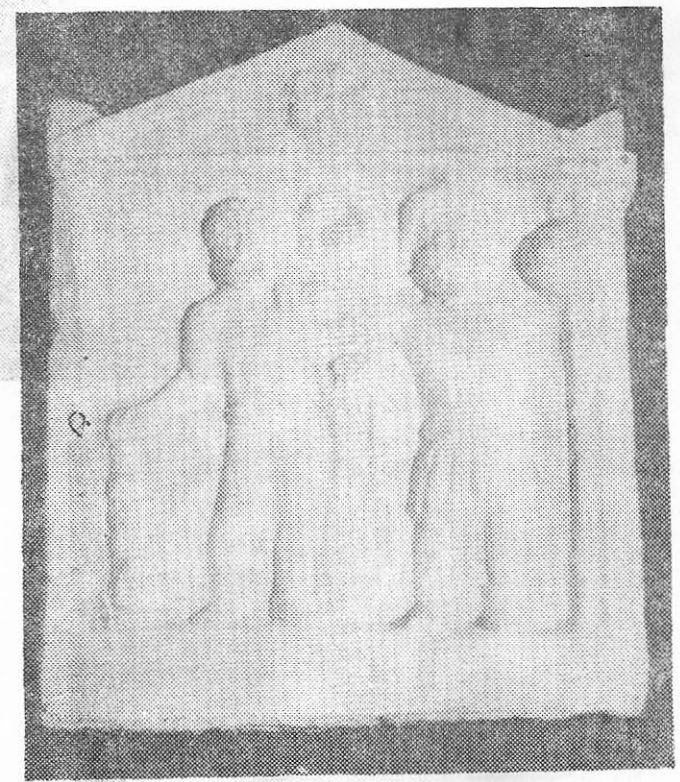

Fig. 7

[19] Doina Benea, *loc. cit.;* Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 44.
[20] Goranka Tontcheva, în Izvestiia—Varna, 11, 1960, p. 80, nr. 12, pl. XI, fig. 58.
[21] M. Bărbulescu, *loc. cit.*
[22] D. Tudor, *op. cit.*, p. 163.
[23] *Idem*, p. 164.
[24] *Ibidem*.

Putem presupune că cel care a dedicat monumentul descoperit la Tîrgușor — lui Hercules și Mars — solicita sprijinul divinităților în luptă și evidențierea sa cu acest prilej; sau, mai posibil, fusese deja evidențiat și, drept mulțumire, le închină zeilor preferați, monumentul, promis, poate, înainte de luptă.

Marte, ca zeu oficial al armatei romane[25], nu are prea multe atestări în Dobrogea romană, dacă facem excepție că cel mai important monument militar al antichității, Tropaeum Traiani, de la Adamclisi, este dedicat lui Mars Ultor[26].

Cea mai veche atestare a sa o constituie o epigramă pusă anonimului din Neapolis a Syriei[27], în care, de fapt, este vorba de *Ares, zeul gladiatorilor*[28]. Ultima atestare, de asemenea epigrafică, o constituie o dedicație, descoperită la Histria și datînd din sec. IV î.e.n, în care *Marte* cu epitetul de *conservator*, este invocat alături de *Iupiter Optimus Maximus*[29].

Între cele două epigrafe se înscriu celelalte monumente închinate lui Marte : coifurile de la Ostrov, pe care apare imaginea sa, aplicele de la Telița, monumentul Tropaeum Traiani, gema din Constanța, precum și cele două piese pe care le-am prezentat: statueta-aplică și basorelieful de la Tîrgușor, toate încadrîndu-se, din punct de vedere cronologic, secolului al II-lea e.n.

Elementul de noutate pe care îl aduc piesele prezentate de noi, și asupra căruia insistăm,, este faptul că — deocamdată — sînt singurele reprezentări cu referire directă, imagistică dar și spirituală, la cultul zeului Marte în Dobrogea romană.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES REPRESENTATIONS FIGUREES DE MARS DANS LA DOBROUDJA ROMAINE.

Z. Covacef

— *Résumé* —

L'auteur présente deux nouvelles découvertes qui se rapportent au culte de Mars dans la Dobroudja romaine.

1. Statuette-applique, en bronze pleins, représentant Mars debout, jeune, imberbe, revêtu d'une quirasse ornée en son milieu d'un relief en tête de Méduse, modelée avec des lambrequins tombant aux genoux ; il est appuyé sur sa jambe droite, la gauche légèrement avancée. Le bras droit est levé, la main tenant sans doute une lance ; le bras gauche baissé le long du corps s'appuyait vraisembleblement sur un bouclier. La tête est coiffée d'un casque a panache. Les jambes sont protégées par des *knemides*. La statuette a comme base un navire. Vu la façon dont la statuette est traitée sur sa face arrière, l'on peut en conclure qu'elle était vraisemblablement employée comme élément décoratif pour un *vexillum*. Bon travail provincial du II-e siècle de n.è.

2. Bes-relief en calcaire, sur lequel sont figurées deux divinités vénerées dans l'armée : à gauche — Hercule, barbu, nu, s'appuyant avec sa main droite sur une massue, sur le bras gauche est la peau du lion et dans le main gauche les pommes. À droite est représenté Mars, barbu, revêtu d'une cuirasse avec lambrequins tombant aux genoux; le dieu a un manteau sur ses épaules. La tête est coiffée d'un casque à panache. Le bras gauche est levé, la main tenant une lance et un bouclier rond; le bras droite est aussi levé, la main tenant une couronne. Bon travail provincial du II-e siècle de n.é.

Les deux pièces viènnent d'enrichir le répertoire des représentations figurées de Mars dans la Dobroudja romaine. La nouveauté consiste dans l'iconographie de la statuette-applique et dans l'association de deux divinités vénerée dans l'armée : Mars et Hercule.

---

[25] Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 182—183; D. Tudor, *Oltenia romană*[4], București, 1978, p. 381.

[26] Andrei Aricescu, *loc. cit.*, cu bibliografia referitoare la temă.

[27] I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 161—163, pl. XL.

[28] *Idem*, în special n. 8 și 9.

[29] V. Pârvan, *Histria*. IV, p. 693—694, nr. 57=ISM, I, 132=IGLR, nr. 109.

MORMÎNT ROMAN DESCOPERIT LA I.A.S. PIETRENI (COM. DELENI, JUD. CONSTANȚA)*

TUDOR PAPASIMA

Cu prilejul lucrărilor agricole din primăvara anului 1985, în sola II C 2 a I.A.S.-ului Pietreni a fost scos la iveală un mormînt antic[1]. Înștiințat, Muzeul din Constanța a hotărît efectuarea obișnuitelor recunoașteri de suprafață[2]. Prime constatări la locul descoperirii :

1. mormîntul se compune din patru plăci de calcar între care două, prevăzute la capete cu rosturi de îmbinare, sînt rectangulare și sînt așezate vertical, fiecare pe cîte una din laturile lor lungi, celelalte fiind cioplite pentagonal în scopul realizării unui acoperiș în dublă pantă care, în timp, a dispărut[3]. Podeaua „arcei" este nedalată. Primele două lespezi s-au găsit pe loc spre deosebire de cele pentagonale care, agățate de pluguri, au fost deplasate și deteriorate. Placa meridională, ruptă în două, era prevăzută cu o „fereastră" cvasipătrată, pe unde probabil, la nevoie, se puteau face noi înhumări (pl. I, II). Rostul sud-estic, în interior, a fost bine înțepenit cu spărturi din aceeași piatră din care s-a construit încăperea funerară ;

2. umplutura mormîntului a fost golită complet încă înainte de sosirea noastră, fiind aruncată jur-împrejur. Din ea am adunat : oase de om, fragmente ceramice, cioburi de sticlă (pl. III/2), plăcuțe de os, cîndva triunghiulare (pl. III/3), care au ornamentat, poate, una sau mai multe casete de lemn, poate sicriele de lemn ale defuncților, bucăți dintr-unul sau din mai multe obiecte de bronz (?), cuie și tablă de fier ;

3. axa longitudinală a construcției funerare este orientată aproximativ pe direcția N—S cu o mică deviație spre dreapta.

Ulterior mai aflăm : că în umplutura încăperii oasele umane nu se aflau în conexiune anatomică normală ; că unele oase de la craniu au fost găsite înspre placa septentrională ; că pe aici, în urmă cu mai mulți ani, ar fi existat o movilă[4].

Pentru obținerea unor date suplimentare înspre colțul nord-estic al mormîntului[5] am deschis o casetă și în ea, pînă la adîncimea de 120—130 cm, am descoperit vestigii similare cu cele din umplutura „arcei" cărora li s-a adăugat un colier de aur. Toate au fost reînhumate în acest loc după jefuirea mormîntului, fapt petrecut la o dată imposibil de precizat.

---

* Ilustrația articolului a fost realizată de : M. Stibli și A. Dalbon (pl. I), V. Achim (pl. II), E. Cuzmin (pl. III) și O. Toderașcu (pl. IV și V).

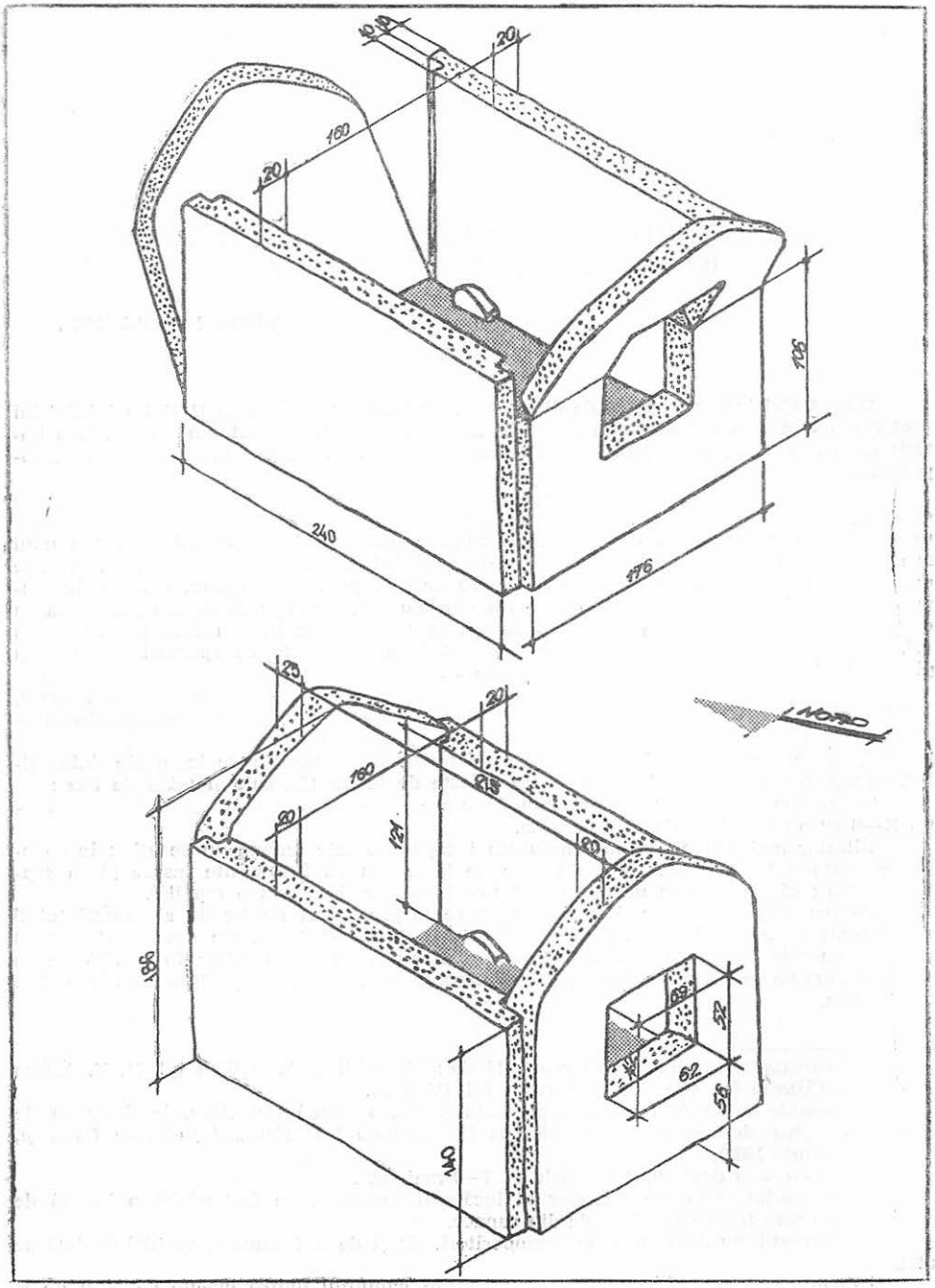
[1] Însemnările de față au fost prezentate, într-o primă redactare, la Sesiunea de comunicări „Noi descoperiri arheologice la Dunărea de jos" (Muzeul județean Călărași, 30—31 octombrie 1985).

[2] Acestea s-au desfășurat în zilele de 7—9 mai 1985.

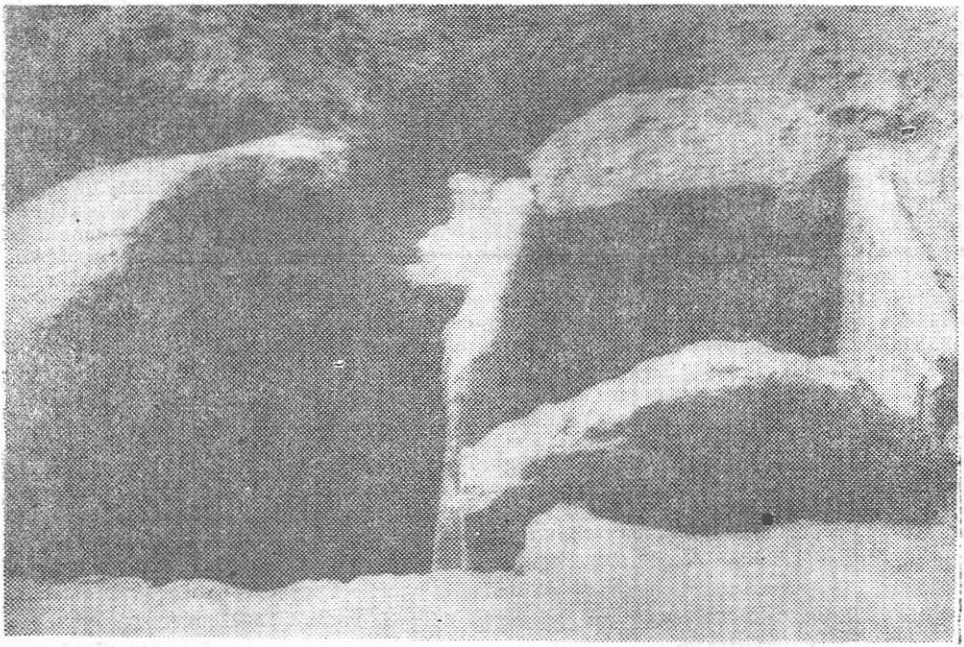
[3] Spre colțul sud-estic, exterior al încăperii funerare, a fost găsită o bucată de piatră care poate fi un rest al unuia din capace.

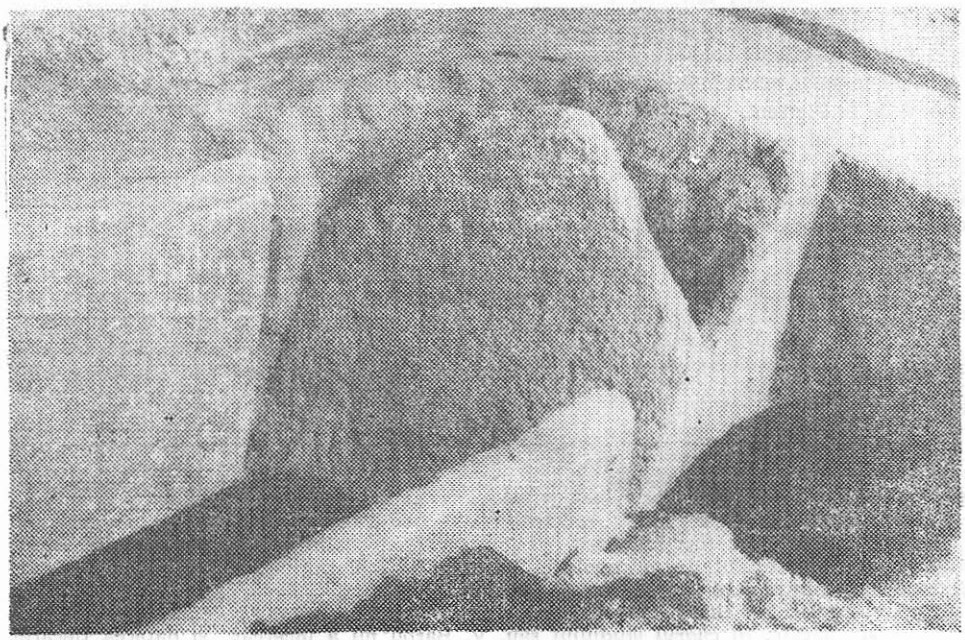
[4] Informații furnizate atît de descoperitori, cît și de alți oameni, vechi lucrători pe aici.

[5] Locul nu a fost ales întîmplător : aici, în pămîntul dintre plăcile de N și de E depărtate una de alta se zăreau cîteva oseminte umane fragmentare.

10
20
160
20
105
240
176
25
20
160
25
20
121
60
186
140
82
52
62
56
LEMN

Planșa I

Planșa II

Dintre piesele de inventar funerar ajunse pînă la noi, singurele care îngăduie unele discuții ar fi fragmentele ceramice, toate aparținînd, probabil, unui ulcior cu o toartă și colierul mai înainte pomenit. Ulciorul este modelat din pastă fină, bine frămîntată. Ars oxidant, are corpul în totalitate acoperit cu caneluri orizontale. Referitor la forma sa, ținînd seama de elementele păstrate, putem spune că ulciorul are o buză evazată oblic, corp tronconic cu diametrul maxim în jumătatea de jos și fund cu fața exterioară concavă și canelată (pl. III/1, V/1—3). Ca analogii, se pot cita[6] două piese descoperite la Pettau și Sopron[7] și un ulcior provenind de la Pollentia datat în a doua jumătate a sec. IV e.n.[8] Colierul de aur (11,88 g din care cca. 1 g cîntăresc mărgelele de sticlă, 18 carate (=750‰)[9], 41 cm lungime, inv. nr. 25573, pl. III/4, IV/1) are verigile în formă de „dublu 8" (pl. IV/3) confecționate din sîrmă aplatizată, legate una de alta cu fir subțire, rotund în secțiune, pe care sînt înșirate mărgele ovale de culoare albastră și octaedrice verzi. Verigi identice are un colier de la Kerci (pl. IV/2), acum în colecția Muzeului de istorie din Moscova, despre care însă, din păcate, din punct de vedere al datării, aflăm numai că aparține epocii romane[10]. Capetele colierului de la Pietreni, triunghiulare, executate din bucăți de sîrmă aplatizată, poartă cele două elemente ale închizătorii : un cîrlig și un inel (pl. IV/4, 5).

Mai departe, cîteva cuvinte despre tipul mormîntului care ne-a prilejuit notele de față. Într-o clasificare a înmormîntărilor romane tomitane, alcătuită acum cîțiva ani, tipul X cuprindea mormintele din lespezi de calcar cu o cameră, fiecare perete fiind format, de cele mai multe ori, dintr-o singură placă. Aceste morminte, în general, aveau podeaua încăperii din loess bătătorit și erau construite în gropi peste care se ridicau tumuli. În interior puteau fi îngropați mai mulți indivizi cu sau fără sicrie de lemn, mormîntul reprezentînd, într-un fel, un „cavou" de familie. Apoi autorul deosebea în cadrul tipului o serie de variante, între care varianta 3 se caracteriza prin acoperiș în dublă pantă și „fereastră" amplasată pe una din laturile scurte ale „arcei"[11]. Deci, mormîntul multiplu[12] de la Pietreni se include în tipul X, varianta 3—Tomis.

Problema datării sale este destul de dificilă deoarece, așa cum deja am văzut, puținele obiecte salvate, din mai bogatul, probabil, inventar funerar, nu sînt deloc revelatoare. Dar, în clasificarea de care vorbeam mai înainte, V. Barbu aprecia că mormintele tipului X, de la Tomis, în marea lor majoritate, sînt din sec. III—IV e.n.[13]. În principal pe temeiul acestei observații[14] datăm și noi, deocamdată, în aceeași perioadă, mormîntul de la Pietreni.

În încheiere să mai remarcăm și faptul că astfel de înmormîntări (tipul X/3) se întîlnesc, pînă în prezent, în spațiul istro-pontic, după știința noastră, numai la Tomis, descoperirea de la Pietreni înscriindu-se ca o noutate. Chiar numai și pentru atît, aducerea sa la cunoștința specialiștilor acum ni se pare a fi un act oportun și necesar.

---

[6] Pentru aceasta am fost ajutați de A. Barnea și A. Suceveanu, cercetători ai Institutului de arheologie din București, cărora le adresăm și acum mulțumirile noastre.

[7] Éva Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien (ausser den Sigillaten). I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit*, Budapest, 1942, p. 219 și pl. XXVIII/6.

[8] Mercedes Vegas, *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*, Barcelona, 1973, p. 101 și fig. 34/1.

[9] Date comunicate de Sucursala Constanța a B.N. a R.S.R.

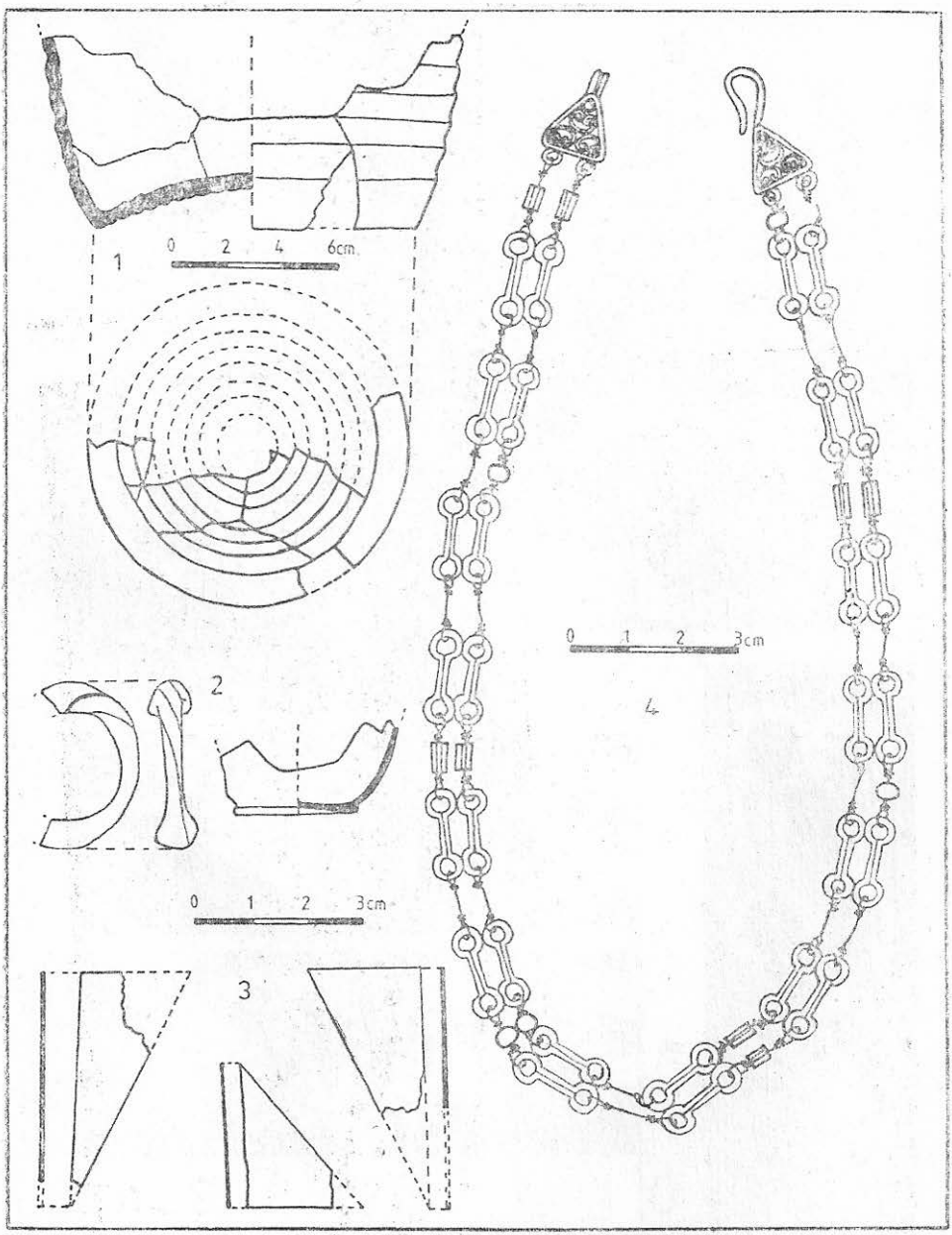
[10] Mieczyslawa Sabina Ruxer, Jerzy Kubczak, *Greek Necklace of the Hellenistic and Roman Ages*, Warszawa-Poznan, 1972. p. 273, și pl. LXXIV pe care de altfel am reprodus-o și noi în pl. IV/2.

[11] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 55—56.

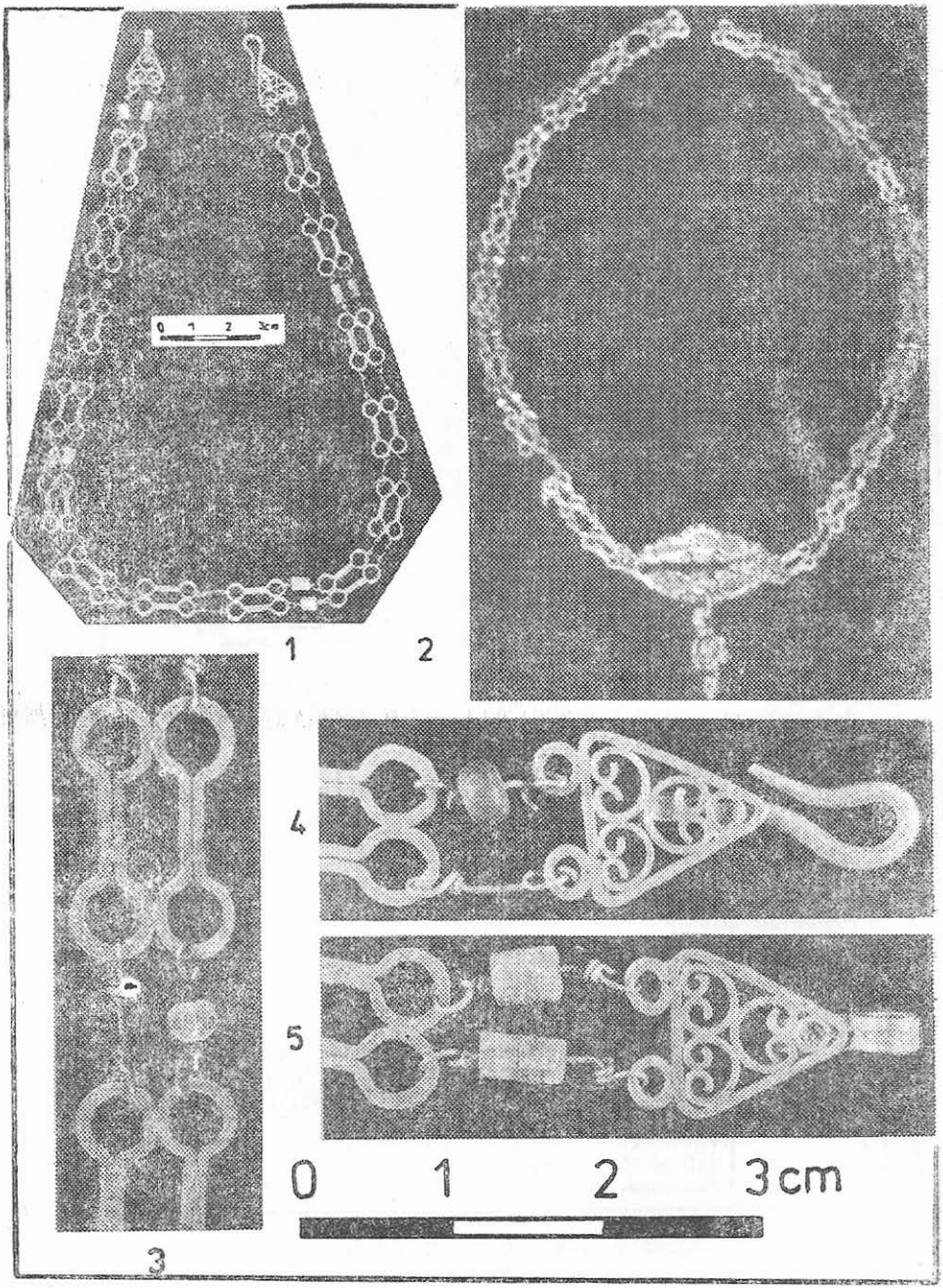
[12] În mormînt au fost înhumați, conform analizei realizate de L. Georgescu, cercetătoare a Laboratorului de antropologie bucureștean, cel puțin trei indivizi, un bărbat și două femei, între care una apare mai sporadic.

[13] V. Barbu, *loc. cit.*, p. 58.

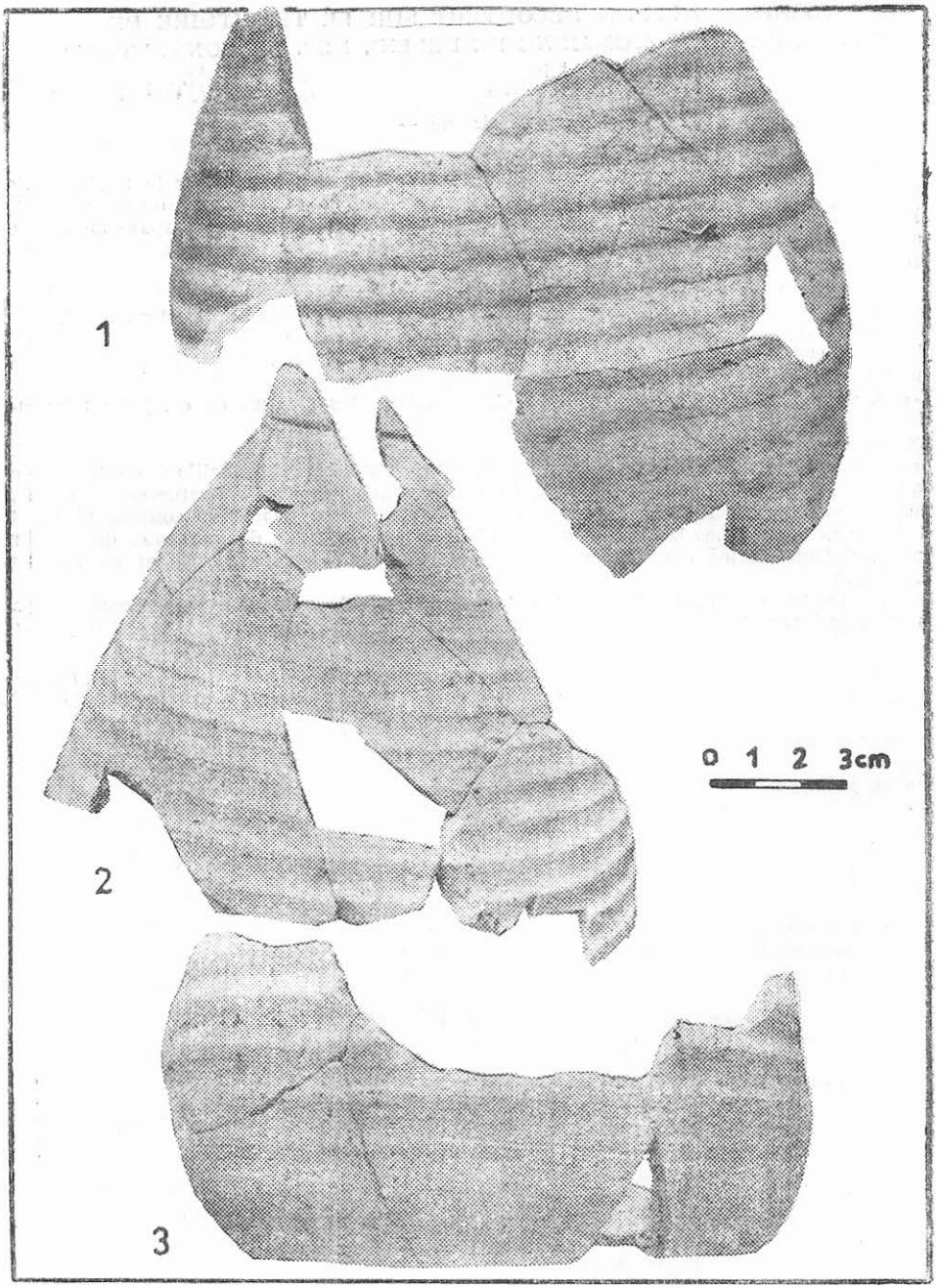
[14] Din păcate, în cadrul studiului său, V. Barbu nu a încercat și datarea fiecărei variante în parte, deși informațiile din necropolele tomitane ar fi permis, poate, o astfel de întreprindere.

Planșa III

Planşa IV

Planşa V

TOMBEAU ROMAIN DECOUVERT SUR LE TERRITOIRE DE L'E.A.E. PIETRENI (COMMUNE DE DELENI, DEP. DE CONSTANTZA)

T. Papasima

— *Résumé* —

L'auteur présente un tombeau romain fortuitement mis à jour sur le territoire de l'Entreprise Agricole d'État de Pietreni (comune de Deleni, département de Constantza), à l'occasion des travaux agricoles du printemps 1985. Le tombeau se compose de quatre plaques calcaires qui, assemblées, ont donné naissance à une pièce ayant la forme d'une maison à toit en double pente.

La plaque méridionale était precée d'une „fenêtre" (pl. I, II). L'axe longitudinal de la construction funéraire est orienté approximativement dans la direction N—S.

Le tombeau a été pillé à une date impossible à préciser. De son inventaire funeraire, sont conservés des fragments céramiques d'un cruche (pl. III/I, V/1—3), semblable à une pièce decouverte à Pollentia, datée dans la deuxième moitié de III-e s. et de IV-e s. de n.è.; des eclats de verre (pl. III/2), de petites plaques en os, jadis triangulaires (pl. III/3), lesquelles ont, peut-être, orné une ou plusieurs cassettes de bois, des fragments d'un ou de plusieurs objets de bronze(?). des clous et de la tôle de fer et, miraculeusement, un collier en or (pl. III/4, IV/1). Celui-ci a les maillons en forme de „double 8", (pl. IV/3), confectionnés de fil d'or applati, liés l'un à l'autre au fil mince, rond en section, sur lequel s'égrènent des perles en verre ovales de couleur bleus et octaédriques vertes. Les bouts du collier, triangulaires, exécutés de morceaux de fil d'or applati, présentent les deux éléments de la fermeture : un petit croc et un anneau (pl. IV/4, 5).

Le tombeau multiple de Pietreni (à l'interieur duquel ont été enterrés, selon l'analyse anthropologique, au moins trois individus), est daté aux III-e—IV-e siècles de n.è.

ALTĂ TEHNICĂ ÎN CONFECȚIONAREA PODOABELOR LA PĂCUIUL LUI SOARE*

TUDOR PAPASIMA

În prezentarea monografică a descoperirilor arheologice de la Păcuiul lui Soare, capitolele referitoare la îndeletnicirile economice[1] au subliniat caracterul complex al acestor activități aici. S-a vorbit despre agricultură, creșterea animalelor, pescuit, dar și despre prelucrarea fierului, a lemnului, a pietrei. În același cadru, obținerea podoabelor s-a tratat numai tangențial, problema constituind, însă, obiect al unor însemnări speciale[2]. Acestea relevă faptul că, la Păcuiul lui Soare în sec. al XI-lea[3], existau orfăurari care prelucrau în tehnicile turnării în tipar bivalv[4] și presării, metale comune (plumb) și prețioase (aur).

Aici, totuși, era cunoscută și o altă tehnică, ștanțarea, după cum vom vedea mai departe.

În anul 1980, pe „plaja" din incinta așezării fortificate a fost găsită o bucată de tablă din bronz[5], groasă de cca. 2,8 mm, pe una din fețele căreia se evidențiau cîteva reliefuri neclar conturate (fig. 1: a, b). Încercarea de a desluși ceva nu a dus la nici un rezultat. Oricum însă, piesa reprezintă un deșeu, rest dintr-o placă de mai mari dimensiuni pe care, cu ajutorul unor ștanțe, s-au imprimat obiecte de podoabă sau de cult, decupate după aceea, tăieturile pentru decupaj fiind ușor observabile.

Neaflat în săpătură, obiectul de mai sus se datează larg în intervalul dintre sec. XI—XV (perioada de existență a retății).

Dată fiind puținătatea unor astfel de descoperiri la Păcuiul lui Soare, este de presupus că aici aceste resturi metalice se refoloseau.

---

* Ilustrația însemnărilor noastre a fost realizată de O. Toderașcu (fig. 1 a) și E. Cuzmin (fig. 1 b).

[1] D. Vîlceanu, Activități economice, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, Buc., 1972, p. 163—179 (în continuare *Păcui*, I); P. Diaconu, Activități economice (ocupații, meșteșuguri), în *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, vol. II, Buc., 1977, p. 33—48.

[2] V. Culică, Pontica, XII, 1979, p. 203—205; P. Diaconu, A. Panaitescu, Pontica, XV, 1982, p. 263—266. În cel din urmă articol, dintr-o eroare regretabilă, tiparul „cu căprioare", deși conservat integral, (ilustrat de altfel corect în *Păcui*, I, p. 159, fig. 64), este figurat inexact ca avînd două colțuri lipsă (p. 264, fig. 1). De asemenea, animalul fantastic înfățișat la p. 265, fig. 2 în profil spre stînga privitorului, în realitate este în profil spre dreapta. Am inserat, aici, aceste rectificări la rugămintea cercetătorului P. Diaconu.

[3] V. Culică datează tiparul său în sec. XII (*op. cit.*, p. 204) ori, în cetate, nu a fost nicăieri surprins vreun element care să ateste un nivel arheologic din acest veac (*Păcui*, I, p. 54).

[4] Prin intermediul acestei tehnici la Păcuiul lui Soare au fost obținute și alte obiecte, ca, de exemplu, sigiliile în alb de tip 2 (T. Papasima, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 237).

[5] Piesa se află la Muzeul județean Călărași, inv. nou, nr. 945.

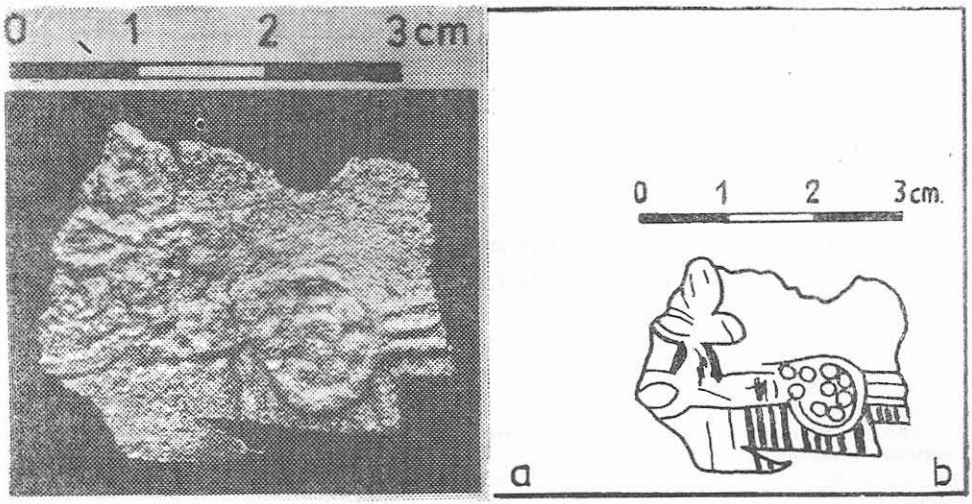

Fig. 1.

UNE AUTRE TECHNIQUE EMPLOYEE DANS LE CONFECTIONNEMENT DES OBJETS DE PARURE A PACUIUL LUI SOARE

T. Papasima

— *Résumé* —

L'auteur présente un morceau de feuille de bronze sur une face de laquelle se remarquent quelques saillies à contour incertain (fig. 1; a, b). Il s'agit d'un déchet, reste d'une plaque de plus grandes dimensions sur laquelle, à l'aide d'une matrice, ont été imprimés des objets de parure ou de culte, découpés ensuite, les coupes faites pour le découpage étant facilement à observer.

La pièce est largement datée dans l'intervalle compris entre les XI-e et XV-e siècles (période d'existence de la cité).

NOI CONTRIBUȚII LA PROBLEMA INTELECTUALITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN DOBROGEA ÎNAINTE DE 1878

Studiu statistic

GH. DUMITRAȘCU

Într-un articol publicat cu cîtva timp în urmă[1], închinat acestei probleme, încercam să definesc rolul intelectualității în mișcarea de afirmare națională a românilor în Dobrogea. Și observăm că aceeași orientare o au și alți istorici care se ocupă de chestiunea intelectualității în perioada de renaștere națională[2].

Consider că efortul de a „descoperi" intelectualii românilor din Dobrogea și de a ilustra cu izvoare identitatea și opera lor este o sarcină importantă. În articolul amintit prezentam o asemenea listă cu 220 de nume și sursele bibliografice pe care m-am bazat în fiecare caz în parte.

Descoperirea unor noi documente, apariția unor noi studii la noi și în alte părți, exploatarea mai atentă a materialelor prin care s-a mai trecut, mi-au permis realizarea acestui articol care, într-un fel, este *o addenda*. Prin el adaug încă 37 de personalități ale comunităților timpului lor. În același context, amintesc încă o sumă de oameni cărora le știm existența, uneori și opera, dar, cîtă nedreptate, nu le cunoaștem numele. Este singurul motiv pentru care nu-i adaug deocamdată impresionantei liste de 257 de intelectuali români ai meleagurilor danubiano-pontice, mai ales în ultimul secol de stăpînire otomană.

Într-adevăr, nu știam încă de existența unei școli românești la Isaccea — și avînd două clădiri! Este evident că aici exista măcar un învățător[3]. Știm că la școala condusă de Costache Petrescu preda învățătoarea Xenia Miron. Aflăm de curînd că școala avea două învățătoare[4]. În 1839 și 1853 cunoaștem două văduve de preoți, la Măcin și Vlahi[5]. Cine au fost preoții români? Deși am nominalizat o parte importantă a preoților și învățătorilor — 16 și 9 — găsiți de autoritățile românești la 1878 numai într-o singură

---

[1] Gh. Dumitrașcu, Pontica, 18, 1985, p. 259—276.

[2] Ivanka Boneva, în Godișnio na Muzeite ot Severno Bălgaria, 8, Varna, 1982; Pirin Boiadjiev, în „Dobrudja", 1/'84, 1984; Nikolai Gheorghiev, în revista citată. Bineînțeles, lucrarea de mari proporții a lui Velko Tonev, *Dobrodjea prez văzrajdaneto (Kulturno-jivot, țărkovno-naționalnii borbi, revoluționni dvijenie)*, Varna, Dărjavno Izdatelstvo, 1973.

[3] Marea Neagră, 4, nr. 37—38 din 25 aprilie 1927 p. 3.

[4] I. N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1920, p. 40 (Ca articol, în An. Dob. 1, nr. 3 din 1920, p. 355—398).

[5] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1975, p. 94; Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca Județeană, Constanța, 1977, p. 62.

plasă, Tulcea[6], unii sînt neidentificați. Nu știm cine era românul care scria, în românește, documentele mudirului Dîrstorului în 1845—1847[7] și nici „dragomanul" trimis de către aianul de Măcin în Moldova în 1830[8]. În sfîrșit, pînă de curînd nu știam nimic despre o biserică românească la Ghiaur-choi, lîngă Karaharman, necum să avem vreo știre despre preoții care au slujit-o de-a lungul secolelor[9].

Așadar, pe acest fundal îmi permit să mai propun o listă de 39 de intelectuali — în accepțiunea de intelectual pe care-o propuneam în anteriorul articol pe această temă.

1 — ANINOȘEANU — inginer (?) topograf român care între 1855—1856 a muncit la construcția drumului (șosea?) construit de francezi între Rasova și Constanța[10].

2 — NICOLAE ATANASE — preot, nu știm unde, dar care poseda la Ostrov de Constanța 4062 mp. de vie[11].

3 — HRISTU AVRAMOF — preot înainte de 1877. Slujește în limba română și greacă[12].

4 — DRAGNEA BANU — preot, cel puțin la 1872, în Dobrogea. A slujit și la biserica greacă[13].

5 — NICOLAE BARBAON — dascăl pe lîngă Dimitrie Chirescu la Cernavodă[14].

6 — Dascălul CONSTANTIN — amintit în colindele românești culese în 1880 de Teodor Burada[15].

7 — TUDOR GEORGESCU — preot, proprietar de vie înainte de 1878 la Ostrov[16].

8 — GHIȚĂ DIMA — logofăt de Mirleanu (Dunăreni) înainte de 1877[17].

9 — FILIP LOGOFĂTUL — un adevărat „patron" al mocanilor, păstori în Dobrogea înainte de 1878[18].

10 — IGNATIE IRODEANU — călugăr. Contribuie financiar în 1842 la construirea bisericii Mănăstirii Cocoșu, unde slujește[19].

11 — IORGA IENCIU — logofăt în Dobrogea la 1856[20].

12 — ISAAC — călugăr care urma a sluji schitul plănuit în 1872[21].

---

[6] Arhivele Centrale de Stat, Fond MAI/Administrativ, inv. 318, dosar 224/1878, filele 8—9, 12.

[7] Tudor Mateescu, *op. cit.* p. 128—131

[8] *Idem*, p. 48.

[9] Arhiva Primăriei comunei Corbu, jud. Constanța, dosar 334, fila 10.

[10] Camille Allard, *La Dobroutscha*, Paris, 1859, p. 1—2.

[11] Arhivele Statului Constanța, Fond Inspectoratul Cadastral, dosar 153/1887 poziția 429, între cei cărora li se recunoaște tapiul (actul de proprietate) asupra bucății de vie (4062 mp) pe care-o avea din timpul stăpînirii otomane în Ostrov de Constanța. Preoții la care mă voi opri în acest articol sînt depistați după aceste acte, de necontestat).

[12] Arhivele Centrale de Stat, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 1635/1872, f. 18; Eparhia Constanței, Consiliul Episcopal, *op. și pag. cit.*

[13] Eparhia Constanței, Consiliul Episcopal, *Un om și opera lui* / Episcopul Gherontie /, Călărași, 1936, p. CXLIII.

[14] D. Nițescu, *Școala română în Dobrogea pînă la 1877* în Lamura, 9, nr. 6 din 1926, p. 161.

[15] Teodor Burada, *O călătorie în Dobrogea* în Opere, vol. IV, Ed. Muzicală, 1980, p. 27.

[16] Arh. Stat Constanța, *fond și dosar cit.*, fila 2.

[17] *Loc. cit.* dosar 134/1880—1887, fila 10.

[18] Nicolae Iorga, An. Dob., 4, 1, 1923, p. 44.

[19] Tudor Mateescu, *Un așezămînt monahal transilvănean în Dobrogea (Contribuții la istoria Mănăstirii Cocoș pînă la 1877)* în Mitropolia Ardealului, 21, nr. 1—3 din 1976, p. 114.

[20] Tudor Mateescu, *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane* în Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol, 18, Iași, 1980, p. 613.

[21] Mateescu Tudor, *Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872* în Glasul Bisericii, 33, nr. 3—4 din 1974, p. 315.

13 — GHEORGHIȚĂ, preot în Dobrogea, cu mult înainte de 1872[22].

14 — NICOLAE GÎTLAN — învățător, mocan din Dobrogea, care la 1848 a făcut parte din delegațiile trimise de Marea Adunare Națională de la Blaj, în Ungaria și la Habsburgi[23].

15 — GRIGORE — preot la Agighiol înainte de 1878[24].

16 — HRISTEA ALIXANDRI — sau ALIXANDRU — întocmește plîngeri ale consătenilor săi din Dobrogea, unde e și negustor[25].

17 — JIPA MIHALCIU — preot la Niculițel înainte de 1878[26].

18 — MIHAIL — intelectual. Tatăl cunoscutului Petrea Mihail și bunic al lui Costache Petrescu[27]

19 — MILEA — preot la Rasova. Cel puțin din 1869[28].

20 — MÎRZA — învățător, înainte de 1877 la Mîrleanu (Dunăreni)[29].

21 — ATANASE MITU, proprietar, cu mult înainte de 1877 de vii la Ostrov de Constanța[30].

22 — MONTURIANU — pictor. Desenează, la 1878, scene de la instaurarea administrației românești la Tulcea. Îi datorăm și un desen al Cernavodei[31].

23 — MOȘ NECULAI PISARUL — întocmitor de acte și jalbe la Văcăreni, cel puțin de la 1869[32].

24 — NICOLAI — preot în Dobrogea, înainte de 1877. Slujește și la Lipnița[33].

25 — POPA PARASCHIV — memoria ii o păstrăm într-un colind cules în Dobrogea[34].

26 — N. PETCULESCU — învățător la Seimeni înainte de 1877[35].

27 — PĂRVAN — arhitect la construirea bisericii „Sf. Nicolae" din Tulcea înainte de 1871[36].

28 — PÎRVU TOADER — preot la Dăieni în jur de 1820[37].

29 — POPA — preot la Mîrleanu, înainte de 1877[38].

---

[22] Eparhia Constanța, Consiliul Episcopal, *op. și pag. cit.*

[23] Viața săceleană, 1, nr. 5 din 1931, p. 32.

[24] Arhivele Statului Tulcea, Fond Pretura Tulcea, dosar 2 — Agighiol.

[25] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei*, p. 155, 161.

[26] Arh. Centrale de Stat, Fond MAI, dosar 224/1878, fila 8—9, 12.

[27] I. N. Roman, *op. cit.* p. 9.

[28] Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța — Depozitul de Istorie medie, modernă și contemporană, cota 50. (Vezi și scrisoarea fraților Ioan D. Chirescu, compozitorul, Artist al poporului și Dimitrie Chirescu, general maior (r) fii ai lui Dimitrie Chirescu. Scrisoarea, autografă, se află la autorul articolului. În 1878 își spunea „Sachelariu preot Milca".

[29] Memoriile lui Costache Dumitru Anton, învățător pensionar născut la Mîrleanu. Pînă la predarea lui Arhivelor Statului, Filiala Constanța, caietul se află la autorul articolului.

[30] Arh. Stat Constanța, fond cit. dosar 153/1887 poziția 428.

[31] Pressa, 11, nr. 238 din 23 nov. 1878 ; *Excursiune în Dobrogea*, în Anuariul pe anii 1877—1881 al Institutului V. Urechia, București, 1881, p. 9.

[32] Constantin Cioroiu și Aurel Munteanu, *op. cit.*, p. 94.

[33] Eparhia Constanța, Consiliul Episcopal, *op. și pag. cit.*

[34] Teodor Burada, *op. cit.*, p. 27.

[35] Scrisoarea autografă a fraților Chirescu, aflată la autor. Scrisoarea e din 8 IV 1974.

[36] Arhiva Bisericii „Sf. Nicolae" Tulcea. Registru de venituri și cheltuieli. Din 1867 fila 12.

[37] D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București 1946, p. 180—181.

[38] Arh. Stat. Constanța, fond. cit. 134/1880—1887, fila 9. Memoriile lui Costache Dumitru Anton amintesc de un neam cu acest nume, din Mîrleanu, și care au fost popi din tată în fiu.

30 — POPESCU GEORGE — medic în cadrul spitalelor militare otomane din Dobrogea între 11 martie 1872 și 31 martie 1877[39].

31 — STAN — preot în Dobrogea, înainte de 1854[40].

32 — STĂNESCU MARIN — absolvent a 4 clase în Dobrogea, cere statului român o bursă pentru Școala Macedo-Română de la București, 1869[41].

33 — DINU POPESCU — preot în Ostrov de Constanța, cel puțin din 1864[42].

34 — ȘT. POPESCU — preot în Ostrov? cu mult înainte de 1877[43].

35 — STOIAN — preot înainte de 1877. Proprietar, cu tapiu, la Ostrov[44].

36 — TOADER — dascăl de școală în Dobrogea la 1788. Elev al pedagogului Coridaleu[45].

37 — VASILE — preot la Dăieni înainte de 1877[46].

38 — VASILE — preot la Oltina înainte de 1877[47].

39 — VASILE — proprietar la Ostrov (de Constanța) înainte de 1877. Preot[48].

Publicarea acestei liste nu schimbă esențial imaginea pe care ne-o dă precedentul studiu statistic. Baza intelectualității o prezintă în continuare preoții și învățătorii, dar, pentru prima dată găsim un topograf și un medic român, precum și un desenator ale cărui desene documentare, din nefericire, nu se mai păstrează.

Sintem convinși că numărul intelectualilor români din Dobrogea chiar și numai a acelora cunoscuți nominal este mai mare. Depistarea acestora, adunarea tuturor într-un corpus de personalități e o sarcină de viitor. Îndeplinirea ei e o datorie față de Oamenii din toate timpurile.

CONTRIBUTIONS TO THE PROBLEM OF ROMANIAN INTELLECTUALS IN DOBRUDJA BEFORE 1878 — A STATISTICAL STUDY

Gh. Dumitrașcu

Summary

The author adds to a previous list of 220 Romanian intellectuals from Dobrudja — published in Pontica XVIII, 37 new names, found later. The great majority is represented by priests and teachers together with a topographer, a physician and a drawer.

[39] Stoianca Kondorova, *Osmanoturschi documenti za istriota na mediținata i zdravcopazdanoto v Dobrudja pez XIX v.* în Dobrudja, 2,85, Varna, 1985, p. 181, 184—185, 187, 191. Autoarea are unele rezerve în privința citirii numelui. În trei cazuri din patru a citit „Papasco" iar în unul din 4, „Ciocio", nu George.

[40] Eparhia Constanța, Consiliul Episcopal, *op. și pag. cit.*

[41] Arh. Centrale de Stat, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 147/1870, p. 167. Cererea a fost făcută de trei absolvenți : Grigore Stănescu, Simion Petrescu și Marin Stănescu. Din dosar reiese că le-a fost admisă bursa numai primilor doi.

[42] Convorbiri didactice, Tulcea, I, nr. 8—10 din 1937 p. 40.

[43] Arh. Stat Constanța, *fond cit.* dosar 153/1887 fila 2.

[44] *Loc. cit.* poziția 542.

[45] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* vol. X, București, 1897, p. 174.

[46] Georgescu Ion, în An. Dob. 13—14 din 1932—1933, p. 42.

[47] Dr. Mihai Zavergiu Teodoru, *Date asupra monografiei satului Oltina, județul Constanța* — dosar de corespondență și încercări de monografie, ca răspuns la lucrarea „Victoria de la Oltina". Text xerografiat. Dosarul se găsește la autorul lucrării de față.

[48] Arh. Stat Constanța, *fond cit.*, dosar 153/1887, poziția 256.

PRECIZĂRI PE MARGINEA UNUI STUDIU DESPRE INTELECTUALII ROMÂNI DIN DOBROGEA

E. DRĂGOI

În numărul XVIII al binecunoscutei reviste *Pontica* a apărut articolul *Intelectuali români din Dobrogea înainte de 1878*, studiu statistic semnat de Gh. Dumitrașcu (pag. 259—276).

Dintru început se impune sublinierea că o astfel de prezentare este mai mult decît importantă, constituind pentru cercetările viitoare o bază de plecare în analiza judicioasă a istoricului și afirmării intelectualității românești din Dobrogea pînă la războiul de independență.

Articolul despre care vorbim suferă însă de unele lacune și inadvertențe, care, printr-o mai atentă cercetare și corelare a materialului documentar folosit, puteau fi evitate. Pentru evitarea confuziilor și a îndreptățitelor întrebări în legătură cu dovezile cunoscute ale intelectualității românești de pînă în secolul al XV-lea, trebuie precizat că autorul s-a limitat numai la perioada 1817—1878.

Autorul nu cunoaște „numele preoților pe care dările de seamă ale autorităților române din primele zile ale instalării lor și îi găsesc acolo" (adică în Dobrogea — n. ns., pag. 262). O investigare în arhiva Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, care păstrează întreg fondul de documente privind istoria bisericească a Dobrogei de la alipirea ei la țară, ne pune însă în cunoștință de cauză. În 1879 s-a alcătuit de către protopopii județelor Constanța și Tulcea o statistică a preoților acestor județe (dosarul 1747/1879). Pentru edificare, redăm în anexă lista preoților români (84) dintre care numai 10 sînt înscriși în studiul lui Gh. Dumitrașcu, ceea ce face ca listei sale de 220 intelectuali români să i se mai adauge 75 nume.

Ca o completare (la pag. 262), menționăm că numele dascălului de la Cernavodă, care-l înlocuia la școală pe preotul Dimitrie Chirescu, este *Constantin Popovici*, născut în jurul anului 1840. Preotul de la Calica, ridicat în cin de arhiepiscopul de Tulcea, probabil că este *Ștefan Constantin*, născut în 1842 și hirotonit la 1872.

Unele omisiuni sînt supărătoare, precum epitropul Vasile Gâscă de la biserica Sf. Nicolae Tulcea, ctitor de biserici și fruntaș al românilor din Tulcea, zugravul Pavel, dascăl la Nalbant, care a pictat în 1838 biserica din această localitate; dascălul Ioniță de la biserica Sf. Nicolae din Tulcea, ce funcționa pe la 1862 fiind înlocuit cu puțin înainte de 1872 de dascălul Filotei. Altele sînt de natură să nu ne lămurească în ce zonă s-a născut sau activat persoana respectivă (nr. 14 Boiciu Nicolae, nr. 15 Vasile Borănescu, nr. 42, Ion Crețescu, nr. 45 Daniil etc.).

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor intelectuali din studiul pe care-l analizăm pentru a face corecturile necesare. Precizăm că nu ne-am propus o corigență exhaustivă, lucru pe care îl vom realiza cu altă ocazie, dacă va fi cazul.

Pagina 264 nr. 2. Agache a funcționat pînă la 1869, nu 1867[1].

[1] Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor din Dobrogea*, București, 1979, p. 101.

Pagina 264 nr. 4. „Constantin Andrei, director al şcolii — Tulcea, cel puţin de la 1872". Numele directorului este Constantin Adrian, adus de la Brăila de pr. Filotei, şi el învăţător la şcoală[2].

Pagina 264 nr. 10. „Atanasie, mitropolit, Dirstor, sf. sec. XVII — începp. sec. XVIII". Informaţia este luată în exclusivitate din vol. I al *Istoriei învăţământului din România*, Bucureşti, 1983, p. 257. Autorii acestei lucrări nu se pronunţă însă că Atanasie era român. Credem că era grec ca şi predecesorii şi urmaşii săi. Singurul arhiereu de origine română cunoaştem că era Grigorie (amintit de Gh. Dumitraşcu la nr. 82, ca fiind mitropolit pe la 1873, fără a i se arăta eparhia)[3].

Pagina 266 nr. 32: „Ghira Deli Iorga"...; corect Chirea Iorga.

Pagina 266 nr. 33. Dimitrie Chirescu n-a fost preot la Cernavodă din 1874, ci de la 14 mai 1872. Anterior războiului de independenţă a funcţionat ca protoiereu de Silistra (din 1875), iar la 1 mai 1879 a fost numit subprotoiereu al judeţului Constanţa (cf. Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, dosar 1748/1879—1880, f. 43). Bibliografia asupra personalităţii pr. Chirescu trebuie întregită şi cu alte lucrări publicate.

Pagina 266 nr. 39: „Cornea, dascăl, şcoala de cîntăreţi şi preoţi Dăieni, cel puţin din 1866".

Lucrarea citată în notă pentru susţinerea afirmaţiei se referă la dascălul *Cosma*, nu Cornea. De fapt este vorba de renumitul dascăl Cosma Grigore, născut în 1837, amintit de mai mulţi autori[4].

Pagina 266 nr. 40. „Costescu, învăţător, Tulcea, cam după 1870". Este vorba de compozitorul *Ioan Costescu* (1860—1935), absolvent al Seminarului Ismail, profesor şi dirijor al corului şcolii românetşi din Tulcea[5].

Pagina 267 nr. 46. „Daniil, călugăr. Între întemeietorii mănăstirii Cocoş — 1833, stareţ după 1860". După cum s-a dovedit[6], Daniil a fost stareţ din 1862, nu 1860. Nu avem cunoştinţă că se număra printre întemeietorii mănăstirii Cocoş.

Pagina 267 nr. 56. „Dobrescu, preot, Cochirleni, cel puţin de la 1874". Numele complet al preotului este Dimitrie Dobrescu, născut în 1837 şi hirotonit în 1860.

Pagina 269 nr. 82. „Grigore, mitropolit, pe la 1873". Grigorie a fost mitropolit al Dristrei (Silistra) de la 1860 pînă la o dată după 1870 care nu se poate preciza[7].

Pagina 269 nr. 83. „George Grigorescu, preot, Greci, cel puţin de la 1874". În documentele de arhivă este amintit Gheorghe Grigorescu născut în 1844, hirotonit preot în 1868.

Pagina 269 nr. 84. „Cercel Hagineaca, învăţător, Oltina, înainte de 1877" este, de fapt, Cercel Hagi Neagu, învăţător la Oltina din 1864[8].

Pagina 269 nr. 95: „Ioan, preot, Somova, cel puţin de la 1873". Numele preotului este Ioan Burcă şi a activat la Somova timp de 6 ani.

Pagina 269 nr. 99: Localitatea ***Carahasan***, azi dispărută, a fost pe malul Dunării, în amonte de Rasova, jud. Constanţa.

Pagina 270 nr. 107: „Iosif Moesiodacul, profesor Cernavodă şi Bucureşti. La Cernavodă, după 1725". Autorul citează două lucrări ale lui N. Iorga din 1914 şi respectiv 1919. În 1977 s-a publicat însă lucrarea *„Apologia"* a lui Iosif *Moesiodax*, călugăr, ceea ce a oferit posibilitatea cercetătoarei Ariadna Camariano-Cioran de a scrie un studiu introductiv în care foloseşte ultimele informaţii despre acest autor, născut în 1725 la Cernavodă.

---

[2] G. N. Niculescu, *Protopopia judeţului Tulcea. Dare de seamă despre afacerile bisericeşti*, 1906, p. 86; Angela Pop, în Comunicări de istorie a Dobrogei, 2, Constanţa, 1983, p. 127.

[3] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 2, Bucureşti, 1981, p. 276.

[4] Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 101; Gh. Rădulescu, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor*, Bucureşti, 1904, p. 122; V. Niculescu, *op. cit.*, p. 24.

[5] „Viaţa adevărată", an II, nr. 23 şi 24, 1—15 decembrie 1935, p. 3; Viorel Cosma, *Muzicieni români, lexicon*, Bucureşti, p. 109.

[6] Arhim. Ieronim Motoc, *Mănăstiri dobrogene şi din părţile Dunării de Jos*, în vol. *De la Dunăre la Mare...*, Galaţi, ed. II-a, 1979, p. 190—191.

[7] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 534.

[8] Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 100.

Pagina 270 nr. 121. „Dimitrie Luca, preot învățător la Tulcea, înainte de 1877". Preotul Dimitrie Luca slujea la biserica Sf. Nicolae din Tulcea din 1856. A decedat în 1879, în vîrstă de 46 ani[9].

Pagina 271 nr. 137. „Ion Moroianu, învățător, Greci, după 1874, înainte de 1878". Ion Moroianu a funcționat ca învățător la Greci pînă în anul 1861, după care este înlocuit cu învățătorul *Dumitru Urzescu* din Brăila. Acesta însă nu figurează în lista de care ne ocupăm[10].

Pagina 271 nr. 143. „Negru (Negruțiu) Alexandru, preot sachelar, Tulcea, cel puțin de la 1873". Preotul Alexandru Negru a funcționat la biserica Sf. Nicolae din Tulcea. După despărțirea epitropiei, în 1870, a trecut la biserica Sf. Împărați din același oraș, pe care a zidit-o. A fost catehet, iar în 1879, pentru o scurtă perioadă, subprotoiereu al județului Tulcea[11].

Pagina 272, nr. 155. „Dumitru Petculescu, preot, Seimenii Mari, înainte de 1877". Dumitru (zis Dima) Petculescu era preot la Seimenii Mari din 1864[12].

Pagina 273, nr. 165. „Popescu Vasile, membru al Societății de Cultură, 1870". Popescu Vasile, născut în 1823, era preot în Ostrov din 1843[13].

Pagina 273, nr. 172. „Gheorghe Roșca, preot, Văcăreni, înainte de 1877". Preotul Gheorghe Roșca, catehet, născut în 1837, funcționa la Văcăreni din 1857[14].

Pagina 274, nr. 190. „Tudor Stănescu, învățător la Oltina, 1870". Tudor Stănescu activa ca învățător la Oltina din 1864[15].

Pagina 275, nr. 207. „Vasile, exaru, Somova, 1873 (nu 1837?)". Este vorba de preotul Vasile Ungureanu, venit din Transilvania, care a activat înainte de 1873.

Pagina 275, nr. 214. „Numele complet al președintelui Societății de Cultură este Christu Zaharia, preot român.

ANEXĂ*

PREOȚII ROMÂNI DIN DOBROGEA DUPĂ ALIPIREA LA ȚARĂ (1879)

1. Constantin Bostan, 34 ani, hirotonit în 1874 — Fîntînele, județul Constanța.
2. Neculai P. Bostan, 40 ani, hirotonit în 1868 — Satu Nou (plasa Măcin) județul Tulcea.
3. Ioan S. Bujum, 31 ani, hirotonit în 1874 — Iulia, județul Tulcea.
4. Ioan Burcă, 60 ani, hirotonit în 1861 — Somova, județul Tulcea.
5. Dimitrie Bogheanu, 53 ani, hirotonit în 1857, — Topalu, județul Constanța.
6. Constantin Burghelea, 33 ani, hirotonit în 1875 — Satu Nou (plasa Măcin), județul Tulcea.
7. Teodoru Caracasu, 40 ani, hirotonit în 1866 — Luncavița, județul Tulcea.
8. Dimitrie Chirescu, 37 ani (nu posedă acte de hirotonie) — Cernavodă, județul Constanța.
9. Grigore Chirilă, 77 ani, hirotonit în 1838 — Agighiol, județul Tulcea.
10. Ioan Ciobanu, 42 ani, hirotonit în 1867 — Nufăru, județul Tulcea.
11. Gheorghe Ciorbă, 35 ani, hirotonit în 1872 — Somova, județul Tulcea.
12. Ștefan Constantin, 37 ani, hirotonit în 1872 — Valea Nucarilor, județul Tulcea.
13. Constantin Cornescu, 65 ani, hirotonit în 1844 — Sarighiol, județul Tulcea.

---

[9] Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, dosar 1747/1879, II.

[10] Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 101.

[11] Tudor Mateescu, în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 177; Pr. Eugen Drăgoi, *ibidem*, *p. 287.*

[12] Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, dosar 1747/1879, I.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem..*

[15] Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 99.

* S-a înscris vîrsta în anul 1879; localitatea reprezintă parohia la care funcționa în 1879.

14. Ioan C. Cornescu, 36 ani, hirotonit în 1877 — Sarighiol, județul Tulcea.
15. Ștefan Coste, 30 ani, hirotonit în 1873 — Băneasa, jud. Constanța.
16. Dimitrie Danciu, 50 ani, hirotonit în 1859 — Topalu, jud. Constanța.
17. Gheorghe Dimitriu, 46 ani, hirotonit în 1859 — Nalbant, jud. Tulcea.
18. Gheorghe Dimitriu, 53 ani, hirotonit în 1868 — Niculițel, jud. Tulcea.
19. Ioan Dimitriu, 53 ani, hirotonit în 1847 — Cuzgun (Ioan Corvin), județul Constanța.
20. Gheorghi Dinu, 58 ani, hirotonit în 1848 — Măcin, județul Tulcea.
21. Dimitrie Dobrescu, 42 ani, hirotonit în 1860 — Cochirleni, jud. Constanța.
22. Vasile Donici, 34 ani, hirotonit în 1872, Hîrșova, jud. Constanța.
23. Zaharia Dumitriu, 31 ani, hirotonit în 1876 — Garvăn, jud. Tulcea.
24. Vasile Eftimie, 38 ani, hirotonit în 1877 — Valea Nucarilor, județul Tulcea.
25. Petru Enache, 60 ani, hirotonit în 1850 — N. Bălcescu, județul Tulcea.
26. Vasile Filip, 35 ani, hirotonit în 1874 — Sarinasuf, jud. Tulcea.
27. Neculai Galescu, 35 ani, hirotonit în 1872 — Cataloi, jud. Tulcea.
28. Dimitrie Gavrilă, 41 ani, hirotonit în 1860 — Garvăn, județul Tulcea.
29. Nicolae Gălescu, 35 ani, numit în 1869 la Frecăței, județul Tulcea.
30. Ioan Gărdescu, 42 ani, hirotonit în 1865 — Dunăreni, jud. Constanța.
31. Ștefan Gheorghe, 40 ani, hirotonit în 1873 — N. Bălcescu, județul Tulcea.
32. Iostafie Gheorghiu, 52 ani, hirotonit în 1869 — Bunavestire, municipiul Tulcea.
33. Gheorghi Grigorescu, 35 ani, hirotonit în 1868 — Greci, județul Tulcea.
34. Eftimie Ioan, 46 ani, sachelar, hirotonit în 1857 — Agighiol, județul Tulcea.
35. Dimitrie Ionescu, 35 ani, hirotonit în 1874 — Măcin, jud. Tulcea.
36. George Ivanov, 46 ani ,hirotonit în 1866 — Girliciu, jud. Constanța.
37. Iacob Lascu, 27 ani, hirotonit în 1875, Enisala, jud. Tulcea.
38. Petru Lăpușneanu, 35 ani, hirotonit în 1873 — Sabangia, județul Tulcea.
39. Dimitrie Luca, 46 ani, hirotonit în 1856 — Sf. Nicolae, municipiul Tulcea (decedat în 1879).
40. Alexandru Marin, 40 ani, hirotonit în 1858 — Victoria, județul Tulcea.
41. Ion Marin, 30 ani, hirotonit în 1871 — Vlahi, județul Constanța.
42. Emilian Mateescu, 27 ani, hirotonit în 1876 — Babadag, județul Tulcea.
43. Siminov Matei, 51 ani, hirotonit în 1857 — Babadag, județul Tulcea.
44. Șerban Mitu, 46 ani, hirotonit în 1860 — Parcheș, județul Constanța.
45. Dimitrie Mihail, 42 ani, hirotonit în 1860 — Dorobanțu, județul Tulcea.
46. Petru Mihăilescu, 26 ani, hirotonit în 1876 — Jijila, jud. Tulcea.
47. Ion Morariu, 60 ani, hirotonit în 1844 — Cîrjelari, județul Tulcea.
48. Alexandru Negru, 60 ani, hirotonit în 1860 — Sf. Împărați, municipiul Tulcea.
49. Andrei Onofrei, 43 ani numit în 1876 la Mineri, județul Tulcea. (între 1874—1876, la Sf. Gheorghe — Tulcea).
50. Costache Palade, 46 ani, hirotonit în 1873 — Sf. Nicolae, municipiul Tulcea.
51. Ilie Palade, 45 ani, hirotonit în 1858 — 23 August, jud. Tulcea.
52. Ștefan Panaite, 56 ani, hirotonit în 1853 — Ostrov, jud. Constanța.
53. Ioan Pantescu, 91 ani, hirotonit în 1829 — Greci, jud. Tulcea.
54. Ion Parocescu, 60 ani, hirotonit în 1869 — Pecineaga, jud. Tulcea.
55. Dima Petculescu, 42 ani, hirotonit în 1864 — Seimenii Mari, județul Constanța.
56 Gheorghe Poalelungi, 29 ani, hirotonit în 1875 — Jijila, județul Tulcea.
57. Scarlat Poalelungi, 39 ani, hirotonit în 1869 — Măcin, jud. Tulcea.
58. Constantin Popescu, 42 ani, hirotonit în 1873 — Bugeac, județul Constanța.
59. Dimitrie Popescu, 36 ani, hirotonit în 1873 — Beștepe, județul Tulcea.
60. Paraschiv Popescu, 35 ani, hirotonit în 1872 — Aliman, județul Constanța.

61. Vasile Popescu, 56 ani, hirotonit în 1843 — Ostrov, jud. Constanța.
62. Anastase Popovici, 42 ani, hirotonit în 1867 — Măcin, jud. Tulcea.
63. Constantin Porfirie, 32 ani, hirotonit în 1876 — Valea Teilor, jud. Tulcea.
64. Gheorghe Pricope, 49 ani, hirotonit în 1860 — Visterna, jud. Tulcea.
65. Ioan Protopopescu, 30 ani, hirotonit în 1871 — Rasova, județul Constanța.
66. Gheorghe Roșca, 42 ani, hirotonit în 1857 — Văcăreni, județul Tulcea.
67. Nichita Sava, 50 ani, numit înainte de 1902 la Fintîna Mare, județul Tulcea.
68. Tatu Simion, 42 ani, hirotonit în 1857 — Vișina, jud. Tulcea.
69. Dimitrie Stan, 60 ani, hirotonit în 1853 — Girlița, jud. Constanța.
70. Ștefan Nicolae, 45 ani (nu posedă acte de hirotonie) — Izvorul Mare, județul Constanța.
71. Constantin Ștefănescu, 31 ani, numit în 1877 — Caraorman, județul Tulcea.
72. Ion Ștefănescu, 38 ani, hirotonit în 1866 — Satu Nou, județul Constanța.
73. Nicolae Ștefănescu, 26 ani, hirotonit în 1876 — Coslugea, județul Tulcea.
74. Gheorghe Tasie, 24 ani, hirotonit în 1877 — Pecineaga, județul Tulcea.
75. Anghel Teodor, 46 ani, hirotonit în 1860 — Oltina, jud. Constanța.
76. Vasile Teodorescu, 57 ani, hirotonit în 1850 — Dăeni, jud. Tulcea.
77. Neculai Theodor, 28 ani, hirotonit în 1877 — Izvoarele, județul Tulcea.
78. Neculai Theodor, 69 ani, hirotonit în 1846 — Bunavestire, municipiul Tulcea.
79. Dimitrie Tomescu, 34 ani, hirotonit în 1873 — Măcin, jud. Tulcea.
80. Atanasie Vasile, 62 ani, hirotonit în 1849 — Luncavița, jud. Tulcea.
81. Policarp Vasile, 40 ani, hirotonit în 1865 — Sf. Gheorghe, Isaccea, județul Tulcea.
82. Gheorghe Vâlcan, 52 ani, hirotonit în 1856 — Lunca, jud. Tulcea.
83. Mihail Voicu, 45 ani, hirotonit în 1869 — Viile, jud. Constanța.
84. Vitan Zugravu, 40 ani (nu posedă acte de hirotonie) Medgidia, jud. Constanța.

SOME SPECIFICATIONS REGARDING AN ARTICLE ABOUT THE ROMANIAN INTELLECTUALS IN DOBRUJA

E. Drăgoi

The author, based on unpublished archives, brings some specifications to Gh. Dumitrașcu's article „Romanian intellectuals in Dobruja before 1878", published in Pontica, 18, 1985, p. 259—276.

In the Annex — the original part of the article — the author mentions a list of Romanian priests functioning in 1879 in Dobruja, immediately after the unification of this territory to Romania.

CÎTEVA MĂRTURII PRIVITOARE LA APĂRAREA PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC DOBROGEAN

IOAN OPRIȘ

Apărarea patrimoniului arheologic din Dobrogea devine posibilă abia din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, pînă atunci comerțul cu antichități desfășurîndu-se nestingherit iar marile așezări antice constituind obiectul indiferenței autorităților, cel mai curent ele fiind folosite drept cele mai comode cariere[1]. Legea conservării și restaurării monumentelor publice și Legea pentru monumentele și obiectele antice (ambele din 1892) reglementează situația și în această regiune a țării. Pe de altă parte, cercetările începute întîi de Gr. Tocilescu, continuate apoi de G. Murnu și intensificate fără precedent prin străduința lui V. Pârvan, au deschis un drum de afirmare națională, și chiar peste granițele țării, vestigiilor antice de excepție pe care le-am moștenit în Dobrogea. Toate acestea conduc, firesc, la crearea nu numai a unei opinii favorabile patrimoniului arheologic, dar și la nașterea instituției specializate — muzeul — pentru îndeplinirea acestui deziderat. Astfel, Muzeul constănțean își va alătura eforturile Comisiunii Monumentelor Istorice și Muzeului Național de Antichități, care au îndrumat, și finanțat prima, cercetările arheologice și lucrările de conservare a vestigiilor descoperite. Muzeul regional al Dobrogei va fi de altfel urmat, la scurtă vreme, de alte asemenea instituții înființate la Hîrșova, Adamclisi, Histria, Ulmetum ,Mangalia[2].

Iată cîteva date care completează imaginea cunoscută a efortului — încă insuficient prezentat — presupus de salvarea și conservarea patrimoniului arheologic dobrogean. Valul lui Traian, complexă lucrare de strategie, a constituit de la Grigore Tocilescu[3] un obiectiv căruia trebuia să i se asigure pe linie oficială integritatea. Faptul în sine era, de altfel, atunci ca și acum, dificil de realizat. Astfel, în 1914, Ministerul Agriculturii și Domeniilor anunța Comisiunea Monumentelor Istorice „că mai mulți locuitori au cerut să li se vîndă de stat porțiunile din Valul lui Traian, cuprinse în loturile lor și vă rugăm să binevoiți a ne comunica, dacă acest val trebuie să fie păstrat în proprietatea statului din cauza interesului istoric pe care îl reprezintă sau dacă el poate fi vîndut"[4]. Același minister cerea, tot atunci, avizarea vînzării unor loturi agricole din raza satelor Ilanlîc și Sarachiol, aflate și acestea în situația de a conține monumente arheologice[5]. Ambele solicitări, în baza unui referat întocmit de Muzeul Național de Antichități, au fost respinse în ședința CMI de la 15 martie 1914. Dar protecția valului

[1] V. Pârvan, în BCMI, 1911, p. 191.

[2] Vezi, în ordine, G. Murnu, în BCMI, III, 1910; BCMI, V, 1913, p. 97, 201; Anuarul CMI, 1914, p. 37; BCMI, 1940, p. 23—24; V. Brătulescu, *Cetatea Hîrșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare;* Anuarul CMI, 1943, p. 179—180 (pentru Hîrșova), p. 97—100 (pentru Mangalia; A. Rădulescu, în Pontice, 1, 1968, p. 29—36; idem, *Vasile Canarache (6.II.1986 — 4.VIII.1969)*, în Pontice, 2, p. 435—437.

[3] În 1908 CMI adresase savantului rugămintea de a pregăti textul unei circulare referitor la mijloacele de conservare a Valului lui Traian, cf. BCMI, 3, 1908, p. 133.

[4] Adresa MAD, Direcția Dobrogei, nr. 98758, 10 XII 1914, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice (abreviată Arh. CMI), Fond 5.12 Dos. Muz. Reg. Dobrogea.

rămîne și pe mai departe să intereseze ca o problemă de ocrotire sau chiar ca una de conștiință. O adresă semnată de I. Ionescu Sisești, directorul Institutului de cercetări agronomice al României, sesizează în 1936 că în zona stațiunii de la Traian „se găsește o parte din vechea construcție romană denumită «Valul lui Traian» care este, credem, monument istoric. Vă este cunoscut că în trecut s-au scos mereu materiale de construcție din acest «val», și pe alocurea se scoate și azi. În interesul apărării acestui monument național, vă rog să binevoiți a recunoaște pe dl. ing. agr. Burlacu, șeful stațiunii noastre, ca custode onorific al porțiunii de val ce trece pe terenul nostru și a ne autoriza să împrejmuiască cu sîrmă ghimpată o porțiune din acest val, pentru a-l feri de stricăciunea la care este expus din cauza ridicării materialului de construcții, din cauza pășunatului vitelor sau lucrărilor agricole ale terenului învecinat"[6]. În același an, în urma unei vizite la fața locului, arh. Horia Teodoru informa Comisiunea, și aceasta la rîndu-i, cerea intervenția Ministerului de Interne, despre distrugerile făcute de săteni la Garvăn-Bisericuța[7]. Același lucru se întîmplă, în anul 1938, la Adamclisi, unde N. Iorga intervenea la primarul localității pentru a stopa exploatarea pietrei din cetate[8]. La fel, în anul următor, primăria Hîrșovei era somată pentru a lua măsuri urgente în vederea opririi carierei de lîngă cetate[9].

O amenințare mai aparte pentru soarta monumentelor a apărut odată cu planurile de împădurire a unor vaste terenuri — în Dobrogea, Muntenia și Moldova — din anii 1938—1942. Cele mai amenințate dintre monumente se vede a fi fost valurile. Față de apărarea lor, învățatul german C. Uhling scria atașatului de presă român de la Berlin, la 27 martie 1932 : „Aceste ruine din vechi respectabile timpuri vor fi în curînd cu totul nimicite, dacă Comisiunea de conservare a monumentelor nu va ocroti măcar o parte din ele. Ca și valurile Dobrogei (subl. n.), unele bucăți de val din Transilvania și resturile rău păstrate de valuri din Oltenia și Muntenia"[10].

Subiectul respectiv ajunge din nou în atenția Comisiunii în urma adresei Direcției ameliorărilor și pădurilor administrate de stat, din Ministerul agriculturii și domeniilor, care la 6 iulie 1938 cerea aprobare pentru împădurirea unor întinse teritorii în zona Siret—Prut, situate pe Valul lui Traian, considerînd că astfel „s-ar păstra neștirbit ceeace strămoșii au înfăptuit în trecut"[11]. La o asemenea situație, căreia-i sesizează implicațiile, N. Iorga îl solicită pe I. Andriesescu, membru al CMI, să-și spună părerea. Referatul acestuia afirmă că „cu nici un chip nu trebuie să se procedeze la împădurirea proiectată", căci „Împăduririle, departe de a putea salva aceste vechi și impunătoare rămășițe din trecut, din contra le-ar condamna să rămîie veșnic mute în ce privește informația arheologică și istorică cu care trebuie să îmbogățim fiecare regiune prin tot alte și alte cercetări, în cazul de față, în tot lungul acestor valuri (săpături, sondagii, profiluri, secțiuni etc.) ori pe unde se găsesc, și — precum se știe — există o serie întreagă de asemenea valuri în toate provinciile țării"[12].

Insistînd pe soarta acestor monumente complexe, I. Andriesescu amintea că „în 1928/29, în calitate de director al Muzeului Național de Antichități, am întocmit harta arheologică a Țării, lucrare ce nu se mai făcuse, pe o scare mai mare, din timpul lui Gr. Tocilescu (și apoi a lui V. Pârvan, n.n.) și pentru valuri nu am avut nici un material deosebit, care, astfel, de acum înainte trebuie obținut prin cercetări și săpături, sector cu sector și regiune cu regiune, după un plan unitar. O secțiune specială, a cercetării sistematice a valurilor, se va înființa desigur — cîndva — tocmai în acest scop, de auto-

[5] *Ibidem*, nr. 98759, 10 XII 1914, idem.

[6] Adresa nr. 1101, 4 VII 1936, *loc. cit.* Cu nr. 801 CMI (22 VII 1936) aprobă cu mulțumiri.

[7] Ministerul de Interne comunica la CMI, cu adresa nr. 6973 A1, 1936, că a luat măsuri prin prefectura județului Tulcea, *loc. cit.*

[8] Vezi telegrama CMI, nr. 240, 10 III 1938, *loc. cit.*

[9] Adresa CMI, nr. 1896, 1939, *loc. cit.*

[10] Citat după referat I. Andriesescu, Breaza de sus, 8 VIII, 1938, în arh. CMI, Fond 5.40, Dos. Valurile.

[11] cf. adresa nr. 176012, 1938, ibidem.

ritatea căreia îi revine sau i se va încredința această datorie"[13]. Concluzia raportului era tranșantă : „numai așa, acest monument veșnic „care sînt valurile, cum le-a numit Dimitrie Cantemir, va putea să ne spună tot ce știe din trecutul nostru. Numai după aceea, se va putea aviza la ce va trebui să se păstreze, sau să se dea împăduririi, propuse acum cu totul înainte de vreme. Valurile trebuiesc întîi ocrotite, cercetate și din loc în loc săpate, după toate regulile. Numai după aceea, se va putea hotărî cu tot temeiul"[14].

Pericolul distrugerii prin împădurire se prezenta în anul 1942 și pentru hinterlandul Histriei, prof. Scarlat Lambrino sesizînd Comisiunea asupra intenției Casei Pădurilor Statului care propunea — ca mijloc de luptă contra zonei de nisipuri sterile, dar și ca efect estetic — de a planta plopi canadieni pe 30 ha din așezarea civilă[15]. În scrisoarea sa din 10 august 1942, S. Lambrino anunța : „Pînă acum săpăturile practicate la Histria au avut ca obiect în special cetatea. Am săpat însă de asemeni și porțiuni din așezarea civilă și anume zidul de apărare care precede cetatea și care este înzestrat cu turnuri și o poartă, precum și două movile în care au apărut bogate resturi antice și anume clădiri private, din care una împodobită cu mozaic. Deoarece terenul este plin de resturi antice, deosebit de importante, socot că nu se poate proceda la împădurirea lui, fiindcă în măsura posibilului eu voi proceda la săparea așezării civile, care prezintă o deosebită importanță arheologică și istorică, fiind unica așezare de acest fel care stă intactă la dispoziția arheologilor români"[16].

Un alt caz, elocvent pentru relevanța sa, îl constituie cetatea Hîrșovei unde, în 1945 și 1946, Gr. Florescu cerea o intervenție categorică a Comisiunii, altfel „Dacă va mai continua (cariera n.n.) se va întîmpla și la Hîrșova ceeace s-a întîmplat cu Isaccea (Noviodunum), Măcin (Arubium), și Topalu (Sacidava,?) unde n-a mai rămas nimic din cetățile antice, ba chiar și monumentele epigrafice și sculpturale etc. au fost distruse de teamă ca nu cumva, pe baza lor, să se oprească cariera"[17].

Situația aceasta, amenințările continue la care erau supuse siturile arheologice, uneori reieșite din necunoaștere[18], alteori din rea intenție, se remediază, în mare măsură, odată cu declararea lor ca monumente istorice[19]. Astfel, în anul 1945 sînt înscrise în lista monumentelor istorice cetățile Histria, Ulmetum, Adamclisi, Callatis[20], Hîrșova,

[12] cf. Referat Andrieșescu. În sprijinul importanței valurilor în general, autorul aduce lucrările lui Ernst Fabricius, din Marea Enciclopedie asupra antichității (Pauly-Wissowa, Sttutgart, 1926), revista Der Obergermanische-raetische Limes des Römerrei Chs (Heidelberg), scoasă din 1894 sub redacția lui Felix Hettner, Oscar von Sarwey și Ernst Fabricius; revista Der römische Limes in Österreich (din 1900, Viena); pentru cazul nostru amintește studiile lui Carl Schuchhardt-Die römischen Grenzwälle in der Dobrujea; Wälle und Chaussen im Südlichen und östlichen Dacien — în Archäologisch-epigrapische Mitteilungen aus österreich-Ungarn, IX, 1885 și Die Sogenanten Traianswälle in der Dobrudscha, Abh. Pr. Akad. der Wiss. Berlin, 1918, Phil.-hist.kl.Mit.karte in 1 : 75000; Arpad Buday, în Dolgosadok (1912—1916), Milleker, V. Christescu (Cercetări la Săpata), Scarlat Panaitescu, *Valurile lui Traian din Basarabia*, Buc. 1926 și C. Uhling, Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogennanten Traianswälle. Ein historisch-geograpischen Versuch. Sonderabdruck aus der Prähust. Zeitschrift. XIX, p. 185—249.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem.*

[15] cf. adresa CPS, nr. 30531, 1942. Fond 5.24, Dos. Histria.

[16] vezi scrisoarea în Arh. CMI, Fond 5.24, Dos. Histria.

[17] Scrisoare din 2 II 1946 către președintele CMI, Al. Lapedatu. Cu nr. 1599, 12 IX 1945 și 275, 1946 CMI intervenea la Hîrșova pentru reglementarea situației, arh. CMI, Fond 5.23, Dos. Hîrșova.

[18] În 1927, primăria Mangaliei cerea Comisiunii să desființeze „movilele" din mijlocul orașului, care ocupau 2500 m² și impiedicau „sistematizarea". Muzeul Național de Antichități avizează săpăturile arheologice, cu nr. 95, 2 XI, 1927, în Arh. CMI, Fond. Mangalia.

[19] Prin decretul nr. 1384, 25 IV, 1945, în Monitorul Oficial, nr. 121, 31 V 1945.

Iglița-Troesmis, Dinogeția, Enisala, Măcin, Isaccea, Slava Rusă-(L)Ibida, Cernavodă, Drobeta și Celei. În 1949, la prima conferință pe țară a arheologilor, organizată după eliberare, prof. Radu Vulpe repunea din nou în atenția specialiștilor, dar mai ales în cea a organelor de decizie, conservarea valurilor, subliniind semnificația deosebită a acestor spectaculoase categorii de monumente[21].

Urmind parcă — odată cu oamenii — un nou curs al istoriei, marile complexe arheologice dobrogene vor reveni din acești ani tot mai des în atenția generală, beneficiind de fonduri excepționale de cercetare și de restaurare, rezultatele obținute justificind, pe drept, valoarea lor fără de seamăn și în același timp fiind argumentele hotărîtoare ce obligă la continuitate în cercetarea, protejarea, conservarea și restaurarea lor.

QUELQUES TEMOIGNAGES CONCERNANT LA DEFENSE DU PATRIMOINE ARCHEOLOGIQUE

I. Opriș

— *Résumé* —

L'auteur complète avec nouvelles données l'image connue de l'effort supposé de sauvetage et de conservation du patrimoine archéologique dobroudjois. On discute, tour à tour, à base de documents d'archive, la situation des vollums de Dobroudja, du territoire histrien, de la cité de Carsium. L'importance archéologique de ces grands complexes exige la continuité dans leur recherche, protection, conservation et restauration.

[20] Aceasta fusese în proprietatea fraților Codreanu, în 1928 arh. St. Becu delimitîndu-i suprafața, iar Muzeul Național de Antichități cerînd clasarea. În 1946 Comisiunea solicita din nou reglementarea situației cetății, cf. adresa CMI nr. 870, 1946 și a MNA, nr. 45, 23 V 1928, prima către contenciosul Ministerului Artelor. Vezi și Dacia, VII—VIII, 1937—1940, 1941, p. 230—234. Toate în Arh. CMI, Fond. 5.28, Dos. Mangalia.

[21] vezi în SCIV, I, 1950, p. 21.

SEMNIFICAȚIILE TIPURILOR ȘI ORNAMENTICII TEXTILELOR DE INTETRIOR ROMÂNEȘTI DIN DOBROGEA

ILEANA PITRESCU

Studiul ştergarelor populare româneşti din Dobrogea este important din multiple motive. Deşi se referă la o parte din obiectele textile lucrate în casă, iar aria de cercetare este locală, abordarea temei implică o viziune mai largă, ţinînd seama de semnificaţiile pieselor de uz casnic ,port şi decor avute în vedere şi de interferenţele culturale subsumate. Nu întîmplător ţesăturile populare şi ornamentica lor au interesat numeroşi specialişti, ele fiind abordate din unghiul diferitelor discipline umanistice. Arheologi şi istorici, geografi şi etnografi, esteticieni şi istorici ai artei au cercetat cu atenţie şi adesea cu pasiune aceste comori ale vieţii şi simţirii, tradiţiilor şi fanteziei populare. Tratarea interdisciplinară a temei a devenit astfel posibilă, prin corelarea datelor şi interpretărilor. Ţesăturile populare şi ornamentica lor sînt considerate într-o largă accepţie, aceasta permiţînd atît o adecvare la obiect, din punctul de vedere al muzeografiei, de exemplu, cît şi a interpretării utile şi observaţii comparatiste ce ţin de istoria şi filozofia culturii. Înainte de a detalia, să subliniem faptul că, deşi perisabile faţă de obiectele în metal, lemn etc. ale artei populare, ţesăturile româneşti şi îndeosebi ornamentica şi cromatica acestora sînt expresii specifice ale ethosului şi sensibilităţii artistice şi dovezi ale permanenţei vieţii materiale şi spirituale a poporului nostru. Studiul lor oferă deschideri, ramificaţii varii de cunoaştere şi interpretare. Pe de altă parte, aria geografică şi etnografică abordată, cea a pămîntului strămoşesc dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră, recte Dobrogea, nu restrînge, ci dimpotrivă, lărgeşte orizontul cercetării. Ea se cere deopotrivă a fi considerată atît ca vatră a unei exemplare sinteze de viaţă românească[1], precum şi ca vad de comunicare, de schimburi materiale şi spirituale, ca un traiect sau „coridor cultural", cu ample reverberaţii de-a lungul epocilor[2]. Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, dintre istorici, G. Vâlsan, Simion Mehedinţi, Constantin Brătescu, dintre geografi, Theodor Burada, Th. Speranţia, Emil Riegler-Dinu, C. Brăiloiu, dintre folcloriști şi etnografi, Ovidiu Papadima, Nicolae Dunăre, dintre etnologi, Răzvan Theodorescu din-

[1] N. Iorga, *Ce reprezentăm în Dobrogea*, Vălenii de Munte, 1910; Idem, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea. Considerations historiques*, Iassy, 1917; C. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Constanţa, 1966; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare — Dobrogea*, Bucureşti, 1979.

[2] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, Editura Albatros, 1971; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1976.

tre istoricii culturii, pentru a da doar aceste nume, se referă substanțial, în atîtea lucrări[3], asupra acestor aspecte.

Cercetarea noastră fiind în principal de muzeografie tinde să utilizeze datele și ideile, întru reliefarea valorilor populare, ca și pentru prezentarea lor cu grija cuvenită în muzee, pentru generațiile de azi și de mîine.

Cîteva date istorice

Cultivarea și prelucrarea cînepei la daco-geți, atestate de izvoarele literare sînt confirmate de săpăturile arheologice, inclusiv din Dobrogea, care au scos la iveală numeroase fusaiole, greutăți pentru războiul de țesut[4]. Despre frumusețea țesăturilor de pe teritoriul țării noastre, părintele istoriei, Herodot, afirma că puteau fi confundate ca finețe cu cele din in, frecvente în spațiul elen[5].

O referire aflăm și la Ovidiu, vestitul poet latin relegat la Tomis. Dacă antichitatea a cunoscut războiul de țesut vertical folosit în atelierele mari, de sclavi, în vechiul Egipt, dar și ca instrument casnic, cum aflăm din *Odiseea* lui Homer, despre Penelopa, în Evul Mediu, începînd din sec. X—XI, în partea centrală și răsăriteană a Europei este folosit războiul de țesut de tip orizontal. Săpăturile efectuate la Dinogetia-Garvăn în Dobrogea, în 1958, au dus la descoperirea unui bordei în care se aflau semințe și resturi de fuior de cînepă, fire și resturi de țesături de lînă, în și mătase, fusaiole, vîrfuri de răşchitor, ca și cîteva capete de tindechi lucrate din foițe de aramă, toate databile în prima jumătate a sec. XI și confirmînd cultivarea și prelucrarea locală a cînepii și inului, folosirea mătăsii etc. la un război de tip orizontal. Așezarea de la Bisericuța-Garvăn nu este unica în Dobrogea unde se prelucrau lîna, cînepa, inul etc. Observînd terminologia acestei tennici populare, atît de variată de la o zonă la alta, vedem cum „argeaua" care desemna inițial cîmpul cultivat cu cînepă sau in[7], în Muntenia devine, într-o arie, mai largă, cuprinzînd la vest Oltenia și la sud-est Dobrogea, bordeiul în care era instalat războiul de țesut. Interesant apare și termenul *„dîrsta"* sinonim pentru piuă sau pioă, adică instalația pentru prelucrarea firelor de lînă, folosit în Dobrogea, dar și în Muntenia sau în Oltenia de sud. Un rol deosebit în realizarea de schimburi materiale și spirituale l-a avut de-a lungul secolelor de dominație otomană în Dobrogea oierii ardeleni, din Țara Bîrsei și Mărginimea Sibiului, menționați aici încă din timpul lui Mircea cel Mare[8]. Relatările călătorilor atestă așezări românești înfloritoare de-a lungul malului dobrogean al Dunării, la Cochirleni, Seimeni, Rasova, Ostrov, Dunăreni, Oltina, comerțul din tîrgurile dobrogene, Dăieni, Straja, Carasu (Medgidia), Ester (Tîrgușor),

[3] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 2, București, 1937; Idem, în Analele Dobrogei, 3, 1922, nr. 4; C. C. Giurescu, vezi *supra;* G. Vâlsan, în Analele Dobrogei, 1, 1920, 532—540; C. Brătescu, în *Dobrogea 50 de ani de viață românească*, București, Editura Cultura Națională, 1928; T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași 1880; C. Papadima, prefață la culegerea masivă de *Folclor în Dobrogea* de C. Brăiloiu, E. Comișel; T. G. Cîrșmariu, București, Editura Minerva, 1976; N. Dunăre, *Les motifs ornamentaux dans l'art populaire roumain*, în L'Etnographie, Paris, 1964—1965.

[4] D. Berciu, *Materiale*, 2, 1965; Idem, SCIV, 3—4, 1955, p. 648—651; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.;* vezi și col. rev. Pontica.

[5] Herodot, *Istorii*, IV, 75, în *Izvoare privind istoria României*, 1, București, 1964, p. 43.

[6] I. Barnea, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 10 și urm.; Gh. Bichir, SCIV, 9, 1959; Gh. Ștefan și colab., *Dinogeția*, 1, București, 1967, p. 98 și urm.

[7] B. P. Hașdeu, *Magnum Ethymologicum Romaniae*, vezi și *Cuvente den betrani* cu această semnificație de cîmp cultivat sau lan de in, în poezia populară, ca și în cea cultă, „Sburătorul" de I. H. Rădulescu).

[8] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 63; Idem, *Însemnătatea economică a mocanilor în istoria Țării Românești*, Cluj, 1936, p. 31—40; N. Sandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 29—32, vezi și notele de subsol.

Baba(dag) cu „lîna" albă de Dobrogea, cu aba de Brașov[9]. Nu lipsesc datele de tehnică și artă populară, cele despre morile de apă și vînt, „tuna dermengileri"[10], despre practicarea unor îndeletniciri casnice și artistice. Creșterea viermilor de mătase, beneficiind în Dobrogea de frunzele de dud, arbore întîlnit adesea în acest colț de țară, a dus la prelucrarea și folosirea pe o arie extinsă a mătăsii. Coexistența unei populații turco-tătare, colonizată aici în ultimele secole de dominație otomană, a favorizat înrîuriri reciproce. „Șervetele vărgate cu borangic", „năframile de mînă și peschirele" despre care este vorba într-o foaie de zestre de la 1815[11], atestă înrîuriri orientale, în tehnică și terminologie, venind dinspre Dobrogea. Pe de altă parte, motive decorative românești (de ex. bradul, inclusiv cel stilizat) pot fi întîlnite pe „șerbenti" și peșchiere ale populației turco-tătare din Dobrogea. Dincolo de atitea războaie care au perturbat satele Dobrogei, date despre existența unor îndeletniciri casnice cum ar fi torsul, țesutul la gherghef și altele în părțile Babadagului sînt de găsit în scrisorile către Ion Ghica ale lui Ion Ionescu de la Brad ,călător prin Dobrogea la 1850 (împreună cu inginerul hotarnic Gr. Ioranu)[12], după cum interesante aspecte despre tradiții, port, creșterea viermilor de mătase, prelucrarea mătăsii și a bumbacului, folosirea vopselelor de pămînt și a celor vegetale etc., le aflăm în relatarea de călătorie a geografclui Karl F. Peters sau în însemnările etnografului Guillaume Lejean[13]. Întrucît în nici un studiu românesc nu am întîlnit date despre cultivarea și prelucrarea inului în Dobrogea în prima jumătate a secolului nostru, trebuie arătat că la Mangalia există și azi o veche topitorie de in, acum modernizată, și că, din relatările unor bătrîni din împrejcrimile Mangaliei reiese că inul era cultivat și prelucrat, de pildă, la Albești (unde există războaie de țesut și azi). Mai era cultivat la Galeșu (Nazarcea), Rîmnic. Unelte de țesut au existat pînă la cel de al doilea război mondial la Tariverde, Cogealac, Istria, iar mai încoace la Oltina, Ostrov, Gîrliciu.

Tipologia și semnificațiile ștergarelor

Faptul că ștergarele erau consemnate cu grijă în registrele de danii ale lăcașurilor de cult ori atestate adesea în foile de zestre sau în actele de păgubire[14], arată importanța care li s-a acordat de-a lungul secolelor. Prin acest termen general de *ștergare* se înțelege, de altfel, nu doar obiectele realizate în gospodăria țărănească menite uzului casnic, igienic (ștergare de mîini sau mînișterguri, ștergare de față sau obraze, șervețele de șters blidele, merindarul cu care se acoperea mîncarea, ștergarul de așternut pe iarbă, la cîmp, pe care se pune pîinea și celelalte de-ale gurii și de-ale udăturii, ștergarul pentru după scăldat etc.), ci și ștergarele de podoabă, de la cele ce servesc decorului de interior, la cele de port și ceremonial. Ștergarele de podoabă sînt mai mari,

[9] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei)*, București, 1973, p. 75—78; F. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains (1652)*, București, 1920, p. 15; Tommaso Alberti, *Viaggio a Constantinopoli di... 1609—1621)*, Editura Alberto Bachi della Lega, Bologna, 1889, p. 22; N. Sandru, *op. cit.* p. 23; vezi și P. Cernovodeanu, Revista de istorie, 33, 6, 1980, p. 1078—1084.

[10] A. Murat, *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, Constanța, 1963; N. Dunăre,, *ibidem*, fac referiri largi la relațiile de călătorie; vezi și T. Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979.

[11] T. Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 344—345.

[12] V. Slăvescu, *Coresponndența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874,, publicată de...* București, 1943, *passim.*

[13] K. F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, I. Geographischer Theil, Wien, 1867; G. Lejean, *Essai sur l'étnographie de la Turquie d'Europe*, în Revue orientale et américaine, Paris, 1896, p. 72—132.

[14] N. Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și exilul venețian al familiei sale*, București, 1926, p. 5; Idem, *Acte românești și cîteva grecești din Arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932, p. 55, 279; Idem, în Analele Dobrogei, 2, 1928; C. Ilinoiu, în *Dobrogea — 50 de ani de viață românească*, 1928; T. Pamfile, *op. cit., p. 255; T. Papahagi, Images d'étnographie roumaine*, București, 1, 1928, p. 20.

mai fine, ornamentate nu doar cu gust, ci şi cu fast artistic. Ne vom opri mai ales asupra acestora, ele atestînd cu putere de expresie, simţirea şi mentalitatea populară, fiind legate de tradiţii păstrate cu străşnicie de-a lungul secolelor. Ştergarele pentru înfrumuseţarea interiorului, în satele de pe malul Dunării, la Seimeni, Dunăreni, Gîrliciu, Topalu, Rasova sau Dăieni sînt aşezate pe perete, în dreptul ferestrelor, împodobesc spaţiul deasupra patului, încadrează tablourile de familie (mirele şi mireasa), exercitînd un important rol decorativ în ansamblul celorlalte obiecte ce mobilează sau ornează „odaia ccrată", cea pentru musafiri. La Săcele, Şiriu, Şipotele, Aliman, Negureni, Nazarcea, Sibioara, în casele locuitorilor de sorginte transilvană, mai îndepărtată sau mai apropiată în timp[15], se puteau vedea ştergare înflorate acoperind pereţii albi şi chiar blide smălţuite aşezate în stative de lemn pe perete, ori la grinzi, ferestrele fiind împodobite cu cîte două ştergare cu alesături în „vriste" colorate. Toate acestea, prin policromia lor, încălzeau şi umanizau încăperea, constituind însemne ale unei vieţi în simplitate şi armonie. Ca şi în Muntenia, în satele dobrogene ştergarele de interior sînt îndeobşte aşezate în formă de fluture. Ştergarele de port şi ceremonial sînt păstrate cu grijă în lăzi de zestre sau laviţe.

La Ostrov, Oltina sau Ion Corvin, ştergarele de port sînt de fapt podoabe mari, fine, din borangic, cu ornamente fastuoase reprezentînd păsări în zbor, călăreţi, încrengături de case stilizate etc. Aceste podoabe se purtau pe cap şi pe paturi, la nunţi şi botezuri, de nevestele tinere.

Se mai purtau la horă de nevestele care constituiau asistenţa, privind, împreună cu bătrînele, jocurile flăcăilor şi fetelor. Alteori, atari podoabe erau jucate în dansul însurăţeilor. Aici este cazul să arătăm că, între obiectele de podoabă denumite poate impropriu cu numele general de ştergare, sînt şi marămile fine, elegante, din borangic, ţesute la război şi brodate cu motive originale, interesante, purtate la nunţi, la hore. Un dans popular specific dobrogean ca *Marămile*, menţionat încă de T. Burada în călătoria sa în Dobrogea la 1879[16], a fost omis din cercetări mai vechi şi mai noi, fiind amintit doar de Eugenia Cernea, în 1977, cu numele Marama[17]. Alte jocuri populare cu marămi din Dobrogea erau Cadîneasca şi Tropanca[18], primul evocînd o înrîurire orientală sau fiind doar schema sincretică (coregrafică, muzicală, vestimentară) a unui scenariu oriental (imaginat ca atare de creaţia noastră populară). Unele dansuri vechi se joacă şi azi la nunţi de către bătrînele mai vioaie ale satelor. Cunoscute erau năframele, cele albe, cu flori (bujori sau irişi), fiind purtate de nevestele tinere; cele negre, de bătrîne. Chiar şi fetele de măritat, primăvara, în satele cu păduri în preajmă, unde, în luminişuri, se făceau hore, la Basarabi, Dumbrăveni, Babadag etc., îşi legau la gît mici năframe albe (batiste). Năframe albe sau ştergare albe ori colorate erau puse la căruţe sau înnodate la gîtul cailor la nunţi sau la „coşii", adică la întrecerile de căruţe dobrogene. În treacăt fie spus, căruţele aveau coşurile ornamentate cu flori în vopsele vii, predominînd roşul, galbenul, albastrul. De altfel, tricolorul era prezent pe ştergare cu arnici din linică, sau borduri în vergi, de Armindeni şi alte sărbători.

La panaghirul de la Medgidia sau la „zborul" de la Inanu (Fîntînele) se mai purtau cocarde tricolore la pălărie de către însurăţei sau briie tricolore de către bătrîni. Ar mai fi de spus că între ştergarele de ceremonial un loc aparte l-au avut (pînă la primul război mondial) zăbranicele, broboade de sorginte moldoveană mai ales în nordul Dobrogei, care erau lucrate cu beteală şi mărgele, cu franjuri de mătase etc. Un tip diferit de zăbranice subliniat sobre, de obicei negre, sau în dungi albe şi negre, erau folosite la înmormîntări sau praznice.

---

[15] N. Şandru, *op. cit., passim.*

[16] L. C. Chiţimia, în Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, 10, 1961, 4 (octombrie—decembrie), p. 703—718.

[17] Eugenia Cernea, *Melodii de joc din Dobrogea*, Bucureşti, Editura Muzicală, 1977, 119.

[18] E. Riegler-Dinu, în *Dobrogea — 50 de ani de viaţă românească*, 1928; Gh. Popescu-Judeţ, *Jocuri populare din Dobrogea*, Constanţa, 1967.

Motive și semnificații

Ornamentica artei populare românești a atras poate mai mult decît altunde interesul oamenilor de cultură și cercetătorilor ducînd la studii, interpretări și chiar controverse, atît în ce privește vechimea, circulația și semnificațiile motivelor, cît și clasificarea lor. S-a observat astfel că vechimea unor motive decorative abstracte (puncte, linii) sac geometrice (cercuri, romburi) urcă în timp pînă în paleolitic. Alte motive (zigzagul, spirala) au reverberat în neolitic din mai multe centre (poligeneză), ceea ce explică circulația lor vastă[19]. Linia scalară amintește ziguratele, iar pătratul labirintic preluat de la vechii greci de romani și-ar afla originea în civilizația miceniană. Imagini zoomorfe de pe frescele din Tasili sau de pe pereții unor peșteri din nordul Chinei par suspendate în timp, deși pot fi comparabile cu alte reprezentări zoomorfe, de pildă, cu cele în metale prețioase din tezaurele de la Agighiol, Poiana-Coțofenești, Răzeni[20]. Imagini fitomorfe, cum ar fi reprezentările atît de variate și extinse în spațiu și timp ale motivului Pomului Vieții, existent încă în textele sanscrite (soma indică), sînt de găsit pe ceramică, lemn, țesături, sub forma chiparosului iranian, a butucului de viță pe kantharoi grecești sau bradului românesc. Am schițat doar aceste exemple pentru a vedea pe de-o parte complexitatea acestei problematici, cît și pentru a sublinia caracterul general-uman al motivelor, fie ele geometrice sau figurative, circulația lor, ca și „fixarea" lor în tipare proprii fiecărei culturi. Accentul pus pe reliefarea motivelor și datelor caracteristice culturii populare românești de N. Iorga, George Oprescu sau Tudor Vianu avea în vedere afirmarea originalității noastre de spirit și simțire în context european și universal. N. Iorga afirma valoarea artei populare, a ornamenticii ei, ca o expresie a sufletului românesc, a aspirației de frumos și nemurire, a unei permanențe creatoare, în timp ce în studiile sale, G. Oprescu a exemplificat caracterul de sinteză al ornamenticii la români și aspectele ei originale în contextul înrîuririlor eline, romane, bizantine, orientale etc., iar Tudor Vianu a atras atenția asupra solarității armoniei, măsurii sau echilibrului cromatic și compozițional definind arta noastră populară ca pe o artă clasică[11]. Fără a detalia, de o deosebită importanță sînt și exegezele de filozofia culturii ale lui Lucian Blaga menite a contura „matricea stilistică" a artei noastre populare, considerațiile privind comuniunea spirituală cu natura, panteismul solar ca moștenire a daco-geților, simetria venind din antichitatea greco-romană, sofianismul ca reverberație bizantină, coexistența motivelor geometrice și a celor figurative, stihialul văzut în fantezia formelor și în spontaneitatea liniilor, lipsa acelui *„horror vacui"* evident în plastica încărcată compozițional a altor popoare, cromatica armonioasă, cu accent pe ncanțe[22]. Demne de menționat sînt și cercetările privind arta noastră populară menite a preciza *„forma mentis"* românească, datorate lui Al. Dima, Ion Frunzetti, N. Dunăre, aceștia din urmă cu substanțiale cercetări comparatiste asupra circulației motivelor ornamentale[23] și clasificării lor (morfologice, structurale, istorice, geografice etc.)[24]. Fără a epuiza nicidecum trimiterile bibliografice, merită a fi reamintite cerce-

[19] A. Gorovei, Art populaire, Paris, 1931; B. Soudski, I. Pavlu, Pamâtky Archeologicke, 1, 1966; N. Dunăre, Studii și comunicări, Ialomița, 1977, p. 241.

[20] R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Editura Științifică și enciclopedică 1980; A. Rădulescu, *Istoria — coloană vertebrală a culturii noastre*, în „Tomis" 7 (197), iulie 1986, p. 2; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, Editura Albatros, 1986, p. 215 și urm.

[21] N. Iorga, *L'art populoire en Roumanie*, Paris, 1923; G. Oprescu în *Scrieri despre artă*, București, 1966, p. 153—159; vezi și *Omagiu lui G. Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, București, 1961, p. 293—299; T. Vianu, *Sentimentul clasic al omului*, în *Estetica*, București, 1970, p. 217—221; Idem, *Filozofia culturii*, Ediția II, 1947, p. 150—154.

[22] L. Blaga, *Spațiul mioritic*, București, Editura *Cartea Românească*, 1936, p. 64—78; 91—95; 123—145; 147—169; vezi și Idem, *Scrieri despre artă*, București, Editura Meridiane, 1970, p. 125—148 ;i 150—166; Idem, *Trilogia culturii*, București, 1946, p. 269—286.

[23] Al. Dima, *Conceptul de frumos la români*, Sibiu, 1938; I. Frunzetti, Revista Fundațiilor, 1943, 8, p. 355—365; C. Irimie, I. Frunzetti, în *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963; N. Dunăre, Revue Roumaine d'Historie de l'Art, séerie Beaux-Arts, Bucarest, 1975, 12, p. 51—88.

[24] N. Dunăre, Studii și comunicări, Ialomița, 1977.

tările aplicate, cu caracter de sinteză, cum sînt cele publicate de Georgeta Stoica[25] sau Gh. Nistoroaia[26], utile în privinţe şi aspecte varii temei noastre, altor cercetări viitoare. Fără a minimaliza clasificările ornamentelor populare propuse şi detaliate cu erudiţie de N. Dunăre, schiţăm doar clasificarea lor tematică, şi aceasta liniară, în ornamente cosmomorfe, zoomorfe, fitomorfe, antropomorfe etc. fără a uita pe cele care figurează cadrul social (case, străzi, unelte) şi pe care le vom numi sociomorfe, subliniind că nu atît ornamentele, în genere, prezente în diferite moduri la toate popoarele, ci motivele proprii, specifice prin formele, cromatica şi aranjamentul compoziţional, prin frecvenţa şi mai ales prin semnificaţia lor, interesează cercetarea noastră, orice cercetare muzeografică în special. În ce priveşte motivele ornamentale geometrice sau stilizate care s-au perpetuat în timp şi spaţiu ca ideograme ale unor forme arhetipale sau care coexistă cu motivele figurative deşi şi-au pierdut sensurile magice iniţiale, ele îşi păstrează intactă valoarea de comunicare în măsura în care corespund exigenţelor etice şi estetice proprii artei noastre populare. În spaţiul restrîns al lucrării noastre, ne vom opri asupra unor motive perene, specifice în plan local şi naţional deopotrivă, cu nuanţele interpretative de rigoare. Un motiv ca cercul cu cruce, reprezentînd cultul solar la atîtea popoare şi care, probabil, a inspirat roata, ornament cultural la strămoşii noştri daco-geţi, s-a perpetuat în timp pînă azi pe obiectele ceramice, pe porţi şi pe stîlpi de lemn, ca şi pe ţesături, inclusiv pe ştergare. El este întîlnit pe bordura unor ştergare de uz casnic sau de cîmp din Sibioara (jud. Constanţa) şi Luncaviţa (jud. Tulcea). Un alt motiv cosmomorf caracteristic artei noastre populare „Calea rătăcită" (Calea Laptelui) a dobîndit, în timp, o semnificaţie terestră, legată probabil de transhumanţele păstoreşti. Stelele roşii şi negre cusute cu linică pe un ştergar din Nazarcea în puncte de o asimetrie voită, contrastînd cu vergile drepte de linică albastră care le încadrează, toate acestea pe spaţiul alb al pînzei din in, sugerează parcă o temă mioritică. Linia dreaptă, marcată cu mîna liberă (fără riglă, cum spunea Lucian Blaga), caracteristică în ţesăturile noastre populare, în vergile sau vrîstele care demarcă spaţiul compoziţional, apare şi pe ştergarele dobrogene, ca pretutindeni în ţară. Ea este mai frecventă pe ştergarele de uz casnic sau pe ştergarele de port din satele dobrogene care aveau o populaţie precumpănitoare de origină transilvană. Pe un ştergar de interior din colecţia secţiei etnografică a Muzeului „Delta Dunării" din Tulcea coexistă trei elemente specifice cadrului de viaţă din nordul Dobrogei : corabia cu pomul vieţii, moara de vînt şi cîrd de păsări în zbor. Evident, este o compoziţie şi, probabil, una modernă ca spirit, deşi elementele, stilizate, aproape criptice, numesc realităţi mai vechi (moara de vînt) sau de totdeauna (zborul păsărilor). Ceea ce este interesant este că „sacsiia" întîlnită pe ţesăturile turco-tătarilor din Dobrogea ca o corabie cu pomul vieţii deasupra este aici de o altă factură; corabia, redusă la un triunghi, are deasupra mai degrabă nişte lumînări, este adică o corabie-sfeşnic, ceea ce ne îndreptăţeşte să o considerăm un ecou bizantin. Moara de vînt este figurată ca pe legendele hărţilor, redusă deci la paletele în formă de foarfece deschis. Ajungem, astfel la al treilea motiv, linia dreaptă, punctată de triunghiuri ascuţite (păsările). Pe un ştergar, din aceeaşi colecţie, pomul vieţii este figurat ca un pocal avînd deasupra o cruce, pocalul fiind flancat de un cocoş într-o parte şi găina în cealaltă, semnificînd benefic stabilitatea vieţii casnice, familiare (vezi şi sensurile magice ale acestor păsări domestice la Tache Papahagi[27] sau R. Vulcănescu[28]. În chip ciudat, pe acelaşi ştergar în registrul inferior, apare o pereche de struţi(?). De altfel, animale exotice (lei, cămile) sînt întîlnite şi pe alte ştergare dobrogene, evident ca influenţe orientale, dacă nu cumva ,de pildă, semnificaţia leilor a fost receptată ca atare, ca simbol al puterii, măreţiei etc. Revenind la motivul liniei drepte care figura nu numai

[25] Georgeta Stoica, *Arhitectura interiorului locuinţei ţărăneşti*, Muzeul din Rîmnicu-Vîlcea, 1974.

[26] Gh. Nistoroaia, *Ştergare populare*, Muzeul de artă populară al R. S. România, 1975.

[27] T. Papahagi, *Mic dicţionar folcloric*, Bucureşti, Editura Minerva, p. 151 (513), 265 (520).

[28] R. Vulcănescu, *Mit şi folclor*, Bucureşti, 1973; Idem, *Etnografie românească*, Bucureşti, 1986.

viața ordonată, spiritul de cumpănire, judecata, dar și linia orizontului și cum am văzut, zborul păsărilor sau al zilelor vieții, trebuie să arătăm că, pe ștergarele din Dobrogea apar și linii curbe, ondulate, figurînd peisajcl cu movile, dealurile cc vii. Un astfel de ștergar de interior, provenind de la Dunăreni și aflat în colecția Muzeului de Artă Populară Constanța, figurează dealurile cu vii prin linii curbe care se întretaie în mai multe straturi. De altfel, același muzeu deține ștergare de interior și de podoabă de mari dimensiuni (2,70 x 0,90 m), cele mai multe din borangic, cu motive alese sau ajurate de o mare frumusețe și originalitate, unele cu caracter de unicat. Pe un astfel de ștergar, provenind din satul Viroaga, pe fondul alb-gălbui este figurat în plan central un brad roșu, flancat într-o parte și alta de lei negri. Registrul terminal este din spirale. Între elementele zoomorfe de pe ștergarele dobrogene sînt și păuni, simbolizînd de data aceasta frumusețea și vigoarea vieții în natură, ca și reprezentările din Muntenia. Un astfel de ștergar din colecția mczeului, provenind de la Ostrov, lucrat în borangic, cu păuni fastuoși, are o bordură din irișI. Dintre elementele fitomorfe ce apar pe ștergarele de podoabă dobrogene am numi în primul rînd bujorii, aceștia înșiși cunoscuți de botaniști într-o variantă specific dobrogeană (endemică). Bujori apar în frumusețea lor ușor stilizată, deloc tipătoare cromatic, pe ștergare provenind din Oltina și Siminoc. Trandafirul, garoafa, flori specifice pe țesăturile de interiorul turco-tătar din Dobrogea (bobocul de trandafir fiind, de pildă, un simbol al tinereții și purității), au fost preluate, în variante diferite compoziționaI, pe ștergarele românești dobrogene. Un frumos ștergar, din borangic cu motive florale, între care un trandafir, și aflat în colecția muzeului constănțean, provine din satul Gherghina. Nu putem să omitem, în finalul acestei lucrări, ștergarele cu motive decorative antropomorfe și sociomorfe(Astfel, pe ștergare din județele Tulcea și Constanța, se pot vedea călăreți, cunoscuții roșiori din Războiul de independență, călăreți-stegari cu tricolor, ba chiar și civili călare cu aceeași înfățișare dreaptă, semeață, de foști ostași. Un aspect aparte ni-l procură două ștergare, de la Ion Corvin și Săcele, în care sînt figurate încrengături de sate, cu deschideri de străzi (ulițe) într-o viziune geometrizantă s-ar spune, dacă nu foarte modernă, interesînd arta contemporană a tapițeriei.

Exemplele ar putea continua și ne propunem extinderea și adîncirea temei în lucrări viitoare.

LES SIGNIFICATIONS DES TYPES ET DES ORNEMENTS DES TEXTILES ROUMAINES D'INTERIEUR EN DOBROUDJA

I. Pitrescu

Résumé

Les textiles d'intérieur sont des expressions spécifiques de l'éthos et de la sensibilité artistique, preuves de la permanence de la vie matérielle et spirituelle de notre peuple. Parmi les textiles-maison, faites en toile, les serviettes représentent la catégorie la plus vaste et unitaire avec des réalisations esthétiques de valeur. Bien que, en général, parmi les ornements des serviettes, les compositions soient soumises aux registres horizontaux parallèles („vîrste") aucune ne ressemble à l'autre, par cela étant mise en évidence la qualité d'unicité de l'objet d'art populaire. La composition chromatique des serviettes présentent une unité et une harmonie parfaite, caractéristiques à un peuple stable, ayant une ample culture, enrechie le long des siècles, sur un fond ancestral, original.

Les serviettes constituent un domaine riche pour la mise en valeur, une source inépuisable pour la nouvelle création.

OVIDIANA

OVIDIU ŞI SPIRITUL ROMANTIC

OCTAVIAN GEORGESCU

Înainte de a vorbi despre *Ovidiu şi spiritul romantic,* trebuie să facem precizarea că istoriile literare îl aşază firesc pe autorul *Metamorfozelor* între marii poeţi clasici. Nu întîmplător tratatele de retorică din Evul Mediu şi Renaştere, cărţile de prozodie din perioada clasicistă, ori manualele de latină din epoca modernă au citat adesea din scrierile ovidiene. Lung timp, operele sale, *Arta de a iubi, Heroidele,* miturile extraordinare din *Metamorfoze,* au servit ca modele[1]. A studiat retorica la Sulmo şi Roma, şi-a desăvîrşit studiile la Atena şi Siracuza. Era fără îndoială unul din cei mai buni cunoscători ai culturilor clasice, elină şi latină. Dar veneraţia sa pentru Homer, Hesiod sau Vergiliu nu l-a împiedicat să se situeze tranşant pe drumul novator deschis de poeţii neoterici. Era fericit că s-a născut într-un ev pe potriva firii sale. A reuşit să perfecţioneze expresia latină, să ducă la înălţimi posibile hexametrul, deşi a fost evident încorsetat de limitele limbii şi rigorile clasice. Distihul elegiac din *Triste* şi *Pontice* îl reprezintă. Personalitate complexă, Ovidiu s-a definit ca un receptacol al umanităţii timpului său, la răspîntia dintre era veche şi era nouă. În pofida unor exegeţi formalizanţi care l-au considerat un cap al decadentismului latin, Ovidiu va străbate epocile prin opera sa, ca un premergător în multiple accepţii[3].

Prin caracterul scrierilor sale, Ovidiu a fost receptat diferit de la o epocă la alta. Nu este vorba doar de aplicarea aici a conceptului de „operă deschisă" al lui Umberto Eco. Istoria culturală probează cu numeroase exemple această preluare şi receptare diferită şi, de fapt, mereu îmbogăţită, în timp, a moştenirii literare ovidiene. În antichitate şi mult după aceea, poet mare era cel care scrisese o epopee. La greci fusese Homer, cu *Iliada* şi *Odiseea,* iar la romani nu putea fi decît Vergiliu, cu *Eneida.* Ceea ce nu păreau să ştie autorii tratatelor de retorică, dar poeţii o ştiau prea bine, este că în artă imitaţia nu are valoare, că mai important este să defrişezi terenuri necunoscute, să descoperi şi să impui noi specii sau modalităţi literare. Nici Horaţiu n-a scris o epopee. Prin odele şi epodele sale, Horaţiu a inventat o nouă specie poetică, ceea ce numim azi meditaţie sau poezie reflexivă. Ovidiu a ambiţionat şi a reuşit să scrie un alt fel de epopee, am zice para-istorică, oricum o operă mare, care este *Metamorfoze.* Şi dacă Horaţiu a meditat faţă cu natura, împrejurările vieţii şi caracterele oamenilor din unghiul de vedere al echilibrului clasic, Ovidiu a fost determinat să mediteze altfel, într-un mod

---

[1] Nicolae Lascu, *Ovidiu în literatura şi arta europeană,* în vol. *Ovidiu, omul şi poetul,* Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 355—393, bibliografie p. 394 şi urm.

[2] *Ars amandi, III,* 121—122.

[3] Dăm doar cîteva din lucrările reprezentative care argumentează această idee: E. K. Rand, *Ovid and his Influence,* London, 1925; F. Bernini, *Ovidio,* Roma, 1938; H. Fränkel, *Ovid, a Poet between two Worlds,* Berkeley-Los Angeles, 1945; L. P. Wilkinson, *Ovid Recalled,* Cambridge, 1955; S. D'Elia, *Ovidio,* Napoli, 1959. Grigore Tănăsescu în prefaţa la vol. *Heroide. Amoruri. Arta iubirii. Remediile iubirii. Cosmetice,* Ed. Minerva, 1977, p. VI, citează ediţia din 1969 a lucrării lui H. Fränkel, ca definitorie pentru înţelegerea spiritului ovidian, „ingenios şi inventiv, axat pe modernitate"

singular și tragic, în *Triste* și *Pontice*. Tocmai datorită originalității și conținutului ei umanist, opera ovidiană va reverbera puternic în timp, fiind preluată în diferite moduri și ipostaze. Vom da cîteva exemple. Unul din primele nume din literatura germană, călugărul Ekkehard din Sankt-Gallen (pe la 930) scrie o epopee avînd ca model versurile lui Ovidiu. Tot astfel, Gottfried von Strassburg scrie romanul în versuri *Tristan și Isolda* (1210), după o versiune a lui Thomas, avînd ca model de prozodie și luînd motive alegorice din Ovidiu[4]. *Metamorfozele* lui Ovidiu au fost considerate în tot Evul Mediu o „biblie păgînă", o carte de legende plină de înțelepciune[5]. Interesantă apare popularitatea deosebită de care s-au bucurat *Arta iubirii* și celelalte scrieri erotice ale sulmonezului în condițiile atît de constrîngătoare ale medievalității. Tudor Vianu subliniază numeroasele adaptări după acestea și circulația lor. În fine, opera alegorică cea mai importantă a Evului Mediu, anume *Le roman de la rose*, de Guillaume de Lorris și Jean de Meung, a avut ca model opera ovidiană[6]. Ideea conținută în prima parte a *Romanului rozei*, după care noblețea este a valorii naturale, încununată prin efort, și nu un apanaj al castei, era evident de sorginte ovidiană. „Qve ars non penetrat?" scrisese Ovidiu, convins că poetul este un prinț al spiritului, îndrituit să pătrundă în for. Poet și cetățean ilustru al Cetății Eterne, el nu ascultase de vocea prudenței, nu urmase aurita cale de mijloc, exprimîndu-și cu îndrăzneală forța talentului și nemurirea operei. Mai presus de sfaturile sale galante, străbate prin timp îndrăzneala sa, efigia de nobilă afirmare a spiritului, nimbată tragic de relegarea sa la Tomis. În *Viața lui Dante*, Giovanni Boccaccio compară destinul lui Ovidiu cu cel al autorului *Divinei Comedii*. Dante, ca și Ovidiu, au fost pe nedrept condamnați la exil. Fiecare a năzuit fierbinte să se întoarcă în patrie, dar au murit pe alte meleaguri. „Sulmona n-a plîns îndelung nimic altceva afară de faptul că insula din Pont îl păstrează într-un anume loc pe Ovidiu al său"[7]. Dacă în Evul Mediu unii l-au văzut ca pe un martir al perioadei de tranziție de la păgînism la creștinism, în Renaștere poetul latin apare ca un reper pentru acel „uomo unico", „uomo singolare", proiectat ideal de umaniști și scriitori deopotrivă. Torquato Tasso a cărui viață și operă sînt traversate de complexul spaimei de Inchiziție, a rămas ca unul din spiritele neîngenuncheate, prezentat mai tîrziu ca atare de Goethe, în drama sa. Într-unul din dialogurile lui Tasso este evocat, semnificativ, Ovidiu. Vestitul filosof și poet Giordano Bruno, mort pe rug la 1600, după o existență dramatică de exil în Germania și Anglia, descrie în *Degli eroici furori* avînturile minții sale cutezătoare. Într-o poezie de implicație ovidiană, se compară cu Acteon, presimțind că va fi sfîșiat de propriile Erynii. John Milton, autorul *Paradisului pierdut*, se compară cu Ovidiu, într-o elegie în care explică retragerea sa la țară ca un exil. Marele eseist francez Michel de Montaigne, bun cunoscător al culturii latine, mărturisea că : „Le premier goust que j'eus aux livres, il me vint du plaisir des fables de la *Métamorphoses* d'Ovide". Și lista ar putea continua, în secolele moderne, cu Voltaire, Goethe și cu unul din primii romantici, A. von Arnim, din Școala de la Heidelberg[8]...

La începuturile romantismului, lamentațiile lui Ovidiu din *Triste* și *Pontice* au stîrnit unora compasiunea, altora refuzul (în sensul că păreau reprobabile, nedemne). Mai apoi, mari poeți romantici l-au considerat pe Ovidiu un revoltat (în condițiile timpului său) și i-au deplîns exilul, cu atît mai mult cu cît, unii dintre ei au suferit ei înșiși durerea exilului (Byron, Pușkin, Mizkiewicz). Anume trăsături ale vieții și operei îl legau pe Ovidiu, peste timp, de romantici. Scriind despre mitul damnării la romantici, autoarea unei monografii despre Byron arată : „Romanticii își selectau idolii dintre poeții prigoniți sau înconjurați de mister în timpul vieții". Hugo și Eminescu l-au evocat pe Shakespeare; Vigny pe Chatterton și Chénier; Pușkin pe Ovidiu etc. Într-o scrisoare, Byron amintește de Ovidiu, nefericit de consoarta lui, Fabia, ca și el însuși de lady Milbanke[9]. Trăsătura comună a romanticilor, aceea de refuz al despotismului, își afla în

[4] M. Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, Ed. științifică, 1963, p. 38, 60—61.
[5] *Ovidiu*, volum apărut cu prilejul Bimileniului..., 1958, p. 78—79.
[6] Tudor Vianu, *Prefață*, la monografia *Ovidiu*, de Ov. Drîmba, 1966.
[7] G. Boccaccio, *Viața lui Dante*, București, 1965, p. 84.
[8] Albert Béguin, *Sufletul romantic și visul*, Ed. Univers, 1970, p. 327.
[9] Elena Tacciu, *Aventura lui George Gordon Byron*, București, 1977; v. și Charles du Bos, *Byron et le besoin de la fatalité*, 1929.

Ovidiu un precursor. Ovidiu refuzase ideea unui succesor tiranic şi absurd al lui Octavian August, cum îi apărea şi în mare măsură avea să fie Tiberiu. Dante a refuzat cu o ostilitate fățişă absolutismul papal. Pentru Byron, tirania conservatoare a lui George al III-lea era de neconceput. În poemul *Către Ovidiu*, Puşkin îşi compară exilul cu al ilustrului său înaintaş, exprimînd ideea unei predestinări, al unui dat fatal poeţilor de geniu. Tot astfel, Byron în versul : „Durerea-i geniului geamăn", ori Eminescu în însemnarea pe manuscrisul poemului *Luceafărul* : „Căci dacă geniul nu cunoaşte moarte şi numele său scapă de noaptea uitării, pe de altă parte, însă, pe pămînt, el nu poate fi fericit şi nici ferici pe cineva". Ideea omului de geniu mistuit de propriul său foc îşi are sorgintea încă la Ovidiu : „Est deus in nobis, agitante calescimus ille" („Este un zeu în noi, ardem agitaţi de el")[10]. Nu întîmplător, într-un poem al său, Lamartine îl aminteşte pe Ovidiu ca una din victimele strălucite ale poeziei[11]. Mărturia marelui sulmonez despre „Carmen et Error", cele două vini tragice care i-au provocat relegarea, captează deci conştiinţa unor mari romantici, Ovidiu fiind, alături de Eschil, între puţinii clasici acceptaţi ca predecesori spirituali de romantism.

S-a observat că poeţii mari nu încap în formule sau etichete, că spiritul lor transcende timpul, că din antichitate pînă azi au existat firi clasice şi firi romantice, peste moduri şi mode. Clasicismul şi romantismul ,privite pe verticală, reprezintă două epoci, două curente distincte, inconfundabile. Privite pe orizontală, din unghiul naturilor poetice, ele transgresează timpul. Întrebarea revine sub forma : a fost Ovidiu un romantic al antichităţii? A refuzat de timpuriu meseria armelor şi magistratura, înţelegînd să se consacre exclusiv artei poetice. Ca şi romanticii de peste secole, nu înţelegea poezia ca un scop în sine, ci ca purtătoare a unui ţel mai înalt, de îmblînzire a moravurilor şi de afirmare umană. Antinomiile spiritului său sensibil, oscilaţia între raţiune şi voluptate, între acţiune şi contemplaţie, ne apar azi firești poetului. Pentru unii din contemporanii săi, aceste antinomii vor fi părut stranii. *Amores, Ars amandi* etc. reflectă viaţa contemporană, mentalitatea epocii, din unghiul de vedere al unui poet sărac, dar demn şi încrezător în forţa talentului său. Nu poţi acuza o oglindă de ceea ce arată, avertizează, într-un vers sentenţios, Ovidiu. *Heroidele* exprimă pasiuni exemplare. Dacă Iulia Minor a fost prototipul celei cîntate de Ovidiu sub numele fictiv Corinna, aceasta era o „iluzie sacră", sub cerul ideal al poeziei, nu şi sub furcile caudine ale conjuncturii, abil manevrată de Livia, spiritul malefic al atîtor crime şi surghiunuri, dictate de ambiţia de a-l aşeza pe tron pe fiul ei, Tiberiu[12]. Din *Heroide* însă, desprindem un înţeles mai acut, eroic chiar al iubirii, ce va fi părut de asemenea straniu, dacă nu absurd, unor contemporani. Tocmai absurdul acesta al creaţiei, ca şi al implicaţiilor desigur temerare în disputa crîncenă a succesiunii, de partea potrivnică Liviei, atestă un Ovidiu romantic[13]. Relegarea, la limes-ul de nord-est al Imperiului, frămîntările, nesiguranţa, contactele cu o nouă umanitate, în continuă mişcare şi fierbere, nutresc dramatic elegii de o factură şi un conţinut nou, impresionant, diferit de tot ce se scrisese pînă atunci[14]. Dar nu numai locul, depărtarea, exilul, se resimt acut, tensional, ci şi epoca, frontiera temporală pe care o trăieşte poetul reverberează cu accente patetice. Apare ca indubitabil că a intuit şi a fost cutremurat de răspîntia dintre cele două ere: cea veche, a civilizaţiilor antice şi politeiste, a ordinii romane, şi cea nouă, a migraţiilor, a monoteismului, a Evului Mediu european etc. Accente ale răsăritului noii ere apar ca nişte sem-

[10] *Faste*, VI, 5.

[11] Nicolae Lascu, *lucr. cit.*, p. 387.

[12] Tacit, *Anale*, VI, 151. Pentru ansamblul implicaţiilor, v. Carol Blum, *Cauzele relegării poetului roman P. Ovidius la Tomis*, extras, din „Analele Dobrogei", Cernăuţi, 1928.

[13] Grigore Tănăsescu, prefaţa *Humanitas şi eros în poezia lui Ovidiu, lucr. cit.*, p. VIII: „*Absurdul*, ridiculizat de Horaţiu şi repudiat de Vergiliu, îi hrăneşte voluptatea lui Ovidiu, ca şi propriile-i turnuri, imputate lui încă de criticii antici (Seneca, Quintilian ş.a.) ca absurde, dar cu atît mai mult îndrăgite de poet", opera şi personalitatea ovidiană comportînd „analogii cu Baudelaire, confratele său peste veacuri".

[14] S. Lambrino, *Tomis, cité gréce-gète chez Ovide*, în *Ovidiana*, p. 379 şi urm.; Y. Bouynot, *La poésie d'Ovide dans les oeuvres de l'exil*, Paris, 1957; F. Arnaldi, *Il mondo poetico di Ovidio*, în Stud. Ovidiani, Roma, 1959, p. 26 şi urm.; Adrian Rădulescu, *Ovidiu la Pontul Euxin*, Bucureşti, 1981 ş.a.

nale, fulminînd în *Scrisorile din exil.* Nu avertizează el în aceste epistole trimise spre Cetatea Eternă asupra pericolului grav al atacurilor geților și altor seminții ce asaltau în valuri continue Imperiul? Și, îngrijorat de soarta scrierilor sale în condiții vitrege, nu caută el în viitor, consolîndu-se că ele vor dăinui cît va stăpîni acvila romană, cît va dura limba latină și chiar după aceea? Nu se hotărăște el să învețe limba geților ca fiind cei mai numeroși și chiar o învață și le recită în cetate un poem în limba lor?! În grele clipe de restriște îl animă speranța de a-și revedea ținutul natal sau se arată îngrijorat de a nu-și fi terminat *Fastele,* care celebrau sărbătorile romane — operă care, în conștiința poetului, ca și *Metamorfozele,* era destinată nu atît contemporanilor săi, cît posterității, memoriei lumii, adică anume culturii universale. Această grijă de a scruta viitorul, sfîșierile sale, interogațiile, ni-l arată ca o natură romantică, și ca un spirit vizionar.

Romanticii, scrie într-una din *Cronicile optimistului* G. Călinescu, evocă trecutul spre a-și proiecta aspirațiile în viitor[15]. Același, în studiul *Ovidiu, poetul,* observă că *Ars amandi,* deși scrisă în vers clasic, conține fiori romantici. Scrisorile din *Heroide,* dincolo de tonalitatea clasică a discursului, colorează diferit personajele, individualizîndu-le. Accentele funebre din scrisoarea tracei Phillis către Demophoon amintesc de Ossian. Sappho scrie tînărului Phaon „fără nici o retenție în pasiune", depășind — am adăuga noi —, ante tempora, pe Louise Labbe. Scrisoarea lui Leandru către Hero, scrisă pe timp de furtună, exprimă nerăbdarea năvalnică a eroului etc[16]. Între întîmplările-limită și sentimentele avîntate descrise în *Heroide* și multe din fabulațiile cuprinse în *Metamorfoze* există o continuitate de substrat. Ovidiu este tentat adesea de ceea ce era ieșit din comun, preocupat de misterul sau fatalitatea trăirilor umane, tinzînd să extragă sensuri mai adînci decît obișnuitele încheieri moralizatoare ale confraților săi clasici. S-a observat relativismul cu care Ovidiu tratează miturile, însăși demitizarea, prin umanizarea personajelor mitice. Este cazul să schițăm măcar cîteva analogii între motive existente la Ovidiu și motive predilecte la romanticii propriu-ziși. Un motiv este interogația asupra originii lumii astrale, a pămîntului însuși în univers. *Metamorfozele* încep cu aceasta și Ovidiu discerne între haos ca masă amorfă și învălmășită („rudis indigestaqve meles")[17] și univers. Ovidiu pune poate primul dintre poeții cunoscuți un accent pe funcția ordonatoare a logos-ului, opunînd sensurile posibile ale miturilor entropiei universale. Astfel, între începutul operei sale capitale și finalul ei, în care poetul afirmă supremația verbului, a actului cultural, este o continuitate am zice programatică. Nu este lipsit de interes nici sensul de Ianus bifrons pe care poetul îl conferă nașterii lumii. Se știe că de la unghiul de aur al lui Pitagora, de ale cărui sintagme Ovidiu nu era străin, la teoria Kant-Laplace, relația om-cosmos a preocupat pe filosofi și poeți deopotrivă. Dihotomia haos-cosmos o întîlnim anume la romantici, preocupați de aștri ca interogație de sine a individului în fața lumii materiale. Byron în *Cain,* Eminescu în *Scrisoarea I* sînt preocupați să scruteze spațiul infinit prin viziuni spectaculare. Nostalgia romanticilor după vîrsta de aur, descrisă de Ovidiu în *Metamorfoze,* implicațiile, semnificațiile descrierii vîrstei de fier în literatura universală, pînă azi, ar merita o analiză. Ne vom referi în continuare la motivul însingurării, asociat cu cel al durerii, dar și cu cel al speranței, specifice romanticilor. Interogațiile și exclamațiile atît de dese în *Triste* și *Pontice* sînt expresii ale stării de însingurare și suferință din exil. El care avertizase în *Arta iubirii* să nu te lași pradă singurătății, căci aceasta moleșește trupul, ca și spiritul, iată-l în exilul tomitan încercînd atît suferința, cît și voluptatea singurătății. „Est quadem flere voluptas" („Chiar și în plîns este o anume desfătare") exclamă el în elegia 3 din *Tristia,* cartea a IV-a. Cine nu-și amintește, prin analogie, versul eminescian: „Suferință tu, dureros de dulce"? Departe de urbea eternă, Ovidiu își nutrește speranța comparînd-o cu adierea primăverii, comparîndu-și el însuși situarea

[15] G. Călinescu, *Cronicile optimistului,* E.P.L., 1964, p. 388.

[16] G. Călinescu, *Ovidiu,* poetul, în rev. „Steaua", Cluj, nr. 11, anul VIII, 1957, p. 53 și urm.

[17] Ovidius, *Metamorfoze,* ed. a II-a revăzută, studiu introductiv, traducere și note de David Popescu, București, Ed. științifică; *Les Métamorphoses,* traduction, introduction et notes par J. Chamonard, Paris, Garnier-Flammarion (texte intégral).

cu a unui naufragiat sau cu Ulise rătăcitor pe mări. Iar Eminescu, peste multe secole, va glossa: „Cum mîngîie dulce, alină uşor, speranţa pe toţi muritorii". Cuprins de disperare, Ovidiu imploră ca măcar urna cu cenuşa sa să ajungă pe pămîntul natal. Tot aşa, Byron, la Ravenna, în iulie 1819, va scrie ca un avertisment celor din ţara sa : „Iar ţara care azi m-a alungat / Poate că mîndră fi-va mai tîrziu / De pulberea acestui blestemat / Făcîndu-i loc în glia ei. Nu ştiu". Conştient că puterile-i slăbesc, Ovidiu invocă voinţa : „Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas"[18]. Evocarea patriei şi sentimentul încrederii în preţuirea posterităţii se îmbină testimonial.

OVIDE ET L'ESPRIT ROMANTIQUE

Octavian Georgescu

Résumé

Le grand poète latin Ovide a vécu à une époque située à la frontière entre l'ère ancienne et l'ère nouvelle, son esprit étant un réceptacle de la vie romaine ainsi que de la vie des G/to-Daces et des autres peuples du Pont Gauche, dont il saisit les contradictions et les convulsions. Ses oeuvres expriment le dramatisme de sa position entre deux ères et mondes. Personnalité complexe, téméraire et novatrice, Ovide a eu l'ambition de créer un autre genre d'oeuvres que celles de ses prédécesseurs Virgile et Horace réussissant à léguer à la postérité une érotique originale — en *Ars Amandi* —, viable aujourd'hui encore, un autre genre d'épopée, para-historique, dirions-nous, dans les *Métamorphoses*, un autre type d'épîtres littéraires, pénétres de ses inquiètudes tragiques et de ses espoirs profondément humains, exprimés par les *Tristes* et *Ex Ponto*. La communication a pour objet les différents aspects — mais également la continuité de la réception des oeuvres ovidiennes au Moyen Âge, à l'époque de la Renaissance et, surtout, à l'époque romantique. L'auteur souligne des aspects nouveaux, qu'on n'a pas abordés dans le cadre des recherches connues, l'acception de *„uomo unico"*, *„uomo singolare"* d'Ovide au temps de la Renaissance, l'appréciation qu'ont accordée au Sulmonais Boccace, Torquato Tasso, Giordano Bruno, John Milton, Michel de Montaigne, ainsi que les premiere romantiques. On étudie les échos ovidiens chez les romantiques, le motif du génie damné chez Ovide, Byron, Eminescu, celui de l'exile chez Ovide, Byron, Lamartine, Mickiewicz, Puşkin, d'autres corrélations entre le poète latin et les poètes romantiques.

L'analyse porte également sur le plan vertical, de l'histoire culturelle (et littéraire) et sur le plan horizontal, des correspondances de tempérament, inclinations, vision etc., au-delà des époques, courants et modes. L'auteur met en évidence des données qui attestent en Ovide une nature romantique, un esprit qui dépasse son temps, étant, à plusieurs égard, contemporain des poètes modernes.

[18] Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, III, 4, 79.

TOMI NELLA POESIA D'ESILIO DI OVIDIO

GIUSEPPINO MINCIONE

Tomi ha avuto la sorte di entrare negli interessi di Ovidio in un periodo della vita del Poeta, certamente non fortunato. Se il Poeta dell'amore e della gioia avesse avuto l'occasione di visitare Tomi e la sua zona in gita di diporto, come un turista qualsiasi o, come l'Ulisse di Dante, per "diventar del mondo esperto" (Inf. XXVI, 98), probabilmente Tomi avrebbe suggerito a lui sentimenti diversi, cioè di bellezza, di luce e di sogno, e nei ricordi dei posteri sarebbe passata come luogo ameno e ricco di cose curiose o come una sponda felice aperta verso l'Oriente. Il Poeta invece vi è venuto relegato, strappato improvvisamente agli affetti più imperiosamente presenti nel suo cuore, come la casa, Roma, Sulmona, gli amici e la moglie, in una parola violentemente staccato dal suo ambiente, come un polipo abbarbicato ai fondi marini.

Ovidio con l'editto di Augusto, l'8 d.C., lasciava un mondo dorato, dove egli era apprezzato e conosciuto da tutti e dove le sue opere costituivano il pascolo prelibato di curiosi e di uomini e donne alla ricerca di sensazioni nuove e di stimoli alla fantasia.

In un passo dell'*Arte di amare* egli ha scritto di Roma: "Essa ha tutto ciò che di bello v'è nel mondo"[1]. Lo stesso attaccamento egli aveva per Sulmona e per la gente peligna, tanto da dire che come Mantova era fiera di Virgilio e Verona di Catullo, Sulmona lo era di lui, sicuro di essere chiamato „la gloria della gente peligna": *Paelignae dicar gloria gentis ego*[2].

Tutto questo aveva creato nell'esule uno stato d'animo, che lo portava a vedere il brutto ed il male in tutte le cose che non fossero Roma o la sua Sulmona. Cosa c'é di meglio di Roma e cosa di peggio del freddo della Scizia? egli diceva: quid melius Roma? *Scythico quid frigore peius? (ex Pont:* I, 3, 37). Egli proietta nel suo animo situazioni esterne ed a volte le deforma, perché le vede con l'occhio di esule triste e senza speranza.

Rossana Mugellesi di recente ha saputo cogliere il vero aspetto della poesia dell'esilio di Ovidio: essa situa nell'animo triste di Ovidio "la deformazione" del paesaggio di Tomi, perché vede in quella terra "un paese desolato e orrido" per il fatto che il suo male "è di natura spirituale e nasce da uno stato d'animo addolorato e disperato come colui che è costretto a rimanere in esilio in una terra ostile e fredda, nonostante le ripetute richieste di grazia"[3].

Ma già il rumeno N. Herescu, in occasione delle celebrazioni bimillenarie di Ovidio a Sulmona, fece rilevare il contrasto tra la vita di Tomi e quella di Roma, che il Poeta era stato costretto a lasciare improvvisamente: egli vi sostenne giustamente che proprio

[1] Ars am. I, 56 : „Haec habet", ut dicas „quidquid in orbe fuit".
[2] *Am.* III, 15, 7—8: *Mantua Vergilio, gaudet Verona Catullo;*
Paelignae dicar gloria gentis ego.
[3] R. Murgellesi, *Paesaggi latini*, Firenze 1975, pp. 69—70.

da ciò derivava l'esagerazione dell'esule nel far risaltare l'aspetto negativo della zona lontana della Scizia[4].

Ed in tale situazione mi sembra di poter cogliere una strana somiglianza, sia pure tenendo conto dei motivi e dei tempi diversi, tra l'esilio di Ovidio e quello toccato al conterraneo Gabriele D'Annunzio, prima in Francia, a Parigi e ad Arcachon, e poi nella prigione dorata di Gardone Riviera. Due poeti, due figli delle genti d'Abruzzo e due vittime di una sorte che tristamente in parte li accomuna.

Per quanto concerne la nuova situazione in cui è venuto a trovarsi il Poeta peligno, è Ovidio stesso che confessa candidamente, in un passo della lettera *ex Pont.* III, 9, 33, che quando era lieto ha cantato situazioni ed argomenti lieti, ora che è triste canta quelli tristi: *laeta fere laetus cecini, cano tristia tristis.*

Ecco, con parole allitteranti, con un poliptoto ripetuto nei due emistichi e con un'antitesi nei concetti, egli esprime la realtà del momento, dicendo con franchezza quale era il suo stato d'animo e giustificando il contenuto e l'insistenza, che si evidenziano in tante lettere e che a molti critici invece sono sembrate querimonie interminabili e stucchevoli. Al contrario, proprio in questa chiave di lettura, fornitaci dal Poeta stesso vanno esaminate le lettere dei *Tristia* e dei *Pontica*, perché solo così esse presentano sgombre da pregiudizi, che distorcono spesso la realtà delle cose.

Ha ben ragione N. Herescu di scrivere, nella relazione citata, che tre sono le città che si competono la gloria di vivere nei versi di Ovidio: Sulmona, Roma e Tomi; ma esse vi sono presenti con toni e con colori diversi[5], perché il Poeta era legato a tutte e tre in modi differenti e quindi differenti erano le sensazioni che ciascuna di esse suscitava nell'animo del Poeta: Sulmona é la città cara per i ricordi della sua nascita e della sua infazia, come è cara per i beni paterni; Roma è la città della giovinezza e maturità con tutte le esperienze e le seduzioni vissute tra la gioia e la fama di poeta; Tomi infine è la città della sua relegazione, della punizione inflittagli e mal sopportata nonché della sua vecchiaia senza sorriso.

Tomi è sempre nominata e citata come termine di confronto con le altre due città e naturalmente nel confronto essa ne esce perdente, perché, come bene ha messo in luce Yve Bouynot, Ovidio è prigioniero di Roma più ancora che di Tomi[6].

La successione delle elegie, se rispecchia anche l'ordine di composizione, ci offrirà i diversi stati d'animo con cui Ovidio ha visto e ritratto Tomi ed i suoi abitanti.

Già con la elegìa autobiografica il Poeta ci informa che all'età di cinquant'anni ricevette l'ordine di recarsi "presso i Tomitani, posti alla parte sinistra del Ponto Eusino"[7], ma nell'elegìa in cui è descritta l'ultima notte passata a Roma, egli precisa che non aveva nessuna voglia di affrettare la partenza, perché la destinazione era la Scizia e la città da abbandonare era Roma[8]. Ecco già i segni della lotta interiore, che si creava in lui, per cui il Poeta non sa cosa fare, perché da una parte c'è l'ordine perentorio di partire, dall'altra il dolce amore della patria lo trattiene: *blando patriae retinebar amore*[9]. Altra allusione a Tomi si ha nell'elegìa in cui la nave, che trasportava il Poeta verso il luogo d'esilio, è coinvolta in una tremenda tempesta di mare. Egli temendo di morire prega gli dèi di scamparlo dalla morte e di affrettare il suo arrivo alle spiagge

---

[4] N. Herescu, *Ovide, le Getique (Pont.* IV, 13, 18 : *paene poeta Getes)* in *Atti del Conv. Intern. Ovid. di Sulmona* del 1958, Roma 1959, p. 55. Vedere queste considerazioni ora anche nel mio saggio *Gli affetti domestici di Ovidio,* in *"L'IPETRO"*, n. 18, Edizioni Marco Core, Penne 1986, p. 46, n. 60.

[5] N. Herescu, op. cit., p. 57.

[6] Y. Bouynet, *Misère et grandeur de l'exil* in *Atti del Conv. Intern. Ovid.* cit., p. 256.

[7] *Trist.* IV, 10, 95—97 :

postque meos ortus Pisea vinctus oliva
abstulerat deciens prâemia victor eques,
cum maris Euxini positos ad laeva Tomitas.

[8] *Trist.* I, 3, 61—62 :

"quid propero? Scythia est quo mittimur" inquan,
"Roma relinquenda est".

[9] Ibid. v. 49.

inospitali del Ponto, rendendo così più breve la via di vedere i Tomitani[10]. Si ha l'impressione di assistere allo spettacolo descritto da Virgilio sulla sponda del fiume Acheronte, dove Enea vide addensata la folla delle anime che tendevano le mani verso Caronte *ripae ulterioris amore* (Verg. *Aen.* VI, 314), immagine questa ripresa anche da Dante nel suo *Inferno* (III, 74 e 124—126).

Finalmente il Poeta raggiunge la terra di Scizia, voluta dal suo destino[11], dove dà inizio a quella vita di esule che lo riempirà di sofferenze di rimpianti e di delusioni. L'unica medicina a tali travagli è la poesia, come dice egli stesso in diversi passi delle sue elegie dell'esilio[12]. Da quando è terminato il viaggio egli non fa altro che piangere: *nil nisi fiere libet*[13]. Lo tormenta il ricordo di Roma e della casa e gli rimane fisso nel cuore il rimpianto dei luoghi e di tutto ciò che ha dovuto lasciare nella città di Roma[14]. E ciò è tanto vero che, malato a Tomi e dettando una lettera diretta alla moglie Fabia, prega questa di raccogliere le sue ossa in un'urna e di farle seppellire a Roma, non volendo essere esule anche dopo la morte :

sic ego non etiam mortuus exul ero[15].

In tal modo Ovidio, avendo accolto con sorpresa e malanimo l'ordine di andare in esilio, non riesce ad ambientarsi in una terra che considera così lontana, ai confini del mondo, separata dal mondo civile, ed ostile. Il suo stato d'animo non accetta la nuova situazione e perciò assimila il paesaggio alle sue impressioni, come bene fa rilevare il già ricordato Yve Bouynot[16]. Anche quando fornisce l'etimologia, sembra che egli quasi si compiacia che il nome di Tomi derivi dal vocabolo greco Τομή, cioè'taglio', 'divisione', e su ciò costruisce la storia artificiosa di Medea[17]. E' vero che anche di Sulmona egli aveva dato l'etimologia, facendone risalire la denominazione ad un compagno di Enea, Solymo[18]. Ma lo spirito, con cui egli vuol nobilitare la sua città di un'origine lontana, è bene diverso da quello con cui tratta invece la storia di Tomi, ma tutto ciò rientra nella topica degli autori antichi, i quali, per una "passione etimologica", come la chiama E. Lozovan[19], cercano di dare degli eponimi alle proprie città, come aveva fatto anche Virgilio con Mantova[20].

Il tono macabro e sinistro dell'elegia nona del libro III dei *Tristia*, che possiamo denominare etimologica, si tinge di colori scuri e pessimistici in due lettere degli stessi *Tristia*, rispettivamente la 10 del libro III e la 7 del libro V. Nella prima la descrizione dell'inverno offre il destro al Poeta di parlare dei Tomitani, in mezzo ai quali si sente

---

[10] *Trist.* I, 2, 83—86.

[11] *Trist.* III, 2, 1.

[12] *Trist.* I, 11, 12 : *omnis ab hac cura cura levata mea est.*
IV, 10, 117—120 :
Gratia Musa, tibi! Nam tu solacia praebes,
tu curae requies, tu medicina venis.
Tu dux et comes es; tu nos abducis ab Histro,
in medio-que mihi das Helicone locum.

[13] *Trist.* III, 2, 19.

[14] Ibid., vv. 21—22.

[15] *Trist.* III, 3, 66.

[16] Y. Bouynot, op. cit., p. 256.

[17] *Trist.* III, 9. Anche del Ponto Eusino dirà che dagli antichi era chiamato *Axenus* (*Trist.* IV, 4, 56), cioè'inospitale', falsando il significato del vocabolo :
dictus ab antiquis Axenus ille fuit.

[18] Fast. IV, 77—70 :
Attulit Aeneas in loca nostra deos.
Huius erat Solymus Phrygia comes unus ab Ida,
a quo Sulmonis moenia nomen habet.

[19] E. Lozovan, *Réalités Pontiques et nécessités littéraires chez Ovide*, in *Atti del Conv. intern. Ovid.* cit., p. 363. Cfr. N. I. Herescu, *Poètes linguistes*, in "Rev. Et. Lat", 1946, pp. 71—74.

[20] Verg. *Aen.* X, 198—201.

circondato da Sarmati, Bessi e Geti. Egli inoltre accenna agli effetti della neve e del ghiaccio, al fiume che diventa gelato ed al vino che resta solido nel recipiente, oltre ai cosciali di pelle con cui gli abitanti si difendono dal freddo. E nel dir ciò il Poeta si protesta veritiero, perché — dice testualmente —, "quando non c'è interesse a dire bugie, il testimone deve riscuotere completa fiducia", e rafforza la sua credibilità aggiugendo che egli stesso ha visto il Ponto divenuto solido per il ghiaccio e che ha voluto far prova di ciò, calcando il duro mare e passando sulla superficie dell'acqua gelata[21]. Nella seconda elegìa informa un amico, cui è diretta la lettera, dei costumi e del comportamento del popolo tomitano e dice che quella è una spiaggia mista di Greci e di Geti. La prevalenza dei Sarmati e dei Geti fa paura, perché questi scorrazzano su cavalli, vanno sempre armati di coltello e portano chiome lunghe : in una parola, esso *locus est inamabilis*, tanto che non ve n'è uno più tristo al mondo. Egli si trova in un paese in cui nessuno è in grado di balbettare parole latine e la lingua greca viene imbarbarita dall'accento getico[22].

E' chiaro che in tutte queste espressioni c'è della esagerazione, dovuta prima di tutto alla natura poetica della sua narrazione ed all'indole stessa di Ovidio e poi al fatto che il Poeta doveva presentare queste popolazioni con colori e toni forti per fare più colpo sugli amici e sulla moglie in Roma e per perorare meglio la sua causa. Lozovan parla di obiettivi precisi di Ovidio nel far ciò : egli voleva, secondo il critico, apparire esempio dello stato di umiliazione in cui si era ridotto[23]. Ed allora l'interesse risalta evidente nel Poeta che scrive, contrariamente a quanto aveva voluto dare ad intendere. D'altro canto però non va dimenticato che ciò faveva parte din un „cliché" e di una topica degli scrittori che hanno parlato dei luoghi dell'esilio, come hanno messo bene in rilievo gli studiosi, citando a confronto i casi di Cicerone e di Seneca il filosofo[24].

Per quanto invece concerne la topografia e la descrizione dei luoghi, esse vanno riportate a quanto avevano già scritto e scriveranno, prima e dopo Ovidio, su tali argomenti altri scrittori greci e latini da Erodoto a Strabone, da Seneca a Plinio, da Tacito Ammiano Marcellino ed agli autori cristiani. Ora Ovidio, attingendo ai soliti repertori a sua disposizione, avrà colorito ed esagerato alquanto le sue descrizioni, ma un fondo di vero ci doveva pur essere: il Poeta proveniva da zone più calde e come meridionale certamente doveva risentire fortemente i rigori di quel freddo e, anche se egli era portato ad esagerare in tutta buona fede, come scrive ancora E. Lozovan, "quasi tutti i commentatori hanno accolto le descrizioni dell'inverno a Tomi"[25].

La partecipazione personale del Poeta a tale situazione di disagi emerge proprio nella chiusa della prima elegìa ora ricordata, la 10 del libro III dei *Tristia* : proprio questa terra — egli dice — è stata scovata per far scontare a me la pena :

haec est in poenam terra reperta meam[26].

Invece alla fine della seconda elegìa citata, la 7 del libro V dei *Tristia*, il Poeta confessa al suo lettore che egli cerca l'oblìo delle sue miserie con i carmi : *carminibus quarro miserarum oblivia re*[27].

Ma a questo punto Ovidio introduce già un elemento di novità : "Io pure, vate romano,... sono costretto a dire la maggior parte delle cose in lingua sarmatica"[28]. Questo è già un segno di apertura dell'animo del Poeta verso questo popolo. Un altro passo in avanti verso tale apertura si ha quando comincia a spuntare un tantino di simpatìa nei confronti dei Tomitani con l'elegìa 12 del III libro dei *Tristia*, dove la fine dell'inverno porta la gioia nel cuore di tutti ed anche nell'animo del Poeta. "I fanciulli e le gioconde

[21] *Trist.* III, 10 passim.
[22] *Trist.* V, 7 passim.
[23] E. Lozovan, op. cit., p. 368.
[24] Cfr. E. Lozovan, op. cit., p. 368.
[25] E. Lozovan, op. cit., p. 358. Cfr. anche la biobliografia relativa a tale argomento citata dal Lozovan.
[26] *Trist.* III, 10, 78.
[27] *Trist.* V, 7, 67.

fanciulle raccolgono le viole, che nascono nella rustica terra, senza che nessuno le semini[29]. In tal modo la rustica tellus è in grado di produrre anche fiori e di dare gioia ai fanciulli ed alle fanciule. Però tale primavera, con tutti i suoi doni, non è tanto quella del paese dei Geti quanto quella dell'Italia e di Roma, dove la fantasia del Poeta torna subito per ricordare feste e giochi, che con questa stagione tornano puntualmente a svolgersi, per cui egli finisce col chanare felice quattro volte o infinitamente felice colui al quale e lecito godersi Roma senza divieti[30]. Cosi come un *refrain* fa capolino il *desiderium urbis*. Yve Bouynot fa osservare giustamente che egli dipinge la primavera di Tomi, ma rivede quella di Roma[31]. E ciò rientra nella logica del rimpianto di Roma, della casa e dei luoghi lasciati: *Roma domusque subit desideriumque locorum* (Trst. III, 2, 21). In lui riaffiora continuamente quella dolcezza inesprimibile, che riporta tutti verso il luogo di nascita e non ci fa mai dimenticare di sé, come scrive in un altro passo di *ex Ponto* I, 3, 35—36.

Altro motivo di dolore dev'essere cercato nel fatto che egli, nutrendo continuamente la speranza di libertà o di un trasferimento in un luogo più vicino all'Italia, nei primi lunghi mesi non era riuscito ad ambientarsi né fisicamente né psicologicamente né, probabilmente, c'era la volontà di farlo. Egli infatti si augurava che quello fosse un luogo di soggiorno temporaneo per scontare la sua pena :

Di facite ut Caesar non hic penetrale domumque,
hospitium poenae sed velit esse meae.[32]

Scrivendo a Bruto, suo amico, Ovidio già si definisce non un nuovo abitante della terra di Tomi : *Tomitanae iam non novus incola terrae*[33], mentre nella letera seguente diretta a Cotta Massimo, parente della moglie Fabia, il Poeta, poiche si trova gia al quarto inverno (*cumuque meo fato quarta fatigat hiems*, v. 26), comunica i suoi incubi notturni ed il desiderio di morire e subito dopo quello di sopravvivere : *saepe precor mortem, mortem quoque deprecor idem*, v. 57. In tal modo il contrasto presente nel suo cuore si esprime anche attraverso parole allitteranti ed antitetiche, che ne mettono in rilievo il significato.

Poiché Augusto non sa in quale condizione egli si trovi in quel luogo estremo del mondo (*ultimus hic locus*, v. 72), egli prega Massimo di informarne l'imperatore e di ottenergli almeno il trasferimento in un luogo più vicino alla patria[36]. Tuttavia allo stesso Massimo invia a Roma anche un omaggio dalla terra scitica, le cui donne — egli dice — non conoscono l'arte di tessere e di filare, ma portano con disinvoltura, ritte sul capo, brocche piene d'acqua. Il dono consiste in una faretra con frecce, come prodotto di quella *terra amara*[35], da cui non ha saputo scegliere altro dono gradito.

Col tempo tuttavia il dolore stava diventando in lui una cosa consueta e l'esilio si faveva più sopportabile[36]; egli inoltre, avendo già imparato la lingua getica e sarmatica, informa lo stesso Cotta Massimo che egli nel conversare con gli abitanti di Tomi aveva parlato loro anche della nobiltà della famiglia dei Fabi[37].

---

[28] Ibid., vv. 55—56.
[29] *Trist.* III, 12, 5—6 :
iam violam puerique legunt hilaresque puellae,
rustica quae nullo nata serente venit.
[30] Ibid., vv. 25—26 :
cuater, o quotiens non est numerare, beatum,
non interdicta cui licet Urbe frui !
[31] Y. Bouynot., op. cit., p. 256.
[32] *Trist.* III, 12, 53—54.
[33] *Ex Pont.* I, 1, 1.
[34] *Ex Pont.* I, 2, 128 : *ut propior patriae sit fuga nostra roga.*
[35] *Ex Pont.* III, 8, 19.
[36] *Ext Pont. II, 7, 39 : iam dolor in morem venit meus.*
57 : *fit fuga temporibus levior.*
[37] *Ex Pont.* III, 2, 37—40.

Già è trascorso un quinquennio nella Scizia e ne inizia già un altro, ma la sorte per lui rimane immutata *(perstat fortuna tenax)*[38], il Poeta tuttavia sta entrando nelle grazie dei Tomitani, i quali si mostrano favorevoli a lui e lo assistono[39] tanto che egli può dire di non essere antipatico a loro, né, d'altronde, egli merita di esserlo :

nec sumus hic odio, nec scilicet esse meremur[40].

Ovidio arriva a dire che ormai gli è cara *(tam mihi cara Tomis)*, e che essa è diventata per lui una seconda patria[41].

Il tempo ormai non solo gli ha acumulato sulle spalle gli anni e gli ha tinto di bianco i capelli e le tempia, ma lo ha reso più rassegnato alla sorte e gli ha fatto vedere la caducità della vita : tutto è attacato ad un tenuo filo — egli dice — e le cose, che un tempo furono in auge, improvvisamente possono andare in rovina :

omnia sunt hominum tenui pendentia filo
et subito casu quae voluere, ruunt[42].

Anche i Tomitani ormai sanno mostrare a lui comprensione ed amore per le sue sofferenze, anche più dei suoi compatrioti Peligni[43]. Ed egli, facendo ammenda, ora confessa apertamente di aver aborrito i luoghi della Scizia, ma di amare i Tomitani :

Tomitae,
quos ego, cum loca sim vestra perosus, amo[44].

E come se non si fosse scusato abbastanza, il Poeta insiste dicendo che le sue lettere hanno lamentato il freddo, le incursioni ostili e gli assalti nemici ; egli se l'è presa con i luoghi e non con gli abitanti : *in loca, non homines, verissima crimina dixi*[45].

Tardiva riconciliazione del Poeta con quella che aveva definito *dira regio* (Trist. III, 3, 5); tardiva riconciliazione, ma utile sia ad Ovidio che ai Tomitani, che riceveranno fama dai suoi versi.

N. Herescu chiama questa conversione di Ovidio una "cosa curiosa", quasi "un colpo di scena", se tale storia potesse svolgersi sulla scena di un teatro[46]. Il critico ha visto bene, ma la spiegazione di ciò ci viene proprio da Ovidio, il quale dice che la lunga permanenza in questo paese ormai aveva sedato le ferite del suo spirito[47] ed egli, ormai compreso e bene accetto da Tomitani, aveva cominciato ad amarli.

---

[38] *Ex Pont.* Iv, 6, 5—7 :
In Scythia nobis quinquennis Olympias acta est :
iam tempus lustri transit in alterius.
Perstat enim fortuna tenax...

[39] *Ex Pont.* IV, 9, 97 : *hoc facit ut misero faveant adsintque Tomitae.*

[40] Ibid., v. 89.

[41] *Ex Pont.* IV, 14, 59—60:
tam mihi cara Tomis, patria quae sede fugatis
tempus ad hoc nobis hospita fida manet.

[42] *Ex Pont.* IV, 3, 35—36.

[43] *Ex Pont.* IV, 14, 49—50 :
gens mea Paeligni regioque domestica Sulmo
non potuit nostris levior esse malis.

[44] Ibid., vv. 23—25.

[45] Ibid., vv. 26—29 :
littera in vobis est mea questa nihil.
Frigus et incursus omni de parte timendos
et quod pulsetur murus ab hoste queror.

[46] N. Herescu, *Ovide, le Getique*, cit., p. 71.

[47] *Ex Pont.* IV, 11, 19 : *cum longa dies sedavit vulnera mentis.*

Tomi, la terra assegnatagli dal destino, come fa notare Victor Buescu, ormai era diventata par lui una seconda Roma[48]. Ovidio dice a Severo che al punto in cui era arrivato lui, anche Omero sarebbe diventato un Geta, se qualcuno lo avesse confinato in quella terra (*ex. Pont.* IV, 2, 21—22).

Ovidio aveva persino composto un poemetto nella lingua getica, adattando questa ai metri latini. Pur avendo egli cantato le lodi di Tiberio insieme con quelle di Augusto e di Livia, il suo poemetto, composto nella lingua getica, era talmente piaciuto che alla fine della lettura scoppiò un lungo e fragoroso applauso al suo indirizzo[49]. Così Ovidio fu consacrato poeta dai Geti e cominciò ad essere chiamato con tale appellativo tra loro[50]; inoltre fu accolto tra i cittadini din Tomi e fu designato a presiedere alle feste organizzate in onore degli dèi[51].

Per Ovidio, così lungamente amareggiato dalle travesie della vita negli ultimi anni della sua esistenza, l'accoglienza e gli onori dei Tomitani costituivano come un grande balsamo : lo ripagavano di tutte le amarezze e davano a lui il diritto ed il vanto di poter essere non solo *Paelignae gloria gentis,* ma anche la gloria del popolo e della città di Tomi, al cui ricordo da allora egli è perennemente legato.

---

[48] *Ex Pont.* I, 5, 67 :

quem fortuna dedit, Roma sit ille locus.

Cfr. V. Buescu, *Trois aspects "Roumains" d'Ovide,* in *Atti del Con. Intern. Ovid.* ecc. cit., p. 239.

[49] *Ex Pont.* IV, 13, 33—36 :

haec ubi non patria perlegi scripta Camena,
venit et ad digitos ultima charta meos
et caput et plenas omnes movere pharetras
et longum Getico murmur in ore fuit.

[50] Ibid., v. 18 :

carmina quae facieban paene poeta Getes.

vv. 21—22 :

coepique poetae
inter inhumanos nomen habere Getas.

[51] *Ex Pont.* IV, 9, 99—104; 14, 51—56.

COROGRAFIA STORICA DELLA VALLE SUBEQUANA E DI SUPERAEQUUM. LA VALLE SUBEQUANA

EMILIANO SPLENDORE

Questa pittoresca Valle, che si estende a mó di proscenio lungo le estreme propaggini del Monte Sirente e del Monte Urano, un giorno fu sede di una grande civiltà ed appartenne ad una popolazione che formava la quarta regione d'Italia, secondo quando asserisce Plinio nel libro terzo della Naturalis Historia: „Sequitur regio quarta gentium vel fortissimarum Italiae... Pelignorum Corfinienses, Superaequani, Sulmonenses".

Questa Valle nell'evo antico fu detta Superaequa donde Superaequum da super ed aequum (sopra la pianura), proprio perchè ubicata ad altitudine superiore rispetto alla sottoposta vetusta Valle di Corfinium e di Sulmo. Nell'evo medio, poi, caduta sotto il dominio dei Conti di Celano, prese l'opposto aggiuntivo di Subequo in correlazione all'altopiano marsicano, da cui deriva l'attuale nomenclatura di valle Subequana e di Castelvecchio Subequo.

Certamente la Vale ha avuto origini molto remote, basti pensare che terreni antichissimi risalenti al giurassico medio (era mesozoica, circa 200 milioni di anni fa) sono stati identificati da Beneo nella parete NE del Sirente. Essa ebbe indubbiamente una vita preistorica e protostorica, forse come remoto villaggio di primitivi popoli italici, e ció è testimoniato da alcuni elementi del paleolitico inferiore-medio, del neolitico e della più antica età dei metalli rinvenuti tra i territori di Goriano Sicoli, Castel di Ieri e Castelvecchio Subequo. Da numerosi e importanti ritrovamenti archeologici fatti sul luogo risulta certo che da allora in poi quest'area è stata abitata ininterrottamente; come testimonianza di ciò abbiamo le scoperte di un insediamento italico, centro fortificato, in località "Colle Cipolla" e di una necropoli, VII—VI secolo a.C., in località "Le Castagne". Va ricordato a proposito che a questo periodo, VII—VI sec. a.C., si ricollegano le due iscrizioni definite "sabelliche" e "proto o paleo sabelliche" di Castel di Ieri, al IV—III secolo riconducono anche alcune documentazioni epigrafiche in dialetto peligno rinvenute nel territorio di Secinaro e di Molina Aterno, e che al III—II secolo si richiamano le due iscrizioni in dialetto osco-umbro della stipe votiva dedicata ad Hercules Victor rinvenute in Castelvecchio Subequo.

Necessita evidenziare, a riguardo, che la citata documentazione epigrafica prelatina ed epicoria consente di rilevare alcuni dati, relativi alla struttura socio-ambientale, che coincidono con quelli desumibili dalle fonti letterarie e dalla epigrafia romana, rinvenuta nella Valle in grandissimo numero, e che fanno emergere una sostanziale continuità nelle condizioni del territorio. Da ciò si evince dunque che, per l'assetto insediativo della Valle, tra il VII—VI secolo e il II—I secolo a.C., è chiaramente accertabile uno spostamento del centro di gravità dalla parte "alta" o meridionale della Valle, alla parte "bassa" o settentrionale. Si ricorda infine che alla seconda metà del I secolo a.C. è avvenuta l'erezione a Municipio di Superaequum, che nel III secolo d.C. compare per la prima volta a Secinaro il culto della dea Pelina ritenuta divinità eponima peligna, e che, almeno a partire dal IV secolo, troviamo attestata la nuova religione come testimonia un cimitero ipogeo di tipo catacombale a Castelvecchio Subequo con sepolture cristiane. La storia di Superaequum e dei Superequani da questo momento in poi rimane quasi completamente al buio. C'è da supporre in ogni caso che l'antica Valle Superaequana fosse devastata prima dagli Sciti, comandati dal crudelissimo Radaulfo,

poi dai Vandali di Genserico. Nel 473 fu la volta dei feroci Alani e nel 476 fu il turno di Odoacre, capo degli Eruli. Tra il 535 e il 553 troviano i terribili Ostrogoti e gli spietati Bizantini. Nel 571 ci fu l'invasione Longobarda e con essa, quasi certamente la fine della Mansio di Statulae e del Municipium di Superaequum. Dopo l'editto di Rotari, in applicazione dell ordinamento politico-economico longobardo, la popolazione superstite della Civitas Superaequanorum fu divisa in fare, borghi e villaggi. Nel 774 in seguito alla sconfitta di Desiderio, l'ultimo re dei Longobardi, Carlo Magno includeva nel Sacro Romano Impero l'intero regno dei Longobardi ed il ducato di Spoleto. Nel IX secolo i Benedettini edificarono a Gagliano Aterno un Convento, ancora oggi quasi intatto, e nello stesso periodo, probabilmente, i monaci farfensi fecero erigere un Monastero in località "Colle dei Frati" in Goriano Sicoli. Dell'881 si ha notizia di una nuova invasione da parte dei Saraceni, e del 939 da parte degli Ungari. Da otto documenti di Casauria sappiamo che dal 970 al 1035 l'aristocratico Lupo di Ildegeri di Villa Nennari o Vennari (oggi Castel di Ieri), uno dei suoi quattro figli, Acto, e uno dei suoi tre nipoti, Alberto, vivessero col titolo di iudex et notarius valvensis. Dal regesto di Farfa si evince che il conte Teodino III nel febbraio del 1076, residente nel Castello di Navino (oggi Castelvecchio Subequo) dona al monastero di Farfa, che era immune dal flagello normanno, tutti i beni che aveva nella Valle Subequana. Nel 1140, soprattutto dopo che i Normanni invasero la Provincia dei Marsi, la situazione per la Valle precipitò. La Subequana infatti veniva politicamente separata per quasi cinque secoli dalla regione dei Peligni. Da allora ovviamente la Valle, come già si diceva, cambiò anche il nome. Secondo una costante e antichissima tradizione nel 1216 i conti di Celano, nella loro residenza di Gagliano Aterno, accolsero S. Francesco di Assisi e a Lui donarono la piccola chiesa di Santa Maria con annesso terreno in Castelvecchio Subequo per fabbricarvi il convento omonimo. E' certo che Pietro del Morrone nel 1294 di passaggio da Sulmona a L'Aquila per essere incoronato Papa col nome di Celestino V, si fermò a Castelvecchio e volle visitare il convento e la chiesa di San Francesco, ove, a detta del Marino e del Telera, operò un miracolo. Il XIII secolo fu, per la Valle, ricco di grande fervore francescano, basti ricordare i Frati minori conventuali di Castelvechio e le Suore di Santa Chiara di Gagliano Aterno. Nel 1328 fu construito sui ruderi di una fortezza il Castello di Gagliano Aterno da Isabella D'Aquila, contessa di Celano. Dal XV secolo in poi la Valle fu alle dipendenze dei principi Colonna, Piccolomini, Barberini e poi dei baroni Pietropaoli che durarono fino al declinare del XVIII secolo. Abolita la feudalità, gli abitatori della Valle Subequana-come bene compendia il Fabrizi-conservarono come sempre il sentimento dell'Italica indipendenza. Nel 1734—44 combatterono con ardore tra le file dell'esercito del re Carlo III che seppe rivendicare l'Italia meridionale in dignità di regno autonomo; nel 1779 assalirono e sbaragliarono con gli altri abruzzesi nelle gole di Popoli le schiere francesi capitanate dal generale Point; nel 1820 e nel 1848 si rivelarono amici e promotori di libertà; nel 1860—61 respinsero valorosamente i banditi annidatisi fra le gole dei loro monti; nel 1870 parteciparono alla entrata di Porta Pia a Roma; e nel 1911—12 più di uno fra i Subequani meritò la medaglia al valore militare nella guerra Italo-Turca. Nel 1915 la Valle restò tragicamente colpita dal terremoto che causò tra l'altro la morte di molte persone. Un grande contributo di sangue infine, è da aggiungere, le popolazioni valligiane l'offrirono anche nel primo e secondo conflitto mondiale per la liberazione della patria dalla dittatura A cavallo delle due guerre mondiali tra l'atro, data la estrema povertà di lavoro, il fenomeno emigratorio ha aperto un'altra dolorosa piaga nella Valle: lo spopolamento, che ha portato gli abitanti subequani nelle contrade più svariate del mondo. Tale fenomeno è andato aumentando fino agli anni '70 e notevole è stato il tributo pagato soprattutto dai minatori, che, per costruire una Italia migliore, hanno lasciato un pò dovunque la loro nobile vita.

SUPERAEQUUM

Arroccato sulla vetta di una delle colline che dominano ad anfiteatro un vasto altopiano, Castelvecchio Subequo guarda a Mezzogiorno, la bella e piana contrada di Macrano che dorme il suo sonno secolare vagheggiando la gloria e la grandezza passata al tempo degli antichi Peligni Superequani.

Proprio la grande pianura detta volgarmente Macrano (dall'imperatore Macrino?) topograficamente e archeologicamente unica nella Valle Subequana, custodisce gelosamente nel suo grembo, generalmente ignorato, quel patrimonio archeologico, storico e

artistico che era dell'antichissima civitas di Superaequum, una delle tre città che si dividevano tra loro il paese dei fortissimi Peligni, ascritta alla regia IV augustea (Sabina et Samnium). Amministrativamente il Municipium, i cui cittadini erano iscritti alla tribù Sergia era retto dal Collegio dei duoviri iure dicundo e duoviri quinquennales, dagli aediles, dai praefecti iure dicundo o quinquennales e da un decurio civitatis Superaequanorum; sempre dalla documentazione epigrafica si evince altresì l'esistenza di un sevirato augustale con l'ordo augustalium, nonchè di un collegio di sinque viocuri. Sotto Augusto, Superaequum ricevette una colonia romana alla quale fu aggiunto un nuovo corpo di coloni nel regno di Marco Aurelio, e nelle sue vicinanze ebbe due pagus: Boedinus et Vecellanus. Dai rinvenimenti emersi si deduce che se per ampiezza e splendore non poteva agguagliarsi alla celebre Corfinium (Corfinio) e alla ricca Sulmo (Sulmona), Superaequum non era certo priva d'importanza. Ne è testimonianza inconfutabile la copiosa documentazione di elementi archeologici riportata alla luce nella sopraddetta pianura di Macrano, nell'arco di diverso tempo: diversi pavimenti a mosaico, alcuni di scoperta recentissima, con bellissimi disegni geometrici o floreali, e pavimenti in opus sectile, i resti di un tempio dedicato ad Hercules Promachos con relativo ritrovamento di numerose statuette di bronzo dedicate all'omonimo mitico eroe, gli avanzi di acquedotti e di canalizzazioni, i residui di un complesso termale, i ruderi di sacrae basilicae (portici o aule porticate) e di varie fabbriche, moltissimi blocchi modanati, grossi frammenti di fregi con bucrani e ghirlande, molte epigrafi (di qui provengono con certezza non solo tre delle cinque iscrizioni che attestano l'etnico Superaequani, ma anche numerosi documenti che menzionano personaggi locali legati con il potere centrale ed esecutori di imprese edilizie proprio di un municipium), un cospicuo numero di frammenti scultorei, una testa di Tiberio, una testa di Druso, una testa di Livia, una statua frammentaria di Marte, una statua frammentaria della divinità Artemide o Diana, una statua framentaria rappresentante un personaggio con cista, un cippo frammentario con testa di negro barbuto, un frammento in osso lavorato rappresentante un personaggio con tirso, diversi rocchi di colonne, alcuni capitelli, un blocco con capitello corinzio di pilastro, varie trabeazioni, un frammento (cm. 43,50 x 13) di gamba in marmo, alcuni cippi in travertino di cui uno con due iscrizioni votive, diverse monete repubblicane, alcune anfore, vasi fibule, pendagli, ecc., e, su Colle Caprella, ad esso adiacente, diversi resti di pesanti nuclei murari (a cinta) e una numerosa serie di pietre sagomate sparse, che avvalorerebbero la tesi che qui doveva sorgere probabilmente il campidoglio di Superaequum. La presenza infine di una piccola ma importante necropoli, sul confine tra le contrade Macrano e Aschiano, in località Passatore, con tombe databili al IV—III secolo a.c., e la scoperta di un cimitero ipogeo cristiano di tipo catacombale del IV secolo, in contrada Colle Moro, sul confine din Macrano, danno la prova, scientificamente non confutabile, non solo che il luogo è stato abitato in antico con continuità, ma avvalorano ulteriormente la tesi della precisa ubicazione della Civitas Superaequum nella pianura di Macrano.

VICUS ANDICUS „THE VERGILIAN NATIVE VILLAGE"

DAVIDE NARDONI

The Philology is still debating the various questions and the different problems concerning the *Publius Vergilius Maro's* life; the Philologists still hold proceedings at open, at closed courts, each and everybody trying by hook and by crook to defend theories, ideas and fantasies, *ex uniuscuiusque ingeniolo variously* interpreting the Mantuan Poet's works, words, world and ideal.

The issue of all the proceedings in the long course of time has already filled and curved down long lines of bookshelves but *"cum bona pace"* of all the Scholars and *"cum bona venia"* of all the Philologists who have spent a lot of time trying to find the correct answer to the: *"Where was the Vergil's native vicus?"* question, the matter's problematicity not yet resolved, it is still not cleared up.

The not removed doubts were present to Tunney Frank, who in the article : *"What do we know about Vergil?"*, with candid eyes investigated the problems and questions regarding the Mantuan Poet[1]; same problems and questions were present to R. Ellis, who, *ore rotundo*, declaring : *"Minus etiam mihi quidem sciri videtur quam quod illi!"*[2], raised the *pessimismus'* rate, increasing the uncertainties in the problems concerning the Vergil's life, works, history and ideals.

Scant, scarce and contradictory testimonies are quotable from the direct source : the Poet's *"Works"*, from the indirect source : the *"Lives"* and the *"Commentaries"* of the ancient Exegetes and, lastly, from the learned *"Conclusions"* of the modern Scholars and the contemporary erudite men. Respecting the Dynamic Philology's fundamental axioms, we open the inquiry focusing firstly on the direct source, quoting the passages the Poet has transmitted to us from His works. From the direct source : the Poet's works, we quote :

1) *"Mantua quod fuerat quodque Cremona prius"*[3];
2) *"Sive Mantuam / Opus foret volare sive Brixiam"*[4];
3) *„Superet modo Mantua nobis"*[5];
4) *"Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae"*[6];
5) *"Infelix amisit Mantua campum"*[7];
6) *"Referam tibi, Mantua, palmas"*[8];

[1] T. Frank, *"What we know about Vergil?"*, Class. Journal, XXVI (1930—31).
[2] C. Hardie, *Vitae Vergilianae Antiquae*, Oxford, 1957, Clarendon Press, p. 22.
[3] *Kataleptòn* VIII, 6.
[4] *Kataleptòn* X, 4—5.
[5] Verg. *Ecl.* IX, 27.
[6] Verg. *Ecl.* IX, 28.
[7] Verg. *Georg.* II, 198.
[8] Verg. *Georg.* III, 12.

7) *"Matrisque tibi dedit, Mantua, nomen"*[9];

8) *"Mantua me genuit"*[10].

The first passage is quoted from the VIII th *Kataleptòn*. In the VIII th *Kataleptòn*, the Poet having lost His estate in the Mantuan Padania, makes vows that the *Sironis villula* and the *pauper agellus* substituting the lost landed property, expropriated to favour the *Augustus'* veterans, could nourish and maintain all His relatives and *in primis patrem:* the Poet's father[11].

Mantua and *Cremona :* the two cities named together, together indicate the Poet's estate or farm which stretched from the *ager Mantuanus* over the *Cremona*'s borderline, in the *ager Cremonensis:* a no small farm, indeed![12].

Naming *Cremona,* naming *Mantua,* the Poet certainly intended that portion of the *ager Mantuanus* and of the *ager Cremonensis* in which the Poet's father had aggrandized the estate of his father-in-law: *Publius Magius,* of his wife: *Magia Polla,* before the violent expulsion of all the legitimate lands owners suspected in the *Augustus'* eyes of *"neutralism"* or *"pompeianism"*[13].

In the VIII th *Kataleptòn,* there is allusion to the expropriation of lands and farms in the *ager Mantuanus* and in the *ager Cremonensis,* there is allusion to *Mantua* and its territory, there is allusion to *Cremona* and its territory but there is no allusion to *Mantua* as the Poet's birthplace as there is no allusion to *Cremona* as the native city of the Poet. We underline only the notice of the proximity of *Mantua* and *Cremona* which results from the Poet's verse.

The second passage is quoted from the Xth *Kataleptòn*. For the first time, the short and brilliant *carmen* gains evidence and importance in the eyes of all the learned men for the solution of the question of the *vicus Andicus :* the *"village"* or *"farm"* where *Magia Polla* gave birth to her son *Vergilius.* The Poet admirably parodies the famous *Catullus' "Phaselus ille",* praising a mule and celebrating the mulateer *Sabinus'* glorious undertakings when he *"flying"* with his mule to *Brixia, "flying"* to *Mantua,* reached the two cities as he liked.

The glorious *"flights"* of the mulateer *Sabinus* had large resonance in *Cremona* and were celebrated overall the Cisalpine and the Transpadane Gaul. *Mantua* and *Brixia:* two cities in the same map, in the same zone of the Padanian valley but in opposite direction, appear to be the *termini ad quos,* of the mulateer *Sabinus'* glorious *„flights"* which presuppose a starting-point: *"terminus a quo"*, located evidently at a halfway distance from the two cities: *Brixia* and *Mantua.* If we measure and divide the total

---

[9] Verg. *Aen.* X. 200—201.

[10] *"Exstat apud Probum Donatum Hieronymum nisi quod v. 2 pasqua poma phruges Probi Vaticanus exhinet quae interpolator nescio quis lusit"* (O. Ribbeck, *Publi Vergilii Maronis Opera,* B. G. Teubner, Lipsia 1872, p. XXIX).

[11] In a successive paper we'll try to ascertain what is ascertainable about the Poet's family, father, mother and grand-father because in the matter there is great trouble and confusion.

[12] There is a common *"topic"* in the Latin Literature : the *"pauper agellus"* predicated of some Latin writers; everybody speaks and writes about the poverty of the Roman writers, neglecting that in those ancient times, the studies were reserved for the few persons who had the necessary means to face the expenses of a course of regular studies in the schools of richly paid teachers: *magistri, rhetores.*

[13] The *Publius Magius Cremonensis* who was *magister fabrum* in the Pompeian Army, was certainly a *"pompeianist"* and *"pompeianists"* were for sure all the *Magii* who lived in the *"rura"* and in the *"villae"* of the *ager Cremonensis* and of the *ager Mantuanus.* In the matter's reality, the *"neutralism"* was not different from the *"pompeianism"* and the political tendency adverse to *Augustus* explains the land's expropriation directed to chastise not innocent people and citizens but the personal and irriducible foes of the Man at that time in power at Rome. *"Italiae ergo civitatibus diversas partes sequentibus Cremonenses et Mantuani neutri sunt auxiliati; sed hoc Augustus indignatus, veteranis quorum operam in bello habuerat, agros Cremonensium dividi iussit et si non sufficissent, Mantuanos adiungi"* (Prob. *Verg. Vita*).

distance between *Brixia* and *Mantua*, the supposed starting-point of the *Sabinus'* "*flexus*", and *Sabinus* if not a relative, was assuredly a Poet's personal acquaintance[14], is to be located in the Casalpoglio, Castel Goffredo and Calvisano's lands for the three following reasons: 1) the mentioned lands' zone occupies the centre of the triangle: *Mantua, Cremona, Brixia* in full harmony with the reference of the Xth *Kataleptòn;* 2) the mentioned lands zone occupies the extension of the *ager Mantuanus* at halfway distance from *Mantua* and *Brixia* in harmony with the reference of the Xth *Kataleptòn;* 3) the mentioned zone stretched all along the border-line of the *ager Cremonensis* in harmony with the reference of the VIIIth *Kataleptòn*.

At this stage of the inquiry we underline the importance of the three requisites essential and necessary to determine the *vicus Andicus* locality, respecting all the testimonies transmitted to us from the direct source: the Poet's works.

In the poem: *"Sabinus ille", Vergil* speaks of *Brixia*, of *Cremona*, of *Mantua*, of the Cisalpine and Transpadane Gaul but He does not praise *Mantua* as His native city or birthplace. The third passage is quoted from the IXth Eclogue. The Poet names *Mantua* but saying *Mantua* by way of metonimy and *synecdoche*, He understands the *ager Mantuanus* stretching along the *Cremona*'s border and containing the Poet's landed estate subjected to the immediate lands' confiscation's menace. The Poet, sure, names *Mantua* but He thinks of the *Magianum:* the grand-father's farm. He hopes to preserve from the rapacious hands of the *impii milites Augustani*[15].

In the city's name: *Mantua*, no allusion to *Mantua* as the Poet's birthplace.

The fourth passage is quoted from the same IXth Eclogue. The Poet manifests great anxiety fearing *Cremona* by its proximity menacing *Mantua: i.e.* all the landed proprieties spreading on the *ager Mantuanus* along the *Cremonensis ager*'s border-line. In *Cremona* the Poet sees the direct cause of damage and ruine not for *Mantua* city but for the *ager Mantuanus* and for all the people: *"veteres coloni"* who owend land and farm in that part of the Mantuan Padania. The Poet names *Mantua*, names *Cremona* but clearly He understands the *ager Cremonensis* and the *ager Mantuanus*, the cause of the expropriation being not the proximy of the two *agri* but the *"neutralism"* or *"pompeianism"* of the *coloni Cremonenses et Mantuani*[16], condemned to undergo all the misfortunes to favour the *Augustus*'veterans: *"Veteres migrate coloni!"*[17]. Non damage, non ruine, no expropriation overtook the city of *Mantua* in that period; in the verse there is no hint at *Mantua* as the Poet's birthplace.

The fifth passage is quoted from the Georgies' IInd book. The Poet's vows were not granted and not vouchsafed[18] and Vergil lost all His landed property. *Mantua* saw all the lands spreading from the *ager Cremonensis*'border-line till the distance of three Roman miles: *milia passuum III* from the city's walls, pass from the legitimate owners

---

[14] "P. *Magius* who wrote the inscription of Casalpoglio... had to wife a lady named *Assellia Sabina;* and... we know from two other quite distinct sources that this *cognomen*: Sabina was associated with the Vergilian family. First, from Vergil's own poem saying goodbye to his schooldays *(Ite hinc inanes)* in which he bids farewell with special affection to a boy called *Sabinus*... and, secondly, from the inscription found, according to *Jucundus*, at Pietole... We do not know what the *Sabin*... whom the fragment names, had to do with *P. Vergilius* whom (presumably) the inscription commemorated or honoured in some way which we cannot now identify" (R. S. Conway, Further Considerations on the site of Vergil'farm, The Class. Quart., April 1931, pp. 65—66).

[15] Verg. *Ecl.* II, 70.

[16] *"Exorto bello civili, Cremonenses cum ceteris eiusdem studii adversarios Augusti Caesaris adiuverunt. Unde factum est ut, cum victor Augustus in eorum agros veteranos deduci iussisset, non sufficiente agro Cremonensium, Mantuani quoque, in quibus erat enim Pocta Vergilius, maximam partem finium suorum perderent eo quod vicini Cremonensium fuerant"* (Don. *Praef. Buc.*)

[17] Verg. *Ecl.* IX, 4.

[18] *"Postea ab Augusto missis triumviris et ipsi ager est redditus et Mantuanis pro parte. Hinc est quod cum in prima Ecloga legimus eum recepisse agrum, postea eum querelantem invenimus ut (IX.11—13)"* (Serv. *Praef. Buc.*).

"Quidam autem dicunt primitus agros a Pollione redditos, posquam autem Varos successit Pollioni, adempti sunt" (*Schol. Bern. ad. Ecl.* IX).

to the *Augustus*'veterans[19]. The Poet's estate was definetely expropriated and the Poet saw a real life danger[20]. The Poet names *Mantua* but assuredly He understands the *ager Mantuanus* and particularly His estate forever lost but He does not hint at *Mantua* as His birthplace.

The sixth passage is quoted from the Georgics'IIIrd book. The Poet sings *Mantua*, Vergil sings and praises the Mantuan landscape and the river *Mincius*' tortuous banks and the grassy grazing ground all around; in this fortunate stretch of land near *Mantua* and on the *Mincius*'cane covered banks, the Poet had in mind to raise a large, noble marble temple in *Augustus*'honour[21].

The name of *Mantua* in the Georgics'IIIrd book bears no hint at the city as the Poet's birthplace.

The seventh passage is quoted from the *Aeneid* Xth book. Epically the Poet sings the *Mantua*'s mythical origins; the Poet celebrates the *Mantua*'s glorious founders and the four ancient peoples who lived in *Mantua* and the Etruscans who in *Mantua* and in the Mantuan land-listrict left memories of their tongue, culture and political organization in their famous *"Dodecapolis"*[22].The ancient history of the city of *Mantua* was certainly known to the Poet who in His native land saw the remains of the Etruscans culture but Vergil lived His youth years and days in the Mantuan Padania where roman settlers were supplanting the celtic tribes which had supplanted the Etruscans[23]. Recording Etruscans, the Poet exalted and enobled *Mantua* but in the name of the Etruscans, in the name of *Mantua* and in the remembrance of the city's glorious history there is no hint at *Mantua* as the *Poet's* birthplace.

The eighth passage is quoted from the Poet's *Epitaph* sculptured on the Poet's funeral monument raised *"in via Puteolana, intra secundum lapidem"*[24] At the present stage of the inquiry, it does not matter if the *Epitaph* is genuine or not; it is important to underline that the expression: *"Mantua me genuit"* assumed in Roman mouths and ears twofold, possible significations: 1) *"Mantua brought me forth"*; 2) *"I was born in Mantuan territory"*, the name *„Mantua"* signifying both the city and the city's district or territory. The Romans used to name the *oppidum*, the *civitas*, the *municipium* instead of the territory and the *vici* pertaining to the *oppidum*, to the *civitas*, to the *municipium*. Respecting the Roman custom, willfully the Poet spoke of *Mantua* and not of the *ager Mantuanus* as did *Marcus Tullius Cicero* who spoke of *Arpinum* and He knew He was not born in the *municipium* but in the country: *ager Arpinas*, on the right bank of the *Fibrenus* river not far from *Sora* and close to the marvelous s. Dominique's benedectine church and Abbey; Vergil spoke of *Mantua* but He knew He was born in the country: *ager Mantuanus*, as Gaius Marius, the seventime consul, spoke of *Arpinum* but He knew

---

[19] *"Quod Mantuanis per iniquitatem Alfeni Vari qui agros divisit, praeter palustria nihil relictum sit, sicut ex oratione Cornelii in Alfenum ostenditur cum iussus tria milia passuum a muro in diversa relinquere, vix octingentos passus aquae.... reliquisti"* (Serv. *ad Ecl.* IX, 10).

[20] *"Promeruit ut agros suos reciperet et eo facto concitaverat in se veteranos adeo ut a Milieno Torone primipilari paene sit interfectus nisi fugisset ut contestatur ipse cum ait: Ecl.* IX, 14—16" (Prob. *Verg. Vita)*

[21] Verg. *Georg.* III, 12.

[22] Nota la "Lega dei *"Dodici Popoli"* o dei *"Dodici Rasenna"* delle genti etrusche che inviava i rappresentanti delle singole città nelle assemblee che si tenevano nel *"Fanum Voltumnae"*. La *"Dodecapoli"* potrebbe chiarire il vergiliano: *"Gens illi triplex, populi sub gente quaterni"* (*Aen.* X, 202).

[23] "Per Mantova... possiamo ammettere che essa sia stata fondata dagli Etruschi, attratti dalla sua posizione isolata che poteva offrire delle difese naturali.... due epigrafi etrusche in cui appare il gentilizio: *„Manthvate"*, probabilmente derivato dal nome : *"Manthva"* che doveva essere quello della città" (A. M. Tamassia, Cittadini Mantovani d'età romana, in Atti e Memorie Accad. Virg. Mantova, Nuova Serie, vol. XXXV, 1965, Mantova, Frat. Tedioli, pp. 59 e 61).

"Si può comunque dire che tutta la regione fu occupata dai Galli mentre la città" (Mantova) nell'isolamento che le proveniva dalla sua posizione geografica, può aver mantenuto a lungo una forte preminenza di popolazione indigena che faceva risalire le sue origini agli Etruschi" (A. M. Tamassia, *op. cit.*, p. 62).

He was born in *Cereate*, near *Casamari*, famous for the splendid benedictine Abbey and for the *"Chartae Capuanae"*. *Arpinum* was *the* district's *municipium* and saying *Arpinum* the Romans easily understood the city of *Arpinum* or the district: *ager Arpinas*, including all the villages: *vici*, and the farms: *villae*, scattered in the *municipium*'s territory.

Mantua and *Arpinum:* the Romans preferred the *municipium*'s name when they had in mind or spoke of the territory or the *municipium*'s district[25]. In the *Epitaph*, there is no hint at *Mantua* as the *Poet's* native city; the matter's evidence does not expostulate glosses nor erudite and fatuous postills.

Concluding the inquiry's first part conducted upon the direct source: the Poet's works, we are able to affirm that *Publius Vergilius Maro* was assuredly *"Mantuan"* not because He was born in the city of *Mantua* but because He was born somewhere following the Poet's testimonies, we are assured that *Vergilius* was born in that part of the *ager Mantuanus* which sided the *"ager Cremonensis"* border-line and by a rough guess, in the Castel Goffredo's zone, eventually the starting-point: *terminus a quo*, of all the *Sabinus* impetuous *„flights"* towards *Mantua*, towards *Brixia: termini ad quos*, indifferently. That is all we draw from the Poet's own works and the Vergil's references are incontestable.

Few, contradictory and different references are quotable from the indirect sources: the *"Lives"* and *"Commentaries"* of the ancient Exegetes :

1) *"Vico Andico qui abest a Mantua milia passum* XXX" — BGMPV[26]—;
2) *"Vico Andico qui abest a Mantua milia passuum III*—E—[27];
3) *"In pago qui Andes dicitur et abest a Mantua non procul"*[28];
4) *"Civis Mantuanus quae civitas est Venetiae"*[29];
5) *"In pago qui Andes dicitur et abest a Mantua haut procul"*[30];
6) *"Mantua Romuleae generavit flumina linguae"*[31];
7) *"A rure Mantuano, Poeta"*[32].

The first passage comes from the *Servius*'Vergil Life.

The ancient Commentator wrote *"Vico Andico"* and affirming that the Poet was born in a *"vicus"*, He implicitly denied that Vergil was born in *Mantua* which was considered *"civitas"* and *"urbs"* but never a *"vicus"* a *"vicus Andicus"* particularly[33]. *Servius* did not exclude the *"mantuanitas"* of the Poet, implicitly hinted at with the expression: *"vicus Andicus"*. At the present stage of the investigation, if it is not easy, if not impossible, to determine if *"vicus"* signified: *"village"* or *"farm"* it is plainly simple to acknowledge that the adjectif *"Andicus"* surprisingly as the *Medusa*'s terrible head, has petrified all the learned persons in the long row from the Humanists to the contemporary Scholars, causing a lot of confusion among the Philologists who all in the expression : *"vicus Andicus"* saw and see the name of the *"village"* which gave the birthplace to Vergil and all, *exultantes veluti invento Api* not in Egypt but in the Mantuan Padania, understand "vicus Andicus" as the *"andes village":* the

[24] *"Ossa eius Neapolim translata in secundo ab urbe miliario sepeliuntur"* (Hieronym. *Chronicon*) *"In eius sepulcro quod est in via Puteolana, hoc legitur epigramma"* (Prob. *Verg. Vita*) *"Ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque condita,* qui (erat) via *Puteolana, intra lapidem secundum"* (*Don.*)

[25] *"Municipia dicebantur civitates suo iure et legibus gaudentes, muneribus tamen Populi Romani et honoribus gaudentes"* (Gell., *Noct. Att.*, 13).

[26] C. Hardie, *Vitae Vergilianae Antiquae*, Oxford, Clarendon Press, 1957, p. 22.

[27] *P. Vergilii Maronis Opera: Bucolica, Georgica, Aeneis*, ed. I. B. Egnatius, Venetiis, 1507.

[28] C. Hardie, op. cit., p. 3.

[29] C. Hardie, op. cit., p. 17.

[30] C. Hardie, op. cit., p. 32.

[31] C. Hardie, op. cit., p. 26.

[32] Macrob. *Sat.* V, 2.

[33] Verg. *Ecl.* I, 19—20; *Ecl.* I, 34; *Ecl.* IX, 62.

village named Andes[34]. *"A ciò si aggiunga,* wrote E. Paratore trying to shun the petrification's menace, *la stranezza della forma Andico o Andino se vogliamo dare alla lezione di "N" il valore di un'autorevole variante. A. Mazzarino richiama la mia attenzione sul fatto che il esito aggentivale di un nome di luogo in : -es, -ium, constituisce un unicum: Cales dà Calenus, Gades dà Gaditanus, Sardes dà Sardius o Sarditanus. Si può rispondere però che questi esiti sono tutti differenti tra loro e che gli stessi fenomeni ci presentano gli aggettivi derivanti dai nomi di città di forma plurale della prima declinazione..... si potrebbe perciò ritenere altrettanto legittimo e classico l'esito Andicus da Andes. Ma è un fatto che la tradizione umanistica — come ha reagito a lungo andare al falso grossolano, barbarico milia passuum XXX della "Vita" — così non ha voluto inchinarsi alla tradizione manoscritta della "Vita" per questa forma Andicus forse anch'essa barbarica e ha proclamato la regolarità della forma Andinus"*[35].

In order to avoid the peril of petrification from the ambiguous *Andicus,* investigating the name: *"Andes",* we find a double explanation of the same name :

1) *„Andes* V. Koseform fuer *Andecavi* mit Anjou: *Civitas Andecavorum Caes. G.G.2,* 35, 3: *"Ipse in Carnutes, Andes, Turones quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est".* 3, 7, 2: *"Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat".* 7, 4, 6: *(Vercingetorix) "Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit".*

   75, 3, 13: "Andibus" Hirtius B.G. 8, 26, 2, 7: "A Dumaco, duce Andium[36].

2) *"Andes* O. bei *Mantua,* j. *Pietola. Vita Vergili de comm. Probi sublata,* p. 52 Reiff.: *in vico Andibus qui abest a Mantua milia passuum* XXX. *Donati Vita Vergili* p. 54, Reiff.: *in pago, qui Andes vocatur et abest a Mantua non procul. Cod. Bamberg. P.* II, *33 fol.* 11, *col. 2: Andes: pagus unde Vergilius natus est, civitati Mantuae uicinus. Hieron. Chron. a. Abr.;* 1948: *Vergilius Maro in pago qui Andes dicitur haut procul a Mantua nascitur, Pompeio et Crasso consulibus*[37].

Before this doublefaced name of *Andes* there is great responsibility in the choice: *"Hic Rhodus, hic salta!". Andes:* a tribe's name or a celtic village's name? This is the double question and the question's challenge requires a clear answer and a limpid explanation. The direct source: The *Julius Caesar* and *Hirtius*'testimonies and references give notice of a celtic tribe named: *"Andes",* which in the Transalpine Gaul occupied the lands stretching after the confluence of the Sarthe and Loir, both rivers tributaries of the Loira: *Ligeris fluvius,* closed northward by the *Aulerci,* westward by the *Turones,* eastward by the *Carnutes.* The existence in the Transalpine Gaul of the *"Andes"*tribe is deniable only by the persons who dare trample with their feet upon the testimonies of so limpid, sure and direct source. In the Transalpine Gaul there were *oppida :* fortified cities with composite names ending in : *-briga,* in: *-dunum, -dunon,* in : *-magus (magos):* there were also *oppida* with singular names, *e.g.: Gergovia, Bibracte, Lutetia, Avaricum*[38] but there is non *oppidum* nor *vicus* bearing the name of the tribe but we find *pagi* known with the name of the respective tribe[39]. Respecting the nomadic custom of the celtic population, the choosed part of the *Insubri, Senones, Boi, Cenomani, Allo-*

---

[34] *"Itaque statuendum est Andes non vici sed pagi fuisse nomen (ut nunc dicimus Reims a Remis, Trier a Treueris) ac recte quidem scribi "in Andibus" vel "in pago Andico", contra falso "Andibus" qua de re cf.* Brugmann Woelff 1. Archiv XIII 134" (J. Zwicker, *De vocabulis et rebus Gallicis sive Transpadanis apud Vergilium,* Lipsia, Noske, 1905, p. 17).

[35] E. Paratore, Una nuova ricostruzione del *"De Poetis"* di Suetonio, Bari, Adriat. Ed. 1949, p. 133.

[36] A. Holder, Alt-Celtischer Sprachschatz, Er. Band, A—H, Lipsia, B. G. Teubner, 1896, col. 146.

[37] A. Holder, op. cit., col. 146.

[38] We may also quote among the gallic cities: *oppida: Tarufatum oppidum* in the *Tarufates, Tolosa oppidum* in the *Tolosates, Sontiatum oppidum* in the *Sontiates, Boia oppidum* in the *Boi, Lemovicum oppidum* in the *Lemovices, Venetia oppidum* in the *Veneti.*

brogi, *Andes* and *Taurini*, in successive waves crossed the Alps and descending from the mountains, occupied the Padania or Cisalpine Gaul, submerging the local population and supplanting the conquerors Etruscans, each tribe selecting its own territory: the *Senones* the *Picenum:* the *Boi* the large plain stretching along the right bank of the Po river, after the destruction of the etruscan *Felsina:* the *Cenomani* the *Brixia's* territory and the *Andes* choosed the Mantuan Padania while the *Taurini* remained in the country-hill of the Piedmont region. The celtic tribes fixed in the occupied territories their original organization, dividing the occupied lands called: *"tùath"* (irish), *"pagus"* (latin), *"Gau"* (german): in the *pagus*'lands the tribe raised the *vici :* 1) villages for many families, 2) farms for one family: *fundus* (latin): "unità con propri boschi, campi, vigneti, fabbri ed officine che ebbe un nome proprio che veniva conservato anche quando cambiavano i proprietari"[40]; , the *"oppida":* fortified cities securing defense when the *pagus* was under hostile *attack*. The celtic organization and administration's system was much alike in all the lands occupied and controlled by the celtic tribes.

The territory was divided in : 1) *pagus*, 2) *oppida*, 3) *vici*, 4 *fundi*[41]; this administrative division explains the celtic name: *"tùath Andes"*, the latin name : *"pagus Andicus"* given to the lands of the Mantuan Padania occupied by the *Andes*'tribe, explains also the expression : *"vicus Andicus"* as the: *"village of the Andes"* or the *"farm of the Andes"*. The Mantuan Padania was therefore known after the gallic conquest as the *"pagus Andicus"*, as *"ager Mantuanus"* after the roman conquest; *"pagus Andicus"*, *"ager Mantuanus"*: two different denominations for the same territory, due to two different peoples, to two different administrative organizations in successive times : the Gauls supplanting the Etruscans, the Romans supplanting the Gauls. Vergil evidently knew and probably He had under His eyes the presence and the memoirs of the Etruscans in the Mantuan district[42] but He, Roman citizen, lived among the Gauls *Andes* which under the Roman Eeagle were living with the *veteres Romani coloni*[43]. *Pagus Andicus:* the *Andes*'canton, the *Andes'civitas; Andes :* the tribe's name, the lands'name.

It is easy, it is possible to extract from the indirect source the name of the celtic tribe: *Andes*, and its derivate adjectif: *Andicus*, but remains unknown the name of the *vicus* if all the *vici* scattered in the *Andes*'territory in the Padania, were *a fortiori* and all *vici Andici*. The adjectif : *Andicus* is regular as regular are all the other adjectifs ending in: *-icus, -ica, -icum*, derivated from names of celtic tribes and not from names of *oppida* or *vici* because there are many examples of many celtic tribes with names ending in . *-es, -ium* but we *have* no adjectif in: *-icus, -ica, -icum* derivated from villages' or city's name ending in: *-es, -ium*, in celtic territories and lands[44].

Laid down the necessary premise to avoid the adjectif *Andicus*'petrification's menace, we recomence the inquiry of the first pasage quoted from *Servius*" Vergil's Life. *Servius* neglecting the vicus name, did not neglect the *vicus Andicus* distance from

---

[39] *"In Treviris vico Ambitarvio supra Confluentes"*. Here we have the general region (*Treviri*), the nearest large center (*Confluentes*) and the village itself (*Ambitarvium*) (E. K. Rand. Once more Vergil's birthplace. Harv. Stud. of Class. Philol., 1933. pp. 63). *"Ipse in Carnutes, Andes, Turones quae civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est"* (Caes. B. G., II, 17).

(*Publius Crassus*) *"quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osimios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt"* (Caes. B. G. II, 17).

[40] J. Filip, I Celti alle origini dell'Europa, Newton Compton, Roma, 1980, pp. 199—200.

[41] *Pagus:* il territorio della tribù; *oppidum:* centro fortificato; *vicus:* villaggio; *fundus:* fattoria di notevole estensione con campi, vigneti, prati e selve e boschi.

[42] *"Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua"* (Plin. *N. H.* 3, 130).

[43] Verg. *Ecl.* IX, 4.

[44] *"Santonicus, adj. ad Santones pertinens: Oceani litora Santonici"* (Tib. I, 8, 10) (E. Forcellini, *Lex. Tot. Lat.*, Padova, Tip. Sem., 1940, *s.v.*).

"Turonicus (Toronicus) adj. ad Turones pertinens" (E. Forcellini, op. cit., *s.v.*).

"Bigerricus (Bigerrones: populi Galliae Aquitaniae ad montem Pyrenaum): adj. ut: Bigerricus turbo, Sidon. *Ep.* 8, 12"; (A. Stubelius, *Thes. Erud. Schol.*, Lipsia, 1717, *s.v.*).

Mantua; milia passum XXX, thirty Roman miles sufficient to fix the *vicus Andicus*: Vergil'birthplace on the Mantuan map: the *Mantuanus ager. Mantua: terminus a quo* and the *vicus Andicus: terminus ad quem*, don't facilitate the collocation of this *vicus Andicus* on the irregular map of the *ager Mantuanus*[45].

To solve the riddle of the impasse, we draw a circumference upon the map with center in *Mantua* and a radius of milia passuum XXX: thirty Roman miles. We must concede that all the *vici Andici scattered* in the *ager Mantuanus* within the circumference with radius of thirty Roman miles, may reclaim the honour to have been the Vergil's birthplace. *Servius* however spoke of one *vicus Andicus* and this one *vicus* located somewhere in the *pagus Andicus* or *Mantuanus* ager, excludes all other *vici Andici* situated within the circumference of thirty Roman miles *of radius* with center in *Mantua*. In order to find a solution, we proceed to divide the circunference in four quadrants; we numerate the quadrants clockwise with progressive numbers: 1, 2 ,3, 4; of the four quadrants we exclude the quadrants numbered: 1, 3 and 4, choosing the quadrant numbered 2 for the following reasons : 1) the quadrant number : 2 contains that part of the *ager Mantuanus* which stretched all along the *ager Cremonensis* borderline, thus confirming the lands'expropriation, the references, testimonies and passages quoted from the direct source; the Poet's works: 2) the quadrant number: 2 confirms the Xth *Kateleptòn* because only in this quadrant may be located the starting-point of all the *"flights"* of the mulateer *Sabinus* to *Mantua* and to *Brixia;* 3) the quadrant number: 2 confirms also all the references of the indirect source : the *"Lives"* and the *"Commentaries"* of the ancient Exegetes. Three then the requisites essential and necessary to locate the *vicus Andicus* on the irregular map of the mantuan district: 1) the *ager Cremonensis*'border-line; 2) the halfway distance from *Mantua* and from *Brixia;* 3) the distance of thirty Roman miles: *milia passuum XXX* from *Mantua:* the mother-city. The three requisites converge on the Castel Goffredo, Casalpoglio and Calvisano's zone which occupies the center of the quadrant number: 2 and stretches along the border-line of the *Cremona*'s district. This *vicus Andicus: "village of the Andes"*, or farm in the territory of the Andes; located on the quadrant number : 2. once and for all, excludes Pietole as the Poet's birthplace. Pietole located at three miles distance from *Mantua* and in the opposite direction, compels to deny the canonical identity : *"Andes = Pietole"* for the following reasons : 1) *Andes* was a *celtic tribe's name*, not a *village's name;* 2) Pietole and its land are not along the *Cremona*'s border-line; 3) Pietole is not at halfway distance from *Mantua* and from *Brixia;* 4) Pietole has not the distance of *milia passuum XXX* from *Mantua:* the mother-city.

The second passage is quoted from the Humanist Egnatius. Egnatius, Merula's disciple, stirred trouble and caused great agitation among the Humanists of his time, when he comunicated to have read *milia passuum III* and not *milia passuum XXX*, in a Bobbio's manuscript[46].

The Egnatius' new lecture divided in two groups the Humanists and the division is still active in our times: the ones favourable to the *Andes: Pietole*'s *identity*, the others, they were and are very few, contrary to the same identity. The Egnatius' lecture is irrelevant for the following reasons: 1) the position of Pietole on the map doesn't explain the expropriation of the Vergil's farm near the *Cremona*'s border-line; 2) Pietole may not be considered the starting-point of the *Sabinus "flights"* toward *Mantua* and *Brixia* because if Pietole could be the starting-point toward *Mantua*, it excludes the starting-point toward *Brixia*, located in the opposite direction; 3) Pietole at the distance of three miles from *Mantua*, does not explain the distance of the thirty roman miles as we read in the indirect sources. We conclude : Pietole has none of the three requisites essential and necessary to locate the *vicus Andicus* on the irregular map of the mantuan district and so permits us to declare the Egnatius'lecture unsatisfactory, if the references derived

---

[45] *"Territorium Mantuanorum exiguum sine dubio ut ipsum oppidum parvum fuit, quatenus pervenerit, tituli parum indicant ut cuivis de his liberum iudicium relinquatur"* (Th. Mommsen, CIL, V, p. 406).

[46] The *"milia passuum XXX"* and the *"milia passuum III"*s problem and the various and marvelous theories expounded to give a solution to the question, shall be discussed in a successive article.

from the direct source : the Poet's own works, are true and irrefutable. The third passage is quoted from the *Donatus'Vergil Life*. *Donatus* rightly calling *"pagus"* the *"tùath of the Andes"*[47] caused disturbance among the Scholars who negligently confused *"pagus"* with *"vicus"; Donatus* put greater confusion among the Scholars, when He gave the distance of the "pagus" from *Mantua* with the adverbial expression : *"non procul"*. *Donatus* was right saying *"pagus"*, *Donatus* had also good reasons writing *"non procul"*; it concerns the Dynamic Philology to try to find the *Donatus*'reasons.

To understand the *Donatus*'preference of *"pagus"*, we must remember the difference existing between *"pagus"*, *"oppidum"* and *"vicus"* in the lands and territories under celtic administrative organization's system. *Donatus* wrote *"pagus"* and He was right because *"pagus"* indicated the territory occupied by a celtic tribe; therefore the boundaries of the *"pagus"* were not the boundaries of the *"vicus"* as there were many *"vici"; "villages"* or *"farms"*. The difference between *"pagus"* and *"vici"* explains the difference of the distance from *Mantua* of the *"vicus Andicus"* indicated in *milia passuum XXX:* thirty Roman miles, and of the *"pagus"* 'distance from *Mantua* indicated in *milia passuum III:* three Roman miles. To fix the *"pagus"* 'distance from *Mantua*, *Donatus* used the adverbial expression: *"non procul"* with great pleasure of the Scholars who referring the *"non procul"* adverbial expression to the three Roman miles were assured to have the proof of the *"Andes = Pietole"*'s identity because Pietole was and is distant from *Mantua "milia passuum III:* three Roman miles.

Donatus is in the first place responsible of the *"Andes=Pietole"* 'identity; in the second place the same responsability falls on *Hieronymus* who in his *Chronicon* wrote the quoted fifth passage only changing the donatian *"non procul"* with his *„haut procul"*[48]. Giving credit to both: *Donatus* and *Hieronymus*, we attribute the error to the Exegetes who freely read in the donatian and hieronymian passages what the two Commentators with good probability did never think nor write.

In the *"pagus Andes"* we see the great cell of the celtic administrative organization's system ancd we must admit that the Poet born in the *"pagus qui Andes dicitur"* was also born in the *vicus Andicus* because the *"pagus"* contained the *vicus*, the *vicus* beig a small part of the *pagus*. The two adverbial expressions: *"non procul"* (Don.), *"haut procul"* (Hier.) may be explained by two different ways: 1) in the administrative way; 2) in the common language's way; if we put *"pagus=canton"* then the expressions: *"non procul"*, *„haut procul"* have a right explanation in the *milia passuum III:* three Roman miles which constituted the fixed safeguard's perimeter all around the *"civitates"* and in our case, around the city of *Mantua*. At the distance of three miles from the walls of *Mantua*, there began the *boundary*'s line of the *pagus Andicus:* of the *Andium civitas*, of the territory occupied by the celtic tribe of the *Andes*[49].

If we put *pagus=vicus*, universally accepted identity but common language is not same adverbial expressions: *"non procul"*, *"haut procul"* in the common language is not in contrast with the given distance of *milia passuum XXX:* thirty Roman miles : distance not extraordinary for the common Roman passenger[50] and not exceptional for the

---

[47] *Hieronymus* of Stridon in the Dalmatian country, knew well the distance which runs between *"pagus"* and *"vicus"* if, togheter with Donatus, He wrote : *"in pago"* speaking of the *Andes* but wrote: *"vico"* in the s. *Hilarion*'s life: *"Hilarion ortus vico Thabathà qui circiter quinque milia a Gaza, urbe Palestinae ad Austrum situs est"* (P. Canisio, *Hieronymi Epp. Select., s. Hilarionis Vita*, P. Pitteri, Venezia, 1749, p. 373).

"Differt vicus a pago... vicus est pars pagi" (E. Forcellini, op. cit., *s.v.*).

[48] "There is a possibility that *"haud procul"* should be read, for so St. Jerome gives it in His Excerpt... the spelling is probably: *"haut"* (E. K. Rand, op. cit., not. 6, p. 69).

[49] The *"dicitura": vicus Andicus*, grammatically correct and formally classical, is exact and signifies: *"a village" or "a farm pertaining to the Andes", "a village" or "a farm located in the territory pertaining to the Andes"*. The *"dicitura": pagus qui Andes dicitur"* signifies : *"the Andes canton* they speak of", "a canton named Andes", "the Andes canton". The medieval erroneous and today canonical identity : *"Andes = Pietole"* was originated by the confusion between the meaning of *"vicus"* and *"pagus"*.

[50] *"Hoc iter ignavi dicisimus altius ac nos / Praecinctis unum"* (Hor. *Serm.* I, 5, 5—6). In two days'march, they covered 72,7 km. s.

common legionaries: the famous *"muli Mariani"*[51]. The fourth passage is quoted from the *Servius'* Vergil's Life.

Servius declared *Vergilius "civis Mantuanus"* and the truth of the declaration does not create difficulty as no sort of problems arise from the words of *Servius* when He added that *Mantua* was in the Venetian region[52].

The fifth passage is quoted from the Hieronymus' *Chronicon;* having already discussed it together with the donatian testimony, we pass to the next passage.

The sixth passage is quoted from the *Phoca's* versified Vergil's Life. *Phoca* names *Mantua* and celebrating *Mantua,* evidently He intended not the city closed by the walls but the mantuan territory: the *ager Mantuanus,* in which was located the *vicus Andicus:* landed estate of the Magian family and birthplace of the Poet *Publius Vergilius Maro* who had celebrated Romulus, Rome and Romans in His epic poetical work: *"the Aeneid"*, known to the ancient readers as the *"Gesta populi Romani"*[53]. The seventh passage is quoted from the *Macrobius'*Satires. Macrobius wrote speaking of the Poet: *"a rure Mantuano"* and the passage supports two translations: 1) *"from the mantuan land"; 2) "from the mantuan farm"; the* two translations are equally right and good, each one of them based upon the diversified meaning of the latin word: *"rus"; but if "rus"* excludes the *"civitas"* it is selfevident that *Macrobius* excluded *Mantua* as the birthplace of the Poet who came from the *"land"* or from the *"farm"* but non from the *"city"*.

Concluding the inquiry conducted upon the direct and the indirect sources we may affirm: 1) that the Poet: *Publius Vergilius Maro* was born in *vico Andico* placed at the given distance of *milia passuum XXX:* thirty Roman miles from *Mantua:* the mother-city; 2) that the *vicus Andicus* was situated in the *pagus Andicus* in that part of the *pagus* determinable only applying upon the map the three essential and necessary requisites derived from the direct source: the Poet's own works, *i.e.:* 1) the *Cremona's* boundary-line; 2) the halway distance of the *vicus Andicus* from *Mantua* and from *Brixia,* respectively; 3) the center of the chorographical triangle: *Cremona, Mantua* and *Brixia.*

All the references derived from the direct and from the indirect source converge in the quadrant number: 2, upon the circumference with center in *Mantua* and with a *radius* of thirty roman miles: *milia passum XXX.* In the *convergence's* point we are compelled to locate the *vicus Andicus* by calculus and by all the testimonies and references about the native *"village"* or *"farm"* of the Mantuan Poet but only if conforted by other proofs the testimonies and references may attain the higest degree of certainty and assurance.

Testimonies, references and passages from the direct, from the indirect source are confirmed by three inscriptions found in the quadrant number: 2's zone: the perimeter of the Casalpoglio, Castel Goffredo and Calvisano's territory. A votive altar bears the inscription: *"P. Magius IOVI V.S.L.M.L. QUINTUS EUBULUS ET PETRONIA NUS PRO SE ET SUIS"; the* votive altar was found at Castel Goffredo[54]; a funereal stele bears the inscription: *"P. Magius ManI(us) SIBI ET ASSELLIAE M. F. SABINAE UXORI ET*

---

[51] *"Onusti milites stupendum quandoque iter conficiebant et saepe quinque horis viginti milia passuum confecisse leguntur, quod longo usu doctore discebant"* (A. G. H. Nieuport, *Ritum apud Romanos explicatio,* G. Tibernino, Venezia 1749, p. 361).

[52] "In età augustea, con la divisione dell'Italia in regioni, Mantova fu assegnata alla X, cioè: *Venetia et Histria"* (A. M. Tamassia, op. cit., p. 63).

"Origo Mantuanorum et a Tuscis venit qui in Mantua regnabant et a Venetis; nam in Venetia posita est, quae et Gallia Cisalpina dicitur" (Ser. *ad. Aen.* X, 198).

[53] *"Unde etiam invenimus in antiquis opus hoc appellatum esse non Aeneida sed "Gesta Populi Romani"* (Ser. *ad Aen.,* VI, 752).

[54] The votive altar was found in the Castel Goffredo's area: "Questa lapide è andata perduta e il testo è riportato da Federico Amidei nella sua cronaca di Mantova. Sappiamo che fino al 1729, essa si trovava nell'orto del curato don Gottardo Bignotti. Proveniva dalla chiesa di s. Antonio che come testimonia una visita pastorale del vescovo di Brescia del 1556, esisteva nella campagna di Castel Goffredo" (C. Berselli, in "Il Tartarello", n. 14, dic. 81, ed. Vitam, Castel Goffredo (Mn.), 1981, p. 3).

SATRIAE M. F. TERIAE CASSIAE P. F. SECUNDAE MATRI"; the stele was found at Casalpoglio[55]; an *ex-voto* bears the inscription: *"MATRONABUS VERGILIA C. F. VERA PRO MUNATIA T. F. CATULLA V.S.L.M."*; the *ex-voto* was found at Calvisano[56].

The three inscriptions are very particular because they were found in three different villages but near the zone which alone responds to the three essential and necesary requisites to fix on the *ager Mantuanus'* map the *vicus Andicus:* the Vergil's native *"village"* or *"farm":* 1) to be on the *ager Mantuanus* but along the *Cremona's* border-line; 2) to be at thirty Roman miles: *milia passuum XXX,* from *Mantua;* 3) to be at about the halway distance from both cities: *Brixia* and *Mantua.* But of the three *"villages"* which one is to be considered as the right place to bear the honour of the Poet's birthplace?

The Dynamic Philology at the present stage of the inquiry, put forward only presumptions. The two inscriptions bearing the name: *P. Magius,* found in Casalpoglio and Castel Goffredo, reject the Calvisano's hypothesis, restraining the alternative to the Casalpoglio and Castel Goffredo's area: the two *"villages"* being very close and Casalpoglio is a suburb of Castel Goffredo. The three inscriptions have something very interesting: the name of the personage who dedicated the votive altar and erected the funereal stele; the name of the woman who dedicated the *ex-voto* to the *"Matronabus":* three celtic Goddesses venerated in the gallic territories and not only by the multitude of Gauls[57]. *Publius* we read on the altar and on the stele and *Publius* is the Poet's name; *Magius* we read on the votive altar and on the funereal stele and *Magia Polla* is the Poet's mother's name, daughter of a *Magius viator* and wife of Vergilius: a gallic man of the celtic tribe of the *Andes*[58]*; Vergilia Vera* we read on the ex-voto and *Vergilius was the Poet's family name*[59]. The inquiry conducted upon the direct source, upon the indirect source compels to deny the impossible identity: *"Andes=Pietole"*, compels to locate the birthplace of *Publius Vergilius Maro* in the Casalpoglio and Castel Goffredo's district. The *"conclusions"* of the modern and contemporary Scholars will be studied in a next paper which shall be folowed by another article about the Poet's: *Publius Vergilius Maro,* "nominatura" which has caused many troubles and a lot of confusions among all the Erudite men.

---

[55] The funereal stele found in the Casalpoglio's area, was preserved in the house of Geronimo Piccinelli (F. Amidei) and after in the house of a blacksmith (Gnocchi); before the year 1846, the stele arrived to *Brixia,* given to the city's municipality by a certain Bondone. The funereal stele is now in the *Brixia*'s Roman, civic Museum".

[56] The votive altar: *ex-voto,* found in the Calvisano's area, is now in the *Brixia*'s Roman, civic Museum. "Una di queste iscrizioni però (l'ara votiva) si conservava per lungo tempo nella casa della famiglia nobile del signor conte Lechi" (R. S. Conway, *"Dov'era il podere di Virgilio?"*, in *"Atene e Roma"* 1926, p. 171).

[57] "Di origine altrettanto antica era il culto delle tre Madri *(Matres, Matronae),* rappresentate in seguito come tre figure sedute recanti gli attributi della fertilità. La Triade era venerata tra i Treviri e altrove e taivolta una singola divinità sostituiva le tre figure femminili (J. Filip, op. cit., p. 191").

"Il rilievo delle tre *Matronae* ci viene da Vertault, Côte d'Or, Muséè Chatillon-sur-Seine" (J. Filip, op. cit., p. 199, fig. 46, not. 3).

RECENZII

RENATE PILLINGER, **STUDIEN ZU RÖMISCHEN ZWISCHENGOLDGLÄSERN I GESCHICHTE DER TECHNIK UND DAS PROBLEM DER AUTHENTIZITÄT,**

Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1984 (Studii despre obiectele de sticlă romane lucrate cu foiță de aur între straturi). 124 pag. + 260 imagini pe 112 planșe alb negru + 32 planșe color.

Lucrarea de față reprezintă partea I a unui studiu despre sticla cu foiță de aur între straturi.

În introducere se face distincția clară dintre cele două tehnologii metodologice asemănătoare, dar fundamental opuse, pentru executarea sticlei aurite la suprafață și a sticlei lucrate și pictate cu foiță de aur între straturi. În privința acestora, problema verificării autenticității trebuie să rămînă permanent în atenția cercetătorilor. Deoarece stabilirea autenticității unei piese necesită ajutorul multor tehnologii și metode, iar tehnologia arheologică a sticlei este o știință foarte tînără, cartea de față și-a propus să prezinte piesele pentru care ar fi indicată o analiză amănunțită (cercetări tehnologice, istorico-filologice etc.) și să atenționeze asupra obiectelor susceptibile de falsuri. Punctul de greutate al cărții este însă clasificarea tipologică și istorică a exemplelor discutate, precum și stabilirea prototipurilor.

La început se face un scurt istoric al vaselor de sticlă cu foiță de aur între straturi pe baza prezentării unor exemple și găsirii analogiilor potrivite.

Este prezentat un vas roman creștin, dintr-o colecție particulară nord-africană, a lui A. M. Topić Mimara (Tanger) și care azi se află la Zagreb. Se fac referiri la asemănările cu unele exemplare din diferite colecții de vase de acest gen, reprezentînd portrete, aflate la Londra, Roma, New Haven, Athena, Köln, New York și Corning. Vasul exemplificat prezintă o acuarelă. Pe partea exterioară a fundului se află o criptogramă, iar pe cea interioară un portret de familie în jurul căruia este dispusă inscripția în citire probabilă dată de autoare „in dei nomine amen+".

În continuare sînt comentate cîteva falsuri ale vaselor cu foiță de aur între straturi și care au reprezentări de portrete pe fond albastru sau negru: un portret de familie aflat în pinacoteca din Brescia, datînd din sec. III; alte portrete suspectate în mod greșit ca fiind neautentice, iar altele ca fiind antice și, în sfîrșit, alte două vase de sticlă din colecția Topić cu decor aurit în interior.

Autoarea face referiri la începuturile imitațiilor antice și metodei aplicării foiței de aur între straturi, bazată pe o trecere în revistă a literaturii consacrate problemei, plecînd de la Heraclius (Italia, sec. VI e.n.) și trecînd la Theophilius, călugăr benedictin și bijutier din Germania, în jurul anului 1100.

Această tehnică este continuată pe la 1080 de J. de Garlandia (după rețetele sale s-a lucrat în Franța și Anglia) și mai tîrziu, sec. XIV, de Cennino Cennini, pictor italian care tratează și obiectele de podoabă din sticlă cu foiță de aur între straturi.

În sec. al XVI-lea apar primele vase venețiene de sticlă de acest gen (1979 expoziția Muzeului Britanic *„The golden Age of Venetian glass"*).

În sec. al XVII-lea, în Germania apar încercări în producția acestor obiecte de sticlă — J. Knuckel (1612). Secolul al XVIII-lea a preluat tehnica lui Knuckel mai ales în Boemia — mai întîi pahare, apoi cupe cu reprezentări de divinități sau scene mitologice.

La jumătatea sec. al XVIII-lea, la Roma, a început producția de falsuri prin topirea și prelucrarea fragmentelor de sticlă antică (vezi Winckelmann, Biblioteca Apostolica Vaticana), dar în 1730, un vas de băut din Muzeul Victoria și Albert din Londra, dovedește continuitatea tehnicii antice, fără tangențe cu falsurile.

În anul 1787, austriacul J. J. Mildner a preluat metoda, prelucrînd pahare cu portrete-medalion; alte încercări ale tehnicii respective se semnalează în Anglia.

Ca dovezi ale acestei continuități în sec. XVIII—XIX sînt amintite două piese distincte: un *secretair* decorat cu sticlă și foiță (Boston) și un ceas de perete (New York, Historical Society). Sînt remarcate, de asemenea, succesele lui F. Slade și experiențele lui N.H.J. Westlake din 1901.

În încheierea acestui capitol, autoarea vorbește pe scurt despre imitațiile din secolul XX.

Partea a II-a a cărții reprezintă un excurs în legătură cu două obiecte de sticlă din Museo Sacro de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Este vorba de două portrete realizate în aceeași tehnică a foiței de aur între straturi. Primul este un portret de familie aplicat pe o placă funerară, cu dipinti, al doilea un portret al unui copil de 5 ani, ambele fiind datate în a doua jumătate a sec. III e.n.

În continuare ,urmează lista de prescurtări, registrul numelor, un inventar al obiectelor de sticlă discutate și locul lor de depozitare, lista exemplarelor azi dispărute sau cu locul de depozitare necunoscut, inventarul inscripțiilor și numelor amintite în acestea. Sînt menționate izvoarele primare mai des folosite și, la sfîrșit, se dau planșele cu ilustrația albnegru și color.

Realizată în condiții grafice superioare, cu ilustrația excelentă, lucrarea se dovedește a fi un studiu realizat cu competență și acribie științifică, de mare utilitate nu numai pentru cercetătorii de specialitate, ci și pentru amatori.

Așteptăm deci, cu nerăbdare, partea a II-a a acestei lucrări care se înscrie nu numai ca o reușită personală a autoarei, ci și ca un punct de referință în bibliografia dedicată acestui subiect.

C. MĂRGINEANU

M. BUCOVALĂ

NECROLOG

Academician Emil Condurachi
1912—1987

La 18 august 1987 s-a stins din viață, la datorie, academicianul Emil Condurachi, personalitate de frunte a istoriografiei și arheologiei românești.

Este o misiune foarte dificilă să evocăm în numai cîteva pagini, activitatea complexă a unui om fericit dotat cu însușiri intelectuale deosebite și al cărui destin a fost marcat de numeroase și timpurii reușite și recunoașteri în domeniul vieții profesionale și publice, dar vom încerca, în cele ce urmează, să schițăm cîteva dintre coordonatele fundamentale ale portretului moral al aceluia ce-a fost numit în mod constant, de numeroșii săi studenții, „magister" și deopotrivă „pater".

Primul și cel mai important domeniu în care academicianul Emil Condurachi a probat o vitalitate fizică și o forță intelectuală ce nu l-au părăsit pînă la sfîrșit, a fost profesoratul; catedra a constituit de timpuriu sensul vieții sale, un act de conștiință profesională și o îndatorire morală de la care n-a abdicat niciodată.

Cultura sa enciclopedică, stilul pertinent și fraza spumoasă, făceau din cursurile sale lecții de neuitat, urmărite cu atenție și nerăbdare de un auditoriu în permanență numeros, în care își găseau loc mereu chiar și aceia care absolviseră de mult facultatea dar erau dornici să-l revadă și să-l asculte mereu, încîntați.

Creator de școală, dascăl pentru nenumărate generații de studenți, dintre care mulți i-au rămas aproape pînă la sfîrșitul vieții, Emil Condurachi a fost unul dintre aceia care au ridicat profesoratul pe treapta supremă, la Universitatea din București.

Activitatea științifică, parte componentă de fapt a activității sale didactice, reprezintă o altă coordonată fundamentală a vieții academicianului Emil Condurachi. După studii temeinice, urmate de un doctorat strălucit dobîndit în Italia, la școala întemeiată de ilustrul său profesor, Vasile Pârvan, Emil Condurachi s-a dedicat arheologiei. A început, ca simplu student, la cercetările de teren de la Histria care a rămas, evident, în inima sa, pînă la sfîrșitul vieții. Campaniile de cercetări

desfășurate pe malul lacului Sinoe, aproape pe parcursul întregii sale vieți, în fruntea unui colectiv pentru care a arătat în permanență, generozitatea unui părinte, au avut drept rezultat o importantă producție științifică, la titlurile de început adăugîndu-se numeroase monografii și serii de publicații, pe domenii, finalizînd o lungă listă de lucrări care au îmbogățit substanțial cunoașterea problemelor de civilizație antică în vatra carpato-danubiano-pontică.

Aureolat de timpuriu cu înalte titluri științifice (doctor docent și academician), profesorul Emil Condurachi și-a făcut o datorie de onoare din a ajuta la desăvîrșirea pregătirii a numeroși dintre studenții săi sau absolvenți ai altor universități din țară și din străinătate: a fost, pînă la sfîrșitul vieții, conducător științific pentru doctoranzi cărora le-a împărtășit, cu franchețe și bucurie, experiența și cunoștințele sale profunde, ajutîndu-i la cristalizarea și — ulterior — publicarea multora dintre aceste studii.

Cea de-a treia coordonată a activității academicianului Emil Condurachi, demnă de relevat, este aceea care definește activitatea sa publică, cetățenească, statutul său de persoană oficială. Emil Condurachi a fost timp de foarte mulți ani director al Institutului de Arheologie din București, instituție depinzînd, în vremea mandatului său, de Academia R.S.R., precum și — în ultimii cca 20 de ani — secretar general al Asociației de Studii Sud-Est Europene, instituție de talie internațională avînd sediul la București. În prima calitate, profesorul Emil Condurachi, a căutat, în permanență să faciliteze legăturile de colaborare între instituția pe care o conducea și institutele de cercetare și muzeele din celelalte centre universitare sau orașele mari din provincie. Un aspect important al acestei colaborări îl reprezintă participarea în colectiv la cercetări de teren sau de bibliotecă a specialiștilor de pe cuprinsul întregii țări, un loc aparte ocupîndu-l în această sferă de preocupări, Dobrogea. Rodul acestei inițiative îl reprezintă și organizarea de sesiuni științifice, la care erau evidențiate cu prisosință rezultatele acestor cercetări benefice pentru arheologie — în particular — și istoriografia românească — în general — și la care a fost prezent mereu, în fruntea foștilor săi studenți, la Constanța și Tulcea sau în alte părți.

Cea de-a doua funcție asumată pe o lungă perioadă de timp, de academicianul Emil Condurachi, conform unui consens internațional democratic exprimat de țările care fac parte din această instituție, exprimă prin ea însăși autoritatea științifică și reputația de care s-a bucurat pînă la sfîrșitul vieții sale.

Personalitate bine cunoscută peste hotare, membru a numeroase organisme științifice guvernamentale sau neguvernamentale, de ținută europeană sau mondială (în primul rînd cele dirijate de UNESCO, Consiliul Mondial al Muzeelor etc.), posesor a numeroase premii, titluri și distincții, academicianul Emil Condurachi a militat cu fervoare pentru legături de colaborare științifică între țara noastră și celelalte națiuni din lume, pentru schimburi de publicații și specialiști, pentru cunoașterea mai bună și adîncirea relațiilor de prietenie între aceștia, pentru înscrierea permanentă a istoriografiei românești în circuitul mondial al valorilor.

Rafinamentul intelectual și noblețea sufletească arătate cu mărinimie pretutindeni, bunăvoința și generozitatea sa proverbiale, altfel zis valorile perene ale sufletului românesc, l-au impus conștiinței tuturor celor care l-au cunoscut și apreciat de-a lungul întregii sale vieți.

Prin dispariția sa, istoriografia, știința românească înregistrează o pierdere ce nu va putea fi nicicînd înlocuită.

Sit tibi terra levis, pater!

LISTA PRESCURTĂRILOR

AArch. — Arta și arheologia, I—XIV, 1927—1938, Iași

AEM — Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich

AM (Athen. Mitt.) — Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, Berlin

AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca

An. Dob. — Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938

Apulum — Apulum. Acta Musei Apulensis. Alba Iulia

Archaeologiai Értesitö — Archaeologiai Értesitö, Budapest

BCH — Bulletin de Correspondance Héllénique, Paris

BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București

BSH — Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine, București

BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București

Buridava — Buridava. Studii și materiale. Muzeul județean Vîlcea

Carpica — Carpica. Bacău

CH — Coin Hoards. The Royal Numismatic Society. London

CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum

CN — Cercetări numismatice, București

CNA — Cronica Numismatică și Arheologică, București

Creșt. Col. — Creșterea Colecțiilor. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academiei RSR. Cabinetul numismatic

Crisia — Crisia. Oradea

Dacia — Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București

Dacoromania — Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität. Freiburg, München

Danubius — Danubius. Galați

DID — Din istoria Dobrogei, vol. I (1963), vol. II (1968), vol. III (1971)

Hesperia — Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens

IAI — Izvestija na Arheologiceskii Institut, Sofia
IBAI — Izvestija na Bulgarskii Arheologiceskii Institut
ISM — Inscripţiile din Scythia Minor
Istros — Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne
Izvestija Institut — Izvestija. Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare
Izvestija Varna — Izvestija Varna. Bulletin de la Société Archéologique de Varna
JÖAI — Jahreshefte des oesterreichischen archäologischen Instituts, Wien
Kr. Soob. — Kratkie Soobscenija, Institut Arheologii, Moskva
Materiale (MCA) — Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
MIA — Materiale de istorie şi arheologie, Bucureşti
Muzeul Naţional — Muzeul Naţional. Muzeul de istorie al RSR, Bucureşti
NE — Numismatika i Epigrafika, Moskva
Peuce — Peuce. Tulcea
Pontica — Pontica. Constanţa
PZ — Prähistorische Zeitschrift, Leipzig — Berlin
RA — Revue Archéologique, Paris
RE — Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*
REG — Revue des Études Greques, Paris
Rev. Ist. — Revista de istorie, Bucureşti
RIC — H. Mattingly and E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London, 1924
RRH — Revue roumaine d'histoire, Bucureşti
SA — Sovetskaja Arkheologija, Moskva
SCIA — Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCIV(A) — Studii şi cercetări de istorie veche (din 1974, Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie)
SCN — Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti
Slovenska Archeologija — Slovenska Archeologija. Nitra
St. Cl. — Studii clasice, Bucureşti
VDI — Vestnik Drevnii Istorii, Moskva

Tiparul executat la Tipografia
„Dobrogea" — Constanţa sub c-da nr. 144
Republica Socialistă România